

Vectoren van het recht

Geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften

Sebastiaan Vandenbogaerde

Verhandeling aangeboden tot
het behalen van de graad van
doctor in de rechten

Promotor: prof. dr. D. Heirbaut

Vectoren van het recht

Geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften

Sebastiaan Vandenbogaerde

Verhandeling aangeboden tot het behalen van de graad van
doctor in de rechten

2014

Universiteit Gent

Faculteit Rechtsgeleerdheid

Vakgroep Grondslagen en Geschiedenis van het Recht

Promotor: prof. dr. D. Heirbaut

DANKWOORD

Deze studie over de geschiedenis van de juridische tijdschriften in België leerde heel wat over de geneugten en de frustraties die redacteurs hebben bij het leiden van het blad. Alleen al om die ervaring blik ik dankbaar terug op de voorbije vier jaar. Net zoals tijdschriften, kunnen verhandelingen niet geschreven worden zonder de goede omkadering. Daarom moeten in de eerste plaats het Vlaams Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en de Universiteit Gent bedankt worden om mijn onderzoek te faciliteren.

Het onderzoeksproces krijgt zijn versnelling door een lumineus idee of een bijzondere invalshoek. Die ontkiemden en kwamen tot bloei door de vele gesprekken met mijn *Doktervater* Dirk Heirbaut. Hij verdient een bijzonder woord van dank. Hij bood mij vier jaar geleden de kans om een doctoraatsonderzoek te starten en gaf daarmee een blijk van vertrouwen en geloof in mijn kunnen. Onder zijn deskundige leiding kon dit doctoraat in alle wetenschappelijke vrijheid voorbereid worden. Maar goede ideeën zijn niet voldoende. Ze moeten ook op de juiste manier veruitwendigd worden. Daarvoor wil ik mijn *collega proximus* Bruno Debaenst bedanken. Zijn kritische en analytische opmerkingen stelden mij in staat om een soms ongeordende stortvloed aan flitsende gedachten op orde te zetten. Zonder het vele 'gepingpong' kon voorliggend werk niet tot een goed einde gebracht worden. Waarvoor hartelijk dank.

Nadat alle gevormde en geordende ideeën hun weg naar de papieren drager gevonden hadden, kwamen de *proof readers* aan de beurt. Mijn oprechte dank gaat uit naar Georges Martyn en Christoph Malliet voor hun kritische commentaren, Stefan Huygebaert, Koenraad Verbrugghe, mijn broer en mijn vader voor het uitzuiveren van de teksten. Ook mijn zus moet hartelijk bedankt worden voor het uitdrijven van de zetduivel. De lay-out kon ik nooit zonder haar hulp tot een goed einde brengen. Een doctoraat doorloopt aldus een volledig redactioneel proces waarvan alleen maar gehoopt kan worden dat het de lezer, de examenjury, zal smaken. Ik dank de leden van die jury nu al voor hun kritische opmerkingen.

Het onderzoek werd gevoerd in het Instituut voor Rechtsgeschiedenis te Gent waar ik deel mocht uitmaken van een zeer menselijke en dynamische ploeg.

Het knooppunt bevindt zich bij Karin Pensaert, niet alleen onze secretaresse maar vooral onze rots in de branding als 'de jongens' hun ambitieuze projecten willen vorm geven. Hartelijk dank om me zelfs tot de laatste dag logistiek bij te staan. Verder ook welgemeende dank aan Georges voor de vele – soms gezamenlijke – 'fluitconcerten' die de gangen van vleugel C5 opvrolijkten. Zijn positieve instelling zorgde ervoor dat het Instituut vlot draaide. Dirk wil ik bedanken voor de vele creatieve – soms absurde – gesprekken over allerhande onderwerpen. Zijn aanzetten tot *out of the box*-denken verdienen alle lof. Mijn dankbaarheid gaat ook uit naar Bruno voor de vele gesprekken over de dingen des levens, zijn kwinkslagen en zijn wijze raadgevingen. Verder was er de voorbije vier jaar ook nog Frederik, die met zijn gevatte opmerkingen soms een bulderlach kon teweeg brengen. Net zoals de jongeren, Maarten en Stefan, doen. Maarten, dank om de Club weer in het hart te brengen en ons steeds te verblijden met een of andere boude opmerking. Stefan moet bedankt worden voor zijn volharding om al twee jaar het kantoor te delen met een 'cultuurbaar'. De toekomst van de *chevaliers de la table ronde* lijkt alvast verzekerd. Naast de voormelde certitudes, zijn er ook de personen die occasioneel langskomen op de vakgroep. Rik Opsommer verdient een 'stijfwel merci' voor de vele verhalen die hij steeds met de nodige sappigheid wist te vertellen. Marlies wens ik te bedanken voor haar niet-aflatend enthousiasme en haar recht-door-zee-mentaliteit. Als laatste gaat mijn dank uit naar Bram. Het enige jaar dat we een kantoor deelden was er zeker één om in te kaderen.

De voorbije jaren kwam ik in contact met collega's van andere universiteiten uit binnen- en buitenland met wie de samenwerking vruchtbaar was. Hen apart vermelden zou ons veel te ver leiden, maar ik ben hen uitermate dankbaar dat het samenkomen op een van de vele rechtshistorische conferenties steeds resulteerde in een zeer aangename werkomgeving waar ook vriendschappen konden groeien.

Verder wens ik ook de medewerkers van de bibliotheek van onze rechtsfaculteit te bedanken. In het bijzonder Kristof, die mij volledige toegang verleende tot het tijdschriftenarchief, waardoor 'verloren' gewaande titels weer konden opduiken.

Ook buiten de universitaire kringen mocht ik veel mensen ontmoeten. Ik denk in het bijzonder aan Jan Verstraete, oud-stafhouder van de Antwerpse balie, op wie ik steeds kon rekenen als ik een vraag had in verband met de geschiedenis van die balie. Doorheen mijn onderzoek kwam ik in aanraking met enkele redacteurs en uitgevers van juridische tijdschriften. Op die manier kreeg ik inzicht in het volledige redactionele proces dat niet altijd benijdenswaardig is, maar toch fascinerend.

Verder moet ik ook hartelijk dank zeggen tegen mijn vele vrienden die me de voorbije vier jaar onvoorwaardelijk hebben gesteund. Vooral het laatste half jaar hadden ze de indruk dat ik van de radar verdwenen was. Ook mijn familie en dan vooral mijn broer en twee zussen verdienen een welgemeende 'dankjewel' voor hun steun. Het grootste woord van dank gaat naar mijn ouders die elke keuze die hun oudste zoon maakte tot vandaag volop hebben gesteund. Die vrijheid, dat vertrouwen is van onschatbare waarde. Waarvoor dank!

INHOUD

Dankwoord.....	i
Inhoud	v
Gebruikte afkortingen.....	xiii
Inleiding	1
Status quaestionis.....	2
Probleemstelling en afbakening.....	5
(1) Welke juridische tijdschriften?	7
Periodiciteit	7
Juridisch.....	8
(2) Wanneer in België?.....	8
(3) Voor en door welke mensen en verenigingen?.....	8
Bronnen en methodologie.....	10
Plan.....	13
Hoofdstuk I: De eerste juridische tijdschriften, schipperend tussen praktijk en wetenschap (1672-1830)	15
Inleiding	15
Het ontstaan van de juridische tijdschriften tijdens het ancien régime (tot 1789)....	16
Tijdschriften met wortels in de rechtspraktijk	16
Juridische tijdschriften met wortels in de Verlichting	20
Een 'Belgisch' kind van de Verlichting: het <i>Journal de Jurisprudence</i> (1763-1764)..	20
... ondertussen in de Noordelijke Nederlanden.....	25
De <i>Gazette des Tribunaux</i>	27
Juridische tijdschriften in de Franse tijd (1789-1814).....	29
De invoering van officiële publicaties	29
Kritiek op het Franse systeem: het <i>Journal des Dix-Sept Provinces</i>	30

De nieuwe <i>Écoles de Droit</i>	32
De strijd tussen praktijk en wetenschap in het Noorden.....	36
Juridische tijdschriften in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830) .	40
Het doorleven van de Franse periode	40
Franse nadrukken overspoelen de markt.....	43
De ontwikkeling van een doctrinair tijdschrift: <i>La Thémis</i>	46
De kloof tussen Noord en Zuid wordt groter.....	50
Besluit hoofdstuk I	55
Hoofdstuk II: De eerste Belgische juridische tijdschriften (1830-1881): Meebouwen aan een nationale identiteit.....	57
Inleiding.....	57
De eerste 'Belgische' rechtspraakverzamelingen.....	58
De <i>Pasicrisie belge</i>	63
Een nieuwe baken in het juridisch landschap: <i>La Belgique Judiciaire</i>	67
De Brusselse balie als vruchtbare voedingsbodem van <i>La Belgique Judiciaire</i>	69
Jong, liberaal en advocaat: de eerste redactie van <i>La Belgique Judiciaire</i>	71
<i>Les amis de la nationalité</i> : de eerste redactie en haar zoektocht naar een Belgisch recht	73
<i>Les amis [...] de science, de l'histoire</i> : rechtsvergelijking en rechtsgeschiedenis als basis.....	77
Een blad voor de juridische praktijk	81
Een breed publiek voor ogen	85
De Brusselse advocatuur als drijvende kracht achter <i>La Belgique Judiciaire</i>	88
In het kielzog van <i>La Belgique Judiciaire</i>	91
Een nieuw algemeen tijdschrift: <i>Le Courrier des Tribunaux</i> (1849-1857)	91
Nieuwe gespecialiseerde tijdschriften	93
Jurisprudence des Tribunaux de Première Instance	93
Administratiefrechtelijke tijdschriften	94
Handelsrechtelijke tijdschriften	98
Besluit hoofdstuk II	100

Hoofdstuk III De Belle Époque van de juridische tijdschriften (1881-1914)	103
Inleiding	103
Het <i>Journal des Tribunaux</i> (1881-heden)	105
De ontstaanscontext van het <i>Journal des Tribunaux</i>	107
Het dynamisme van de Brusselse balie in het algemeen en Edmond Picard in het bijzonder	107
La Grande Dame vieillit: de verstarring van La Belgique Judiciaire	111
De ambitieuze doelstellingen van het <i>Journal des Tribunaux</i>	113
Het succes van het <i>Journal des Tribunaux</i> verklaard	118
Een tijdschrift door de (Brusselse) balie: de redacties onder leiding van Edmond Picard (1881-1900) en Léon Hennebicq (1901-1940)	119
Een tijdschrift voor de balie	125
Een echte (juridische) krant	127
Tussenbesluit	130
Een explosie aan specifieke tijdschriften	131
De tijdschriften verbonden aan een specifieke juridische beroepsgroep	132
Algemeen	132
Casus : Het <i>Journal des Juges de Paix</i>	136
Jules Lejeune, “Le Ministre de la Paix”	136
De nood aan een Union des Juges de Paix	142
De tijdschriften verbonden aan een specifieke rechtstak	144
De ‘sociaalrechtelijke’ tijdschriften	146
Een late ontwikkeling? <i>Revue de droit pénal et de criminologie</i> (°1907)	148
Tussenbesluit	150
De eerste Nederlandstalige Belgische juridische periodieken (1889-1914)	151
Het Vlaamsch Bestuur (1889-1909)	153
Het Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch België (1889-1899)	157
Het Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België als illustratie voor de groeipijnen van de Vlaamse juridische tijdschriften (1897-1964)	161
Ontstaansgeschiedenis	162

De redactie van het Rechtskundig Tijdschrift	164
Orgaan van de hernieuwde Bond der Vlaamse rechtsgeleerden	166
Het tijdschrift in moeilijkheden	167
Hoofddoel: In Vlaanderen Vlaamsch!	170
Andere doelstellingen	174
Het Rechtskundig Tijdschrift gewogen	176
Tussenbesluit	177
Besluit hoofdstuk III	178
Hoofdstuk IV Juridische tijdschriften in tijden van crisis (1914-1944)	179
Inleiding	179
De Eerste Wereldoorlog als cesuur	180
Na de Eerste Wereldoorlog	183
Tussen euforie... ..	183
... en realiteit	184
Tussenbesluit	191
Het <i>Rechtskundig Weekblad</i> als emancipator van het Vlaamse recht	192
Het <i>Rechtskundig Tijdschrift</i> en de Vlaamse strijd in de jaren 1920	193
Het Rechtskundig Tijdschrift herrijst als een Fenix uit de as	193
Het Rechtskundig Tijdschrift en de Vlaamse ontvoogdingsstrijd van de jaren 1920	195
Het ontstaan van het <i>Rechtskundig Weekblad</i>	201
De doelstellingen van het <i>Rechtskundig Weekblad</i>	206
De clash tussen het <i>Rechtskundig Weekblad</i> en het <i>Journal des Tribunaux</i> in verband met de Taalwet	209
De andere succesfactoren van het <i>Rechtskundig Weekblad</i>	216
Tussenbesluit	222
Negeren of conformeren? De uitwerking van de taalwet van 1935 op de juridische tijdschriften	224
De Belgische juridische tijdschriften tijdens WOII.	229
Inleiding	229

Dreigend trommelgeroffel in de verte	229
De Duitse cultuurpolitiek en de gevolgen voor de Belgische juridische tijdschriften.....	232
De collaborerende juridische tijdschriften tijdens de Tweede Wereldoorlog.....	238
Inleiding.....	238
Het Juristenblad (1941-1944).....	238
De Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen en de Nieuwe Orde	239
De plannen voor een nieuw tijdschrift	243
Het Juristenblad als instrument van de collaboratie	247
De doelstellingen van <i>Het Juristenblad</i>	247
Ingebed in collaborerende organisaties	249
Gesteund door de Duitsers	253
Inhoud als barometer van een Nieuwe Juridische Orde	254
Het Juristenblad tijdens de oorlog: van kwaad naar erger.....	259
Greep naar de macht? Het <i>Tijdschrift voor Administratie</i>	264
Doelstellingen van het Tijdschrift voor Administratie	265
Tijdschrift van het VNV.....	266
Tussenbesluit	269
Besluit hoofdstuk IV	271
Hoofdstuk V: Naoorlogse evoluties van de juridische tijdschriften (1944-2014)	273
Inleiding	273
Continuïteit met het interbellum: de periode 1944-1970.....	274
Het <i>Journal des Tribunaux</i>	274
Het <i>Rechtskundig Weekblad</i>	279
Het streven naar een Vlaamse rechtswetenschap en een correct Nederlands juridisch taalgebruik.	281
Een blik naar het Noorden	282
Voor en door de Vlaamse juristenverenigingen	284
Wat met La Belgique Judiciaire?	285
Revue critique de Jurisprudence belge	286

Een brug tussen het justitiepaleis en de universiteit via het gebruik van de “notes d’arrêt” en de “examens de jurisprudence”	287
Succesvol, maar kritiek uit Vlaamse hoek.....	290
Het <i>Tijdschrift voor Privaatrecht</i>	293
Ontstaansgeschiedenis van het <i>TPR</i>	293
Gestoeld op het samenwerkingsidee	293
De teloorgang van het <i>Rechtskundig Tijdschrift</i>	296
De realisatie van het idee <i>Tijdschrift voor Privaatrecht</i>	297
Het doel van het <i>Tijdschrift voor Privaatrecht</i>	300
De redactie van het <i>Tijdschrift voor Privaatrecht</i>	302
Inhoudelijk: het <i>TPR</i> als katalysator van het recht.....	304
Evolutie van de bijdragen.....	307
Tussentijdse conclusie	311
De gespecialiseerde juridische tijdschriften.....	312
Het <i>Journal des Tribunaux</i> : de perfecte franchise	312
Samenhangend met de ontwikkeling van rechtstakken	313
Tweetalige en meertalige juridische tijdschriften.....	316
Tijdschriften in crisis (1970-1985)	318
Case-study: de notariële tijdschriften	319
Recente evoluties in het tijdschriftenlandschap (1985 – heden)	323
Verdere explosie van juridische tijdschriften	323
Internationalisering en verengelsing van juridische tijdschriften	326
Commercialisering van juridische tijdschriften	328
Academisering van juridische tijdschriften	331
Digitalisering van juridische tijdschriften.....	334
Van referentietijdschrift naar referentiedatabank (1980-2005).....	334
Van referentiedatabank naar full text-platformen (2005-2014)	337
De grote afwezigheid op het vlak van online-rechtsleer: universiteiten	340
Een blik op de toekomst.....	342
Besluit hoofdstuk V.....	344

Algemeen besluit	347
Belgische juridische tijdschriften als spiegels van rechtscultuur	347
De drijvende krachten achter de juridische tijdschriften	350
Juridische tijdschriften en hun actoren: oprichters, hoofdredacteurs, redactiesecretarissen, redactieleden en medewerkers	350
Juridische tijdschriften en hun verenigingen	352
Juridische tijdschriften en hun uitgevers: van 'drukkers' naar bepalende actoren	353
Veranderend karakter van juridische tijdschriften	353
Juridische tijdschriften: vectoren van het recht	354
Bibliografie.....	355
Bijlage: Juridische tijdschriften gerangschikt volgens oprichtingsdatum	389
Register van tijdschriften.....	403

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

<i>Ann.</i>	Annales du notariat et de l'enregistrement
<i>AGN</i>	Algemene geschiedenis der Nederlanden
<i>Arr. Cass.</i>	Arresten van het Hof van Cassatie
<i>BEG/CHTP</i>	Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis
<i>Best. T.</i>	Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België
<i>BJ</i>	La Belgique Judiciaire
<i>BMGN/LCHR</i>	Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden
<i>BRH/JCB</i>	Belgische rechtspraak in handelszaken
<i>BS</i>	Belgisch Staatsblad
<i>BTFG/RBPH</i>	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
<i>BTNG/RBHC</i>	Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis
<i>Bull. de Cass.</i>	Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique
<i>EJLE</i>	European journal of legal education
<i>Gaz. Trib.</i>	Gazette des Tribunaux
<i>GJIL</i>	Göttingen Journal for International Law
<i>GROM</i>	Groninger Opmerkingen en Mededelingen
<i>JJP</i>	Journal des Juges de Paix
<i>Journ. XVII Prov.</i>	Journal des Dix-Sept Provinces
<i>Journ. Jur.</i>	Journal de Jurisprudence
<i>Journ. Not. Enr.</i>	Journal du notariat et de l'enregistrement
<i>Journ. Pal.</i>	Journal du Palais
<i>Journ. prat. dr. fisc.</i>	Journal pratique de droit fiscal
<i>JPA/RHA</i>	Jurisprudence du Port d'Anvers
<i>Jur. XIXs.</i>	Jurisprudence du XIXe siècle
<i>JT</i>	Journal des Tribunaux
<i>Juristenbl.</i>	Het Juristenblad
<i>Larcier Cas.</i>	Larcier Cassation
<i>Melb. U. L. Rev.</i>	Melbourne University Law Review
<i>NEVB</i>	Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging
<i>NJB</i>	Nederlands Juristenblad
<i>Pand. b.</i>	Pandectes belges
<i>Pas.</i>	Pasicrisie belge
<i>Pasin.</i>	Pasinomie
<i>PMLA</i>	Publications of the Modern Language Association

<i>RCJB</i>	Revue critique de jurisprudence belge
<i>RCSJ</i>	Revue catholique sociale et juridique
<i>RDPC</i>	Revue de droit pénal et de criminologie
<i>RDPCAIML</i>	Revue de droit pénal et de criminologie et archives internationales de médecine légale
<i>Rechtsk. T.</i>	Rechtskundig Tijdschrift voor (Vlaamsch-) België
<i>Rep. fisc.</i>	Répertoire fiscal
<i>Rev. adm.</i>	Revue de l'administration et du droit administratif de la Belgique
<i>Rev. banc. Belge</i>	La revue bancaire
<i>Rev. banque</i>	La revue de la banque
<i>Rev. Comm.</i>	La revue communale de Belgique
<i>Rev.Prat.Not.b</i>	Revue pratique du notariat belge
<i>RNB</i>	Revue du notariat belge
<i>RRD</i>	Revue régionale de droit
<i>RW</i>	Rechtskundig Weekblad
<i>T. Adm.</i>	Tijdschrift voor Administratie
<i>T. Gez/Rev.dr.santé</i>	Tijdschrift voor Gezondheidsrecht
<i>TBP</i>	Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht
<i>TMR</i>	Tijdschrift voor Milieurecht
<i>T. Not.</i>	Tijdschrift voor Notarissen
<i>TORB</i>	Tijdschrift voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid
<i>TRG</i>	Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis
<i>TROS</i>	Tijdschrift voor Ruimtelijke Ordening en Stedenbouw
<i>TRV</i>	Tijdschrift voor Rechtspersoon en Vennootschap
<i>TPR</i>	Tijdschrift voor Privaatrecht
<i>TS</i>	Tijdschrift voor Tijdschriftstudies
<i>T. Vred.</i>	Tijdschrift van de Vrederechters
<i>VJV</i>	Vlaams Jurist Vandaag
<i>Vl. Best.</i>	Het Vlaamsch Bestuur
<i>WPNR</i>	Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie
<i>ZHR</i>	Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZNR</i>	Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte

INLEIDING

“L’historien du droit ou de la vie judiciaire en Belgique au cours de ces dernier trois-quarts de siècle, découvrirait par la lecture du « Journal des Tribunaux » une masse de documents essentiels. Il aurait aussi, s’élevant au-dessus ou en dehors de l’évolution marquant la doctrine et la jurisprudence, d’une part, ou du va et vient de la vie quotidienne dans le prétoire bruxellois, d’autre part, un panorama assez exact et précis des grands courants d’idées et des préoccupations majeures ayant animé notre pays.”¹

Bovenstaand citaat pende de Brusselse advocaat Jean Thévenet (†1992)² neer naar aanleiding van de 75ste jaargang van het *Journal des Tribunaux*. Het vat perfect de gedachte samen dat juridische tijdschriften beschouwd kunnen worden als vensters op de rechtscultuur, die een blik bieden op de belangrijkste ontwikkelingen binnen het recht. Vreemd genoeg maakten de juridische tijdschriften – ondanks hun grote waarde voor de historiografie – slechts laat het voorwerp uit van wetenschappelijk onderzoek, zowel in België als in het buitenland. Zo duurde het tot de jaren 1980 alvorens het wetenschappelijk onderzoek naar de juridische tijdschriften op gang kwam.³

¹ J. THEVENET, “Le « Journal des Tribunaux » reflet de son temps”, *JT* 1960, 228.

² Jean Thévenet studeerde rechten aan de universiteit van Leuven. In 1922 schreef hij zich in aan de Brusselse balie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij secretaris *ad interim* van de raad van de orde, later ook stafhouder (1950-1951). Sinds 1928 werkte hij mee aan het *Journal des Tribunaux*; “La main passe”, *JT* 1928, 158; A. DURIEUX, “Le bâtonnier Thévenet. Cinquante ans de barreau”, *JT* 1972, 666; R. BOCCART, “Lettre à M. le bâtonnier Jean Thévenet”, *JT* 1992, 624-625.

³ In de Angelsaksische wereld worden sinds de jaren 1930 wel regelmatig de *law reviews* onder vuur genomen. Dat komt omdat dit genre tijdschrift, altijd verbonden aan een universiteit, wordt opgesteld door studenten. Het gevolg is dat de kwaliteit van de bijdragen niet altijd optimaal is, of dat bepaalde gevestigde juristen het soms moeilijk hebben met de inhoud ervan. Het begon allemaal met het artikel van Fred Rodell “Goodbye to Law Reviews” dat in 1936 in het *Virginia Law Review* verscheen. Sindsdien doken regelmatig artikels voor of tegen het gebruik van *law reviews* bijvoorbeeld A. BROPHY, “Law review’s empire. The assessment of law reviews and trends in legal scholarship”, *Connecticut law review* 2006-07, 101-118; J. GAVA, “Law reviews, good for judges, bad for law schools”, *Melb. U. L. Rev.* 2002, 560-576. *Legal periodicals*, wat wij als ‘echte’ juridische tijdschriften beschouwen, krijgen minder belangstelling; C.A. NEWLAND, “Legal periodicals and the United States Supreme Court”, *Midwest Journal of Political Science* 1959, 58-74.

Status quaestionis

In 1983 organiseerde de Italiaanse professor Paolo Grossi een driedaags congres rond *La cultura delle riviste giuridiche italiane*.⁴ Hij stelde zich tot doel na te gaan welke 'rechtscultuur' in de juridische tijdschriften weerspiegeld werd. Met dit doel stelde hij een lijst op met mogelijke vragen die onderzoekers konden stellen over juridische tijdschriften, zoals "Wie waren de actoren? Zijn het informatieve bronnen die onpartijdig de verschillende tendensen in de juridische wereld aan bod laten? Of hebben ze een specifieke politieke visie?". Vier jaar later, in 1988, publiceerde de Parijse professor André-Jean Arnaud op basis van diezelfde vragen *La culture des revues juridiques françaises*.⁵ Ook in de Spaanssprekende wereld volgde een gelijkaardig initiatief.⁶

In de voormelde werken bespraken experts van verschillende rechtstakken de belangrijkste juridische titels in hun branche. Het ging daarbij niet alleen om tijdschriften die zich op het positief recht toeleiden, maar ook op metajuridische onderwerpen. Ondanks de gelijkaardige vooropgestelde vragen, waren de resultaten van deze onderzoeken verschillend. Sommige auteurs verzamelden de titels in een databank en bespraken de algemene tendensen die ze daaruit konden distilleren. Anderen beperkten zich dan weer tot de bespreking van één of een beperkt aantal titels. Deze verschillende benaderingen maakte het dan ook moeilijk om tot een algemeen besluit te komen over 'de cultuur' die juridische tijdschriften weergeven.

In de Lage Landen was er in deze periode eveneens interesse voor de geschiedenis van de juridische tijdschriften. Zo publiceerde Geertrui Van Overwalle naar aanleiding van 25 jaar *Tijdschrift voor Privaatrecht*, een bescheiden analyse van de Nederlandstalige juridische tijdschriften in België.⁷ In Nederland schreven de rechtshistorici Govaert Van den Bergh (1926-2005) en Corjo Jansen (°1961) vier bijdragen over de eerste juridische titels in Nederland.⁸

⁴ P. GROSSI (ed.), *La cultura delle riviste giuridiche italiane*, Milaan, Giuffrè, 1984.

⁵ A.-J. ARNAUD (ed.), *La culture des revues juridiques françaises*, Milaan, Giuffrè, 1988, 3.

⁶ V. TAU ANZOÁTEGUI, *La revista jurídica en la cultura contemporánea*, Buenos Aires, Ediciones Ciudad Argentina, 1997.

⁷ In deze bijdrage besprak zij achtereenvolgens de publicatie van wetgeving, rechtspraak en rechtsleer en de referentietijdschriften. Grote conclusies bleven achterwege. Het grote belang was dat ze in de referenties een lijst opnam die zo goed als compleet was. G. VAN OVERWALLE, "Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België: een analyse", *VJV* 1988, 12-27.

⁸ Hun bijdragen beperkten zich echter tot individuele casussen. G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "De 'Regtsgeleerde in Spectatoriale vertogen': het eerste Nederlandse juridische tijdschrift", *NJB* 1987, 1181-1185; G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "De wording van het juridische tijdschrift: Drie Nederlandse pogingen uit de Franse tijd", *TRG* 1988, 341-

Het onderzoek naar juridische periodieken kreeg vervolgens een grote impuls vanuit het *Max Planck Institut für Europäische Rechtsgeschichte* in Frankfurt, waar de Duitse rechtshistoricus Helmut Coing (1912-2000) met zijn *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*⁹ de basis legde voor het in 1992 door Ranieri gepubliceerde *Gedruckte Quellen der Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*.¹⁰ Dit werk biedt een inventaris van alle juridische tijdschriften in zestien Europese landen en is van onschatbare heuristische waarde. In 1993 publiceerde Ernst Holthöfer, die alle periodieken uit de Benelux-landen in het boek van Ranieri had gecatalogeerd, een synoptisch werk waarin hij alle gevonden titels kort besprak en in chronologische volgorde plaatste.¹¹ De historische context bleef evenwel onderbelicht.

De bovenstaande basiswerken vormden de springplank voor een aantal fundamentele onderzoeken. In 1999 onderzocht professor Michael Stolleis samen met een aantal Duitse collega's de geschiedenis van de Duitse juridische tijdschriften, die hij bestempelde als de "*neue Medien des 18.-20. Jahrhunderts*".¹² In 2004 volgde de logische stap naar het Europese niveau. Professor Stolleis bracht experten uit meerdere Europese landen samen. Het boek dat daarop verscheen vermeldde dat "*das Thema der juristischen Zeitschriften damit bei weitem nicht erschöpft ist, aber wir meinen, die damit gegebenen Impulse sollten ausreichen, um detailliertere Studien anzuregen*".¹³ Die oproep werd beantwoord met een aantal specifieke nationale studies.¹⁴

354; G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "Het tijdschrift als tijdspiegel. Een verkenning van anderhalve eeuw Themis en Rechtsgeleerd Magazijn", *Rechtsgeleerd Magazijn Themis: tijdschrift voor publiek- en privaatrecht* 1989, 247-270; G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "Het juridische tijdschrift gevestigd; Den Tex en van Hall's 'Bijdragen tot Rechtsgeleerdheid en wetgeving' (1826 – 1838)", *TRG* 1993, 97-118.

⁹ H. COING (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte. Dritter Band: das 19. Jahrhundert*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 3 Volumes, 1982.

¹⁰ F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen der Rechtsprechung in Europa (1800 – 1945)*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1992.

¹¹ E. HOLTHÖFER, *Beiträge zur Justizgeschichte der Niederlande, Belgiens und Luxemburgs im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1993.

¹² M. STOLLEIS (ed.), *Juristische Zeitschriften. Die neue Medien des 18.-20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1999.

¹³ T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2006.

¹⁴ Waaronder D. IBBETSON, "Legal periodicals in England 1820-1870", *ZNR* 2006, 175-194; B. DÖLEMEYER, "Entstehung und Funktion von juristischen Zeitschriften und Entscheidungssammlungen (Deutschland und Österreich)", *ZNR* 2006, 195-208.

In 2007 verscheen het doctoraat van Katharina Saleski onder de titel *Theorie und Praxis des Rechts im Spiegel der frühen Zürcher und Schweizer juristischen Zeitschriften*. Saleski bestudeerde de ontwikkeling van de juridische tijdschriftencultuur in Zwitserland, via de analyse van vier tijdschriften uit het kanton Zürich, het belangrijkste juridische centrum. Zij deed dat voor de periode 1833-1874 enerzijds en de drie belangrijkste nog lopende titels anderzijds. Zij ging hierbij op zoek naar de manier waarop juridische tijdschriften functioneerden en welke rol ze speelden voor de ontwikkeling van het recht, de rechtswetenschap en de politiek.¹⁵ Zij kwam tot het besluit dat de juridische periodieken in Zwitserland bijdroegen tot de vorming van het recht, door via de publicatie van rechtspraak rechtszekerheid te brengen en door de brug te slaan tussen rechtswetenschap en rechtspraak.

In 2011 publiceerde Monika Krupar haar *Tschechische juristische Zeitschriften des 19. und 20. Jahrhunderts* waarbij het vooral de bedoeling was om aan de hand van een beperkt aantal tijdschriften de “*politisch-historische und staatsrechtliche Entwicklung der [...] Rechtswissenschaft im Spiegel der juristische Fachpresse*” in Tsjechië te reconstrueren.¹⁶ Net zoals Saleski concentreerde Krupar zich op één lokale entiteit, de stad Praag, waar in de negentiende eeuw het centrum van de Tsjechisch-nationalistische (rechts)cultuur lag. Het Duits was toen nog steeds de rechtstaal, maar er rees steeds meer ongenoegen over het gebrek aan respect voor de volkstaal. Krupar concludeerde dat de tijdschriften aanvankelijk op Duitse voorbeelden geënt waren, maar dat de redacties probeerden mee te bouwen aan een Tsjechisch nationaal gevoel door te verwijzen naar het rijke verleden. Hiermee bereidden ze een eventuele onafhankelijkheid voor, die er in 1918 ook daadwerkelijk kwam.

Van recentere datum is de grote onderzoekactiviteit aan de universiteit van Tartu (Estland), waar de leden van de Estse vakgroep rechtsgeschiedenis de voorbije jaren een aantal conferenties over het onderwerp organiseerden,¹⁷ waar een themanummer

¹⁵ K. SALESKI, *Theorie und Praxis des Rechts. Im Spiegel der frühen Zürcher und Schweizer juristischen Zeitschriften*, Zürich, Schulthess Juristische Medien, 2007, 4.

¹⁶ M. KRUPAR, *Tschechische juristische Zeitschriften des 19. und 20. Jahrhunderts*, Berlijn, Duncker & Humblot, 2011.

¹⁷ In chronologische volgorde: *Law Journals: National, Regional, International* (Tartu, 30 november - 1 december 2009); *Die baltischen Rechtszeitschriften aus Exil im 20. Jahrhundert* (Tartu, 16 december 2011); *Law journals and political changes/ Rechtszeitschriften und politische Umbrüche* (Oslo, 6 tot 8 juni 2012).

van *Juridica International* uit voortvloeide.¹⁸ Ook in Polen werden de juridische tijdschriften recent aan onderzoek onderworpen.¹⁹

Ons land bleef in deze onderzoeksgolf wat achterwege. Na het reeds vermelde onderzoek van Geertrui van Overwalle in 1988,²⁰ bleef het stil tot 2006, toen Dirk Heirbaut voor het eerst een echte rechtshistorische analyse maakte van de Belgische juridische tijdschriften.²¹ Zijn bijdrage bood een summier, maar goed overzicht van de belangrijkste evoluties in de geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften. Bij zijn onderzoek ging hij uit van een onderscheid tussen een 'Frans model' en een 'Duits model', waarbij het eerste zich alleen op de juridische praktijk richtte en het tweede puur wetenschappelijk was. Gezien het lage aantal puur rechtswetenschappelijk juridische tijdschriften in België, kwam hij tot de vaststelling dat België een slaafse volging was van Frankrijk, met slechts twee uitzonderingen, het *Journal des Tribunaux* en het *Rechtskundig Weekblad*. De Belgische juridische tijdschriften waren volgens Heirbaut overwegend (slechts) instrumenten voor de praktijkjuristen, hetgeen illustratief was voor "the failure of legal scholarship in the country".²² Hij benadrukte wel dat dit slechts voorlopige bevindingen waren op basis van zijn eigen, erg beperkt onderzoek en dat diepgaander onderzoek nodig was om de geschiedenis van de juridische tijdschriften in België te doorgronden.²³ Voorliggende studie is een antwoord op zijn verzoek.

Probleemstelling en afbakening

Juridische tijdschriften zijn eerst en vooral onmisbare werkinstrumenten voor de rechtspraktijk, zowel vandaag als in het verleden. Ze bevatten een grote rijkdom aan juridische informatie. Waar de meeste juristen nooit bij stilstaan, is het feit dat die instrumenten geen neutrale kennisoverdragers zijn. Het zijn geen loutere

¹⁸ *Juridica International* 2010/1. Een andere publicatie, *Law journals and political changes*, staat op het getouw.

¹⁹ S. MILEWSKI & A. REDZIK, *Themis i Pheme. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*. Warschau, Wydawnictwo Iskry, 2011. Ik bedank hierbij prof. dr. N. Tousignant (USL-Bruxelles) en dr. B. Dunaj (UCL) voor een vertaling van de korte inhoud.

²⁰ G. VAN OVERWALLE, "Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België: een analyse", *VJV* 1988, 12-27

²¹ D. HEIRBAUT, *Law reviews in Belgium (1763-2004): instruments of legal practice and linguistic conflicts*, in SIMON, T. & STOLLEIS, M. (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2006, 343-367.

²² D. HEIRBAUT, "Law reviews in Belgium (1763-2004)", 367.

²³ In een reactie op de oproep van Heirbaut verscheen in 2010 P. PRAET, "Belgian legal journals between 'pragmatic laziness' and political accommodation", *Juridica International* XVII/2010, 77-83. Het voegde echter weinig toe.

afspiegelingen van de realiteit. De spiegelmetafoor is foutief omdat ze slechts een passieve rol toekent aan het blad, terwijl het medium ook een actief element in zich draagt.²⁴ Tijdschriften kunnen vergeleken worden met een vector, een drager, een verspreider van ideeën die richting geeft aan een 'grootheid', *in casu* het recht. In die zin vormen periodieken vectoren: ze vertrekken vanop een bepaald moment in een welbepaalde richting waarmee ze de denkbeelden van de redactie verspreiden. Juridische tijdschriften zijn *in casu* niet anders. De informatie die zij bevatten werd immers geselecteerd door een groep mensen die met hun tijdschrift welbepaalde doelstellingen wens(t)en te bereiken. De vraag uit het voorgaande is dan ook: **zijn juridische tijdschriften vectoren van het recht?** Een voor de hand liggende mogelijkheid is om de inhoud van een of meer juridische tijdschriften te bestuderen en aan de hand daarvan bepaalde vaststellingen te doen over de ontwikkeling van het recht in België, maar het is minstens even interessant om de juridische tijdschriften als onderzoeksobject te benaderen en hun geschiedenis te bestuderen. Welke juridische tijdschriften zijn er in België, nu en in het verleden? Hoe kunnen ze ingedeeld worden? Welke bedoelingen hadden de oprichters voor ogen? Werden deze doelstellingen bereikt en hoe? Welke invloed hadden de juridische tijdschriften bij de ontwikkeling van het recht? Welk gedachtengoed hadden de redacties en op welke manier gebruikten zij hun tijdschrift om dit te verspreiden?

Voor het eerst worden – in de mate van het mogelijke – alle juridische titels bestudeerd en met elkaar in verbinding gebracht. Daarom is het van belang om die tijdschriften in hun historische context te bestuderen. Socio-economische, culturele en juridische factoren sturen de geschiedenis van de periodieken en hun redacties. Er is dan ook behoefte aan de studie naar de contextuele rechtsgeschiedenis van de juridische tijdschriften in België.²⁵

Op basis van deze probleemstelling kunnen twee grote onderzoeksvragen geformuleerd worden.

(1) Welke juridische tijdschriften zijn wanneer en om welke redenen in België ontstaan en hoe zijn zij geëvolueerd en/of opnieuw verdwenen?

²⁴ C. VERBRUGGEN, *Schrijverschap in de belle époque*, Gent, Academia Press, 2009, 192.

²⁵ R. PIETERMAN, "Contextuele rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw", in C. JANSEN, C., POORTINGA, E. & T.J. VEEN (eds.), *Twaalf bijdragen tot de studie van de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw*, Amsterdam, Faculteit der rechtsgeleerdheid Universiteit Amsterdam, 1993, 128-144; R. PIETERMAN, "Rechtsgeschiedenis en rechtssociologie", in J. GRIFFITHS, (ed.), *Een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1996, 554-559; D. HEIRBAUT, "Reading past legal texts. A tale of two legal histories. Some personal reflections on the methodology of legal history", in D., MICHALSEN, *Reading past legal texts*, Oslo, Unipax, 2006, 91-112.

(2) Wie waren de actoren achter deze tijdschriften: voor en door welke mensen en verenigingen werden zij gemaakt en waarom?

Uit deze twee hoofdvragen worden een viertal deelaspecten gedistilleerd.

(1) Welke juridische tijdschriften?

Het voornaamste probleem hier is wat verstaan moet worden onder 'juridisch tijdschrift'. Onderzoekers hebben hun tanden al stukgebeten op een adequate definitie hiervan. Van Overwalle omschreef het als volgt:

*“Een juridisch tijdschrift is een publicatie die gericht is tot juristen als dusdanig, die juridische informatie bevat van een zeker wetenschappelijk niveau, en uitgegeven door een onafhankelijk orgaan.”*²⁶

Deze definitie lijkt op het eerste gezicht logisch, maar is minder werkbaar dan ze lijkt. Het *Journal des Tribunaux* bijvoorbeeld richtte zich in 1881 tot de 'leek', niet tot de jurist. Dat het uiteindelijk niet zijn doelpubliek bereikte is in die zin irrelevant. Een ander probleem is dat we niet op de hoogte zijn van de samenstelling van het abonneebestand van het *JT*.

Andere onderzoekers omschreven het juridisch tijdschrift dan weer pragmatisch als *“a publication about law for lawyers, published with some regularity”*,²⁷ of *“ein regelmäßig erscheinendes Publikationsorgan für rechtswissenschaftliche und rechtspolitische Aufsätze”*.²⁸

De vraag is of een definitie überhaupt wenselijk en vooral noodzakelijk is. Het is mijns inziens eerder aangewezen een aantal criteria te onderscheiden waaraan een tijdschrift moet voldoen om door ons als een juridisch tijdschrift te kunnen beschouwd worden.

Periodiciteit

Tijdschriften onderscheiden zich door hun periodiciteit. Er bestaan allerhande frequenties van publicatie (dagelijks, wekelijks, tweewekelijks, maandelijks,...), maar literatuurwetenschappers beschouwen een jaarlijks verschijnend blad niet als tijdschrift.²⁹

²⁶ G. VAN OVERWALLE, “Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België”, 13.

²⁷ D. HEIRBAUT, “Law reviews in Belgium (1763-2004)”, 343.

²⁸ C. VON BAR, “Die Rolle juristischen Zeitschriftenliteratur bei der Harmonisierung des Privatrechts in Europa”, *Juridica International* 2010, 5.

²⁹ G.J. JOHANNES, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*, Den Haag, Sdu uitgevers, 1995, 28. Aldus laten we bijvoorbeeld *Revue critique de droit criminel* dat tussen 1881 en 1907 één keer per jaar verscheen buiten beschouwing.

Juridisch

Om te kunnen spreken van een 'juridisch' tijdschrift (in tegenstelling tot een niet-juridisch tijdschrift), moeten er mijns inziens twee criteria cumulatief in reenschap genomen worden. Een eerste criterium is materieel van aard en houdt in dat er in het blad overwegend aandacht moet zijn voor wetgeving, rechtspraak en/of rechtsleer. Een tweede belangrijk criterium is personeel van aard en houdt in dat de redactie in belangrijke mate door juristen bemand moet zijn en dat het doelpubliek ook in belangrijke mate uit juristen moet bestaan.

Voor ons onderzoek bestuderen wij dus de tijdschriften die overwegend juridische informatie bevatten, met een redactie die overwegend uit juristen bestaat, voor een doelpubliek van overwegend juristen. Deze criteria moeten cumulatief aanwezig zijn.³⁰

(2) Wanneer in België?

Geografisch staat het territorium van het huidige België centraal. Er wordt ook aandacht besteed aan tijdschriften uit het (nabije) buitenland, voor zover deze voor België van belang zijn.

Temporeel wordt aangevangen op het ogenblik dat er in deze gebieden van 'juridische tijdschriften', volgens de bovenstaande criteria, sprake is. Het onderzoek loopt tot op vandaag. De diachrone benadering stelt ons in staat de ontwikkelingen op lange termijn te onderzoeken.

(3) Voor en door welke mensen en verenigingen?

Juridische tijdschriften zijn creaties van en voor mensen. Hiermee bedoel ik dat tijdschriften gemaakt worden voor en door bepaalde mensen en netwerken.

Een eerste vraag betreft wie de mensen en verenigingen zijn die achter de juridische tijdschriften zitten. Hierbij moet eerst en vooral bijzondere aandacht besteed worden aan de stichters en hun opvattingen. Dit is belangrijk, omdat het tijdschrift naar hun ideeën geconcipieerd is.³¹ Het zijn deze *founding fathers* die de beleidslijnen uitzetten

³⁰ Een tijdschrift kan bijvoorbeeld uitsluitend juristen in de redactie hebben, maar een onderwerp hebben dat niets met recht te maken heeft (kunst bijvoorbeeld). Er zijn ook de zogenaamde 'vakbladen' die zich uitsluitend tot (een bepaalde groep) juristen richten, maar geen juridische informatie bevatten. Er zijn ook bladen die juridische informatie bevatten, maar die zich voornamelijk richten tot consumenten.

³¹ Redacties willen hun ideeën via het tijdschrift verspreiden. De selectie van bijdragen is bijvoorbeeld niet (altijd even) neutraal. S. DE SOMER & C. FORNOVILLE, "Rechtspraakpublicatie anno 2011: historische beschouwingen, hedendaagse bedenkingen en toekomstperspectieven", RW 2011-12, 207.

en het tijdschrift in een bepaalde richting sturen. Hieruit vloeien een aantal vragen voort: wie waren deze personen? Welke onderwerpen behandelden ze? Hoe bepaalden ze de inhoud van het blad? Vulden zij vooral zelf het blad of lieten zij het werk over aan anderen en zo ja, wie waren zij? Hoe geraakten ze aan de nodige informatie? Bij uitbreiding kunnen deze vragen ook gesteld worden over de hoofdredacteuren, redactiesecretarissen en – leden, medewerkers, correspondenten en steunende leden. Bij nog verdere uitbreiding moet aandacht besteed worden aan de specifieke netwerken en milieus waarbinnen deze personen zich bevinden, zoals de balie, de universiteit of de magistratuur.³²

Een tweede vraag betreft de kwestie voor wie deze tijdschriften bedoeld zijn? Welk lezerspubliek hielden de redacties voor ogen? Was het voor een select publiek van specialist-juristen? Of probeerden de redacteuren de volledige Belgische bevolking te bereiken? Welke strategieën gebruikten ze daarvoor? Een beter begrip van het doelpubliek kan helpen om een tijdschrift zelf beter te begrijpen.

Ten derde en tot slot moet worden bevraagd via welke mensen en verenigingen de tijdschriften verspreiding vonden. Welke mensen en/of verenigingen droegen bij aan het succes van een juridisch tijdschrift. Hieronder vallen bijvoorbeeld de (juridische) uitgeverijen of de beroepsverenigingen.

(4) Hoe zijn zij ontstaan, geëvolueerd en/of verdwenen?

Juridische tijdschriften zijn geen statisch gegeven. Ze ontstaan, evolueren en verdwijnen weer.

Juridische tijdschriften ontstaan binnen een welbepaalde tijd en ruimte. Het is interessant om op zoek te gaan naar de ontstaansredenen die ervoor zorgen dat een welbepaald juridisch tijdschrift het levenslicht ziet. Een nieuwe titel kan bijvoorbeeld opgericht worden omdat de bestaande niet meer voldoen of omdat de redactie prestige wil verwerven. Er moet dan ook nagegaan worden waarom er een nieuw blad kwam, wie er het idee voor geopperd heeft, welke doelstellingen de redactie naar voor geschoven heeft, of zij hierbij naar andere tijdschriften verwijzen of iets volledig nieuw proberen, waarom het tijdschrift precies op die plaats en met die mensen ontstond, welke financiering voorhanden was, hoe het tijdschrift opgebouwd was en met welke rubrieken, waar het inhoudelijke zwaartepunt lag (rechtsleer, rechtspraak of wetgeving), enz.

³² H. BOTS & S. LEVIE (eds.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen*, Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2006, 10.

Het is vervolgens interessant na te gaan hoe de tijdschriften zich ontwikkeld hebben. De context wijzigt voortdurend en dit heeft dikwijls invloed op het tijdschrift zelf. Zo veranderen redacties van samenstelling, verandert de socio-economische toestand, zijn er oorlogen of evolueert het recht.

De meeste juridische tijdschriften verdwijnen na korte of lange tijd opnieuw van de markt. Er zijn veel redenen voor deze ondergang. Soms ligt de oorzaak intern, zoals een gebrek aan bijdragen of onenigheid tussen redactieleden. Soms kunnen er externe redenen gevonden worden, zoals financiële moeilijkheden ten gevolge van crisis of een inkrimpend lezersbestand.

Bronnen en methodologie

De belangrijkste bron bij dit onderzoek zijn de juridische tijdschriften zelf. Vooral de openingseditorialen bevatten een schat aan informatie over het hoe en het waarom van het tijdschrift. Redacties hebben een 'missie' en werken dat uit in hun programma, dat vaak vervat ligt in het openingseditoriaal, de eerste tekst in het allereerste nummer. Soms is het programma heel kort, andere keren is het een uitgebreid essay. Een grondige analyse van die tekst leert ons veel over de doelstellingen van de oprichters. Ook de latere editoriaalen bevatten heel wat nuttige informatie voor het rechtshistorisch onderzoek. Zo komen we dingen te weten over eventuele veranderingen in het blad en de redenen daarvoor.

Naast de editoriaalen zijn er nog andere rubrieken die van belang zijn voor het onderzoek. Zo bevatten veel tijdschriften 'kleine mededelingen', vaak achteraan het blad, met allerlei boodschappen vanwege de redactie aan het lezerspubliek. Ook lezersbrieven zijn interessant, omdat ze soms pijnpunten van het blad blootleggen. Nog een andere interessante rubriek zijn de overlijdensberichten, die een inzicht geven in het belang van een bepaald persoon voor het tijdschrift.

Ook de eigenlijke inhoud van de tijdschriften kan ons veel leren over de werking van een tijdschrift, het redactioneel beleid, de medewerkers en dies meer. Hier kan bijvoorbeeld onderzocht worden wie de veelschrijvers waren in het blad of welke uitspraken (niet) opgenomen werden.

Een laatste rijke bron in de tijdschriften zelf zijn de teksten die opgenomen worden naar aanleiding van de lustra. Sommige tijdschriften, zoals het *Tijdschrift voor*

Privaatrecht en het *Journal des Tribunaux*,³³ doen dit zowat elke vijf jaar, terwijl anderen, zoals het *Rechtskundig Weekblad*,³⁴ zich beperken tot de symbolische mijlpalen van 25, 50 of 75 jaar.

Ter aanvulling van de informatie in de tijdschriften zelf kan een beroep gedaan worden op archieven. Het grootste probleem hier is dat de meeste archieven van juridische tijdschriften verloren gegaan zijn of niet toegankelijk zijn (bijvoorbeeld omdat zij in privébezit zijn). Ik kon evenwel voor *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Notarissen* inzage krijgen in de briefwisseling van enkele redacteuren.³⁵ Naast de geschreven bronnen hadden we ook gesprekken met enkele medewerkers van bepaalde titels.

Om de juridische tijdschriften te kunnen bestuderen, moeten ze in de eerste plaats getraceerd kunnen worden. Hierbij staan een aantal bibliografische referentiewerken ter beschikking. Er is allereerst het overzicht van Edmond Picard en Ferdinand Larcier uit 1890.³⁶ Deze bibliografie biedt een volledige lijst van tijdschriften die op dat ogenblik ter beschikking stonden van de Belgische juristen. In 1906 werd de lijst aangevuld tot 1903 door Emile Van Arenbergh.³⁷ Na de Tweede Wereldoorlog begon Charles van Reepinghen, de naoorlogse redacteur bij het *Journal des Tribunaux*, met de jaarlijkse publicatie van de *Recueil Annuel de Jurisprudence belge* (nu *Permanent Overzicht van de Juridische Tijdschriften/Recueil permanent des revues juridiques*).³⁸ Vandaag bevat dit overzicht 130 lopende tijdschriften. Het totale aantal juridische tijdschriften in België ligt natuurlijk veel hoger, doordat tijdschriften gekomen en

³³ V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d'Edmond Picard (1881-1899). Approche d'un journal judiciaire au dix-neuvième siècle*, onuitg. licentiaatsthesis, ULB, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 1986; R. LESAFFER, "Le Journal des Tribunaux (1904 - 1914). De Belgisch-Nederlandse betrekkingen vanuit het standpunt van de Belgische nationalisten", in F. STEVENS & D. VAN DEN AUWEELE, *Handelingen van de XIe Belgisch-Nederlandse rechtshistorische dagen*, Leuven, K.U. Leuven Afdeling Romeins Recht en Rechtsgeschiedenis Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 1992, 107-139.

³⁴ A. VAN OEVELEN, "Vijfenzeventig jaar Rechtskundig Weekblad", RW 2011-12, 1-6.

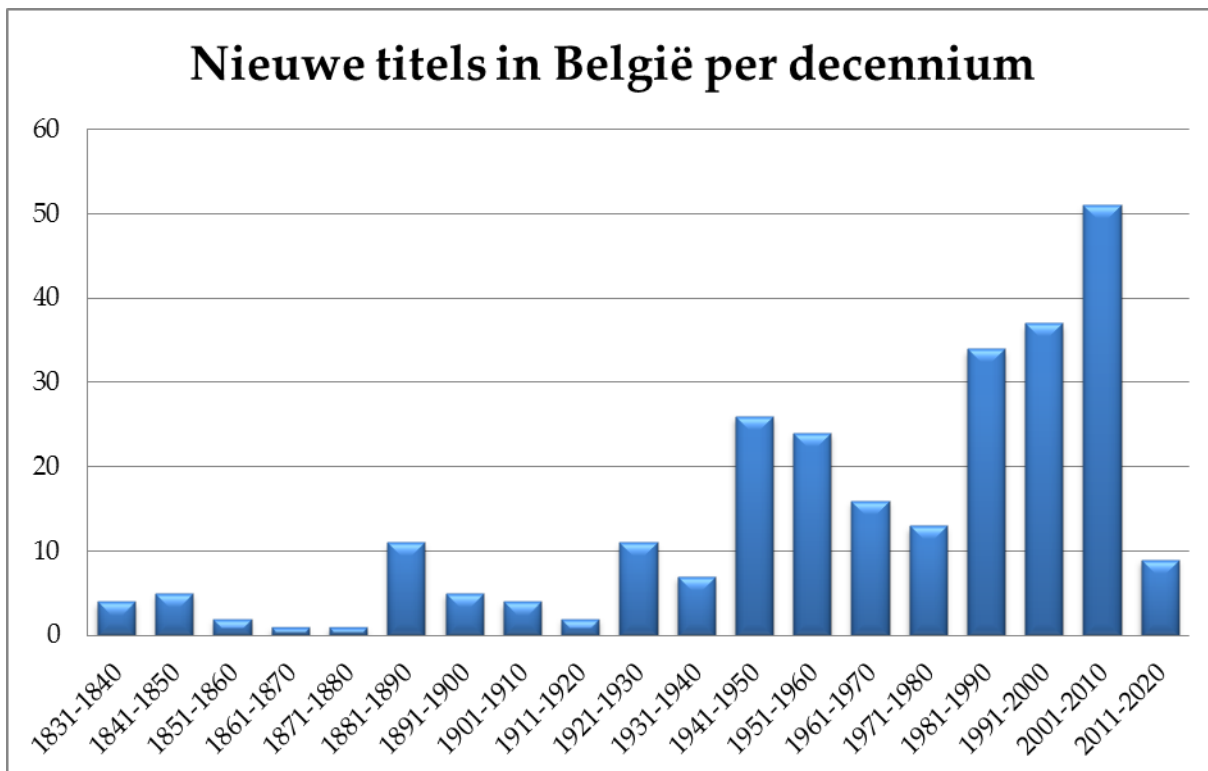
³⁵ Hiervoor dank ik notaris A. Van den Bossche voor de inzage in het archief van Antoine Van Hoestenbergh omtrent het *Tijdschrift voor Notarissen* en oud-stafhouder van de Antwerpse balie J. Verstraete voor het archief van Edgar Boonen, hoofdredacteur van *Het Juristenblad*.

³⁶ E. PICARD, E. & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge. Relevé de toutes les publications juridiques parues depuis la séparation de la Belgique et de la France (1814) jusqu'au 1er octobre 1889*, Brussel, Larcier, 1890.

³⁷ E. VAN ARENBERGH, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge.(1889-1903)*, tome 2, Brussel, Ve F. Larcier, 1906.

³⁸ Vanaf 1974 verscheen maandelijks het tweetalige *Info-Jura* (1974-1985) dat alle referenties naar rechtspraak en rechtsleer bevatte. Zes jaar later kwam het *Tijdschrift voor rechtsdocumentatie*. Deze referentiebladen legden de basis voor de elektronische referentiedatabanken die vandaag menig jurist helpen bij hun zoektocht naar juridische bronnen.

gegaan, gefusioneerd of opgesplitst zijn. Op basis van het werk van Picard, Holthöfer en enkele bibliotheekcatalogi kwamen we tot een getal van om en bij de 300 titels die sinds 1830 verschenen zijn.³⁹ We brachten deze titels samen in onderstaande grafiek om vast te stellen hoe de evolutie van die bladen was doorheen de Belgische geschiedenis. Het aantal nieuwe titels is alleen maar toegenomen. De grafiek toont dat juridische tijdschriften in golfbewegingen worden opgericht. Pieken situeren zich meestal om de veertig jaar, wat ruwweg als de duurtijd van een generatie kan worden beschouwd.

Een fundamenteel probleem is de soms gebrekkige bewaring van tijdschriften, waardoor we bepaalde niet konden terugvinden.⁴⁰ Andere tijdschriften waren wel terug te vinden, maar niet volledig. In de meeste gevallen zijn de tijdschriften bovendien ingebonden,⁴¹ waarbij de cover in een aantal gevallen verloren gegaan is. Dit kan een probleem betekenen, omdat vaak daarop de colofon staat gedrukt. Door het verwijderen van die omslagen verdwijnt heel wat belangrijke informatie, zoals de samenstelling van de redactie of de verspreiding van het blad, voor de onderzoeker.

³⁹ Zie bijlage 1.

⁴⁰ Bijvoorbeeld *Jurisprudence du port d'Ostende*.

⁴¹ Het inbinden gebeurt meestal om geen nummers verloren te laten gaan en om de tijdschriften beter te kunnen bewaren.

Plan

Dit werk is opgedeeld in vijf hoofdstukken die de ontwikkelingen van de juridische tijdschriften in een welbepaald tijdsvak bespreken. Allereerst komen de periodieken die van vóór de Belgische onafhankelijkheid dateren aan bod. De geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften begint niet bij de Belgische onafhankelijkheid.

Het tweede hoofdstuk behandelt de eerste tijdschriften na de Belgische onafhankelijkheid. Het patriottisme van de augustus- en septemberdagen van 1830 leefde lange tijd door in de juridische periodieken. Op zich hoeft dat niet te verwonderen gezien het aandeel dat juristen hadden bij de Belgische onafhankelijkheid en de staatsopbouw. We zien in die decennia ook een eerste belangrijke rechtstak opduiken: het administratief recht.

Het derde hoofdstuk loopt van 1881, het jaar waarin het *Journal des Tribunaux* werd opgericht, tot en met het begin van de Eerste Wereldoorlog. Ook voor 's lands juridische tijdschriften was deze periode een *Belle Époque* met de ontwikkeling van specifieke titels maar vooral in de ontwikkeling van juristenverenigingen. Toch toonden zich ook al de eerste tekenen van nakende conflictsituaties, waarvan het communautaire zich reflecteerde in de eerste Nederlandstalige tijdschriften.

Het vierde hoofdstuk beschrijft de crisisjaren tijdens de twee wereldoorlogen en het tussenliggende Interbellum. Het *Rechtskundig Weekblad* bleek een Nederlandstalig baken te zijn in een overheersend Franstalig juridisch landschap.

Het vijfde en laatste hoofdstuk bevat de naoorlogse evoluties. Het werd een periode waarin alle voorgaande evoluties zich doorzetten. Er kwam een doorgedreven verwetenschappelijking, specialisering, internationalisering en commercialisering. De digitalisering is de laatste (r)evolutie waar we stil bij blijven staan.

HOOFDSTUK I:

DE EERSTE JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN, SCHIPPEREND TUSSEN PRAKTIJK EN WETENSCHAP (1672-1830)

Inleiding

In dit eerste hoofdstuk gaan we op zoek naar de historische wortels van de juridische tijdschriften. Er kunnen grosso modo twee types onderscheiden worden: enerzijds de geleerde tijdschriften die voortvloeien uit de verlichtingsideologie en anderzijds de meer praktisch georiënteerde juridische tijdschriften met wortels in de rechtspraktijk. De tweespalt tussen beide categorieën – de praktische juridische tijdschriften werden vaak als inferieur beschouwd ten opzichte van de rechtsgeleerde juridische tijdschriften – ontstond in het *ancien régime*, maar zou blijven doorwerken in het Franse en Hollandse tijdsvak.

Per periode worden de meest opmerkelijke juridische titels besproken. De evoluties in de gebieden die later België zullen vormen, kunnen daarbij niet losgekoppeld worden van de algemene Europese context, omdat de tijdschriften in het *ancien régime* nu eenmaal erg internationaal georiënteerd waren. Redacties beschikten over een ruim internationaal netwerk en hun periodieken kenden wellicht daardoor een wijde verspreiding. Gelet op de voortrekkersrol van advocaten verbonden aan het parlement van Parijs en de continue invloed vanuit Frankrijk voor de periodieken in onze regio's, zal er veel aandacht besteed worden aan de tijdschriftenevolutie bij onze zuiderburen. Daarnaast zullen, waar relevant, ook de invloeden uit de Duitse wereld bestudeerd worden.

Het ontstaan van de juridische tijdschriften tijdens het ancien régime (tot 1789)

Tijdschriften met wortels in de rechtspraak

De noodzaak aan juridische (lees: gerechtelijke) informatie leidde reeds in de middeleeuwen tot de Engelse *law reports* en *law records* en de Franse *recueils des arrêts*.⁴² De oudste Engelse bronnen gaan daarbij terug tot de dertiende eeuw, maar het was wachten tot de zeventiende eeuw vooraleer de verspreiding van deze geschriften grotere proporties begon aan te nemen. Het duurde zelfs tot ver in de achttiende eeuw voordat deze *reports* op systematische wijze gebruikt werden. Vanaf 1785 verschenen er regelmatig reeksen bij elke belangrijke Engelse rechtbank.⁴³

Op het continent lag het initiatief bij de zogenaamde *arrêstistes*, advocaten en magistraten die meestal verbonden waren aan één van de grote rechtbanken en de uitspraken ervan – al dan niet uitvoerig – beschreven en becommentarieerden. Voor wat onze regio betreft, hadden zij vooral aandacht voor uitspraken van de hoge hoven zoals de Grote Raad van Mechelen, de Raad van Vlaanderen en de Raad van Brabant.⁴⁴ De auteurs verzamelden de uitspraken vermoedelijk hoofdzakelijk voor zichzelf als geheugensteun. Vrij snel zagen uitgevers er potentieel in om die compilaties te gelde te maken door ze aan te bieden aan andere juristen.⁴⁵ Uit deze verzamelingen konden advocaten immers argumenten voor hun pleidooien putten. Ondanks het intrinsieke belang voor de praktijk bleven de meeste rechtspraakverzamelingen, bij gebrek aan technische en vooral financiële middelen, onuitgegeven.⁴⁶ In Frankrijk nam de vraag naar die verzamelingen pas toe nadat het

⁴² Over de *law reports* en *law records* zie J.H. BAKER (ed.), *Judicial records, law reports, and the growth of case law*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1989; A. WIJFFELS (ed.), *Case law in the making*, Berlijn, Speyer & Peters, 1997; over de *recueils des arrêts* zie S. DAUCHY & V. DEMARS-SION, *Les recueils d'arrêts et dictionnaires de jurisprudence (XVIe-XVIIIe siècles)*, Parijs, Mémoire du droit, 2005; E. HOLTHÖFER, *Beiträge zur Justizgeschichte der Niederlande, Belgiens und Luxemburgs im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1993, 139.

⁴³ D. IBBETSON, "Legal periodicals in England 1820-1870", *ZNR* 2006, 190-191.

⁴⁴ S. DAUCHY, "L'arrestographie, science fort douteuse?", in R. RUBENS & S. DUPRE, *Sartonia 2010*, Gent, Academia Press, 2010, 87-99.

⁴⁵ S. DAUCHY & V. DEMARS-SION, *Les recueils d'arrêts*, 12-13.

⁴⁶ J. VAN DEN BROECK, *De rechtsleer in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw*, Brussel, Wetenschappelijk Comité voor Rechtsgeschiedenis, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, *Iuris Scripta Historica XV*, 2001, 11.

edict van Saint Germain (1679)⁴⁷ rechtspraak als opleidingsonderdeel voor juristen in het curriculum opnam.⁴⁸ De uniformisering van het Franse (gewoonte)recht die eruit voortvloeide gebeurde op die manier niet alleen door de wetgeving, maar ook via deze verzamelingen.⁴⁹

De rechtspraakverzamelingen verschenen nog niet op regelmatige periodieke basis en konden nog niet als juridische tijdschriften worden beschouwd. Traditioneel plaatsen literatuurwetenschappers het ontstaan van het tijdschrift in de late zeventiende eeuw.⁵⁰ Door de verfijning van de druktechnieken en de verbeteringen in het transportwezen werd het mogelijk om op regelmatige basis tijdschriften uit te geven.⁵¹ De Europese centra van die technische en ideologische veranderingen waren Frankrijk en Engeland.⁵² Het was in die landen dat gelijktijdig de eerste 'geleerdentijdschriften' het levenslicht zagen, met name het *Journal des Sçavants* (1665)⁵³ in Frankrijk en de *Philosophical Transactions* (1665) in Engeland.

Het *Journal des Sçavants* werd opgericht door Denis de Salo (1626-1669), raadsheer bij het parlement van Parijs. Het blad was zeer ruim opgevat en had ook een juridisch luik. Daarin stonden de "*principales décisions des tribunaux séculiers & ecclésiastiques, les censures de Sorbonne & des autres universitez, tant de ce royaume que des pays étrangers*".⁵⁴ Toch was de aandacht voor de gerechtelijke wereld eerder marginaal te noemen. Het *Journal des Sçavants* is vooral belangrijk voor de geschiedenis van de juridische tijdschriften omdat het als inspiratiebron heeft gediend voor twee advocaten van het parlement van Parijs, met name Gabriel Guéret (1641-1688)⁵⁵ en Claude Blondeau (†1695)⁵⁶, om een eigen periodieke publicatie op te starten, het *Journal du Palais*.⁵⁷

⁴⁷ Het edict van Saint-Germain, uitgevaardigd door Lodewijk XIV, bracht enkele belangrijke veranderingen in de rechtenopleiding teweeg. Het verbod van 1219 op het onderricht in romeins recht in Parijs werd opgeheven en het doceren in de volkstaal werd vooropgesteld. Het edict maakte van het Franse recht een autonome tak ten opzichte van het canonieke en romeinse recht.

⁴⁸ S. DAUCHY & V. DEMARS-SION, *Les recueils d'arrêts et dictionnaires de jurisprudence* (XVIe - XVIIIe siècles), 12-13.

⁴⁹ W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, Deventer, Kluwer, 2013, 79-109.

⁵⁰ G.J. JOHANNES, *De barometer van de smaak*, 5.

⁵¹ M. STOLLEIS, "Juristische Zeitschriften – die neuen Medien", in M. STOLLEIS, *Juristische Zeitschriften. Die neuen Medien des 18.-20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1999, p. VIII.

⁵² E. HOBBSAWM, *The age of revolution. 1789-1848*, Londen, Abacus, 1962, 34.

⁵³ Het *Journal des Sçavants* is volledig online te consulteren via <http://gallica.bnf.fr>.

⁵⁴ LE JOURNAL, "Imprimeur au lecteur", *Journal des Sçavants* 1665, s.p.

⁵⁵ Guéret had filosofie en rechten gestudeerd. Naast zijn bezigheid als advocaat publiceerde hij heel wat juridische werken, maar hij liet zich evenmin onbetuigd over de letterkunde. Hij begaf zich ook in mondaine kringen. Zo maakte hij deel uit van de entourage van Colbert; T.-D., "Gueret, Gabriel", in M. MICHAUD (ed.), *Biographie Universelle ancienne et moderne. Nouvelle édition*, dl. 18, 53; G. LEYTE,

Op 6 februari 1672 verkregen de twee advocaten het privilege om gedurende tien jaar een “*recueil des principales décisions de tous les parlemens et cours souveraines de France*” te publiceren.⁵⁸ Het verzoek dat ze daartoe hadden gericht aan Jean Jacques de Mesmes (1640-1688),⁵⁹ eerste voorzitter (*président à mortier*) bij het Parlement van Parijs, publiceerden ze in de eerste aflevering van het *Journal*.⁶⁰ De stichters “*ont fait remontrer qu’estant important & utile au public d’avoir connoissance des plus belles & plus notables Questions qui se jugent journallement dans tous les Parlemens & autres Cours de nostre Royaume*”.⁶¹ Hoewel er geen namen werden genoemd, kreeg hun onderneming steun van “*plusieurs personnes illustres & célèbres dans la Robe*”. Guéret en Blondeau wensten met het blad het brede publiek te informeren over het reilen en zeilen binnen de Franse rechtsgebouwen.⁶² De grote vernieuwing bestond erin dat de oprichters niet alleen de perfecte rechtspraakverzameling nastreefden, maar dat ze ook behandelde materies door middel van annotaties diepgaander zouden uitgraven.⁶³ Aangezien rechterlijke uitspraken zelden werden gemotiveerd, moesten praktijkjuristen vaak zelf op zoek gaan naar algemene wetmatigheden.⁶⁴ Het *Journal*

“Guéret Gabriel”, in P. ARABEYRE, J.-L. HALPERIN & J. KRYNEN (eds.), *Dictionnaire historique des juristes français, XIIIe-XXe siècle*, Parijs, Presses universitaires de France, 2005, 387-388.

⁵⁶ Over de geboorte- en sterfdatum van Blondeau bestaat heel wat onduidelijkheid. Het is alleen geweten dat hij ouder was dan Guéret. Hij overleed na 1695, want toen verscheen de voorlopig laatste aflevering van het *Journal du Palais*. Blondeau had een grote interesse in kerkelijk recht: K., “Blondeau, Claude”, in M. MICHAUD (ed.), *Biographie Universelle ancienne et moderne. Nouvelle édition*, dl. 4, 449; J.-P. VITTOU, “Claude Blondeau”, *Dictionnaire des Journalistes (1600-1789)*, geconsulteerd via <http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr/journaliste/080-claude-blondeau>.

⁵⁷ De volledige titel was *Journal du Palais ou Recueil des principales décisions de tous les parlemens & cours souveraines de France*. De eerste jaargangen van het tijdschrift zijn vrij consulteerbaar op ArchiMed, via <http://archimed.uni-mainz.de/opusubm/archimed-home.html>.

⁵⁸ “Privilege du roy”, *Journ. Pal.* 1672, s.p. ; Op het ogenblik dat zij hun privilege verkregen, was het *Journal des Sçavants* haar privilege kwijt; J.-P. VITTOU, “Journal du Palais”, *Dictionnaire des journaux (1600-1789)*, geconsulteerd via <http://dictionnaire-journaux.gazettes18e.fr/>.

⁵⁹ De Mesmes was eveneens graaf van Avaux. Hij droeg een grote interesse weg voor kunst en literatuur en was lid van de Académie Française; “Jean-Jacques de Mesmes” <http://www.academie-francaise.fr/les-immortels/jean-jacques-de-mesmes?fauteuil=4&election=07-12-1676>.

⁶⁰ C.B.G.G., “A messire Jean Jacques de Mesmes, comte d’Avaux, chevalier, prévost et grand maistre des cérémonies des ordres du Roy, conseiller de sa majesté en tous ses conseils et président au parlement”, *Journ. Pal.* 1672, s.p.

⁶¹ “Privilege du Roy”, *Journ. Pal.* 1672, s.p.

⁶² Een vaak terugkerend motief, zoals we verder zullen bespreken. Cfr. *Gazette des Tribunaux, La Belgique Judiciaire* en *Journal des Tribunaux*.

⁶³ W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 103.

⁶⁴ W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 109.

wou door die nieuwe aanpak zowel praktijk als theorie dienen⁶⁵ en oversteeg daardoor de rechtspraakverzameling pur sang.

Op 19 mei 1672 kwam de eerste aflevering uit en sindsdien verscheen het tijdschrift vast op donderdag.⁶⁶ Elk nummer bevatte minstens één uitspraak van het parlement van Parijs, vergezeld van twee of drie uit andere parlementen.⁶⁷ Om die andere rechtspraak te verkrijgen zetten Guéret en Blondeau een breed correspondentienetwerk op met “*personnes de mérite suivans le Barreau, qui se chargent de rédiger les arrêts dans toute l’exactitude qu’on peut souhaiter*”.⁶⁸ Er was blijkbaar een link met andere balies uit het Franse rijk, al stonden de contactpersonen nergens vermeld. De bedoeling was om de processen integraal weer te geven. Om de juistheid van de publicatie te garanderen – en aldus de aangebrachte argumenten en het vonnis – moesten die uitspraken ondertekend zijn door de griffiers van de betrokken rechtbanken.⁶⁹

Toen Guéret in 1688 overleed, zette Blondeau het (intussen onregelmatig verschijnende) weekblad alleen verder tot in 1695, toen hij er wellicht zelf het loodje bij neerlegde. De stopzetting van het *Journal du Palais* werd overal betreurd daar het toentertijd het beste op de markt was.⁷⁰ Mede om die reden publiceerde de uitgever vier jaar later in twee volumes een herwerkte versie van alle jaargangen.⁷¹

In 1710 zette Mathieu Augeard (1673-1751),⁷² advocaat bij het Parlement van Parijs, de traditie van het *Journal du Palais* voort met de eerste druk van de *Arrêts notables des différens tribunaux du royaume*, die in 1756 eveneens herdrukt werden.⁷³

⁶⁵ “L’imprimeur au lecteur”, *Journ. Pal.* 1672, s.p.

⁶⁶ Tot in september 1674 verscheen het tijdschrift regelmatig, daarna daalde de publicatiefrequentie; J.-P. VITTU, “Journal du Palais”, s.p.

⁶⁷ J.-P. VITTU, “Journal du Palais”, s.p.

⁶⁸ “L’imprimeur au lecteur”, *Journ. Pal.* 1672, s.p.

⁶⁹ “L’imprimeur au lecteur”, *Journ. Pal.* 1672, s.p.

⁷⁰ Aldus W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 105.

⁷¹ Deze herdrukken kenden zo’n succes dat er nog enkele volgden. De laatste druk dateerde van 1755.

⁷² G. LEYTE, “Augeard Mathieu”, in P. ARABEYRE, J.-L. HALPERIN & J. KRYNEN (eds.), *Dictionnaire historique des juristes français, XIIe-XXe siècle*, 25.

⁷³ Het openingseditoriaal vermeldde naast het *Journal du Palais* ook nog het *Journal des Audiences*. De auteur betreurdde de teloorgang van beide titels en meldde dat: “*un ouvrage de cette nature ne peut estre celuy d’un seul homme; il demande necessairement que differentes mains s’y presentent un mutuel secours*”; “Préface”, *Arrests notables des différens tribunaux du royaume* 1710, s.p.

Juridische tijdschriften met wortels in de Verlichting

Een tweede grote categorie aan tijdschriften heeft haar wortels in het verlichtingsdenken. Vooral in het Heilig Roomse Rijk der Duitse Naties verschenen in de loop van de achttiende eeuw een groot aantal juridische titels.⁷⁴ Het merendeel ervan was verbonden aan een universitaire instelling, wat zich vertaalde in de aanwezigheid van lange rechtsgeleerde artikelen.⁷⁵ Voorbeelden zijn *Die Juristische Bibliothek* (1764-1782), verbonden aan de universiteit van Duisburg en *Recht und Unrecht* (1765), opgericht in Göttingen.⁷⁶ Via de studenten die aan die instellingen studeerden, verspreidde het nieuwe model met een theoretischere inhoud zich over de rest van Europa. In Denemarken verscheen bijvoorbeeld het *Juridisk-Praktische Anmaerkninger til Danske og Norske Lov* (1764-1767) onder leiding van Christian Ditlev Hedegaard (1700-1781) die in Jena en Halle had gestudeerd.⁷⁷ Voor onze gewesten dient het *Journal de Jurisprudence* te worden belicht.

Een 'Belgisch' kind van de Verlichting: het *Journal de Jurisprudence* (1763-1764)

Het *Journal de Jurisprudence* was schatplichtig aan de Franse Verlichtingsidealen, zoals blijkt uit de figuur van hoofdredacteur Pierre Rousseau (1716-1785).⁷⁸ Hij maakte in Parijs kennis met Voltaire (1694-1778)⁷⁹ en de *encyclopédiste* Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788)⁸⁰ en Jean Le Rond d'Alembert (1717-1783).⁸¹ Deze laatste oogstte samen met Denis Diderot (1713-1784)⁸² heel wat

⁷⁴ D. KLIPPEL, "Die juristischen Zeitschriften im Übergang vom 18. Zum 19. Jahrhundert", in M. STOLLEIS (ed.), *Juristische Zeitschriften. Die neue Medien des 18.-20. Jahrhunderts*, 16.

⁷⁵ J.-L. HALPERIN, "La place de la jurisprudence dans les revues juridiques en France au XIXe siècle", in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 370.

⁷⁶ De volledige titel was *Recht und Unrecht, eine mannichfaltige Wochenschrift*; C. WEIDLICH, *Biographische Nachrichten von den jetztlebenden Rechtsgelehrten in Deutschland*, Halle, Hemmerdeischen Buchhandlung, 1781, 111.

⁷⁷ L. BJÖRNE, "Nordische juristische Zeitschriften im 18. und 19. Jahrhundert", in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 17-18.

⁷⁸ Over Pierre Rousseau zie R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, Genève, Institut et Musée Voltaire, 1964; R.F. Birn, "Rousseau, Pierre", *Nouvelle biographie nationale*, dl. 2, 326-328.

⁷⁹ P. MILZA, *Voltaire*, Parijs, Perrin, 2007.

⁸⁰ De Buffon was een Frans bioloog en onder meer hoofd van de koninklijke tuinen van Lodewijk XV. Zijn grootste werk was het natuurwetenschappelijke *Histoire naturelle*; meer over Buffon zie O.E. FELLOWS & S.F. MILLIKEN, *Buffon*, New York, Twayne Publishers, 1972.

⁸¹ D'Alembert was niet alleen een Franse wiskundige, natuurkundige en filosoof, hij was ook jurist en studeerde een korte tijd geneeskunde. Zijn *Encyclopédie* met Diderot maakte hem wereldberoemd; J. PAPPAS, "Diderot, d'Alembert et l'Encyclopédie", *Diderot Studies* 1963, 191-208.

succes met de *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751-1772).⁸³ Onder hun invloed raakte Rousseau begeistert door de Franse verlichtingsideeën, die hij in navolging van Diderot en d'Alembert wilde verspreiden via een encyclopedie.⁸⁴ Hij moest echter zijn ideeën opbergen toen de Franse *Conseil d'Etat* in 1752 de *Encyclopédie* van Diderot voor een eerste maal schorste, nadat een der medewerkers, namelijk Jean-Martin de Prades, een geestelijke nota bene, in zijn doctoraat onder andere verdedigd had dat de genezingen door Christus op zijn minst twijfelachtig waren.⁸⁵

Rousseau week uit naar Mannheim, naar het hof van paltsgraaf en keurvorst Karl Theodor von der Pfalz-Sulzbach (1724-1799) die als verlicht vorst grote interesse toonde voor wetenschappen, kunst en economie.⁸⁶ Tijdens de zomer van 1755 kreeg Rousseau een uitnodiging van prins Wilhelm-Heinrich von Nassau-Saarbrücken (1718-1768) om er aan zijn hof te verblijven. Daar ontmoette hij officier van Justitie (*Regierungsanwalt*) Henri Christian Weissenbruch en diens dochter Ludovica. Rousseau huwde kort daarop met haar en bepaalde daarmee de levensloop van zijn jonge schoonbroer Karl August Weissenbruch (1744-1826),⁸⁷ die zou uitgroeien tot één van de grootste uitgevers in de Zuidelijke Nederlanden.⁸⁸

Als elfjarige jongen volgde Karl August het pasgehuwde koppel Rousseau-Weissenbruch naar Luik, waar, in tegenstelling tot de heersende macht in de omliggende heerlijkheden, de prins-bisschop Johann Theodor von Bayern (1703-1763) niet direct afkerig stond tegenover het nieuwe Verlichte gedachtengoed.

⁸² Diderot was een Frans schrijver, filosoof en kunstcriticus. Samen met Spinoza en Pierre Bayle behoorde Diderot tot de belangrijkste filosofen van de radicale Verlichting.

⁸³ Vandaag is de *Encyclopédie* online te consulteren via <http://www.alembert.fr/>.

⁸⁴ Het was uiteindelijk Jean-Baptiste Denisart (1713-1765), procureur bij het *Châtelet* te Parijs, die een eerste editie van een juridische encyclopedie publiceerde met *Collection de décisions nouvelles et de notions relatives à la jurisprudence actuelle* (1754-1756); W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 107.

⁸⁵ J. PAPPAS, "La première suppression de l'Encyclopédie dans la correspondance de d'Alembert", *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie* 1986, 64-70 ; J.I. ISRAEL, *Democratic enlightenment : philosophy, revolution and human rights, 1750-1790*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 56-92.

⁸⁶ Karl Theodor von der Pfalz werd geboren in Drogenbos. In de geest van de verlichting voerde hij talrijke hervormingen door en trad onder andere naar voren als mecenas. Karl Theodor slaagde er in om van Mannheim, waar hij resideerde, een Europees cultureel centrum te maken waar veel kunstenaars, muzikanten (waaronder Mozart), dichters en filosofen (waaronder Voltaire) samenkwamen; P. FUCHS, "Karl (IV.) Theodor", *Neue Deutsche Biographie*, dl. 11, 252-258.

⁸⁷ Over Karl August Weissenbruch zie C.H. STECKNER, "Karl August Wilhelm Weissenbruch (1744-1826)", in P. NEUMANN (ed.), *Saarländische Lebensbilder*, dl. 4, 1989, 39-58.

⁸⁸ Koning Willem I verleende de drukkerij Weissenbruch de titel *imprimeur du roi*. Ze stond in voor het drukken en het verspreiden van het *Journal officiel du royaume des Pays-Bas* waarin alle wetgeving van het koninkrijk werd opgenomen.

De censuur was er milder en het prinsbisdom lag geografisch erg gunstig om vlot contacten te onderhouden met de Duitse deelstaten, de Verenigde Provinciën, Engeland en Frankrijk.⁸⁹ Met een privilege van de prins-bisschop op zak begon Rousseau samen met Karl August aan het *Journal encyclopédique* (1756-1793). Vanaf 1759 stond de toen 15-jarige Karl August in voor het volledige drukproces. In de zomer van datzelfde jaar trok de prins-bisschop het privilege evenwel in nadat de kanunniken van de Sint-Lambert kathedraal en de Leuvense universiteit de publicatie hadden veroordeeld.

Na een omweg via Brussel installeerden Rousseau en Weissenbruch hun drukkerij in Bouillon. Hoewel dat hertogdom een Frans protectoraat was, heerste er een veel grotere culturele vrijheid dan in Frankrijk en stond het bekend als een propagandacentrum van de verlichtingsfilosofie.⁹⁰ Hertog Charles Godefroy (1706-1771) gaf hen niet alleen de toelating om hun *Journal encyclopédique* verder te publiceren, maar ook andere publicaties zoals medische en politieke tijdschriften te verspreiden.

In 1761 kreeg Rousseau in de redactie van de *encyclopédie* versterking van de Franse advocaat Jean-Louis Castilhon en de Duitse fysicus Friedrich Grunwald.⁹¹ Die verse krachten stuwden samen met nieuwe correspondenten de *encyclopédie* naar ongekende hoogten. Het was in die periode dat Rousseau met het idee speelde om een juridisch tijdschrift uit te geven, het *Journal de Jurisprudence*,⁹² evenwel niet in Bouillon, maar in Mannheim. De reden daarvoor was eenvoudig: ondanks het feit dat hij in Bouillon in relatief grote vrijheid zijn drukwerk kon verspreiden, voelde hij er zich niet echt thuis. Daarom contacteerde hij zonder medeweten van de hertog van Bouillon Karl Theodor von der Pfalz-Sulzbach, met de melding dat hij zijn uitgeverij naar Mannheim wilde verhuizen. In oktober 1762 gaf hij er een prospectus uit voor het *Journal de jurisprudence* wat verklaart waarom de oprichters *son altesse serenissime Charles Théodore* en niet de hertog van Bouillon eerden voor zijn steun.⁹³ Halfweg november van datzelfde jaar was alles in gereedheid gebracht om naar Mannheim te verhuizen. Om de argwaan van de hertog niet te wekken, kreeg

⁸⁹ R.F. BIRN, "Rousseau, Pierre", 326.

⁹⁰ J. VAN DEN BROECK, *De rechtsleer in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw*, 28; H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, Leuven, Librairie universitaire, 1932, 20.

⁹¹ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 82; Friedrich Grunwald is voor ons verhaal niet relevant en we gaan er dan ook niet verder op in.

⁹² De volledige titel was *Journal de jurisprudence dédié à son altesse sérénissime électorale palatine*.

⁹³ LES AUTEURS DU JOURNAL, "A son altesse serenissime Charles Théodore", *Journ. Jur.* 1763, janvier, p. iii-iv.

Castilhon de opdracht om in Bouillon een privilege aan te vragen voor dezelfde titel. Guillaume Alexandre Méhégan, één van Rousseaus correspondenten, verklikte het plan echter bij de hertog, die prompt de volledige drukkerij liet confisqueren, alle privileges van Rousseau afnam en aan Méhégan overhandigde.

Rousseau moest daarop al zijn connecties aanwenden om de hertog te overhalen op zijn beslissing terug te komen. Het was de Franse schijver-journalist Jean Castilhon, broer van Jean-Louis, die daarin slaagde. Rousseau kreeg alles terug maar moest Méhégan vergoeden voor de geleden schade. De schrijver zat daardoor financieel volledig aan de grond maar kon rekenen op een schare trouwe medewerkers die in zijn projecten bleven geloven. Eén van die projecten was het *Journal de Jurisprudence*.⁹⁴

Met zijn initiatief zette Rousseau zich vooral af tegenover de Franse publicaties, die volgens hem niet als tijdschriften bestempeld konden worden: “*ces fameux recueils avec lesquels nous ne prétendons pas disputer de mérite, n’ont cependant pas celui d’un Journal, qui rend compte chaque mois des questions qui viennent d’être jugées, ou qui sont prêtes à l’être.*”⁹⁵ Het *Journal de Jurisprudence* paste verder volledig in het Verlichtingsdenken.⁹⁶ Het openingseditoriaal was doordrongen van de idee dat het natuurrecht de basis voor de maatschappelijke orde was. Het doel was duidelijk dat “*aucune coutume, aucune loi, aucun jugement ne seront discutés dans ce Journal, sans examiner s’ils sont conformes au Droit Naturel; tout sera pesé au poids de la raison naturelle*”.⁹⁷ Bij gebrek aan bijdragen die spontaan uit de juridische wereld werden aangeleverd, vergaarden Rousseau en Weissenbruch hun informatie via een breed correspondentienetwerk van Duitse en Franse verlichte filosofen waaronder Voltaire.⁹⁸ De samenwerking met die laatste blijkt onder meer uit de grote aandacht die de rubriek *Memoires, playdoyers, harangues, &c.* wegdroeg voor de zaak Jean Calas (1698-1762).⁹⁹ Dit ophefmakend proces was misschien zelfs een van de belangrijkste

⁹⁴ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 84-88.

⁹⁵ “Avis des auteurs de ce Journal, au sujet de la continuation de cet Ouvrage”, *Journ. Jur.* 1763, décembre, 3.

⁹⁶ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 90.

⁹⁷ “Discours préliminaire”, *Journ. Jur.* 1763, janvier, p. xxxii.

⁹⁸ R.F. BIRN, “Rousseau, Pierre”, 327.

⁹⁹ Jean Calas (1698-1762) was een Frans protestants koopman in Toulouse die vervolgd werd op verdenking van doodslag op zijn zoon die zich tot het katholieke geloof had bekeerd. In Frankrijk was op dat moment het katholicisme de staatsgodsdienst, al werden protestanten, zoals Calas, getolereerd. Het Parlement van Toulouse veroordeelde Calas tot de doodstraf en hij werd geradbraakt. Voltaire raakte op de hoogte van de zaak en vroeg in zijn werk *Sur la tolérance à cause de la mort de Jean Calas* een herziening van het proces. Lodewijk XV verbrak het arrest en zette de instrumenterende magistraat uit zijn ambt. Drie jaar later werd Calas onschuldig verklaard.

redenen ter oprichting van het *Journal*. Voltaire zette immers in 1763 zijn schouders onder een campagne om de uitspraak in die zaak te herzien.¹⁰⁰

Hoewel gedateerd in januari 1763, zag de eerste aflevering van het *Journal de Jurisprudence* pas het levenslicht in 1764.¹⁰¹ Het verscheen telkens aan het eind van de maand. Elke aflevering kende een aparte paginering, besloeg ongeveer 190 pagina's en was onderverdeeld in vier afdelingen, in jaargang 1763 nog *articles* genoemd, vanaf 1764 *parties*. *Article I* bestond uit een rechtsgeleerde bijdrage, meestal rechtshistorisch van aard. De bijdragen betroffen in 1763 vooral de Duitse juridische instellingen terwijl in 1764 de Franse instellingen meer aandacht kregen.¹⁰² Het tweede artikel was bibliografisch en besprak uitgebreid nieuwe boeken. In deze afdeling valt de belangstelling voor werken uit de Duitse wereld op, maar ook de nieuwe boeken van de Franse rechtsgeleerde Pothier werden besproken. Ook filosofische werken kregen een review, waaronder *Du contract social* van Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) dat heel wat kritiek oogstte.¹⁰³ Verder publiceerde het *Journal* ook verslagen over de conferenties van advocatenordes,¹⁰⁴ de openingszittingen van de *Châtelet*¹⁰⁵ en een occasionele lezersbrief.¹⁰⁶ De vierde en laatste afdeling verzamelde en besprak alle mogelijke wetgevende instrumenten maar ook uitspraken van hoofdzakelijk Franse rechtbanken. Vanaf de tweede jaargang verviel die indeling en werden de eerste twee *articles* op vraag van de lezers samengevoegd.¹⁰⁷ Hoewel Frans van inspiratie, richtte het blad zich in de eerste jaargang inhoudelijk vooral naar de Duitse regio, al beschreef het ook juridische materies in de Nederlanden, Frankrijk, Spanje en Italië. Geïnteresseerde lezers uit die landen konden een abonnement aanvragen bij een lokale vertegenwoordiger.¹⁰⁸

¹⁰⁰ "Affaire criminelle contre Jean Calas, sa famille, & le Sieurs Lavaysse", *Journ. Jur.* 1763, 123-150.

¹⁰¹ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 89.

¹⁰² "Observations historiques sur les conseils du roi de France", *Journ. Jur.* 1764, août, 3-14.

¹⁰³ "Cet ouvrage que Mr. Rousseau nomme, on ne sait pourquoi, *Principes du Droit Politique, combat également la liberté des Républiques & les Loix fondamentales des Monarchies*"; "Du contrat social", *Journ. Jur.* 1763, 89-122.

¹⁰⁴ "Discours prononcés & questions agitées dans la première conférence de l'Ordre des Avocats du Parlement de Metz (du 3 avril 1762)", *Journ. Jur.* 1763, juillet, 135-152.

¹⁰⁵ "Séance de la rentrée du Châtelet de Paris", *Journ. Jur.* 1763, avril, 113-127; Over het *Châtelet* zie C. DESMAZE, *Le Châtelet de Paris: son organisation, ses privilèges*, Parijs, Didier, 1863; G. AUBRY, *La jurisprudence criminelle du Châtelet de Paris sous le règne de Louis XVI*, Parijs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1971.

¹⁰⁶ "Lettre de M. ***, avocat en la Cour Souveraine de Nancy, aux auteurs de ce journal, au sujet du bureau de consultation de Nancy en faveur des pauvres", *Journ. Jur.* 1763, avril, 171-177.

¹⁰⁷ "Avis des auteurs de ce Journal, au sujet de la continuation de cet Ouvrage", *Journ. Jur.* 1763, décembre, 6.

¹⁰⁸ "Avertissement", *Journ. Jur.* 1763, janvier, 1.

Helaas was het tijdschrift geen lang leven beschoren. Het verdween al in februari 1765 na zeventien nummers.¹⁰⁹ Kort daarvoor schreef de redactie gedesillusionneerd:

“Nous avons pensé surtout que les matériaux nous viendroient en abondance, & que nous serions plus embarrassés du choix que du nombre; que les anciens Avocats, par l’envie de concourir au bien général, les jeunes, par l’occasion si naturelle de se faire connoître, répondroient à nos vues; cependant loin de trouver les secours que nous espérions, nous avons rencontré de toutes parts que des difficultés.”¹¹⁰

Rousseau kon immers nooit rekenen op de medewerking van de gevierde juristen die vurige aanhangers waren van het verlicht despotisme en universeel natuurrecht.¹¹¹ Hij had nochtans Jean Castilhon ingeschakeld om in Parijs advocaten en rechtsgeleerden te ronselen, maar zij leken allerm minst opgezet met de ideologische opvatting van het *Journal de Jurisprudence*.¹¹² Daarenboven kende het maar weinig bijval in een regio waar de juristen theoretische bespiegelingen, abstracties en systematiek ondergeschikt achtten aan de praktijk.¹¹³

Het *Journal de Jurisprudence* is niettemin van belang, allereerst omdat het als het eerste ‘Belgische’ juridische tijdschrift bestempeld kan worden, ook al groeide het uit een Frans-Duits initiatief – het werd tenslotte uitgegeven door een Duitse drukker-uitgever en een Franse schrijver-journalist die zich wegens de grotere persvrijheid in het hertogdom Bouillon gevestigd hadden.

Het *Journal de Jurisprudence* vervulde verder een pioniersrol in Europa door zich niet voornamelijk/uitsluitend op de rechtspraak (zoals in Frankrijk) of op de rechtsleer (zoals in de Duitstalige wereld) te richten. Het bewandelde de gulden middenweg, waardoor het als het eerste moderne juridische tijdschrift beschouwd kan worden.

... ondertussen in de Noordelijke Nederlanden

De Noordelijke Nederlanden zijn lange tijd verstoken geweest van specifiek juridische tijdschriften.¹¹⁴ Onder inspiratie van de Duitse tijdschriften *Die Juristische Bibliothek*, *Recht und Unrecht* en de *Journal du Palais* werd in 1767 de *Regtsgeleerde in*

¹⁰⁹ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 90.

¹¹⁰ “Avis des auteurs de ce Journal, au sujet de la continuation de cet Ouvrage”, *Journ. Jur.* 1763, décembre, 4-5.

¹¹¹ R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 90.

¹¹² R.F. BIRN, *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, 90.

¹¹³ J. VAN DEN BROECK, *De rechtsleer in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw*, 23-24.

¹¹⁴ W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 180.

Spectatoriale Vertogen (1767-1772) opgericht. Het werd het eerste en enige achttiende-eeuwse juridisch tijdschrift in de Noordelijke Nederlanden.¹¹⁵ Het ging dan nog om een 'spectator', een apart genre onder de tijdschriften, waarbij de artikels vanuit het ik-perspectief worden geschreven.¹¹⁶ De auteur overschouwt de wereld en de lezer kijkt door de ogen van 'de spectator' mee. Wie hier 'de *Regtsgeleerde*' was, is niet met zekerheid geweten. De Nederlandse rechtshistorici Van den Bergh en Jansen vermoeden dat het ging om Elie Luzac (1721-1796), een Leidse boekverkoper-uitgever en jurist die bekend stond om zijn uitgesproken mening.¹¹⁷ Een andere onbekende factor waren de 'erven van F. Houttuyn' die het tijdschrift uitgaven. Het is moeilijk te achterhalen wie die erfgenamen van de Amsterdamse drukker en menistische priester Frans Houttuyn (1719-1765) waren.¹¹⁸

De *Regtsgeleerde* had eerst en vooral een moreel doel, met het aankaarten van de misbruiken onder advocaten, procureurs en solliciteurs (pleitbezorgers).¹¹⁹ Daarnaast besprak het de gewone rechtspleging en staatskundige kwesties. De *Regtsgeleerde in Spectatoriale Vertogen* beoordeelde verder alle rechtsgeleerde werken die in de Republiek verschenen¹²⁰, maakte overlijdensberichten van voornamelijk rechtsgeleerden bekend, publiceerde verhandelingen en beantwoordde vragen met een algemeen nut. Het besteedde ook aandacht aan het leven aan universiteiten, benoemingen van rechters en/of notarissen en literatuur.¹²¹ Het tijdschrift hield op te bestaan in 1772, waarna het tot na de Franse revolutie zou

¹¹⁵ G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "De 'Regtsgeleerde in Spectatoriale vertogen'", *NJB* 1987, 1181.

¹¹⁶ P.J. BUIJNSTERS, *Spectatoriale geschriften*, 14.

¹¹⁷ Luzac studeerde te Leiden letteren, wis- en natuurkunde en rechten. Hij kwam uiteindelijk in de rechtspraak terecht, maar was vooral een begenadigd rechtsgeleerde die onder invloed van de leer van Leibniz het natuurrecht verkondigde. Hij ergerde zich net zoals Pierre Rousseau met de *Journal de Jurisprudence* aan *Du contrat social* van Jean Jacques Rousseau; BRUGMANS, "Luzac, Elie", *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 1, 1287-1290; G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, "De 'Regtsgeleerde in Spectatoriale vertogen'", *NJB* 1987, 1185; R. VAN VLIET, "Annales Beligiques (1772-1776): conservatief verlichte ideeën over macht en gezag", *TS* 2001, 28.

¹¹⁸ K.L. SPRUNGER, "Frans Houttuyn, Amsterdam Bookseller: preaching, publishing and the Mennonite Enlightenment", *The Mennonite Quarterly Review* 2004/2, 165-184.

¹¹⁹ Daarbij haalde de schrijver twee personificaties aan. Jan van Lichten, het losbol-rechtsgeleerde type, die meester in de rechten was om indruk te maken op feestjes, terwijl Piet Voor Zig Heen na zijn studies niets meer met rechten deed. Hij behaalde de bul enkel om een goed huwelijk aan te gaan. Toentertijd manifesteerden beide types zich veelvuldig. Ook de rechtenstudenten kregen een veeg uit de pan. Ze hielden zich onnuttig bezig en zorgden alleen voor overlast in de studentensteden.

¹²⁰ Dit maakte de hoofdbrok uit van de *Regtsgeleerde*.

¹²¹ Er kan zich dan ook de vraag gesteld worden of het als een zuiver spectatorieel tijdschrift kan worden gekwalificeerd.

duren vooraleer er opnieuw juridische uitgaven in de Noordelijke Nederlanden zouden verschijnen.¹²²

Zoals de titel aangeeft, lag de nadruk op de *regtsgeleerdheid*. Ook het morele doel hield enig misprijzen van de auteur jegens de juridische praktijk in zich. Hoewel we niet konden achterhalen waarom het van de markt verdween, kan die minachting jegens de praktijkjurist de doodsteek zijn geweest voor de *Regtsgeleerde*. Wellicht had een gezonde mix tussen rechtsleer en rechtspraktijk voor een grotere kans op slagen gezorgd, zoals in Frankrijk bij de *Gazette des Tribunaux* het geval was.

De Gazette des Tribunaux

Tien jaar na de ondergang van het *Journal de Jurisprudence* ontstond in Parijs een nieuw belangrijk tijdschrift: de *Gazette des Tribunaux*. Het verscheen vanaf 7 december 1755 elke donderdag, onder leiding van Simon Mars (1724-1811), advocaat bij het parlement van Parijs.¹²³ In zijn prospectus sprak de stichter over “*un ouvrage d’un genre nouveau*”.¹²⁴ Volgens Zwolve en Jansen gaat het zelfs over het eerste echte juridische tijdschrift.¹²⁵ Die uitspraak lijkt toch te sterk. De *Gazette des Tribunaux* is hoogstens het eerste juridische weekblad. Bovendien zijn er aanwijzingen dat Mars zich op het reeds besproken *Journal de Jurisprudence* geïnspireerd had, of het minstens gekend moet hebben. Vooraleer Mars naar de Franse hoofdstad trok, zetelde hij immers als raadsheer in de hofraad van de hertog van Bouillon. Het is zeer aannemelijk dat hij daar in contact kwam met Rousseau en zijn *Journal de Jurisprudence* dat een antwoord trachtte te bieden op de toenmalige rechtspraakverzamelingen. Ook de *Gazette des Tribunaux* had overigens die ambitie en opende zijn prospectus met de zin:

*“Il n’est personne qui ne fasse cette réflexion, qu’il y a beaucoup d’Ouvrages périodiques, & la plupart de ces productions, n’offrent aux Lecteurs que des connoissances superficielles.”*¹²⁶

¹²² G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, “De wording van het juridische tijdschrift. Drie Nederlandse pogingen uit de Franse tijd”, TRG 1988, 341-354.

¹²³ De volledige titel was *Gazette des Tribunaux. Ouvrage périodique qui paroîtra tous les huit jours. Contenant les nouvelles des Tribunaux; la Notice des Causes, Mémoires & Plaidoyer intéressans, des Livres de Langues, de Droit, de Jurisprudence & de tout ce qui peut avoir quelque rapport à la Magistrature, à l’Eloquence & au Barreau, &c. &c.*. Het tijdschrift is online te consulteren via <http://gazetier-universel.gazettes18e.fr/periodique/gazette-des-tribunaux-1775-1789>.

¹²⁴ “Prospectus”, *Gaz. Trib.* 1775, 1.

¹²⁵ W. ZWOLVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 105.

¹²⁶ “Prospectus”, *Gaz. Trib.* 1775, 3.

Die oppervlakkige kennis had in het verleden zijn nut al bewezen maar toch liep Mars er niet al te hoog mee op en dacht hij het beter te doen.¹²⁷

Het opzet (*division de l'ouvrage*) van het tijdschrift viel uiteen in acht *articles* (afdelingen) met elk hun onderwerp. Zo bestond de eerste afdeling uit rechtsleer terwijl het tweede deel gewijd was aan het leven in het parlement van Parijs. Het bevatte niet alleen uitspraken, maar ook verslagen over bijzondere zittingen of publieke ceremonies. In de derde afdeling werd besproken wat er in andere rechtbanken gebeurde en werd er occasioneel aandacht besteed aan de officialiteiten. Verder nam de *Gazette* in de vierde en vijfde afdeling respectievelijk binnen- en buitenlandse wetgeving op. In het zesde deel werd nieuwe literatuur vermeld die alle juristen van dienst kon zijn, ook als ze bijvoorbeeld over taal gingen. In een zevende *article* werden biografieën geschetst van opmerkelijke juristen en werd geschreven over lopende processen. Arresten van de *Grand Conseil* kregen net als uitspraken van het Parlement en het *Châtelet* aandacht. Het tijdschrift richtte zich vooral op Frankrijk, maar beloofde in de achtste en laatste afdeling alleen buitenlandse wetgeving, rechtszaken of andere nieuwtjes aan bod te laten komen. Het groots opgevatte plan van Simon kon zowel op lof als op kritiek rekenen. Er werd vooral gevreesd dat het tijdschrift nooit zijn ambitie kon waarmaken.¹²⁸ Mars had zeker oren naar de opmerkingen van zijn lezers en stuurde dan ook regelmatig zijn tijdschrift bij.

De *Gazette* hield een breed publiek voor ogen. Het was bedoeld voor iedereen met een grote belangstelling in alles wat verband hield met het leven in het gerechtsgebouw.¹²⁹ Geïnteresseerden konden bij de drukker Le Jay en "*en Province, aux bureaux des postes, & chez les principaux libraires*" intekenen op een jaarabonnement.¹³⁰

Het tijdschrift verdween in 1789. Wellicht heeft het opdoeken van het parlement van Parijs daar alles mee te maken. Mars zette met het eerste succesvolle juridische weekblad wel een nieuwe standaard in de juridische literatuur en de titel zou tot ver in de 19de eeuw tot de verbeelding blijven spreken.¹³¹

¹²⁷ "Prospectus", *Gaz. Trib.* 1775, 1.

¹²⁸ "Avertissement", *Gaz. Trib.* 1775, 3.

¹²⁹ "Prospectus", *Gaz. Trib.* 1775, 9.

¹³⁰ "Avis", *Gaz. Trib.* 1775, 1.

¹³¹ Zie onder meer bij de *Gazette des Tribunaux* uit 1825 (pg. 45-46), *La Belgique Judiciaire* (pg. 83-87) en het *Journal des Tribunaux* (pg. 118)

Juridische tijdschriften in de Franse tijd (1789-1814)

De invoering van officiële publicaties

De Franse Revolutie introduceerde een nieuwe administratieve en gerechtelijke organisatie en brak met de feodale structuren.¹³² De ontwikkeling van de bestaande juridische tijdschriften kwam daarmee abrupt tot een eind. De revolutionairen hadden immers de wet tot enige rechtsbron verheven, wat elk tijdschrift met rechtsgeleerde bijdragen in se overbodig maakte. De sluiting van de universiteiten beperkte niet alleen de toegang tot doctrinaire artikels, ook een potentiële bron van inkomsten droogde op nu er geen studenten meer waren. De afschaffing van de orde van advocaten ontnam verder elk bestaansrecht van tijdschriften die wensten te informeren over het reilen en zeilen in het rechtsgebouw. Maar ook rechtspraakverzamelingen leken hun nut kwijt te raken door de primauteit van de wet.

De Revolutie verplichtte rechters om hun beslissingen te motiveren en te publiceren zodat burgers er kennis konden van nemen. Het *Tribunal de Cassation*¹³³ was bij wet verplicht elke uitspraak op 400 exemplaren te verspreiden, waarbij de ene helft in Parijs via plakkaten aangeplakt werd terwijl de andere helft naar de beroepsinstanties verstuurd werd. Om een grotere verspreiding van de rechtspraak te garanderen en aldus de *citoyens* in te lichten, kwam er van overheidswege een *Bulletin des Arrêts*.¹³⁴

Vrij snel bleek die officiële reeks ontoereikend. Daarom zetten Jean-Baptiste Drouet (1763-1824) en Louis François Jauffret (1770-1840) de onderneming van Simon Mars voort met de *Gazette des nouveaux tribunaux* (1791-1798).¹³⁵ Andere initiatieven waren het *Journal des tribunaux et du Tribunal de cassation réunis* (1791-1792) en het *Journal de la justice civile, criminelle, commerciale et militaire* (1796-1797) onder leiding van Scipion

¹³² C. DEVOLDER, *De verenigde departementen onder Frans bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire*, Brussel, Algemeen rijksarchief, 1997; R. MARTINAGE (ed.), *Justice et institutions françaises en Belgique (1795-1815): traditions et innovations autour de l'annexion*, Hellemes, ESTER, 1996; H. VAN GOETHEM, "La Belgique sous l'annexion à la France, 1795-1813: l'acceptation des nouvelles institutions judiciaires et du droit français", in S. DAUCHY, J. MONBALLYU & A. WIJFFELS (eds.), *Auctoritates. Xenia iuris R.C. Van Caenegem oblata*, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1997, 289-300.

¹³³ Men mag niet vergeten dat het *Tribunal de Cassation* op dat moment geen onderdeel uitmaakte van de rechterlijke macht. Het was het verlengstuk van de uitvoerende macht.

¹³⁴ C. BERGFELD, "Frankreich", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen des Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*, Frankfurt, Klostermann, 1992, 406.

¹³⁵ De *Gazette des nouveaux tribunaux* is online te consulteren via Google Books en archive.org.

Bexon (1753-1822). Vernieuwend, aldus Halpérin, was dat de redacteurs de opgenomen wetgeving of rechtspraak becommentarieerden en dus de juristen meer informatie verstrekten dan de officiële wetgevings- en rechtspraakpublicaties.¹³⁶ Hoewel de redacteurs allemaal voorstanders waren van de revolutionaire gedachten, konden zij er niet om heen dat het idee van de wet als enige rechtsbron onhoudbaar was. In zekere zin vormden die tijdschriften louter door hun bestaan een vorm van verdoken kritiek op het revolutionaire staatsbestel. Interessant genoeg ontstond er in Luik ook een tijdschrift dat openlijk de gevolgen van de revolutie voor het recht, de literatuur en de politiek durfde te bekritisieren.

Kritiek op het Franse systeem: het *Journal des Dix-Sept Provinces*

Het initiatief voor het *Journal des Dix-Sept Provinces* lag bij de Luikse advocaat Jean-Baptiste Hénoul (1755-1821).¹³⁷ Hij was net als zijn vader lid van de raad van de keurvorst van Trier (*conseiller de l'électeur*). Als lid van de elite maakte hij er geen geheim van dat hij niet hoog opliep met de revolutionairen, die ook in Luik een opstand hadden ontketend. De executie van Lodewijk XVI vervulde hem met afschuw en hij betuigde zijn steun aan de Bourbons terwijl hij de republikeinse overheid verguisde.¹³⁸ In diezelfde geest pakte hij in die periode - nochtans de periode van het 'rustige' Directoire - uit met een pamflet¹³⁹ en ook een nieuw juridisch tijdschrift die beiden de gevolgen van de revolutiebeweging hekelden. Hénoul verachtte het idee van de Jakobijnse democratie en kon niet anders dan besluiten dat de Franse Revolutie een grote crisis had veroorzaakt.¹⁴⁰

Hénoul maakte dat kenbaar in zijn prospectus die op 4 augustus 1797, een maand vóór de staatsgreep van 18 fructidor van het jaar V (4 september 1797),¹⁴¹ verspreid werd. Het blaadje kondigde het *Journal des Dix-Sept Provinces* aan. De titel verried een verlangen naar het *ancien régime*. Hénoul zette zich duidelijk af tegen de Franse

¹³⁶ J.-L. HALPERIN, "La place de la jurisprudence dans les revues juridiques", 371.

¹³⁷ F. LUISE, "Hénoul, Jean-Baptiste", *Biographie nationale*, dl. 9, 94-95.

¹³⁸ T. GOBERT, "Les Annales de Liège et Jean-Baptiste Hénoul", *Chronique Archéologique du Pays de Liège* 1922, 63-67.

¹³⁹ J.-B. HÉNOUL, *Dernière réclamation des Bourbons à la loyauté de la nation française, pour la restitution de leurs biens patrimoniaux*, Parijs, Impr. Frères Fleschelle, s.d.

¹⁴⁰ J.-B. HÉNOUL, "Journal des Dix-Sept Provinces ou feuille hebdomadaire de politique, de littérature et de jurisprudence", *Journ. XVII Prov.* 1797, s.p.

¹⁴¹ Deze staatsgreep maakte een einde aan de conservatieve tendensen in Frankrijk.

zuiderburen door zijn blik te richten *“aux Belges & aux Hollandois, qui, avec les Anglois, sont les deux peuples les plus réfléchis & les plus sensés de la terre”*.¹⁴²

De prospectus bevatte een politiek, cultureel en juridisch doel. Cultureel had de Franse Revolutie, aldus Hénoul, de literatuur samen met Lodewijk XVI onttroond. Hij keek met nostalgie terug naar de tijd waar politiek niet steunde op grootse theorieën maar op eeuwenlange ervaring. Maar ook het nieuwe rechtssysteem moest het ontgelden. De Franse wetten waren immers *“improvisées à la bruyante tribune des conventionnels”* waarin onervaren lieden zaten. Ook in de rechtszaal waren er problemen. Hénoul, zelf een advocaat, vond de afschaffing van de advocatuur een grove fout, want de *“défenseurs [...] ne sont la plûpart, que d’impudens corsaires qui substituent des vociférations à l’art oratoire”*. De magistratuur kon dan weer niet meer de ‘kunst van het rechtspreken’ beoefenen aangezien de Revolutie haar degradeerde tot *“une routine à la portée des laquais”*. Hénoul beloofde rechtspraak te publiceren met de nadruk op *“sa foiblesse & de son insuffisance”*.¹⁴³

In een reactie op de prospectus stuurde Jean-Nicolas Bassenge (1758-1811),¹⁴⁴ commissaris van het *Directoire Exécutif*, op 14 augustus 1797 een brief aan de minister van Politie waarin hij zich laatlunkend uitliet over het tijdschrift en zijn oprichter, die het niet te nauw nam met de goede zeden en de huwelijksstrouw:

*“L’auteur de cette nouvelle production est un nommé Henoul de Liège. Il était ci-devant médiocre avocat et sa plume fut consacrée, lors de la contre-révolution à opprimer les patriotes persécutés, et flatter lâchement le parti de l’évêque. Connu par sa jeunesse la plus immorale, il s’est marié et a fini par abandonner sa femme, ses enfants, pour fuir (à Paris) avec sa belle-sœur, jeune fille sans expérience qu’il a séduite, et a maintenant des enfants des deux sœurs.”*¹⁴⁵

De dag nadat het verslag van Bassenge was verstuurd, verscheen te Brussel de eerste en enige aflevering van het tijdschrift.¹⁴⁶ Hoewel het de bedoeling was om een

¹⁴² J.-B. HENOUL, “Journal des Dix-Sept Provinces ou feuille hebdomadaire de politique, de littérature et de jurisprudence”, *Journ. XVII Prov.* 1797, s.p.

¹⁴³ J.-B. HENOUL, “Journal des Dix-Sept Provinces ou feuille hebdomadaire de politique, de littérature et de jurisprudence”, *Journ. XVII Prov.* 1797, s.p.

¹⁴⁴ Jean-Nicolas Bassenge was een dichter, diplomaat en politicus uit het Luikse. Na de annexatie bij Frankrijk werd hij commissaris van het *Directoire Exécutif* bij het departement van de Ourthe. In 1798 werd hij vertegenwoordiger in de Raad der Vijfhonderd. Zijn republikeinse ideeën werden hem niet in dank afgenomen en in 1802 verliet hij het politieke toneel; ST-T., “Bassenge, Jean-Nicolas”, in *Biographie universelle, ancienne et moderne*, dl. 3, Parijs, Typographie de Henri Plion, 1854, 233-234.

¹⁴⁵ T. GOBERT, “Les Annales de Liège et Jean-Baptiste Hénoul”, *Chronique Archéologique du Pays de Liège* 1922, 64.

¹⁴⁶ “Crise de l’Europe. Au milieu des négociations de paix”, *Journ. XVII Prov.* 1797, 1.

vervolg aan de eerste aflevering te breien, konden we er geen sporen van terugvinden. Of de overheid ingreep, is niet bekend. Wel is bekend dat Hénoul voor de publicatie van lasterlijke pamfletten aan het adres van Napoleon opgesloten werd in de *Temple* te Parijs. Na zijn vrijlating keerde hij terug naar Luik, waar hij onder toezicht stond. Tijdens zijn laatste levensjaren zat hij financieel en mentaal aan de grond. Hij overleed op 10 oktober 1821 in Luik. Zijn poging tot een tijdschrift was in elk geval symptomatisch voor wat als “*armoe troef op het vlak van rechtsgeleerdheid*” wordt genoemd.¹⁴⁷

Die armoede werd alleen maar groter toen op 25 oktober 1797 de Leuvense universiteit, toen al niet de meest vooruitstrevende instelling op het vlak van rechtsgeleerdheid,¹⁴⁸ werd gesloten. Enkele jaren lang moesten de *neuf départements réunis* het stellen met de juridische literatuur uit Parijs. De hervormingen die het Consulaat rond de eeuwwisseling doorvoerde op het vlak van rechtspraak en onderwijs reanimeerden de productie van juridische tijdschriften.

De nieuwe *Écoles de Droit*

De behoefte aan adequate juridische kennis liet zich al snel na de sluiting van de rechtsfaculteiten voelen, maar pas onder het Consulaat kwamen er oplossingen. Jean-Antoine Chaptal (1756-1832), minister van Binnenlandse Zaken, zag de noodzaak van een degelijk rechtenonderwijs in en voorzag in een *École spéciale de législation* in elke stad waar een hof van beroep was, zo ook in Brussel.¹⁴⁹ Onder toezicht van inspecteur-generaal Joseph François Beyts (1763-1832)¹⁵⁰ werd op 25 maart 1806 de Brusselse *École de Droit* geïnstalleerd. Michel-Joseph Van Gobbelschroy (1745-1825)¹⁵¹

¹⁴⁷ D. HEIRBAUT, “Codificatie van het burgerlijk recht in België en Nederland: parallel lives?”, in J.H.A. LOKIN, J.M. MILO & C.H. VAN RHEE, *Tweehonderd jaren codificatie van het privaatrecht in Nederland*, Groningen, Stichting het Groningsch Rechtshistorisch Fonds, 2010, 148.

¹⁴⁸ J. VAN DEN BROECK, *De rechtsleer in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw*, 31-25.

¹⁴⁹ F. STEVENS, “Het rechtsonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de 19de eeuw”, *Cahiers du CRHiDi*, n^o9, *Enseignement et Droit*, 1998, 125.

¹⁵⁰ Frans Beyts was magistraat en politicus van Brugse afkomst. Hij studeerde filosofie en rechten in Leuven. Beyts werd in 1788 substituut procureur-generaal bij de Raad van Vlaanderen. Tijdens de Brabantse Omwenteling koos hij de Oostenrijkse kant, waardoor hij uiteindelijk op de vlucht moest slaan. Onder het Franse bewind werd hij lid van de Raad van Vijfhonderd waar hij onmiddellijk na de machtsgreep van Napoleon vroeg de generaal buiten de wet te stellen. Daarop werd hij uit de Raad gezet. Hij keerde in 1800 terug als prefect te Blois en kreeg op 1 augustus 1800 zijn droomfunctie, namelijk regeringscommissaris bij het Brusselse hof van beroep. Hij werd procureur-generaal door de veranderingen in de gerechtelijke organisatie. Hij zette zich in om de situatie van de magistratuur te verbeteren; F. STAPPAERTS, “Beyts, Joseph François”, *Biographie nationale*, dl. 2, 1868, 410-415, L. FRANÇOIS, “Beyts, Frans”, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 4, 29-33.

¹⁵¹ R. HENRION, “Gobbelschroy, Michel Van”, *Biographie nationale*, dl. 31, 396-400.

doceerde er romeins recht, Xavier Jacquelart (1767-1856)¹⁵² verzorgde de cursussen strafrecht en civiele en strafrechtsprocedure, terwijl drie professoren de colleges burgerlijk recht en het administratief recht in zijn verhouding tot het burgerlijk recht onderrichtten, namelijk Bertrand Cahuac (1740-1811), gewezen hoogleraar te Douai, Jean-Gérard van Hoogten (1757-?), gewezen repetitor te Leuven en Jean-Joseph-Xavier Tarte (1764-1841)¹⁵³, bekend als Tarte *ainé*, substituut van procureur-generaal Beyts te Brussel.

Onder Napoleon kwam de codificatiebeweging op kruissnelheid met als hoogtepunt de *Code Civil* van 1804.¹⁵⁴ Kort nadat het idee geconcipieerd was om een *Code Civil* op te stellen, verschenen de eerste nieuwe juridische titels in Frankrijk. Ze waren evenwel vooral gericht op de rechtspraak van het Hof van Cassatie.¹⁵⁵ Gelijkaardige publicaties volgden voor de hoven van beroep, waaronder het Brusselse *Décisions notables du tribunal d'appel de Bruxelles* (jaar XI-1813),¹⁵⁶ dat onder leiding stond van de advocaat en uitgever Jean-Henri Tarte (1765-1831).¹⁵⁷ Tarte *cadet*, zoals hij ook werd genoemd, werd voor het tijdschrift bijgestaan door *citoyen* Fournier, over wie we alleen weten dat hij jurist was. Voor het verdere verloop van de geschiedenis van het tijdschrift is het belangrijk de figuur van Jean-Henri Tarte van naderbij te bekijken.

Zoals zijn bijnaam deed vermoeden, was Jean-Henri Tarte de jongere broer van de voornoemde Jean-Joseph Tarte. Tarte *cadet* studeerde rechten aan de Leuvense universiteit en werd in 1787 advocaat bij de Grote Raad van Mechelen. Kort daarop ging hij als advocaat naar de Raad van Namen in Charleroi, waar hij deelnam aan de Brabantse Omwenteling. Tarte profileerde zich tijdens de eerste Franse inval als voorstander van de annexatie bij Frankrijk. Zijn vurigheid werd beloond door het

¹⁵² Jacquelart was een rijke Brusselse professor en stond bekend als de laatste private eigenaar van de Wetstraat 12. Hij verkocht het pand aan de Nederlandse overheid en uiteindelijk werd het de locatie voor het Ministerie van Financiën. R. CHRISTENS, *L'hôtel des finances. 12 Rue de la loi*, Tielt, Lannoo, 2002, 43.

¹⁵³ P. VERHAEGEN, "Tarte, Jean-Joseph-Xavier", *Biographie nationale*, dl. 24, 588-589.

¹⁵⁴ D. HEIRBAUT & G. MARTYN (eds.), *Napoleon's nalatenschap: 200 jaar Burgerlijk Wetboek in België/Un héritage Napoléonien: bicentenaire du Code civil en Belgique*, Kluwer, Mechelen, 2005; J. BOUINEAU & J. ROUX, *200 ans de Code civil*, Parijs, ADPF, 2005.

¹⁵⁵ Het ging om het *Journal du Palais* (1801) dat alleen maar rechtspraak van hogere rechtbanken opnam. Een jaar later volgde *Jurisprudence du Tribunal de Cassation* dat onder leiding stond van Jean-Baptiste Sirey. Kort voor de introductie van de *Code Civil* kwam het eerste nummer van *Journal des audiences de la Cour de cassation* uit; J.-L. HALPÉRIN, "La place de la jurisprudence dans les revues juridiques", 372.

¹⁵⁶ De volledige titel was *Décisions notables du tribunal d'appel de Bruxelles. Avec quelques remarques sur des points essentiels de jurisprudence et de procédure civile*.

¹⁵⁷ L. FRANÇOIS, "Tarte, Jean Henri Joseph", *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 9, 725-734.

Fransen militaire bestuur dat hem tot voorzitter van de Naamse rechtbank van eerste aanleg benoemde. De Oostenrijkse Restauratie dreef hem even naar de achtergrond, maar na de tweede Franse inval dook hij terug op. Wegens zijn Fransgezindheid bedacht de Franse overheid hem met allerhande administratieve functies.¹⁵⁸ In het voorjaar van 1799 werd hij verkozen tot lid van de Raad der Vijfhonderd, maar nadat hij zich negatief uitliet over het *consulat à vie* werd hij ontslagen. Na een kort verblijf in Namen trok hij naar Brussel om er zich als advocaat te vestigen. Er is evenwel onduidelijkheid wanneer Tarte naar Brussel trok. Sommige biografen beweren dat hij dat pas in 1804¹⁵⁹ deed, maar dat valt niet te rijmen met de gegevens op het voorblad van het eerste nummer van de *Décisions notables*, waarop zowel Tarte als Fournier als *jurisconsultes à Bruxelles* staan vermeld. De omslag vermeldt immers het jaar XI van de republikeinse kalender (1802-1803) als publicatiejaar.¹⁶⁰ In 1811 werd Tarte verkozen als lid van de tuchtraad bij de pas opgerichte Brusselse balie.¹⁶¹

In zijn hoedanigheid van advocaat voelde Tarte *cadet* in hoge mate de nood aan degelijke juridische werken. Zijn broer was op dat moment procureur-generaal bij het Brusselse hof van beroep, wat de aanlevering van materiaal voor de *Décisions notables* alleen maar gemakkelijker maakte. Vanaf de vierde jaargang prijkt de naam van de advocaat op het voorblad als uitgever-drukker.¹⁶² Het lijkt enigszins vreemd dat een advocaat ook een drukkerij annex uitgeverij opent. Toch was het in die tijd niet geheel ongebruikelijk dat advocaten ook een boekhandel openden om financieel rond te komen. Had Tarte een bijkomende bron van inkomsten nodig? Of zag hij net de mogelijkheid om een nieuwe afzetmarkt aan te boren en zijn prestige te vergroten? De publicatie van de vierde jaargang valt ongeveer samen met de opening van de *École de Droit*, wat kan doen vermoeden dat Tarte wel degelijk de juristen in spe als potentiële klanten zag. Dat hij erin slaagde het recht op het drukwerk van de Brusselse rechtsschool te verwerven, versterkt alleen maar dat vermoeden. Gezien zijn connecties met de onderwijsinstelling was dat ook perfect

¹⁵⁸ Eerst werd hij benoemd tot burgemeester van Namen, vervolgens tot commissaris van het *Directoire Exécutif* bij het gemeentebestuur te Mechelen. Vrijwel onmiddellijk daarna werd hij beheerder van het Leiedepartement en resideerde hij te Brugge. In 1798 trok hij terug naar Namen om er administrateur te worden van het departement.

¹⁵⁹ P. VERHAEGEN, "Tarte, Jean Henri Joseph", *Biographie nationale*, dl. 24, 590.

¹⁶⁰ In de biografische noten over Tarte *cadet* staat dat hij in 1804 een *Journal de Jurisprudence* opstartte. Van die titel zijn evenwel geen sporen terug te vinden, maar wellicht gaat het gewoon om de *Décisions notables*.

¹⁶¹ B. COPPEIN & J. DE BROUWER, *Histoire du barreau de Bruxelles 1811-2011/1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, Brussel, Bruylant, 2012, 28.

¹⁶² Op het voorblad van de vierde jaargang verschijnt "*Imprimerie de J. Tarte. Rue des Sables ou des Capucines*".

logisch.¹⁶³ Zijn broer doceerde er burgerlijk recht en had reeds enkele jaren nauw samengewerkt met inspecteur-generaal Beyts. Bovendien is het hoogstwaarschijnlijk dat de jongste Tarte ook Beyts gekend moet hebben toen ze samen in de Raad der Vijfhonderd zetelden.¹⁶⁴ Al snel bleek Tarte *cadet* actief op het vlak van juridische publicaties en verdiende hij als uitgever zijn strepen met *Histoire Générale de la Belgique*, geschreven door Louis Dewez (1760-1838).¹⁶⁵ In 1811 verzorgde hij de heruitgave van Poyarts *Flandricisme* waarin de assimilatiepolitiek van het Franse keizerrijk alle lof kreeg en het gebruik van het Frans in de door Frankrijk geannexeerde gebieden werd bepleit.¹⁶⁶ Uiteindelijk bleef de naam van Tarte *cadet* voornamelijk verbonden met zijn *Décisions notables*.

Elk jaar verschenen er van het blad drie volumes waarin acht nummers van elk 48 pagina's waren opgenomen. De reeks bevatte geen loutere kopie van de uitspraken maar gaf een feitenrelaas, besprak de naar voren geschoven argumenten en de uitspraak. De vierde jaargang kondigde zich met enkele vormelijke en inhoudelijke veranderingen aan. Het tijdschrift legde zich vanaf dan niet meer alleen toe op Brusselse rechtspraak, maar schonk ook aandacht aan de opmerkelijkste arresten uit Luik en Trier.¹⁶⁷ Toen de geallieerde troepen in 1814 Brussel binnenvielen, waren de vijfde en zesde aflevering van jaargang 1813 net verschenen.¹⁶⁸ De inval maakte een einde aan de verdere publicatie van het tijdschrift dat als één van de eerste 'moderne' rechtspraakverzamelingen gold. Dankzij zijn overduidelijke succes keerde het onder de Nederlanders terug onder een nieuwe titel en een nieuwe redactie.¹⁶⁹ Het belang

¹⁶³ L. FRANÇOIS, "Tarte, Jean Henri Joseph", *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 9, 727.

¹⁶⁴ Beyts werd in 1797 verkozen als vertegenwoordiger van het Leiedepartement, Tarte *cadet* in 1799 als vertegenwoordiger van het departement Samber en Maas; F. STAPPAERTS, "Beyts, Joseph François", *Biographie nationale*, dl. 2, 1868, 411.

¹⁶⁵ Aan het einde van de eerste druk stelde Dewez vast dat het goed was voor de Belgen dat ze onder het Franse bewind van Napoleon stonden. De tweede druk, gepubliceerd in de jaren 1820, roemde dan weer Willem I.

¹⁶⁶ Tarte zette zijn handtekening op de binnenkant van het voorblad van het boek samen met met zijn collega uitgever Rampelbergh die de druk verzorgde, A.-F. POYART, *Flandricismes, wallonismes et expressions impropres dans la langue française*, Brussel, M.-E. Rampelbergh, 1811.

¹⁶⁷ Trier werd net als de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik in 1794 door Frankrijk geannexeerd. Pas nadat Napoleon in 1815 definitief was verslagen kwam het onder Pruisische vlag, maar het Franse recht bleef er nog tot ver in de negentiende eeuw gelden.

¹⁶⁸ [Anoniem handgeschreven voorblad], *Décisions notables* 1813, s.p.

¹⁶⁹ E. HOLTHÖFER, "Belgien", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen des Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*, Frankfurt, Klostermann, 1992, 22.

van het tijdschrift bleek verder uit de publicatie van een *Table Alphabétique et Raisonnée* die in 1824 verscheen.¹⁷⁰

De *Décisions notables* kregen navolging in het Luikse met de *Recueil des arrêts notables de la Cour d'appel de Liège, avec quelques jugements intéressants des tribunaux de son ressort*.¹⁷¹ Daar was het Godefroid Eugène Brixhe (1785-1859),¹⁷² advocaat-generaal bij het Luikse hof van beroep, die de redactie voor zijn rekening nam. Zijn *Recueil* viel uiteen in twee delen. Het eerste deel was gewijd aan de arresten van het beroepshof, terwijl het tweede de belangwekkende uitspraken bevatte van andere rechtbanken uit het ressort en het Franse Rijk. De volledige collectie omvatte slechts vijftien volumes en het tijdschrift verdween in 1839. Met de medewerking van onder meer Jean Joseph Raikem (1787-1875)¹⁷³ kende het ook enkele jaargangen tijdens de Hollandse periode.¹⁷⁴ Het moge duidelijk zijn dat de rechtspraak het voortouw nam in de tijdschriftenproductie in de negen Franse departementen die later België zouden vormen. Al bij al was er een goede relatie tussen de rechtspraak en de wetenschappelijke wereld (in de vorm van de *écoles de droit*). In de Noordelijke Nederlanden was dat veel minder het geval. De dualiteit tussen praktijk en wetenschap zou er steeds meer op scherp komen te staan.

De strijd tussen praktijk en wetenschap in het Noorden

Net zoals in Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden groeiden na de eeuwwende nieuwe tijdschriftinitiatieven in de Noordelijke Nederlanden. In 1803 ontstond bij de Amsterdamse advocaat Joannes van der Linden (1756-1835)¹⁷⁵ de *Verzameling van merkwaardige gewijsden der Gerechtshoven in Holland*. Vanwege de praktische inslag

¹⁷⁰ M.D.S., *Table alphabétique et raisonnée de toutes les questions de droit traitées dans le recueil des décisions notables de la Cour de Bruxelles avec les arrêts les plus remarquables des cours de Liège et de Trèves; par MM. Fournier et Tarte, jurisconsultes*, Brussel, Frères Delemer, 1824.

¹⁷¹ De volledige titel was *Recueil des arrêts notables de la Cour d'appel de Liège, avec quelques jugements intéressants des tribunaux de son ressort*.

¹⁷² M. YANS, "Brixhe, Godefroid-Eugène", *Biographie nationale*, dl. 31, 127-128.

¹⁷³ Raikem studeerde rechten in Luik en was er vanaf 1809 advocaat. Op 15 oktober werd hij procureur-generaal in Luik en op hetzelfde moment werd hij verkozen om te zetelen voor het Luikse district in het Nationaal Congres. Hij verdiende zijn strepen met de voorbereidingen op de Belgische grondwet; R. WARLOMONT, "Raikem, Jean Joseph", *Biographie nationale*, dl. 18, 617-622; A. FRESON, "Raikem, Jean Joseph", *Biographie nationale*, dl. 33, 599-601; J. CONSTANT, *Le procureur général Jean-Joseph Raikem*, Luik, Cour d'appel de Liège, 1969.

¹⁷⁴ Zie pagina 40.

¹⁷⁵ Over Van der Linden zie H. COHEN JEHOAM, "Joannes van der Linden (1756-1835)", *Ars Aequi* 1970, 404-408; P.C. KOP "Joannes Van der Linden (1756-1835)", in T.J. VEEN & P.C. KOP, *Zestig juristen. Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap*, Zwolle, Tjeenk-Willink, 1987, 196-200.

kenden zijn geschriften een grote populariteit, maar sommigen uit de wetenschappelijke wereld keken er enigszins op neer.¹⁷⁶ Vooral de denigrerende uitlatingen van Hendrik C. Cras (1739-1820),¹⁷⁷ de Amsterdamse hoogleraar die voorzitter was van de eerste codificatiecommissie voor het burgerlijk recht in Nederland, zijn bekend.¹⁷⁸ Van der Linden was immers van oordeel dat de juridische opleiding zoals ze op dat moment bestond te weinig op de praktijk gericht was. Het tijdschrift, dat in Leiden gedrukt werd, droeg hij op aan één van zijn Leidse leermeesters en correspondenten: François Jacob Gallé (1736-1809)¹⁷⁹, raadsheer bij het Haagse Hof van Justitie.¹⁸⁰ Van der Linden verzamelde rechtspraak, vooral op basis van pleitnota's, en ordende die chronologisch. Het eerste deel van het tijdschrift bestond uit 34 rechtszaken. Een koptekst leidde de juridische vraag in en indien nodig werd de uitspraak geannoteerd. Ten einde het opzoekwerk te vergemakkelijken, bedacht Van der Linden een oplossing door "*een algemeen zaakelijk Register, agter het laatste Deel te voegen*".¹⁸¹ Toch bevatte de eerste en meteen ook laatste aflevering enkel verouderde rechtspraak die liep over een periode van 1719 tot 1796 waardoor het belang voor de praktijk danig kon bevraagd worden.¹⁸² Bovendien werd Van der Linden belast met de opdracht om zo snel mogelijk een Burgerlijk Wetboek te ontwerpen.¹⁸³ Ook daarover lieten rechtsgeleerden zich niet altijd zeer positief uit.¹⁸⁴ De keuze van Lodewijk Napoleon om die taak aan de Amsterdamse advocaat toe te vertrouwen was vooral ingegeven door het feit dat hij

¹⁷⁶ H. COHEN JEHOAM, "Joannes van der Linden (1756-1835)", *Ars Aequi* 1970, 406.

¹⁷⁷ Over Hendrik Constantijn Cras zie P.C. KOP "Hendrik Constantijn Cras (1739-1820)", in T.J. VEEN & P.C. KOP, *Zestig juristen*, 190-195.

¹⁷⁸ Cras schreef over Van der Linden: "*De man spreekt nogal op hogen toon, terwijl het mij voorkomt, dat hij niet veel wetenschap bezit, en daarom zich tegen het wetenschappelijke verklaart*"; P.C. KOP "Joannes Van der Linden (1756-1835)", in T.J. VEEN & P.C. KOP, *Zestig juristen*, 196.

¹⁷⁹ "Mr. François Jacob Gallé", *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren (1428-1861)*, via: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Repertorium/app/personen/11709>.

¹⁸⁰ J. VAN DER LINDEN, "Aan den wel-edelen heer Mr. François Jacob Gallé, voornaam advocaat voor de hoven van justitie in den Hage", *Verzameling van merkwaardige gewijsden der Gerechtshoven in Holland* 1803, p. v-viii.

¹⁸¹ J. VAN DER LINDEN, "Voorberigt aan den lezer", *Verzameling van merkwaardige gewijsden der Gerechtshoven in Holland* 1803, p. xv.

¹⁸² W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 171.

¹⁸³ C.H. VAN RHEE, "Pogingen tot codificatie van het burgerlijk procesrecht in de Lage Landen bij de zee (1798-ca. 1819). Naar een 'oudvaderlandse' procedure in de traditie van het ius commune? (deel 1)", *Pro Memorie* 2003, 86-95.

¹⁸⁴ J. T. DE SMIDT, *Ontwerp burgerlijk wetboek 1807/1808*, Amsterdam, s.n., 1967, 10.

de werken van Pothier had vertaald en becommentarieerd.¹⁸⁵ In 1809 trad het *Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland* – zij het voor korte tijd – in werking.¹⁸⁶

In het Koninkrijk Nederland onder bewind van Lodewijk Napoleon ondernamen drie hoogleraren aan drie verschillende universiteiten elk een poging om een juridisch tijdschrift op te starten. In 1809 verscheen *Regtsgeleerd Magazijn*, onder leiding van de Groningse professor Seerp Gratama (1757-1837).¹⁸⁷ Het tijdschrift publiceerde verhandelingen, beoordeelde proefschriften die aan de rechtsfaculteiten werden verdedigd, bevatte boekbesprekingen en andere *akademische en regtsgeleerde berichten*, waaronder ook de overlijdensberichten van rechtsgeleerden.¹⁸⁸ Op 1 maart 1811 voerde Napoleon alsnog zijn eigen *Code Napoleon* in. Kort daarna verzorgde de Franeker hoogleraar Hendrik W. Tydeman (1778-1863)¹⁸⁹ het *Regtsgeleerd Mengelwerk met bijzonder opzigt op de nieuwste wetgeving en regtsgeleerdheid* waarin hij de symbiose van rechtsgeleerdheid en praktijk voorop stelde.¹⁹⁰ Wegens het opdoeken van de Franeker universiteit in 1812 werd Tydeman overgeplaatst naar Leiden en verdween het tijdschrift. In Leiden werd hij collega van Joan Melchior Kemper (1776-1824)¹⁹¹, die later een grootse politieke carrière uitbouwde. Kemper stond vanaf 1812 in voor de *Jaarboeken voor het Fransche regt en de Fransche regtsgeleerdheid voor de Hollandsche departementen*. Het *Regtsgeleerd Magazijn* en de *Jaarboeken* richtten zich volgens hun voorberichten op wetgeving, universitaire lotgevallen, wetenschappelijk werk, boekbesprekingen en de beschrijving van het positieve recht. Kemper stelde zich daarenboven tot doel de ontwikkeling van het recht te beschrijven aan de hand van uitspraken van de voornaamste gerechtshoven. Tydeman expliciteerde de beweegredenen om in Nederland gewezen vonnissen te publiceren ter opheldering van de onderwerpen uit het Franse burgerlijke recht en legde daarmee de basis voor een rechtspraakrubriek zoals die vandaag nog in menig tijdschrift voorkomt.¹⁹² Toch bleef rechtspraak weinig aan bod komen. In de Noordelijke Nederlanden was

¹⁸⁵ M.W. VAN BOVEN, "Linden, Joannes van der", in *Biografisch Woordenboek van Nederland* URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/lemmata/data/Linden>.

¹⁸⁶ C.H. VAN RHEE, "Pogingen tot codificatie van het burgerlijk procesrecht in de Lage Landen bij de zee (1798-ca. 1819). Naar een 'oudvaderlandse' procedure in de traditie van het *ius commune*? (deel 2)", *Pro Memoria* 2003, 264-276.

¹⁸⁷ J. VAN KUYK, "Gratama, Seerp", *Nieuwe Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 3, 491-492.

¹⁸⁸ S. GRATAMA, "Berigt van professor Gratama", *Regtsgeleerd Magazijn* 1809.

¹⁸⁹ J. VAN KUYK, "Tydeman, Hendrik Willem", *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 2, 1461-1464.

¹⁹⁰ H.W.T., "Voorberigt", *Regtsgeleerd Mengelwerk* 1811, p. vii-xiv.

¹⁹¹ Over Kemper zie P.C. KOP, "Joan Melchior Kemper (1776-1824)", in T.J. VEEN & P.C. KOP, *Zestig juristen. Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap*, 201-208.

¹⁹² W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 180.

er aldus een grotere aandacht voor de wetenschappelijk georiënteerde juridische periodieken. Die tendens zette zich door in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I.

Juridische tijdschriften in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)

Op het Congres van Wenen (1815) stemden de geallieerde mogendheden in met de constructie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder de soevereine vorst Willem I van Oranje Nassau (1772-1843). De koning der Nederlanden streefde naar eenheid in zijn koninkrijk en dat onder meer op het vlak van taal. Om taaleenheid te bereiken, met het Nederlands als staats taal, voerde de overheid een taalpolitiek die onmiskenbaar een impact had op de juridische wereld in de Zuidelijke Nederlanden evenals op de juridische tijdschriften.¹⁹³ Aanvankelijk legde men nog enige mildheid aan de dag. Dat reflecteerde zich bijvoorbeeld in de tweetalige *Verzameling van decisien, arresten en vonnissen de zegel-, registratie-, greffie-, hypotheek- en successieregten betreffende/Recueil des décisions, arrêts et jugements* (1818-1830).¹⁹⁴ De redactie bestond uit "eenige hoofdambtenaren bij het bestuur der registratie en domeinen". Elke bijdrage verscheen zowel in het Frans als in het Nederlands en dat maakte de periodiek vrij uniek.

Het doorleven van de Franse periode

De totstandkoming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden betekende geen grote omwenteling voor het recht. De bestaande Franse wetgeving werd behouden, maar er werden wel initiatieven genomen om nieuwe wetboeken uit te werken.¹⁹⁵ Dat leidde ertoe dat er ook op het vlak van de juridische periodieken weinig revolutionairs gebeurde. Integendeel. Sommige redacties pikten gewoon de draad weer op en zetten hun tijdschrift voort. Zo publiceerde Brixhe vanaf 1815 opnieuw zijn *Recueil des arrêts notables de la Cour d'appel de Liège*, deze keer met de medewerking van niemand minder dan Jean Joseph Raikem.

Soms dook een tijdschrift in dezelfde traditie weer op, zij het onder een andere titel en een andere redactie. Een voorbeeld daarvan was de *Décisions notables* dat voortaan

¹⁹³ A. DE JONGHE, *De taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Sint-Andries-bij-Brugge, Uitgeverij J. Darthet, 1967.

¹⁹⁴ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge. Relevé de toutes les publications juridiques parues depuis la séparation de la Belgique et de la France (1814) jusqu'au 1er octobre 1889*, Brussel, Larcier, 1890, 1064.

¹⁹⁵ J.H.A. LOKIN, J.M. MILO, C.H. VAN RHEE (eds.), *Tweehonderd jaar codificatie van het privaatrecht*, Groningen, Chimaera, 2010.

als *Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles* werd gepubliceerd.¹⁹⁶ De redactie bestond voortaan uit procureur-generaal Henri Spruyt (1782-1843)¹⁹⁷ en raadsheer bij het Brusselse hof van beroep Nicolas Wyns (1749-1824).¹⁹⁸ Beide magistraten hadden hun carrière tijdens de Franse tijd opgebouwd aan het Brusselse beroepshof en het is zeer waarschijnlijk dat ze daar de broers Tarte ontmoetten. Spruyt was al tijdens de Franse overheersing als griffier verbonden aan het Brusselse beroepstribunaal. Hij was eveneens een goede vriend van Beyts.¹⁹⁹

Vormelijk leek het tijdschrift op zijn voorganger maar het verbreedde zijn focus. Het publiceerde zowel in het Frans als in het Nederlands uitspraken van de hogere rechtscolleges in Luik, Den Haag en Parijs. Daarnaast bevatte het belangrijke uitspraken van administratieve instellingen. Wyns en Spruyt slaagden er niet in om alles te bolwerken en namen bewust gas terug. In 1826 verscheen het volgende aan de binnenkant van het voorblad:

“L'accroissement considérable du nombre des matières, résultant de l'engagement que nous avons pris de faire entrer dans ce Recueil, outre les arrêts de la cour de Bruxelles, ceux des cours de Liège, de La Haye et de la cour de cassation de France, ainsi que les décisions de l'administration de l'enregistrement, nous a mis dans l'impossibilité de continuer à le rédiger entièrement en deux langues.”²⁰⁰

Wyns en Spruyt verwezen hen die een Nederlandstalig tijdschrift wensten uitdrukkelijk door naar het *Algemeen Regtsgeleerd Magazijn* dat kort daarvoor, op het initiatief van Willem Ysbrand van Hamelsveld (1771-1835),²⁰¹ van start was gegaan.

¹⁹⁶ Het tijdschrift bleef verschijnen tot 1832; ST. & D. T., “Notice sur quelques recueils de jurisprudence publiés dans le Royaume des Pays-Bas”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 279.

¹⁹⁷ Na zijn studies aan het Augustijnencollege trad Spruyt in 1802 in dienst als adjunct-griffier bij het Brusselse hof van beroep. Later werd hij plaatsvervangend rechter te Nijvel, substituut-procureur des Konings (1812-1816) en advocaat-generaal (1817). Hij verwierf vooral bekendheid als OM in de zaak tegen Louis de Potter die een complot zou hebben gesmeed tegen de Nederlandse overheid en hij slaagde erin hem te laten veroordelen. Na de Belgische omwenteling vluchtte Spruyt naar Den Haag en bleef er tot 1840. Hij ambieerde nog een plaats als advocaat bij het Hof van Cassatie, maar ziekte velde hem op 61-jarige leeftijd; H.L.[H. Lavallée], “Henri Spruyt”, *BJ* 1844, 353-355; L. GOFFIN, “Spruyt, Henri”, *Biographie nationale*, dl. 23, 1924, 512-514.

¹⁹⁸ Wyns was advocaat bij de Raad van Brabant, maar raakte tijdens de Franse periode verzeild in de ambtenarij. Vanaf 1797 was hij terug magistraat en doceerde hij aan de *École centrale* van het Dijledepartement. Vanaf 1803 was hij rechter bij het *tribunal d'appel* te Brussel; Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

¹⁹⁹ H.L. [H. Lavallée], “Henri Spruyt”, *BJ* 1844, 353.

²⁰⁰ “Avis”, *Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles* 1825, 1.

²⁰¹ G. C. KOK, *In dienst van het recht. Uit de geschiedenis van het gerechtshof te 's-Gravenhage en de daaraan voorafgegane hoven (1428-heden)*, Hilversum, Verloren, 2005, 286.

Het was een teken aan de wand voor de latere scheiding tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden.

De dubbele reeks, *Décisions notables en Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles*, bevatte alle constitutieve elementen van de gerechtelijke uitspraken, maar toch ontbrak enige methodologie, bondigheid en soms zelfs het dispositief. Ondanks dat gebrek kende het een groot succes en raadden juristen het elkaar ten zeerste aan.

*“De savantes dissertations de droit, puisées surtout dans nos anciens jurisconsultes belges, trop peu connus, des observations et des notes pleines d’une judicieuse critique, avaient recommandé ce Recueil à l’attention des jurisconsultes et des amis des saines doctrines de droit.”*²⁰²

Evenwel lijkt het vooral een succes omdat het tot 1822 de enige degelijke reeks was die advocaten konden consulteren.

*“Ce double recueil était, jusqu’au commencement de 1822, le seul ouvrage de jurisprudence que notre barreau pût consulter avec fruit.”*²⁰³

In diezelfde periode zagen ook Franse uitgevers-juristen brood in de grote vrijheid van drukpers in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In het post-napoleontische Frankrijk bleef de censuur gehandhaafd en sloegen de Bourbons elke opflakking van liberalisme neer.²⁰⁴ Progressieve Fransen weken uit naar de Lage Landen en werden hoofdredacteurs van bepaalde kranten.²⁰⁵ Ook uitgevers en drukkers trokken naar Brussel om er hun zaak in een grotere vrijheid te exploiteren. Een van hen was de uitgever Tarlier, die zich specialiseerde in het publiceren van rechtspraak.²⁰⁶

Een andere Fransman, Pierre Sanfourche-Laporte (1774-1856),²⁰⁷ startte het juridische maandblad *Annales de la jurisprudence belge* (1822-1848) op.²⁰⁸ De belangrijkste kritiek

²⁰² “Avertissement”, *Pas.* II, 1840 II.

²⁰³ ST. & D. T., “Notice sur quelques recueil de jurisprudence publiés dans le Royaume des Pays-Bas”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 280.

²⁰⁴ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 19.

²⁰⁵ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 51.

²⁰⁶ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 49.

²⁰⁷ Sanfourche-Laporte werd in het Franse Sarlat geboren. Hij verwierf de Belgische nationaliteit en werd in 1832 advocaat bij het Hof van Cassatie. Vier jaar later werd hij de eerste stafhouder bij diezelfde balie (1836-1852). In 1852 zegde hij de advocatuur vaarwel en keerde terug naar zijn geboortestad waar hij in 1856 overleed; L. GOFFIN, “Sanfourche-Laporte, Pierre”, *Biographie nationale*, dl. 21, 373-374.

²⁰⁸ Het tijdschrift werd uiteindelijk opgeslokt in 1848 door de *Pasicrisie belge*; E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 955.

op dit tijdschrift betrof de beknoptheid waarmee de redacteur de uitspraken weergaf. Belangrijke elementen, zoals de argumenten van partijen of soms zelfs de uitspraak zelf, werden niet altijd afgedrukt. Daarom stelden veel juristen zich vragen bij de correctheid van de verzameling van Sanfourche-Laporte. Zijn expertise zorgde er evenwel voor dat hij nog zijn medewerking verleende aan *Jurisprudence notariale et de l'enregistrement* (1822-1836) en redacteur was van het *Journal de la jurisprudence commerciale*.

Het waren evenwel niet de Franse uitgevers en redacteurs die ervoor zorgden dat de tijdschriftenmarkt sterk Frans van inslag bleef.

Franse nadrukken overspoelen de markt

Sinds de introductie van de boekdrukkunst dook overal in Europa de problematiek van de nadrukken op. De Noordelijke Nederlanden waren sinds de 17de eeuw het centrum van een sector die een niet-aflatende bron van inkomsten genereerde.²⁰⁹ Vooral in de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bleek het nadrukken van hoofdzakelijk Franse publicaties heel populair en Willem I voorzags zelfs financiële ondersteuning voor drukkers die Franse werken, ook juridische, wensten na te drukken. Vandaag beschouwen we dergelijke praktijken als een flagrante inbreuk op het auteursrecht, maar in die tijd was er in principe geen probleem. De Franse politiek was aanvankelijk niet afkerig van die nadrukken omdat op die manier het Franse gedachtengoed overal in Europa werd verspreid. Door de roofdrukken werden de Zuidelijke Nederlanden en later België het intellectuele verlengstuk van Frankrijk, een bruggenhoofd in Europa. Brussel was het kloppend hart van de *contrefaçon belge* van waaruit geheel Europa werd bevoorraad.²¹⁰ Het was ook daar dat de 'Belgische' versies van Franse juridische tijdschriften werden gedrukt. Twee (oorspronkelijk Franse) tijdschriften zijn daarbij van belang omdat ze tot lang na de Belgische onafhankelijkheid zouden blijven voortbestaan.

In 1825 pakte advocaat bij het Franse Hof van Cassatie Désiré Dalloz (1795-1869) uit met *Jurisprudence du XIXe siècle*, een rechtspraakverzameling van de *cours de France et des Pays-Bas*. Een van zijn mederedacteurs was de jonge advocaat Théodore Van Mons (1801-1869)²¹¹ die ook meewerkte aan *Jurisprudence de la cour de*

²⁰⁹ L. SIMONS, *Het boek in Vlaanderen sinds 1800. Een cultuurgeschiedenis*, Tielt, Lannoo, 2013, 161.

²¹⁰ C. VERBEKE, *Belgian law: an annotated bibliographic guide to reference materials, 1803-1813*, Brussel, C.B.B.B.-B.C.B.B., 1994, 115-145.

²¹¹ Van Mons studeerde in 1822 af in de rechten aan de universiteit van Leuven, waarna hij acht jaar advocaat was. Hij toonde zich zeer patriotistisch in 1830 en werd door het Voorlopig Bewind passend beloond; L. TIERENTYN, "Mons, Théodore Joseph", *Biographie nationale*, dl. 15, 134-135.

Bruxelles.²¹² Het verscheen driemaal per jaar, waarvan het derde deel gewijd was aan uitspraken uit de Nederlanden. In de inleiding, vrijwel klakkeloos gekopieerd uit zijn *Journal des Audiences ou Jurisprudence Générale du Royaume* (1824), pleitte Dalloz voor een kruisbestuiving tussen wetgeving, rechtspraak en rechtsleer. Hij verweet bepaalde rechtsgeleerden dat ze het gezag van rechterlijke uitspraken naast zich neerlegden. “*Ils excluent, pour ainsi dire, les arrêts de la science du droit*”. De Franse advocaat legitimeerde zijn onderneming door in hoogdravende stijl te verwijzen naar Bacon, Bouhier en Justinianus.²¹³ Er waren al heel wat rechtspraakverzamelingen verschenen, maar Dalloz meende vernieuwend te zijn door de uitspraak integraal op te nemen. Het werk was bedoeld voor eenieder, maar vooral voor de studerende jeugd. Dalloz had al ervaring opgedaan met andere tijdschriften en zijn bekende encyclopedie.²¹⁴ Ook *Jurisprudence du XIXe siècle* was opgevat als een encyclopedie met alfabetisch gerangschikte trefwoorden zodat de lezer per lemma een overzicht kreeg van de rechtspraak.²¹⁵ Eigenlijk bracht Dalloz’ reeks weinig nieuws onder de zon. Dalloz verzamelde de bestaande rechtspraak die al in de publicaties van Sirey was verschenen en vulde die aan met wat sinds het ontstaan van het Franse Hof van Cassatie was verschenen. Bovendien was het eigenlijk een herdruk voor de Belgische markt. Het tijdschrift zou na de Belgische onafhankelijkheid blijven bestaan in een Belgische versie.

Op het moment dat Dalloz zijn onderneming startte, verscheen er een bekende titel opnieuw in Parijs. Vanaf 1 november 1825 kon de (Franse) juridische wereld immers weer rekenen op de *Gazette des Tribunaux*.²¹⁶ Vrijwel onmiddellijk kreeg het een herdruk in Brussel. Aangezien latere Belgische juridische tijdschriften meermaals verwezen naar dat tijdschrift als hun grote voorbeeld, is een korte bespreking ervan gerechtvaardigd. Bovendien kende het blad zelfs na de Belgische onafhankelijkheid een ongekeerde populariteit tot ongenoegen van bepaalde redacteurs:

“Sa popularité doit être bien grande en Belgique où l’édition originale ne coute pas beaucoup moins de 120 francs par an, grâce aux impôts du timbre et de la poste, pour que l’inventeur d’un calque lithographique illisible ait réussi à trouver

²¹² “Funérailles de M. Théodore Van Mons”, *BJ* 1870, 31.

²¹³ “Introduction”, *Jur. XIXs* 1825, p. vi.

²¹⁴ R.M. KIESOW, “Das Datum des Rechts”, in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2006, 390.

²¹⁵ “Introduction”, *Jur. XIXs* 1825, p. vii.

²¹⁶ De volledige titel was *Gazette des Tribunaux. Journal de jurisprudence et des débats judiciaires*. Het tijdschrift kan online geconsulteerd worden via http://enap-mediathèque.paprika.net/enap2/bin/opacweb.dll/FreeGetRecordDetail?XFile=Record&RefererXFile=Record&XP_RecordDisplayMode=ISBD&XP_RecordDetailClass=RecordDetailShow.

des amateurs obstinés qui s’amusent à déchiffrer tous les soirs trois pages de hiéroglyphes.”²¹⁷

Anders dan de meeste juridische tijdschriften profileerde de *Gazette des Tribunaux* zich als een echte krant. Zo werd het gedrukt op krantenformaat en verscheen het dagelijks, behalve op maandag. Het voordeel daarbij was dat de praktijkjurist, vooral degene die veraf woonde, de volgende dag kon geïnformeerd zijn over de uitspraken die in Parijs werden geveld. Om de snelheid te garanderen, nam de redactie een stenograaf in dienst.²¹⁸

De redactie was ervan overtuigd dat rechtspraakverzamelingen hun nut hadden als aanvullingen op wetboeken. Een rechtspraakverzameling als enige bron beschouwde de redactie evenwel als gebrekkig. Ze vonden dat zulke verzamelingen moesten aangevuld worden met de debatten die voor de rechtbank gevoerd werden:

“Toutefois, quelque motivés qu’on le suppose, ils ne peuvent servir que de renseignements et de régulateurs. Il a fallu, pour fixer un point de droit, chercher les bases de jugement, soit dans l’esprit de la loi, soit même hors de la loi dans les principes antérieurs. Cette investigation lumineuse se trouve développée dans les conclusions du ministère public, dans le rapport d’un conseiller, dans la plaidoirie d’un avocat. Le compte rendu des débats est donc lui-même, sous ce rapport, un accompagnement indispensable de la collection des arrêts.”²¹⁹

Het tijdschrift streefde echter een breder publiek dan enkel de praktijkjuristen na. Zo achtte de redactie het nuttig om het publiek in te lichten over de gerechtelijke uitspraken in het algemeen en die van de strafgerechten in het bijzonder. Vooral de handelaars zouden er hun voordeel uit halen.

De *Gazette* viel uiteen in drie grote delen. Het eerste was een artikel waarin bepaalde rechtsvragen of nieuwe juridische werken werden besproken. De redactie was er zich van bewust dat het nut van die theoretische beschouwingen alleen maar zou toenemen als ze toepasbaar waren in het rechtsbestel. Vooral advocaten schreven die artikels.

Het tweede deel besprak de belangrijke rechtszaken, met een grote belangstelling voor die in Parijs:

²¹⁷ BJ 1842-43, 6.

²¹⁸ “Prospectus”, *Gazette des Tribunaux* 1825, 2.

²¹⁹ “Prospectus”, *Gazette des Tribunaux* 1825, 1.

“De cette manière les avocats des provinces les plus éloignées seront tenus au courant de toutes les causes importantes jugées à Paris, et connaîtront par une analyse exacte et étendue les plaidoiries auxquelles ces causes auront donné lieu.”²²⁰

Nochtans publiceerde het ook de opmerkelijkste uitspraken uit de rest van het Franse rijk en bij een zeer opmerkelijk proces stuurde de redactie een stenograaf ter plaatse. Het tijdschrift droeg een rechtsvergelijkend element in zich door ook verslag uit te brengen over Engelse zaken die daar de kranten haalden. Het stelde de lezer in staat om vertrouwd te raken met de rechtspraaktraditie van de *common law*. Bovendien gaf de *Gazette des Tribunaux* daarmee ook impliciet aan zich te laten inspireren door de Engelse tabloids die er een breed lezerspubliek op nahielden.

Les nouvelles du Palais vormden het derde deel waarin alle nieuwtjes met betrekking tot de gerechtelijke wereld werden vermeld. Het ging om overlijdensberichten, benoemingen en dergelijke meer. Elke week reserveerde de redactie een kolom voor de *Conférence des avocats stagiaires* met als doel de jongeren voor zich te winnen.

Het mag duidelijk zijn dat de bestaande tijdschriften vooral ten dienste stonden van de praktijkjuristen die zo een handig overzicht kregen van rechtspraak, wetgeving en allerhande nieuwtjes die verband hielden met de rechtswereld. Enkele professoren uit de Lage Landen en Frankrijk bespeurden echter een lacune omdat theoretische analyses grotendeels ontbraken. Zij besloten daarom vanaf 1819 hun schouders te zetten onder een van de meest tot de verbeelding sprekende juridische tijdschriften: *La Thémis*.

De ontwikkeling van een doctrinair tijdschrift: *La Thémis*

Met het besluit van 25 september 1816 creëerde Willem I drie nieuwe rijksuniversiteiten in de Zuidelijke Nederlanden met elk hun rechtsfaculteit.²²¹ Ze waren (en zijn nog steeds) gevestigd in Gent²²², Luik²²³ en Leuven.²²⁴

²²⁰ “Prospectus”, *Gazette des Tribunaux* 1825, 2.

²²¹ Over de vooraf gevoerde debatten en de totstandkoming van de drie universiteiten zie P. DHONDT, “De verloren strijd voor één universiteit in België, 1814-1835”, *BMGN* 2006, 197-221; M. DE VROEDE, “Onderwijs en opvoeding in het Zuiden 1815-1840”, *AGN*, dl. 11, 1983, 130.

²²² Over Gent zie L. VANDERSTEENE, *De geschiedenis van de rechtsfaculteit van de universiteit Gent. Van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog (1817-1940)*, Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXXIII, Gent, 2009.

²²³ P. WAUTELET, “La faculté de droit de l’université de Liège. Notes historiques succinctes”, 2011 (via: http://www.droit.ulg.ac.be/upload/docs/application/pdf/2011-01/histoire_faculte_droit_ulg_1817_-_2010.pdf).

Het onderwijs aan die nieuwe universitaire instellingen spiegelde zich aan het Duitse model van Von Humboldt.²²⁵

Het grootste obstakel bij de oprichting van de universiteiten bleek de zoektocht naar geschikte professoren.²²⁶ In een verslag van januari 1817 stond dat in de eerste plaats naar Duitse en eventueel ook Franse professoren moest worden gezocht. Het exclusief bemannen van het professorenkorps met Noord-Nederlanders en vreemdelingen bleek politiek moeilijk, waardoor men ook zocht binnen de eigen intellectuele rangen.²²⁷ Bepaalde proffen hadden al ervaring opgedaan in de Brusselse *École de Droit* zoals H.F. de Coster (1784-1866),²²⁸ die samen met de Nederlandse Adrianus Catharinus Holtius (1786-1861)²²⁹ naar Leuven trok, en Jean Gerard Joseph Ernst (1782-1842) die in Luik aan de slag ging.²³⁰ Opvallend was dat er in elke rechtsfaculteit een jonge Duitse rechtsgeleerde werd aangeduid. In Gent werd Jacques-Joseph Haus (1796-1881)²³¹ benoemd, in Leuven Jean François Michel Birnbaum (1792-1877)²³² en in Luik Léopold Auguste Warnkönig (1794-1866).²³³ Warnkönig was net als Holtius een leerling van Hugo, een van de grondleggers van de Duitse historische school. Op die manier kwam hij in contact met von Savigny. De

²²⁴ L. MAES & W. VETS, "De rechtsfaculteit van de rijksuniversiteit te Leuven (1816-1835)", *Jura Falconis* 1974-75, 275-302.

²²⁵ F. STEVENS, "Histoire du droit et nationalisme en Belgique au XIX siècle", in J. POUMAREDE (ed.), *Histoire de l'histoire du droit. Actes des Journées internationales de la société d'Histoire du Droit. Toulouse, 1-4 juin 2005*, Toulouse, Presses de l'université de Toulouse 1 Sciences sociales, 2006, 204.

²²⁶ F. STEVENS, "Het rechtsonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de 19de eeuw", *Cahiers du CRHiDi, n°9, Enseignement et Droit*, 1998, 136.

²²⁷ L. VANDERSTEENE, *De geschiedenis van de rechtsfaculteit van de universiteit Gent. Van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog (1817-1940)*, 17.

²²⁸ N. VAN DEN POEL, "Professor H.F. de Coster", *Jura Falconis* 1974-75, 317-324.

²²⁹ J. VAN KUYK, "Holtius, Adrianus Catharinus", *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 2, 597-598.

²³⁰ Zijn bijnaam was Ernst *ainé*; A. LE ROY, "Ernst, Jean", *Biographie nationale*, dl. 6, 661-667.

²³¹ R. WARLOMONT, "Haus, Jacques Joseph", *Biographie nationale*, dl. 38, 304-312; C. HENNAU & J. VERHAEGEN, "Jacques-Joseph Haus 1796-1881", in C. FIJNAUT, *Gestalten uit het verleden. 32 Voorgangers in de strafrechtswetenschap, de strafrechtspleging en de criminologie*, Deurne, Kluwer, 1993, 73-81.

²³² A. RIVIER, "Le professeur Michel Birnbaum", *BJ* 1878, 769-771; C. GAREIS, *Johann Michael Franz Birnbaum – Ein Cultur- und Lebensbild*, Gießen, Emil Roth, 1878; E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie du droit belge*, Brussel, Larcier, 1890, 969.

²³³ H. VANDER LINDEN, "Warnkoenig, Léopold-Auguste", *Biographie nationale*, dl. 27, 1938, 90; F.L. GANSHOF, "Leopold August Warnkoenig en de Vlaamse Rechtsgeschiedenis", *RW* 1961-62, 2079-2086; G. WILD, *Leopold August Warnkönig, 1794-1866 : ein Rechtslehrer zwischen Naturrecht und historischer Schule und ein Vermittler deutschen Geistes in Westeuropa*, Karlsruhe, C.F. Müller, 1961; E. HOLTHÖFER, "Warnkönig, Leopold August", in M. STOLLEIS (ed.), *Juristen. Ein biographisches lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, Beck, 1995, 661-663 P. WAUTELET, "La faculté de droit de l'université de Liège. Notes historiques succinctes", 2011.

professoren in het Verenigd Koninkrijk – en vooral de Duitsers – speelden een niet te onderschatten rol in de ontwikkeling van rechtswetenschappelijke tijdschrifttitels. Zij haalden niet alleen de banden tussen Noord en Zuid aan, maar ook die met Frankrijk. Eén van hun grootste initiatieven was *Thémis, ou bibliothèque du jurisconsulte*,²³⁴ dat uitgroeide tot een inspiratiebron voor alle rechtsgeleerden in Europa²³⁵ en zelfs aan de overkant van de oceaan.²³⁶

De eerste aflevering verscheen in november 1819. Het maandblad was gestart door de Naamse advocaat en latere professor romeins recht te Parijs, Jean Baptiste Blondeau (1784-1854),²³⁷ die de medewerking kreeg van magistraten, advocaten en professoren van overal uit Europa. De opmerkelijkste namen die op het voorblad vermeld stonden, waren de Luikse professoren Pierre Joseph Destriveaux (1780-1853)²³⁸ en Warnkönig. Vooral die laatste zag in het tijdschrift een missie om tot in Frankrijk de ideeën van de Duitse Historische School te verspreiden.²³⁹ Ook de Leuvense professoren Birnbaum en Holtius evenals de Brusselse advocaat Jean-Henri Tarte werkten mee aan *La Thémis*. Het redactieadres was gelegen in het Parijse *Quartier Latin*.²⁴⁰ Het werd zowel in Brussel als in Parijs gedrukt. De Parijse versie

²³⁴ J. BONNECASSE, *La Thémis (1819-1831): son fondateur, Athanase Jourdan*, Parijs, Société du Recueil Sirey, 1914.

²³⁵ De Griekse godin van orde en recht komt overal in Europa in de titels van juridische tijdschriften voor. Zo bestond *Themis Polska* (Polen, 1828-1830), *Themis* (Griekenland, 1890-1955) en bestaat tot op vandaag in Nederland het *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*. Vanaf 2000 verschijnt in Portugal *Themis. Revista de direito*, terwijl in Italië sinds 2010 een *Themis. Rivista giuridica* opdook; W. WITKOWSKI, "Themis Polska-die erste polnische rechtszeitschrift", in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 141-172; W. NEUMANN-ROUSTOPANIS, "Themis" in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 173-182; M. TSAPOGAS, "Das juristische Zeitschriftenwesen in Griechenland seit dem ausgehenden 19. Jahrhundert: Themis 1890-1955, Archeion philosophias kai theorias ton Epistemon 1929-1941, Neon Dikaion 1945-1977", in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 183-190; C.J.H. JANSEN, "Rechtsgeleerd Magazijn Themis (RM Themis)", *Ars Aequi* 2009, 589-591.

²³⁶ Peru kent sinds 1965 *Themis. Revista de derecho*.

²³⁷ ST-G., "M. Blondeau, professeur à la faculté de droit de Paris", *BJ* 1844, 1297-1301; C. LECOMTE, "Blondeau, Jean-Baptiste-Antoine-Hyacinthe", in P. ARABEYRE, J.-L. HALPERIN & J. KRYNEN (eds.), *Dictionnaire historique des juristes français, XIIIe-XXe siècle*, 90-91; A. LE ROY, "Blondeau, Jean-Baptiste-Hyacinthe", *Biographie nationale*, dl. 2, 512-525.

²³⁸ Destriveaux studeerde rechten in Parijs. In 1808 werd hij *défenseur* en vanaf 1811 *avocat près de la cour criminelle de Liège*. Op dat moment waren er veel Franse advocaten verbonden aan de Luikse balie. Hij begaf zich ook in de politiek en werkte mee aan de liberale dagbladen *Mercure des Pays-Bas* en *Mercure surveillant*. Hij drong ook zeer sterk aan op de oprichting van een rijksuniversiteit in Luik en werd er benoemd als professor strafrecht en burgerlijk procesrecht; J. SCHAER, "Destriveaux, Pierre Joseph", *Biographie nationale*, dl. 5, 814-819.

²³⁹ J.F. GERKENS, *Leopold August Warnkönig, een voorganger van François Laurent in de universiteiten van Luik en Gent*, n.a.v. de François Laurent-leerstoel 2013, 7-8.

²⁴⁰ Rue Gât-le-coeur, n°4.

was tijdens de eerste zeven jaargangen de originele. Daarna verschenen een Belgische en een Franse versie, respectievelijk *La Thémis belge* en *La Thémis française*. Inschrijven kon bij verschillende uitgeverijen in verschillende landen.

La Thémis wou het recht wetenschappelijk benaderen:

“Faire connaître l’état actuel de la science du droit, seconder les progrès de cette science et contribuer au perfectionnement de la législation privée, tel est le but que se proposent les auteurs de ce nouveau recueil périodique”

Het tijdschrift kreeg vier afdelingen (*parties*) met elk hun specifieke doel.

Het eerste deel was *Législation et Histoire du Droit* waarvan het oogmerk was de Franse wetten te vergelijken met die van andere landen in Europa. Naast een vergelijkende methode konden rechtsgeleerden het recht vanuit een filosofische of historische invalshoek benaderen.

In het tweede deel van *Jurisprudence des arrêts* werd niet alleen de toepassing van de vijf codes maar ook andere wetgeving nagegaan.

Het derde deel droeg *Doctrine des auteurs* als titel en was een kritische analyse van de belangrijkste werken over het Franse recht. In deze rubriek werd op zoek gegaan naar de oorzaken van verschillende opinies bij rechtsgeleerden om op die manier tot een uniforme doctrine te komen.

Het vierde deel bekeek de organisatie van het rechtsonderwijs in de verschillende Europese staten. De rubriek belichtte de verschillende opleidingsmethoden en de belangrijkste basiswerken. In een bijlage verschenen allerhande mededelingen omtrent nieuwe publicaties en gerechtelijke nieuwtjes.

Alhoewel *La Thémis* opgevat was als een samenwerkingsverband onder alle Europese juristen, groeide in het Koninkrijk der Nederlanden de behoefte om een eigen nationaal juridisch wetenschappelijk tijdschrift op te richten met *La Thémis* als lichtend voorbeeld.

De kloof tussen Noord en Zuid wordt groter

Halfweg de jaren 1820 ontstond bij een aantal professoren aan de rechtsfaculteiten in de Zuidelijke Nederlanden het idee *“pour former le commencement d’une union générale entre les Publicistes et les Jurisconsultes de nos Provinces septentrionales et méridionales”*.²⁴¹ De overtuiging was dat het samenbrengen van wetenschappers de wetenschap alleen maar kon vooruithelpen.

*“Ces heureux résultats sont dû en grande partie à l’esprit d’association. Notre siècle nous en offre des exemples frappants. Pour ne rien dire du commerce et de l’industrie, comment les sciences physiques ont-elles atteint le degré de perfection que nous leur voyons aujourd’hui, si ce n’est parce que les savans qui s’en occupent en Europe et même hors de notre hémisphère, ne forment qu’un grand corps intimement lié, dont tous les membres sont entr’eux dans une relation continuelle?”*²⁴²

Toch bleek er vooral in de *science de la législation et du droit* nog heel wat werk aan de winkel. De vorming van de natiestaten, maar ook de verschillen in taal, maatschappelijke waarden en zelfs wetgeving waren de belangrijkste redenen waarom de rechtsgeleerden elkaar niet of nauwelijks kenden. Dat wou het tijdschrift verhelpen.²⁴³ Ook het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kende die interne tegenstellingen. In de Zuidelijke Provincies sprak men Frans, terwijl het Nederlands in het Noorden de voertaal was. Er waren ook culturele en economische verschillen. De Amsterdamse hoogleraar Jacob van Hall (1799-1859)²⁴⁴ met zijn collega Cornelis Anne den Tex (1795-1854)²⁴⁵ kregen van enkele professoren uit de Zuidelijke provincies – wellicht ging het hierbij onder meer om Warnkönig en Birnbaum – de uitnodiging *“tot het ontwerpen van een plan tot zoodanig tijdschrift, hetwelk zoowel het bespiegelende als het beoefenende gedeelte der wetenschap zoude moeten omvatten”*.²⁴⁶ De gesprekken verliepen moeilijk, vooral door de discussie in welke taal er moest gepubliceerd worden. Aangezien het een Nederlands juridisch tijdschrift betrof,

²⁴¹ “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 9.

²⁴² “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 5.

²⁴³ “Ces funestes influences doivent disparaître aujourd’hui, et ne plus empêcher cet échange d’idées et de principes faits pour être répandus partout”; “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 6-7.

²⁴⁴ H.J. KOENEN, “Levensbericht J. van Hall”, in *Jaarboek*, Amsterdam, 1859, 84-94; J. VAN KUYK, “Hall, Jacob van”, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 3, 531-533.

²⁴⁵ ZUIDEMA, “Tex, Cornelis Anne den”, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 4, 1303-1304.

²⁴⁶ C.A. DEN TEX & J. VAN HALL, “[Openingseditoriaal]”, *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* 1826, 2; G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, “Het juridische tijdschrift gevestigd: Den Tex en van Hall’s ‘Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving’ (1826-1838)”, *TRG* 1993, 99.

moest het zich van de Nederlandse taal bedienen. Anderzijds waren veel lezers, ook in het buitenland, Franstalig. Eerst overwoog het gezelschap één tijdschrift te maken dat in twee versies zou verschijnen: een Nederlandse, onder de auspiciën van ‘Hollandse’ professoren, en een Franse onder het toezicht van de Zuid-Nederlandse proffen. Het plan werd evenwel naar de prullenmand verwezen aangezien de Nederlandse markt te beperkt was en beide tijdschriften elkaar concurrentie zouden aandoen. Daarnaast zou het vertaalwerk de publicatie vertragen en was het niet zeker dat alle professoren in het Noorden bereid waren om mee te werken.²⁴⁷ Maar er was ook de vrees dat “*onderwerp en behandelingswijze, in het oorspronkelijk Hollandsche gedeelte van het Tijdschrift, geheel onderscheiden [zou] zijn van dat gedeelte van hetzelfde, hetwelk in de zuidelijke gewesten was verzameld*”.²⁴⁸ Daarom voerden beide sinds april 1826 een onafhankelijke koers. De Belgische afdeling begon met *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* terwijl in Amsterdam *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* verscheen. Beide titels beoogden een nauwe samenwerking om “*in het belang der wetenschap [...] elkander over en weder het recht te verlenen, die stukken, welke zij ook voor hun oogmerk en voor hunne lezers geschikt zouden oordelen, van elkander over te nemen*”.²⁴⁹ De *Bijdragen tot Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* onder leiding van den Tex en van Hall betekende de definitieve doorbraak van het juridische tijdschrift in Nederland²⁵⁰ en kende een vrij groot succes.²⁵¹

De *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* was een puur professorenblad. Op de eerste pagina stonden de namen van negen medewerkers, allen “*professeurs en droit aux universités de Liège et de Louvain*”.²⁵² Onder hen waren er ook van Noord-Nederlandse komaf zoals Holtius en Jan Ackersdijck (1790-1861). Birnbaum, Warnkönig en Ackersdijck verzorgden de redactie. Het is merkwaardig maar niet

²⁴⁷ C.A. DEN TEX & J. VAN HALL, “[Openingseditoriaal]”, *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* 1826, 3.

²⁴⁸ C.A. DEN TEX & J. VAN HALL, “[Openingseditoriaal]”, *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* 1826, 3.

²⁴⁹ C.A. DEN TEX & J. VAN HALL, “[Openingseditoriaal]”, *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* 1826, 2.

²⁵⁰ G.C.J.J. VAN DEN BERGH & C.J.H. JANSEN, “Het juridische tijdschrift gevestigd: Den Tex en van Hall’s ‘Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving’ (1826-1838)”, *TRG* 1993, 98; C. JANSEN & J. JANSEN, “Opmerkingen en Mededeelingen betreffende het Nederlandsch Regt”, *GROM* 2012, 1-28.

²⁵¹ C.A. DEN TEX & J. VAN HALL, “[Openingseditoriaal]”, *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* 1829, 5-8.

²⁵² Het ging om J. Ackersdijck, J.F.M. Birnbaum, J.F. de Coster, P.J. Destriveaux, J.G.J. Ernst, A.N.J. Ernst, A.C. Holtius, L.A. Warnkönig en R. Winsinger.

uitgeklaard waarom er geen enkele professor uit Gent mee stapte in de onderneming.

De redactie droeg de overtuiging dat het recht, wars van alle nationale systemen, gefundeerd was op dieperliggende algemene waarheden. Om die te ontwaren, hield men voor dat wetenschappers uit verschillende staten elkaar dienden te ontmoeten. Daarvoor verwezen de oprichters uitdrukkelijk naar *La Thémis* en het Geneefse *Annales de législation et de jurisprudence*.²⁵³ Dat nam echter niet weg dat ze belang hechtten aan nationale verenigingen.

*“Mais si l’utilité de l’esprit d’association est démontrée quand il s’agit des hommes dont la patrie est différente, ce système prend encore un caractère plus absolu de certitude, quand il s’agit du rapprochement d’hommes unis par la double confraternité de la science et de la patrie.”*²⁵⁴

Met Birnbaum en Warnkönig deelde *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* enkele medewerkers met *La Thémis*. Op dat vlak kan het als de voortzetting ervan worden gezien. Toch brak het nieuwe tijdschrift met zijn illustere gangmaker omdat het rechtsgeleerden van eenzelfde natie bijeenbracht en er een breder interesseveld op nahield.

*“[...] notre Journal peut être considéré sous plusieurs rapports comme la continuation de ce Recueil [La Thémis], pour ce Royaume. La Thémis, comme Bibliothèque du Jurisconsulte, s’occupe plus spécialement du Droit civil et des parties de la Jurisprudence qui s’y rattachent.”*²⁵⁵

De oprichters van de *Bibliothèque du jurisconsulte* beperkten zich niet alleen tot het burgerlijk recht, maar besteedden ook aandacht aan administratief recht, politieke geschiedenis, statistiek en politieke economie.²⁵⁶ Ze haalden de mosterd bij de voormelde *Annales de législation et de jurisprudence*.²⁵⁷ Ondanks de uitdrukkelijke wil om nationaal gericht te blijven, bleven de proffen over het muurtje kijken naar de buurlanden en werden contacten met rechtsgeleerden uit Frankrijk, Engeland, Duitsland, Italië, Zwitserland en Rusland aangehouden. Ze wilden het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als tussenschakel laten fungeren om ideeën uit te

²⁵³ In 1822 veranderde de naam naar *Annales de législation et d’économie politique*.

²⁵⁴ “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 8.

²⁵⁵ “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 10.

²⁵⁶ Politieke economie behoorde aanvankelijk tot de faculteit letteren, maar werd halfweg de jaren 1820 overgeheveld naar de faculteit rechtsgeleerdheid; P. WAUTELET, “La faculté de droit de l’université de Liège. Notes historiques succinctes”, 2011.

²⁵⁷ “Avant-propos”, *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 8.

wisselen. Hoewel het blad in de eerste plaats de rechtswetenschap wou dienen, mocht de praktijk niet uit het oog worden verloren.

*"[...] il doit conserver au praticien le goût de l'étude et seconder le Magistrat et l'Avocat qui désirent de suivre les progrès de la théorie, si souvent négligée dans les recueils de Jurisprudence."*²⁵⁸

Om de breuk met *La Thémis* niet te groot te maken, hield de *Bibliothèque* er een soortgelijke indeling op na. Het eerste deel was doctrinair van inslag met *traités, dissertations ou discours* over recht of politieke wetenschappen. Het tweede deel besprak kritisch nieuwe werken gepubliceerd in de Nederlanden of elders, terwijl het derde wetgeving bekeek. Ten vierde kwam de rechtspraak aan de beurt, terwijl het vijfde deel alles in verband met het rechtsonderwijs bevatte. Om af te sluiten, waren er diverse nieuwtjes, aankondigingen enz.

De *Bibliothèque* kende evenwel een trage publicatie, wat de toekomst van het tijdschrift hypothekeerde. De collega's van de *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* vreesden dat het zou verdwijnen.²⁵⁹ Uiteindelijk versmolt de *Bibliothèque* terug met *La Thémis* en dat in het belang van de wetenschap en het betaalbaar houden voor de abonnees. *La Thémis* kondigde in de eerste aflevering van 1829 aan:

*"Nota. La Thémis Française, rédigée par MM. Blondeau, Demante et Pellat, professeurs à l'école de Droit de Paris; la Thémis Belge, publiée par feu P.J. De Mat, imprimeur-libraire, à Bruxelles, et la Bibliothèque du Jurisconsulte, rédigée par MM. Birnbaum, Holtius et Warnkoenig, ne formeront désormais qu'un seul recueil, les éditeurs s'étant réunis dans l'intérêt de la science et pour l'avantage de MM. les jurisconsultes, qui peuvent, par un seul abonnement, obtenir les matières renfermées antérieurement dans trois recueils séparés."*²⁶⁰

Over de nieuw samengestelde redactie schreef de *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving*:

*"De Bibliothèque prijkte weleer op den titel met de namen van negen uitgevers; thans worden er slechts drie genoemd; doch deze drie zijn juist diegenen, die te voren steeds den meesten ijver hebben aan den dag gelegd."*²⁶¹

²⁵⁸ "Avant-propos", *Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste* 1826, 11.

²⁵⁹ "Regtsgeleerde literatuur in Nederland over 1828", *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* 1829, 440.

²⁶⁰ "Conditions de la souscription", *Thémis* 1829, s.p.

²⁶¹ "Regtsgeleerde literatuur in Nederland over 1828", *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* 1829, 442-443.

La Thémis had veel van haar pluimen verloren en de vele opsplitsingen in de redactie zijn daar wellicht niet vreemd aan. Het kreeg bovendien in eigen land concurrentie van Alphonse-Honoré Taillandier (1797-1867) die in 1829 een Franse *Annales de législation et de jurisprudence* op de markt bracht.²⁶² Het eerste nummer dateerde van 16 mei 1829 maar het weekblad verdween alweer vóór het einde van het jaar. *La Thémis* kon het nog uitzingen tot 1831 en wellicht bracht de Belgische onafhankelijkheid het de genadeslag toe. Warnkönig doceerde vanaf datzelfde jaar aan de Gentse universiteit, terwijl Birnbaum al kort na de Belgische onafhankelijkheid terugkeerde naar zijn heimat en uiteindelijk in Bonn terechtkwam. Holtius was vanaf 1831 benoemd aan de universiteit van Utrecht. Opvallend is dat noch *La Thémis* noch een andere juridische titel ooit enig bericht publiceerden over de toenemende politieke spanningen.

²⁶² D. IBBETSON, "Legal periodicals in England 1820-1870", *ZNR* 2006,, 180.

Besluit hoofdstuk I

De vroegste juridische tijdschriften hebben historisch gezien een dubbele oorsprong. Een aantal juridische tijdschriften, zoals het *Journal du Palais* in Frankrijk, vormden de natuurlijke volgende stap op de rechtspraakoverzichten die reeds sinds de middeleeuwen opgesteld werden. Deze overzichten stamden uit de rechtspraak en stonden er ook ten dienste van. Een tweede categorie juridische tijdschriften was eerder doctrinair van aard. Vooral in Duitsland waren de 'geleerde' tijdschriften populair. Zij bevatten de ideeën van de verlichting, zoals de rechtsfilosoof von Pufendorf, richten zich eerder op een 'internationaal' publiek, en hadden de uitbouw van de rechtswetenschap tot doel.

In onze gewesten ontstond in 1763 het *Journal de Jurisprudence*. Het was, door de grote aandacht voor de rechtswetenschap, duidelijk een kind van de verlichting, maar interessant genoeg besteedde het ook ruimschoots aandacht aan de rechtspraak. Door de combinatie van rechtstheorie met rechtspraak kan het als het eerste moderne juridische tijdschrift beschouwd worden. Het kreeg navolging in de vorm van de *Gazette des Tribunaux*, die op zijn beurt een inspiratiebron was voor tal van juridische tijdschriften in de negentiende eeuw.

Met de Franse Revolutie kwam de ontwikkeling van de bestaande juridische tijdschriften abrupt tot stilstand. Toch was die stilstand maar tijdelijk. De rechtspraak had nu eenmaal behoefte aan naslagwerken en al snel verschenen de eerste tijdschriften met overzichten van rechtspraak. Met de (her)invoering van de *écoles de droit* en later de universiteiten met hun rechtsfaculteiten, kregen ook de geleerde juridische tijdschriften een nieuwe stimulans. Opvallend is de centrale positie van Parijs als Franse hoofdstad. Van daaruit verspreidden vele redacties hun blad. De heruitgave van de *Gazette des Tribunaux* expliciteerde de centrale rol van de Franse hoofdstad. Aldus kunnen de Franse juridische tijdschriften in die periode gezien worden als natiebouwers en promotors van een sterk gecentraliseerde staat. Dergelijk sentiment kende onze regio onder het Hollands bewind blijkbaar niet.

De eenmaking van de Nederlanden droeg niet bij tot een eensgezinde aanpak van de uitgave van juridische tijdschriften. Het bleven op dat vlak de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Allereerst waren de pogingen van de universiteitsprofessoren om een gezamenlijk 'Nederlands' juridisch tijdschrift uit te geven, maar de mentale kloof tussen de twee landsgedeelten, versterkt door de twee verschillende talen, zorgde ervoor dat het project al gauw mislukte. Nochtans toonden deze tijdschriften al aan dat rechtswetenschap vanuit een vergelijkend

perspectief moest gebeuren. Een methode die doorheen de rest van de geschiedenis vaak terug zou opduiken. Een tweede fenomeen was de blijvende Franse invloed. Niet alleen bleven de tijdschriften uit de Franse periode in min of meer ongewijzigde vorm voortbestaan, maar bovendien werd Brussel het centrum van een lucratieve markt van Franse nadrukken. De Belgische onafhankelijkheid was nakend...

HOOFDSTUK II: DE EERSTE BELGISCHE JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN (1830-1881): MEEBOUWEN AAN EEN NATIONALE IDENTITEIT

Inleiding

Het juridische milieu in het kersverse België kon aanvankelijk alleen gebruik maken van periodiek verschijnende rechtspraakverzamelingen, die grote continuïteit vertoonden met de voorgaande periode. Al snel doken echter de eerste echt 'Belgische' rechtspraakverzamelingen op, waarbij de *Pasicrisie belge* een bijzondere vermelding verdient.

In 1842 ontstond *La Belgique Judiciaire*, als reactie op deze rechtspraakverzamelingen. Dat tijdschrift ontpopte zich tot de *leading lady* onder de Belgische juridische tijdschriften.²⁶³ Het zou bijna een eeuw lang het Belgische juridische landschap domineren – de laatste aflevering verscheen op 15 februari 1940.²⁶⁴ Het grote belang van het blad voor de geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften staat in schril contrast met het weinige onderzoek dat ernaar verricht werd.

In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan de andere juridische tijdschriften die in de beginjaren van België ontstonden, waaronder, maar niet uitsluitend, een aantal tijdschriften gespecialiseerd in het administratief en handelsrecht. De periode waarin de eerste Belgische tijdschriften ontstonden kan niet beter worden afgesloten dan in 1881, het jaar waarin het *Journal des Tribunaux* onder impuls van Edmond Picard het levenslicht zag.

²⁶³ D. HEIRBAUT, "Law reviews in Belgium (1763-2004)", 347.

²⁶⁴ En niet – zoals tot op vandaag algemeen werd aangenomen – op 15 december 1939 maar daarover verder meer.

De eerste 'Belgische' rechtspraakverzamelingen

Op 4 oktober 1830 riep het Voorlopig Bewind de Belgische onafhankelijkheid uit. Die omwenteling leidde initieel niet tot een breuk in de publicatie van de juridische tijdschriften. De bestaande redacties zetten in de meeste gevallen gewoon hun uitgave voort.²⁶⁵ Het ging telkens om Franstalige tijdschriften die zich vooral kosmetisch onderscheidden, door de toevoeging van *de Belgique* of *belge* aan de originele titel.

Om de nieuwe staat zijn eigenheid te garanderen zou het Belgisch nationalisme op een nog meer uitgesproken wijze duidelijk zijn sporen nalaten, ook in de juridische tijdschriften. Na de Belgische onafhankelijkheid werd alles in het werk gesteld om de nieuwe natiestaat te legitimeren. De overheid voerde een actieve cultuurpolitiek²⁶⁶ en schilders²⁶⁷, literatoren²⁶⁸ en historici²⁶⁹ sloofden zich uit om de grootsheid van het 'Belgische' verleden te benadrukken. Op juridisch vlak werden de fundamenten van de nieuwe staat vastgelegd in de Belgische Grondwet, die in 1831 door het Nationaal Congres gestemd werd.²⁷⁰ De constitutie verankerde niet alleen de staatsstructuur, maar getuigde in het befaamde laatste artikel 139 ook van de wil om met de invoering van nieuwe wetboeken een juridisch onafhankelijke koers te varen.²⁷¹ Kort daarna werd de wet van 4 augustus 1832 op de gerechtelijke organisatie gestemd, die

²⁶⁵ We brengen hier in herinnering dat de *Annales de la jurisprudence belge* (1822-1848) door Pierre Sanfourche-Laporte werden opgestart. Vanaf 1838 was het blad inhoudelijk hetzelfde als de *Jurisprudence du XIX siècle ou Recueil général des arrêts de la cour de cassation et des cours supérieures de Belgique* (1832-1848). Verder verscheen tot 1832 *Jurisprudence de la Cour supérieure de Bruxelles* (1814-1832); ook G. Brixhe zette zijn *Recueil des arrêts notables de la Cour d'appel de Liège* tot 1839 voort. *Jurisprudence notariale belge* (1826-1836) werd geleid door Sanfourche-Laporte en Colmant.

²⁶⁶ In dat kader richtte men in 1834 de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis op, een jaar later volgde de Koninklijke Commissie voor Monumenten en in 1846 de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van de Oude Wetten en Verordeningen.

²⁶⁷ C. LOIR, *L'émergence des beaux-arts en Belgique: institutions, artistes, public et patrimoine 1773-1835*, Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 2004.

²⁶⁸ L. D'HULST, "Comment "construire" une littérature nationale? À propos des deux premières "Revue belge" (1830 et 1835-1843)", *COnTextes* 2008, 1-18.

²⁶⁹ E. PEETERS, *Het labyrint van het verleden: natie, vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving (1787-1850)*, Leuven, Universitaire pers, 2003; J. TOLLEBEEK, "Enthousiasme en evidentie in de negentiende eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving", *Leidschrift* 1992, 63-64.

²⁷⁰ Het Nationaal Congres (*Congrès National*, ook wel Volksraad genoemd) was het grondwetgevend parlement, waarin vooral juristen zetelden. M. MAGITS, "De socio-politieke samenstelling van de volksraad (10 november 1830-21 juli 1831)", *BTNG/RBHC* 1981, 581-608.

²⁷¹ Het toenmalige art. 139 Gw. bepaalde: "*Le Congrès national déclare qu'il est nécessaire de pourvoir, par des lois séparées, et dans le plus court délai possible, aux objets suivants...11° la révision des codes*".

hét signaal vormde om nieuwe, of beter gezegd vernieuwde, juridische tijdschriften uit te geven.²⁷² De implementatie van de gerechtelijke structuur betekende een breuk met het verleden voor de bestaande juridische tijdschriften die vanaf dat moment 'Belgisch' werden.²⁷³

Het voortouw in de 'nationalisering' van de juridische tijdschriften werd genomen door een kleine groep Brusselse magistraten: Alphonse Delebecque (1801-1857),²⁷⁴ Isidore Plaisant (1796-1836),²⁷⁵ Louis Ranwet (1802-1870)²⁷⁶ en oudgediende Théodore Van Mons.²⁷⁷ Zij waren alle vier pas benoemde magistraten,²⁷⁸ generatiegenoten van begin de dertig,²⁷⁹ met een liberale levensbeschouwing, maar bovenal overtuigde Belgische patriotten. Ranwet had vóór de onafhankelijkheid geparticipeerd in de politieke beweging tegen Willem I: als journalist had hij het beleid van de Hollandse vorst op de korrel genomen.²⁸⁰ Ook Van Mons en Plaisant streden actief mee tegen de Nederlanders en werden voor hun vurigheid passend beloond. Van Mons kreeg een plaats als rechter bij de Oudenaardse rechtbank van eerste aanleg,²⁸¹ terwijl Plaisant aan het hoofd van de Staatsveiligheid (*Sécurité Publique*) kwam te staan.²⁸² Kort

²⁷² Loi du 4 août 1832 sur l'organisation judiciaire, *Pasin.* 1832, 465-484. Over de totstandkoming van deze wet J.-P. NANDRIN, *Hommes, normes et politique. Le pouvoir judiciaire en Belgique aux premiers temps de l'indépendance (1832-1848). Tome I: la norme et les moyens, la loi d'organisation judiciaire du 4 août 1832*, onuitg. doctoraats thesis, UCL, Département d'Histoire, 1995.

²⁷³ Bijvoorbeeld *Annales de la jurisprudence belge* dat sinds 1832 *belge was; Jurisprudence du XIX siècle ou Recueil général des arrêts de la cour de cassation et des cours supérieures de Belgique* (1832-1848).

²⁷⁴ Delebecque studeerde af aan de Luikse universiteit in 1823 en vestigde zich als advocaat in Bergen. Na de Belgische onafhankelijkheid werd hij benoemd tot substituut-procureur-generaal bij het Brusselse Hof van Beroep. Vanaf 1832 was hij advocaat-generaal en vanaf 1844 beoefende hij dezelfde functie bij het Hof van Cassatie. In 1857 was hij even raadsheer bij Cassatie, maar hij overleed kort daarop; "M. Alphonse Delebecque", *BJ* 1857, 1585-1587; J. DELECOURT, "Delebecque, Alphonse-Joseph", *Biographie nationale*, dl. 5, 350-353.

²⁷⁵ J. DELECOURT, "Plaisant, Isidore", *Biographie nationale*, dl. 17, 706-711; F. MULLER, *La Cour de cassation belge à l'aune des rapports entre pouvoirs. De sa naissance dans le modèle classique de la séparation des pouvoirs à l'aube d'une extension de la fonction juridictionnelle. 1832-1914/1936*, Brussel, La Chartre, 2011, 409-410.

²⁷⁶ J. DE LE COUR, "Ranwet, Louis", *Biographie nationale*, dl. 18, 680-681.

²⁷⁷ Zie voetnoot 211.

²⁷⁸ De benoemingen in de Belgische rechtbanken waren kort na de onafhankelijkheid sterk politiek gekleurd; J. P. NANDRIN, "L'acte de fondation des nominations politiques de la magistrature. La Cour de cassation à l'aube de l'indépendance belge", *BTNG/RBHC* 1998, 153-202.

²⁷⁹ Van Mons en Ranwet waren opgeleid aan de Leuvense rijksuniversiteit, Delebecque kwam van de rijksuniversiteit in Luik en Plaisant had rechten in Bologna gestudeerd.

²⁸⁰ Ranwet richtte in 1831 de krant *l'Indépendance* op; J. DE LE COUR, "Ranwet, Louis", *Biographie nationale*, dl. 18, 680.

²⁸¹ L. TIERENTYEN, "Mons, Théodore Joseph Van", *Biographie nationale*, dl. 15, 134.

²⁸² Hij was één van de gangmakers bij de burgerwacht en ondertekende het verzoek tot samenroeping van de Staten-Generaal. Gezien zijn ervaring bij de burgerwacht kreeg Plaisant de taak de

daarna werd Plaisant bedacht met de functie van advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie, dat op 15 oktober 1832 geïnaugureerd werd.

Kort na de plechtige openingszitting van het Hof van Cassatie ontstond het *Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique*. Dat *Bulletin* verscheen tot en met 1848 en liep vanaf 1849 door als de *Pasicrisie belge*. Het was het maandelijks lijfblad van het hoogste hof. Het eerste nummer opende met een verslag van de inaugurele zitting.²⁸³ Daarna volgde het reglement van inwendige orde²⁸⁴ en een relaas van de eedaflegging van de advocaten bij het Hof.²⁸⁵ Later nam het ook de mercuriales op die gegeven werden op de jaarlijkse plechtige openingszitting.²⁸⁶ Na de mededelingen publiceerde het integraal alle Cassatiearresten in de rubriek "*Bulletin de Cassation*".²⁸⁷ Het Koninklijk Besluit van 20 januari 1834 gaf het tijdschrift een quasi-officieel karakter.²⁸⁸ Het bepaalde immers dat uitgever Tarlier naar alle hoven en rechtbanken één exemplaar van de reeks moest sturen.

Tot 1836 werden de redactieleden niet vermeld, behalve onder de omschrijving "*publié sous les auspices du procureur général et des avocats généraux près de la cour de cassation*".²⁸⁹ Hoewel zijn naam pas vanaf 1837 op de cover verscheen, vermoedde Edmond Picard dat Louis Ranwet, rechter bij de Brusselse rechtbank van eerste aanleg, reeds sinds het begin van de uitgave de redactie op zich genomen had.²⁹⁰ Die hypothese is plausibel, maar het is ook best mogelijk dat Isidore Plaisant aanvankelijk de leiding had. Hij was immers één van de advocaten-generaal bij het Hof van Cassatie die toezicht uitoefenden op het *Bulletin des arrêts*.²⁹¹ Daarnaast engageerde hij zich ook voor andere tijdschriften zoals het *Jurisprudence du XIXe siècle*. Het overlijden van Plaisant in 1836 verklaart waarom Ranwet toen zijn taak overnam.

Staatsveiligheid op zich te nemen; J. DELECOURT, "Plaisant, Isidore", *Biographie nationale*, dl. 17, 707-708.

²⁸³ "Séance d'installation", *Bull. de Cass.* 1832, 1-20.

²⁸⁴ "Règlement de service intérieur", *Bull. de Cass.* 1832, 21-28.

²⁸⁵ "Prestation de serment des avocats", *Bull. de Cass.* 1832, 29-30.

²⁸⁶ "Audience solennelle du 19 décembre 1833", *Bull. de Cass.* 1834, 1-20.

²⁸⁷ Althans, zo pretendeerde de redactie van het tijdschrift. Voorafgaand aan het arrest, beschreef men kort de conclusie van het OM en de argumenten van de partijen. Redelijkerwijze kan aangenomen worden dat de volledigheid naderhand verdween.

²⁸⁸ Arrêté Royal du 20 janvier 1834, *Pasin.* 1834, 337.

²⁸⁹ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 974.

²⁹⁰ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 974.

²⁹¹ "Séance d'installation", *Bull. de Cass.* 1832, 2.

Vrij snel na de introductie van het *Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique* pakte Théodore Van Mons, toen al rechter bij de Brusselse rechtbank van eerste aanleg en dus *collega proximus* van Ranwet, uit met het *Bulletin des arrêts des cours d'appel de Belgique*.²⁹² Opvallend is dat de redacteurs van beide tijdschriften in het professionele leven op een lager echelon werkten dan de hoven waarover ze rapporteerden. Professionele overwegingen kunnen dat verklaren. Het was voor deze lagere rechters immers zeer interessant om te weten of hun uitspraken zouden worden hervormd in tweede aanleg of cassatie.

Van Mons stond samen met Plaisant ook in voor het vernieuwde *Jurisprudence du XIXe siècle* dat vanaf 1832 voluit *Jurisprudence du XIXe siècle ou Recueil général des arrêts de la cour de cassation et des cours supérieures de Belgique* heette. Het is opmerkelijk dat *Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles*, dat sinds 1814 bestond, sindsdien niet meer werd voortgezet en de facto werd opgeslokt door het tijdschrift van Van Mons en Plaisant.²⁹³

Plaisant was niet alleen actief in het verzamelen en publiceren van rechtspraak. Zijn *heroicum opus* was de *Pasinomie*, een maandelijks gepubliceerde wettenverzameling die per koningswissel een nieuwe reeks kende.²⁹⁴ Vóór 1833, het jaartal waarin de *Pasinomie* voor het eerst verscheen, reproduceerde de reeks de wetten en besluiten volgens afkondiging. Noodzakelijkerwijze kon de *Pasinomie* daarna niet verder dan slaafs de publicatie volgen in het staatsblad.²⁹⁵ Na het overlijden van Plaisant volgde Delebecque hem op om kort daarna van tijdschrift te wisselen met Ranwet, die ondertussen was opgeklommen tot raadsheer bij het hof van beroep te Brussel.

²⁹² Ranwet en Van Mons waren bovendien ook de oprichters van de *Société des Douze*, een vereniging voor wetenschap, kunst en literatuur.

²⁹³ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 998.

²⁹⁴ De eerste reeks (*série*) is een herdruk van het *Bulletin des lois françaises* van 1788-1814 met enkele specifieke aanvullingen met betrekking tot de Belgische gebieden (gepubliceerd tussen 1833 en 1837). De tweede reeks omvat de Hollandse periode (gepubliceerd tussen 1837 en 1841). De derde reeks geeft de wetgeving die onder koning Leopold I werd uitgevaardigd weer, de vierde reeks onder koning Leopold II, de vijfde onder Albert I en de zesde onder Leopold III, de zevende onder Boudewijn en de achtste en laatste reeks die we konden consulteren onder Albert II.

²⁹⁵ Vrijwel onmiddellijk na de onafhankelijkheid besloot het Voorlopig Bewind tot de creatie van het eerste staatsblad, namelijk *Bulletin des Arrêtés et Actes du Gouvernement provisoire de la Belgique*. Alle provincies en gemeenten kregen een exemplaar toegestuurd, terwijl in Brussel de aankondiging nog via aanplakking gebeurde. Het bevatte alle besluiten, moties, verslagen, benoemingen en "*autres pièces dont le Gouvernement jugera la publicité utile*". De *Moniteur belge* daarentegen was oorspronkelijk een gewoon dagblad als spreekbuis van de regering en zou pas vanaf 1845 het officiële publicatieblad worden; E. WITTE, *De Moniteur belge, de regering en het parlement tijdens het Unionisme (1831-1845)*, Brussel, Belgisch Staatsblad, 1985; J. GILISSEN, *Historische inleiding tot het recht. Deel II. De bronnen van het recht in de Belgische gewesten sedert de dertiende eeuw*, Antwerpen, Kluwer, 1989, 201.

Het was evenwel niet het enige tijdschrift waarmee Delebecque zich inliet. Hij richtte ook het *Bulletin usuel des lois et arrêtés concernant l'administration générale, avec notes de concordance et de jurisprudence administrative et judiciaire*²⁹⁶ op en was eveneens betrokken bij de *Jurisprudence du XIXe siècle* en het *Journal du notariat et de l'enregistrement*.²⁹⁷ Tot slot stond hij ook aan de wieg van het eerste Belgische doctrintijdschrift *Revue des revues de droit*, een trimestrieel blad waarin hij opmerkelijke artikelen uit buitenlandse tijdschriften opnam. Het is evenwel gissen naar de beweegredenen van de vele activiteiten van Delebecque. Het kan niet anders dan dat de redactionele werken veel van zijn tijd vergden. Het is duidelijk dat enkele titels elkaar inhoudelijk overlaptten. De *Jurisprudence du XIXe siècle ou Recueil général des arrêts de la cour de cassation et des cours supérieures de Belgique* spitste zich bijvoorbeeld toe op alle hogere rechtbanken, terwijl er zowel voor Cassatie (*Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique*) als voor de hoven van beroep (*Bulletin des arrêts des cours d'appel de Belgique*) specifieke tijdschriften bestonden. Het probleem was dat een praktijkjurist die een volledig overzicht wou van alle uitspraken van de hogere rechtbanken sinds de invoering van het Franse recht in onze contreien, die informatie niet in één bundel kon terugvinden. Hij moest zich daarom op verschillende tijdschriften abonneren, met een hoge kostprijs tot gevolg. Het editoriaal van de tweede reeks van de *Pasicrisie belge* schreef daarom:

*“les décisions judiciaires se trouvant éparses dans neuf ou dix collections, toutes incomplètes, d'un prix fort élevé, et dont la plupart ne se trouvent même plus dans le commerce”.*²⁹⁸

Er bestond dus onder juristen een verlangen naar één complete titel die de beslissingen van alle hogere rechtbanken in België samenbracht. De komst van de *Pasicrisie belge* in 1840 beantwoordde aan deze verzuchting.

²⁹⁶ *Bulletin Usuel des Lois et Arrêtés concernant l'administration générale* verscheen tot het jaar 2000. Naar aanleiding van de taalwet inzake het taalgebruik in gerechtszaken (1935) was het blad tussen 1934 en 1939 tweetalig.

²⁹⁷ Het *Journal du notariat et de l'enregistrement* ontstond in 1834 onder leiding van Pierre Sanfourche-Laporte. Het was aanvankelijk een zuivere verzameling van rechtspraak en wetgeving in verband met notariaat en fiscaal recht. Vanaf 1890 was het een echt juridisch tijdschrift met rechtsgeleerde bijdragen; H. STEVENART, “Aux lecteurs du Journal du Notariat et de l'enregistrement”, *Journ. Not. Enr.* 1890, 5-8; J. DELECOURT, “Delebecque, Alphonse-Joseph”, *Biographie nationale*, dl. 5, 352.

²⁹⁸ “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. I.

De *Pasicrisie belge*

De aanzet naar een alomvattende rechtspraakverzameling kwam vanuit de uitgeverwereld. De *Société typographique belge*, één van de eerste grote uitgeverijen in België, zette de stap naar een nieuwe compilatie van rechtspraak. De *Pasicrisie belge* was het groots opgevatte idee van Adolphe Wahlen, telg van een uitgeverfamilie die via een commanditaire vennootschap, de *Société*, het familiebedrijf uitgebreid had.²⁹⁹ De drukkerij-uitgeverij beschikte daardoor over een groot kapitaal en slaagde erin de portefeuille binnen te halen van Hippolyte Tarlier (1801-1877),³⁰⁰ op dat moment de grootste uitgever in Brussel op het vlak van rechtspraakpublicaties.³⁰¹ Wahlen kon bovendien ten volle gebruik maken van de expertise van Tarlier, door hem tot beheerder van de afdeling van juridische publicaties aan te stellen.³⁰² Eén drukkerij verkreeg op die manier bijna het monopolie op de Belgische rechtspraakverzamelingen.³⁰³ Op basis van de talrijke collecties die de drukkerij in haar bezit had, kon een eengemaakte reeks samengesteld worden. De *Société* verzocht Théodore Van Mons³⁰⁴ om de redactie van de *Pasicrisie belge* op zich te nemen en de verzameling zo compleet mogelijk te maken.³⁰⁵ Om dat te bereiken, putte hij uit de bestaande rechtspraakverzamelingen en voegde er onuitgegeven uitspraken aan toe.

Dat alles lijkt evident, maar dat is het allesbehalve. Het was op dat ogenblik voor redacties van juridische tijdschriften geen sinecure om aan het nodige materiaal te geraken. Er bestond namelijk twijfel omtrent de mate waarin griffiediensten mochten meewerken aan rechtspraakverzamelingen. De oude wet op de registratierechten van 22 frimaire van het jaar VII (12 december 1798) verbood immers uitgifte van rechterlijke uitspraken vooraleer die geregistreerd waren.³⁰⁶ In correctionele en politiezaken was zelfs voorafgaandelijke toestemming van de procureur-generaal nodig. Wanneer redacteurs om vonnissen of arresten vroegen deden sommige

²⁹⁹ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 61-62.

³⁰⁰ A. VINCENT, "Tarlier, Alexandre-Hippolyte", *Biographie nationale*, dl. 24, 581-583.

³⁰¹ Tarlier was van Franse origine en had zich tijdens de Hollandse periode in Brussel gevestigd, waar hij een lucratieve handel uitbouwde in de *contrefaçon*. Na de Belgische omwenteling beperkte hij zich tot juridische werken met een direct belang voor België.

³⁰² Op het voorblad van de *Pasicrisie* staat Tarlier als *gérant* vermeld.

³⁰³ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 41-42.

³⁰⁴ Op het voorblad staat hij omschreven als de "*Rédacteur de Jurisprudence belge*".

³⁰⁵ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 1028.

³⁰⁶ Hier is enigszins het onderscheid tussen kopie en uitgifte van belang. Bij wet mag per akte slechts één uitgifte worden verstrekt door de griffier. Het is goed mogelijk dat bepaalde griffiediensten zich achter deze wet verscholen om de kopie van een vonnis of arrest tegen te houden. Nochtans zijn beide juridisch gezien totaal verschillend.

griffiers daar niet moeilijk over terwijl anderen vlakaf weigerden om rechterlijke uitspraken aan te leveren:

*“Dans plusieurs Cours et Tribunaux, les greffiers autorisent les rédacteurs de Recueils de jurisprudence à prendre copie des arrêts et jugemens immédiatement après leur prononciation; dans d’autres ressorts, les greffiers croient qu’une telle autorisation, accordée à des personnes étrangères au greffe, ne pourrait se concilier ni avec la responsabilité que leur incombe, ni avec les dispositions des lois sur l’enregistrement.”*³⁰⁷

Deze moeilijkheden leidden ertoe dat minister van Justitie d’Anethan in 1845 tussenbeide moest komen. Hij begreep het wetenschappelijk belang van rechtspraakverzamelingen en nam de volgende beslissing:

*“Les personnes qui désireront obtenir copie d’arrêts ou jugemens destinés à être insérés dans des Recueils de jurisprudence s’adresseront au greffier de la Cour, du Tribunal, ou de la justice-de-peace et conviendront avec ce fonctionnaire des conditions auxquelles ces copies pourront être obtenues [...]”*³⁰⁸

Vanaf 1845 werd het dus gemakkelijker voor de redacties van juridische tijdschriften om aan het benodigde materiaal te komen. Omgekeerd betekende dat wel dat de vroegere rechtspraakoverzichten per definitie onvolledig waren. Dat is een belangrijke verklaring voor het feit dat de *Pasicrisie belge* ook rechtspraak bevat van vóór haar oprichting. De *Pasicrisie belge* valt namelijk uiteen in drie reeksen die naar periodisering ongeveer gelijklopen met de grote fases in de Belgische geschiedenis. Voor de Franse periode besloot men het werk van de Franse jurist Lemaire M. Devilleneuve³⁰⁹ gewoon te kopiëren en aan te vullen met de arresten uit Brussel, Luik en Trier die ooit in de *Décisions notables* opgenomen waren.³¹⁰ De tweede reeks omvatte de Nederlandse periode waardoor zich een tweedeling opdrong. Het ene deel bevatte de Franse rechtspraak (*Pasicrisie française*) terwijl het andere zich richtte op de uitspraken van de hogere rechtbanken in Nederland en België (*Pasicrisie belge*).³¹¹ Dat deel stoelde op zes tijdschriften.³¹² Men verrijkte de

³⁰⁷ BJ 1845, 671.

³⁰⁸ BJ 1845, 672.

³⁰⁹ J.-L. HALPÉRIN, “Devilleuve (Lemaire de Villeneuve)”, in P. ARABEYRE, J.-L. HALPÉRIN & J. KRYNEN (eds.), *Dictionnaire historique des juristes français, XIIIe-XXe siècle*, 253.

³¹⁰ “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. I.

³¹¹ *Belge* moet hier geïnterpreteerd worden als het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Belgisch en Nederlands zijn voor de periode 1815-1830 synoniem; D. HEIRBAUT, “The Belgian legal tradition: does it exist?”, in H. BOCKEN & W. DE BONDT (eds.), *Introduction to Belgian Law*, Den Haag, Kluwer law international, 2001, 1-22.

collectie door (tot dan) onuitgegeven arresten en vonnissen er in op te nemen. De derde reeks publiceerde de uitspraken van de hogere rechtsinstellingen in België vanaf 1831. De uitspraken werden chronologisch gerangschikt en vanaf het jaar 1832 viel die reeks uiteen in twee delen. Het eerste deel behandelde de arresten van het Hof van Cassatie, het tweede van de hoven van beroep.³¹³ Pas in 1872 voegde men onder de leiding van Emile de Brandner en Emmanuel Demeur een derde deel toe met alleen rechtspraak van de lagere rechtbanken. Ter volledigheid vermelden we dat Jean Servais twintig jaar later instond voor twee bijkomende delen. Het vierde deel was *jurisprudence étrangère* (1893-1919) en *revue de droit belge* (1893-1950). Pas vanaf 1950 kon men in de reeks uitspraken van de Raad van State terugvinden maar gezien de grote hoeveelheid jurisprudentie bevat de *Pasicrisie* vandaag enkel nog Cassatierechtspraak.

Er bestaan nogal wat misvattingen rond de *Pasicrisie belge*. Velen verkeren foutief in de veronderstelling dat dit het oudste Belgische juridische tijdschrift zou zijn. Zij laten zich hierbij leiden door de gelijkkluidende naam met de Franse *Pasicrisie* of door de aanwezigheid van rechtspraak uit de Franse en Hollandse tijd in het tijdschrift. Het openingseditoriaal anno 1840 was nochtans duidelijk:

*“La Société typographique belge, après avoir publié, sous le titre de Pasiemie, la collection des lois en vigueur en Belgique, a cru devoir donner, comme complément nécessaire de ce premier ouvrage, une collection d’arrêts, sous le titre analogue de Pasicrisie [...].”*³¹⁴

De *Pasicrisie belge* was dus een origineel opzet en geen verderzetting van de Franse *Pasicrisie* van Devilleneuve dat vanaf 1791 verscheen. De *Pasicrisie belge* veegde ten slotte ook niet van de ene dag op de andere de bestaande rechtspraakverzamelingen van de kaart. Enkele titels bleven nog een tiental jaar parallel voortbestaan.³¹⁵ Zo liep de *Jurisprudence du XIXe siècle* nog door tot en met 1848, waarna de abonnees automatisch een abonnement kregen op de maandelijkse afleveringen van de

³¹² *Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles* (door Wyns en Spruyt), *Annales de la jurisprudence belge* (door Sanfourche-Laporte en Colmant), *Recueil des arrêts de la cour de Liège*, *Jurisprudence du XIXe siècle ou recueil des arrêts des cours de Belgique* (onder de naam *Jurisprudence de Belgique*), *Décisions de l’enregistrement* en het Nederlandse *Verzameling van gewysden van het hoog gerechtshof te s’ Gravenhage*; “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. II.

³¹³ “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. III.

³¹⁴ “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. I.

³¹⁵ E. HOLTHÖFER, “Belgien”, in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen*, 19.

Pasicrisie.³¹⁶ Het assimilatieproces was dus geleidelijk en werd pas in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw voltooid.

De *Pasicrisie* verzamelde – naar eigen zeggen – de uitspraken niet alleen vanuit een praktisch oogpunt, het wilde ook bijdragen aan de rechtswetenschap door de lezer toe te laten “*d’établir un parallèle entre la jurisprudence des arrêts et la doctrine, et de s’éclairer des enseignements de l’une et de l’autre*”.³¹⁷ Toch waren er twee grote lacunes in de *Pasicrisie*. Ten eerste publiceerde men louter gerechtelijke uitspraken en geen doctrine. Ten tweede beperkten die gerechtelijke uitspraken zich initieel tot de hoven en bleven tot de jaren 1870 de lagere rechtbanken volledig buiten beeld. Die lacunes rechtvaardigden de uitgave van een nieuwe periodiek in België, *La Belgique Judiciaire*, die snel zou uitgroeien tot *la grande dame* van de Belgische juridische tijdschriften.

³¹⁶ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 1003.

³¹⁷ “Avertissement”, *Pas.* II 1840, p. IV.

Een nieuwe baken in het juridisch landschap: *La Belgique Judiciaire*

Alhoewel de Belgische omwenteling onder invloed van het nationalisme tot het ontstaan van een aantal nieuwe Belgische juridische tijdschriften geleid had, waren die qua inhoud niet fundamenteel verschillend van hun voorlopers. Het ging in nagenoeg alle gevallen om loutere rechtspraakoverzichten van de hoven.

De grote omwenteling kwam er pas op 4 december 1842, toen *La Belgique judiciaire. Gazette des tribunaux belges et étrangers* (BJ) voor het eerst verscheen.³¹⁸ Het tijdschrift wilde eerst en vooral het gebrek aan aandacht voor de lagere rechtspraak wegwerken. De anonieme auteur – later werd verklaard dat het om één van de redactieleden, Henri Lavallée (1809-1883)³¹⁹ ging – van het openingseditoriaal schreef:

“Mais quelle lacune immense le titre seul de recueil d’arrêts dénonce dans ces sortes d’ouvrages! Toute la jurisprudence des Tribunaux est absente! Un pareil dédain, un pareil oubli est inconcevable [...]”.³²⁰

Men opteerde daarom voor “*la nature d’une gazette des tribunaux*”.³²¹ Op die wijze dook in België voor het eerst een ‘echt juridisch tijdschrift’ op, in navolging van de algemene West-Europese evoluties. In Frankrijk gooiden de *Gazette des Tribunaux* hoge ogen, terwijl in Nederland het *Weekblad van het Regt* sinds 1839 een groot succes kende. De verwachtingen betreffende *La Belgique Judiciaire* waren dan ook hooggespannen in het buitenland. Het *Weekblad van het Regt* kondigde op 9 januari 1843 het volgende aan:

“Sedert lang had zich in het naburig België de behoefte doen gevoelen aan een publiek orgaan voor de regtsgeleerde wetenschap en practijk. De verschijning van een regtsblad te Brussel, onder den naam van la Belgique Judiciaire. Gazette des Tribunaux Belges et Etrangers, moest dus voorzeker voor het regtsgeleerd publiek in België eene aangename verrassing zijn. [...] De redactie voldoet door hare onderneming aan een lange gevoelde en erkende behoefte; voldoet zij aan hare beloften, en volbrengt zij hare taak met ijver en nauwgezetheid, het kan niet

³¹⁸ De onderdelen die dieper ingaan op *La Belgique Judiciaire* zijn, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op het eerder verschenen artikel S. VANDENBOGAERDE, “Exegi Monumentum: La Belgique Judiciaire (1842-1939)”, *TS* 2012, 46-58.

³¹⁹ Over Henri Edouard Lavallée zie E. ARNTZ, “Nécrologie. Henri Lavallée”, *BJ* 1883, 1521-1536; “Mort de Me. Henri Lavalée”, *JT* 1883, 761-764; Ph. GODDING, “Lavallée, Henri”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 7, 223-225; J.G., “Cinquantième anniversaire de la Belgique Judiciaire”, *BJ* 1892, 1541-1542.

³²⁰ *BJ* 1842-43, 5.

³²¹ *BJ* 1842-43, 5.

missen of zij zal in hare pogingen algemeenen bijval en ondersteuning vinden, vooral in België, waar het terrein, dat zij betreedt, nog schier geheel onbebouwd is, en waar de periodieke drukpers voor de regtsgeleerdheid tot heden toe niets gedaan had.”³²²

De tijd was er dan ook meer dan rijp voor.³²³ De politieke omstandigheden waren eindelijk gunstig om het land intern op orde te brengen. De aanvaarding van het Verdrag der XXIV Artikelen door Nederland (1839) zorgde ervoor dat men niet langer behoefde te vrezen voor een militaire actie van Willem I. Het verdrag bezegelde ook onmiddellijk het lot van het orangisme en het reünisme, twee stromingen die België van binnenuit wilden vernietigen.³²⁴ Met andere woorden, de wetgever kon zich op zijn echte taak richten: de ontwikkeling van een Belgisch recht op basis van een Belgische wetgeving.³²⁵ Sinds de onafhankelijkheid had het parlement zich amper van zijn taak gekweten, aldus het editoriaal:

“Ce n’est pas que le système actuel n’engendre point de mécomptes: rien de plus ordinaire que de voir le sénat ou la chambre de représentans essayer de reconstruire un mauvais projet: puis, effrayé du travail ou ne pouvant y parvenir, se fatiguer de la discussion, prendre congé de l’affaire et rejeter des lois nécessaires, mais mal faites.”³²⁶

Het tekortschieten van de wetgever moet in de wandelgangen van het Brusselse justitiepaleis, toen nog gelegen aan de Ruisbroekstraat, regelmatig tot discussies hebben geleid.³²⁷ Het gerechtsgebouw bruiste op dat ogenblik in elk geval van de bedrijvigheid, vooral onder impuls van een jonge generatie advocaten die zich ook intellectueel wenste te ontplooien.³²⁸

³²² Weekblad van het regt 1843, 12.

³²³ “Les événemens dont notre pays a été le théâtre il y a douze ans, sont éclairés aujourd’hui d’une lumière nouvelle.” Dat was de openingszin van *La Belgique Judiciaire* in 1843; BJ 1843, 1.

³²⁴ V. DUJARDIN, M. DUMOULIN, e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, Tielt, Lannoo, 148-151.

³²⁵ In die periode installeerden zich bijvoorbeeld ook commissies voor een nieuwe hypotheekwet en een nieuwe handelswet.

³²⁶ BJ 1842-43, 3.

³²⁷ J.G. [J. GUILLERY], “Cinquantième anniversaire de la Belgique Judiciaire”, BJ 1892, 1541.

³²⁸ J. GUILLERY, “Introduction”, in *Catalogue de la bibliothèque des avocats près la Cour d’appel de Bruxelles*, Brussel, Larcier, 1894, p. II.

De Brusselse balie als vruchtbare voedingsbodem van *La Belgique Judiciaire*

Een van die jonge advocaten was Auguste Orts (1814-1880),³²⁹ die op dat moment ook doceerde aan de ULB.³³⁰ In november 1840, tijdens een van de zittingen van het *Bureau de la consultation gratuite*, opperde hij het idee een pleitoefening te organiseren.³³¹ Daarmee legde hij de basis voor de in 1841 opgerichte *Basoches*, een vereniging die de rechtstreekse voorloper was van de *Conférence du Jeune Barreau de Bruxelles*. *La Basoches* was geen lang leven beschoren, maar het was illustratief voor de gedrevenheid van de Brusselse advocaten om zich in hun beroep te bekwamen en te verenigen.³³² Een andere illustratie van de geestdrift op dat ogenblik was de installatie van een bibliotheek in het gerechtsgebouw. Het idee was ontsproten bij Auguste Van Dievoet (1803-1865)³³³ die op korte tijd 167 medestanders vond.³³⁴ Op 1 december 1842 werd de bibliotheek ingehuldigd.³³⁵

Het was die dynamiek aan de Brusselse balie die de voedingsbodem vormde voor de ontwikkeling van *La Belgique Judiciaire*. Het idee kwam van Jules Théodore Bartels (1815-1855)³³⁶ die vertrouwd was met de tijdschriftenwereld. Hij was de broer van de bekende patriottistische journalist Adolphe Bartels (1802-1866)³³⁷ die zich tijdens de

³²⁹ Over Auguste Orts zie C. MESDACH DE TER KIELE, "Orts, Auguste", *Biographie nationale*, dl. 16, 334-342. Orts werd bij KB van 3 augustus 1848 benoemd tot advocaat bij het Hof van Cassatie; "Nominations et démissions", *Journal de Procédure* 1848, 256; "Inauguration du monument de feu Auguste Orts", *JT* 1888, 974-975.

³³⁰ C. MESDACH DE TER KIELE, "Orts, Auguste", *Biographie nationale*, dl. 16, 336.

³³¹ C. DE JAER, "Discours", in *Conférence du Jeune Barreau 1841-1891*, Brussel, Larcier, 1891, 9.

³³² B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 72.

³³³ Auguste Van Dievoet was sinds 1827 advocaat aan de Brusselse balie. In 1848 werd hij tot advocaat bij het Hof van Cassatie benoemd. Tien jaar later zei hij wegens gezondheidsproblemen die balie vaarwel en werd griffier bij de rechtbank van koophandel te Brussel. Hij was geen rechtstreekse familie van Emile en Guido Van Dievoet; P. VERHAEGEN, "Van Dievoet, Jean-Auguste", *Biographie nationale*, dl. 26, 384-385; W. VAN EECKHOUTTE, "De balie bij het Hof van Cassatie: oorsprong en evolutie", in G. MARTYN, G. DONKER, e.a. (eds.), *Geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen*, Hilversum, Verloren, 2009, 313.

³³⁴ J. GUILLERY, "Introduction", in *Catalogue de la bibliothèque des avocats près la Cour d'appel de Bruxelles*, Brussel, Larcier, 1894, p. III-IV.

³³⁵ E. TISTAERT, "Le murmure des livres. Als boeken konden vertellen... Historiek van de bibliotheek van de balie van Brussel", *Informatieblad Nederlandse Orde van Advocaten te Brussel*, 2011-2012, 1825.

³³⁶ A.O.[A. ORTS], "Nécrologie. Jules-Théodore Bartels", *BJ* 1855, 1377; Redevoering Duvigneaud tijdens de begrafenis van Bartels, *BJ* 1855, 1393.

³³⁷ A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, Namen, Presses universitaires de Namur, 1977.

Hollandse periode had laten opmerken door kritische artikels tegen Willem I.³³⁸ De advocatuur was niet de eerste keuze voor Jules Bartels die, net als zijn oudere broer Edmond-Gabriel (1806-1884),³³⁹ een militaire carrière ambieerde. Alle drie de broers Bartels maakten zich tijdens de Belgische omwenteling zeer verdienstelijk in het leger, maar wegens enkele 'jeugdzondes' werd Jules verzocht 'eerbaar ontslag' te nemen.³⁴⁰ Hij vatte daarna, in 1834 om precies te zijn, zijn rechtenstudies aan in Luik. Onmiddellijk na zijn studies trok hij naar Brussel en schreef er zich in aan de balie. Hij maakte vrij snel naam en faam door zijn broer Adolphe, die in 1838 werd beschuldigd van een complot tegen de staat, succesvol te verdedigen. Vier jaar later pleitte hij ook Joseph Henri Vandersmissen³⁴¹ vrij van een complot tegen de Belgische staat.³⁴² Zijn succes als assisenpleiter maakte van Jules Bartels een gerespecteerd jong advocaat. De oprichting van *La Belgique Judiciaire*, op het hoogtepunt van zijn succes, gaf zijn prestige nog meer glans. Hij liet zich omringen met een *conseil spécial de la rédaction*³⁴³ waarin de andere drie medestichters zaten: Henri Lavallée, Egide Arntz (1812-1884)³⁴⁴ en de reeds vermelde Auguste Orts. Hoewel er geen taakomschrijving van de *conseil spécial* bestaat, kunnen we aannemen dat het fungeerde als een soort wetenschappelijk comité om de kwaliteit van de bijdragen te garanderen. Het trio dat erin zetelde, doceerde of had gedoceerd aan de ULB. Op die manier kon Bartels een kwaliteitslabel op zijn tijdschrift kleven, terwijl hij zelf de taak van redactiesecretaris waarnam. Vanaf 1850 werd hij directeur van het blad, een nieuwe functie die vermoedelijk in het leven geroepen werd nadat zijn stagiair Alfred Payen (+1901) toegezegd had om het redactiesecretariaat op zich te nemen.³⁴⁵

³³⁸ Adolphe Bartels droeg bij tot de verdere uitbouw van de Belgische natie en schreef in nationalistische bewoordingen over 1830. Ondanks zijn Belgisch patriotisme kon Adolphe Bartels niet altijd rekenen op de sympathie van de Belgische overheid.

³³⁹ A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, 41-42.

³⁴⁰ De eerste keer werd hij twee weken opgesloten omdat hij met een Nederlandse officier - de vijand - had gesproken. De tweede maal had hij een gevangene geld toegestopt; A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, 43-44.

³⁴¹ Vandersmissen had als generaal al in 1831 een orangistische opstand geleid tegen de nieuwe Belgische staat. Hij deed dat door oproer te veroorzaken in steden als Antwerpen, Gent en Brussel met als doel de overheid omver te werpen. Tien jaar later probeerde hij hetzelfde te doen, maar slaagde er niet in.

³⁴² A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, 44.

³⁴³ BJ 1842-43, 1023.

³⁴⁴ Over Egidius Rudolph Arntz zie R., "Nécrologie Egide Arntz", BJ 1884, 1202-1206; A. PRINS, "Nécrologie Egide Arntz", BJ 1884, 1505-1509; R. SCHRAMM, "Arntz, Aegidius Rudolphus Nicolaus", *Allgemeine Deutsche Biographie*, dl. 46, 55-58; G. CORNIL, "Arntz, Egide Rodolphe Nicolas", *Biographie nationale*, dl. 30, 84-95.

³⁴⁵ "Cinquantième anniversaire de La Belgique Judiciaire", JT 1892, 1410-1411.

Jong, liberaal en advocaat: de eerste redactie van *La Belgique Judiciaire*

De vier stichtende leden waren niet alleen confraters aan de Brusselse balie, ook op andere vlakken vertoonde hun leven raakpunten. Zo waren zowel Bartels als Arntz en Orts opgeleid aan de Luikse rijksuniversiteit. Arntz en Bartels waren zelfs studiegenoten, aangezien beiden hun rechtenstudies in 1834 aangevat hadden. Lavallée, de oudste van de vier, had aan de Leuvense rijksuniversiteit gestudeerd.

Ze hielden er verder alle vier een liberale levensbeschouwing op na, de ene al wat radicaler dan de andere. Jules Bartels stond als secretaris aan de wieg van de Liberale Partij toen die in 1846, onder het voorzitterschap van Eugène Defacqz (1797-1871),³⁴⁶ werd opgericht.³⁴⁷ Een jaar later zetelde hij voor de liberalen in de Brusselse gemeenteraad en zette hij zich in voor de minderbedeelden door onder meer *soupes économiques* uit te delen. Als lid van de gemeenteraad en doorgaand op het elan van *La Belgique Judiciaire* pakte hij ook uit met het eerste administratiefrechtelijk tijdschrift in België, *La Belgique Communale* (1847-1848).³⁴⁸ Vormelijk leken beide titels op elkaar, al bracht de laatste inhoudelijk vooral nieuws over het reilen en zeilen in de Brusselse gemeenteraad. *La Belgique Communale* kende slechts een heel kort bestaan. Het kwam al vrij snel in de schandaalsfeer terecht en kostte Bartels zijn latere politieke carrière. In april 1847 beschuldigde het dagblad *l'Indépendance* in een artikel Bartels van belangenvermenging en machtsmisbruik. Kort daarvoor had de Brusselse gemeenteraad ingetekend op honderd abonnementen voor *La Belgique Communale* en dat voor twee jaargangen. De krant kwalificeerde dat als een verdoken subsidie en om de fondsen vrij te krijgen zou Bartels, als een van de invloedrijkste personen in de Liberale Partij, druk uitgeoefend hebben op de gemeenteraad. Of *La Belgique Communale* door die verdachtmakingen van de markt verdween is onduidelijk, maar de titel verdween al even snel als hij gekomen was. In 1854 barstte de bom helemaal toen Bartels zich kandidaat stelde voor de Kamer. Twee kranten, *L'Observateur* en *l'Indépendance*, rakelden de onverkwikkelijke zaak terug op en achtten het ongepast dat Bartels, de vermeende machtswellusteling, een zitje in het parlementaire halfgrond kon krijgen. De advocaat-redacteur zag zich genoodzaakt tegen beide kranten een

³⁴⁶ Defacqz was magistraat, politicus en professor. Na de Belgische onafhankelijkheid kreeg hij de opdracht het gerecht te reorganiseren. Vanaf 1832 begon zijn carrière bij het Hof van Cassatie. Hij sloot zijn loopbaan af als eerste voorzitter van het Hof; P. GODDING, "Defacqz, Eugène", *Nouvelle biographie nationale*, dl. 6, 106-111; E. WITTE, "Defacqz, Eugène-Henri", *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 6, 215-220.

³⁴⁷ M. BOTS, *Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij*, Liberaal Archief, Gent, 2012, 20.

³⁴⁸ *La Belgique Communale* werd geleid door Jean-Jacques Altmeyer, professor aan de ULB, maar volgens *l'Indépendance* was hij slechts een stroman en leidde Bartels *de facto* het blad.

proces aan te spannen en kreeg zowel in eerste aanleg als in beroep gelijk.³⁴⁹ De schade was echter onherstelbaar en Bartels raakte niet verkozen. Het jaar daarop overleed hij.³⁵⁰

Ook Henri Lavallée waagde zich in de Brusselse politiek. In 1854 werd hij verkozen tot liberaal gemeenteraadslid. Het jaar daarop bekleedde hij het ambt van schepen van Openbare Werken. In 1860 trok hij zich, kort na het overlijden van burgemeester Charles de Brouckère (1796-1860),³⁵¹ terug uit het politieke leven, omdat hij, aldus zijn vriend Arntz, het radicale programma van de liberale partij niet blind kon onderschrijven.³⁵²

Auguste Orts was zeven jaar lang hoofdredacteur van het liberale dagblad *L'Observateur belge*³⁵³ (1835-1842) en verzorgde enkele bijdragen in het wetenschappelijk tijdschrift *La Libre Recherche* (1855-1860).³⁵⁴ Verder was hij lid van de *Fédération Libérale*, zetelde voor de liberalen in de Brusselse gemeenteraad en verwierf zelfs een zitje in de Kamer. Hij schreef in 1867 het tendentieuze *De l'incapacité civile des congrégations religieuses non autorisées*, waarmee hij het fenomeen van de dode hand bij kloosters aan de kaak stelde.³⁵⁵ Orts participeerde

³⁴⁹ BJ 1855, 1396-1402.

³⁵⁰ A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, 45.

³⁵¹ P. BOURSON, *Charles de Brouckère, bourgmestre de la ville de Bruxelles*, Brussel, à l'office de publicité, 1860; T. JUSTE, *Charles de Brouckère, bourgmestre de Bruxelles*, etc. (1796-1860), Brussel, C. Muquart, 1867.

³⁵² Tijdens de twee liberale regeringen onder Frère-Orban ontstonden, onder meer door de doorgedreven laïcisering van het openbare leven, de eerste levensbeschouwelijke spanningen tussen katholieken en liberalen. Niet iedereen in de liberale partij wenste mee te gaan in die radicaal-liberale evolutie. Over de interne strijd tussen de liberaal-doctrinair en de progressisten zie D. GAUBLOMME, "Doctrinair en progressisten tijdens de 19e eeuw", in H. HASQUIN & H. VERHULST (eds.), *Het liberalisme in België. 200 jaar geschiedenis*, Brussel, Uitgeverij Delta, 1989; Ph. GODDING, "Lavallée, Henri", *Nouvelle biographie nationale*, dl. 7, 225.

³⁵³ *L'Observateur belge* was een liberale krant die onder meer door Jean-Jacques Coche-Mommens in 1835 werd opgericht. Het verenigde de liberalen die zich tegen de katholieken wilden afzetten. Mommens was een overtuigd patriot en was voorheen ook al eigenaar van *Le Courrier de Pays-Bas*, een dagblad dat kritisch stond tegenover het regime van Willem I; L. ALVIN, "Coche-Mommens, Jean-Jacques", *Biographie nationale*, dl. 4, 223-224.

³⁵⁴ Een opmerkelijke naam op de lijst van medewerkers was die van de Gentse liberale professor François Laurent.

³⁵⁵ De dode hand is een juridisch en economisch fenomeen waarbij goederen worden onttrokken aan de handel. Het bekendste voorbeeld is dat van de Kerk. Congregaties of liefdadigheidsinstellingen, zoals armenhuizen en weeshuizen, konden goederen verwerven via de kloosterlingen. Die goederen konden niet meer uit het patrimonium van de congregatie worden gehaald door bijvoorbeeld erfenis. De instellingen verwierven wel inkomsten op die goederen, bijvoorbeeld door gronden te verpachten of het geld te beleggen. De Franse Revolutie maakte komaf met die praktijk, maar vrij kort daarna ontstond ze terug. Vooral liberale rechtsgeleerden, waarvan de bekendste François Laurent, fulmineerden tegen deze onttrekking van goederen aan de gemeenschap; D. HEIRBAUT,

reeds op jonge leeftijd in het *Journal du Palais* (1837-1854), een Frans juridisch tijdschrift waarvan hij samen met Egide Arntz het Belgische luik verzorgde.³⁵⁶

De Duitser Egide Arntz was tijdens zijn studententijd lid van de liberale *Burschenschaft*-beweging, een studentenvereniging die ijverde voor de eenmaking van het Duitse rijk. Naar aanleiding van de *Frankfurter Wachensturm*³⁵⁷ van 3 april 1833 werden de leden van de *Burschenschaft* vervolgd, zo ook Arntz. Hij wist echter te ontsnappen tijdens een ondervraging door de burgemeester en vluchtte. Hij kwam uiteindelijk in Luik terecht, waar hij aan de rijksuniversiteit het doctoraat in de rechten behaalde.

Het viertal was ook nauw betrokken bij de ULB.³⁵⁸ Lavallée had er tot 1838 gedoceerd, terwijl zowel Orts (politieke economie en statistiek) als Arntz (pandecten) er sinds datzelfde jaar doceerden.

De parallellen met de Belgische revolutionaire journalist-juristen van het eerste uur, zoals een Rogier, de Brouckère, Lebeau en Delvaux, zijn frappant. Zij waren niet alleen liberaal, ze hadden ook aan de Luikse universiteit gestudeerd.³⁵⁹ Het leek haast logisch dat de redactie van *La Belgique Judiciaire* ook dat patriottistisch gevoel deelde.

Les amis de la nationalité: de eerste redactie en haar zoektocht naar een Belgisch recht

Meer nog dan hun liberale achtergrond heeft de patriottistische, Belgisch-nationalistische ingesteldheid van de vier stichters meegespeeld bij de oprichting van *La Belgique Judiciaire*. Dat patriottisme bleek duidelijk uit hun levenswandel. Lavallée trok tijdens de Belgische Omwenteling, samen met de drie

“Het artikel 544 dat er nooit gekomen is. Het ontwerp Burgerlijk Wetboek van François Laurent en de kerkelijke instellingen”, in D. DE RUYSSCHER, P. DE HERT & M. DE METSENAERE (eds.), *Een leven van inzet. Liber amicorum Michel Magits*, Mechelen, Kluwer, 2012, 143-168.

³⁵⁶ E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 995-996.

³⁵⁷ De *Frankfurter Wachensturm* was de mislukte poging van een vijftigtal opstandelingen om een algemene revolutie in Duitsland te ontketenen. Onder invloed van de Julirevolutie in Frankrijk en de Poolse Novemberrevolutie groeide de gedachte om van de Duitse staten een eengemaakt en democratisch land te maken. Het plan van de opstandelingen bestond er in om de *Hauptwache*, waar de lokale politie en de gevangenis zich bevonden, te bestormen, de wapens te stelen en daarna naar het paleis *Thurn und Taxis* te trekken om er de gezanten van de Duitse vorst gevangen te nemen. Het plan kwam echter voortijdig aan het licht en mislukte.

³⁵⁸ De ULB werd in 1834 opgericht door Pierre-Théodore Verhaegen als een reactie tegen de Katholieke Universiteit Leuven. De instelling propageerde de vrijheid van mening en onderzoek. Meer over de geschiedenis van deze instelling in onder andere A. UYTTEBROUCK & A. DESPY-MEYER (eds.), *Les cent cinquante ans de l'Université libre de Bruxelles (1834-1984)*, Brussel, ULB, 1984.

³⁵⁹ P. VAN DEN DUNGEN, “La professionnalisation des journalistes belges francophones au XIXe siècle”, *BTFG/RBPH* 2001, 631.

broers Bartels, ten strijde tegen de troepen van Willem I.³⁶⁰ Ook August Orts stond bekend als een patriot, maar manifesteerde zich minder militant. Hij schreef werken zoals *La Guerre des Paysans* over het moedige verzet van de Vlaamse boeren tegen de sansculotten. Door zijn uitgave van de *Practijcke criminele* van Filips Wielant toonde hij het plagiaat van Joos de Damhouder aan.³⁶¹ Hij achtte tevens de onafhankelijkheid van het land en zijn instellingen als het hoogste goed. Patriottistische gevoelens waren Egide Arntz al evenmin vreemd. Aanvankelijk was hij een rechtschapen Duitser die als lid van de *Burschenschaft* streefde naar een eengemaakt Duitsland. Het kostte hem er zijn carrière als *Auskultator*,³⁶² maar hij liet dat niet aan zijn hart komen. Na zijn vlucht naar België wilde hij zich laten naturaliseren, maar dat verzoek werd afgewezen. Hij bleef België een groot hart toedragen en dat voor de grondwettelijke vrijheden die er golden. Die waren volgens hem de te volgen voorbeelden voor de rest van de wereld. Toen hij verkozen werd om in de *Preußische Nationalversammlung* te zetelen, stelde hij tevergeefs voor om de Belgische grondwet als voorbeeld te nemen voor de Pruisische.³⁶³ Ook andere voorstellen die hij formuleerde, draaiden op niets uit en na een jaar kwam hij gedesillusioneerd terug uit Duitsland. Hoewel hij nooit genaturaliseerd werd, voelde Arntz zich een 'echte Belg'.³⁶⁴

Het Belgisch patriottisme van de eerste redactie weerspiegelde zich duidelijk in het openingseditoriaal. De auteur wees allereerst op het roemruchte verleden van het 'Belgische recht', met figuren als Viglius van Aytta, Joos de Damhouder, Gabriël Mudaeus en andere grote 'Belgische' rechtsgeleerden die hun stempel hadden gedrukt op het recht.³⁶⁵ De verknechting van het Belgische en vooral het Vlaamse

³⁶⁰ Adolphe, Edmond-Gabriel en Jules Bartels sloten zich aan bij de troepen onder leiding van Charles Niellon, die naar het einde van de Belgische omwenteling Antwerpen op de Hollanders heroverde; A. BOLAND, *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1866*, 41-43.

³⁶¹ A. ORTS, *La guerre des paysans (1798-1799). Episode de l'histoire belge*, Brussel, Bruylant, 1863. Het boek zou geïnspireerd zijn op "De Boerenkrijg" van Hendrik Conscience; A. ORTS, *Practijcke criminele van Philips Wielant, naar het eenig bekende handschrift*, Gent, Annoot-Braeckman, 1872; J. MONBALLYU & J. DAUWE, "Joos de Damhouder en zijn 'Practycke in civile saecken'" in J. DE DAMHOUDER *Practycke in civile saecken*, Gent, s.n., 1999, 1-23.

³⁶² Een *Auskultator* wordt vaak verkeerdelijk als referendaris aangeduid. Een *Auskultator* is een juridisch adviseur bij een rechtbank. In Pruisen was het de onderste trede in de opleiding tot referendaris. Vaak was die functie onbezoldigd.

³⁶³ Over de invloed van de Belgische grondwet elders in Europa zie onder meer U. MÜBIG, "Ouverture du Mouvement Constitutionnel apres 1830: A la Recherche d'un Equilibre entre la Souverainete Monarchique et la Souverainete Populaire", *TRG* 2011, 489-520.

³⁶⁴ G. CORNIL, "Arntz, Egide Rodolphe Nicolas", *Biographie nationale*, dl. 30, 94.

³⁶⁵ "[...] car notre passé n'a rien qui doive décourager la foi dans les destinées de la science; malgré les continuelles convulsions politiques et l'impossibilité de créer une législation qui fut l'expression puissante d'une idée nationale, le droit n'a pas été élaboré sans gloire dans notre patrie. Nos jurisconsultes tiennent une place

'genie'³⁶⁶ door vreemde overheersers was toen een veelvoorkomend *Leitmotiv* in de kunsten.³⁶⁷ Lavallée wilde vanuit de juridische wereld meebouwen aan de Belgische natie.³⁶⁸ Vanaf de onafhankelijkheid hadden literatuur,³⁶⁹ geschiedenis, kunst,³⁷⁰ en architectuur al hun steentje bijgedragen aan de constructie van de Belgische natie door te verwijzen naar het grootse verleden van het land.³⁷¹ Lavallée ergerde zich eraan dat een belangrijke discipline zich volgens hem afzijdig gehouden had: "*Quelle a été dans ce travail rapide de la civilisation la part du droit et de la législation?*".³⁷² In de hoogdravende stijl die typisch is voor de toenmalige romantische stroming ging de auteur hierop door:

*"Pourquoi, tandis que le mouvement social se déploie dans toutes les directions, que le goût des lettres s'est réveillé, que le culte des arts nous procure les plus glorieux triomphes, que les études historiques ont repris faveur, que partout s'ouvrent des institutions savantes, que l'émulation de quatre universités rivales produit des concours où s'illustrent des jeunes docteurs, pourquoi un seul domaine d'intelligence resterait-il en friche? Pourquoi la science du droit et de la législation cesserait-elle de concourir au développement futur de la société belge? [...]."*³⁷³

honorable à côté des plus savants interprètes de la haute jurisprudence, et si nous revenions sur les trois derniers siècles, ne citerions-nous pas avec orgueil une foule de noms justement célèbres?"; BJ 1842-43, 2.

³⁶⁶ 'Genie' moet hier op de Franse manier geïnterpreteerd worden als (volks)geest of zoals het Duitse *Volksgeist*.

³⁶⁷ In het hoogdravend nationalistisch taalgebruik van het editoriaal klonk dat als volgt: "*Le fanatisme Espagnol, le despotisme de l'Autriche, la tyrannie de l'Empire, la suprématie Hollandaise ont tour à tour frappé au cœur le vieux génie flamand*". Het was typisch dat vooral momenten in de rijke geschiedenis van het graafschap Vlaanderen, zoals de Guldensporenslag, voor het voetlicht werden gebracht. Een mooie verzameling bijdragen over het gebruik van de geschiedenis als rechtvaardiging voor de onafhankelijkheid van België en de huidige constructie ervan is A. MORELLI (ed.), *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie*, Brussel, Editions Vie Ouvrière, 1995.

³⁶⁸ J. TOLLEBEEK, F. ANKERSMIT & W. KRUL (eds.), *Romantiek & historische cultuur*, Groningen, Historische uitgeverij, 1996.

³⁶⁹ Schrijvers behandelden grote historische gebeurtenissen waaruit het nationaliteitsgevoel van de Belgen moest blijken. Hét voorbeeld is Hendrik Conscience die in 1838 de *Leeuw van Vlaanderen* schreef over de Guldensporenslag.

³⁷⁰ Ook schilders en lithografen beeldden belangrijke historische gebeurtenissen of grote 'Belgische' kunstenaars uit. In 1842 gaf Jean-Baptiste Madou zijn *Scènes de la vie des peintres de l'école flamande et hollandaise* uit, een reeks lithografieën waarop onder meer Jan van Eyck geportretteerd was; T. VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis: het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, Brepols, 1997.

³⁷¹ L. D'HULST & K. VANDEMEULEBROUCKE, "Literair België in de negentiende eeuw: een land van importeurs?", *Filter: tijdschrift voor vertalen en vertaalwetenschap*, 2005, afl. 3, 46.

³⁷² BJ 1842-43, 1.

³⁷³ BJ 1842-43, 2.

België was dan wel een kleine en jonge natiestaat, zijn gerechtelijk én rechtswetenschappelijk verleden was groots. Dat kon over de postrevolutionaire Belgische doctrine niet gezegd worden. Op dat moment was het belangrijkste wapenfeit van de Belgische rechtswetenschap het *Revue des revues de droit* van Delebecque waarover werd geschreven:

“Un magistrat distingué, qui a rendu de grands services à la science juridique, a fondé, il y quelques années une publication trimestrielle composée, avec discernement, des meilleurs morceaux qu’il butine dans les meilleures revues étrangères. Le succès a couronné cette tentative, téméraire, si l’on songe à l’indifférence générale à cette époque pour les études de droit. L’utilité du recueil de M. l’avocat général Delebecque est aujourd’hui aussi avérée que son mérite [...].”³⁷⁴

De *Revue des revues de droit* strookte niet met de gedachte van het grootse Belgische recht omdat het enkel slaafs kopieerde uit buitenlandse tijdschriften en op die manier impliciet de eigenheid van het Belgische recht miskende.

Lavallée beschuldigde verder in een strijdvaardige toon de wetgever van een gebrek aan durf³⁷⁵ waardoor het wetgevende werk na amper een decennium al gigantische vertragingen had opgelopen. De oorzaak van die vertragingen legde Lavallée bij het aanstellen van allerhande commissies die tegenover niemand verantwoording moesten afleggen, een desinteresse van ministers om de voorliggende dossiers te bestuderen en bovenal het ontberen van een Raad van State.³⁷⁶ Daarom voegde de redactie, als geheugensteuntje voor de lezer en wellicht indirect om de druk op de ketel te houden, in het eerste nummer nog een kort overzicht toe van alle wetsontwerpen die in het parlement hangende waren.³⁷⁷ Zo was de redactie ontstemd over de wet van 1841 omtrent de bevoegdheid van rechtbanken die het ontwerp met betrekking tot de wet op de kantonale omschrijving³⁷⁸ van het vredegerecht op losse schroeven zette. Andere dossiers handelden over de invoering

³⁷⁴ BJ 1842-43, 3.

³⁷⁵ Over de veranderingen in artikel 139 van de Grondwet schreef de redactie: *“Mais qui dans notre pays oserait toucher à de si grands sujets?”*; BJ 1842-43, 1. Over het ‘gebrek aan politieke moed’ zie D. HEIRBAUT, *Hadden/hebben de Belgische ministers van Justitie een civielrechtelijk beleid?*, Mechelen, Kluwer, 2005, 59-86.

³⁷⁶ BJ 1842-43, 3.

³⁷⁷ Er werden een tiental wetsontwerpen opgesomd en kort werden de redenen weergegeven waarom de werken vertraging opliepen; *“Projets de loi”*, BJ 1842-43, 6.

³⁷⁸ Zie over de kantonale indelingen het basiswerk van S. VRIELINCK, *De territoriale indeling van België (1795-1963): bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk)*, Leuven, Universitaire Pers, 2000.

van een Raad van State, die er pas na de Tweede Wereldoorlog kwam,³⁷⁹ of wijzigingen aan de wet op het notariaat. Door de lijdzaamheid van de wetgever bleef het Franse recht de Belgische gerechtelijke wereld domineren, wat de redactie een doorn in het oog was. In andere landen waren de napoleontische codes al aangepast of zelfs vervangen en was de rechtswetenschap sterk uitgebouwd.³⁸⁰ België kon niet achterop blijven. Om de achterstand weg te werken, hadden de vier redactieleden een welbepaalde wetenschappelijke methode voor ogen.

***Les amis [...] de science, de l'histoire*³⁸¹: rechtsvergelijking en rechtsgeschiedenis als basis**

De redactie nam zich voor om, net zoals in Frankrijk en Duitsland het geval was, een degelijke rechtswetenschap in België uit te bouwen. Op basis van de bevindingen van rechtsgeleerden kon de wetgever gepaste maatregelen nemen. Het wetgevend werk mocht niet drijven op een kortetermijnvisie maar moest een duurzaam beleid voor ogen houden. Om dat doel te bereiken, moest, aldus de redactie, de wetgever te rade gaan bij rechtsgeleerden en hen opdragen om alle progressieve ideeën nader te bestuderen. Op basis van die studies kon het parlement een weloverwogen besluit nemen en nieuwe wetgeving stemmen. De rechtspraak kon vervolgens die wetten toetsen door ze in de praktijk toe te passen. Het recht kwam nu eenmaal op een logische 'wetenschappelijke' manier tot stand. Helaas leek de toenmalige wetgever die strategie niet te begrijpen:

“Le législateur doit interroger constamment le passé, avoir l'entente du présent, fixer les yeux sur l'avenir, toutes choses qui ne sont ni reconnues ni avouées, ni comprises dans notre pays.”³⁸²

³⁷⁹ Over de totstandkoming van de Raad van State zie B. BLERO (ed.), *Le conseil d'état de Belgique cinquante ans après sa création (1946-1996)*, Brussel, Bruylant, 1999; F. MULLER, “Entre exhortations doctrinales et résistances judiciaires: la laborieuse création du Conseil d'Etat belge (1831-1946)”, in *Cahiers du CRHIDI*, Brussel, Facultés universitaires Saint-Louis, 2009, 67-97.

³⁸⁰ In 1838 was in Frankrijk de faillissementswet reeds veranderd, terwijl terzelfdertijd in Nederland de *Code Civil* vervangen werd door een eigen Burgerlijk Wetboek. Door de splitsing van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is dit nieuw wetboek nooit in België ingevoerd. In het hertogdom Hessen en in Beieren waren er rond diezelfde periode al nieuwe strafwetboeken in voege: J. GENDEBIEN, “Examen du projet de loi sur les faillites, banqueroutes et sursis”, *BJ* 1850, 961; J.-J. HAUS, “Révision du titre préliminaire et du 1er livre du code pénal”, *BJ* 1850, 1162.

³⁸¹ *BJ* 1842-43, 2.

³⁸² *BJ* 1842-43, 3.

De vier zagen een fundamentele rol weggelegd voor zowel de rechtsgeschiedenis als de rechtsvergelijking. Het historisch benaderen van het recht ondervindt mogelijke bruuske veranderingen ten aanzien van het verleden en stimuleerde een duurzame ontwikkeling.³⁸³ In de eerste jaargangen besteedde *La Belgique Judiciaire* dan ook veel aandacht aan de oude 'Belgische' instellingen³⁸⁴ en juristen,³⁸⁵ naast overzichten van de belangrijkste stromingen in het rechtsdenken.³⁸⁶

De redactieleden waren gezien hun achtergrond goed vertrouwd met de historisch-wetenschappelijke benadering van het recht van de School van Von Savigny.³⁸⁷

Egide Arntz was afkomstig van het Duitse Kleef en had gestudeerd aan de universiteiten van München, Jena, Bonn en Heidelberg in de geest van de Duitse Historische School. Als professor Romeins recht aan de ULB hamerde hij op de noodzaak van een grondige studie van de geschiedenis om het recht beter te begrijpen.³⁸⁸ Later zou hij er ook nog burgerlijk recht, natuurrecht, volkerenrecht en publiekrecht doceren. Hij bleef tot aan het einde van zijn leven aan de ULB verbonden, niet toevallig de meest progressieve van alle toenmalige Belgische universiteiten.

Ook Jules Bartels³⁸⁹ had Duitse roots. Zijn vader was een Duitse inwijkeling die met een Belgische gehuwd was. Hij genoot zijn rechtenopleiding aan de Luikse Rijksuniversiteit, waar ook Auguste Orts rechten en geschiedenis studeerde.

³⁸³ *BJ* 1842-43, 2.

³⁸⁴ A.P., "Notice historique sur la Chambre Légale de Flandre", *BJ* 1850, 305-313.

³⁸⁵ P.J. SPINNAEL, "Gabriel Mudée", *BJ* 1844, 1145; C. DE BAVAY, "Peckius", *BJ* 1845, 1517-1524; C. DE BAVAY, "Van Espen", *BJ* 1846, 1463-1471; A. ORTS, "Philippe Wielant", *BJ* 1867, 1393-1401.

³⁸⁶ Bijvoorbeeld TROPLONG, "L'école de Machiavel et l'école de Grotius", *BJ* 1846, 759-763.

³⁸⁷ De Historische School kwam er in een reactie op het Natuurrecht. Ze geloofde dat recht immer tijds- en plaatsgebonden was en dus het resultaat van een bepaalde geschiedenis. Om het recht te kennen, is kennis van de geschiedenis vereist. Daaruit volgt dan ook dat het recht niet universeel geldig kan zijn. Von Savigny belichaamt die strekking. Over Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) zie D. NÖRR, "Savigny, Friedrich Carl von", *Neue Deutsche Biographie*, dl. 22, Berlijn, 2005, 470-473; J. RÜCKERT, "Friedrich Carl von Savigny – Ein Frankfurter in Berlin", in S. GRUNDMANN e.a. (eds.), *Festschrift 200 Jahre Juristische Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin. Geschichte, Gegenwart und Zukunft*, Berlin, De Gruyter, 2010, 133-179.

³⁸⁸ In zijn basiswerk *Cours de droit civil français, comprenant l'explication des lois qui ont modifié le code civil en Belgique* schreef Arntz bij elk aspect van het burgerlijk recht een rationele en historische verklaring. Hij besteedde echter het meeste aandacht aan de historische oorsprong van bepaalde regels in het burgerlijk recht.

³⁸⁹ Zie voetnoot 336.

Henri Lavallée volgde dan weer filosofie en rechten aan de Leuvense rijksuniversiteit, waar hij les kreeg van Birnbaum en Warnkönig,³⁹⁰ beiden Duitser en vertegenwoordigers van de Duitse Historische School. Die opleiding had zijn effect niet gemist en vijf jaar later promoveerde Lavallée op een rechtshistorisch onderwerp over het opstellen van wetten in België van de middeleeuwen tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In mei 1835 werd hij benoemd tot professor strafrecht en publiekrecht aan de ULB. Hij bekleedde die leerstoel tot 1838, waarna hij naar de advocatuur terugkeerde.³⁹¹

La Belgique Judiciaire had al van bij de aanvang een stevige wetenschappelijke basis, wat duidelijk tot uiting komt in de inhoud. Al in de eerste afleveringen verschenen artikelen over de geschiedenis van de oude instellingen.³⁹² Pas na die retrospectieve inleiding volgde de juridische actualiteit. In het eerste levensjaar van *La Belgique Judiciaire* was bijna 60 % van de rechtsgeleerde bijdragen gewijd aan meta-juridische onderwerpen, vaak geschreven door één van de redactieleden maar ook door professoren zoals Jean-Jacques Altmeyer (1804-1877)³⁹³ of Eugène Defacqz.³⁹⁴ De meta-juridische bijdragen bleven ook later het handelsmerk van *La Belgique Judiciaire*.³⁹⁵ De invloed van, maar ook de aandacht voor de Duitse Historische School van Friedrich Carl von Savigny was met andere woorden duidelijk aanwezig.³⁹⁶ Ook in andere jonge natiestaten sloten juristen zich aan bij die stroming.³⁹⁷

La Belgique Judiciaire had verder veel aandacht voor niet-Belgisch recht. Soms was dat om nostalgische redenen, zoals het opnemen van Duitse rechtspraak voor “*les anciens de la magistrature et du barreau [qui] savent encore avec quelle faveur on citait sous l’empire les arrêts de la cour de Trèves*”, maar ze kon ook de huidige generatie helpen om na te

³⁹⁰ Zie pagina 46-49.

³⁹¹ E. ARNTZ, "Nécrologie Henri Lavallée", *BJ* 1883, 1523.

³⁹² Bijvoorbeeld "Traitemens du conseil de Brabant", *BJ* 1842-43, 33; E. DEFACQZ, "Recherches sur les ancies impôts et spécialement sur les tailles réelles", *BJ* 1865, 401-411 en 417-427.

³⁹³ J.-J. ALTMAYER, "De l'influence de l'ancien droit maritime de la Belgique sur le vieux droit de la Hanse dit droit maritime de Wisby", *BJ* 1842-43, 1069-1071.

³⁹⁴ E. DEFACQZ, "Ancien droit Belgique. Des tribunaux ecclésiastiques", *BJ* 1842-43, 1235-1237, 1251-1253 en 1283-1285.

³⁹⁵ Bijvoorbeeld E. ARNTZ, "Histoire du mode de publication des lois en France et en Belgique", *BJ* 1860, 49-55; A. ROUSSEL, "Philosophie politique. De la tendance des hommes à s'associer", *BJ* 1850, 897-903 en "La sorcellerie en Flandre", *BJ* 1850, 865-869; "Du crime de sorcellerie", *BJ* 1850, 1033-1036.

³⁹⁶ M. MIGNET, "La vie et les travaux de M. de Savigny", *BJ* 1865, 200-208 en 219-224.

³⁹⁷ Bijvoorbeeld toen Noorwegen onafhankelijk werd van Denemarken; D. MICHALSEN, "The making of a public legal sphere", in T. SIMON & M. STOLLEIS (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, 30.

denken over een eigen Belgisch recht.³⁹⁸ Om een volwaardig recht te ontwikkelen moest men echter niet alleen naar het verleden kijken, maar ook een visie hebben voor de toekomst en oog hebben voor het recht in de omliggende landen. *La Belgique Judiciaire* hanteerde daarom vaak de rechtsvergelijkende methode en publiceerde bijdragen over het Duitse Rijnland, Frankrijk, Nederland, Italië, Luxemburg en Zwitserland, alle landen waar het napoleontische recht gold.³⁹⁹ In de rubriek *Législation étrangère* beschreef het vanuit een rechtsvergelijkend perspectief de geschiedenis en de werking van de wetgevende instellingen in het buitenland.⁴⁰⁰ De redactie keek ook naar het gerechtelijk leven in de Angelsaksische wereld.⁴⁰¹

Het feit dat er in het tijdschrift aandacht besteed werd aan buitenlands recht, is niet in tegenspraak met het Belgicistisch karakter ervan, aangezien ook van dat recht gebruik gemaakt werd om het eigen Belgisch recht verder te ontwikkelen. Het aandeel van die buitenlandse inbreng mag trouwens niet overroepen worden. Zo was in het eerste jaar al meteen 70 % van de opgenomen rechtspraak afkomstig van Belgische rechtbanken en hoven. De kijk over de grenzen heen dient vooral verklaard te worden vanuit het gegeven dat er voor bepaalde juridische problemen in het buitenland met dezelfde Franse rechtsbasis wel al eigen oplossingen waren gecreëerd.⁴⁰² Daarop kon de Belgische rechtspraktijk, maar ook de wetgever, zich verlaten.

Dankzij de wetenschappelijke onderbouwing door middel van de rechtsgeschiedenis en de rechtsvergelijking en in samenwerking met “*tous les amis de la nationalité, de la science, de l’histoire*” en ver weg van de “*querelles des partis*”, ambieerden de vier advocaten een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een eigen, autonoom en op wetenschappelijke basis gefundeerd Belgisch recht.⁴⁰³ Volgens hen kon enkel op die manier het Belgische recht zich emanciperen en kon een juridische onafhankelijkheid worden bewerkstelligd. Die wetenschappelijke achtergrond stond echter de praktische doelstelling van het tijdschrift geenszins in de weg.

³⁹⁸ *BJ* 1842-43, 4.

³⁹⁹ D. HEIRBAUT & M. E. STORME, “De Belgische rechtstraditie: van een lang zoeken naar onafhankelijkheid naar een verlangen naar afhankelijkheid?”, *TPR* 2008, 995.

⁴⁰⁰ Bijvoorbeeld “*Coup-d’œil sur l’histoire de la législation en Russie*”, *BJ* 1842-43, 1451-1455; “*Législation criminelle en Hongrie*”, *BJ* 1842-43, 1548-1549; “*Moravie – conditions des juifs*”, *BJ* 1842-43, 1550.

⁴⁰¹ Bijvoorbeeld “*Vente d’une femme en Angleterre*”, *BJ* 1842-43, 318; “*Cour d’assises d’Exeter et de Middlesex*”, *BJ* 1864, 527-528; “*La justice populaire en Californie*”, *BJ* 1852, 896.

⁴⁰² Dat in tegenstelling tot de eerste Nederlandstalige tijdschriften in België die naar Nederland keken wegens het gebrek aan materiaal om hun tijdschrift te vullen.

⁴⁰³ *BJ* 1842-43, 2.

Een blad voor de juridische praktijk

De belangrijkste reden voor het succes van *La Belgique Judiciaire* lag in het nut voor de praktijk, wat zich allereerst weerspiegelde in de frequentie van verschijning. *La Belgique Judiciaire* was het eerste juridische tijdschrift in België dat twee keer per week verscheen en het hield daarmee het midden tussen het Nederlandse *Weekblad van het Regt* en het Franse dagblad *Gazette des Tribunaux*. Door zowel op donderdag als op zondag te verschijnen⁴⁰⁴ kon de *BJ* het lezerspubliek informeren over de juridische actualiteit. Een jaargang liep volgens het kalenderjaar en ook tijdens periode van de gerechtelijke vakantie bleef het tijdschrift tweemaal per week verschijnen.

Het blad conformeerde zich echter snel aan het levensritme van de gerechtelijke wereld. Zo verscheen er vanaf 1850 gedurende de gerechtelijke vakantie slechts één editie per week. Een halve eeuw later verdween die zomereditie omdat dit “*un usage suivi par les recueils de droit*” was.⁴⁰⁵ De keuze was vooral ingegeven door praktische redenen: gedurende de maanden juli, augustus en september was er nu eenmaal weinig nieuwe rechtspraak voorhanden, wat het vullen van het blad moeilijk maakte. Verder werd er in 1857 besloten om de laatste twee weken van december alleen aan de publicatie van de inhoudstafel te wijden, naar het voorbeeld van andere juridische tijdschriften uit binnen- en buitenland:

*“Nous ne faisons du reste qu’imiter en cela l’exemple des recueils mensuels de jurisprudence, tels que le Recueil Périodique de MM. Dalloz, le Journal du Palais, la Pasicrisie française, la Pasicrisie belge, la Jurisprudence des tribunaux de première instance de MM. Cloes et Bonjean, qui, tous, consacrent leur livraison de décembre à la table des matières.”*⁴⁰⁶

Met dat publicatiebeleid kwam *La Belgique Judiciaire* wellicht tegemoet aan de verzuchtingen van het lezerspubliek. Het feit dat het gerechtelijk jaar steeds meer het ritme van de periodiek bepaalde, geeft aan dat de lezers vooral gerechtelijke beroepsbeoefenaars waren.

Ook het formaat en de structuur van *La Belgique Judiciaire* verraadden de praktische inslag van het blad. Om te beginnen was het blad gedrukt op het grotere *quarto*-

⁴⁰⁴ Aanvankelijk waren de Belgische postdiensten niet goed uitgebouwd, maar vanaf 1841 was de dagelijkse postbedeling in België, ook op het platteland, verzekerd. Meer daarover zie B. VAN DER HERTEN, *België onder stoom. Transport en communicatie tijdens de 19de eeuw*, Leuven, Universitaire pers, 2004, 31-64.

⁴⁰⁵ “Avis”, *BJ* 1902, 1025.

⁴⁰⁶ “A nos abonnés”, *BJ* 1857, 1585.

formaat, waar voorheen het *octavo*-formaat courant was.⁴⁰⁷ Elke aflevering viel verder *grosso modo* uiteen in vijf grote terugkerende rubrieken: doctrine, wetgeving, rechtspraak, kronieken en gerechtelijke nieuwtjes. Rechtsgeleerde bijdragen openden eventueel het nummer, waarna de wetgeving en de rechtspraak aan de beurt kwamen. Elk nummer had een *chronique* die korte impressies meegaf over bepaalde rechtszaken die zich al dan niet in het buitenland afspeelden. Voor die buitenlandse berichten deed de redactie een beroep op een plaatselijke correspondent. De rubriek *nouvelles diverses* bevatte allerhande mededelingen die verband konden houden met de gerechtelijke wereld.⁴⁰⁸ Het ging daarbij vooral over benoemingen en ontslagen van notarissen, magistraten en gerechtsdeurwaarders, maar ook verklaringen van afwezigheid, faillissementen of openbare verkopen van woningen kwamen aan bod. Er werd reclame gemaakt voor bepaalde publicaties en de resultaten van de trekking voor de samenstelling van de assisenjury kregen eveneens een plaats. Nieuwe juridische publicaties werden vermeld in de rubriek *bibliographie*, maar meer diepgaande analyses kregen een vooraanstaande plaats in de categorie *revue bibliographique*.⁴⁰⁹

De rubriek wetgeving (*Législation*) behandelde alleen die wetten, eventueel vergezeld van de voorbereidende werken, die enig praktisch nut hadden voor advocaten, magistraten en notarissen.⁴¹⁰ Men besprak verder uitgebreid de voorbereidende werken in verband met eventuele nieuwe wetboeken,⁴¹¹ waarbij vooral de bespreking van het nieuwe strafwetboek sinds de jaren 1850 heel wat aandacht wegkaapte.⁴¹² Geheel overtuigd van de rol van de rechtsgeschiedenis bij de ontwikkeling van het nationaal recht, bracht *La Belgique Judiciaire* ook verslag uit van de eerste zittingen

⁴⁰⁷ Het *octavo*formaat is ongeveer 17 tot 24 cm hoog. Het is een papierformaat waarop de drukker zestien pagina's op één vel drukt en dat dan vervolgens achtmaal op de helft vouwt. Het gevouwen vel van acht bladen wordt een katern van zestienbladzijden. Sinds de zestiende eeuw is dit formaat courant voor boeken. Het *quarto*formaat bekwam de drukker nadat hij 8 pagina's op één vel drukte en het vervolgens tweemaal op de helft vouwde en zo een katern van 8 bladzijden had. Dat formaat is tussen de 25 en 35 cm hoog. Dat grotere formaat duidde meestal op een frequentere publicatie dan een maandblad.

⁴⁰⁸ *BJ* 1842-43, 1156.

⁴⁰⁹ Bijvoorbeeld C.M., "Code de la chasse ou commentaire de la loi nouvelle sur le crime", *BJ* 1846, 1111-1114; A.O., "De quelques ouvrages concernant le droit administratif récemment publiés en Belgique", *BJ* 1846, 1175-1178.

⁴¹⁰ Bijvoorbeeld "Révision du régime hypothécaire", *BJ* 1848, 1561-1581 en 1593-1640.

⁴¹¹ "Réforme du code d'instruction criminelle. Considérations de M. Emile van Hoorebeke", *BJ* 1847, 217-221; J. GENDEBIEN, "Examen du projet de loi sur les faillites, banqueroutes et sursis", *BJ* 1850, 961-972.

⁴¹² J.-J. HAUS, "Révision du titre préliminaire et du 1er livre du code pénal", *BJ* 1850, 1153-1248bb; J.-J. HAUS, "Révision des chapitres IV à IX du livre 1er du Code Pénal", *BJ* 1850, 1249-1394.

van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van de Oude Wetten en Verordeningen, waarin het kruim van de Belgische magistratuur zetelde.⁴¹³

De hoofdmoot van het tijdschrift was echter voorhouden aan doctrine en rechtspraak. Eventuele rechtsgeleerde bijdragen (*Doctrine*), die zowel over actuele als rechtshistorische of rechtsfilosofische onderwerpen konden handelen, openden een nummer. Om de Belgische rechtsgeleerdheid te promoten, beloofde de redactie oorspronkelijk alleen maar bijdragen van Belgische auteurs op te nemen.⁴¹⁴ Dat was niet volledig correct: regelmatig verschenen er immers uittreksels uit Franse tijdschriften geschreven door een of ander toonaangevend Frans jurist.⁴¹⁵ Tot ver in de negentiende eeuw blijft het meestal moeilijk om te achterhalen wie de teksten schreef, al zijn enkele namen toch bekend. *La Belgique Judiciaire* kon rekenen op de medewerking van topmagistraten, waaronder Eugène Defacqz en Charles Faider, die zich vooral op het vlak van rechtshistorische bijdragen heel actief toonden.⁴¹⁶ Verder stelden advocaten en zelfs studenten bijdragen ter beschikking van de redactie, wat een zeer breed draagvlak verraadde.

De hoofdbrok van het tijdschrift bestond uit rechtspraak (*Juridiction*). Lavallée stelde uitdrukkelijk in het openingseditoriaal dat *La Belgique Judiciaire* de bestaande tijdschriften niet wou beconcurreren maar wel aanvullen. Daarbij kaartte hij het probleem aan van advocaten die zich geconfronteerd zagen met onvolledige rechtspraakverzamelingen. Er bleek vooral een gebrek aan uitspraken uit Den Haag en Trier. Enerzijds was de hernieuwde aandacht voor de rechtspraak van die rechtscolleges ingegeven door historische overwegingen, anderzijds paste ze ook in het rechtsvergelijkend karakter van het tijdschrift. Zonder namen te noemen, wees de redactie van *La Belgique Judiciaire* op het gebrek dat werd ervaren bij de *Pasicrisie belge* dat alleen Belgische uitspraken publiceerde.

De redactie deelde de opgenomen rechtspraak in volgens herkomst (*juridiction belge/juridiction étrangère*) en volgens materie, met name burgerlijk en handelsrecht

⁴¹³ BJ 1846, 678, 982, 1077 en 1701-1722; over de geschiedenis van deze Commissie zie G. VAN DIEVOET, "Geschiedenis van de Commissie", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van de Oude Wetten en Verordeningen van België* 1996, 15-57.

⁴¹⁴ BJ 1842-43, 3.

⁴¹⁵ *La Belgique Judiciaire* verwees stevast correct naar de bron waaruit het artikel werd gehaald; bijvoorbeeld TROPLONG, "Du droit naturel à Sparte", BJ 1850, 705-712 en uit de Franse reeks Dalloz.

⁴¹⁶ Bijvoorbeeld C.F. [C. FAIDER], "Droit belge ancien. Ancien droit du Hainaut, questions diverses", BJ 1850, 1-5. Ook de gepubliceerde mercuriales van de Luikse advocaat-generaal Raikem waren vaak rechtshistorisch van inslag; J. RAIKEM, "Droit belge Ancien. Coutumes du pays de Liège", BJ 1850, 113-124, 129-193 en 145-159; F. STEVENS, "Histoire du droit et nationalisme en Belgique au XIXe siècle" in J. POUMARÈDE (ed.), *Histoire de l'histoire de droit*, Toulouse, Presses de l'Université, 2006, 203-215.

(*jurisdiction civile et commerciale*) of strafrecht (*jurisdiction criminelle*). Dat laatste onderscheid verviel naderhand. De redactie rangschikte de toegezonden uitspraken naar het belang van de gerechtelijke instelling. De hoogste op de hiërarchische ladder kwam het eerst aan bod, de administratieve beslissingen stonden achteraan. Boven elke uitspraak drukte men enkele trefwoorden of een inleidend kopje om de lezer in te lichten waarover de zaak precies handelde, waarna meestal de namen van partijen stonden.

De redactie hechtte groot belang aan de correcte en volledige weergave van de feiten, omdat het weglaten ervan kon leiden tot een verkeerde inschatting. Nieuw was de aandacht voor arbitrageprocedures, die vooral in het kader van de landverzekeringsovereenkomsten werden gevoerd. Verzekeraars konden niet bogen op een uitgebreid wettelijk stelsel voor de regeling van verzekeringen.⁴¹⁷ De verzekeringsovereenkomsten stipuleerden vaak de aanstelling van een arbiter om eventuele geschillen op te lossen. Die scheidsrechterlijke uitspraken kregen geen plaats in de bestaande rechtspraakverzamelingen en bleven, ondanks hun belang, onbekend voor de juridische praktijk.⁴¹⁸ Een andere nieuwigheid was de aandacht voor beslissingen van lagere rechtbanken.⁴¹⁹ De reden daarvoor was vooral dat sinds de wet van 23 maart 1841 geschillen tot 2000 frank in eerste en laatste aanleg werden beslecht, waardoor heel wat zaken, indien enkel rechtspraak van de hoge rechtscollages werd belicht, onder de radar zouden gebleven zijn. Bovendien was veel van die rechtspraak gebaseerd op lokale gebruiken die nergens te boek stonden. Door die uitbreiding kon *La Belgique Judiciaire* uitgroeien tot een echte *Gazette des Tribunaux*, “destinée à offrir aux magistrats, aux jurisconsultes, à tous ceux qui suivent les mouvemens judiciaires, un répertoire complet des principales questions de droit qui s’agitent dans le pays”.⁴²⁰ De vele rechtspraakverzamelingen schonken er tot dan al te weinig aandacht aan, wat tot ongewenste situaties kon leiden in de gerechtszalen.⁴²¹

De redactie opteerde om alleen belangwekkende uitspraken te publiceren en nam daarbij enkele selectiecriteria in overweging. Het vonnis of arrest moest bijvoorbeeld vernieuwend zijn. Dat kon onder meer als het bestaande wetgeving ondergroef of eerdere precedents tegensprak. Een ander selectie criterium was de publieke

⁴¹⁷ D. HEIRBAUT, *Een beknopte geschiedenis van het sociaal, het economisch en het fiscaal recht in België*, Gent, Academia Press, 2013, 137-141.

⁴¹⁸ *BJ* 1842-43, 5.

⁴¹⁹ *BJ* 1842-43, 4.

⁴²⁰ *BJ* 1842-43, 4.

⁴²¹ *BJ* 1842-43, 5.

belangstelling, wat onmiddellijk ook de relatief grote aandacht verklaarde voor assisenzaken.⁴²²

Om de actualiteitswaarde van het tijdschrift te verhogen en het toe te laten om nog een groter aantal rechterlijke uitspraken op te nemen, introduceerde de redactie de zogenoemde *revues*.⁴²³ Dat waren rubrieken waarin per rechtstak in kort bestek uitspraken besproken werden.⁴²⁴ Vanaf 1850 kwam de rubriek *Revue de la jurisprudence française* om de gelijkenissen maar ook de verschillen bloot te leggen tussen de Belgische en Franse rechtspraak, ter ontwikkeling van de rechtswetenschap.⁴²⁵ Zodoende voorzag het tijdschrift de juridische praktijk van alle nodige informatie.

Een breed publiek voor ogen

La Belgique Judiciaire, geheel trouw aan zijn patriottistische doelstellingen, was een tijdschrift gecreëerd voor alle Belgen.⁴²⁶ Om een breed publiek aan te spreken hanteerde de redactie wat men vandaag *infotainment* zou noemen. Om de kleurrijke aspecten van de gerechtelijke wereld in de verf te zetten, bracht het blad gedetailleerde verslagen van "*les drames lugubres de la cour d'assises, les comédies piquantes du correctionnel*".⁴²⁷ De Franse *Gazette des Tribunaux* had daaraan haar succes zelfs te danken, ook in ons land.⁴²⁸ De man in de straat – in zoverre die kon lezen en het abonnement kon betalen – zou smullen van zulke zaken. Al in de eerste aflevering voegde het tijdschrift de daad bij het woord en publiceerde het een verslag van een assisenzaak uit Luik onder de sensationele titel: *Assassinat d'un mari par sa femme*. Bepaalde processen duurden weken, waardoor ze in meerdere nummers van *La Belgique Judiciaire* aan bod kwamen.⁴²⁹ Later nam de redactie deze opzienbarende processen op in bijlage. Ook de assisenzaken die werden gevoerd naar aanleiding van persmisdrijven kwamen uitgebreid aan bod.⁴³⁰

⁴²² BJ 1842-43, 4.

⁴²³ Dit valt niet te vergelijken met de overzichten van rechtspraak die vandaag in – bijvoorbeeld – het *Tijdschrift voor Privaatrecht* verschijnen. Die laatste zijn gestructureerd volgens een bepaalde thematiek.

⁴²⁴ Frequent voorkomend waren de *Revue de l'enregistrement* en de *Revue du notariat*.

⁴²⁵ "Revue de la jurisprudence française", BJ 1850, 721-724.

⁴²⁶ J.G., "Cinquantenaire", BJ 1892, 1541.

⁴²⁷ BJ 1842-43, 5-6.

⁴²⁸ BJ 1842-43, 6.

⁴²⁹ Ook gewone kranten besteedden, net als vandaag trouwens, aandacht voor deze zaken. In die zin kan *La Belgique Judiciaire* als een krant worden beschouwd.

⁴³⁰ Over de Belgische persmisdrijven is het standaardwerk: B. DELBECKE, *De lange schaduw van de grondwetgever. Perswetgeving en persmisdrijven in België (1831-1914)*, Gent, Academia Press, 2012. Ook fraudezaken werden breedvoerig besproken, BJ 1846, 1217-1253 en 1255-1382.

De nauwgezetheid van die verslagen, die de volledige procedure beschreven, is opmerkelijk. Af en toe werd gebruik gemaakt van tekeningen om de omstandigheden waarin de feiten zich afspeelden te verduidelijken.⁴³¹ Alle verhoren zijn woordelijk in vraag en antwoord weergegeven. Het uiterlijk van de beschuldigten was evenzeer een punt van aandacht, net zoals de sfeer die er in de zaal heerste. De ophefmakende zaak Bonné en Geens⁴³² stelt ons in staat om na te gaan hoe *La Belgique Judiciaire* erin slaagde een volledig proces uit te schrijven. De redactie stuurde meestal een afgevaardigde, in casu Jules Bartels, die, wellicht in steno, alles wat ter zitting gebeurde neerschreef en naderhand aan het papier toevertrouwde.⁴³³ De verslagen vielen evenwel niet altijd in goede aarde. Sommige magistraten meenden er enige minachting voor hun werk in te herkennen. Zo fulmineerde advocaat-generaal Charles De Bavay tijdens de zitting van 20 juni 1843 openlijk tegen *La Belgique Judiciaire*. Het blad kreeg een veeg uit de pan voor vermeende vijandelijkheid jegens het gerecht. De *conseil spécial* liet deze aanval niet onbeantwoord en gaf, onder meer met twee open brieven van Jules Bartels, de advocaat-generaal lik op stuk.⁴³⁴

Een ander element dat duidde op de ambitie een ruimer publiek aan te spreken waren de *annonces* – onmiddellijk ook een bron van inkomsten voor de redactie –, waarin vooral notarissen te kennen gaven welke onroerende goederen te koop werden aangeboden, maar er was ook plaats voor de aankondiging van faillissementen of de verkoop van juridische werken. Later sloegen *La Belgique Judiciaire*, *Le Débat Social*⁴³⁵ en *Le Publicateur*⁴³⁶ de handen in elkaar om elkaars *annonces* te verspreiden, opnieuw een teken dat de redactie een breder publiek voor

⁴³¹ Bijvoorbeeld de bijlage bij *La Belgique Judiciaire* van 15 juni 1843 geeft naar aanleiding van de assisenzaak Bonné en Geens een plattegrond en een tekening van buitenaf van de pastorie (voor meer info over die zaak zie volgende voetnoot).

⁴³² Het Brabantse Hof van Assisen had in 1842 drie personen, vader en zoon Bonné en Geens, ter dood veroordeeld voor diefstal onder verzwarende omstandigheden. Later bekende een barbier dat hij de diefstal had gepleegd en moest het proces worden overgedaan. De zaak beroerde zo de publieke opinie dat er zelfs een boek aan werd gewijd: *Merkweerdig regtsgeding, of proces van Bonné, vader & zoon, & van Geens, ten onrechte ter dood verwezen voor diefte begaen in de pastory van Cortenberg op den 5den mei 1841: gevolgd door het proces van Janssens & consoorten, opregte daders van het schelmstuk*, Gent, F.L. Dullé-Plus, 1843.

⁴³³ Ass. Brabant 10, 11 en 12 mei 1843, *BJ* 1842-43, 975-994; Ass. Brabant 15 mei 1843, *BJ* 1842-43, 1007-1017; Ass. Brabant 19 mei 1843, *BJ* 1842-43, 1027-1036h; Cass. 3 juli 1843, *BJ* 1842-43, 1096-1097.

⁴³⁴ *BJ* 1842-43, 1021-1026.

⁴³⁵ Over *Le Débat Social*. *Organe de la démocratie* weten we alleen dat het een liberaal weekblad was. Niemand minder dan Adolphe Bartels had het blad opgericht in 1845.

⁴³⁶ *Le Publicateur* is zeer onvolledig bewaard in het Algemeen Rijksarchief. Wij kwamen slechts het vierde nummer van jaargang 1847 op het spoor en dat geeft weinig prijs.

ogen had.⁴³⁷ Ook publiceerde het tijdschrift statistieken over bijvoorbeeld de bezetting van gevangenen⁴³⁸ of de werking van bepaalde rechtbanken in binnen- en buitenland.⁴³⁹

Een laatste element dat duidt op de aanspreking van een breder lezerspubliek is de publicatie van les- en examenroosters, eventuele resultaten en andere nieuwtjes over de Belgische rechtsfaculteiten.⁴⁴⁰ Blijkbaar wilde de redactie ook de rechtenstudenten voor zich winnen.

Toch is het maar de vraag of Bartels en de zijnen er oorspronkelijk effectief in slaagden een breed publiek te bereiken. Met een jaarlijkse abonnementsprijs van 25 frank was het destijds zeker niet goedkoop.⁴⁴¹ De oorzaak voor die hoge kostprijs moet allicht gezocht worden in het dagbladzegel, dat tijdschriften belaste naargelang het formaat waarop ze werden gedrukt. Daardoor was de kost voor papier de grootste uitgave bij het drukken.⁴⁴² Er was wel een uitzondering voor periodieke publicaties gewijd aan wetenschap en kunst, die maximaal eenmaal per maand verschenen en meer dan twee bladzijden druk omvatten.⁴⁴³ Dat is overigens de verklaring voor de oververtegenwoordiging van maandbladen in de juridische tijdschriftenwereld. Maar aangezien *La Belgique Judiciaire* tweemaal per week verscheen, kon het geen beroep doen op die gunstmaatregel. Na de Franse Februarirevolutie (1848) kwam er beterschap. Toen de revolutie naar België dreigde over te waaien, reageerde de regering onder Charles Rogier doortastend met enkele democratische maatregelen. Zo werd de kiescijns verlaagd en het dagbladzegel afgeschaft. Een van de argumenten was dat de pers maar werkelijk vrij kon zijn als

⁴³⁷ *BJ* 1846, n°70 supplément,1-4.

⁴³⁸ "Statistique de la maison de force de Gand", *BJ* 1867, 719-720.

⁴³⁹ Bijvoorbeeld NOTHOMB, "Compte rendu de l'administration de la justice criminelle en Belgique 1836, 1837, 1838, 1839", *BJ* 1842-43, 577-602; "Statistique de la justice civile et commerciale en France pendant l'année 1841", *BJ* 1842-43, 1053-1055; "Statistique judiciaire. Travaux de la cour d'appel de Bruxelles, de la cour d'assises du Brabant et du tribunal de première instance de Bruxelles pendant l'année 1858-1859", *BJ* 1860, 273-276. De statistieken kregen niet systematisch een vermelding in het tijdschrift. Tussen 1862 en 1885 kregen vooral de werkzaamheden van de Brusselse rechtbank van koophandel jaarlijks aandacht.

⁴⁴⁰ "Cours universitaires-facultés de droit", *BJ* 1843-43, 526-528; "Fête aux lauréats à Gand-Discours de M. De Paux", *BJ* 1842-43, 1655-1666; "Concours universitaire de 1843-1844. Questions à traiter en loges", *BJ* 1844, 655-656.

⁴⁴¹ De *Gazette van Gend*, een krant die driemaal per week verscheen, kostte toen 3,75 frank per trimester en voor 5 frank kon een abonnee het per post laten afleveren.

⁴⁴² T. LUYKX, *Een halve eeuw zegelbelasting op de Belgische pers (sept. 1797-mei 1848)*, Brussel, Paleis der Academiën, 1956, 3.

⁴⁴³ T. LUYKX, *Een halve eeuw zegelbelasting*, 5.

zij door haar lage prijs het grote publiek kon bereiken.⁴⁴⁴ De afschaffing van het zegelrecht moest de Belgische pers ook in staat stellen de concurrentie aan te gaan met de Franse journalistiek.⁴⁴⁵ *La Belgique Judiciaire* zakte daardoor ietwat in prijs, maar die daling was verre van substantieel.

Een ander probleem waar *La Belgique Judiciaire* initieel mee te maken had, was de aanwezigheid van Franse nadrukken. Aanvankelijk zagen noch de drukkers, uitgevers, redacteurs en lezers graten in het kopiëren van buitenlandse – en dan vooral de Franse – literatuur. Halfweg de jaren 1840 veranderde die mentaliteit, vooral onder redacteurs en lezers, en rees er alsmaar meer kritiek op die nadrukken.⁴⁴⁶ Toch duurde het tot 1852 vooraleer een bilateraal verdrag met Frankrijk het nadrukken van Franse literatuur een halt toeriep.⁴⁴⁷ Hierdoor hoefde *La Belgique Judiciaire* in eigen land niet meer te vrezen voor de Franse concurrentie.

Door die maatregelen kreeg het tijdschrift een extra duwtje in de rug, maar de echte reden voor zijn succes moet toch gezocht worden in het milieu van de Brusselse advocatuur.

De Brusselse advocatuur als drijvende kracht achter *La Belgique Judiciaire*

Er was een onmiskenbare band tussen *La Belgique Judiciaire* en de Brusselse balie.⁴⁴⁸ Om te beginnen waren de vier redactieleden allen als advocaat verbonden aan die balie en schopte Lavallée het zelfs twee keer tot stafhouder, in 1866-1867 en 1869-1870. Ook andere medewerkers, zoals Adolphe Roussel (1809-1875),⁴⁴⁹ advocaat en professor strafrecht en rechtsencyclopedie aan de ULB, en Jules Guillery (1824-1902)⁴⁵⁰ waren stafhouder van de Brusselse balie.

⁴⁴⁴ T. LUYKX, *Een halve eeuw zegelbelasting*, 27.

⁴⁴⁵ T. LUYKX, *Een halve eeuw zegelbelasting*, 27.

⁴⁴⁶ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 173-178.

⁴⁴⁷ H. DOPP, *La contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, 195-202.

⁴⁴⁸ Over de geschiedenis van de Brusselse balie zie het basiswerk B. COPPEIN & J. DE BROUWER, *Histoire du barreau de Bruxelles 1811-2011/1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, Brussel, Bruylant, 2012.

⁴⁴⁹ Roussel was een Franse student die in Leuven rechten studeerde. Tijdens de Belgische omwenteling nam hij het voortouw in de Leuvense burgerwacht om zich gewapenderhand naar Brussel te begeven en er de Nederlanders te verjagen. Na de septemberdagen werd hij professor te Leuven en vanaf 1834 aan de ULB. Hij liet zich uiteindelijk ook tot Belg naturaliseren. Roussel was als advocaat verbonden aan de Brusselse balie waarvan hij ook stafhouder werd (1864-1865); G. BIGWOOD, "Roussel, Armand-Adolphe", *Biographie nationale*, dl. 20, 257-258.

⁴⁵⁰ Guillery studeerde rechten te Luik en schreef zich, na voltooiing van zijn studies, in aan de Brusselse balie. Hij zetelde voor de liberalen in de Kamer (1859-1884). In 1891 werd hij minister van Staat. Hij was driemaal stafhouder aan de Brusselse balie (1872-1873, 1877-1878 en 1884-1885);

Er was verder een grote betrokkenheid van de Brusselse *Conférence du Jeune Barreau*. Zoals eerder vermeld, organiseerde Auguste Orts de eerste pleitoefeningen in 1840 en ontstond *La Basoche* een jaar later. In 1848 kende die laatste een doorstart in de vorm van de *Conférence du Jeune Barreau*, waar twee van de redacteurs later voorzitter van zouden worden: Henri Lavallée in 1854-1855 en Egide Arntz in 1862-1863. De genegenheid van *La Belgique Judiciaire* voor de vereniging bleek uit de publicatie van de jaarlijkse openingsredes.

La Belgique Judiciaire gaf ook een forum aan enkele opmerkelijke jonge advocaten die, bijna twintig jaar na de opstart van het tijdschrift, opnieuw een frisse wind lieten waaien door de Brusselse balie. Eén jonge advocaat in het bijzonder liet zich rond de jaarwisseling van 1862 naar 1863 opmerken: Edmond Picard.⁴⁵¹ Naar aanleiding van de geringe aanwezigheid van magistraten en gevestigde advocaten op de openingsrede van de *Conférence* bij het begin van het gerechtelijk jaar, schreef hij een ophefmakend driedelig artikel in *La Belgique Judiciaire*.⁴⁵² Enkele maanden later kreeg Picard zelfs zijn eigen tweewekelijkse rubriek, de *Chronique du Palais*,⁴⁵³ waarmee hij, en dus ook *La Belgique Judiciaire*, jonge advocaten wegwijs wou maken aan de Brusselse balie.⁴⁵⁴ Tegelijk wilde hij de Brusselse gerechtelijke wereld een nieuw elan geven en waagde hij het zelfs de jaarlijkse openingsrede van het hof van beroep in vraag te stellen. Niet zonder ironie schreef hij:

“Selon l’usage antique et solennel a eu lieu, le 15 octobre dernier, la rentrée de la cour d’appel de notre ville. Pour qui a la constance de se rendre chaque année à cette grave cérémonie, ce n’est pas une occasion de s’abreuver de nouveauté.

J.-L. DE PAEPE & C. RAINDORF-GÉRARD (eds.), *Le Parlement belge 1831-1894: données biographiques*, Brussel, Académie Royale de Belgique, 332.

⁴⁵¹ Over Edmond Picard is heel wat gepubliceerd. Drie recente basiswerken zijn: B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011; P. ARON & C. VANDERPELEN-DIAGRE, *Edmond Picard. Un bourgeois socialiste belge à la fin du dix-neuvième siècle*, Bruxelles, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, 2013; W. VAN EECKHOUTTE & B. MAES (eds), *Genius, grandeur & gêne. Het Fin de Siècle rond het Justitiepaleis te Brussel en de controversiële figuur van Edmond Picard/La Fin de Siècle autour du Palais de Justice de Bruxelles et le personnage d’Edmond Picard*, Gent, Knops, 2014.

⁴⁵² Bewust dat zijn kritiek niet in goede aarde zou vallen, schreef Picard de artikels onder het pseudoniem Claudius; CLAUDIUS, “Examen de quelques questions relatives à la profession d’avocat”, *BJ* 1862, 1441-1447; CLAUDIUS, “Examen de quelques questions relatives à la profession d’avocat”, *BJ* 1863, 1-8; CLAUDIUS, “Examen de quelques questions relatives à la profession d’avocat”, *BJ* 1863, 161-171.

⁴⁵³ De rubriek was anoniem geschreven. Pas later verduidelijkte Picard in zijn *Bibliographie* dat hij achter het pseudoniem zat; E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 595-596.

⁴⁵⁴ “Chronique du Palais. Dernière quinzaine d’octobre”, *BJ* 1864, 1420-1421.

Toujours la même guirlande de magistrats en robe rouge au haut de l'estrade, toujours le même essaim noirâtre d'avocats et de curieux fourvoyés au bas des degrés; quelques membres du conseil de discipline en robe à la barre, sur le terrain à mi-hauteur où les plaideurs sont admis à exposer leurs querelles, tous les jours, les dimanches et fêtes exceptés, de dix à deux heures."⁴⁵⁵

Wellicht maakte Picard zich daarmee niet erg populair, maar hij liet het niet aan zijn hart komen.

In de volgende afleveringen hekelde de advocaat de politieke partijen en de hypocrisie in de gerechtelijke wereld. De bij wijlen bijtende kritiek werd niet in dank afgenomen en twintig jaar later schreef – wellicht – Picard daarover:

*"cela [de rubriek] ne dura guère qu'une année, car on n'était pas encore fait au reportage effréné d'aujourd'hui, et l'on trouvait indiscret, voire scandaleux, le récit en une forme légère, et souvent très vive, des incidents quotidiens de la maison."*⁴⁵⁶

Het is niet zeker of de rubriek werd stopgezet op initiatief van de redactieraad van *La Belgique Judiciaire*. We vonden in ieder geval geen spoor van ontevreden lezers. Het is perfect mogelijk dat de drukke agenda van de schrijver hiervoor verantwoordelijk was...

⁴⁵⁵ "Chronique du Palais. Dernière quinzaine d'octobre", *BJ* 1864, 1421.

⁴⁵⁶ "Optat Scailquin", *JT* 1884, 978.

In het kielzog van *La Belgique Judiciaire*

La Belgique Judiciaire was zonder enige twijfel het belangrijkste Belgische juridische tijdschrift van zijn generatie. Toch moest het concurrentie dulden die het vanop twee flanken ‘aanviel’. Enerzijds werd het te specifiek bevonden, waardoor het vanaf 1849 concurrentie kreeg van een nieuw algemeen tijdschrift. Anderzijds was het te algemeen, waardoor er ruimte vrijkwam voor meer gespecialiseerde tijdschriften.

Een nieuw algemeen tijdschrift: *Le Courrier des Tribunaux* (1849-1857)

Ondanks het oorspronkelijk breed opgevatte programma – men probeerde alle juridische beroepen en het quasi-monopolie op de juridische tijdschriftenmarkt te bereiken – groeide *La Belgique Judiciaire* al gauw uit tot hét tijdschrift van de advocaten. Op zich was die evolutie niet zo vreemd, aangezien eind jaren 1840 zowat elke beroepsgroep over een eigen blad leek te beschikken:

*“pour les avocats, la Belgique Judiciaire et les Revues de droit; pour les notaires, le Journal du Notariat; pour les avoués et les huissiers, le Journal des Avoués; pour les commerçants, l’Echo, devenu plus tard le Guide du commerce.”*⁴⁵⁷

Aangezien *La Belgique Judiciaire* op die manier slechts een select publiek (de advocatuur) bediende, groeide bij sommigen de wens voor een nieuw algemeen tijdschrift. Op 1 januari 1849 verscheen daarom het eerste nummer van *Le Courrier des Tribunaux*.⁴⁵⁸ Vanaf 31 maart 1849 nam de *Société des Sciences Juridiques* de redactionele arbeid op zich:

*“Les colonnes du Courrier avaient été ouvertes à la Société des sciences juridiques; plusieurs de ses membres effectifs ou correspondants, y ont vu paraître le résultat de leurs recherches [...]. Les membres correspondants se sont engagés à fournir des jugements prononcés par les tribunaux des villes qu’ils habitent et d’y ajouter une annotation complète et soignée de la doctrine et de la jurisprudence belge et française. Les sociétaires de Bruxelles ont promis la plus active collaboration à cette entreprise, qui est l’expression d’un besoin généralement senti.”*⁴⁵⁹

Inhoudelijk leek het tijdschrift de aanval in te zetten op *La Belgique Judiciaire*. Dat blijkt uit het openingseditoriaal, waarin de schrijver enigszins verwonderd stelde dat België, en vooral zijn hoofdstad, nog steeds niet over een *Gazette des Tribunaux* beschikte:

⁴⁵⁷ “Bruxelles le 1er janvier 1849”, *Courrier des Tribunaux* 1849, 1ste serie, 1.

⁴⁵⁸ De volledige titel was *Le Courrier des Tribunaux. Jurisprudence civile, commerciale et criminelle*.

⁴⁵⁹ “L’éditeur du Courrier des Tribunaux à ses lecteurs”, *Courrier des Tribunaux* 1850, 3de serie, 101.

*“On s’est étonné depuis longtemps de ne pas voir la capitale de la Belgique dotée d’une publication analogue à la Gazette des Tribunaux de Paris, réunissant dans sa spécialité de jurisprudence l’utilité et l’agrément.”*⁴⁶⁰

Bovendien waren de bestaande tijdschriften er niet in geslaagd een halt toe te roepen aan de invoer van talloze buitenlandse werken. Zoals we gezien hebben, bleven de roefdrukken op dat ogenblik de markt overspoelen. Volgens de redactie van de *Gazette* werd er te weinig Belgisch weerwerk geboden. Daarom alleen al achtte de redactie de tijd rijp voor een nieuw Belgisch tijdschrift:

*“[...] le besoin d’un journal [...] qui offrirait à l’œil de l’observateur intelligent ce cachet original de nationalité que les Belges, envahis par les productions de l’étranger, semblent avoir jusqu’à présent méconnu.”*⁴⁶¹

Een ander probleem was dat de bestaande periodieken er nog steeds niet in geslaagd waren het recht te populariseren. Het principe *nemo censetur ignorare legem* was daardoor een illusie. De *Courrier* wou dit probleem wegwerken door drie genres te incorporeren. Zonder die te definiëren stelde de uitgever dat het ging om de karaktertrekken van een *“Revue de droit, Recueil de Jurisprudence et Journal Judiciaire”*.⁴⁶² De *Société* wenste met het nieuwe tijdschrift dan ook een breed publiek te bereiken:

*“Nous aussi, nous avons senti le besoin d’un journal à la portée de toutes les fortunes et de toutes les intelligences, qui serait à la fois un mémorandum pour l’avocat, un répertoire varié de décisions diverses, un délassement pour l’homme du monde.”*⁴⁶³

De *Courrier* wilde op die manier iedereen betrekken bij de juridische debatten, waaronder de industrieel en de grondbezitter – *“tout homme sérieux enfin”* – teneinde die te behoeden voor mogelijke procedureslagen.

Qua vorm leek de *Courrier* erg op *La Belgique Judiciaire* – ze deelden hetzelfde lettertype, formaat en bladspiegel – maar het was wel de helft goedkoper.⁴⁶⁴ De abonnementen hadden de duurtijd van een semester. Het verscheen oorspronkelijk eveneens op donderdag en zondag, maar in 1856 besloot de redactie om slechts eenmaal per week te verschijnen en de omvang van het nummer – normaal vier bladzijden – te verdubbelen. Voorheen durfde de redactie al eens een rechterlijke

⁴⁶⁰ “Bruxelles le 1er janvier 1849”, *Courrier des Tribunaux* 1849, 1ste serie, 1.

⁴⁶¹ “Bruxelles le 1er janvier 1849”, *Courrier des Tribunaux* 1849, 1ste serie, 1.

⁴⁶² “L’éditeur du Courrier des Tribunaux à ses lecteurs”, *Courrier des Tribunaux* 1850, 3de serie, 101.

⁴⁶³ “Bruxelles le 1er janvier 1849”, *Courrier des Tribunaux* 1849, 1ste serie, 1.

⁴⁶⁴ “Conditions de l’abonnement”, *Courrier des Tribunaux* 1849, 1ste serie, 1.

beslissing in te korten door het advies van het Openbaar Ministerie niet op te nemen of de argumentatie van de partijen achterwege te laten.⁴⁶⁵ Het tijdschrift verdween roemloos na het zeventiende volume – het zeventiende semester – in 1857.

De teloorgang van de *Gazette* betekende niet dat *La Belgique Judiciaire* nu de markt voor zichzelf had. De algemeenheid die het nastreefde had immers ook nadelen. Aan de ene kant kreeg elke rechtstak wel af en toe aandacht, maar voor diepgravend onderzoek was er zelden plaats. Bovendien kwam van de beloofde aandacht voor de uitspraken van lagere rechtbanken weinig in huis. Zo was in jaargang 1850 twee op de drie opgenomen uitspraken afkomstig van een hof en was een gelijkaardig percentage door een Brusselse rechtbank uitgesproken. Tien jaar later lieten overzichten van rechtspraak het aandeel cassatierechtspraak in absolute cijfers alleen maar toenemen, maar relatief gezien was het aandeel arresten tot onder de 60 % gezakt, terwijl de geografische spreiding ook meer differentieerde.⁴⁶⁶ De nabijheid en het belang van het Hof van Cassatie en de hoven van beroep zorgden ervoor dat men zich vooral op Brussel richtte. Dit zette de deur wagenwijd open voor nieuwe, meer lokale en gespecialiseerde tijdschriften.

Nieuwe gespecialiseerde tijdschriften

Jurisprudence des Tribunaux de Première Instance

Een eerste reactie kwam er vanuit de Luikse magistratuur, met een nieuwe rechtspraakverzameling. In januari 1852 verscheen het eerste nummer van *Jurisprudence des Tribunaux de Première Instance*,⁴⁶⁷ een maandblad dat exclusief uitspraken van lagere rechtbanken opnam. Achter dat nieuwe tijdschrift zaten twee Luikse magistraten, Jean Joseph Roland Cloës (1796-1876),⁴⁶⁸ de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg, en Remacle Joseph Bonjean (1807-1887),⁴⁶⁹ raadsheer bij

⁴⁶⁵ “A nos lecteurs”, *Courrier des Tribunaux* 1856, 15e serie, 1.

⁴⁶⁶ Bijvoorbeeld alleen over de militie “Jurisdiction civile”, *BJ* 1960, 561-575.

⁴⁶⁷ De volledige titel was *Jurisprudence des Tribunaux de Première instance en matière civile, commerciale et correctionnelle, des justices de paix et de simple police, mise en rapport avec la jurisprudence des arrêts et la doctrine*.

⁴⁶⁸ Cloës behoorde tot de eerste lichting studenten die een rechtenopleiding startte aan de pas opgerichte Luikse universiteit. Nadat hij in 1820 afstudeerde, begon hij als advocaat aan de Luikse balie. Vier jaar later werd hij er plaatsvervangend rechter. Na de Belgische onafhankelijkheid benoemde het Nationaal Congres hem tot rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Luik. In 1858 werd hij raadsheer bij het Luikse beroepshof; J. CUVÉLIER, “Cloës, Jean Joseph Roland”, *Biographie nationale*, dl. 29, 456-458.

⁴⁶⁹ Bonjean was gemeenteraads- en provincieraadslid. In 1831 werd hij procureur des Konings en in 1843 raadsheer bij het Hof van Beroep te Luik. Hij was een fervent jager en zeer onderlegd op het vlak van de jachtwetgeving. Van 1867 tot 1882 was hij raadsheer bij het Hof van Cassatie. Hij werkte mee

het hof van beroep te Luik. Het blad was nauw verbonden met de familie Cloës en werd in 1889 overgenomen door Edouard Cloës. De zoon van Jean Joseph was rechter bij de rechtbank van Verviers en leidde het tijdschrift nog een kwarteeuw.⁴⁷⁰ Het verscheen om de veertien dagen en bevatte enkel rechtspraak en commentaar op wetgeving.⁴⁷¹ Alhoewel rechtspraak van overal te lande gepubliceerd werd, kreeg de Luikse rechtspraak in elk nummer een prominente plaats. Het tijdschrift kende een enorm succes. Dat verklaart dat de eerste tien jaargangen, die een kleinere oplage kenden, een herdruk kregen bij Larcier.⁴⁷²

Administratiefrechtelijke tijdschriften

Hoger vermeldden we al het eerste administratiefrechtelijke tijdschrift, *La Belgique Communale*, dat in 1847 opgericht werd en een jaar later in een schandaalsfeer alweer ten onder ging.⁴⁷³ Ondanks een eigen gemeente- en provinciewet, bleken Belgische administraties vooralsnog Franse handboeken te hanteren om bepaalde problemen op te lossen.⁴⁷⁴ De kentering kwam er vooral nadat administratief recht een verplicht vak werd aan de rechtsfaculteiten (1849)⁴⁷⁵ en in het middelbaar onderwijs (1850).⁴⁷⁶ Het administratief recht kreeg hierdoor een meer wetenschappelijk aura.⁴⁷⁷ Overheden die op de hoogte wensten te zijn van de evoluties op het vlak van het bestuursrecht kwamen echter van een kale reis thuis:

“Les Communes, les Etablissements publics et les fonctionnaires de l’Ordre administratif ne peuvent évidemment se résigner à se procurer, à un prix très-

aan drie tijdschriften, waarvan twee met Cloës: *Jurisprudence des Tribunaux de première instance* (1852-1887), *Revue de l’administration* (1854-1887) met Vergote, Beckers en Leemans en *Mémorial des conseils de fabrique* (1857-1887); M. MESDAGH DE TER KIELE, “Rentrée des Cours et Tribunaux. Cour de Cassation”, *JT* 1887, 1161-1162; “Funérailles de M. Bonjean”, *JT* 1887, 1203-1208.

⁴⁷⁰ In 1913 verscheen het tijdschrift opnieuw nadat het twee jaar had stilgelegen; J. CUVELIER, “Cloës, Jean Joseph Roland”, *Biographie nationale*, dl. 29, 458; “Jurisprudence des tribunaux. Recueil critique et doctrinal continué”, *JT* 1913, 32.

⁴⁷¹ Opmerkelijk is dat het tijdschrift opende met een commentaar op de Hypotheekwet van 16 december 1851; “Commentaire”, *Jurisprudence des tribunaux de première instance* 1852, 1-6.

⁴⁷² E. PICARD & F. LARCIER, *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge*, 999.

⁴⁷³ Zie pagina 73.

⁴⁷⁴ A.O., “De quelques ouvrages concernant le droit administratif récemment publiés en Belgique”, *BJ* 1846, 1176.

⁴⁷⁵ Meer over het rechtsonderwijs: R. VERSTEGEN, “L’enseignement du droit en Belgique. Evolution de la législation aux XIXe et XXe siècle”, in F. STEVENS & D. VAN DEN AUWEELE (eds.), *Houd voet bij stuk. Xenia iuris historiae G. Van Dievoet Oblata*, Leuven, 1990, 169-188; Loi du 15 juillet 1849 qui modifie la loi du 27 septembre 1835 sur l’enseignement supérieur, *Moniteur belge* 19 juli 1849; *Pasin.* 1849, 346-356.

⁴⁷⁶ Art. 22, 3°, loi de 1 juin 1850 sur l’enseignement moyen, *Moniteur belge* 2 juni 1850; *Pasin.* 1850, 145-153.

⁴⁷⁷ “Objet de cette publication”, *Rev. adm.* 1854, 3.

élevé, des recueils de jurisprudence où ils ne puiseraient qu'un petit nombre de décisions judiciaires, qui les concernent."⁴⁷⁸

Bonjean en Cloës besloten daarom samen met Jean-Baptiste Bivort (1808-1870), kabinetssecretaris van de minister van Binnenlandse Zaken, en Edouard Dubois (1807-1861),⁴⁷⁹ substituut procureur des Konings te Luik, de *Revue de l'administration et du droit administratif de la Belgique* (1854-1970) in het leven te roepen. De redactie zag zich versterkt met Jean Defooz (1804-1863),⁴⁸⁰ die in 1835 de leerstoel administratief recht aan de universiteit van Luik had opgericht. Vanwege zijn zwakke gezondheid moest hij echter al na drie nummers de redactie verlaten, maar hij bleef wel als raadgever bijstand verlenen.⁴⁸¹ De redactie kreeg ook de medewerking van magistraten en ambtenaren.

De ambitie van het tijdschrift lag erin om via wetenschappelijk onderbouwde bijdragen de praktijk te dienen. Zoals de auteur van het openingseditoriaal "*en deux mots*" omschreef:

"Développer l'organisation du Pouvoir administratif, ses attributions, ses rapports, ses moyens et son mode d'action, sa compétence;

Indiquer les droits, devoirs, obligations et limites de chaque autorité;

Tracer aux mandataires légaux de ce Pouvoir, les règles qu'ils doivent suivre dans l'imposante mission dont ils sont investis, en gérant des intérêts communs, qui se confondent avec l'intérêt général et individuel;

Expliquer les lois nombreuses, qui s'enchaînent, se modifient, et s'éclaircissent par les discussions parlementaires et les décisions intervenues;

Suivre le réseau si compliqué de ces lois, en s'efforçant de n'en laisser échapper aucun anneau, afin de prévenir l'erreur;

Traiter, successivement et dans leurs détails, les matières diverses, qui sont du domaine administratif."⁴⁸²

⁴⁷⁸ "Objet de cette publication", *Rev. adm.* 1854, 5.

⁴⁷⁹ Dubois studeerde rechten aan de Luikse universiteit. Na een korte carrière als advocaat (1829-1834) werd hij magistraat. In 1858 werd hij benoemd tot raadsheer bij het hof van beroep te Luik. Hij was ook een tijdlang actief als provincieraadslid; "Dubois, Edouard", Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁴⁸⁰ Jean Defooz studeerde in 1828 af aan de Luikse rijksuniversiteit, waarna hij daar tot 1834 advocaat was. Kort nadat hij toetrad tot de magistratuur (1834-1836), werd hij professor te Luik. Over Jean Defooz zie A. LE ROY, *Liber memorialis de l'Université de Liège depuis sa fondation*, Luik, Université de Liège, 1869, 141-149; "Defooz, Jean", Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁴⁸¹ "Avis", *Rev. adm.* 1854, s.p.

⁴⁸² "Objet de cette publication", *Rev. adm.* 1854, 6.

Na het openingseditoriaal volgde een situering van het administratief recht in het Belgische rechtstelsel. De auteur van de bijdrage onderscheidde drie rechtstakken: burgerlijk recht, publiek recht en administratief recht dat, hoewel verbonden met het publiek recht, autonoom bestond.⁴⁸³ De eerste jaargang eindigde bovendien met een bibliografisch overzicht van alle werken met betrekking tot het administratief recht.⁴⁸⁴ Een nieuwe Belgische rechtstak was geboren.⁴⁸⁵ Het nieuwe tijdschrift hield zich bezig met allerhande bestuurlijke zaken zoals de openbare onderstand, de militie maar ook de kerkfabrieken.⁴⁸⁶ In zekere zin was het zelfs het eerste 'echte' rechtsgeleerde tijdschrift in België aangezien, door het veelvuldig gebruik van voetnoten en andere referenties, de artikels de indruk wekten doorwrocht te zijn. Het was nu eenmaal gemakkelijker voor een specialistisch tijdschrift om meer diepgravend tewerk te gaan.

Het openingseditoriaal van de *Revue de l'administration* paste in het toenmalig enthousiasme dat België, onder meer door een sterke grondwet, gevrijwaard was gebleven van de revolutionaire tendensen in 1848. Na het benadrukken van 's lands wapenspreuk, *L'union fait la force*, ging de anonieme auteur door met het verheerlijken van de Belgische natie, de onafhankelijkheid, de grondwettelijke vrijheden, de scheiding der machten en de grootsheid van de instellingen.⁴⁸⁷ Al die elementen hadden ervoor gezorgd dat het koninkrijk zo goed als ongeschonden uit de revolutie van 1848 gekomen was.⁴⁸⁸ In die zin paste het tijdschrift in de populariserende grondwetscultus die er toen heerste.⁴⁸⁹

De *Revue de l'administration* was een echte trendsetter voor andere administratiefrechtelijke tijdschriften.⁴⁹⁰ Om te beginnen ontstond vanuit dezelfde

⁴⁸³ "Du droit administratif et de ses divisions", *Rev.adm.* 1854, 7-12.

⁴⁸⁴ "Relevé des ouvrages sur le droit public, le droit administratif et l'administration publiés en Belgique depuis l'année 1830", *Rev.adm.* 1854, 907-924.

⁴⁸⁵ In 1843 had Roussel nog het volgende geschreven over het administratief recht: "A considérer le jeu de l'administration dans l'action sociale, on est tristement surpris de l'espèce d'abandon scientifique dans lequel est tombé le Droit administratif"; A. ROUSSEL, *Encyclopédie du droit*, Brussel, J. Delfosse, 1843, 156.

⁴⁸⁶ "Objet de cette publication", *Rev. adm.* 1854, 4.

⁴⁸⁷ "La Belgique et sa constitution", *Rev. adm.* 1854, 13-18.

⁴⁸⁸ "La Belgique et sa constitution", *Rev. adm.* 1854, 15.

⁴⁸⁹ Over die grondwetscultus zie S. HUYGEBART, "Les quatre libertés cardinales. De iconologie van de vrijheid van pers, onderwijs, vereniging en geloof in België, als uitdrukking van een populariserende grondwetscultus vanaf 1848", *Pro Memoria* 2013, 154-180.

⁴⁹⁰ *La Belgique Communale, Revue de l'administration et du droit administratif de la Belgique; Mémorial belge des conseils de fabrique, du contentieux des cultes, des bureaux de bienfaisance, des hospices et de l'administration en général; Recueil de jurisprudence administrative en matière de domicile de secours; Revue communale de Belgique; Recueil de droit électoral.*

groep rond Cloës en Bonjean het *Mémorial belge des conseils de fabrique, du contentieux des cultes, des bureaux de bienfaisance, des hospices et de l'administration en général* (1857-1895).⁴⁹¹

Tien jaar later verscheen het eerste nummer van *La revue communale de Belgique*, als reactie op het tijdschrift dat Cloës en Bonjean sinds 1854 uitgaven.⁴⁹² Het initiatief werd genomen door Emile Hellebaut (†1892),⁴⁹³ gemeentesecretaris in Laken en later in Anderlecht, die zich zeer verdienstelijk had gemaakt met zijn administratiefrechtelijke publicaties.⁴⁹⁴ Hij werd geholpen door Henri Collard.⁴⁹⁵ Het duo meende als gemeentelijke functionarissen over de nodige ervaring te beschikken om een dergelijke publicatie te verzorgen. Daarmee gaven zij impliciet een sneer aan de magistraten en advocaten die zich inlieten met de complexe materie van het bestuursrecht, maar er te weinig over kenden. Na anderhalf jaar moest Collard de redactie om gezondheidsredenen verlaten.⁴⁹⁶ Hij werd opgevolgd door Eugène Somerhausen (1827-1895), één van de invloedrijkste ambtenaren van het land.⁴⁹⁷ De redactionele geschiedenis van het blad kenmerkte zich door enig

⁴⁹¹ Dit tijdschrift opende met een beschrijving van de kerkelijke hiërarchie en de verschillende kerkelijke instellingen.

⁴⁹² E. HELLEBAUT & H. COLLARD, "Introduction", *Rev. Comm.* 1868, p. VI.

⁴⁹³ Hellebaut studeerde rechten aan de ULB en begon zijn professionele loopbaan aan de Brusselse balie. Hij ondervond al snel dat het advocatenbestaan niets voor hem was. Hij ging aan de slag als hoofd van het kabinet van de arrondissementscommissaris. Even was hij arrondissementscommissaris ad interim. Daarna werd hij gemeentesecretaris in Laken (1881) en Anderlecht (1881-1892).

⁴⁹⁴ Zo was Hellebaut betrokken bij het *Bulletin des secrétaires communaux* en het *Journal de l'officier de l'état civil*. Hij schreef ook enkele boeken met betrekking tot alle facetten van het gemeentelijke recht; "Mort de M. Emile Hellebaut", *Rev. Comm.* 1892, 262.

⁴⁹⁵ Over Collard weten we jammer genoeg zo goed als niets.

⁴⁹⁶ E. DISCAILLES, "Somerhausen, Eugène", *Biographie nationale*, dl. 23, 145.

⁴⁹⁷ Eugène Somerhausen studeerde rechten en politieke wetenschappen aan de ULB. Hij bouwde na zijn studies zijn volledige professionele loopbaan uit bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Hij werd uiteindelijk directeur-generaal, de hoogst mogelijke positie die een ambtenaar kan bereiken. In 1873 werd hij tot secretaris van de *Conseil Supérieur d'Hygiène Publique* benoemd. Dat orgaan speelde vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw een belangrijke rol voor het bepalen van het gezondheidsbeleid. In 1880 werd hij directeur-generaal ad interim van de Burgerwacht en twee jaar later gaf hij leiding aan de afdeling Provinciale en gemeentelijke aangelegenheden (*affaires communales et provinciales*). Via zijn tijdschrift, dat ook in het buitenland werd verkocht, kon Somerhausen zijn beleid verspreiden; P. BIDDAER, "M. Eugène Somerhausen", *Rev. Comm.* 1895, 225-239; E. DISCAILLES, "Somerhausen, Eugène", *Biographie nationale*, dl. 23, 144-148; K. VELLE & F. STRUBBE, "De FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu", in P. VAN DEN EECKHOUT & G. VANTHEMSCHE, *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België*, 19de-21ste eeuw, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009, 437.

nepotisme. Zo volgden de collega-stadssecretarissen elkaar op en was er de familie Somerhausen die drie generaties lang het tijdschrift bleef besturen.⁴⁹⁸

Het tijdschrift publiceerde en becommentarieerde wetgeving die van belang was voor de gemeentelijke overheden. Het besteedde verder aandacht aan gerechtelijke en administratieve beslissingen. De redactie volgde de actualiteit op de voet. Er was ook een aparte rubriek *Réponses aux questions soumises par les abonnés*, waarin lezers over specifieke gemeenterechtelijke casussen vragen konden stellen die door de medewerkers van het tijdschrift werden beantwoord.⁴⁹⁹

Het doelpubliek bestond uit gemeentelijke functionarissen.⁵⁰⁰ Het blad werd lovend onthaald en kreeg steun vanuit ministeriële hoek. De liberale minister van Binnenlandse Zaken, Eudore Pirmez (1830-1890),⁵⁰¹ beval via omzendbrieven het tijdschrift aan, zodat het in veel gemeentelijke bibliotheken terug te vinden was.⁵⁰² De liberale sympathieën van de redactie zullen wellicht een duwtje in de rug geweest zijn.

Handelsrechtelijke tijdschriften

Naast administratiefrechtelijke tijdschriften ontstonden in de besproken periode ook een aantal tijdschriften die zich toespitsten op het handelsrecht. Haast vanzelfsprekend gebeurde dit op de belangrijkste handelsplaatsen: Gent, Antwerpen en Luik.

Een voortrekker was het Antwerpse *Jurisprudence du port d'Anvers et des autres villes commerciales et industrielles de la Belgique*, tot voor kort het oudste juridische tijdschrift van het land. Door het faillissement van de uitgever verdween het na 150 jaargangen in 2012. Het maandblad stond onder leiding van Joseph Conard (†1869),⁵⁰³ advocaat en vervolgens hoofdgriffier bij de Antwerpse handelsrechtbank. De levensloop van Conard heeft de ontstaansgeschiedenis van het blad bepaald. De Antwerpse advocaat bouwde aanvankelijk een rijke carrière uit aan de Antwerpse balie, waar hij

⁴⁹⁸ Emile Somerhausen was advocaat te Brussel. Hij trad in 1886 tot de redactie toe als redactiesecretaris (1886-1895) en volgde zijn vader op als hoofdredacteur toen die in 1895 overleed. Wanneer hij op zijn beurt kwam te overlijden nam zijn oudste zoon Marc Somerhausen het roer over. Marc Somerhausen werd uiteindelijk staatsraad bij de Raad van State.

⁴⁹⁹ "Nouveau destin", *Rev. Comm.* 1985, 185-188.

⁵⁰⁰ E. HELLEBAUT & H. COLLARD, "A nos lecteurs", *Rev. Comm.* 1869, p. V.

⁵⁰¹ E. DISCAILLES, "Pirmez, Eudore", *Biographie nationale*, dl. 17, 566-611.

⁵⁰² E. HELLEBAUT & H. COLLARD, "A nos lecteurs", *Rev. Comm.* 1869, p. VI.

⁵⁰³ Mijn dank gaat uit naar Jan Verstraete, oud-stafhouder van de Antwerpse balie, die informatie kon verstrekken omtrent Conard; [Overlijdensbericht J. Conard], *JPA/RHA* 1869, p. I-IV.

drie keer tot stafhouder verkozen werd, in 1840-1842, 1848-1849 en 1850-1851.⁵⁰⁴ Na zijn laatste jaar als stafhouder werd hij weggelaten van de tableau van de Orde van Advocaten te Antwerpen en begon hij een nieuwe carrière als griffier bij de plaatselijke rechtbank van koophandel.⁵⁰⁵

Hij zag potentieel in het publiceren van de rechtspraak omtrent handelsgeschillen en zocht zich een jongere medewerker die de praktische zaken van het tijdschrift op zich kon nemen. Zijn oog viel op de jonge advocaat François De Kinder (1827-1885), die sinds 1849 actief was aan de Antwerpse balie.⁵⁰⁶ Na het voortijdige overlijden van De Kinder in 1885 namen de griffierdiensten van de Antwerpse rechtbank van koophandel de redactie van het tijdschrift over, wat haast vanzelfsprekend leidde tot een rechtspraakverzameling van die specifieke rechtbank.

Vanaf de jaren 1870 verschenen een aantal nieuwe handelsrechtelijke titels. Dat gebeurde eerst in het Luikse en meer bepaald Verviers, waar de textielnijverheid een grote bloei kende.⁵⁰⁷ Later ontstond in Brussel de *Revue commerciale et juridique des chemins de fer* en nog later de *Jurisprudence commerciale des Flandres* en *Jurisprudence du Port d'Ostende*. In 1886 verscheen ten slotte *La Flandre Commerciale*. Gezien het beperkte, lokale belang van die tijdschriften gaan we er niet dieper op in.

⁵⁰⁴ P. BOGAERTS, F.DUPON, e.a., *1812-2012. 200 Jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, Brugge, Die Keure, 2012, 308.

⁵⁰⁵ Ten opzichte van de advocatuur was een carrière als griffier normaal gezien een stapje terug. Wat de rechtbanken van koophandel betreft, was dat echter niet per definitie zo. De inhoud van de functie van hoofdgriffier bij de rechtbank van koophandel, zoals Conard, lag dichterbij de functie van referendaris.

⁵⁰⁶ Hij was verschillende keren lid van de Raad van de Orde van de balie van Antwerpen en stafhouder in het gerechtelijk jaar 1871-1872.

⁵⁰⁷ *Recueil pour l'arrondissement de Verviers* (1870-1933) en de afsplitsing in 1878 *Jurisprudence du tribunal de commerce de Verviers* (1878-1939).

Besluit hoofdstuk II

Bij wijze van besluit van dit hoofdstuk moet gewezen worden op de grote invloed die de Belgische omwenteling heeft gehad op de geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften. Die invloed ging veel verder dan de aanvankelijk oppervlakkige toevoegingen van *belge* of *de Belgique* aan de bestaande rechtspraakverzamelingen. Er ontstonden allereerst nieuwe, Belgische rechtspraakverzamelingen, waarvan de *Pasicrisie belge* de belangrijkste was. Dit tijdschrift kan beschouwd worden als een samenraapsel van de meeste bestaande rechtspraakverzamelingen. De *Pasicrisie belge* biedt namelijk niet alleen het meest volledige eigentijdse rechtspraakoverzicht, maar dankzij de reeksen met rechtspraak uit de Franse en Hollandse periode werden ook de lacunes uit de vorige verzamelingen grotendeels opgevuld. Het was verder helemaal geen kopie van de Franse *Pasicrisie* maar een origineel Belgisch initiatief dat bedoeld was voor de Belgische rechtspraak.

Het Belgisch nationalisme komt evenwel het best tot uiting in *La Belgique Judiciaire*. Onderzoekers meenden tot op heden dat het eerste echte Belgische juridische tijdschrift “*strongly entrenched [was] in the French pattern*”⁵⁰⁸ of een typisch voorbeeld was van de Exegetische School.⁵⁰⁹ Beide beweringen zijn duidelijk aan herziening toe. De bewering dat België een Franse kolonie was mag dan wel kloppen voor de wetgeving, er bestonden wel degelijk tegenkrachten die probeerden een Belgisch recht – in navolging van het laatste grondwetsartikel – tot bloei te brengen.

La Belgique Judiciaire was allereerst geen Frans afkooksel, maar een compleet eigen, Belgisch product. Een aantal Brusselse advocaten sloegen in 1842 de hand aan de ploeg om een tijdschrift te maken dat zou bijdragen aan de ontwikkeling van de Belgische rechtscultuur en dat ter ondersteuning van de Belgische natie, wat volledig paste binnen de toen heersende nationalistische idealen. Zij wilden met hun nieuw tijdschrift de bestaande collecties van jurisprudentie en wetgeving – het toonbeeld van het zogenoemde Franse model en de Exegetische School – overstijgen. Hun achterliggend doel bestond er in om de ‘Belgische rechtswetenschap’ in ere te herstellen, zoals ze ook schreven in het openingseditoriaal: “*Il serait temps [...] de*

⁵⁰⁸ D. HEIRBAUT, “Law reviews in Belgium (1763-2004)”, 348.

⁵⁰⁹ P. PRAET, “Belgian legal journals between ‘pragmatic laziness’ and political accommodation”, *Juridica International* 2010, 80.

donner aux études théoriques la vigueur qu'elles eurent autrefois aux meilleurs jours de notre pays".⁵¹⁰

Verder bleek dat *La Belgique Judiciaire* vooral schatplichtig was aan de Historische School van Von Savigny. Dat blijkt allereerst uit de achtergrond van de leden van de eerste redactie, die allen sterk gevormd waren door die Duitse wetenschappelijke benadering. Ook inhoudelijk bevat *La Belgique Judiciaire* de ideeën van Von Savigny, met grote aandacht voor rechtsgeschiedenis en rechtsvergelijking als bouwstenen voor de Belgische rechtswetenschap.

Alhoewel *La Belgique Judiciaire* een grote vooruitgang betekende voor het al bij al schrale Belgische juridische landschap, verschenen al snel kapers op de kust. Een tijdlang, van 1849 tot 1857, moest het tijdschrift de concurrentie dulden van *Le Courrier des Tribunaux*, dat pretendeerde een ruimer publiek aan te spreken. Omgekeerd verschenen ook een aantal gespecialiseerde tijdschriften die elk op hun manier een kritiek vormden op de onvermijdelijke beperkingen van het algemene *La Belgique Judiciaire*. Vanuit Luik kwam bijvoorbeeld het initiatief van Cloës en Bonjean om een rechtspraakoverzicht te maken van lagere, vooral Luikse rechtspraak – wat een kritiek vormde op het overwicht van de Brusselse hogere rechtspraak in *La Belgique Judiciaire*. Verder verschenen ook een aantal nieuwe juridische tijdschriften gespecialiseerd in administratief en handelsrecht – *La Belgique Judiciaire* kon gezien haar algemeen karakter nu eenmaal niet aan alle rechtstakken voldoende aandacht schenken.

Opvallend is de grote dynamiek die uitging van de Belgische en dan vooral de Brusselse advocatuur, van waaruit de juridische tijdschriften groeiden. Toch moeten we een kanttekening maken voor wat *La Belgique Judiciaire* betreft. Van dit patriottistisch tijdschrift liggen, gezien de opleiding van de redactieleden, de roots eerder in Luik.

In de periode 1830-1881 kondigden zich ook al enkele tendensen aan die later sterker naar voren zouden treden. Zo waren de algemene tijdschriften *La Belgique Judiciaire* en *Le Courrier des Tribunaux* bedoeld om alle Belgen te informeren over het gerechtelijke leven. Veel bleef echter bij bedoeling. Het laatstgenoemde tijdschrift kon op geen enkel ogenblik de suprematie van *La Belgique Judiciaire* bedreigen. Het was wachten tot 1881, toen met het *Journal des Tribunaux* voor het eerst een ernstige uitdager op de Belgische juridische *Bühne* verscheen.

⁵¹⁰ *BJ* 1842-43, 1.

HOOFDSTUK III

DE BELLE ÉPOQUE VAN DE JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN (1881-1914)

Inleiding

De periode tussen 1881 en 1914, de zogenaamde *Belle Époque*, was niet alleen een hoogtepunt in de geschiedenis van kunst, wetenschap en cultuur, maar ook een scharniermoment voor de juridische tijdschriften in België.

Om te beginnen kreeg *La Belgique Judiciaire* in 1881 het gezelschap van het *Journal des Tribunaux*, tot op vandaag het belangrijkste juridische tijdschrift in Franstalig België. Het *Journal*, onder leiding van de fameuze Edmond Picard,⁵¹¹ was de veruitwendiging van een nieuwe wind die doorheen het Brusselse justitiepaleis waaide. Het vertolkte als geen ander de toenmalige visie dat juristen in het algemeen en advocaten in het bijzonder zich niet moesten opsluiten in de wereld van het recht, maar ook belangstelling moesten hebben voor wetenschap en kunst.⁵¹² Omgekeerd

⁵¹¹ Over Picard is de voorbije jaren veel verschenen. Het begon eind jaren 90 met de controversiële publicatie F. RINGELHEIM, *Un juriconsulte de race, Edmond Picard (1836-1924)*, Brussel, Larcier, 1999. De auteur schilderde Picard af als een antisemiet. Het werk kreeg een herdruk in 2012 nadat dr. B. Coppein een genuanceerder beeld schetste van Edmond Picard in zijn doctoraat, B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011. De lijst van publicaties van B. Coppein over Edmond Picard is op zijn zachtst uitgedrukt indrukwekkend, zie bijvoorbeeld het artikel in vier delen B. COPPEIN, “« J’ai vu ce que vous n’avez pas vu ». Droit et politique dans la pensée juridique d’Edmond Picard”, *JT* 2007, 21-23; 38-39; 57-58 en 76-77; B. COPPEIN, “Edmond Picard (1836-1924), avocat bruxellois et belge par excellence de la deuxième moitié du XIXe siècle”, in V. BERNAUDEAU (ed.), *Les praticiens du droit du Moyen Âge à l’époque contemporaine: approches prosopographiques, Belgique, Canada, France, Italie, Prusse : actes du colloque de Namur, 14, 15 et 16 décembre 2006*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2008, 225-237. Zie ook P. ARON & C. VANDERPELEN-DIAGRE, *Edmond Picard. Un bourgeois socialiste belge à la fin du dix-neuvième siècle*, Bruxelles, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, 2013 ; W. VAN EECKHOUTTE & B. MAES (eds), *Genius, grandeur & gêne. Het Fin de Siècle rond het Justitiepaleis te Brussel en de controversiële figuur van Edmond Picard/La Fin de Siècle autour du Palais de Justice de Bruxelles et le personnage d’Edmond Picard*, Gent, Knops, 2014.

⁵¹² De lijst van praktijkjuristen die zich artistiek bezighielden is best indrukwekkend. Zo was er bijvoorbeeld de dichter-vrederechter Karel Lodewijk Ledeganck (1805-1847), dichter-advocaat Georges Rodenbach (1855-1898) die via Edmond Picard zijn goede vriend jurist-schrijver Maurice Maeterlinck (1862-1949) leerde kennen. Verder waren er ook vrederechter-schrijver

had het justitiepaleis de opdracht zich te openen voor het grote publiek en het *Journal des Tribunaux* was daarbij het laagdrempelig medium waarmee de buitenwereld kennis kon nemen van het reilen en zeilen in de gerechtelijke wereld.

De *Belle Époque* was verder een bloeiperiode in de geschiedenis van de juridische tijdschriften door het grote aantal nieuwe titels die toen het levenslicht zagen. Om te beginnen waren er de tijdschriften die door en voor bepaalde beroepsgroepen uitgegeven werden, zoals het *Journal des juges de paix/Tijdschrift van de vrederechters* en de *Revue pratique du notariat belge* – vandaag gepubliceerd als de *Revue du notariat belge*. Andere tijdschriften specialiseerden zich in specifieke rechtstakken, zoals de *Revue de Droit Pénal* (strafrecht) of de *Revue des questions industrielles et des accidents du travail* (industriële recht). Het was ook de periode waarin de eerste Nederlandstalige juridische tijdschriften het levenslicht zagen. Zij weerspiegelden vooralsnog de moeizame insijpeling van het Nederlands in de wereld van recht en gerecht. Deze eerste Vlaamse juridische tijdschriften kunnen niet echt omvangrijk of succesvol genoemd worden, maar ze plaveiden wel de weg voor het eerste belangrijke Vlaamse strijdblad in het interbellum, het *Rechtskundig Weekblad*.

Eugène Demolder, dichter-jurist Emile Verhaeren (1855-1916), de jurist-musicoloog Charles Van den Borren (1874-1966), jurist-schrijver Georges Eeckhout en bestaan er ook enkele schetsen getekend door Jules Lejeune. Ook Jules Destrée (1863-1936) kreeg als bijnaam “L’Homme d’Art”; J. DELVILLE, “Notice sur Jules Destrée, membre de l’académie”, *Annuaire* 1937, 154; S. HUYGEBART, “‘Le décor au milieu duquel ils vivront’ Beeldhouwkunst en decoratie in het Justitiepaleis”, in W. VAN EECKHOUTTE & B. MAES (eds.), *Genius, Grandeur & Gêne*, Gent, Knops Publishing, 2014, 125-191.

Het *Journal des Tribunaux* (1881-heden)

We zijn goed ingelicht over de concrete omstandigheden van de geboorte van het *Journal des Tribunaux*. In de avond van woensdag 14 december 1881 zat Edmond Picard samen met drie confraters, Alexandre de Burlet (1841-1891),⁵¹³ Victor Bonnevie (1849-1920)⁵¹⁴ en Octave Maus (1856-1919)⁵¹⁵ rond de tafel in de achterkamer⁵¹⁶ van de Brusselse uitgeverij van Ferdinand Larcier (1852-1889).⁵¹⁷ Voor hen lag de proefdruk van de eerste aflevering. De echtgenote van Larcier had de teksten net nagelezen en gecorrigeerd. Er werd besloten een wekelijks tijdschrift uit te geven van telkens vier bladzijden. Elke bladzijde viel uiteen in vier kolommen. Nadat Picard nog een laatste maal de conclusie van het openingseditoriaal gelezen had, gaven ze de toestemming tot het drukken en diezelfde nacht nog verspreidde Larcier het exemplaar over het ganse land.⁵¹⁸

De samenwerking tussen de redactie en de uitgeverij was vooral gestoeld op de persoonlijke relatie tussen Picard en Larcier. Zij hadden al in het verleden samengewerkt en de uitgever was zich bewust van het belang van juridische publicaties. Kort na de inauguratie verhuisde Larcier van het Brusselse justitiepaleis naar een pand in de Miniemenstraat, dat vlakbij gelegen was. In 1889 kondigde het *Journal des Tribunaux* het overlijden van Ferdinand Larcier aan, waarna diens weduwe, "*Madame Veuve Ferdinand Larcier*", de zaak overnam. Na haar dood in 1926,

⁵¹³ Alexandre de Burlet studeerde in 1864 af als doctor in de rechten te Leuven en legde in oktober van datzelfde jaar de eed af als advocaat te Brussel. Hij was stagiair van Alphonse De Becker (1826-1895). De Burlet zette zich in voor de advocatenverenigen in Brussel. Hij was voorzitter van de *Fédération des Avocats belges* toen hij overleed; "Mort de Me Alexandre de Burlet", *JT* 1891, 377-382; 404.

⁵¹⁴ "Me. Victor Bonnevie", *JT* 1920, 481-483; STRAETMANS, "Aperçu sur l'activisme", *JT* 1920, 540; Er werd ook een prijs naar hem genoemd die om de twee jaar zou worden uitgereikt; "Concours Victor Bonnevie", *JT* 1925, 542-543; "Prix Victor Bonnevie", *JT* 1927, 232.

⁵¹⁵ A. DEBROCCQ, "Maus, Octave", *Nouvelle biographie nationale*, dl. 10, 286-289.

⁵¹⁶ In de beginjaren vergaderde de redactie elke maandagavond in hetzelfde achterkamertje, maar zodra het *Journal des Tribunaux* tweemaal per week verscheen, vergaderde de redactieraad op woensdagnamiddag bij de uitgever en op zaterdag in het Justitiepaleis dat vanaf 1883 in gebruik werd genomen; L. HENNEBICQ, "Henri Jaspar", *JT* 1939, 125-126. Na de Eerste Wereldoorlog vergaderde de redactie elke maandag in een zolderkamer van het Justitiepaleis. "La salle Edmond Picard", *JT* 1932, 620. Toen het *Musée judiciaire* sloot, verhuisde het wekelijks gebeuren in 1928 naar *L'Étrille*, een café in de Rollebeekstraat. "Pendez-vous, Me Joye!", *JT* 1928, 159. De heren gingen hier ook regelmatig iets drinken. M. GOEBEL, "Plaidoyer pour 'L'Étrille'", *JT* 1954, 197-198.

⁵¹⁷ Over de geschiedenis van de uitgeverij zie P. JANSSENS (ed.), *Fiscaal recht boekstaafd. Geschiedenis van het belastingsrecht van perkament tot databank*, Brussel, Fiscale hogeschool, 1995, 49-50; "Madame Veuve Ferdinand Larcier", *JT* 1926, 145-146.

⁵¹⁸ J.F. CAMBIER, "Histoire du Journal des Tribunaux", *JT* 1935, s.p. (n° 3419).

volgde haar zoon, Ferdinand Larcier, haar op. Twee jaar later stierf hij.⁵¹⁹ Blijkbaar moet de opeenvolging van bestuurders bij de uitgeverij spanningen hebben veroorzaakt. Zo kondigde de laatste aflevering van het 1930 een grote verandering aan:

*“Avec un sentiment mélangé nous annonçons à nos lecteurs que le Journal des Tribunaux, par une sentence arbitrale qui remonte à quelques jours, quitte la Maison Larcier et va se faire éditer et imprimer comme les Nouvelles, les Pandectes belges et les Pandectes périodiques, aux Editions Edmond Picard (Anciens Etablissements Puvrez, s.a. [...] les publications dont notre journal est une des plus vivantes, ne trouvaient plus, dans les vieux murs de la maison, l’atmosphère de confiance et de collaboration indispensables à une travail efficace. Ensuite, parce que les Editions Edmond Picard nous promettent par contre - espérons-y – une activité, un rajeunissement, un avenir exceptionnels.”*⁵²⁰

Vier jaar later kondigde de redactie de terugkeer naar Larcier aan.⁵²¹ Mede door de goede banden met de uitgeverij leest de geschiedenis van het *Journal des Tribunaux* als een waar succesverhaal dat tot op de dag van vandaag voortduurt. Anno 2014 is het *Journal des Tribunaux* bezig aan zijn 133ste jaargang en het is daarmee het langstlopende algemeen georiënteerd Belgisch juridisch tijdschrift.⁵²² Spreekt de lange looptijd van het tijdschrift tot de verbeelding, dan bleef het wetenschappelijk onderzoek ernaar eerder karig,⁵²³ wat in schril contrast staat met de wetenschappelijke aandacht die hoofdredacteur Edmond Picard (1836-1924) mocht

⁵¹⁹ “Ferdinand Larcier”, *JT* 1928, 473.

⁵²⁰ LA RÉDACTION, “A nos lecteurs”, *JT* 1930, 777-778. Het *Journal des Tribunaux* werd later gedrukt bij Anciens Etablissements Puvrez; “Mort de M. André Clymans”, *JT* 1952, 683; V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d’Edmond Picard (1881-1899)*, 11.

⁵²¹ LA RÉDACTION, “A nos lecteurs”, *JT* 1934, 1-2.

⁵²² Toch bleken twee wereldoorlogen de bepaling van het aantal jaargangen te problematiseren; P. BAUTHIER, “Querelle de dates”, *JT* 2007, 341-343.

⁵²³ V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d’Edmond Picard (1881-1899). Approche d’un journal judiciaire au dix-neuvième siècle*, onuitg. licentiaatsthesis, ULB, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 1986; B. COPPEIN, “Mirror of changing law: the Journal des Tribunaux in the fin de siècle”, in V. DRAGANOVA, S. KROLL, H. LANDERER, U. MEYER (eds.), *Inszenierung des Rechts. Law on Stage*, München, Martin Meidenbauer, 2011, 155-175; R. LESAFFER, “Le Journal des Tribunaux (1904-1914). De Belgisch-Nederlandse betrekkingen vanuit het standpunt van de Belgische nationalisten”, in F. STEVENS & D. VAN DEN AUWEELE (eds.), *Handelingen van de XIe Belgisch-Nederlandse rechtshistorische dagen. Leuven 22-23 november 1990*, Leuven, KU Leuven Afdeling Romeins recht en rechtsgeschiedenis, 1992, 107-139. Uiteraard zijn er wel de vele verwijzingen naar het *Journal des Tribunaux* in de biografische bijdragen over de redactieleden.

genieten.⁵²⁴ Dat wij toch redelijk goed op de hoogte zijn over de geschiedenis van het *Journal des Tribunaux* is vooral te danken aan de herinneringscultus die al vroeg tot stand kwam: bijna bij elk groot jubileum verscheen er een bijdrage over de geschiedenis van het tijdschrift.⁵²⁵ Dit geeft ons niet alleen een unieke inblik in de werking, maar helpt ons ook een aantal lacunes op te vullen.⁵²⁶ Om het *Journal des Tribunaux* goed te kunnen begrijpen, moet de specifieke context waarin het tot stand kwam worden belicht.

De ontstaanscontext van het *Journal des Tribunaux*

Het ontstaan van het *Journal des Tribunaux* in 1881 kan verklaard worden door drie belangrijke factoren. Ten eerste was er het dynamisme van de Brusselse balie in het algemeen. Ten tweede maakte *La Belgique Judiciaire*, tot dan het leidende juridische tijdschrift, een vermoeide indruk. Als laatste waren er de ambitieuze doelstellingen die Edmond Picard via zijn nieuw tijdschrift wilde bereiken.

Het dynamisme van de Brusselse balie in het algemeen en Edmond Picard in het bijzonder

Al sinds de Belgische onafhankelijkheid bleek de Brusselse balie een ontmoetingsplaats van actieve geesten⁵²⁷ en dat was in de jaren 1860 niet anders. De Brusselse gerechtelijke wereld gonsde van de bedrijvigheid met de werken aan het nieuwe gerechtsgebouw,⁵²⁸ maar ook door de activiteiten van een nieuwe generatie dynamische jonge advocaten. Zij verenigden zich midden de jaren 1860 in de *Cercle des Rabougris*, die zich binnen de progressieve vleugel van de liberale partij situeerde.

⁵²⁴ Gezien de recent verschenen biografische referentiewerken zal hier niet uitvoerig stilgestaan worden bij zijn levensloop. Toch kan niet genoeg benadrukt worden dat het *Journal des Tribunaux* zonder de opvallende persoonlijkheid van Picard wellicht nooit zo'n groot succes zou hebben gekend.

⁵²⁵ *La Belgique Judiciaire* gaf enkel naar aanleiding van zijn vijftigjarig bestaan een speciaal nummer uit. Verder blikte het tijdschrift niet meer terug op zijn eigen geschiedenis. Het *Journal des Tribunaux* daarentegen publiceerde naar aanleiding van tal van gebeurtenissen bijzondere nummers, waaronder "Dixième anniversaire-numéro commémoratif", *JT* 1892, 1-32; "Notre Cinquantenaire", *JT* 1935, n° 3419; "Le 75me anniversaire du Journal des Tribunaux", *JT* 1960, 201-252; "Ceci est notre cinq-millième numéro. Eh oui...", *JT* 1977, 369-384; "Cent ans", *JT* 1982, 101-136; "Un siècle de *JT*", *JT* 1982, 262-268.

⁵²⁶ Zo was het niet vanzelfsprekend om de redactie of de lijst van medewerkers te reconstrueren, aangezien het blad tot vóór 1940 niet over een colofon beschikte. Na de Tweede Wereldoorlog verscheen op de laatste bladzijde wel een colofon. Bovendien waren de bijdragen – zoals in andere kranten – zelden ondertekend. Naast de herinneringsartikelen kon ook veel informatie gehaald worden uit de overlijdensberichten en de rubriek met allerhande nieuwtjes.

⁵²⁷ Zie pagina 69-70.

⁵²⁸ P. LOZE, *Le palais de justice de Bruxelles: Monument XIXe*, Brussel, Vokaer, 1983; R. VANDENDAELE (ed.), *Poelaert en zijn tijd*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1980.

Gangmakers waren Gustave Duchaine (1836-1907),⁵²⁹ Charles Graux (1837-1910),⁵³⁰ Paul Janson (1840-1913),⁵³¹ Xavier Olin (1836-1899),⁵³² Eugène Robert (1839-1911),⁵³³ Pierre Spingard (1839-1883)⁵³⁴ en, *last but not least*, Edmond Picard (1836-1924).⁵³⁵ Deze jonge idealisten hadden allen aan de ULB gestudeerd. Ze streefden naar meer rechten voor de zwakkeren in de maatschappij en naar een grotere betrokkenheid van het recht op de samenleving.⁵³⁶ Eind jaren 1860, begin jaren 1870 zetten ze ook hun schouders onder de *Conférence du Jeune Barreau*. De werking ervan werd uitgebreid⁵³⁷ en vormde een bron van inspiratie voor andere balies.⁵³⁸ De *Conférence*

⁵²⁹ Duchaine studeerde rechten aan de ULB en werd in 1859 advocaat te Brussel. Vijf jaar later gaf hij de openingsrede voor de *Conférence du Jeune Barreau*. Hij bouwde een mooie carrière uit aan de balie als lid van de raad van de orde. In 1866 behaalde hij zijn aggregatiediploma aan de ULB en werd er docent; E. PICARD, "Necrologie", *JT* 1907, 109-112; B. COPPEIN, "'Le droit qu'une partie de la nation n'a pas'. Edmond Picard en de vermaatschappelijking van het recht in België tijdens het fin de siècle", 386.

⁵³⁰ "Me Charles Graux", *JT* 1910, 98-101.

⁵³¹ P. HENRI, *Grands avocats de Belgique*, 97-107.

⁵³² Olin studeerde af in de rechten aan de ULB en sloot zich aan bij de Brusselse balie in 1858. Samen met zijn schoonbroer Edmond Picard, die gehuwd was met Adèle Olin, blies hij de *Conférence du Jeune Barreau* nieuw leven in en maakte deel uit van het bestuur (1860-1862). Hij stopte met de advocatuur in 1874 en startte als zakenman, maar tien jaar later schreef hij zich opnieuw in aan de balie; "Me Xavier Olin", *JT* 1899, 130-135.

⁵³³ Eugène Robert studeerde rechten aan de ULB en was sinds 1860 als advocaat verbonden aan de Brusselse balie. Hij was verder betrokken bij de progressief-liberale tijdschriften *Libre Examen*, *La Liberté*, *La Réforme* en *Le Ralliement*; J.-L. DE PAEPE & C. RAINDORF-GÉRARD, *Le parlement belge 1831-1894*, 485.

⁵³⁴ Pierre Spingard was de zoon van een ingenieur. Hij studeerde rechten aan de ULB maar behaalde pas veel later, in 1881, zijn aggregaatsdiploma waarop hij onmiddellijk aangesteld werd als professor aan diezelfde instelling. Hij was kortstondig redacteur van *La Liberté* en daarna van *Le Libre Examen*. Hij zetelde voor de liberale partij in de provincieraad van Brabant. Hij zette zich in voor meerdere verenigingen van advocaten. Hij werd uiteindelijk stafhouder, maar overleed nog voor zijn mandaat ten einde was; E. DISCAILLES, "Spingard, Pierre", *Biographie nationale*, dl. 23, 460-465.

⁵³⁵ Picard was voorzitter van het Bureau voor Kostenloze Rechtspleging (1872-1873) en lid van de Raad van de Orde (1872-1873 en 1878-1879). Onder meer in deze hoedanigheden vuurde hij zijn confraters aan om van de Brusselse balie een bruisende wereld te maken. Edmond Picard schreef tijdens zijn voorzitterschap van de *Conférence* (1869-1870) een "*Bulletin de la Conférence du Jeune Barreau*" dat regelmatig als rubriek in *La Belgique Judiciaire* werd gepubliceerd.

⁵³⁶ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 75.

⁵³⁷ C. DE JAER, "Discours de Me Camille De Jaer", in *Conférence du Jeune Barreau 1841-1891*; B. COPPEIN & J. DE BROUWER, *1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, 72-75.

⁵³⁸ In Antwerpen ontstond de *Conférence du Jeune Barreau* in 1870 nadat de toenmalige Brusselse voorzitter, Edmond Picard, een schrijven richtte aan zijn confraters in de havenstad om zich te verenigen; G. VAN DOOSSELAERE, P. BOGAERTS & C. LANNOY, "La Conférence du Jeune Barreau d'Anvers en haar voorgangers (1836-1963)", in P. BOGAERTS, F. DUPON e.a., *1812-2012. 200 Jaar orde van advocaten te Antwerpen*, Brugge, 2012, 147-189.

moest daarbij het karakter van een professionele vereniging overstijgen⁵³⁹ en een meer maatschappelijke rol innemen.⁵⁴⁰

Het dynamisme van de Brusselse advocaten – en vooral van Edmond Picard – leidde in 1878 ook tot het ontstaan van de encyclopedische reeks *Pandectes belges* (1878-1933) – voluit het *Répertoire général de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*. De concrete aanleiding tot het opstarten van de reeks is onduidelijk. De meeste biografen beschouwen het als een intellectuele weerwraak omdat Picard in 1875 naast de vacante leerstoel strafrecht greep aan de ULB.⁵⁴¹ Anderen zien er vooral een uiting in van het Belgisch patriottisme van Picard.⁵⁴² Dit hernieuwde nationalisme werd aangevuurd door de naderende festiviteiten van de *Cinquantenaire*. Na vijftig jaar onafhankelijkheid was België uitgegroeid tot een belangrijke handelsnatie waarvan de grootsheid zich weerspiegelde in de cultuur. Als overtuigde Belg wilde Picard daarom een reeks oprichten om de nationale rechtspraak tot een onderdeel van de Belgische cultuur te verheffen. In het openingseditoriaal van de *Pandectes* huldigde hij de totstandkoming van “*le Droit belge, cette manifestation suprême des besoins, des mœurs et des sentiments de la patrie*”.⁵⁴³ Nu België een halve eeuw onafhankelijkheid vierde, kon het hele Belgisch recht in een encyclopedie samengevat worden. Op die manier bood het ook een zicht over eventuele lacunes. Niet alleen wetgeving en doctrine, maar vooral aan rechtspraak werd een wetenschappelijke waarde toegekend:

“Dans son domaine, les faits, ce sont les lois, les opinions de la doctrine, mais surtout les décisions de la jurisprudence, cette matière chaude et vivante qui sort

⁵³⁹ Picard schreef samen met Duchaine het basiswerk met betrekking tot de deontologie van de advocatuur: E. PICARD & G. DUCHAINE, *Manuel pratique de la profession d’avocat en Belgique*, Brussel, Claassen, 1869.

⁵⁴⁰ E. PICARD, “Paradoxe sur l’avocat”, *Pand. b.*, dl. 3, 1879, p. xxix.

⁵⁴¹ Het was zijn vriend Charles Graux die de job kreeg. Ironisch genoeg verliet deze al na drie jaar zijn lesopdracht, waarna Adolphe Prins (1845-1919) de leerstoel overnam. S. CHRISTIAENSEN, “Adolphe Prins”, in C. FIJNAUT (ed.), *Gestalten uit het verleden*, 109-123.

⁵⁴² Picard publiceerde in 1897 het essay *L’âme belge* waarin hij de Belgische eenheid vurig verdedigde. Hij zag de eigenheid en de kracht van het land in het samenkomen van de Romaanse en Germaanse invloeden. Volgens Picard hadden de Belgen over de taalgrens en de verschillen tussen Vlamingen en Walen heen een gemeenschappelijke ziel die zich doorheen de geschiedenis vormde en zich nog steeds aan het ontwikkelen was. Het idee van historische eenheid komt ook bij Henri Pirenne in zijn monumentale *Histoire de Belgique* (1900) voor; V. DUJARDIN, M. DUMOULIN, e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, 639 ; P. ARON, “Littérature judiciaires”, *Textyles* 2007, 49.

⁵⁴³ E. PICARD, “Introduction”, *Pand. b.* 1878, p. I.

de la vie sociale elle-même et dont l'élaboration a tous les caractères des expériences scientifiques."⁵⁴⁴

Het groots opgezette initiatief van de *Pandectes* werd mee gedragen door twee goede vrienden, Ferdinand Larcier en Napoléon d'Hoffschmidt (1841-1912),⁵⁴⁵ voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van Marche en later raadsheer bij het Hof van Cassatie. Picard deed verder in de beginfase een beroep op de medewerking van zijn stagiairs en andere confraters van de Brusselse balie en later van vertegenwoordigers uit de hele Belgische juridische wereld.⁵⁴⁶ Hij zou tot aan zijn overlijden in 1924 hoofdredacteur van de *Pandectes* blijven en in die hoedanigheid verzorgde hij regelmatig de inleidingen, die soms het karakter hadden van een juridisch traktaat.⁵⁴⁷

Picard was vooral bekend als advocaat: in die hoedanigheid had hij zich al verschillende keren laten opmerken in sensatierijke processen, zoals de zaak Schoep (1872-1873).⁵⁴⁸ De hoogste erkenning als pleiter kreeg hij toen hij in 1880 toegelaten werd tot de prestigieuze balie van het Hof van Cassatie, een nieuw hoogtepunt in zijn carrière.⁵⁴⁹ Maar Picard was veel meer dan alleen maar een advocaat: hij was ook actief als rechtsgeleerde, rechtsfilosoof, journalist, politicus, dichter, prozaïst, dramaturg, kunstcriticus en mecenas. Hij vormde ook het middelpunt van een groep advocaten die zich bijzonder voor kunst interesseerden. Hij richtte in 1881, samen met de advocaten Octave Maus, Eugène Robert en Victor Arnould (1838-1894)⁵⁵⁰ het

⁵⁴⁴ E. PICARD, "Introduction", *Pand. b.* 1878, p. XIII-XIV.

⁵⁴⁵ Napoléon d'Hoffschmidt werd na zijn voorzitterschap aan de rechtbank van eerste aanleg te Marche raadsheer bij het hof van beroep te Luik. Vanaf 1896 zetelde hij in het Hof van Cassatie; "M. N. d'Hoffschmidt, conseiller à la Cour de Cassation", *JT* 1912, 877-878; "M. N. d'Hoffschmidt. Discours prononcés à l'audience de la Cour de Cassation le lundi 15 juillet 1912", *JT* 1912, 892-894, "Mort de M. d'Hoffschmidt, conseiller à la cour de cassation", *BJ* 1912, 929-930.

⁵⁴⁶ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 59.

⁵⁴⁷ B. COPPEIN, "Edmond Picard (1836-1924), avocat bruxellois et belge par excellence de la deuxième moitié du XIXe siècle", in V. BERNAUDEAU (ed.), *Les praticiens du droit du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, 229.

⁵⁴⁸ Picard stond samen met de Antwerpse advocaat Frederic De Laet in voor de verdediging van Schoep. Toen De Laet in het Nederlands begon te pleiten voor het Hof van Cassatie werd hem het woord ontnomen. Picard protesteerde daartegen, wat een schimprede uitlokte van procureur-generaal Mesdagh de ter Kiele. Het leverde Picard het heldenstatuut op in de Vlaamse Beweging en de zaak leidde tot de eerste taalwetten; C. MATHEEUSSEN, *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel. 1891-1991. Een verhaal van Vlamingen in hun hoofdstad*, Tielt, Lannoo, 1992, 22-24.

⁵⁴⁹ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 51-54.

⁵⁵⁰ Arnould was schrijver en politicus. Hij studeerde rechten aan de Luikse universiteit en trad daarna toe tot de Brusselse balie. Als liberaal-progressist raakte hij in contact met Picard en de *Cercle des Rabougris*; G. VANZYPE, "Arnould Victor", *Biographie nationale*, dl. 30, 83-84.

artistieke tijdschrift *L'Art Moderne* op.⁵⁵¹ Het waren grotendeels dezelfde mensen die aan de grondslag lagen van het *Journal des Tribunaux*,⁵⁵² zoals ook opgemerkt werd door het dagblad *L'Indépendance belge*: “*Le Journal des Tribunaux, hebdomadaire, représente un groupe d'avocats qu'on pourrait appeler le groupe de l'art moderne.*”⁵⁵³

La Grande Dame vieillit: de verstarung van La Belgique Judiciaire

Na veertig jaar alleenheerschappij begon *La Belgique Judiciaire* ouderdomsverschijnselen te vertonen. De oorspronkelijke *Sturm und Drang* van de stichters was langzaam maar zeker verdwenen en dat reflecteerde zich in het tijdschrift. Vooral de afwezigheid van Jules Bartels, de grote instigator die in 1855 veel te jong overleed, liet zich voelen. In 1850 had hij zijn functie als redactiesecretaris overgelaten aan zijn voormalige stagiair Alfred Payen en zichzelf tot directeur van het tijdschrift aangesteld. Na zijn overlijden nam Payen haast vanzelfsprekend het directeurschap van zijn stagemeester over.⁵⁵⁴ Ook de andere stichters-redactieleden hielden zich, onder meer door hun drukke bezigheden, steeds vaker afzijdig van het redactionele werk, waardoor *La Belgique Judiciaire* steeds meer bekend stond als het “*recueil de M. Payen*”.⁵⁵⁵ Tegen 1884 waren alle stichters-redactieleden gestorven zonder dat voor adequate vervanging gezorgd werd. De directeur, die op dat moment ook al niet meer van de jongsten was, ging alleen door met het tijdschrift dat al zijn tijd opslokte.⁵⁵⁶ Hij vervreemde in die periode volledig van de Brusselse balie: “*En fait, il n'exerçait plus notre profession depuis plus de vingt ans et il en est peu parmi ceux qui fréquentent actuellement le Palais qui l'ont connu.*”⁵⁵⁷ Het contrast met de alomtegenwoordige Picard kon niet groter zijn.

Payen, die zich wellicht ten volle bewust was van de precare toekomst van het tijdschrift, slaagde er niet in om nieuw bloed aan te trekken. In zijn zoektocht naar nieuwe medewerkers leek de advocaat niet verder te komen dan zijn zoon Maurice,

⁵⁵¹ A. GUISLAIN, “Edmond Picard en 1881”, *JT* 1960, 230. Vanaf 1884 fungeerde dit tijdschrift als spreekbuis van de avant-gardekunstkring *Les XX*, waartoe Maus en Picard behoorden. Over deze kunstvereniging en haar opvolger *La Libre Esthétique*, waartoe ook Jacques des Cressonières en Thomas Braun behoorden, zie J. BLOCK, *Les XX and Belgian avant-gardism 1868-1894*, Ann Arbor, Umi research press, 1984; G. OLLINGE-ZINQUE (ed.), *Les XX en La Libre Esthétique: honderd jaar later*, Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 1993.

⁵⁵² L. DUPONT, “Edmond Picard 1836-1924”, in C. FIJNAUT (ed.), *Gestalten uit het verleden*, 97.

⁵⁵³ *L'Indépendance belge*, 26-27 december 1881.

⁵⁵⁴ DE MEREN, “Alfred Payen”, *BJ* 1901, 1362.

⁵⁵⁵ *JT* 1881, 104-106; DE MEREN, “Alfred Payen”, *BJ* 1901, 1362.

⁵⁵⁶ “Me. Alfred Payen”, *JT* 1901, 1283-1284.

⁵⁵⁷ “Me. Alfred Payen”, *JT* 1901, 1283-1284.

die vanaf 1887 tot de redactie toetrad. Zeven jaar later vervoegde ene Arthur Somercoren⁵⁵⁸ hen als beheerder van het tijdschrift.

De afleveringen bevatten steeds vaker enkel en alleen maar rechtspraak. De sensationele verslagen van assisenprocessen verdwenen,⁵⁵⁹ net zoals de vele nieuwtjes uit de gerechtelijke wereld. Ook de opiniërende stukken, meestal vakkundig verweven in een doctrinaire bijdrage, kwamen – nog vóór het *Journal des Tribunaux* ten tonele verscheen – steeds minder frequent voor.

Volgens Picard was het vooral de tweeslachtigheid van *La Belgique Judiciaire*, als rechtspraakverzameling enerzijds en juridische krant anderzijds, die voor een voortdurende identiteitscrisis gezorgd had:

*“Il arriva ce qui devait arriver : l’une des deux formes absorba peu à peu l’autre. Le côté journal s’affaiblit insensiblement. Les événements journaliers disparaurent. Les dissertations, les réquisitoires, se multiplièrent. Comme il se fit qu’un seul numéro ne suffisait pas toujours à les contenir dans leurs dimensions imposantes, l’apparition au jour fixé cessa, sauf à doubler l’envoi au jour suivant. L’abonné peu désireux de lire d’aussi longs travaux s’accoutuma à classer les feuilles dès leur arrivée et à ne les consulter que selon la nécessité des citations à faire. En résumé, la Belgique Judiciaire passa définitivement au rôle exclusif de recueil, un des meilleurs assurément, un des plus justement recherchés, un des plus dignes de figurer parmi les livres d’un jurisconsulte.”*⁵⁶⁰

Aangezien *La Belgique Judiciaire* duidelijk in de richting evolueerde van een (louter) rechtspraakoverzicht, kwam er volgens Picard onvermijdelijk plaats op de markt voor een nieuw algemeen en breed juridisch tijdschrift. Dit is de verklaring voor het ontstaan van het *Journal des Tribunaux*. Picard, die als voormalig medewerker grote sympathie had voor *La Belgique Judiciaire*, wilde deze met zijn nieuw initiatief geen concurrentie aandoen: hij beschouwde de twee als complementair. Dit verklaart bijvoorbeeld waarom het *JT* in 1881 zelfs reclame maakte voor zijn illustere voorganger.⁵⁶¹ Picard wilde overigens helemaal geen nieuw *La Belgique Judiciaire* oprichten. Zijn ambities waren veel groter. Het *Journal des Tribunaux* moest immers dienen als bruggenbouwer tussen het paleis en de burger en als wetenschappelijk educatief instrument.

⁵⁵⁸ We hebben geen biografische gegevens gevonden van Arthur Somercoren.

⁵⁵⁹ Zowel in jaargang 1880, 1890, 1900 als 1910 publiceerde *La Belgique Judiciaire* geen enkele zaak die voor een hof van assisen werd gevoerd.

⁵⁶⁰ E. PICARD, “Question de format”, *JT* 1886, 2.

⁵⁶¹ “Annonces. *La Belgique Judiciaire*”, *JT* 1881, 80.

De ambitieuze doelstellingen van het Journal des Tribunaux

De vulgarisering van het recht liep als een rode draad doorheen het rechtsdenken van Edmond Picard.⁵⁶² De juridische wereld moest toenadering zoeken met het 'gewone volk' dat amper iets begreep van wat zich binnen de gerechtsgebouwen afspeelde. In 1894 kloeg hij de vervreemding tussen recht en maatschappij aan en hoe die had geleid tot het sociale vraagstuk. Wanneer het recht terugkeerde naar het gewone volk, dan zou het per definitie ook socialer en rechtvaardiger worden. De leden van de *Fédération des avocats belges* – en dus bij uitbreiding alle Belgische advocaten – moesten daar naar streven.

Dat idee weerspiegelde zich ook in de ambitieuze doelstelling van het *Journal des Tribunaux*. Met dit blad wou Picard een brug slaan tussen de gerechtelijke wereld en de buitenwereld, iets waar andere juridische tijdschriften tot op dat moment nog niet in geslaagd waren:

*“Certes, il y a chez nous d’excellents recueils de droit, mais ils sont spéciaux, ils ne s’adressent qu’aux gens du métier. Le public ne les lit pas car ils sont pour lui incompréhensibles. Il faut se rapprocher davantage de la masse en choisissant parmi les faits si variés du mouvement judiciaire ceux qui ont pour elle de l’intérêt, et en les lui présentant dans leurs éléments les plus simples, sans cependant leur enlever cette couleur technique qui en fait le charme et l’originalité.”*⁵⁶³

Er bestond in België dan ook geen “*presse judiciaire, intelligente et active [qui] a établi des communications constantes et heureusement organisées entre le monde du Palais et le monde extérieur.*”⁵⁶⁴ De dagbladen die rapporteerden over het gerechtelijk leven brachten door hun spottende ondertoon alleen maar schade toe.⁵⁶⁵ Dat leidde ertoe dat de gerechtelijke wereld onbekend bleef voor brede lagen van de bevolking en dat hardnekkige clichés, waaronder de “*juge ignorant*” en “*avocat bavard*”, konden blijven doorleven. Deze situatie achtte Picard gevaarlijk:

“L’activité judiciaire présente en Belgique ce caractère singulier qu’elle se meut en quelque sorte à l’écart, dans une région presque fermée, ignorée de tous, excepté de ceux qui s’y trouvent. [...] Il importe cependant que la vie judiciaire soit commune à la nation entière. Seule elle peut donner le sentiment du droit. Quand

⁵⁶² B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 152-153.

⁵⁶³ E. PICARD, “Au lecteur”, *JT* 1881-82, 1.

⁵⁶⁴ E. PICARD, “Au lecteur”, *JT* 1881-82, 1.

⁵⁶⁵ E. PICARD, “La mission d’un journal judiciaire”, *JT* 1892, 3.

les citoyens s'en désintéressent, la loi perd sa force parce qu'on n'en comprend plus le sens ni l'utilité. On en arrive à considérer le fonctionnement de la justice et de ceux qui en sont les organes ou les auxiliaires comme la manifestation chicanière de prétentions injustes, et comme un obstacle que l'iniquité calculée met au libre exercice des droits de chacun."⁵⁶⁶

Deze onverschilligheid van de bevolking bestond volgens Picard niet in landen waar de juridische pers stevig uitgebouwd was. Hij wees daarbij op drie Franse voorbeelden, de *Gazette des Tribunaux*, *Le Droit* en *La Loi*, maar ook in Nederland bestonden er tijdschriften met een gelijkaardig programma. Vanaf 1872 verscheen zo bij onze Noorderburen het *Paleis van Justitie* (1872-1910).⁵⁶⁷ De hoofdredacteur van dat blad, Eduard Van Lier (1834-1903), stelde zich expliciet tot doel om het recht en de wetgeving te populariseren.⁵⁶⁸ Vanuit Europees perspectief bekeken was het initiatief van Picard dan ook allesbehalve vernieuwend. De visie dat juristen zich tot het volk moesten wenden, leefde immers ook in het buitenland.⁵⁶⁹ Het is perfect mogelijk dat, als Edmond Picard het initiatief niet had genomen, een andere advocaat dat wel had gedaan. Let wel, de universele interesse van Picard in zo goed als alle domeinen van de samenleving maakte hem tot de geknipte persoon. Als geen ander begreep hij dat de rechtsleer uit de samenleving ontstaat en dient om ze leefbaar te houden. Hij erkende een hechte band tussen recht en samenleving die onderhouden moest worden.

In het *Journal des Tribunaux* zijn vele sporen terug te vinden van Picards pogingen om de kloof tussen de burger en justitie te dichten. Zo kende het een aantal vaste rubrieken in uitvoering van het volksverheffend programma. Om de onverschilligheid (en de soms bijhorende minachting) van de bevolking voor het wetgevend werk op te lossen, openden de meeste nummers met een "*Revue législative*". In deze rubriek deed de redactie – die zichzelf als parlementaire waakhond zag – uitvoerig verslag over alle aspecten van de parlementaire werkzaamheden, waaronder ook het doen en laten van de parlementairen.⁵⁷⁰ Het besprak ook de voorliggende wetsvoorstellen en -ontwerpen, zoals het ontwerp

⁵⁶⁶ E. PICARD, "Au lecteur", *JT* 1881-82,1.

⁵⁶⁷ De ondertitel van het blad onthulde de doelstelling ervan: *Populair weekblad voor Binnen- en Buitenlandsche Rechtspleging*.

⁵⁶⁸ W. ZWALVE & C. JANSEN, *Publiciteit van jurisprudentie*, 193-197.

⁵⁶⁹ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 154.

⁵⁷⁰ "L'absentéisme à La Chambre-Discussion au Sénat et vote de la nouvelle loi sur la chasse", *JT* 1881-82, 129; "L'abus des vacances parlementaires-les fruits judiciaires de la législation électorale", *JT* 1881-82, 185-188.

van Burgerlijk Wetboek van Laurent,⁵⁷¹ gaf waar nodig kritiek en reikte zelf eventuele oplossingen aan. Die oplossingen konden bijvoorbeeld via rechtsvergelijking verkregen worden en daarom publiceerde het blad in deze rubriek ook buitenlandse wetgeving.⁵⁷²

Het opzet leek succesvol, want na amper twee maand complimenteerde de redactie zichzelf:

*“Dès aujourd’hui, nous pouvons dire, non pas avec orgueil [...] mais avec la satisfaction de l’écrivain qui retrouve chez ses compatriotes la fermeté et l’impartialité des vrais citoyens, que les adhésions et les encouragements nous ont été prodigués avec une abondance qu’il est rare d’obtenir chez nous pour une œuvre nouvelle, surtout quand on est résolu à braver les puissants.”*⁵⁷³

De rubriek paste volledig in het rebelse karakter van het tijdschrift en reflecteerde vooral de bezigheden van zijn hoofdredacteur die bijvoorbeeld ijverde voor veranderingen in het kiesstelsel,⁵⁷⁴ maar ook interesse had voor intellectuele eigendom en maritiem recht.⁵⁷⁵

Zoals elk juridisch tijdschrift besteedde het *Journal des Tribunaux* een groot aantal kolommen aan rechtspraak. In het geval van het *Journal* was dat niet toevallig, aangezien ook dit meehielp aan het ultieme doel om een brug te slaan tussen de burgers en het gerechtshof:

*“Quand journallement chacun peut, par la lecture, se mettre au courant des œuvres de la justice, voir avec quel soin et quelle patience elle résout des difficultés vraiment sérieuses, constater l’aide puissante et laborieuse que lui prête le Barreau, saisir comment le droit vient au secours des intérêts compromis, rétablit l’équité, soutient la vie sociale et apparaît comme un immense et salutaire réseau sans lequel tout tomberait en dissolution, [...]”*⁵⁷⁶

⁵⁷¹ “L’avant-projet de révision du Code Civil par M. Laurent”, *JT* 1881-82, 281-285; D. HEIRBAUT, “Een hopeloze zaak. François Laurents ontwerp van burgerlijk wetboek voor België”, *Pro Memoria* 2013, 261-283.

⁵⁷² Bijvoorbeeld “Le code russe du travail”, *JT* 1886, 1086-1088.

⁵⁷³ “À propos de nos revues législatives”, *JT* 1881-82, 153.

⁵⁷⁴ Bijvoorbeeld “Vote d’une modification rétroactive de la procédure électorale”, *JT* 1881-82, 155-156.

⁵⁷⁵ Bijvoorbeeld “Organisation de Chambres nautiques près les Tribunaux de commerce”, *JT* 1897, 459-463.

⁵⁷⁶ E. PICARD, “Au lecteur”, *JT* 1881-82, 1.

De redactie nam zich voor om onuitgegeven of vernieuwende uitspraken van nationale rechtbanken een plaats te geven.⁵⁷⁷ Het tijdschrift wenste alleen nog maar actuele vonnissen en arresten op te nemen. Daartoe hanteerde de redactie als regel dat het binnen de twee weken na uitspraak moest verschijnen.⁵⁷⁸ Dat was en is tot vandaag uitzonderlijk snel. Wellicht introduceerde de redactie daarom een handigheidje. Om vlot het benodigd materiaal te bekomen installeerde het een ‘brievenbus’ in de bibliotheek van het gerechtsgebouw.⁵⁷⁹ Die postbus kende een overweldigend succes want enkele weken later volgde deze mededeling:

“Nous nous excusons auprès de nos lecteurs et de nos correspondants de ne pas publier plus promptement toutes les décisions et communications qu’on veut bien nous envoyer. Le Journal des Tribunaux est absolument débordé. Nous avons, à demeure, dans nos cartons la matière d’au moins dix numéros. Cela prouve assurément la popularité de notre œuvre qui devient plus en plus le Moniteur des événements judiciaires [...]”.⁵⁸⁰

Een andere manier om heel wat rechtspraak op te nemen waren de zogenaamde “*Bulletins*”, waarbij vooral de Antwerpse rechtbank van koophandel een prominente plaats bekleedde. Niet toevallig was maritiem recht een stokpaardje van Picard, die vóór zijn rechtenstudies enkele jaren op zee had verbleven. Die interesse verklaart waarom er in elk eerste nummer van de maand een bulletin met samenvattingen van de meest belangwekkende Antwerpse uitspraken werd opgenomen.⁵⁸¹ Later volgde ook een “*Bulletin*” met de uitspraken van de handelsrechtbanken van Gent, Luik en Verviers.

Eveneens opvallend is dat het *Journal des Tribunaux* de in het Nederlands gevelde uitspraken onvertaald publiceerde, wat tot enkele boze lezersbrieven leidde.⁵⁸² Hier speelde duidelijk de Vlaamsgezindheid van Picard mee.⁵⁸³

⁵⁷⁷ Helaas konden we niet nagaan hoe die selectie gebeurde; “Objet et direction du Journal”, *JT* 1881, 1.

⁵⁷⁸ “Avis”, *JT* 1886, 1345; “Avis”, *JT* 1886, 1457.

⁵⁷⁹ Die brievenbus moeten we zien als een onderdeel van wat advocaten gemeenzaam de ‘casen’ (afgeleid van het Franse *casier*) noemen. Het zijn een soort van kastjes in het justitiepaleis waar de interne communicatie tussen advocaten en griffiediensten gebeurt. In die kastjes wordt de briefwisseling per advocaat of advocatenkantoor gelegd. Ook tijdschriften kunnen dergelijke kastjes ter beschikking stellen. Zo heeft het blad van de Gentse balie *Strop en Toga* er een in het Gentse gerechtsgebouw; “La boîte aux lettres du Journal des Tribunaux”, *JT* 1892, 207.

⁵⁸⁰ “Avis”, *JT* 1892, 353.

⁵⁸¹ “Tribunal de commerce d’Anvers”, *JT* 1881, 422.

⁵⁸² “Correspondance”, *JT* 1886, 845.

Het *Journal des Tribunaux* had verder ook een wetenschappelijk-opleidend doel. Het wilde daarbij vooral de zelfgenoegzaamheid van de jonge Belgische juristen temperen en hen aanzetten tot studie en reflectie:

“Il s’agissait d’un de ces efforts [...] destinés [...] à répandre davantage le goût des études juridiques supérieures trop délaissées pour le Droit pratique transitoire, nécessaire aux affaires, mais insuffisant pour les âmes; à combattre l’Arrivisme alors naissant qui tend à réduire notre Profession à un moyen de parvenir; à développer chez les jeunes l’esprit chevaleresque, laborieux et désintéressé qui, de tout temps, fut considéré par les cérébralités élevées comme l’essence et l’honneur d’une fonction instituée non pour le profit de ceux qui l’exercent, mais pour le plus grand bien social de la Justice, expression suprême des désirs nobles d’une Nation”.⁵⁸⁴

Deze retoriek was eigenlijk een herhaling van wat Picard ooit schreef naar aanleiding van het eerste nummer van *Le Palais*, het blad van de *Conférence du Jeune Barreau* dat eveneens op 15 december 1881 voor het eerst verscheen.⁵⁸⁵ Alleen jeugdig enthousiasme en de daarbij horende onstuimigheid konden het recht vooruit helpen.

Het recht was een maatschappelijk fenomeen maar de rechtswetenschap hinkte hopeloos achterop. Een van de oorzaken was de politieke inmenging die door haar kortzichtigheid de vooruitgang van het recht bedreigde:

*“Le droit, comme la justice, conçus dans leur expression la plus noble, n’ont jamais eu de couleur politique. [...] La loi, le droit et la justice dominant les luttes des partis; quand leurs ministres à quelque rang ou à quelque ordre qu’ils appartiennent, y descendent, ils déchoient et se discréditent.”*⁵⁸⁶

We brengen in herinnering dat we soortgelijke argumentatie ook al aantreffen bij *La Belgique Judiciaire*.⁵⁸⁷ Niet alleen de politiek, maar ook de rechtenopleiding sloeg de bal mis, door zich al te veel op de oude romeinsrechtelijke principes te richten, terwijl de maatschappij, onder meer door de industrialisatie, fundamentele veranderingen doorgemaakt had.⁵⁸⁸

⁵⁸³ Picard had dan wel sympathie voor de Vlaamse zaak, hij was geen flamingant. Hij stond alleen de tweetaligheid voor Vlaanderen en niet voor het hele land voor. Meer over zijn visie over de Vlaamse eisen zie B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 292-298.

⁵⁸⁴ E. PICARD, “Le passé et l’avenir du Journal des Tribunaux”, *JT* 1900, 1346-1347.

⁵⁸⁵ “Le Palais, organe des conférences du jeune barreau de Belgique bi-mensuel”, *JT* 1881-82, 8.

⁵⁸⁶ E. PICARD, “Au lecteur”, *JT* 1881, 3; E. PICARD, “La mission d’un journal judiciaire”, *JT* 1892, 3.

⁵⁸⁷ Zie pagina 67-80.

⁵⁸⁸ V. BONNEVIE, “L’évolution du droit”, *JT* 1892, 5.

De redactie probeerde via het tijdschrift nieuwe ideeën over recht en gerecht te kneden om zo uiteindelijk de Belgische natie te dienen. Dat was eigen aan deze periode waarin cultuur, kunsten en wetenschap – en dus ook rechtswetenschap – meer dan ooit ten dienste van de natie stond. De elite was al overtuigd, nu moesten enkel nog de middenstand en het volk bereikt worden.⁵⁸⁹

Ondanks de grote aandacht voor de rechtswetenschap, bekleedde de doctrine vreemd genoeg slechts een ondergeschikte rol in het *Journal de Tribunaux*. Dit bleek allereerst uit de positionering van de rubriek “*études doctrinales*”. In de andere juridische tijdschriften werd de doctrine steevast op de voorpagina geplaatst, maar in het *Journal des Tribunaux* was die voorpagina voorbehouden voor opiniërende stukken. Het typeerde zijn hoofdredacteur die geen enkel debat schuwde. Rechtsgeleerde artikels kregen pas op de derde – en dus voorlaatste – bladzijde een plaats. Picard zag dit evenwel niet als een probleem:

*“Si le côté animé de l’existence du Palais se reflète de plus en plus dans nos colonnes, le côté scientifique n’en souffre pas. Il est permis de dire que si, comme nous le croyons, cette pâture juridique continue à être prise par la majorité du monde judiciaire belge, il en résultera une avancée générale de l’éducation en matière de Droit et une transformation progressive de la famille judiciaire.”*⁵⁹⁰

Het succes van het *Journal des Tribunaux* verklaard

Vrijwel onmiddellijk bleek het *Journal des Tribunaux* een succesverhaal. Zodra het eerste nummer verscheen, volgden de eerste erkentelijke berichten in andere periodieken waaronder de *Moniteur belge*⁵⁹¹ en *L’Indépendance belge*.⁵⁹² De krant werd blijkbaar ook druk gelezen: in 1884 telde het blad reeds duizend abonnees en daar moet de verkoop van de losse exemplaren nog bijgeteld worden, zodat het werkelijke aantal naar alle waarschijnlijkheid hoger lag. Vanaf hetzelfde jaar 1884 werd ook het aantal nummers verdubbeld, wat ertoe leidde dat de redactie zichzelf op de borst klopte en het *Journal des Tribunaux* bestempelde als “*le recueil de jurisprudence le plus complet qui paraisse en Belgique*”.⁵⁹³

⁵⁸⁹ V. DUJARDIN, M. DUMOULIN, e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, 415-417.

⁵⁹⁰ E. PICARD, “La mission d’un journal judiciaire”, *JT* 1892, 4.

⁵⁹¹ “Avis divers, bibliographie, etc.”, *Moniteur belge* 1881, 4489; *JT* 1881, 5.

⁵⁹² *L’Indépendance belge*, 26-27 december 1881.

⁵⁹³ “Nos abonnés ont reçu”, *JT* 1885, 393.

De reden van dat succes moet hoogstwaarschijnlijk niet enkel gezocht worden bij de hierboven beschreven (ambitieuze) doelstellingen. Het *Journal des Tribunaux* was vooral succesvol omdat het een juridische krant was voor en door de (Brusselse) balie. Het totale aantal abonnees oversteeg echter ruim het aantal advocaten aan de Brusselse balie in die tijd, waardoor er kan vermoed worden dat het blad ver daarbuiten werd verspreid en gelezen.⁵⁹⁴

Een tijdschrift door de (Brusselse) balie: de redacties onder leiding van Edmond Picard (1881-1900) en Léon Hennebicq (1901-1940)

Het *Journal des Tribunaux* begon in 1881 onder leiding van vier advocaten waarin de pariteit naar leeftijd en levensbeschouwelijke overtuiging opviel. Qua leeftijd waren er twee 'ouderen', met Edmond Picard (45) en Alexandre de Burlet (41), en twee 'jongeren' met Victor Bonnevie (32) en Octave Maus (25).⁵⁹⁵ Levensbeschouwelijk gezien kwamen Picard en Maus uit de stal van de ULB, terwijl de Burlet en Bonnevie hun opleiding in Leuven genoten hadden. Met de evenwichtige samenstelling van de eerste redactieploeg wou Picard aantonen dat personen met verschillende visies toch constructief werk konden verrichten.⁵⁹⁶

De hiërarchie in de redactie liet zich gemakkelijk vastleggen. Picard was de oudste, had het idee voor het tijdschrift uitgewerkt en was sinds 1880 als advocaat verbonden aan de prestigieuze balie van het Hof van Cassatie.⁵⁹⁷ De drie anderen waren jonger en advocaat bij de balie van het Brusselse hof van beroep.

Al snel vervoegden anderen de rangen, al blijkt het niet altijd even eenvoudig om die te traceren.⁵⁹⁸ Het ging onder meer om de katholieken Frédéric Ninauve (1854-1907),⁵⁹⁹ Félicien Cattier (1869-1946)⁶⁰⁰ en Henry Carton de Wiart (1869-1951),⁶⁰¹

⁵⁹⁴ In 1881-1883 waren er 357 advocaten en 107 stagiairs ingeschreven op het tableau. In 1884 was het aantal advocaten amper gestegen (359) terwijl het aantal stagiairs wel aanzienlijk toenam (164); B. COPPEIN & J. DE BROUWER, *1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, 231.

⁵⁹⁵ Opmerkelijk is dat op dat moment de grondwet een minimumleeftijd vooropstelde van 40 jaar om voor de Senaat verkozen te worden en 25 jaar voor de Kamer. Naar analogie zouden we de 'ouderen' als de 'wijzen' kunnen bestempelen.

⁵⁹⁶ E. PICARD, "Au lecteur", *JT* 1881-82, 3; E. Picard, "La mission d'un journal judiciaire", *JT* 1892, 3.

⁵⁹⁷ De toelating tot die balie was in die tijd vooral een politieke benoeming; B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 52.

⁵⁹⁸ Gelukkig biedt de scriptie van Véronique Carré enig soelaas; V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d'Edmond Picard (1881-1899)*, 10.

⁵⁹⁹ Ninauve stond samen met Picard en de Burlet in Bergen voor het proces over het Grote Complot; T. BRAUN, J. DES CRESSONNIÈRES, e.a., "Mort de Me Frédéric Ninauve", *JT* 1907, 654; "A notre aîné", *JT* 1907, 669-675; "La mort de M. le Bâtonnier Jacques des Cressonnières", *JT* 1926, 426.

⁶⁰⁰ P. KAUCH, "Cattier, Félicien", *Biographie nationale*, dl. 32, 90-94.

de progressieven José Schwartz en Paul Otlet (1868-1944)⁶⁰² en de “*libre-exaministe*” Jacques des Cressonnières (1864-1926).⁶⁰³ Deze laatste hielp vooral met het verzamelen en annoteren van rechtspraak.⁶⁰⁴ De persoonlijke connectie met Picard leek evenwel het belangrijkste. Zo waren Cattier, Carton de Wiart en des Cressonnières stagiair geweest bij hem.⁶⁰⁵ Ook magistraat Emile Van Arenbergh (1854-1934),⁶⁰⁶ die zich liet opmerken met zijn geschriften, werd door Picard gevraagd om mee te werken aan zowel het tijdschrift als de *Pandectes belges*. Maar ook een zekere dosis lef en jeugdige onbezonnenheid lieten de hoofdredacteur niet koud, getuige het relaas van Albert Soenens (1859-1921), substituut procureur des Konings te Brussel, die in 1885 de redactie vervoegde.⁶⁰⁷ Soenens begon zijn advocaten carrière onder de vleugels van Théophile de Lantsheere (1833-1918)⁶⁰⁸ en

⁶⁰¹ Henry Carton de Wiart was katholiek politicus en advocaat. Hij studeerde rechten aan de ULB en pleitte vanaf 1890 in de Brusselse gerechtszalen onder de vleugels van zijn stagemester Edmond Picard. Vrij snel raakte hij betrokken bij de *Conférence du Jeune Barreau* als secretaris en vervolgens als voorzitter (1906-1907), waarna hij toetrad tot de raad van de orde. In 1923 werd hij uiteindelijk voorzitter van de *Fédération des avocats belges*. Hij behoorde tot de grondleggers van de christendemocratie en vanaf 1896 zetelde hij in de Kamer tot aan zijn overlijden. Hij was tevens minister van Justitie (1911-1918); Y. SCHMITZ, “Carton de Wiart, Henry”, *Biographie nationale*, dl. 44, 164-178.

⁶⁰² G. LORPHÈVRE, “Otlet, Paul”, *Biographie nationale*, dl. 32, 545-558; W. VAN ACKER, *Universalism as Utopia. A Historical Study of the Schemes and Schemas of Paul Otlet (1868-1944)*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, Faculteit van de Ingenieurswetenschappen, 2011; W. VAN ACKER & G. SOMSEN, “A Tale of Two World Capitals – the Internationalisms of Pieter Eijkman and Paul Otlet”, *BTFG/RBPH* 2012, 1389-1409.

⁶⁰³ Des Cressonnières stamde uit een Franse familie van industriëlen. Hij behaalde zijn rechtendiploma aan de ULB in 1884 waarna hij als advocaat-stagiair aan de slag ging aan de Brusselse balie. Hij bekleedde vele functies binnen de verschillende advocatenverenigingen. Hij was secretaris van de Conferentie, behoorde tot de tuchtraad (1903-1906, 1921-1926) en was stafhouder (1920-1921), “La mort de M. le Bâtonnier Jacques des Cressonnières”, *JT* 1926, 425-432; G. ARONSTEIN, “Cressonnières, Jacques et Pierre des”, *Biographie nationale*, dl. 30, 300.

⁶⁰⁴ “La mort de M. le Bâtonnier Jacques des Cressonnières”, *JT* 1926, 425.

⁶⁰⁵ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 68.

⁶⁰⁶ Van Arenbergh studeerde rechten aan de Leuvense universiteit. Nadat hij in 1883 even advocaat was, maakte hij de overstap naar de magistratuur als vrederechter, achtereenvolgens te Diest, Anderlecht en Elsene. Al tijdens zijn studies had hij een grote interesse in literatuur en poëzie. Als dichter was hij nauw betrokken bij *La Jeune Belgique* (1881-1897), een literair-artistiek tijdschrift, dat vaak in de clinch ging met *L'Art Moderne*. De samenwerking met Van Arenbergh illustreert opnieuw de wil van Picard om van het *Journal des Tribunaux* een partijoverstijgend blad te maken; G. CHARLIER, “Arenbergh, Emile Van”, *Biographie nationale*, dl. 29, 146-147; C. VERBRUGGEN, *Schrijverschap in de belle époque*, 193.

⁶⁰⁷ Albert Soenens was een Bruggeling die in Leuven rechten had gestudeerd. Hij belandde in 1881 aan de Brusselse balie onder de vleugels van Théophile de Lantsheere (1833-1918).

⁶⁰⁸ Théophile de Lantsheere was politicus en minister van Justitie voor de katholieke partij (1871-1878). Hij promoveerde tot doctor in de rechten (1857) en doctor in de politieke en administratieve wetenschappen (1858) in Leuven. Hij vestigde zich als advocaat in Brussel (1858-1907) en was er even

sloot zich aan bij de *Conférence du Jeune Barreau de Bruxelles*, waar hij penningmeester werd. In die hoedanigheid kreeg hij een uitnodiging om de inauguratieceremonie van de *Conférence du Jeune Barreau de Charleroi* bij te wonen.⁶⁰⁹ Deze nieuwe vereniging was opgericht door Jules Destrée (1863-1836)⁶¹⁰, stagiair van Picard, en Michel Levie (1851-1939). Tijdens de treinreis naar Charleroi raakte de jonge advocaat aan de praat met Edmond Picard:

*“Au cours de la conversation, je m’attirai son attention et sa sympathie, par mon enthousiasme juvénile pour ces créations – et spécialement pour le Journal des Tribunaux, où je me hasardai à lui signaler les lacunes de l’annotation des décisions de jurisprudence et le desideratum de leur mise en concordance avec les traités des Pandectes Belges.”*⁶¹¹

Edmond Picard daagde de jonge advocaat uit door te vragen *“serais-tu capable de réformer?”*, waarop Soenens snel bevestigend antwoordde. Daarop nodigde Picard hem uit: *“Eh! Nous verrons bien: sois demain après-midi, à 3 heures, chez l’éditeur Larcier, à la réunion du comité de rédaction du Journal des Tribunaux.”*⁶¹² Sindsdien stond Albert Soenens in voor de annotaties bij de opgenomen rechtspraak⁶¹³ en voor de opvulling van de vierde pagina. Daar stonden naast boekbesprekingen en kronieken ook publicitaire advertenties die een belangrijke bron van inkomsten vormden.⁶¹⁴

Naast de persoonlijke verhoudingen met Picard, was ook de pariteit over de partijgrenzen heen van belang voor Picard die met het *JT* wou aantonen dat het mogelijk was om ondanks verschillende politieke overtuigingen een degelijk werk te maken. In het verlengde daarvan lag de overtuiging dat het *Journal des Tribunaux* apolitek moest zijn en blijven.⁶¹⁵

Toch bleek dit een illusie: ondanks alle politiek neutrale ambities vonden socialistische ideeën hun weg naar het tijdschrift.⁶¹⁶ Door zich tegen de gevestigde orde af te zetten en openlijk de sociaaldemocratie te bepleiten, deed het tijdschrift

stafhouder (1887-1888). Hij bouwde een rijke politieke loopbaan uit als volksvertegenwoordiger (1872-1900) en senator (1900-1905). Nog voor zijn parlementaire carrière begon was hij minister van Justitie (1871-1878); P. KAUCH, “Lantsheere, Théophile vicomte de”, *Biographie nationale*, dl. 32, 344-349.

⁶⁰⁹ “Conférence du Jeune Barreau de Charleroi”, *JT* 1885, 533.

⁶¹⁰ G.-H. DUMONT, “Destrée Jules”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 5, 117-123.

⁶¹¹ A. SOENENS, “Eugène De Molder au Journal des Tribunaux”, *JT* 1920, 140.

⁶¹² A. SOENENS, “Eugène De Molder au Journal des Tribunaux”, *JT* 1920, 140.

⁶¹³ “Nécrologie. Me. Auguste Beernaert, du barreau de Bruges”, *JT* 1894, 95. Verder ontwikkelde Edmond Picard een systematiek voor annotaties in E. PICARD, *Comment on fait une notice*, Brussel, 1999.

⁶¹⁴ A. SOENENS, “Eugène De Molder au Journal des Tribunaux”, *JT* 1920, 140.

⁶¹⁵ P. BAUTHIER, “Journal des Tribunaux: 125 ans”, *La Conférence* 2006, 22.

⁶¹⁶ V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d’Edmond Picard (1881-1899)*, 45-67.

toch aan politiek.⁶¹⁷ Toen de krant *l'Etoile belge* het tijdschrift in 1886 van klerikalisme beschuldigde,⁶¹⁸ bekende het *Journal des Tribunaux* eindelijk kleur en schaarde het zich achter de Belgische Werklieden Partij.⁶¹⁹ Dat deed het ook inhoudelijk door vooruitstrevende standpunten in te nemen over sociale wetgeving en de verbreding van het kiesstelsel.⁶²⁰ Een andere illustratie van de politieke kleur van het *JT* en zijn redactie is de *Université Nouvelle de Bruxelles*, die opgericht werd door Edmond Picard, Paul Janson en Léon Hennebicq (1871-1940)⁶²¹ als protest tegen de doctrinair-liberale koers die de raad van bestuur van de ULB voerde.⁶²² Het *Journal des Tribunaux* kondigde niet alleen de oprichting ervan aan, maar publiceerde zelfs de lesroosters.⁶²³

De successen van Picard hadden hun keerzijde. Langzaam maar zeker raakte hij onder het werk bedolven. Zijn stagiair, Léon Hennebicq stuurde er daarom in 1899 bij hem op aan om het tijdschrift 'aan de jeugd' te laten:

*"C'est en 1899 que je proposai à Edmond Picard de donner au journal un tour plus vivant et plus actif en y constituant une équipe de Jeunesse. Cette pensée fut accueillie avec enthousiasme par cet esprit qui aimait tant l'action, mais qui s'y dépensait en ce moment avec plus d'abondance au Sénat, au Palais, au journal Le Peuple, et, enfin, dans son enseignement du droit à l'Université Nouvelle qui allait bientôt se couronner par le livre du Droit Pur."*⁶²⁴

Picard was een man van de wereld en hij beseftte dat hij niet onmisbaar was.⁶²⁵ Hij besloot daarom het advies van Hennebicq te volgen en het bestuur over te hevelen naar een nieuwe bestuursploeg met zijn poulain aan het hoofd. Op zich verbaast dit

⁶¹⁷ D. STERCKX, "Un siècle de JT. 1881-1889", *JT* 1981, 262, B COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 100-102.

⁶¹⁸ "Tous ceux qui s'occupent des choses judiciaires savent, en effet, que les rédacteurs du Journal des Tribunaux appartiennent à la fine fleur du cléricanisme"; E. PICARD, "A l'Etoile Belge", *JT* 1886, 1457-1460; "A nos lecteurs", *JT* 1886, 1473; "L'Etoile belge et le Journal des Tribunaux", *JT* 1886, 1501-1502.

⁶¹⁹ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 176.

⁶²⁰ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving*, 174-181.

⁶²¹ Léon Hennebicq studeerde rechten aan de ULB en schreef zich daarna onder de vleugels van Picard in als advocaat-stagiair aan de Brusselse balie. Hij werd voorzitter van de *Conférence du Jeune Barreau*, lid van de raad van de orde, secretaris en later voorzitter van de *Fédération des Avocats belges* en in 1925 stafhouder van de Brusselse balie; G. ARONSTEIN, "Hennebicq, Léon", *Biographie nationale*, dl. 30, 451-458.

⁶²² "La législation sur les examens universitaires et la nouvelle Ecole libre d'enseignement supérieur", *JT* 1894, 529-534. Picard zou er tot 1919 "Encyclopedie van het recht", "Historische inleiding tot het recht" en "Zakelijke rechten" doceren.

⁶²³ "Université Nouvelle", *JT* 1894, 1271-1272.

⁶²⁴ L. HENNEBICQ, "Notre cinquantenaire. Edmond Picard", *JT* 1935, s.p. (n° 3419).

⁶²⁵ E. PICARD, "Le passé et l'avenir du Journal des Tribunaux", *JT* 1900, 1349.

niet, want Hennebicq en Picard leken vrij goed op elkaar. Naast hun interesse in recht en gerecht, deelden ze hun passie voor kunst en cultuur. Ze hadden ook al op veel vlakken met elkaar samengewerkt. Bovendien schuwde de nieuwe hoofdredacteur, net zoals zijn illustere voorganger, geen enkele polemiek. De traditie die Picard had uitgezet kwam in veilige handen. Het *Journal des Tribunaux* is een van de weinige tijdschriften waar de oprichter-hoofdredacteur bewust voortijdig een stap opzij gezet heeft ten voordele van een jongere generatie. Léon Hennebicq zou zelf wel veertig jaar, tot aan zijn dood, als hoofdredacteur zijn stempel op het tijdschrift blijven drukken.

Na een jaartje inlooptijd, kondigde de nieuwe redactionele ploeg zijn aantreden officieel aan.⁶²⁶ De leden, behorend tot de zogenaamde 'generatie van de jaren 1870', ondertekenden het openingseditoriaal van 1901. Onder hen: Paul-Emile Janson (1872-1944),⁶²⁷ Henri Jaspar (1870-1939),⁶²⁸ stagiair van Victor Bonnevie, Charles Gheude (1871-1956),⁶²⁹ Paul Jamar,⁶³⁰ Maurice Duvivier (†1936),⁶³¹ Paul Spaak (1871-1936)⁶³² en de beginnende advocaat Thomas Braun (1876-1961).⁶³³ Georges Dubois (1869-1911)⁶³⁴ nam de taak van redactiesecretaris op zich (1901-1907). Kort daarna trad ook Jules Destrée tot de redactie toe.⁶³⁵ De nieuwe redactie werd

⁶²⁶ F. NINAUVE, J. DES CRESSONNIÈRES e.a., "L'avenir du Journal des Tribunaux", *JT* 1901, 2-4.

⁶²⁷ Paul-Emile Janson was de zoon van Paul Janson. Hij begon zijn politieke carrière in 1914. Hij stierf aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in Buchenwald; P. MAHILLON, "In Mémoriam Paul-Emile Janson", *JT* 1974, 557; P. HENRI, *Grands avocats de Belgique*, 108-114.

⁶²⁸ P. WITMEUR, "Henri Jaspar", *JT* 1949, 601; P. HENRI, *Grands avocats de Belgique*, 115-120.

⁶²⁹ Charles Gheude was een socialistische jurist die meehielp aan verschillende sociale initiatieven in het Brusselse. Hij sloot zich aan bij de Brusselse balie in 1892, onder de vleugels van Edmond Picard. Als openingsredenaar en voorzitter toonde hij zich heel actief in de *Conférence du Jeune Barreau*. Hij lanceerde het idee voor een pensioenkas voor advocaten. Hij was secretaris van de *Fédération des avocats belges* en ook de stichter van de *Union Internationale des avocats*. Hij had ook enige literaire ambities; A. VAN OMMESLAGHE, "Charles Gheude", *JT* 1956, 489-490; "Le jubilé professionnel de M. le Bâtonnier Theodor", *JT* 1927, 75.

⁶³⁰ Paul Jamar was de zoon van Lucien Jamar, "M. le président honoraire Lucien Jamar", *JT* 1929, 90.

⁶³¹ L. HENNEBICQ, "Maurice Duvivier", *JT* 1936, 425-430.

⁶³² Paul Spaak zetelde van 1901-1908 in de redactie; "Paul Spaak", *JT* 1936, 317.

⁶³³ Thomas Braun was net toegetreten tot de balie. Hij werd onmiddellijk lid van de *Fédération des avocats belges*. Naast zijn advocatuur hield Braun zich ook bezig met poëzie; "Nouveau membres", *JT* 1899, 35; C.V.R. "Le bâtonnier Thomas Braun est mort", *JT* 1961, 507; P. STRUYE, "Thomas Braun", *JT* 1961, 513-514; R. POUILLIART, "Braun, Thomas", *Biographie nationale*, dl. 40, 90-95; P. HENRI, *Grands avocats de Belgique*, 56-63.

⁶³⁴ T. BRAUN, "Georges Dubois 1869-1911", *JT* 1935, s.p. (n° 3419).

⁶³⁵ "Notre bâtonnier et le « Journal des Tribunaux »", *JT* 1920, 207.

niet alleen op basis van merites maar vooral via persoonlijke banden gevormd.⁶³⁶ Net zoals de originele redactie, streefde men een politiek gemengde samenstelling na.⁶³⁷

Niet iedereen bleek deze nieuwe redactieploeg genegen en er werd hen meteen verweten in het bijzonder de progressieve geest van Picard te fnuiken.⁶³⁸ Toch was er vooral continuïteit met de vorige redactie. Zo stond de nieuwe redactie onder patronage van Edmond Picard⁶³⁹ en bleven Soenens,⁶⁴⁰ Ninauve en des Cressonières hun medewerking verlenen.⁶⁴¹ Deze 'ouderen' hadden het nodige morele gezag om ervoor te zorgen dat de groep goed samenhing.⁶⁴² En dat bleek ook nodig, want blijkbaar kwamen er al in 1907 barsten in de redactionele cohesie. De reden daarvoor was, aldus Hennebicq, de onenigheid over het Congolese vraagstuk. In die periode brachten de Engelsen de wantoestanden in Congo aan het licht en dat bracht de redactie onder spanning. Aan de ene kant stond Léon Hennebicq, die net als zijn voorganger een fervent aanhanger was van koning Leopold II en zijn kolonialisme.⁶⁴³ Hij zag de kolonie als een verlengstuk van het vaderland.⁶⁴⁴ Bovendien meende hij een Angelsaksisch complot tegen de vorst te ontwaren: *"Toutefois, dès 1906, la campagne anti-congolaise inspirée par les enfants perdus que l'Angleterre lance dans les marches de son impérialisme réussit à diviser notre rédaction."*⁶⁴⁵ Daartegenover stond vooral Henri Jaspar, de latere minister van Koloniën (1927-1931): *"Et quelles attrapades entre Henri Jaspar, chef de file des antiléopoldiens, et moi-même, qui conduisais déjà la résistance des coloniaux et des maritimes"*.⁶⁴⁶

⁶³⁶ Kebers, Soudan en Marcq waren vrienden van elkaar. Kebers was stagiair bij Ninauve en hij huwde diens dochter. Hennebicq had dan weer gestudeerd met Henri Jaspar en Paul-Emile Janson. Tot hun vriendenkring behoorde ook Félicien Cattier; G. ARONSTEIN, "Hennebicq, Léon", *Biographie nationale*, dl. 30, 451; L. DE LICHTERVELDE, "Jaspar, Henri", *Biographie nationale*, dl. 30, 482; H. BOCKEN, "Emile Kebers", *JT* 1972, 433.

⁶³⁷ E. PICARD, "Le passé et l'avenir du Journal des Tribunaux", *JT* 1900, 1349.

⁶³⁸ "Jeunes réactionnaires que vous êtes", *JT* 1902, 258-261.

⁶³⁹ F. PASSELECQ, "Le Xe anniversaire de la mort de Léon Hennebicq", *JT* 1950, 317.

⁶⁴⁰ E. PICARD, "Le passé et l'avenir du Journal des Tribunaux", *JT* 1900, 1346-1350.

⁶⁴¹ "La mort de M. le Bâtonnier Jacques des Cressonières", *JT* 1926, 427-428; G. ARONSTEIN, "Cressonnières, Jacques et Pierre des", *Biographie nationale*, dl. 30, 300.

⁶⁴² C. GHEUDE, "Ninauve", *JT* 1935, s.p. (n° 3419).

⁶⁴³ L. HENNEBICQ, "Léopold II", *JT* 1935, 297.

⁶⁴⁴ Hennebicq opperde ook het idee dat België over een sterke vloot moest beschikken, wat gezien de toen heersende vlotenmanie in Europa niet zo vreemd was. Duitsland bouwde bij het begin van de 20ste eeuw aan een sneltempo een vloot uit om de Britten te overklassen; R. LESCOT, "Éloge funèbre de Me Hennebicq", *JT* 1940, 280; J. VANPARYS, "Souvenir de Léon Hennebicq", *JT* 1960, 231.

⁶⁴⁵ L. HENNEBICQ, "Léopold II", *JT* 1935, 297.

⁶⁴⁶ L. HENNEBICQ, "Henri Jaspar", *JT* 1939, 125.

De interne tegenstellingen en het overlijden van een van de sterkhouders, Frédéric Ninauve, in 1907 effenden het pad voor een herschikking van de redactie.⁶⁴⁷ Picard trok zijn patronaat terug en droeg de leiding van het tijdschrift volledig over aan Léon Hennebicq.⁶⁴⁸ Emile Laude (1878-1914)⁶⁴⁹ werd de nieuwe redactiesecretaris. Het *Journal des Tribunaux* denderde onstuitbaar voort en groeide uit tot het Belgische toptijdschrift ook al omdat vele redactieleden zich inlieten met allerlei verenigingen.

Er kunnen vele voorbeelden gegeven worden van de grote verwevenheid tussen de redactie en diverse verenigingen. We hebben eerder al gesproken over de link met het *L'Art Moderne*. Een andere illustratie is de vereniging *Les Amis du Palais*, die kort voor het gerechtelijk verlof in 1911 opgericht werd door Edmond Picard en een aantal zielsverwanten.⁶⁵⁰ De vereniging zette zich in voor “*la défense et le développement de la beauté, de la dignité, de la décoration extérieure et intérieure des édifices consacrés à la justice*”.⁶⁵¹ Op maandag 20 november 1911 vond de openingszitting van *Les Amis du Palais* plaats en werden de statuten van de vereniging goedgekeurd. Voorziter werd – hoe kan het ook anders – Edmond Picard, bijgestaan door Emile Laude als secretaris. De andere leden van de vereniging waren magistraten⁶⁵² en advocaten, waaronder ook enkele medewerkers van het *JT* zoals Charles Dejongh en Léon Hennebicq. Het *Journal des Tribunaux* berichtte uitvoerig over de activiteiten van deze vereniging die navolging kende in het ganse land.⁶⁵³

Een tijdschrift voor de balie

Er zijn talloze voorbeelden terug te vinden van de goede banden tussen het *JT* en de Brusselse balie in het algemeen en de *Conférence du Jeune Barreau* in het bijzonder.

⁶⁴⁷ “La route parcourue”, *JT* 1925, 497-499.

⁶⁴⁸ F. PASSELECO, “Le Xe anniversaire de la mort de Léon Hennebicq”, *JT* 1950, 317.

⁶⁴⁹ Emile Laude was geboren in Brugge en studeerde rechten aan de ULB, waar hij in 1904 het doctoraat in de rechten behaalde. Hij sloot zich aan bij de Brusselse balie als stagiair van Georges Schoenfeld. Laude werd in 1907 penningmeester van de *Conférence du Jeune Barreau*, secretaris van de *Fédération des Avocats* (sinds 1906) en van *Les Amis du Palais* (sinds 1911). Laude was op vakantie in Francorchamps toen in de zomer van 1914 de Duitsers België binnenvielen. Op 8 augustus 1914 werd hij gefusilleerd door de Duitsers; “Conférence du Jeune Barreau. Séance de rentrée du 22 mars 1919. Discours de Me. Urbain”, *JT* 1919, 198; “A la mémoire d’Emile Laude”, *JT* 1919, 369-372; “A la mémoire d’Emile Laude”, *JT* 1920, 593.

⁶⁵⁰ “Société « Les amis du Palais »”, *JT* 1911, 775; S. HUYGEBART, “‘Le décor au milieu duquel ils vivront’ Beeldhouwkunst en decoratie in het Justitiepaleis”, in W. VAN EECKHOUTTE & B. MAES (eds.), *Genius, Grandeur & Gêne*, Gent, Knops Publishing, 2014, 125-191.

⁶⁵¹ “Les amis du Palais”, *JT* 1912, 124.

⁶⁵² Waaronder Charles Leurquin, raadsheer bij het Hof van Cassatie, Georges Holvoet, procureur des Konings te Brussel, rechter bij de Brusselse rechtbank van eerste aanleg Maurice Benoidt.

⁶⁵³ Bijvoorbeeld “Les locaux judiciaires”, *JT* 1913, 209-214; “Les amis du Palais”, *JT* 1913, 289-290; P. POIRRIER, “Au Palais de Termonde” *JT* 1936, 408.

Hennebicq bijvoorbeeld was openingsredenaar in 1896 en in 1912 ook voorzitter van de *Conférence*.⁶⁵⁴ Het blad publiceerde verder de openingsredes die bij het begin van elk gerechtelijk jaar gehouden werden en het berichtte over de bestuursverkiezingen en andere activiteiten van de *Conférence*. Het deed ook verslag over de oprichting van *Le Palais, organe des Conférences du Jeune Barreau*.⁶⁵⁵ Een interessante vaststelling is dat deze goede samenwerking stand heeft gehouden tot op vandaag: het *Journal des Tribunaux* bericht nog steeds over de *Conférence*, terwijl omgekeerd laatstgenoemde een natuurlijke visvijver vormt voor nieuwe redactieleden.⁶⁵⁶

De *Conférence* was overigens niet de enige advocatenvereniging waarmee het *Journal* goede banden onderhield. Toen enkele advocaten in 1886 beslisten om met de *Fédération des avocats belges* een nationale overkoepelende advocatenvereniging op te richten, werden zij vanaf het begin gesteund door het *Journal des Tribunaux*.⁶⁵⁷ Dat kondigde de vorming ervan aan⁶⁵⁸, alsook de samenroeping van de algemene vergadering op 19 december 1886⁶⁵⁹ en bracht uitgebreid verslag uit van de geboorte van de overkoepelende nationale *Fédération des avocats belges*.⁶⁶⁰ De sympathie van het *Journal des Tribunaux* hoeft overigens niet te verwonderen, aangezien enkele redactieleden, waaronder des Cressonières en Picard, nauw bij het initiatief betrokken waren.⁶⁶¹ Een van de gangmakers was onder meer Alexandre Braun (1847-1935).⁶⁶² Twee van de vier stichters-redactieleden van het *Journal des Tribunaux* zouden het tot voorzitter van de *Fédération* schoppen.⁶⁶³ Picard was zelfs tweemaal voorzitter (1888-1890 en 1896-1898) en eenmaal ondervoorzitter (1890-1892). Onder zijn tweede termijn als voorzitter organiseerde de *Fédération* het eerste internationaal congres van advocaten (1897), waarover het *Journal des Tribunaux* eveneens uitvoerig verslag uitbracht. Later groeide deze internationale conferentie,

⁶⁵⁴ R. LESCOT, "Éloge funèbre de Me Hennebicq", *JT* 1940, 279-280.

⁶⁵⁵ "Le Palais, organe des conférences du jeune barreau de Belgique", *JT* 1881, 8.

⁶⁵⁶ L. VAN BUNNEN, "Le 125ème anniversaire du Journal des Tribunaux", *La Conférence*, n°4, 2007, 23-24.

⁶⁵⁷ "Fédération des barreaux belges", *JT* 1886, 947.

⁶⁵⁸ "Fédération des barreaux belges", *JT* 1886, 945-954; H. VAN DOORSLAER, "La Fédération des avocats", *JT* 1886, 993-1003.

⁶⁵⁹ "Fédération des avocats", *JT* 1886, 1421-1422; "Fédération des avocats", *JT* 1886, 1473-1474.

⁶⁶⁰ E. LAUDE, *Omnia fraterne! La Fédération des avocats belges 1886-1906*, Brussel, Oscar Lamberty, 1906, 3-4.

⁶⁶¹ "La mort de M. le Bâtonnier Jacques des Cressonières", *JT* 1926, 427-428; G. ARONSTEIN, "Cressonnières, Jacques et Pierre des", *Biographie nationale*, dl. 30, 300.

⁶⁶² F. PASSELECQ, "Maître Alexandre Braun", *JT* 1935, 273-280; "A la mémoire de Me Alexandre Braun", *JT* 1935, 309-312.

⁶⁶³ Edmond Picard (1888-1890 en 1896-1898), Alexandre de Burlet (1890-1892, *de facto* tot 1891, het jaar waarin hij overleed).

onder impuls van Gheude – alweer iemand verbonden aan het *Journal des Tribunaux* – uit tot de *Union Internationale des Avocats*. Ook nu vonden verslagen vlot hun weg naar het tijdschrift.⁶⁶⁴

De natuurlijke band tussen het *Journal des Tribunaux* en de balie werd nog versterkt na de machtswisseling in 1901.⁶⁶⁵ Het redactiecomité organiseerde toen bijvoorbeeld de zogenaamde *Conférences du “Journal des Tribunaux”*, waarbij onder de auspiciën van de *Conférence du Jeune Barreau* een congressenreeks over een welbepaald juridisch onderwerp gehouden werd. De nieuwe redactieploeg streefde er echter niet langer naar de kloof tussen het gerecht en de burger te verkleinen. Veeleer stuurde men het in de richting van een professioneel tijdschrift, met nadruk op de balie. Het zou zich voortaan vooral richten op de praktijkjuristen en meer bepaald de advocaten onder hen.⁶⁶⁶ De redactie wenste op die manier het *Journal des Tribunaux* in alle onafhankelijkheid de 20ste eeuw binnen te loodsen. Toch bleef het belangrijkste doel van het tijdschrift, naar eigen zeggen, de verspreiding van ideeën. Alleen op die manier kon het zich succesvol onderscheiden van andere periodieken.⁶⁶⁷ Er moet met andere woorden niet al te veel belang gehecht worden aan deze ‘koerswijziging’. In de praktijk was het *Journal des Tribunaux* immers altijd al een tijdschrift voor en door de balie geweest.

Een echte (juridische) krant

Het *Journal des Tribunaux* was een krant in de eigenlijke zin van het woord, allereerst wat de vorm betreft. Bij aanvang werd het alleen te koop aangeboden bij de uitgever en de belangrijkste boekhandels van Brussel, Gent, Antwerpen, Luik en Doornik, maar vanaf halfweg 1883 konden geïnteresseerden ook losse nummers kopen aan de Brusselse kiosken. Tien jaar later werd het ook in het Justitiepaleis zelf verkrijgbaar. De wijze waarop het tijdschrift aan de man werd gebracht lokte niet altijd positieve gevoelens uit, maar de vormgeving van het blad kreeg het meeste kritiek.

Elk nummer bestond uit vier bladzijden met op elke bladzijde vier kolommen. De al bij al sobere bladspiegel leek op deze van de dagbladen. Alleen de titel kreeg vanaf

⁶⁶⁴ “Union internationale des avocats. Premier congrès tenu à Bruxelles les 16 et 17 février 1929”, *JT* 1929, 209-249; “Le cinquantenaire du Journal des Tribunaux”, *JT* 1935, 446.

⁶⁶⁵ E. PICARD, “Le passé et l’avenir du Journal des Tribunaux”, *JT* 1900, 1349.

⁶⁶⁶ “Notre programme”, *JT* 1910, 923-925.

⁶⁶⁷ F.P., “Le bâtonnier Hennebicq, rédacteur en chef du « Journal des Tribunaux »”, *JT* 1940, n° 3614, s.p.

1892 het ornament van *Thémis*, wat het tijdschrift een hoger prestige gaf.⁶⁶⁸ Het formaat sprong evenwel het meest in het oog. Het *Journal des Tribunaux* nam de proporties aan van een krant terwijl de titels van de bijdragen als koppen in het vet gedrukt werden. De redactie kreeg heel wat kritiek op dat grote formaat. Picard wuifde die weg en stelde dat het om een bewuste keuze ging, om niet dezelfde problemen te kennen zoals *La Belgique Judiciaire*:

*“Instruit par le sort de son œuvre [dat van La Belgique Judiciaire], nous avons pensé que pour sauver la nôtre de la même défiguration, il fallait plus franchement, plus audacieusement, en faire UN JOURNAL, et, si ce mot fut inscrit dans notre titre, ce ne fut pas sans intention d’affirmer le but que nous poursuivons.”*⁶⁶⁹

Bovendien hanteerden enkele Franse juridische kranten, waaronder de *Gazette des Tribunaux*, al decennialang met succes het grote formaat. Het was dus een “*affaire d’habitude*”.⁶⁷⁰ De redactie gaf wel toe voor wat betreft de inhoudstafel, door die vanaf 1886 in *octavo*-formaat aan te bieden.⁶⁷¹ Het blad ambieerde een echte juridische krant te zijn die tijdens het ontbijt kon worden gelezen en die onder de arm meegenomen kon worden naar het werk. Het formaat diende dus het doel van het *Journal des Tribunaux*.

Het *Journal des Tribunaux* had ook inhoudelijk veel weg van een echte krant. In het algemeen waren de artikels kort en vaak opiniërend. Het belangrijkste nieuws stond vooraan, met onderaan ruimte voor een feuilleton dat kon doorlopen op de tweede en derde pagina. Achteraan de krant vond de lezer gerechtelijke nieuwtjes zoals nieuwe reglementen,⁶⁷² statistieken,⁶⁷³ benoemingen, overlijdensberichten, kleine *faits divers* of humoristische bijdragen. Vooral op deze laatste rubrieken kwam regelmatig de kritiek dat het de ernst van het tijdschrift ondermijnde,⁶⁷⁴ maar Picard

⁶⁶⁸ Nochtans was het niet één godin, maar waren het twee godinnen die werden afgeschilderd. Het ging om Themis en Minerva, die in het Brusselse gerechtsgebouw met elkaar werden verbonden. De redactie ontving regelmatig opmerkingen over de lelijkheid van de afbeelding. “*Que diable, faites-vous là, morne Thémis ou Minerva malade, en tête du Journal des Tribunaux? Bien triste figure, avouez-le*”; “*Prise à partie*”, *JT* 1907, 1045-1046; V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d’Edmond Picard (1881-1899)*, 17.

⁶⁶⁹ E. PICARD, “*Question de format*”, *JT* 1886, 3.

⁶⁷⁰ E. PICARD, “*Question de format*”, *JT* 1886, 3.

⁶⁷¹ *JT* 1886, 401.

⁶⁷² “*Le nouveau règlement d’audience à la cour d’appel*”, *JT* 1886, 1250-1252.

⁶⁷³ A. LAMBOTTE, “*Rapport sur les travaux du Tribunal de Commerce de Bruxelles*”, *JT* 1886, 1153-1156.

⁶⁷⁴ “*Nos chroniques sont considérées comme humoristiques, donc inutiles, par les gens sérieux*”; L.F., “*Chronique Judiciaire*”, *JT* 1927, 328.

en Hennebicq lieten zich hierdoor niet uit hun lood slaan. Opvallend ook waren de publicitaire aankondigingen die werkelijk over allerhande producten konden gaan. We vonden reclame terug voor kachels, ambtskledij voor advocaten en magistraten,⁶⁷⁵ dossierhouders, kortom alles wat enigszins kon dienen voor een praktijkjurist. Daarover berichtten anderen smalend:

“On se demandera ce que ces annonces peuvent avoir en commun avec les matières judiciaires et le notariat. La chose est cependant bien simple : l’orfèvre joint à la vente des bijoux la fabrication des sceaux pour M.M. les notaires ; le poëlier fait remarquer que ses calorifères son spécialement destinés aux études de notaires, d’avocats, d’avoués et d’huissiers, ces messieurs ayant probablement une manière de se chauffer différente de celle des autres mortels ; [...].”⁶⁷⁶

De uitleg was en is nochtans eenvoudig: de publiciteit voor deze ‘alledaagse’ zaken was een belangrijke bron van inkomsten.

Gelet op de grote interesse van de redactieleden voor cultuur, besteedde het *Journal des Tribunaux* ook relatief veel aandacht aan het kunstzinnige. Uiteraard kreeg de architectuur van het nieuwe gerechtsgebouw in Brussel in het begin ruim de aandacht.⁶⁷⁷ Na twee jaar dook onderaan de eerste pagina het eerste feuilleton op, al mag de inhoud ervan niet in de klassieke zin geïnterpreteerd worden. Het was niet altijd een vervolgverhaal,⁶⁷⁸ ook al verschenen er wel degelijk enkele nouvelles in het *Journal des Tribunaux*. Regelmatig verzorgden juristen-artiesten bijdragen in het tijdschrift.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ Bijvoorbeeld “Costumes pour la magistrature. Maison Dumas et Römeré.

⁶⁷⁶ “Tout est dans tout”, *JT* 1881-82, 727.

⁶⁷⁷ “L’âme d’un monument”, *JT* 1884, 1-4, S. HUYGEBART, “Le décor au milieu duquel ils vivront’ Beeldhouwkunst en decoratie in het Justitiepaleis”, in W. VAN EECKHOUTTE & B. MAES (eds.), *Genius, Grandeur & Gêne*, Gent, Knops Publishing, 2014, 125-191.

⁶⁷⁸ V. CARRÉ, *Le Journal des Tribunaux d’Edmond Picard (1881-1899)*, 101-110.

⁶⁷⁹ Eugène Demolder bijvoorbeeld werkte niet alleen anoniem mee aan *L’Art Moderne*, maar schreef ook bijdragen in het *Journal des Tribunaux* en in *Le Palais*, het tijdschrift van de *Conférence du Jeune Barreau* te Brussel.

Tussenbesluit

De nauwe verwevenheid met de Brusselse balie, het laagdrempelige karakter en de brede interesse van het *Journal des Tribunaux* zijn zonder twijfel de voornaamste succesfactoren van het tijdschrift. Bovendien kon Edmond Picard als geen ander zijn confraters enthousiasmeren. Het was omzeggens *the right journal, in the right place at the right moment*: *La Belgique Judiciaire* had begin de jaren 1880 immers veel van haar glans verloren, waardoor er ruimte vrijkwam voor een opiniërend, breed opgevat en algemeen juridisch tijdschrift. De *Belle Époque* was meer in het algemeen een gunstige periode voor juridische tijdschriften: hiervan getuigen de vele nieuwe, gespecialiseerde juridische tijdschriften die toen als paddenstoelen uit de grond schoten.

Een explosie aan specifieke tijdschriften

Het *Journal des Tribunaux* is niet de enige vrucht van de *Belle Époque* van de Belgische juridische tijdschriften. In een kwarteeuw, tussen 1875 en 1900, verschenen in België meer nieuwe juridische titels dan in de volledige periode 1830-1875. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen drie categorieën.

Een eerste categorie bestaat uit tijdschriften die gelieerd waren met juridische beroepsgroepen en hun verenigingen. In zekere zin kan het *Journal des Tribunaux* ook onder deze categorie ondergebracht worden, aangezien het nauw verbonden was met (voornamelijk) de Brusselse balie en de verenigingen die hier actief waren.⁶⁸⁰ Ook andere beroepsgroepen, zoals de notarissen (*Fédération libre des notaires de Belgique*, °1891)⁶⁸¹ en de vrederechters (*Union des Juges de Paix*, °1893)⁶⁸² verenigden zich in deze periode in nationale beroepsverenigingen, die elk hun eigen tijdschrift(en) hadden.

Een tweede categorie zijn de tijdschriften die gelinkt zijn aan de opkomst en/of ontwikkeling van bepaalde rechtstakken, zoals het zeerecht, het industrieel recht, het verzekeringsrecht, het economisch recht en het strafrecht. Deze tijdschriften weerspiegelen de grote ontwikkeling van het Belgisch recht op dat ogenblik, die gepaard ging met een steeds verder gaande specialisatie.

Een derde en ietwat bijzondere categorie zijn de Nederlandstalige Belgische tijdschriften, die in deze periode voor het eerst opdoken. Zij weerspiegelen vooral de (tergend langzame) doorbraak van het Nederlands in de Belgische juridische ruimte. In zekere zin kunnen ze beschouwd worden als een specifieke subcategorie van de vorige twee categorieën, aangezien de vroegste Nederlandse tijdschriften gespecialiseerd waren in het administratief recht, om de eenvoudige reden dat dit het eerste rechtsdomein was waarop de vernederlandsing ingang vond en/of in nauw verband stonden met Vlaamse juristenverenigingen.

⁶⁸⁰ Sommigen leggen de oprichting van de *Conférence du Jeune Barreau* al in 1841, toen de vereniging nog onder de naam *La Basoche* werkzaam was. Zie ook pagina 125-127.

⁶⁸¹ F. STEVENS en M. VERWILGHEN, *Koninklijke Federatie van Belgische notarissen 1891-1991: een eeuw ten dienste van het notariaat*, Brussel, 1991.

⁶⁸² Over *Union des Juges de Paix* zie S. VANDENBOGAERDE, "Vive Lejeune! Het Tijdschrift van de Vrederechters (1892-2011)", in G. MARTYN (ed.), *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht/Scènes de l'histoire de la justice de paix*, Dossiers Tijdschrift van de Vrede- en Politierichters, dl. 16, Brugge, 2011.

De tijdschriften verbonden aan een specifieke juridische beroepsgroep.

Algemeen

Van oudsher zijn tijdschriften en verenigingen nauw met elkaar verbonden, waarbij de eerste de rol van spreekbuis voor de tweede op zich neemt. Deze manier van werken garandeerde een vaste groep van afnemers. Soms namen bestaande periodieken spontaan die taak op zich, maar soms initiëren de belangengroepen zelf een regelmatig verschijnend blad. Toonvoorbeeld was de Brusselse *Conférence du Jeune Barreau* die zijn eigen *Bulletin de la Conférence du Jeune Barreau* uitgaf. In 1878 kreeg het een overkoepelende functie en een nieuwe naam: *Bulletin Général des Conférences du Jeune Barreau de Belgique*.⁶⁸³ In 1881 werd het omgedoopt tot *Le Palais*, een tweewekelijks blad waarin verslagen stonden van de activiteiten van de jonge balies van Brussel, Antwerpen, Gent en Luik.⁶⁸⁴ Gezien deze vakbladen evenwel niet voldoen aan de vooropgestelde criteria als juridisch tijdschrift – ze bevatten enkel berichtgeving die in verband staat tot hun vereniging – gaan we er niet dieper op in.

Anders is het gesteld met bijvoorbeeld de tijdschriften gericht tot notarissen. Deze juridische beroepsgroep beschikte met het *Journal de l'enregistrement et du notariat* (1834), waarin zowel Belgische, Franse als Nederlandse rechtspraak in verband met het notariaat en fiscaal recht was samengebracht, over een van 's lands oudste reeksen. Verder kwam er alleen belangrijke wetgeving in verband met het fiscaal of het notarieel recht in aan bod. Toen het *Journal* in 1846 een wetsontwerp van minister van Justitie d'Anethan (1803-1888)⁶⁸⁵ ter hervorming van het notariaat publiceerde, leidde dat tot de eerste notariële vereniging.⁶⁸⁶ De plannen om de wet van 25 ventôse van het jaar XI op het notarisambt, bekend als de Ventôsewet, te herzien, maar ook de benoemingspolitiek van de ministers van Justitie, beroerden de Belgische notarissen dermate dat ze zich in 1847 verenigden in de *Confédération des notaires de Belgique*, met *Le Moniteur du notariat et de l'enregistrement* als eigen publicatie.⁶⁸⁷

⁶⁸³ P. BOGAERTS e.a., *1812-2012. 200 jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, 154.

⁶⁸⁴ Het eerste nummer van *Le Palais* verscheen op dezelfde dag als het eerste *Journal des Tribunaux* en illustreerde eveneens de bruisende dynamiek van de Brusselse balie.

⁶⁸⁵ A. COSEMANS, "Anethan, Jules-Joseph d'", *Biographie nationale*, dl. 29, 93-95.

⁶⁸⁶ "Organisation du notariat. Projet de loi présenté par monsieur le Ministre de la Justice", *Journ.Not.* 1846, 1-13.

⁶⁸⁷ De hervorming van de wet zou leiden tot de afschaffing van de notarissen van derde klasse, dat wil zeggen de notarissen die voor een ressort bevoegd waren, waar geen rechtbank was. De notarissen beschuldigden de overheid van politieke benoemingen, wat tegen de letter en de geest van de organieke wetgeving indruiste, waarbij normaal gezien de tuchtkamers van notarissen de kandidaten voordroegen. Deze hervormingen kregen uitvoerig aandacht in jaargang 1846 van *La Belgique Judiciaire*. Ondanks deze vereniging bleek de eenheid in het Belgische notariaat echter een heikele

Het jaar daarop kregen de Belgische notarissen met de *Recueil général des décisions administratives et judiciaires* een bijkomende periodiek die zich inliet met de gerechtelijke en administratieve toepassing van het fiscaal en notarieel recht.⁶⁸⁸ Deze eerste notariële uitgaven waren dus niet veel meer dan rechtspraak- en/of wetgevingsverzamelingen, zonder enige commentaren of duiding. Dat deed de jonge Brusselse notaris Adolphe Maton (1839-1895),⁶⁸⁹ die ook notarieel recht, fiscaal recht en notariële praktijk in Leuven doceerde, besluiten dat het Belgisch notariaat onvoldoende voorzien was van degelijke tijdschriften gericht op de praktijk.⁶⁹⁰ Hij nam een initiatief om die leemte op te vullen en startte daarmee een nieuwe tendens bij het begin van de *Belle Époque*. Uiteindelijk verschenen tussen 1875 en 1914 vier nieuwe notariële titels, waarvan drie zeer nauw met elkaar waren verbonden.

Op 20 februari 1875 verscheen het eerste nummer van de *Revue pratique du notariat belge* onder leiding van Maton.⁶⁹¹ De *Revue* groeide uit tot één van de belangrijkste notariële titels in België.⁶⁹² Begin 1896 dook als een reactie tegen de *Moniteur* een

kwestie, waardoor de ondertitel *Organe officiel de la Confédération des notaires de Belgique* reeds in 1850 verdween; “Confédération des notaires de Belgique”, *Moniteur du Notariat belge* 1847, 2; *Moniteur du Notariat belge* 1847, 57; F. STEVENS & M. VERWILGHEN, *Koninklijke Federatie*, 20; M. VERWILGHEN, “Ontmoetingsplaatsen” in C. BRUNEEL, P. GODDING & F. STEVENS (eds.), *Het notariaat in België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1998, 238.

⁶⁸⁸ De volledige titel was *Recueil général des décisions administratives et judiciaires en matière de droits d’enregistrement, de timbre, de greffe, de succession, d’hypothèque et de notariat*. Later werd dat *Recueil général de l’enregistrement et du notariat*. Het tijdschrift bestaat tot op de dag van vandaag; M. VERWILGHEN, “Van schrift naar scherm” in C. BRUNEEL, P. GODDING & F. STEVENS (eds.), *Het notariaat in België*, 223.

⁶⁸⁹ Als rechtsgeleerde groeide Maton uit tot een autoriteit in het notarieel recht. Niet alleen zijn *Revue pratique*, maar ook andere werken over notariaat en fiscaliteit groeiden uit tot basiswerken. Hij hervormde de opleiding in het notarieel recht aan de Leuvense universiteit; “M. Adolphe Maton”, *JT* 1895, 45; “Nécrologie. M. Adolphe Maton”, *JT* 1895, 90-92.

⁶⁹⁰ A. MATON, “Notre programme”, *Rev. prat. not. b.* 1875, 4.

⁶⁹¹ Adolphe Maton werd bijgestaan door Charles Bauwens-Van Hooghten, notaris in Elewijt, en Jean Remy, notaris in Luik. Maton bleef redacteur tot 1894 en werd opgevolgd door zijn zoon Aristide, die echter in 1897 overleed. Alfred Schicks (1857-1933) nam daarna de taak van hoofdredacteur op zich. Schicks was aan de Leuvense universiteit de opvolger van Adolphe Maton. Toen Schicks in 1933 overleed, nam Joseph Van de Vorst de leiding in handen tot aan zijn overlijden in 1948, waarna advocaat Jean Baugniet het overnam. Opnieuw bleef de hoofdredacteur tot aan zijn overlijden in 1979 aan het roer. Onder Baugniet, in 1971, fuseerde de *Revue* met de *Annales du notariat et de l’enregistrement* en werd de titel ‘*Revue du notariat belge*’. Baugniet werd opgevolgd door zijn assistent Felix Lainé, die drie jaar later stierf, waarna Pierre Mahillon en ten slotte Daniel Sterckx hoofdredacteur werden; A. VANISTERBEEK, “Discours prononcé”, *Rev. prat. not. b.* 1933, 215; LA REVUE DU NOTARIAT BELGE, “Le centenaire de la revue”, *RNB* 1975, 1-4; F. STEVENS & M. VERWILGHEN, “De notarisopleiding” in C. BRUNEEL, P. GODDING & F. STEVENS (eds.), *Het notariaat in België*, 206.

⁶⁹² Vandaag verschijnt het als *Revue du notariat belge*.

nieuwe titel op onder leiding van de piepjonge Camille Hauchamps (1873-1958):⁶⁹³ *Annales du notariat et de l'enregistrement*.⁶⁹⁴ De *Annales* waren eigenlijk ontsproten aan het brein van Edmond Baudour (1836-1907)⁶⁹⁵ en Gerard Galopin (1849-1921),⁶⁹⁶ beiden professor aan de ULB, na een discussie met hun collega Edmond Thomas (1850-1918), die aan het hoofd stond van de *Moniteur* en de *Recueil général*. Baudour en Galopin vonden een geschikte directeur in de toen 23-jarige Camille Hauchamps. Aan hem werden ook *avocat à la cour d'Appel* Charles de Reine (hoofdredacteur) (†1943)⁶⁹⁷ en kandidaat-notaris Ernest Felsenhart (1870-1939) (redactiesecretaris) toegewezen om het tijdschrift te helpen leiden en uitwerken. Dit stramien van ouderen die op zoek gaan naar jongeren om een tijdschrift uit te geven, blijkt veelvuldig voor te komen.

Tot dat moment waren de notariële tijdschriften in het Frans opgesteld, maar de aankondiging van de Gelijkheidswet gaf de juridische rechtsliteratuur en het tijdschriftenlandschap een duw in de richting van het Nederlands.⁶⁹⁸ In 1897 verscheen het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch België* – waarover verder meer – dat wellicht de aanzet gaf tot een nieuw initiatief in de notariële wereld. Op 1 oktober 1900 verscheen immers voor het eerst een volledig Nederlandstalig notarieel tijdschrift. Het maandblad *Tijdschrift voor Belgische Notarissen* stond onder leiding van de Brusselse kandidaat-notaris en 'meester-notarisklerk' Camille Marescaux (1862-

⁶⁹³ Hauchamps studeerde rechten en notariaat aan de ULB waar hij zich door zijn schranderheid liet opmerken. Hij was op 19-jarige leeftijd al kandidaat-notaris en hij werd in 1913 tot notaris benoemd. Na de Eerste Wereldoorlog begon zijn academische carrière aan de Brusselse universiteit. Daar doceerde talrijke vakken in het notariaat. Hij werd ook professor fiscaal recht (1934). Onder zijn bewind als decaan van de rechtenfaculteit (1933-1936) begonnen eminente juristen aan de splitsing van de ULB. "Funérailles de M. Camille Hauchamps", *Ann.* 1958, 109-119; "Nécrologie. Maître Camille Hauchamps", *Rev. prat. not. b.* 1958, 178-179; P. MAHILLON, "Camille Hauchamps", *JT* 1958, 316; J. BAUGNIET, "Hauchamps, Camille" *Biographie nationale*, dl. 39, Brussel, Bruylant, 1976, 457- 464.

⁶⁹⁴ De volledige titel was: *Annales du notariat et de l'enregistrement. Recueil mensuel de législation et de jurisprudence*. De *Annales* kenden een groot succes, met in 1948 een oplage van 925 exemplaren; C.H., "Quelques dates", *Ann.* 1949, 7-21; C. HAUCHAMPS, "Discours prononcés au cours du déjeuner qui a suivi", *Ann.* 1949, 141-142.

⁶⁹⁵ Baudour studeerde rechten en filosofie aan de ULB, waarna hij zich als advocaat-stagiair inschreef aan de balie te Charleroi. Hij was vier jaar advocaat (1863-1867) vooraleer hij zijn carrière in de magistratuur begon. In 1898 werd hij benoemd tot voorzitter van het Brusselse hof van beroep. Daarnaast doceerde hij ook notarieel en fiscaal recht aan de ULB; C. HAUCHAMPS, "Edmond Baudour", *Ann.* 1908, 289-290; Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁶⁹⁶ Gérard Galopin was eerst advocaat, daarna magistraat in Luik. Hij was ook professor aan de Luikse rijksuniversiteit en was decaan van de rechtenfaculteit (1881) en rector in 1893. Zijn zoon, Alexandre Galopin werd bekend als gouverneur van de Société Générale en vooral van de Galopin-doctrine.

⁶⁹⁷ C. HAUCHAMPS, "Charles de Reine", *Ann.* 1944, 6-7.

⁶⁹⁸ In 1883 publiceerde Jozef van Assche zijn *Handboek voor den Notaris*, het eerste dat in het Nederlands werd opgesteld. Daarom alleen al zou het een eigen studie verdienen.

1933), wiens “*eenig doel [het] is aan het Belgische Notariaat en de Vlaamsche taal nuttig te zijn*”.⁶⁹⁹ De eerste jaargang was volledig Nederlandstalig, maar het jaar daarop trok het tijdschrift de kaart van de tweetaligheid. Het eerste Nederlandstalige notariële tijdschrift kwam duidelijk te vroeg. De Belgische notariële wereld was nog te francofoon, maar Marescaux leverde wel een belangrijke aanzet. Wellicht droeg hij het volledige redactionele proces, want in 1908 kondigde de *Annales* aan dat “*les occupations professionnelles de M. Marescaux ne lui permettent plus d’assurer seul sa publication*”.⁷⁰⁰ Het *Tijdschrift voor Belgische Notarissen* werd daarna opgeslokt door het Franstalige *Annales* dat sindsdien een *Vlaamsch Bijvoegsel* kreeg. Dat *Bijvoegsel* besloeg slechts vier pagina's en bevatte een studie gespreid over meerdere afleveringen. Marescaux bleef directeur van het *Vlaamsch Bijvoegsel* tot aan zijn overlijden in 1933, waarna zijn taak werd overgenomen door notaris Louis Ooms die het jaar daarop overleed. Het was notaris Robert Rens (1901-1994)⁷⁰¹ die daarna de fakkel overnam en de redactie van het Nederlandstalige deel van de *Annales* garandeerde.⁷⁰² Uiteindelijk zou uit deze titels het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-heden) ontstaan.⁷⁰³

Ook andere (ministeriële) ambtenaren konden tijdens de *Belle Époque* bogen op een bedrijvige verenigings- en bijhorende publicatiecultuur. Zo ontstond in 1881 het *Comité central de la Corporation des Huissiers*, dat in 1890 werd omgedoopt tot *Fédération des Huissiers de Belgique*. Kort daarop verscheen – niet toevallig – het *Journal des huissiers* (1883-1884). Vanaf 1885 werd het omgedoopt tot het *Journal des officiers ministériels* en zes jaar later, na een fusie met het *Journal de procédure* tot *Journal de*

⁶⁹⁹ DE SCHRIJVER, “Verschenen: Tijdschrift voor Belgische Notarissen”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 93.

⁷⁰⁰ Camille Marescaux werd notaris benoemd te Dilbeek op 18 juni 1907, wat de tijd om in zijn *Tijdschrift voor Belgische Notarissen* te investeren aanzienlijk beperkte. De gegevens uit het register van de Kamer van Brusselse Notarissen werden door Aloïs Van den Bossche, notaris te Vorselaar, aangeleverd, waarvoor oprechte dank; C. HAUCHAMPS, “A nos lecteurs”, *Ann.* 1908, 1.

⁷⁰¹ Robert Rens studeerde rechten en notariaat aan de ULB. Hij deed zijn notariaatsstage bij Camille Hauchamps bij wie hij vanaf 1933 assistent werd aan de ULB. Het assistentschap kwam er ook deels op aandringen van René Marcq en Eugène Soudan die op zoek waren naar capable Nederlandstalige docenten om de ULB, met de nakende taalwet van 1935 in het verschiet, te splitsen. Rens kreeg steeds meer lesbevoegdheden. Tijdens de jaren 60 hij zette zich ook in voor de verdere splitsing van de ULB en de VUB. Hij was de laatste decaan van de unitaire faculteit Rechtsgeleerdheid en de eerste decaan van de faculteit rechten aan de VUB; F. SCHEELINGS, “Rens, Robert” in *NEVB*, 2583; J.-L. RENS, *Stamboom van de familie Rens uit Geraardsbergen*, s.d., s.l., 69-73; S. VANDENBOGAERDE, “De redactieleden van het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-2012)” in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen: taal en notariaat, 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, 38-43.

⁷⁰² C.H., “Quelques dates”, *Ann.* 1949, 19.

⁷⁰³ Over het *Tijdschrift voor Notarissen* zie S. VANDENBOGAERDE, “Geschiedenis van het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-2012)” in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 7-29 en ook in dit werk pagina 232-236.

procédure et des officiers ministériels. Bij wijze van volledigheid vermelden we nog andere titels in verband met de ambtenarij, met name *Journal de l'officier de l'état civil. Théorie et pratique* (1876-1881), *Bulletin officiel de la garde civique* (1883-1913), *Journal des receveurs d'administrations locales, bureaux de bienfaisance, commissions de bourses d'études, communes, fabriques d'église, hospices civils, polders et wateringues* (1885-1895).

Een van de opmerkelijkste nieuwe initiatieven was evenwel het *Journal des Juges de Paix* dat voor het eerst in 1892 van de drukpersen rolde. Het was het eerste tijdschrift dat zich specifiek richtte op een groep in de magistratuur. Het blad bestaat tot op vandaag. Niet alleen veranderingen in wetgeving, maar vooral de charismatische persoon van Jules Lejeune speelde een niet onbelangrijke rol voor het initiatief van een tijdschrift en een vereniging.

*Casus : Het Journal des Juges de Paix*⁷⁰⁴

Jules Lejeune, "Le Ministre de la Paix"⁷⁰⁵

Jules Lejeune is vooral bekend van de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling,⁷⁰⁶ die naar hem werd genoemd. Minder geweten is dat Jules Lejeune een opvallende voorliefde had voor de vrederechters. Hij zag hoe dicht zij bij de mensen stonden en hoe zij daardoor van alle rechters het best geplaatst waren om bij betwistingen een deskundig oordeel te kunnen vellen. Deze appreciatie vertaalde zich in nieuwe bevoegdheden die hen door Lejeune toegeschoven werden.⁷⁰⁷ De minister van Justitie stond niet alleen met zijn visie over de vrederechter. Deze magistraat zag doorheen de negentiende eeuw de interesse van de wetgever voor zijn bevoegdheden toenemen. Het begon met de nieuwe wet ter beteugeling van de landloperij en de bedelarij (27 november 1891).⁷⁰⁸ Die wet gaf de vrederechter ruime discretionaire

⁷⁰⁴ Dit onderdeel is vooral gebaseerd op S. VANDENBOGAERDE, "Vive Lejeune", in G. MARTYN (ed.), *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht*, 129-146.

⁷⁰⁵ Lejeune werd door een van zijn opvolgers "Ministre de la Paix" genoemd; J. DELARUWIÈRE, "Trente ans après", *JJP* 1922, 5.

⁷⁰⁶ Loi du 31 mai 1888 établissant la libération conditionnelle dans le système pénal, *Moniteur belge* 3 juni 1888, 1605; *Pasin.* 1888, 222-269.

⁷⁰⁷ K. VELLE, *Het vrederecht en de politierechtbank (1795-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 1995, 93.

⁷⁰⁸ Wet van 27 november 1891 ter beteugeling van de landloperij en de bedelarij, *BS* 3 december 1891, 3533 en *Pasin.* 1891, 439-459. Deze wetgeving paste in de toenmalige theorie van het sociaal verweer. Er werden verbeteringsgestichten opgericht die internering voor drie categorieën landlopers mogelijk maakte. De rechtbank kon vanaf dan een 'ongelukkige' landloper, bedelaar of behoeftige minderjarige ter beschikking stellen van de regering. Dat was een administratieve maatregel, geen straf, die zonder pardon en zonder enige beroepsmogelijkheid kon worden opgelegd. De geïnterneerde zou worden heropgevoed en de disciplineerd. 'Ongelukkige' jongens of meisjes

bevoegdheden om tegenover minderjarigen, die geringe feiten hadden gepleegd of in staat van landloperij verkeerden, (her)opvoedende maatregelen te treffen. In hun hoedanigheid als strafrechter konden ze beslissen om een jongere tot aan zijn meerderjarigheid ter beschikking van de regering te stellen.⁷⁰⁹ De kantonnale rechter werd het meest geschikt geacht om de wettelijk voorziene maatregelen op te leggen.⁷¹⁰ Het voorbeeld van Lejeune zou gevolgd worden door de navolgende ministers van justitie. Zo kregen de vrederechters met de wet van 1903 betreffende de schadevergoeding bij arbeidsongevallen opnieuw een grote bevoegdheidsuitbreiding.⁷¹¹ Deze nieuwe bevoegdheden, maar vooral de warme steun van Lejeune zorgden ervoor dat de vrederechters zich langzaam maar zeker begonnen te ontbolsteren.

De maatregelen die door de wet op de landloperij konden worden opgelegd waren voor de betrokkenen dermate ingrijpend dat Lejeune in 1892 besloot een circulaire naar de Belgische vrederechters te sturen om hen uit te nodigen voor een tweedaagse bijeenkomst in het Paleis der Academiën.⁷¹² De bedoeling was bepaalde aspecten van de nieuwe regeling te verduidelijken en aan te sturen op een eenduidig beleid.⁷¹³ De oproep kende een enorm succes: vrijwel alle Belgische vrederechters kwamen er op af.⁷¹⁴ Het was voor het eerst in de Belgische geschiedenis dat dergelijke grote plenaire vergadering plaatsvond en dat de vrederechters “*pleine conscience de la dignité de leurs fonctions et de leur utilité sociale de premier ordre*” kregen.⁷¹⁵

konden tot ze de meerderjarige leeftijd hadden aan het gezag van hun ouders worden onttrokken. Daarbij was de rol van milieufactoren niet te onderschatten: jongeren die in een slecht, immoreel milieu leefden, waar bijvoorbeeld alcoholisme schering en inslag was, of waar de ouders onvoldoende gezag over hen uitoefenden, werden in een staatsweldadigheidsschool of verbeteringsgesticht ondergebracht; V. DUJARDIN, M. DUMOULIN, e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, 567-572.

⁷⁰⁹ S. CHRISTIAENSEN, *Tussen klassieke en moderne criminele politiek. Leven en beleid van Jules Lejeune*, Leuven, Universitaire Pers, 2004, 413.

⁷¹⁰ N. GUNZBURG, *Bedelarij en landloperij*, Brugge, Die Keure, 1959, 11.

⁷¹¹ Wet 24 december 1903 op de vergoeding der schade voortvloeiende uit arbeidsongevallen, BS 28-29 december 1903 en *Pasin.* 1903, 286-324; B. DEBAENST, “Een ‘accident de parcours’? De bevoegdheid van de vrederechter voor arbeidsongevallen in de wet van 1903”, in G. MARTYN (ed.) *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht*, 147-165.

⁷¹² J. GUILLERY, “Préface”, *JJP* 1892, 16.

⁷¹³ J. DELARUWIÈRE, “Trente ans après!”, *JJP* 1922, 5.

⁷¹⁴ A. G., “Souvenirs”, *JJP* 1902, 277.

⁷¹⁵ “Le Journal des Juges de Paix”, *JT* 1892, 1074.

Dit nieuw gewonnen zelfbewustzijn vertaalde zich in de beslissing om een eigen tijdschrift op te richten, waardoor de communicatie tussen de vrederechters zou worden gegarandeerd en verbeterd. Het idee bestond reeds enkele jaren bij Corneille de Thier (1857-1896),⁷¹⁶ vrederechter te Celles, en Antoine Frison (1838-1924),⁷¹⁷ vrederechter te Péruwelz. Beiden koesterden de wens een orgaan op te richten dat de kantonale rechter kon informeren over de evoluties in het Belgische recht. Vooral op het platteland had de vrederechter vaak geen mogelijkheid om vlot een juridische bibliotheek te raadplegen. Wellicht waren beide heren ervaringsdeskundigen, aangezien zij respectievelijk te Celles en Péruwelz vrederechter waren. Hun idee werd gematerialiseerd in het *Journal des Juges de Paix, de leurs suppléants, des officiers du ministère public et des greffiers. Revue théorique et pratique de la juridiction cantonale*, dat voor het eerst op 1 oktober 1892 verscheen.⁷¹⁸ De titel gaf aan dat het tijdschrift én praktisch én wetenschappelijk was. Daarnaast richtte het zich ook tot de griffiers en parketten. Met uitzondering van de eerste jaargang (1892-1893) die aanving met het gerechtelijk jaar, werd vanaf januari 1894 volgens het kalenderjaar gewerkt.

Het *Journal* had acht stichtende leden die onder voorzitterschap van de Thier het 'Voorlopig Redactiecomité' vormden. De Thier werd beheerder van het blad.⁷¹⁹ Naast de Thier en Frison stonden ook Adolphe Englebienne (†1906)⁷²⁰ (vrederechter in het eerste kanton te Bergen), Gentil Theodoor Antheunis (1840-1907),⁷²¹

⁷¹⁶ Corneille de Thier studeerde rechten te Leuven. In januari 1888 werd hij vrederechter in het kanton Celles, waar hij snel een gerespecteerd man werd. Als vrederechter zette hij zich vooral in voor het lot van wezen en landlopers. Hij overleed plots op 8 augustus 1896; C.C., "Corneille de Thier", *JJP* 1896, 281-285; A. G., "Souvenirs", *JJP* 1902, 277; O. MESTDAGH, "Commémoration", *T. Vred.* 1945, 352-353.

⁷¹⁷ Antoine Frison was vrederechter te Péruwelz en werd de eerste voorzitter van de *Union des Juges de Paix*. In 1922 doneerde hij een aanzienlijke geldsom aan de Vereniging: het Frison Fonds; LA COMITÉ DE RÉDACTION, "Antoine Frison", *JJP* 1924, 205-206; O. MESTDAGH, "Commémoration", *T. Vred.* 1945, 353.

⁷¹⁸ J. DELARUWIERE, "Trente ans après!", *JJP* 1922, 4.

⁷¹⁹ "Objet, plan et direction du journal", *JJP* 1892-93, 6.

⁷²⁰ Adolphe Englebienne was oud-stafhouder van de Orde van advocaten, gemeenteraadslid te Bergen en ridder in de Leopoldsorde; C.C., "Adolphe Englebienne", *JJP* 1906, 545; "Englebienne", *Databank Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁷²¹ Gentil Theodoor Antheunis was naast vrederechter ook schrijver en componist. Hij was een neef van Hendrik Consience. Een bekend werk van hem is *Mijn Vlaanderen heb ik hartlijk lief*. Na een omzwerping in Duitsland studeerde hij rechten aan de Gentse universiteit. In 1868 werd hij vrederechter achtereenvolgens in Oostrozebeke, Torhout, Halle en Elsene. Als één van de grote bezielers werd hij de eerste voorzitter van de *Union des Juges de Paix*. Hij was ook lange tijd actief als medewerker van het *JJP*. Hij was zeer gerespecteerd onder zijn collega's "parce qu'il a compris, dès l'abord, comment il fallait présider dans cette république où il n'y avait que des pairs et des égaux, dans ces réunions où l'on apprenait facilement à être modeste"; J. WEISGEBER, "Antheunis Gentil Theodoor",

(vrederechter van het eerste kanton te Brussel), vrederechter L. Desmasure van het kanton Ath,⁷²² Charles Campioni (1851-1924)⁷²³ (vrederechter van het kanton Schaarbeek), vrederechter Delmée⁷²⁴ van het kanton Leuze en Eugène Demolder (1862-1919),⁷²⁵ (plaatsvervangend vrederechter van het tweede kanton te Brussel) aan de wieg van het blad.⁷²⁶ Het waren allen vrederechters uit het Brusselse of uit Henegouwen. Op zich hoeft dit niet te verwonderen. Brussel was het juridische centrum van het land en de Henegouwse connectie laat zich waarschijnlijk verklaren door persoonlijke banden tussen de vrederechters. Maar het gevolg was wel dat het Vlaamse landgedeelte niet vertegenwoordigd werd in het *Tijdschrift*, met uitzondering van Antheunis, die als Vlaamsgezind bekend stond. Eveneens opvallend was de interesse die de redactieleden aan de dag legden voor de kunsten.

De doelstellingen van het tijdschrift staan neergeschreven op de eerste bladzijden. De “*Objet, plan et direction du Journal*” worden gevolgd door een inleiding geschreven door de geestelijke vader, Corneille de Thier. Het *Journal des Juges de Paix* zou zich inlaten met “*la vie judiciaire exclusivement au point de vue de la juridiction de paix*”, inclusief de parketten en de griffiers. Die griffiers zouden zich later echter in een aparte vereniging organiseren, omdat de *Union des Juges de Paix* exclusief voor vrederechters voorbehouden was en bleef. Niettemin werden de verslagen van de vergaderingen van de vereniging van griffiers ook opgenomen in het *Journal*.

Biographie nationale, dl. 30, 72-73; C.C., “G. Th. Antheunis”, *JJP* 1907, 437-438; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 133.

⁷²² Desmasure was eerst pleitbezorger in Doornik. Zijn carrière als magistraat begon hij als vrederechter in Ath (1875-1898), waarna hij rechter werd bij de rechtbank van eerste aanleg in Bergen (Mons); Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁷²³ Charles Campioni begon zijn carrière als advocaat. Eind 19de eeuw werd hij vrederechter in Schaarbeek. Op 21 februari 1901 volgde hij Antheunis op als vrederechter van het eerste kanton Brussel. Hij werd voorzitter van de *Union des Juges de Paix*. Omwille van zijn vele sociale werken werd hij in 1910 tot officier in de Leopoldsorde benoemd; LA COMITÉ DE RÉDACTION, “Charles Campioni”, *JJP* 1924, 57-60; Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁷²⁴ Delmée begon zijn loopbaan aan de balie. In 1884 werd hij vrederechter benoemd te Templeuve, vier jaar later werd hij benoemd in Leuze; Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁷²⁵ Eugène Ghilain Alfred Demolder was niet alleen vrederechter maar ook schrijver. Hij deed zijn middelbare studies aan het atheneum van Brussel en volgde daarna rechten aan de ULB. Hij begon zijn carrière als advocaat maar werd al snel door Jules Lejeune als plaatsvervangend vrederechter aangeduid, eerst in Leuven, daarna in Molenbeek (1888-1897). Hij behoorde tot de juristen, zoals Picard en Lejeune, die het recht koppelden aan de sociale wetenschappen. In 1897 verhuisde hij naar Parijs om zich volledig aan de literatuur te wijden. Zijn memoires *Sous la robe* (1897) geven een goed beeld van het gerechtelijk apparaat van eind 19de eeuw, maar de literaire duizendpoot schreef ook bekende nouvelles zoals *Le Jardinier de la Pompadour*; P. ARON, “Demolder, Eugène Ghilain Alfred”, *Biographie nationale*, dl. 44, 396-402.

⁷²⁶ “Bibliographie. 1° Journal des juges de paix”, *Revue Pratique du Notariat belge* 1892, 597-598; O. MESTDAGH, “Commémoration”, *T. Vred.* 1945, 348.

Als Belgisch tijdschrift was het vanzelfsprekend dat het vooral de juridische veranderingen in België zou behandelen, maar er was ook het voornemen om over de landsgrenzen heen te kijken *“notamment en ce qui concerne la France”*. Uiteraard nam de redactie rechtspraak op, maar het moest vooral een *“tribune ouverte et libre”* zijn zodat de kantonale magistratuur kon uitgroeien tot *“un corps d’élite uni par la science et les intérêts communs”*.⁷²⁷ Er werd ruimte gemaakt voor lezersbrieven en belangrijke mededelingen, zoals benoemingen, ontslagen en overlijdens. De inzet van alle vrederechters zou er toe bijdragen dat het blad aangenaam was om lezen, dat het in staat was de belangen van alle vrederechters te verdedigen en dat het negatief imago waarmee ze soms verveeld zaten zou verdwijnen. De inzichten en inzendingen van de verschillende vrederechters zouden verder bijdragen tot een uniformisering van gebruiken, gewoonten en rechtspraak. De rechtszekerheid van de burger ten slotte zou gegarandeerd worden door de verspreiding van uitspraken en door de doctrinale bijdragen.

Het initiatief van de vrederechters werd zowel in binnen- als buitenland positief onthaald.⁷²⁸ Eén van de bekendste supporters was Edmond Picard. De tekst die in zijn *Journal des Tribunaux* verscheen werd integraal overgenomen in het tijdschrift en daarin stond onder meer:

*“Ces admirables sentiments qui, après deux mille ans d’effacement, semblent renouveler en la rajeunissant la divine doctrine des Evangiles chrétiens, gagnent toutes nos institutions, et insensiblement la vieille et rogue justice s’en pénètre et prend enfin face humaine. Le juge devient fraternel et dépouille les allures inhumaines de jadis. Et dans cette Magistrature qui se transfigure à tous les degrés, l’élément, l’étage, la région, où cette salutaire et consolante transformation se manifeste en la plus vive lumière, est précisément celle des justices de paix. Honneur, respect et bon avenir à tous ceux qui y aident!”*⁷²⁹

⁷²⁷ C. DE THIER, “Au lecteur”, *JJP* 1892-93, 10.

⁷²⁸ “Le Journal des Juges de Paix”, *JT* 1892, 1073-1077; “Journal des Juges de Paix, de leurs suppléants, des officiers du ministère public et des greffiers. Revue théorique et pratique de la juridiction cantonale”, *JT* 1892, 1327-1328; “Bibliographie. 1° Journal des Juges de Paix”, *Rev. prat. not. b.* 1892, 597-598. Er zou ook nog een bijdrage in het Franse equivalent van het *Tijdschrift*, namelijk “*Revue des Justices de Paix*”, verschenen zijn.

⁷²⁹ “Le Journal des Juges de Paix”, *JT* 1892, 1077.

De redactie van het *Tijdschrift* bedankte niet alleen Picard voor de bemoedigende woorden maar ook de redactie van het *Revue Pratique du Notariat belge*.⁷³⁰ In dat laatste was immers volgend commentaar verschenen:

*“Le succès ne manquera pas à un programme aussi varié, à la réalisation duquel coopèrent (sic) nombre de juristes méritants et distingués ; nous en faisons le vœu avec une entière confiance et félicitons nos nouveaux confrères en leur adressant une cordiale bienvenue.”*⁷³¹

Het *Journal* rolde tot 1899 van de persen bij Larcier. De keuze voor deze uitgeverij was wellicht ingegeven door het feit dat het *Journal des Tribunaux* ook daar werd gedrukt.⁷³² Het wederzijds respect tussen beide tijdschriften was vrij groot. Toch kan worden aangenomen dat de samenwerking met Larcier niet optimaal was, want in 1898 stuurde de bestuurder van het *Journal des juges de paix* een aanbesteding naar drie andere uitgeverijen. De vrij rigoureuze opsomming van voorwaarden aan het adres van de uitgevers bevatte onder meer de bepaling dat het tijdschrift twaalf keer per jaar moest verschijnen, in afleveringen van 32 bladzijden. Het bestuur behield de vrijheid om al dan niet bijlagen toe te voegen. Het doel was elke eerste dag van de maand te verschijnen, na groen licht van de redactiesecretaris. De verspreiding moest ten laatste binnen de acht dagen na die toestemming gebeuren, zo niet liep de drukker het risico per dag vertraging een boete van vijf frank te moeten betalen. De aanbesteding moest de prijs bevatten voor minimum vierhonderd exemplaren, evenals deze van afzonderlijke afleveringen en herdrukken die na aanvraag dienden te worden bezorgd. Het redactiecomité behield het recht om over de advertenties te oordelen, al zou een afzonderlijke overeenkomst met de drukker specificaties nader bepalen. Elk contract werd gesloten voor een periode van drie jaar, die stilzwijgend verlengd werd, tenzij het zes maand vooraf via aangetekend schrijven opgezegd werd. Het was de bestuurder van het *Journal* die het contract mocht ondertekenen.⁷³³ Vanaf 1 januari 1899 werd het *Journal* uitgegeven bij drukkerij Goemaere. Deze samenwerking was evenwel geen lang leven beschoren: het contract werd na

⁷³⁰ “Le Journal des Juges de Paix”, *JJP* 1892-1893, 40.

⁷³¹ “Bibliographie. 1° Journal des Juges de Paix”, *Revue Pratique du Notariat belge* 1892, 598.

⁷³² De redactieraad was overtuigd dat er niets beter was dan “imiter la sage et intelligente ligne de conduite de cet organe si autorisé et si brillamment rédigé”; “Objet, plan et direction du journal”, *JJP* 1892-1893, 6. De *Pandectes belges* stonden dan weer model voor *L’Encyclopédie des Justices de Paix* die door Louis Descamps en Eugène Teurlings werd opgesteld en uitgegeven werd in de schoot van de Vrederechtersbond; “Nos entrennes”, *JJP* 1892-93, 123. Uiteindelijk hoeft het, gezien de samenwerking van bepaalde redactieleden uit beide tijdschriften, niet te verbazen dat het *Journal des Tribunaux* als grote voorbeeld werd gezien.

⁷³³ “Bureau Permanent. Séance du 1er août 1898”, *JJP* 1898, 381-383.

drie jaar niet verlengd. Bruylant had meer succes: zij zouden het tijdschrift uitgeven van 1902 tot 1986. Sindsdien staat de Brugse uitgeverij Die Keure in voor de druk en verspreiding.

De nood aan een Union des Juges de Paix

Op 2 april 1893 verscheen in het *Journal des Juges de Paix* een omzendbrief waarin Lejeune aanstuurde op een regelmatige bijeenkomst van de Belgische vrederechters. Zo konden zij discussiëren over hun bevoegdheden en de maatschappelijke problemen zodat een uniforme toepassing van de wet van 27 november 1891 op de landloperij kon garandeerd worden. In de slipstream van deze circulaire kwam er een *Comité provisoire du Congrès des Juges de Paix*, dat in dit tweede congres de mogelijkheid zag om een *Union Permanente des Juges de Paix* op te starten. *L'Union* zou een instrument worden om de sociale rol van de vrederechter te versterken. Dit Voorlopig Comité bestond, behalve de Antwerpse vrederechter Jozef Gallet (1805-1897),⁷³⁴ uit de redactieleden van het *Journal des juges de paix*. Het tijdschrift werd begrijpelijk de spreekbuis van de *Union* en publiceerde de statuten van de vereniging.⁷³⁵ Op het congres zelf werden de statuten met een paar kleine aanpassingen goedgekeurd en de *Union des Juges de Paix* was een feit. Lejeune had hiermee een blijvende traditie gestart: vanaf 1893 kwamen de leden van de vereniging namelijk jaarlijks samen op een congres dat als algemene vergadering van de *Union* gold.⁷³⁶ Merk op dat ook hier het tijdschrift de vereniging voorafging.

⁷³⁴ Gallet studeerde rechten aan de universiteit van Leuven, waarna hij in 1829 advocaat werd. Drie jaar later werd hij plaatsvervangend vrederechter. Vanaf 1847 werd hij in het kanton Arendonk vrederechter om in 1852 naar Mol te trekken; Databank *Belgian Magistrates*, Just-His.be.

⁷³⁵ LE COMITE PROVISOIRE, "Circulaire du Comité Provisoire du Congrès des Juges de Paix", *JJP* 1892-1893, 216-217; "Statuts. Avant-projet.", *JJP* 1892-1893, 217-218.

⁷³⁶ Omwille van zijn inzet voor de vrederechters kreeg Lejeune na afloop van zijn ambtstermijn als minister het erevoorzitterschap van de vereniging aangeboden, wat hij graag aanvaardde. Om de twee jaar wordt het congres in Brussel georganiseerd, de andere jaren afwisselend in een Vlaamse of Waalse hoofdplaats van een gerechtelijk arrondissement. Vandaag nog komt ter gelegenheid van het congres van de vrederechters en de rechters in de politierechtbank de algemene vergadering samen. In 1903 werd meegedeeld dat er 210 vrederechters lid waren van de vereniging. Twaalf vrederechters besloten niet lid te worden; "Adresse à M. Lejeune, Ministre d'état. Réponse", *JJP* 1894, 130-132 "Bureau Permanent. Séance du 2 février 1903.", *JJP* 1903, 81.

De dagelijkse leiding van de vereniging kwam in handen van een achttienkoppig *Bureau Permanent* (Bestendig Bureau), onder leiding van Antheunis.⁷³⁷ Een van hun eerste beslissingen was het jonge *Journal des Juges de Paix* te adopteren. Via het tijdschrift kon het Bestendig Bureau namelijk communiceren met de achterban. Het blad diende ook als strijdwapen om bepaalde toegevingen van de overheid los te weken. De congressen, die opgebouwd waren rond één of meerdere thema's opgelegd door het Bestendig Bureau, zorgden voor degelijk onderbouwde publicaties. Het Voorlopig Redactiecomité, met "*les ouvriers de la première heure*", werd behouden. Hierdoor werden de *Union des Juges de Paix* en het tijdschrift een siamese tweeling, van wie de geschiedenissen sindsdien onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De redactieraad van het *Journal des juges de paix* bestond uitsluitend uit vrederechters, waarvan de helft om de twee jaar verkozen werd voor een hernieuwbaar mandaat van vier jaar. De beslissingen van die redactieraad dienden door het *Bureau Permanent* te worden geratificeerd.⁷³⁸ De processen-verbaal van hun tweemaandelijks bijeenkomsten werden gepubliceerd in het *Journal*. De algemene vergadering van de *Union* kreeg het laatste woord om de richting te bepalen waarin het *Journal* moest voortgaan.⁷³⁹ Het *Journal* werd aldus één van de meest democratische in zijn soort. Toch was het tezelfdertijd uitgesproken elitair, aangezien het enkel door en voor vrederechters bedoeld was.

Na de adoptie van het blad dacht het Bestendig Bureau na over maatregelen "*pour fortifier le caractère spécial que doit avoir "le Journal" d'être l'organe de tous les Juges de Paix*" en formuleerde drie voorstellen. Wat de rechtspraak betrof spoorde de *Union de Juges de Paix* de kantonale rechters aan om hun interessante uitspraken bij voorkeur naar het *Tijdschrift* toe te sturen en niet naar andere periodieken. Deze oproep werd de jaren daarop regelmatig herhaald,⁷⁴⁰ wat er op duidt dat veel uitspraken nog steeds naar andere periodieken werden opgestuurd. Toch is het vreemd dat zowel *La Belgique Judiciaire* als het *Journal des Tribunaux* in die periode een verwaarloosbaar

⁷³⁷ Het Bestendig Bureau bestond uit 18 leden vrederechters, gekozen door de Algemene Vergadering. Er moesten er twee per provincie, door de vrederechters van die provincie, worden gekozen voor een mandaat van vier jaar. Elke twee jaar zou de helft worden herverkozen, waarvan een derde niet onmiddellijk herverkiesbaar was. Antheunis was de eerste voorzitter, bijgestaan door twee vicevoorzitters (Gallet en Frison). De penningmeester was Leemans. Campioni werd de secretaris van de vereniging. Van dit vijftal waren er drie oprichters van het blad; "*Bureau Exécutif*", *JJP* 1892-1893, 333.

⁷³⁸ H. DE CLERCK, "*Bureau Permanent. Réunion tenue à Bruxelles, le 20 janvier 1958*", *T. Vred.* 1958, 5.

⁷³⁹ "*L'assemblée générale des Juges de Paix du 9 avril 1893*", *JJP* 1892-1893, 270-271.

⁷⁴⁰ De vraag werd niet alleen naar individuele vrederechters gericht, soms schoten ook de arrondissementale vergaderingen tekort. J.W., "*Réunion régionales. Arrondissement de Bruxelles. Séance du 28 février*", *JJP* 1916, 1.

aantal uitspraken van het vredegerecht publiceerden. Het gaat hierbij om een maximum van tien zaken per jaar en dat aantal nam niet toe. Voor het *Journal des Juges de Paix* kon elk lid van de *Union* de opgestuurde vonnissen annoteren, een praktijk die niet iedereen apprecieerde. “*Certains membres manifestent des doutes sur les avantages des commentaires qui suivent les décisions publiées: n’inspire-t-on pas ainsi à certains collègues la crainte de la publicité?*”. Uiteindelijk besloot de redactie dat elke commentaar op een vonnis zou worden verwijderd als de auteur dat wenste.⁷⁴¹

Een andere manier om het *Tijdschrift* op een hoger niveau te tillen was de rubriek *Questions et réponses*. Wanneer een vrederechter zich met moeilijke vragen geconfronteerd zag, kon hij het probleem voorleggen aan zijn *peers*. Het stond verder de lezers en leden vrij om zelf rechtsgeleerde bijdragen aan te reiken. Om de creatieve breinen aan het werk te zetten werd een lijst met onderwerpen gepubliceerd.⁷⁴² De bevoegdheidsuitbreidingen van de vrederechters bleken een uitstekende inspiratiebron.⁷⁴³

Geïnteresseerden konden voor 12 frank een jaarabonnement nemen.⁷⁴⁴ In de beginjaren bleek het *Tijdschrift* een financieel gezonde onderneming. Het eerste jaar werd afgesloten met 317 frank winst.⁷⁴⁵ Tot en met 1912 werd er winst geboekt, maar het bedrag daalde en in 1913 werd er voor het eerst verlies opgetekend. Een kwalijk omen...

De tijdschriften verbonden aan een specifieke rechtstak

Net zoals in de eerdere periode ontstonden specifieke tijdschriften die zich wijdden aan specifieke rechtstakken en dit vooral in de handelsrechtelijke sfeer die zich blijkbaar langzaam specialiseerde. Vooral op het vlak van maritiem, verzekerings- en vennootschapsrecht doken nieuwe titels op.

⁷⁴¹ “Bureau Permanent. Séance du 5 février 1891”, *JJP* 1894, 65-66.

⁷⁴² In 1894 werden er 9 onderwerpen voorgesteld. Zie daarvoor “Liste des sujets renseignés aux juges de paix désireux de collaborer au journal”, *JJP* 1894, 67-68.

⁷⁴³ De eerste jaren ontwaren we een merkelijk overwicht van alles in verband met landloperij en bescherming van minderjarigen. Toen de vrederechter in 1903 bevoegd werd om kennis te nemen van alles wat met arbeidsongevallen te maken had, werden lijsten opgenomen met alle dodelijke ongevallen of die tot permanente arbeidsonbekwaamheid geleid hadden. De bijdragen in het *Journal des juges de paix* tonen de relatie met hun doelpubliek.

⁷⁴⁴ “Le Journal des Juges de Paix”, *JT* 1892, 1327.

⁷⁴⁵ “Bureau Permanent. Réunion du lundi 6 novembre à 2 heures”, *JJP* 1892-1893, 492.

Wat de maritiemrechtelijke tijdschriften betreft, merken we vooral de aanwezigheid van getrouwen van het *Journal des Tribunaux*. Zowel Edmond Picard als Léon Hennebicq hadden een grote interesse in deze materie.⁷⁴⁶ Zo verschenen tussen 1901 en 1914 drie titels in het genre. Het eerste was *Le Mouvement Maritime* en de opvolger ervan *La Belgique Maritime et Coloniale*. Beide werden geleid door Hennebicq, Duvivier en Dubois. De derde titel was *Le Droit Maritime*, in 1910 opgericht door Henri Jaspar,⁷⁴⁷ die ook aan het *JT* had meegewerkt,⁷⁴⁸ en Raymond de Ryckere (1862-1928),⁷⁴⁹ rechter bij de Brusselse rechtbank van eerste aanleg. Dit laatste tijdschrift verdween alweer in 1914 en werd ten voordele van de *Jurisprudence du Port d'Anvers* na de oorlog niet meer verdergezet.⁷⁵⁰

Ook andere takken van het handelsrecht kregen tijdens de *Belle Époque* meer aandacht. Onder impuls van de nieuwe wet op de landverzekeringsovereenkomst (1874)⁷⁵¹ ontstonden nieuwe tijdschriften met betrekking tot het verzekeringsrecht: *Le Pélican. Organe propagateur des assurances* (1880-1940), *La Chronique des assurances et du commerce* (1895-1940), *Revue internationale des assurances* (1896-1898), *Revue internationale des assurances et de jurisprudence* (1908).⁷⁵² Deze tijdschriften hadden zowel juristen als actuarissen als doelpubliek voor ogen.

Ook het vennootschapsrecht oefende een grotere aantrekkingskracht uit. Zo verschenen *Revue générale des sociétés* (1896-1940) en *Revue des questions et procès des sociétés* (1910-1948).⁷⁵³ Het eerste groeide uit tot het belangrijkste in zijn genre en bestaat vandaag nog: *Revue pratique des sociétés civiles et commerciales*.⁷⁵⁴ Het richtte zich tot ondernemers en juristen. Om het praktisch nut van het blad te onderstrepen, spitste het zich vooral toe op het samenbrengen van rechtspraak wat werd

⁷⁴⁶ R. LESCOT, "Éloge funèbre de Me Hennebicq", *JT* 1940, 280.

⁷⁴⁷ Zie voetnoot 628.

⁷⁴⁸ De lijst van de medewerkers vermeldde enkele (voormalige) medewerkers van het *Journal des Tribunaux* zoals Léon Hennebicq, Fernand Passelecq en Edmond Picard.

⁷⁴⁹ K. VELLE, "Het beeld van de magistratuur van de *Belle Époque* tot na de Eerste Wereldoorlog: casus: Raymond de Ryckere (1862-1928)", in F. DAELEMANS, M. LIBERT e.a., *Image et imagination : recueil d'articles offert à André Vanrie à l'occasion de son septantième anniversaire*, Brussel, Archives et bibliothèques de Belgique 2010, 483-518.

⁷⁵⁰ LA RÉDACTION, *JPA* 1956, 3-4.

⁷⁵¹ Loi du 11 juin 1874 sur le contrat d'assurance terrestre, *Moniteur belge* 16 juni 1874.

⁷⁵² E. HOLTHÖFER, "Belgien", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen*, 56-59.

⁷⁵³ E. HOLTHÖFER, "Belgien", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen*, 54-55.

⁷⁵⁴ De medewerkers van dit tijdschrift kwamen uit binnen- en buitenland, terwijl twee Brusselse advocaten het bestuur ervan waarnamen. Het ging om Gustave Smets als hoofdredacteur en René Buisseret als redactiesecretaris.

beschouwd als “*le meilleur commentaire pratique de la législation*”.⁷⁵⁵ Rechtsgeleerde bijdragen moesten kort zijn, want de lezers die nauw betrokken zijn bij de zakenwereld hebben geen tijd om breedvoerige studies te lezen. Nauw verbonden met de ontwikkelingen op het vlak van het vennootschapsrecht was het lot van de arbeiders in die ondernemingen. Het leidde tot de eerste sociale wetgeving met in zijn zog de eerste ‘sociaalrechtelijke’ tijdschriften.

*De ‘sociaalrechtelijke’ tijdschriften*⁷⁵⁶

Het prangende sociale vraagstuk kreeg in het *Journal des Tribunaux* regelmatig aandacht. De bloedige repressie van de arbeidersopstand in 1886 gaf het startschot voor het ontstaan van de sociale wetgeving in België.⁷⁵⁷ Voor het eerst intervenieerde de overheid in individuele arbeidsrelaties om de arbeiders te beschermen.

Aanvankelijk bleef het sociaal recht verstoken van gespecialiseerde tijdschriften. Nochtans berichtte *La Belgique Judiciaire* het volgende: “*Partout on se préoccupe de plus en plus de la réparation des accidents de travail et surtout de ceux qui se produisent au cours de l’exécution d’un louage de service*”.⁷⁵⁸ De groeiende juridisering van de nijverheid- en arbeidswereld resulteerde in de uitbouw van een belangrijke administratie.⁷⁵⁹ In 1895 ontstond het Ministerie van Nijverheid en Werk en in het kader van zijn informatieopdracht verscheen vanaf 1896 maandelijks het tweetalige *Arbeidsblad/Revue du travail*. Bij koninklijk besluit werd de inhoud van het tijdschrift vastgelegd⁷⁶⁰, maar gezien het om een publicatie van overheidswege gaat, staan we er hier niet langer bij stil.

Interessanter is dat onafhankelijk en gelijktijdig in 1898 drie “sociaalrechtelijke” – eigenlijk “industriëlerechtelijke” – tijdschriften het levenslicht zagen.⁷⁶¹ In 1898 ontstonden zowel de *Revue pratique et juridique des accidents du travail* (1898-1899), *Revue pratique du droit industriel* (1898-1919) en *Revue des questions de droit industriel* (1898-1942). De eerste titel draaide amper een jaar mee. Lag het gebrek aan een

⁷⁵⁵ LA RÉDACTION, [Openingseditoriaal], *RPSC* 1889, 2.

⁷⁵⁶ Dit onderdeel over de sociaalrechtelijke juridische tijdschriften is grotendeels gebaseerd op het artikel van B. DEBAENST, “Een bijdrage tot de geschiedenis van het Tijdschrift voor Sociaal Recht”, *TSR/RDS* 2013, 771-793 en het manuscript van dr. B. DEBAENST, “Belgian social law and its journals: a reflected history” dat zal verschijnen in *Cahiers du CRHIDI*.

⁷⁵⁷ De wet op de bescherming van het loon (1887) en de wet op de vrouwen- en de kinderarbeid (1889).

⁷⁵⁸ “Accidents de travail. Bibliographie”, *BJ* 1890, 385-411.

⁷⁵⁹ Die juridisering wordt besproken in het basiswerk van B. DEBAENST, *Een proces van bloed, zweet en tranen! Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, *Iuris Scripta Historica*, dl. 25, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2011

⁷⁶⁰ Art. 6 KB 12 april 1895 tot de inrichting van de Arbeidsdienst.

⁷⁶¹ De term ‘sociaal recht’ bestond nog niet aan het eind van de negentiende eeuw.

arbeidsongevallenwet (1903) aan de basis van het verdwijnen? Of was het feit dat het gedrukt werd in Brussel, en wellicht ook daar zijn belangrijkste afzetmarkt had, de boosdoener? Het is immers niet toevallig dat de twee andere maandbladen ontstonden in de twee belangrijkste industriële centra van het land. De *Revue pratique du droit industriel* vond zijn oorsprong in Luik, terwijl de wortels van de *Revue des questions de droit industriel* in Charleroi lagen.

De Luikse substituut-procureur des Konings Michel Bodeux, die interesse had in de mijnbouw en alle juridische vraagstukken die dit met zich meebracht, initieerde de *Revue pratique du droit industriel*. Met zijn tijdschrift wenste hij vooral de industriëlen een hulpmiddel aan te reiken dat de wetgeving zou verduidelijken en de rechtspraak zou analyseren. Bodeux onthield zich uitdrukkelijk van theoretische debatten en dat in tegenstelling tot de *Revue des questions de droit industriel*.

Laatsgenoemd tijdschrift werd opgericht door Jules Smeysters, advocaat aan de balie van Charleroi, naar aanleiding van het groeiende belang van het industrieel recht. De toename van de industrie leidde tot nieuwe juridische vraagstukken, terwijl de invoering van nieuwe arbeidswetten en de toepassing ervan voor discussie zorgden. Bovendien werden de rechtbanken ook steeds meer overspoeld met het contentieux van arbeidsongevallen.⁷⁶² De rechtspraak was van belang voor Smeysters en de zijnen en dat reflecteerde zich ook in de redactieraad waar van de tien leden er maar liefst negen advocaat waren. De balie van Charleroi was daarbij sterk vertegenwoordigd. De *Revue des questions de droit* was een enorm succes, getuige het groeiend aantal abonnees maar ook het stijgend aantal redactieleden. In 1905 behoorden reeds 27 personen tot het tijdschriftbestuur.

Twee jaar eerder had het blad al een naamsverandering ondergaan. Sindsdien verscheen het onder de titel *Revue des accidents du travail et des questions de droit industriel* en gaf de redactie duidelijk aan in te spelen op de nieuwe arbeidsongevallenwet. De verruiming van het aandachtsveld leidde ertoe dat niet alle rechtspraak nog integraal kon worden opgenomen. Om toch de hoeveelheid informatie hoog te houden, besloot de redactie overzichten van rechtspraak op te nemen. Deze overzichten werden niet door de minsten geschreven. Zo verzorgde Jules Destrée de eerste aflevering. Belangrijk was evenwel de medewerking van Maurice Demeur, die een steile opgang kende in de redactie van het tijdschrift. In

⁷⁶² Over de totstandkoming van de arbeidsongevallenwet zie het basiswerk van B. DEBAENST, *Een proces van bloed, zweet en tranen! Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, *Iuris Scripta Historica*, dl. 25, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2011.

1904 werd hij redactiesecretaris en een jaar later al hoofdredacteur naast Smeysters. Vanaf 1907 had Demeur de alleenheerschappij over het blad en bleef tot aan zijn overlijden in 1939 hoofdredacteur. Hij groeide – zoals Bruno Debaenst hem terecht noemt – uit tot *Mister Revue* en verzorgde talrijke overzichten van rechtspraak en doctrinaire bijdragen.

Net vóór het uitbreken van de eerste wereldoorlog verschenen nog drie tijdschriften met betrekking tot arbeid en recht. Het ging om *Travail et droit* (1913-1914), *Jurisprudence du conseil des prud'hommes d'Anvers/Rechtspraak van den werkrechtersraad van Antwerpen* (1914-1917) en *Jurisprudence du travail* (1914). Dit laatste groeide uiteindelijk uit tot het *Tijdschrift voor Sociaal Recht*.⁷⁶³

Een late ontwikkeling? Revue de droit pénal et de criminologie (°1907)

Een andere opvallende vaststelling is de late verschijning van het eerste strafrechtelijk en eigenlijk vooral criminologisch tijdschrift. De *Revue de droit pénal et de criminologie* verschijnt voor het eerst in 1907 en is daarmee de eerste titel die zich toeleegde op het strafrecht en de criminologie. Dat het maandblad een schot in de roos was, blijkt onder meer uit het feit dat het tot op heden nog bestaat.⁷⁶⁴ Toch bleek een dergelijk tijdschrift allesbehalve evident:

*“Deux constatations antinomiques frapperont tous les esprits réfléchis: d’une part la défaveur dont semble frappé chez la plupart des juristes tout ce qui touche au droit criminel, de l’autre l’intensité du mouvement réformateur dont cette même science est l’objet depuis un quart de siècle.”*⁷⁶⁵

Met deze bedenking verwezen de twee oprichters van het tijdschrift, met name Raymond de Ryckere en Henri Jaspar, naar de ideeën van de criminele antropologie. Toen Lombroso in 1876 zijn *L'uomo delinquente* publiceerde, kwam de klassieke strafrechtsleer door de criminele antropologie onder druk te staan. De 'geboren crimineel' was een radicaal concept waarin evenwel veel juristen zich niet konden vinden. Vooral Adolphe Prins (1840-1919)⁷⁶⁶ poogde het klassieke strafrecht te verzoenen met de criminele antropologie en vond heel wat medestanders,

⁷⁶³ B. DEBAENST, “Een bijdrage tot de geschiedenis van het Tijdschrift voor Sociaal Recht”, *TSR/RDS* 2013, 771-793.

⁷⁶⁴ H. BOSLY, G. DEMANET, J. MESSINE & B. MICHEL (eds.), *Cent ans de publication de droit pénal et de criminologie. Le centenaire de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, Brussel, La Chartre, 2007.

⁷⁶⁵ R. DE RYCKERE & H. JASPAR, “Avant-Propos”, *RDPC* 1907, 6-7.

⁷⁶⁶ S. CHRISTIAENSEN, “Adolphe Prins (1845-1919)”, in C. FIJNAUT, *Gestalten uit het verleden*, 109-123; P. VAN DER VORST & P. MARY (eds.), *Cent ans de criminologie à l’U.L.B : Adolphe Prins, l’Union internationale de droit pénal, le Cercle universitaire pour les études criminologiques*, Brussel, Bruylant, 1990.

waaronder Jaspar en De Ryckere.⁷⁶⁷ Zij wilden bij de praktijkjuristen een interesse voor de criminologische wetenschappen opwekken en deden dat door onder meer over banale strafrechtelijke zaken te berichten.⁷⁶⁸ Om de nieuwe visies over het strafrecht ingang te laten vinden, moest het duo de praktijk behagen en dus ook plaats voorzien voor rechtspraak en dienende rechtsleer. Verder had het tijdschrift ook een bibliografische rubriek en een kroniek, waarin verslagen over de Internationale Crimineel-Antropologische Congressen of de *Union Internationale de Droit Pénal* waren opgenomen.

De *Union Internationale* profileerde zich – op verzoek van de oprichters – samen met Jules Lejeune als ‘voogd’ over het tijdschrift dat onmiddellijk een oerdegelijk aura kreeg. De *Union Internationale*, in 1889 opgericht door Adolphe Prins, de Nederlandse hoogleraar Gerard Anton Van Hamel (1842-1917)⁷⁶⁹ en Duitse jurist en criminoloog Franz von Liszt (1851-1919), kon via het blad haar wetenschappelijke inzichten over Europa verspreiden.⁷⁷⁰ De keuze voor Jules Lejeune als ‘morele leider’ was ingegeven omwille van zijn wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling, maar ook omwille van zijn goede contacten met Jaspar.⁷⁷¹ Het betrekken van de *Union* viel dan weer te verklaren omwille van de expertise ervan, maar ook omwille van het feit dat Jaspar tijdens zijn rechtenstudies aan de ULB samen met Adolphe Prins en Léon Hennebicq de “*cercle universitaire de criminologie*” oprichtte.⁷⁷² Het was ook Prins die Jaspar in contact bracht met Jules Lejeune.⁷⁷³

Daar het tijdschrift als spreekbuis diende voor de *Union Internationale* hield het niet alleen een blik op de nationale ontwikkelingen, maar ook op de internationale. Het

⁷⁶⁷ R. DE BONT, “Met en verzoenen. Louis Vervaeck en de Belgische criminele antropologie”, *BEG/CHTP* 2001, 69.

⁷⁶⁸ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, in *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie: publication jubilaire 1907-1957*, Brussel, s.n., 1957, 22.

⁷⁶⁹ C. ELIAERTS & S. SNACKEN, “La vie et l’oeuvre de Van Hamel”, in P. VAN DER VORST & P. MARY (eds.), *Cent ans de criminologie à l’U.L.B : Adolphe Prins, l’Union internationale de droit pénal, le Cercle universitaire pour les études criminologiques*, Brussel, Bruylant, 1990, 69-91.

⁷⁷⁰ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, in *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie*, 14-15.

⁷⁷¹ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, 19.

⁷⁷² J.-M. JADOT, “Jaspar, Henri”, *Biographie belge d’Outre-Mer*, dl. 6, 539 ; P. VAN DER VORST & P. MARY (eds.), *Cent ans de criminologie à l’U.L.B : Adolphe Prins, l’Union internationale de droit pénal, le Cercle universitaire pour les études criminologiques*, Brussel, Bruylant, 1990.

⁷⁷³ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, in *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie*, 19.

was bovendien heel multidisciplinair opgevat met bijdragen van zowel praktijkjuristen als professoren strafrecht, psychologie en antropologie.⁷⁷⁴

Het tijdschrift wist in een korte tijd uit te groeien tot een succes en slaagde erin de vermeende desinteresse in het strafrecht weg te werken.⁷⁷⁵ Naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van het tijdschrift, bekende Albert Lilar (1900-1976), toenmalig minister van Justitie:

*“Souvent des modifications de notre législation pénale ont été précédées par la publication dans la Revue d’articles et de comptes rendus des travaux de l’Union Belge et Luxembourgeoise de Droit Pénal. Il n’est pas rare que ces articles soient cités au cours de la discussion des projets de loi au Parlement.”*⁷⁷⁶

Tussenbesluit

Tijdschriften en verenigingen vormen een unieke tandem. Tijdschriften geven de groeperingen een stem en de mogelijkheid om hun opinies te verspreiden. Aldus hebben periodieken naast hun informatieve functie een verenigend doel. Nog meer dan in de voorgaande periode kenmerkte het laatste kwart van de negentiende eeuw zich door de samenhang van tijdschrift en vereniging. Zeer opvallend is de voortrekkersrol die redacties spelen bij het opstarten van nieuwe beroepsverenigingen. Vanuit het *Journal des Tribunaux* groeide de *Fédération des Avocats belges*, terwijl de *Union des Juges de Paix* zijn oorsprong vond bij de redactie van het *Journal des Juges de Paix*.

Bovenal hadden de juridische tijdschriften hun bestaan te danken aan een ‘charismatische leider’. Dat kon om een bekende advocaat gaan zoals de alomtegenwoordige Edmond Picard, of een expert in een bepaalde rechtsmaterie, die zijn expertise aanwendde om het tijdschrift een hogere serieus te geven. Als voorbeeld geldt Adolphe Prins, die internationaal een belangrijke invloed had op het strafrechtsdenken.

In de loop van de *Belle Époque* kwamen nieuwe ontwikkelingen in het recht steeds nadrukkelijker naar voor. Bepaalde rechtsgebieden leefden op waardoor sommige juristen hun kans zagen om uit te pakken met een gespecialiseerd juridisch tijdschrift.

⁷⁷⁴ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, in *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie*, 21.

⁷⁷⁵ L. CORNIL, “Les débuts de la Revue de Droit Pénal et de Criminologie”, in *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie*, 21.

⁷⁷⁶ A. LILAR, “Message du Ministre de la Justice”, *Cinquante ans de droit pénal et de criminologie*, 12.

Het Brusselse juridische milieu heerste meer dan ooit over de Belgische juridische tijdschriften, al mag niet worden vergeten dat ook in Luik en Antwerpen grote concentraties juristen werkzaam waren. Die laatste groep liet zich niet onbetuigd in de Vlaamse ontvoeringsstrijd.

De eerste Nederlandstalige Belgische juridische periodieken (1889-1914)

De eerste Nederlandstalige – ‘Vlaamse’ zo men wil – juridische tijdschriften verschenen pas op het einde van de negentiende eeuw: *Het Vlaamsch Bestuur* (1889-1909), het *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België* (1889-1899), het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België* (1897-1963), het *Tijdschrift voor Belgische Notarissen* (1900-1907) en het *Tijdschrift voor Gemeentebesturen* (1902-1940). Ter volledigheid vermelden we nog *Het Vlaamsch Museum* dat zich ook – maar niet exclusief – toespitste op administratiefrechtelijke zaken.⁷⁷⁷

Zij vonden alle hun grondslag in de Vlaamse Beweging, die vanaf de jaren 1840 opgang maakte. Deze stroming richtte zich aanvankelijk uitsluitend op het culturele aspect van de Vlaamse taal, maar enkele ophefmakende rechtszaken tijdens de jaren 1860 en 1870 leidden tot groot ongenoegen onder de Vlaamsgezinde juristen.⁷⁷⁸ Een eerste belangrijk succes in de Vlaamse emancipatiestrijd was de wet van 17 augustus 1873 betreffende het taalgebruik in strafzaken.⁷⁷⁹ Vijf jaar later volgde de taalregeling van de administratie⁷⁸⁰ en in 1883 die van het middelbaar onderwijs.⁷⁸¹ In het kielzog van die wetgeving verschenen in het Nederlands vertaalde wetboeken⁷⁸² en Nederlandstalige handboeken, een evolutie die nog versterkt werd door de eerste

⁷⁷⁷ Het *Vlaamsch Museum* staat vermeld in de bibliografische afdeling van het *Rechtskundig Tijdschrift*.

⁷⁷⁸ Hierover o.a.: R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, Antwerpen, De Sikkel, 1935; L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, Leuven, Davidsfonds, 1977; H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985*, Gent, 1985; H. VAN GOETHEM, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en kunst, 1990; L. GEVERS, A.W. WILLEMSSEN & E. WITTE, “Geschiedenis van de Vlaamse beweging”, in *NEVB*, 35-86.

⁷⁷⁹ Later uitgebreid met de wet van 3 mei 1889 en de wet van 4 september 1891 op de hoven van beroep van Brussel en Luik, *Pasin.* 1891, 384-391.

⁷⁸⁰ Wet van 22 mei 1878 betreffende het taalgebruik in bestuurszaken, *Pasin.* 1878, 173-177.

⁷⁸¹ Wet van 15 juni 1883 betreffende het taalgebruik in het middelbaar onderwijs, *Pasin.* 1883, 146-151.

⁷⁸² Hierover onder meer G. MARTYN, “Het Burgerlijk Wetboek en de evolutie van de ‘Vlaamse’ rechtstaal in België”, in D. HEIRBAUT & G. MARTYN (ed.), *Napoleons nalatenschap. Tweehonderd jaar Burgerlijk Wetboek in België. Un héritage Napoléonien. Bicentenaire du Code civil en Belgique*, Mechelen, 2005, 271-300.

(wettelijk verplichte)⁷⁸³ Nederlandstalige cursussen strafrecht en strafvordering aan de universiteiten van Leuven (1888),⁷⁸⁴ Luik en Gent (1890)⁷⁸⁵ en Brussel (1891).⁷⁸⁶

Toch stond een Vlaamse rechtscultuur op dat ogenblik nog in de kinderschoenen. De Gentse magistraat en latere professor Julius Obrie (1849-1929),⁷⁸⁷ legde de vinger op de wonde door op het Nederlands Congres van 1887 te stellen dat de Vlaamse rechtstaal in België zeer gebrekkig was en dat de ogen best naar Nederland gericht werden.⁷⁸⁸ Hendrik de Hoon opperde in 1893 op het Nederlandsche Taal- en

⁷⁸³ Artikel 49 van de wet van 10 april 1890 op de toekenning der academische graden bepaalde dat niemand nog tot enig rechterlijk ambt in Vlaanderen kon worden benoemd, tenzij hij kennis had van het Nederlands.

⁷⁸⁴ Dat gebeurde op vrijwillige basis. Alfred Schicks (1857-1933) was titularis van het vak, R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, 45.

⁷⁸⁵ Bij ministerieel besluit van 12 juli 1890 werd aan beide rijksuniversiteiten een niet-verplichte Nederlandse leergang van strafrecht en strafvordering geïntroduceerd; F. DE PAUW, "Het ontstaan van de Nederlandstalige faculteit der rechtsgeleerdheid aan de Vrije Universiteit te Brussel", in *Recht in beweging, opstellen aangeboden aan prof. Mr. Ridder R. Victor*, Antwerpen, Kluwer, 1973, 345; L. VANDERSTEENE, *De geschiedenis van de Rechtsfaculteit van de Universiteit Gent: van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog*, Gent, 2009, 113.

⁷⁸⁶ Hendrik de Hoon studeerde rechten en politieke wetenschappen aan de rijksuniversiteit van Gent. Na enkele jaren balie te Gent en een ambtenaarsfunctie op het West-Vlaamse provinciebestuur, werd hij magistraat in Brussel. Hij klom op tot advocaat-generaal bij het Brusselse hof van beroep. Hij stamde uit een Vlaamsgezinde familie. Hij was de neef van Karel Ledeganck en een van de eerste juristen die een wetenschappelijke studie in het Nederlands uitgaf. Hij publiceerde ook polemische geschriften over Vlaamsonvriendelijke rechtspraak van het Oost-Vlaamse hof van assisen. De Hoon werd in 1891 aangesteld om strafrecht en strafvordering te doceren; H. VAN GOETHEM, "Hoon, Hendrik de", in *NEVB*, 1465-1466.

⁷⁸⁷ Obrie studeerde rechten aan de rijksuniversiteit van Gent en begon er tevens zijn carrière aan de balie. In 1876 stapte hij over naar de magistratuur. Hij zegde het magistratenbestaan vaarwel toen hij in 1897 voltijds hoogleraar werd aan de Gentse universiteit. Als sinds zijn stage als advocaat liet hij zich opmerken als flamingant. Samen met Albert Fredericq nam hij het initiatief voor de petitie tegen de houding van het Hof van Cassatie naar aanleiding van de zaak Schoep. In de nasleep van die procedure richtte hij samen met andere Vlaamsgezinde confraters de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent op. Obrie legde zich vooral toe op de studie van de Nederlandse rechtstaal en het wegwerken van de vooroordelen dienaangaande. Hij onderhield daarvoor nauwe contacten met Nederlandse juristen en taalkundigen. Omwille van zijn inzet werd hij bij de oprichting van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde (1886) tot werkend lid verkozen. Samen met Mac Leod ijverde hij voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit; H. VAN GOETHEM, "Obrie, Julius", in *NEVB*, 2219-2220.

⁷⁸⁸ *Vl. Best.* 1889, 94. Vlaamse intellectuelen raakten er meer in het algemeen van overtuigd dat elke wetenschapstak in het Nederlands kon worden beoefend en zij zochten daarvoor toenadering tot Nederland. Een van de voortrekkers was Julius Mac Leod (1857-1919). Deze bioloog en professor aan de Gentse universiteit stond de vernederlandsing van deze wetenschappelijke instelling voor, zie J. MAC LEOD, "Nederlandsche Hoogeschool in Vlaamsch-België", *Rechtsk. T.* 1897-98, 193-203 en 225-238.

Letterkundige Congres dan weer het idee om “*de Nederlandsche Strafwetboektaal*” in te voeren voor de rechtspleging in Vlaanderen, Brabant en Belgisch-Limburg.⁷⁸⁹

Volledig in de lijn van de bovenstaande evoluties werden in 1889 de eerste twee Vlaamse juridische tijdschriften opgericht. In Hasselt verscheen *Het Vlaamsch Bestuur* en het *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België* vond zijn oorsprong in het Brusselse. Zoals de titels laten vermoeden, droeg het administratief of bestuursrecht de aandacht weg, wat niet onlogisch was. Om te beginnen was het Nederlandstalig taalgebruik in de administratie reeds sinds de taalwet van 1878 wettelijk geregeld. De Vlaamse gemeentefunctionarissen waren verder meestal perfect tweetalig: vanuit hun ambt stonden zij niet alleen dicht bij de Nederlandstalige burger, maar bedienden ze zich ook van het Frans, zoals in hun relatie met het centrale bestuur.⁷⁹⁰

Het Vlaamsch Bestuur (1889-1909)

Het Vlaamsch Bestuur was een ‘eenmanstijdschrift’, een maandblad dat twintig jaar lang verscheen, van januari 1889 tot mei 1909. Het werd gedrukt op octavo-formaat in nummers van 32 bladzijden bij de Hasseltse uitgever Michel Ceysen, die de praktische kant van het tijdschrift regelde.⁷⁹¹ De lichtblauwe cover was achteraan voorbehouden voor publicitaire doeleinden, waarbij vooral de werken van hoofdredacteur Adriaan de Corswarem (1849-1909)⁷⁹² werden gepromoot.⁷⁹³

De Corswarem was een advocaat en katholiek politicus afkomstig uit Hasselt. Als volksvertegenwoordiger (1890-1904) liet hij zich opmerken als groot voorstander van het gebruik van het Nederlands in gerecht en onderwijs en hij had de hand in de taalwet van 4 september 1891, waarin werd bepaald dat het Luikse hof van beroep een Nederlandstalige kamer moest hebben om correctionele zaken uit Tongeren of Hasselt in hoger beroep te behandelen.⁷⁹⁴ Zijn voorliefde voor de politiek en de Vlaamse Beweging kreeg de Limburgse advocaat van zijn vader, Guillaume de Corswarem (1799-1884),⁷⁹⁵ een Hasseltse notaris en politicus, die in de Grievencommissie (1856) had gezeteld.⁷⁹⁶

⁷⁸⁹ A. DE SWARTE, “Over de Studie der Nederlandsche Rechtstaal”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 88.

⁷⁹⁰ V. DUJARDIN, M. DUMOULIN, e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, 396-397.

⁷⁹¹ M. CEYSENS, “Bericht”, *Vl. Best.* 1904, s.p.

⁷⁹² F. BOUDREZ, “Corswarem, ridder Adriaan J.L. de”, in *NEVB*, 804-805.

⁷⁹³ Later bood het tijdschrift ook de werken van Paul Bellefroid, Clement Van Straelen en Th. Verbois aan.

⁷⁹⁴ F. BOUDREZ, “Corswarem, ridder Adriaan J.L. de”, in *NEVB*, 805.

⁷⁹⁵ Ridder Guillaume de Corswarem zetelde in de Limburgse provincieraad (1839-1876) en de Hasseltse gemeenteraad (1857-1863) en was eveneens volksvertegenwoordiger (1843-1848). Omwille van zijn parlementaire ervaring en zijn inzet voor de Vlaamse kwestie werd hij lid van de

Bij gebrek aan een openingseditoriaal kunnen we alleen maar gissen naar de beweegredenen van de advocaat om het tijdschrift op te starten. Vanuit zijn flamingante achtergrond en zijn verschillende politieke mandaten kreeg hij wellicht interesse voor administratief-juridische onderwerpen, zoals militiewetgeving, openbare onderstand, onderwijs en kerkfabrieken. Zijn katholieke levensbeschouwing inspireerde hem dan weer om aandacht te hebben voor sociale wetgeving.⁷⁹⁷ Het tijdschrift paste dus volledig in de tijdsgeest waarin de overheid wetgeving voorzag ter bescherming van de sociaal zwakkeren.

Het Vlaamsch Bestuur begon met een wetgevingsrubriek (Wetten en Koninklijke Besluiten) waarin de belangrijkste nieuwe wetgevende instrumenten met betrekking tot het bestuursrecht werden opgenomen en soms kort becommentarieerd. Daarna kwamen de rubrieken *Bestuurlijke Beslissingen* en *Gerechtelijke Beslissingen*. Details over de instelling die de uitspraak aanbracht moet de lezer zelf uit de tekst halen, aangezien het kopje alleen de behandelde materie weergeeft. Soms voorzag men anoniem geschreven annotaties of “aanmerkingen”. Het tijdschrift beperkte zich niet tot uitspraken die alleen in het Nederlands werden opgesteld, maar publiceerde ook - uit het Frans vertaalde - cassatierechtspraak. *Het Vlaamsch Bestuur* bevatte verder rechtsgeleerde bijdragen, die net zoals de annotaties anoniem opgesteld waren. Ondanks hun ruime omvang, doet de afwezigheid van het voetnotenapparaat of andere verwijzingen vermoeden dat het werk niet altijd even grondig gebeurde.⁷⁹⁸

De belangrijkste rubriek was evenwel die van “*Vragen en Antwoorden*”. Doorheen de jaren groeide die in omvang en besloeg uiteindelijk om en bij een derde van elk nummer. Iedereen kon de redacteur vragen stellen omtrent een bepaald bestuursrechtelijk probleem, waarop een kort, maar toch zo volledig mogelijk antwoord kwam.⁷⁹⁹ Deze rubriek illustreert vooral de praktische inslag van het tijdschrift. Vrijwel elk onderwerp inzake administratief recht passeerde de revue. Het

Grievenscommissie, waarin hij samen met Lucien Jottrand verslag uitbracht over gerechtelijke zaken. De Corswarem bleef evenwel aanhanger van de unitaire staat en vond het niet opportuun om het leger naar taal te splitsen; F. BOUDREZ, “Corswarem, ridder Guillaume J. de”, in *NEVB*, 805.

⁷⁹⁶ De Grievenscommissie – officieel de Vlaamse Commissie geheten – bracht kopstukken van de Vlaamse Beweging samen om alle klachten inzake de taaltoestand in België te bundelen en oplossingen voor te stellen. Met het rapport van deze commissie ving de toenmalige overheid niets aan; L. WILS, “Vlaamse Commissie”, in *NEVB*, 3504-3506.

⁷⁹⁷ In die periode schreef paus Leo XIII zijn encycliek *Rerum Novarum*, waarin hij een aantal uitgangspunten formuleerde voor de sociale leer van de katholieke kerk.

⁷⁹⁸ Bijvoorbeeld “Militiewet. Vrijstellingen ingevolge nrs. 3, 4 en 5 van art. 27”, *Vl. Best.* 1889, 45-52; “Van de inning der Gemeentelijke belastingen”, *Vl. Best.* 1898, 341-352.

⁷⁹⁹ *Vl. Best.* 1902, 350-351.

tijdschrift stelde zich allerm minst flamingant op, getuige daarvan de goedkeuring van een vonnis waarbij *“ieder gemeentebestuur in volle vrijheid beslist dat zijne akten en zijne briefwisseling in deze of gene taal zullen opgesteld worden”*.⁸⁰⁰

Het tijdschrift bleek bijval te oogsten want niet zonder trots schreef de Corswarem:

*“Voortdurend hebben wij de vleidendste aanmoedigingen ontvangen van wege rechtsgeleerden en magistraten, maar hetgeen voor ons nog meer prijs heeft, is de welwillende goedkeuring onzer lezers; na de verschijning van iedere aflevering hebben wij eene reeks nieuwe geabonneerden bijgeworven.”*⁸⁰¹

Toch bleef er heel veel werk aan de winkel. De Corswarem kon het bijvoorbeeld maar moeilijk verkroppen dat de Franse juridische werken in verband met bestuursrecht twintig jaar na de eerste verschijning van zijn tijdschrift de overhand bleven houden. Hij verklaarde dit door het feit dat de Nederlandstalige boeken onbekend waren:

*“Waarom worden er in Vlaamsch België, betrekkelijk veel meer fransche boeken gekocht dan nederlandsche? Grootendeels omdat de nederlandsche boeken onbekend of ten minste niet genoeg bekend zijn. Voor onbeduidende boeken welke te Parijs gedrukt worden, voor oprechte prullen, wordt eene aanhoudende propaganda gemaakt, en van werken van groote waarde, van meesterstukken somtijds, welke in het Nederlandsch verschijnen, wordt bijna geen woordje gerept.”*⁸⁰²

Als eenmanstijdschrift stond *Het Vlaamsch Bestuur* constant onder druk. Het lot van dergelijke periodieken is nu eenmaal onlosmakelijk verbonden met dat van zijn ‘hoofdsteller’.⁸⁰³ Zo veroorzaakten zijn werkzaamheden als verslaggever van de Kamercommissie bij de totstandkoming van de taalwet van 1891 vertragingen bij de derde jaargang, die de facto twee jaargangen bundelde. Toen de Corswarem in 1909 overleed, was het dan ook niet denkbeeldig dat *Het Vlaamsch Bestuur* zou verdwijnen. Het werd echter opgeslokt door het *Tijdschrift der Gemeentebesturen, weldadigheidsburelen, gods- en gasthuizen en kerkfabrieken*, wat als een goede zaak gezien werd:

⁸⁰⁰ Rb. Brugge 14 november 1896, *Pas.* 1898, III, 267; “Vlaamsche taal – Bestuurlijke akte eener gemeente”, *Vl. Best.* 1898, 238.

⁸⁰¹ “Bijvoegsel aan Het Vlaamsch Bestuur van nr. 7”, *Vl. Best.* 1889, s.p.

⁸⁰² “Nieuwe boeken. Algemeene catalogus van nederlandsche boeken in noord en zuid”, *Vl. Best.* 1909, 63; “Nieuwe boeken. Aard en grens der rechterlijke bevoegdheid”, *Vl. Best.* 1909, 64.

⁸⁰³ H. RENDERS, “Eenmansguerilla’s binnen de bebouwde kom. Literaire eenmanstijdschriften-een inleiding”, *De Parelduiker* 1996/4, 2-10; R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, 46.

“Ten gevolge van het afsterven van Ridder de Corswarem, welke sedert 20 jaar hoofdsteller was van het tijdschrift: “Het Vlaamsch Bestuur”, is van 1 Januari af dit tijdschrift versmolten met het tijdschrift der Gemeentebesturen.

Die samensmelting is dan ook een goede zaak: “Het tijdschrift der gemeentebesturen” dat 9 jaren bestaat had dezelfde strekking van bedoeling als het “Vlaamsch bestuur”: er is nu versterking van krachten en vermeerdering van inschrijvers. Ons Vlaams bestuurlijk tijdschrift zal er des te leefbaarder om zijn.”⁸⁰⁴

Het *Tijdschrift der Gemeentebesturen* publiceerde (soms geannoteerde) rechtspraak, wetgeving en bijdragen, meestal in vraag- en antwoordvorm, over thema's als onderwijs, gemeentebestuur en militie. Het stond onder leiding van drie ambtenaren die elkaar goed kenden. Leon Bauwens en Alfons Broeckx waren beiden ambtenaar bij het provinciaal bestuur van Antwerpen, en Pieter Croonen was provincieraadslid en gemeentesecretaris van Halle.⁸⁰⁵ Maar veel belangrijker was dat het tijdschrift van bij het begin kon rekenen op de medewerking van Karel Brants (1856-1934),⁸⁰⁶ gemeentesecretaris van Etterbeek, jurist van opleiding en een overtuigd flamingant, die bovendien erg bedreven was op het vlak van Nederlandstalige administratiefrechtelijke publicaties.⁸⁰⁷ Brants was ervan overtuigd dat het Nederlands tot een volwaardige rechtstaal kon uitgroeien.⁸⁰⁸ De oorzaak van de francofonie in de Vlaamse administratie en juridische wereld lag volgens hem bij het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal. Dit kwam volgens hem door het tekort aan Nederlandstalige werken en hij poogde daaraan te verhelpen. Zo was hij niet alleen de geestelijke vader van het *Tijdschrift der Gemeentebesturen*, maar stond hij een tiental jaar eerder ook al aan de wieg van het *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch België*.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ A. DE VOS, “Tijdschrift der Gemeentebesturen”, *Rechtsk. T.* 1910, 122-123.

⁸⁰⁵ S. HEYLEN, “Pieter Croonen (1836-1914)”, in *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, <http://www.odis.be>.

⁸⁰⁶ DE REDACTIE, “In Memoriam Karel Brants”, *Rechtsk. T.* 1934, 219-220; “In Memoriam Karel Brants”, *Tijdschrift der Gemeentebesturen* 1934, 89-90; “Karel Brants”, *RW* 1933-34, 548; J. HARDY & S. VAN CLEMEN, “Brants, Karel, G.”, in *NEVB*, 594-595.

⁸⁰⁷ “In Memoriam Karel Brants”, *Tijdschrift der Gemeentebesturen* 1934, 89.

⁸⁰⁸ J. HARDY & S. VAN CLEMEN, “Brants, Karel, G.”, in *NEVB*, 595.

⁸⁰⁹ Beide periodieken deelden niet alleen dezelfde grondlegger, Karel Brants, maar eveneens dezelfde drukkerij. Drukkerij Van In uit Lier stond in voor de vormgeving.

Het Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch België (1889-1899)

De ontstaansgeschiedenis van het *Bestuurlijk Tijdschrift* gaat terug tot september 1888, toen Brants in het Lierse stadhuis zijn collega Aloïs Hendrik Roëll (1831-1898)⁸¹⁰ opzocht om te “spreken over het uitgeven van een Vlaamsch tijdschrift, dat aan het administratief recht zou gewijd zijn”.⁸¹¹ Kort daarop verspreidde Brants een vlugschrift waarin hij het uitgeven van een bestuurlijk Vlaams maandblad promootte. Roëll raakte overtuigd van het initiatief en vroeg de Leuvense advocaat-pleitbezorger Hendrik Veltkamp (1857-1933) om zijn medewerking.⁸¹² Het drietal nam de leiding van het maandblad en zag zich de medewerking verzekerd van “voornamelijk rechtsgeleerden en ambtenaars der bestuurlijke orde”. De eerste aflevering verscheen in januari 1889, samen met een abonnementsaanvraag en een prospectus,⁸¹³ dat opende met “In Vlaanderen Vlaamsch”.⁸¹⁴ Als maandblad werd het gedrukt bij de Lierse uitgeverij Van In,⁸¹⁵ in afleveringen van 32 bladzijden op *octavo*-formaat.

Het ‘openingseditoriaal’ was de inleiding van het eerste, anoniem geschreven, artikel met als titel “De Belgische Gemeenteinrichting”.⁸¹⁶ Vermoedelijk zat Karel Brants achter deze inleidende tekst. Door middel van een schets van de geschiedenis van het gemeenterecht toonde het *Bestuurlijk Tijdschrift* dat het problemen had met de grote Franse invloed op de Belgische administratieve wetgeving. De oorsprong lag bij de Franse annexatie die “hervormingen niet trapsgewijs in uitvoering bracht, maar dezelve met koortsachtige voortvarendheid opdrong”. Lokale keuren, charters en privileges die eeuwenlang gelding hadden gekend, werden afgeschaft, wat volgens de auteur haast vanzelfsprekend tot problemen leidde. Ondanks een eigen Belgische gemeentewet (1836) zochten besturen en rechters nog steeds “in geval van twijfel, aldaar [in Frankrijk] opheldering en raad”. De auteur achtte het niet passend dat Belgen, “eertijds zo mild van gemeentevrijheden bedeed, een richtsnoer [vroegen] aan onze zuiderburen, die deze rechten zoo deerlijk hadden gekortoleugeld”. Er diende terug aangeknoopt te worden met de Vlaamse volksaard, waarbij de decentralisatie van het lokale bestuur kenschetsend was.

⁸¹⁰ Over Aloïs Hendrik Roëll is niet zoveel geweten, behalve dat hij gemeentesecretaris was te Lier en in het bestuur zetelde van het lokale Davidfonds.

⁸¹¹ K. BRANTS, “A.H. Roëll”, *Best. T.* 1898, 285.

⁸¹² K. BRANTS, “A.H. Roëll”, *Best. T.* 1898, 286.

⁸¹³ Die was immers op dezelfde maand januari gedagtekend.

⁸¹⁴ “Prospectus”, *Best. T.* 1889, s.p.

⁸¹⁵ Over uitgeverij Van In zie L. SIMONS, *Het boek in Vlaanderen sinds 1800. Een cultuurgeschiedenis*, 108-112.

⁸¹⁶ “De Belgische Gemeenteinrichting”, *Best. T.* 1889, 1-2.

Een belangrijk element van die volksaard was de taal. Het tijdschrift wou dan ook “*Vlaamsche besturen in het aanleren en het gebruik hunner taal behulpzaam zijn*”. De auteur knoopte immers taalkundige gevolgen aan de Franse annexatie, met name dat “*onze geest [...] zoo diep van die uitheemsche vakwoorden en uitdrukkingen doordrongen [is], dat onze taal, in bestuurszaken, ons eene vreemdelinge is geworden*”. Het gebruik van het Nederlands in het bestuur was ondermaats door een “*gebrek aan degelijke werken, die in het Vlaamsch al wat bestuur betreft onderzoeken en bespreken, en waartoe die bestuurders of die ambtenaars, als zij de eene of de andere moeilijkheid ontmoeten, hunnen toevlucht kunnen nemen*”.⁸¹⁷ De redactie was zich van het gebruik van ‘bastaardwoorden’ ter dege bewust, en streefde daarom naar zuiverheid en eenheid in de bestuurlijke rechtstaal.⁸¹⁸ Er werd een rubriek *Rechtstaal* ingevoerd, waarin woordenschat en zegswijzen vanuit het Latijn of Frans naar het Nederlands werden vertaald door Felix Rodenbach (1827-1915), ontvanger der registratie te Elsene.⁸¹⁹ Felix Rodenbach schreef ontelbare juridische werken, zowel in het Frans als in het Nederlands, met betrekking tot het burgerlijk en fiscaal recht.⁸²⁰

De redactie voer ook uit tegen de exegeten en stelde dat de loutere kennis van de wetgeving onvoldoende was om juridische problemen op te lossen.⁸²¹ Kennis van de oorsprong, de *ratio legis*, de parlementaire voorbereidingen en na afkondiging de toepassing ervan “*draagt den naam van Rechtsgeleerdheid*”. Het lag evenwel niet in de bedoeling om alle rechtstakken aan bod te laten komen. Het *Bestuurlijk Tijdschrift* wijdde zichzelf aan het bestuurlijk recht in het algemeen en het gemeenterecht, “*waarvan dagelijks het belang aangroeit*”, in het bijzonder. Dat het Belgische gemeenterecht heel wat belangstelling wegdroeg, vertaalde zich in een zeer uitgebreide studie die over ruim anderhalf jaar liep.⁸²² In het tijdschrift kwam het overigens regelmatig voor dat rechtsgeleerde bijdragen over een langere periode dan

⁸¹⁷ Hierin kan duidelijk die visie van Brants worden teruggevonden; “*Prospectus*”, *Best. T.* 1889, s.p.; “*Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch België*”, *Het Volksbelang* 9 maart 1889, 6.

⁸¹⁸ “*Prospectus*”, *Best. T.* 1889, s.p.

⁸¹⁹ F. RODENBACH, “*Rechtstaal*”, *Best. T.* 1890, 175-177; *Best. T.* 1891, 11-13; 176-177; 240-243 en 305-308; *Best. T.* 1892, 17-19 en 45-49; *Best. T.* 1893, 106-109; 172-176, 235-238 en 262-267.

⁸²⁰ R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch Rechtsleven*, 37.

⁸²¹ Over de Exegetische school B. BOUCKAERT, *De exegetische school: een kritische studie van de rechtsbronnen- en interpretatieleer bij de 19de eeuwse commentatoren van de Code Civil*, Antwerpen, Kluwer, 1981.

⁸²² “*De Belgische Gemeentelinrichting*”, *Best. T.* 1889, 1-9; 33-42; 65-73; 97-105; 129-135; 161-170; 193-199; 225-232; 257-266; 289-298; 321-331 en 353-358; *Best. T.* 1890, 1-10; 33-41; 65-77; 97-109; 129-138; 161-175; 193-201 en 225-232.

één jaar werden gespreid.⁸²³ In de geest van het tijdschrift hechtten die bijdragen veel belang aan de ontstaansgeschiedenis van nieuwe wetgeving,⁸²⁴ maar er werd ook over de grenzen heen gekeken.⁸²⁵

Het *Bestuurlijk Tijdschrift* behandelde het administratief recht in al zijn facetten, zoals militie, kieswetgeving, organisatie van scholen en dergelijke meer. Opmerkelijk is dat er geen echte rubrieken bestonden. Belangwekkende rechtspraak werd verwerkt in ruimere artikels. Indien voldoende teksten voorhanden waren, opende elke aflevering van het *Bestuurlijk Tijdschrift* met een – bij wijlen zeer uitgebreide – bijdrage over een bepaald aspect van het bestuurlijk recht.⁸²⁶ Daarnaast werd er in het tijdschrift ook wetgeving en rechtspraak gepubliceerd en becommentarieerd. Regelmatig was er een beknopt overzicht van rechtspraak, waarbij nuttige vonnissen en arresten uit de *Pasicrisie* werden geplukt.⁸²⁷ Alle wetgeving en uitspraken, zowel van rechterlijke als bestuurlijke aard, werden naar het Nederlands vertaald. Het *Bestuurlijk Tijdschrift* voorzag ook modellen voor akten en besluiten⁸²⁸ en een rubriek waarbij lezers hun vragen konden stellen (Vragen en Oplossingen).

Indien er materiaal voorhanden was, sloot het tijdschrift af met een anoniem geschreven boekbespreking of een overzicht van recent verschenen literatuur met betrekking tot het bestuurlijk recht. In zowat alle gevallen werd het besproken werk afgedaan als een must voor de gemeentelijke administratie. Bij Nederlandstalige werken, niet noodzakelijk door een Belgische auteur geschreven, beoordeelde de recensent niet alleen de inhoud maar ook of het taalgebruik “keurig, klaar en door eenieder gemakkelijk verstaanbaar” was.⁸²⁹ Het tijdschrift besteedde ook aandacht aan anderstalige boeken die dienstig konden zijn voor het lezerspubliek.

Naast de bevordering van de Nederlandse taal, bleek het *Bestuurlijk Tijdschrift* vooral de belangen van de gemeentefunctionarissen te behartigen. Overal te lande

⁸²³ Zo ook onder meer over de provinciale wetgeving liep een artikel van september 1890 tot en met september 1891. In jaargang 1895 kreeg vooral de organieke wet op het lager onderwijs aandacht.

⁸²⁴ Bijvoorbeeld over de invoering van de wet van 21 november 1891 op de landloperij, “De wetgeving op het armenwezen”, *Best. T.* 1892, 2-10.

⁸²⁵ “Overzicht der kiesstelsels van verschillende landen”, *Best. T.* 1892, 235-241 en 274-281.

⁸²⁶ Zie voetnoten 821 en 822.

⁸²⁷ Bijvoorbeeld “Kieswetten. Beknopt overzicht der arresten van het Verbrekingshof”, *Best. T.* 1889, 207-210.

⁸²⁸ Hierbij ging het vaak om formules en modellen die via omzendbrieven rondgestuurd waren. Het *Bestuurlijk Tijdschrift* drukte die nogmaals af. Bijvoorbeeld formules voor aanplakbiljetten omtrent het aanleggen van wegen; “Wegen – aanleggen eener straat”, *Best. T.* 1896, 165-168; de erkenning van kinderen; “Burgerlijke stand. Onwettige kinderen”, *Best. T.* 1897, 5-7; “Getuigschrift voor de burgerwacht”, *Best. T.* 1898, 268.

⁸²⁹ Bijvoorbeeld “Boekbeoordeling. Uitlegging der militiewet”, *Best. T.* 1891, 63-64.

verenigden gemeentesecretarissen en -ontvangers zich, vaak op kantonnaal niveau,⁸³⁰ en het blad bracht verslag uit van hun activiteiten. Op die manier hoopte het andere gemeentebeambten aan te sporen zich ook te verenigen.⁸³¹ Het tijdschrift speelde aldus een emanciperende rol. De redactie riep de verenigingen op om hun zittingsverslagen op te sturen, teneinde ze te publiceren.⁸³² Herhaaldelijk bepleitte de redactie het belang van deze verenigingen, vooral om een gunstiger pensioensregime af te dwingen.⁸³³

*“Aan de Secretarissen zelven is dus de plicht opgelegd, eens voor goed de handen uit de mouw te steken, zich overal te vereenigen, niet enkel schriftelijk hunne eischen te doen kennen, maar tevens ook in persoon, namens de bestaande vereenigingen, de wetgevers over hunne belangen te spreken. In die taak zal het Bestuurlijk Tijdschrift de Secretarissen ten volle ondersteunen.”*⁸³⁴

Sommige van deze verenigingen probeerden uit te groeien tot studiecetra, waar bepaalde problemen zouden worden besproken. De redactie van het *Bestuurlijk Tijdschrift* beoordeelde die ontwikkeling als het perfecte middel om *“de theoretische en praktische kennissen der gemeentesecretarissen te volmaken”*.⁸³⁵

Het doelpubliek dat de redactie voor ogen hield bestond vooral uit lokale mandatarissen van Vlaamse gemeenten. Die mandatarissen hadden veelal rechten gestudeerd. Het *Bestuurlijk Tijdschrift* poogde *“buiten alle partijkleur”*⁸³⁶ *“zijne persoonlijke meening [niet] te doen kennen over de innerlijke waarde der wetten of besluiten die het bespreekt of uitlegt”*, al kon het soms niet verder dan de wetgever te bekritisieren.⁸³⁷ Het blad streefde niet expliciet naar de volledige vervlaamsing van het bestuur in Vlaanderen maar wenste een praktische leidraad te zijn voor Vlaamse ambtenaren. Zo wees het wél op verkeerde interpretaties van de wet van 3 mei 1889

⁸³⁰ “Rechten en belangen der gemeentebeambten”, *Best. T.* 1889, 29.

⁸³¹ “Vergadering der gemeentesecretarissen der provincie Antwerpen”, *Best. T.* 1889, 192; “Gemeente-secretarissen en ontvangers”, *Best. T.* 1889, 316-320; “Vereeniging der gemeentesecretarissen van het canton Santhoven (Antwerpen)”, *Best. T.* 1891, 351; “Bond der gemeentesekretarissen, kantons Lier, Duffel en Heyst-op-den-Berg”, *Best. T.* 1892, 127.

⁸³² [Aankondiging op achterkant *Bestuurlijk Tijdschrift*], *Best. T.* 1889, s.p; “Rechten en belangen der gemeentebeambten”, *Best. T.* 1889, 29-30.

⁸³³ “Rechten en belangen der gemeentebeambten”, *Best. T.* 1889, 124-126.

⁸³⁴ “Rechten en belangen der gemeentebeambten”, *Best. T.* 1889, 126.

⁸³⁵ “Nieuwe bond van secretarissen der kantons Boom en Contich”, *Best. T.* 1892, 189.

⁸³⁶ “Prospectus”, *Best. T.* 1889, s.p.

⁸³⁷ “Bekwaamheidskiezers. Onderwijzer beneden de 30 jaar. Art. 10 der wet van 11 april 1895”, *Best. T.* 1896, 143.

over het gebruik van het Nederlands in strafzaken, maar het pleitte niet voor meer gebruik van het Nederlands.⁸³⁸

Het tijdschrift kende in zijn tien jaar durend bestaan een groot verloop in de redactie.⁸³⁹ Het overlijden van Roëll in 1898 bracht het tijdschrift een zware klap toe. Karel Brants moest het vanaf dan volledig alleen roeien. Hij liet het tijdschrift nog verschijnen tot en met september 1899, waarna het voorgoed van de markt verdween. Het *Bestuurlijk Tijdschrift* leed wellicht, net zoals de andere vroege Vlaamse juridische titels onder de sterk francofoon gerichte juridische wereld, maar hoop op beterschap en het doorzettingsvermogen van de redactieleden hadden het tijdschrift al die tijd in leven gehouden. De belangrijkste reden voor het verdwijnen is wellicht de inzet van Brants als redactiesecretaris van een ander, jonger en breder opgevat algemeen juridisch tijdschrift: het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België*.

Het Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België als illustratie voor de groeipijnen van de Vlaamse juridische tijdschriften (1897-1964)

In de literatuur wordt het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België* vaak bestempeld als het eerste Nederlandstalige juridische tijdschrift in België.⁸⁴⁰ De eerste aflevering verscheen evenwel in januari 1897, acht jaar na het *Vlaamsch Bestuur* en het *Bestuurlijk Tijdschrift*. Vernieuwend was dat het *Rechtskundig Tijdschrift* het eerste tijdschrift was dat zich in het Nederlands tot juristen uit de gerechtelijke wereld richtte, en niet tot de ambtenarij. In die zin is het dan wel weer het eerste juridische, of misschien beter ‘gerechtelijke’ tijdschrift. Het belang van het tijdschrift schuilt in de lange looptijd die het heeft gekend. Het verscheen voor het laatst in 1964 – het ging roemloos ten onder aan financiële problemen – na een geschiedenis die

⁸³⁸ “Wet over het gebruik der Vlaamsche taal in strafzaken”, *Best. T.* 1889, 279-281.

⁸³⁹ Het tweede nummer vermeldde dat Louis Peeters, gemeentesecretaris te Menen, tot de redactie toetrad. Veltkamp verliet de redactie dan weer per 1 januari 1892 omwille van “*de uitbreiding zijner ambtsbezigheden*”. Emiel ver Hees (1864-1928) advocaat bij het Brusselse hof van beroep en medestichter van het Vlaams Pleitgenootschap bij de balie te Brussel (1891), nam zijn plaats in maar trok zich in 1896 alweer terug; “Bericht aan onze inschrijvers”, *Best. T.* 1889, 64; K. VAN HOORICK, “Hees, Emiel ver”, in *NEVB*, 1414; DE REDACTIE, “Aan onze inschrijvers”, *Best. T.* 1892, 1; B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 120.

⁸⁴⁰ Geertrui Van Overwalle bestempelde het *Rechtskundig Tijdschrift* als het oudste dat ze kon consulteren. René Victor vermeldde dan weer alleen *Het Vlaamsch Bestuur* in zijn werk *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*. Nochtans stonden zowel *Het Vlaamsch Bestuur* als het *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België* in de bibliografische rubriek van de allereerste aflevering van het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België*, R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, 46; G. VAN OVERWALLE, “Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België”, 16.

aantoont dat het blad eigenlijk altijd ‘de eeuwige belofte’ bleef.⁸⁴¹ Het *Rechtskundig Tijdschrift* is vooral van belang omdat het de weg bereidde voor latere Vlaamse succesverhalen zoals het *Rechtskundig Weekblad*⁸⁴² en het *Tijdschrift voor Notarissen*. Vreemd genoeg bleef het onderzoek ernaar tot op heden uitermate beperkt.⁸⁴³

Ontstaansgeschiedenis

Het *Rechtskundig Tijdschrift* vond zijn oorsprong in de verschillende Vlaamse conferenties die sinds 1873 werden opgericht ter verbetering van de Vlaamse rechtstaal.⁸⁴⁴ In 1885 ontstond verder de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden, al verdween deze, zij het tijdelijk, al snel weer van het toneel.⁸⁴⁵

Vooraf de oprichting van het Vlaams Pleitgenootschap te Brussel⁸⁴⁶ – naar aanleiding van de zaak Josson⁸⁴⁷ – bleek in 1891 betekenisvol. Het genootschap kreeg steun van eminente juristen zoals Edmond Picard, Victor Jacobs (1848-1924)⁸⁴⁸ en Jules Lejeune,⁸⁴⁹ wat ertoe leidde dat ook in de hoofdstad de geesten rijpten om het

⁸⁴¹ *Rechtsk. T.* 1963, 1.

⁸⁴² Zie pagina 192-223.

⁸⁴³ Er is de bijdrage van professor Herman Van Goethem in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en de verwijzingen in enkele basiswerken over de Vlaamse beweging in de juridische wereld; H. VAN GOETHEM, “Rechtskundig Tijdschrift (voor Vlaamsch-België)”, in *NEVB*, 2566; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*; H. VAN GOETHEM, “De Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden (1885-1964)”, in H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 13-99; H. VAN GOETHEM, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht (1795-1935)*.

⁸⁴⁴ Over de Vlaamse Conferentie te Gent (1873) zie G. BAERT, *De Vlaamse Conferentie der Balie van Gent. 1873-1973*, Gent, 1974; over de Vlaamse Conferentie te Antwerpen zie J. MEERTS, “Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de balie te Antwerpen”, in P. BOGAERT, F. DUPON *et al.*, *1812-2012. 200 Jaar orde van advocaten te Antwerpen*, Brugge, 2012, 193-223; B. QUINTELIER, *Een (rechts)geschiedenis van de Belgische advocatuur (1795-2006), met nadruk op het tuchtrecht, toegelicht aan de hand van de Antwerpse casus*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, faculteit Rechtsgeleerdheid, 2013, 90-92.

⁸⁴⁵ De Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden stelde zich tot doel het Nederlands als officiële taal in gerechtszaken te laten erkennen. De vereniging kende een valse start en sluimerde even weg, tot het eind jaren 1890, mede onder impuls van het *Rechtskundig Tijdschrift*, nieuw leven werd ingeblazen; H. VAN GOETHEM, *Honderd jaar Vlaams rechtsleven. 1885-1985*, bij het eeuwfeest van de Vlaamse Juristenvereniging en de 50ste verjaardag van de vernederlandsing van het gerecht, Gent, Story-Scientia, 1985; H. VAN GOETHEM, “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, in *NEVB*, 538-540.

⁸⁴⁶ Over de geschiedenis van het Vlaams Pleitgenootschap zie C. MATHEEUSSEN, *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel 1891-1991*, Tielt, Lannoo, 1992.

⁸⁴⁷ Maurits Josson kwam in conflict met de Brusselse Tuchtraad van de Orde. De reden daarvoor lag bij zijn weigering het verslag van een pro-deo zaak in het Frans op te stellen. Uiteindelijk ging de zaak tot voor het gerecht en moeide de Brusselse magistratuur zich. Josson kreeg steun van de Gentse advocaat Prayon van Zuylen en van Edmond Picard, maar dat mocht niet baten. De jonge advocaat kreeg evenwel ‘asiel’ aan de Gentse balie, waar hij op de lijst van stagiairs werd ingeschreven.

⁸⁴⁸ “In Memoriam. Mr. Victor Jacobs”, *Rechtsk. T.* 1924, 234-235.

⁸⁴⁹ Edmond Picard en Victor Jacobs werden erevoorzitters van het Pleitgenootschap. Juliaan Van der Linden, de eerste voorzitter van het genootschap, slaagde erin Jules Lejeune te

gebruik van het Nederlands als rechtstaal toe te laten. Juliaan Van der Linden (1848-1911)⁸⁵⁰ werd voorzitter van de nieuwe vereniging. Zijn voorzitterschap was eerder ingegeven door het prestige dat ermee gepaard ging. Hij liet zich immers niet in met het dagelijks bestuur van het Pleitgenootschap.⁸⁵¹ Zijn bezigheden als advocaat, provincieraadslid van Brabant en volksvertegenwoordiger slokten het grootste deel van zijn tijd op. Om die reden werd een tweede voorzitter aangesteld: Jules De Greef. Ondervoorzitter – en later voorzitter – werd Lambert Ouwerx (†1909),⁸⁵² professor strafrecht aan de Leuvense universiteit. De bestuursleden van het Vlaams Pleitgenootschap zouden een niet onbelangrijke rol spelen bij de totstandkoming van het *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België*.

De directe aanleiding van het *Rechtskundig Tijdschrift* is terug te vinden in de aankondiging van de Gelijkheidswet.⁸⁵³

Het *Rechtskundig Tijdschrift* stelde vast dat het gebruik van het Nederlands, ondanks de taalwetten en de Vlaamse verenigingen, voor veel praktijkjuristen niet voor de hand lag. Het legde daarvoor de oorzaak bij een gebrek aan publicatie van Nederlandstalige werken.⁸⁵⁴

overhalen deel te nemen aan de plechtige openingszitting. Op die manier verschaft de vereniging zichzelf prestige; C. MATHEEUSSEN, *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel 1891-1991*, 37-40.

⁸⁵⁰ Van der Linden studeerde wijsbegeerte en rechten aan de Leuvense universiteit. Als student was hij bestuurslid van *Met Tijd en Vlijt*. Na zijn studies vestigde hij zich als advocaat te Brussel. Naast zijn advocatuur had hij ook nog een politieke carrière in de katholieke partij. Hij was provincieraadslid te Brabant (1874-1894) en volksvertegenwoordiger. Van der Linden sprak Nederlands in de Kamer en diende in 1895 een wetsvoorstel in voor de tweetaligheid bij elke militaire rechtbank. Met een aantal amendementen werd het aanvaard in het nieuwe Militaire Wetboek voor Strafvordering (1899). Van der Linden was één van de weinig Vlaamsgezinde advocaten te Brussel, waar hij ijverde voor de ontplooiing van de Nederlandse rechtstaal en voor het gebruik van van het Nederlands in de Brusselse rechtbanken. Hij werd voorzitter van het Vlaams Pleitgenootschap en de hernieuwde Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden; DE REDACTIE, TEIRLINCK & F. HEUVELMANS, "In Memoriam. Juliaan van der Linden 1845-1911", *Rechtsk. T.* 1911, 257-260; H. VAN GOETHEM, "Linden, Juliaan van der", in *NEVB*, 1912-1913.

⁸⁵¹ C. MATHEEUSEN, *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap*, 40.

⁸⁵² Over Lambert Ouwerx weten we niet zo heel veel. De informatie die we vonden was gefragmenteerd over meerdere bronnen. We weten dat hij geboren is in Hasselt en dat hij in 1884 afstudeerde in de rechten. Hij trok daarna naar de Brusselse balie waar hij zijn stage deed onder de vleugels van Victor Jacobs (1838-1891), de katholieke advocaat en politicus, die op dat moment minister van Binnenlandse zaken was. De gegevens werden ons aangereikt door mevrouw De Smet, archivaris bij het universiteitsarchief van de KU Leuven, waarvoor hartelijk dank; H. BOTSON, "Discours", *JT* 1909, 1157.

⁸⁵³ DE OPSTELLERS, "Tot inleiding", *Rechtsk. T.* 1897-98, 1.

⁸⁵⁴ DE OPSTELLERS, "Tot inleiding", *Rechtsk. T.* 1897-98, 1

De redactie van het Rechtskundig Tijdschrift

Het voorblad van het eerste nummer van het *Rechtskundig Tijdschrift* vermeldde als redactieleden: Lambert Ouwerx, Hendrik de Hoon (1850-1932),⁸⁵⁵ substituut-procureur des Konings te Brussel, Alfred Delcroix, bureeloverste bij het Ministerie van Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs en Odilon Périer (1843-1918),⁸⁵⁶ advocaat te Dendermonde en redacteur bij het Beknopt Verslag van de Wetgevende Kamers. Hoofdredacteur was Juliaan Van der Linden. Net zoals bij het Vlaams Pleitgenootschap kunnen we vermoeden dat zijn aanduiding als hoofdredacteur meer kadert in het verschaffen van prestige dan dat hij daadwerkelijk de redactie leidde. De dagelijkse leiding lag immers bij redactiesecretaris Karel Brants, wat onmiddellijk de gelijklopende titels *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België* en *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België* verklaart. De secretaris stond samen met de beheerder in voor de goede werking van het blad.⁸⁵⁷ De eerste redactie was stevig verankerd in het Brussels gerechtelijk milieu, maar kon ook op medewerking van buiten de hoofdstad rekenen.

De redactie kon overigens bogen op een indrukwekkende lijst van eminente medewerkers. Onder hen Edward Coremans (1835-1910)⁸⁵⁸ en Florimond Heuvelmans (1858-1931)⁸⁵⁹ grondleggers van de Vlaamse Conferentie te

⁸⁵⁵ Hendrik de Hoon werkte ook mee aan de *Revue des Accidents du Travail* die vanaf 1898 om de twee weken verscheen; "Revue des accidents du Travail", *JT* 1897, 1333; H. VAN GOETHEM, "Hoon, Hendrik de", in *NEVB*, 1465-1466.

⁸⁵⁶ Périer studeerde rechten te Gent en was lid van de flamingante studentenvereniging 't *Zal Wel Gaan*. Hij begon als advocaat aan de balie te Dendermonde en voerde daar als eerste in het Nederlands het woord voor de rechtbank. Hij werd er stafhouder. In 1871 werd hij plaatsvervangend rechter te Dendermonde bij de rechtbank van eerste aanleg. Périer was ook de eerste Vlaming die het examen van gegradueerde in de letteren in het Nederlands aflegde. Op grond hiervan kreeg hij een onderscheiding van het Willemsfonds. In 1879 werd hem het bestuur toevertrouwd van de Nederlandse uitgave van de Beknopte Handelingen der Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. Hij publiceerde vele gedichten in de Gentse studenten Almanak, twee dichtbundels, en boeken over Dirk Donker Curtius en Lieven Bauwens; http://www.dbnl.org/tekst/_ver016199601_01/_ver016199601_01_0012.php.

⁸⁵⁷ In 1924 schreef men uitdrukkelijk dat het blad in handen was van De Swarte en Brants; "Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden", *Rechtsk. T.* 1924, 167.

⁸⁵⁸ Coremans studeerde eerst klassieke filologie in Luik en voltooide in 1861 zijn rechtenopleiding aan de ULB. Hij begon zijn carrière aan de Antwerpse balie maar timmerde ook aan een politieke loopbaan. Hij werd volksvertegenwoordiger. In de Kamer lag hij aan de basis van vier taalwetten en meteen na de oprichting van de Vlaamse Conferentie te Antwerpen was hij zes jaar lang voorzitter; L. SIEBEN, "Coremans, Edward", in *NEVB*, 800-801.

⁸⁵⁹ Heuvelmans studeerde rechten aan de KU Leuven, waar hij contact had met Albrecht Rodenbach. Na zijn studies trok hij naar de Antwerpse balie en richtte er samen met Jan van Rijswijck en Edward Coremans de Vlaamse Conferentie op. Heuvelmans bouwde ook een politieke carrière uit als gemeenteraadslid (1894-1899) en volksvertegenwoordiger voor de katholieke partij (1892-1900).

Antwerpen.⁸⁶⁰ Vanuit Gent zag de redactie zich versterkt met de medewerking van Albert Fredericq (1844-1911)⁸⁶¹ voorzitter van de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent, en de stichter van de Vlaamse advocatenclub Napoléon De Pauw (1835-1922).⁸⁶² Het ging niet alleen om praktijkjuristen, maar ook om professoren zoals Oscar Pyfferoen (1868-1908)⁸⁶³ van de Gentse universiteit, Alphonse Prayon van Zuylen (1848-1916)⁸⁶⁴ die strafrecht in het Nederlands doceerde aan de *Université Nouvelle* en de Leuvense professor Alfred Schicks. Deze laatste was ook betrokken bij het Franstalige *Revue pratique du notariat belge*. Ook Gentil Theodoor Antheunis (1840-1907),⁸⁶⁵ vrederechter te Brussel en stichtend lid bij het *Journal des Juges de Paix*, stond vermeld op de lijst.⁸⁶⁶ Verder was er ook Herman De Baets (1856-1922),⁸⁶⁷ die in 1886

De vernederlandsing van het onderwijs en van het gerecht lag hem na aan het hart. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bezondigde hij zich aan activistisme. Hij vluchtte na de Wapenstilstand naar Nederland, waar hij voorgoed bleef; K.C. PEETERS & P. VAN HEES, "Heuvelmans, Florimond", in *NEVB*, 1439-1440.

⁸⁶⁰ Over de geschiedenis van Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen zie R. Victor, *Schets ener geschiedenis van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen 1885-1960*, Antwerpen, De Vlijt, 1960.

⁸⁶¹ Albert Fredericq studeerde rechten aan de universiteit van Leuven waar hij lid was van de taalminnende studentengenootschap *Met Tijd en Vlijt*. Op zijn voorstel verzocht de vereniging de Leuvense rector een leerstoel voor de Nederlandse taal- en letterkunde op te richten, wat gebeurde in 1877. Fredericq werd advocaat te Gent en werd er een gevierd strafpleiter. Als vlaamsgezinde pleitte hij stevast in het Nederlands als de beklaagde een Vlaming was. Naar aanleiding van de zaak Schoep stuurde hij samen met 74 andere Gentse advocaten een verzoekschrift naar de Kamer om de taalwet in strafzaken (1873) goed te keuren. Vanuit datzelfde verzoekschrift vloeide de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent voort. Fredericq was eerst secretaris (1873-1888) en daarna voorzitter (1888-1911). Hij stuurde ook aan een overkoepelende Bond der Vlaamse rechtsgeleerden; G. BAERT, "Fredericq, Albert", *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 6, 1974; J. OBRIE, "Mr Albert Fredericq", *Rechtsk. T.* 1911, 4-8.

⁸⁶² Napoléon de Pauw was studeerde rechten te Gent en was lid van het literaire studentengenootschap 't *Zal wel Gaan*. Na zijn studies werd hij advocaat te Gent. Naar aanleiding van het proces Karsman stichtte hij de Vlaamse advocatenclub (1864) voor de beoefening van de welsprekendheid en studie van het oud-Vlaamse recht. Die vereniging was de voorloper van de Vlaamse Conferentie. De Pauw was vanaf 1866 magistraat. J. VERSCHAEREN, "Pauw, baron Napoleon de", in *NEVB*, 2401.

⁸⁶³ "Oscar Pyfferoen", in *Université de Gand. Liber memorialis notices biographiques*, Gent, Vanderpoorten, 1913, 438-442; J. VAN EYCKEN & N. WOUTERS, "Pyfferoen, Oscar", in *NEVB* 2519.

⁸⁶⁴ Prayon van Zuylen, neef van Napoléon De Pauw, groeide op in een Fransgezind gezin maar ontwikkelde tijdens zijn middelbare studies een interesse voor het Nederlands. Hij studeerde rechten aan de Gentse universiteit en was als student lid van het literair genootschap 't *Zal wel gaan*. Hij trad in 1873 toe tot de Gentse balie waar op dat moment grote agitatie heerste omwille van de zaak Schoep. Aan de zijde van Albert Fredericq en Julius Obrie was hij nauw betrokken bij de oprichting van de Vlaamse Conferentie te Gent; A. VAN WINCKEL, "Een strijder. Alphonse Prayon", in G. BAERT (ed.), *Gedenkboek de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent 1873-1973*, Gent, Vlaamse Conferentie, 1974, 239-241.

⁸⁶⁵ J. WEISGERBER, "Antheunis, Gentil Theodoor", *Biographie nationale*, dl. 30, 72-73; C.C., "G. Th. Antheunis", *JJP* 1907, 437-438.

⁸⁶⁶ Zie voetnoot 721.

La Flandre Judiciaire had geïntereerd. Dit tijdschrift was eigenlijk een dochterblad van *La Belgique Judiciaire* en legde de focus exclusief op rechtspraak uit het Vlaamse landsdeel maar publiceerde die in het Frans.

Orgaan van de hernieuwde Bond der Vlaamse rechtsgeleerden

Het *Rechtskundig Tijdschrift* stelde zich tot doel het tijdschrift te worden van alle Vlaamse rechtsgeleerden en rekende dan ook op hun medewerking.⁸⁶⁸ In het kielzog van het *Rechtskundig Tijdschrift* zag de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden in 1899 opnieuw het levenslicht. Toen de Bond in 1885 werd opgericht, bleek de vereniging prematuur.⁸⁶⁹ Vijftien jaar later beschikte de vereniging over een stevigere basis. Er ontstond een duidelijke affiliatie tussen de vereniging en het blad dat als “*het officieel orgaan*” fungeerde.⁸⁷⁰ De eerste voorzitter van de ‘nieuwe’ Bond was Juliaan Van der Linden die de functie tot zijn overlijden waarnam. Hij kreeg bijstand van de ondervoorzitters Florimond Heuvelmans en Albert Fredericq, die, zoals we eerder zagen, meewerkten aan het blad. Verder zetelden telkens twee afgevaardigden – meestal de secretarissen – van het tijdschrift in de Bond.⁸⁷¹

Het *Rechtskundig Tijdschrift* bood de mogelijkheid om de banden tussen alle Vlaamsgezinde juristen aan te halen. Al vanaf de oprichtingsvergadering van de Bond klitten de vereniging en het tijdschrift aan elkaar. Van de 26 leden van de Bond werkten er negen mee aan het tijdschrift.⁸⁷² In navolging van de heroprichting van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden en vanuit de overtuiging dat het Nederlands een volwaardige wetenschappelijk taal was, ontsproot het idee om Vlaamse Rechtskundige Congressen te organiseren. Dat zou onmiddellijk aantonen dat de drie Vlaamse Conferenties (Gent, Antwerpen en Brussel) goed konden samenwerken en het was “*eene krachtige aanwakkering voor al dezen die zich ten nutte der Nederlandsche rechtstaal*” wilden tonen.⁸⁷³ Uiteraard bracht het tijdschrift uitvoerig verslag van die

⁸⁶⁷ Herman de Baets was advocaat en politicus. Hij studeerde politieke en administratieve wetenschappen en rechten aan de Rijksuniversiteit van Gent. Hij was zowel ondervoorzitter (1898-1900) als voorzitter (1902-1904) van de *Fédération des Avocats belge*, F. VAN CAMPENHOUT, “Baets, Herman de”, in *NEVB*, 384-385.

⁸⁶⁸ DE REDACTIE, “Een woordje vooraf bij den aanvang van den 10^{en} jaargang”, *Rechtsk. T.* 1909, 1.

⁸⁶⁹ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, *Rechtsk. T.* 1924, 167-177.

⁸⁷⁰ J. VAN DER LINDEN, “Openingsrede Vlaams Rechtskundig Congres”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 40.

⁸⁷¹ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden. Zitting van den 3de Februari 1912”, *Rechtsk. T.* 1912, 95.

⁸⁷² Het ging om P. Bellefroid, F. Boni, A. Buysse, H. de Hoon, A. Fredericq, F. Heuvelmans, V. Lambrecht, H. Lebon en J. Van der Linden; H. VAN GOETHEM, *100 Jaar Vlaams Rechtsleven*, 58.

⁸⁷³ “Vlaamsch Rechtskundig Congres te Antwerpen op zondag 24 juni 1900”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 33.

bijeenkomsten.⁸⁷⁴ Ondanks het feit dat het blad in principe kon rekenen op het totale Vlaamse landsgedeelte als afzetmarkt, leek het moeilijk om het degelijk te runnen.

Het tijdschrift in moeilijkheden

De derde jaargang kwam er pas in 1900, het vierde jaar na de eerste publicatie, wat doet vermoeden dat er enige redactionele problemen waren. Delcroix en Ouwerx waren om onbekende redenen uit de 'opstelraad' verdwenen, terwijl Albéric De Swarte (1875-1928),⁸⁷⁵ Brussels advocaat en socialistisch senator, de taak van redactiesecretaris overgenomen had en Brants beheerder van het blad werd. Het *Rechtskundig Tijdschrift* slaagde er dus, ondanks de ervaring van Brants en het prestige van de andere redactieleden, niet in om een regelmatige publicatie te garanderen. René Victor schreef hierover:

“Ongelukkig bleek Mr. Alberic Deswarte weldra overlast met werk en kon hij, evenals de Brusselse leden van de opstelraad, het regelmatig verschijnen van het « Rechtskundig Tijdschrift » niet meer verzekeren.”⁸⁷⁶

Het is inderdaad goed mogelijk dat de oprichting van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden veel vergde van de redactie, die nauw betrokken partij was. Maar De Swarte legde het probleem elders. Op het eerste Vlaamse Rechtskundig Congres (1900) meldde hij over het tijdschrift:

“Het kloeke Vlaamsche kind heeft zich sinds drie jaren gezond ontwikkeld. Maar 't is de schuld niet van velen. Zijn doopheffers alléén hebben het gekoesterd en verzorgd. Waar zijn alle zijn verwachte beschermers gebleven? Bestrooien wij ons hoofd met asch. En beloven wij « niet meer te zondigen en ons leven te beteren », d.i. het Rechtskundig Tijdschrift allen werkdadig bij te staan.”⁸⁷⁷

Dit citaat illustreerde dat het *Rechtskundig Tijdschrift* toch niet zo 'gezond' was. Het vond blijkbaar weinig draagvlak in juridische kringen en zelfs de Vlaamsgezinde juristen lieten het afweten. Slechts een klein aantal juristen hield het blad draaiende. De Swarte riep eens te meer alle Vlaamsgezinden op om een bijdrage te leveren

⁸⁷⁴ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, *Rechtsk. T.* 1924, 167.

⁸⁷⁵ De Swarte werd geboren in Nieuwpoort en studeerde rechten in Brussel. Vrijwel onmiddellijk nadat hij zich inschreef aan de Brusselse balie, raakte hij betrokken bij het *Rechtskundig Tijdschrift* waaraan hij tot aan zijn dood meewerkte. Hij was tweemaal de voorzitter van het Vlaams Pleitgenootschap en in 1921 werd hij als senator voor de socialisten verkozen; H. BORGINON, “In Memoriam Mr. Alberic Deswarte”, *Rechtsk. T.* 1928, 469-472; J.B.C., “Albéric Deswarte”, *JT* 1928, 382; J.-R. JONES, “Conférence du Jeune Barreau de Bruxelles. Séance solennelle de rentrée du Samedi 17 novembre 1928”, *JT* 1928, 616.

⁸⁷⁶ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 187.

⁸⁷⁷ A. DESWARTE, “Over de studie der Nederlandsche rechtstaal”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 88.

zodat het tijdschrift tot een succes kon uitgroeien. Tevergeefs, de daaropvolgende jaren bleef het blad onregelmatig verschijnen.

Om het tij te keren besloot de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden, dat inmiddels het patronaat over het tijdschrift op zich had genomen, in 1906:

*“Onder het dagelijksch beheer gesteld eener afoardiging van de Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen, zal het Tijdschrift, zoo hopen wij, en terecht, meer en meer de plaats innemen waarvoor het bestemd is en het doel vervullen dat hem werd opgelegd.”*⁸⁷⁸

De vraag om het tijdschrift uit Brusselse handen te nemen zou gekomen zijn van enkele jonge Antwerpse advocaten die de toenmalige voorzitter van de Vlaamse Conferentie van Antwerpen, Edward Janssens (1863-1914), hadden gevraagd de zaak te bespreken met de Bond.⁸⁷⁹ Gezien de activiteit die de Antwerpse Vlaamse Conferentie al aan de dag had gelegd voor de ontwikkeling van een Vlaamse rechtscultuur – zo stuurden de Antwerpse advocaten aan op de organisatie van de Vlaamse Rechtskundige Congressen⁸⁸⁰ – en het twintigjarig bestaan van de vereniging,⁸⁸¹ leek de overstap naar de Scheldestad logisch. Met vier afgevaardigden in de redactie en de jonge advocaat Arthur De Vos (1878-1914) als nieuwe redactiesecretaris, trok de Antwerpse Vlaamse Conferentie het laken naar zich toe.⁸⁸² Het werk dat De Vos verrichte kon, aldus Victor, op veel lof rekenen.⁸⁸³

Arthur De Vos kreeg later hulp van een andere jonge Antwerpse advocaat, Nico Gunzburg (1882-1984).⁸⁸⁴ Onder hun impuls steeg het wetenschappelijk niveau

⁸⁷⁸ DE OPSTELRAAD, “Aan onze lezers”, *Rechtsk. T.* 1906, 1.

⁸⁷⁹ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 187.

⁸⁸⁰ “Vlaamsch Rechtskundig Congres te Antwerpen op zondag 24 juni 1900”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 33

⁸⁸¹ “Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen. Feestviering van haar XX jarig bestaan”, *Rechtsk. T.* 1906, 32-39.

⁸⁸² Vanaf 1908 beschikken we opnieuw over gegevens wie er in de redactie zat. Voor Antwerpen waren dat Florimond Heuvelmans, Edward Janssens, Hector Lebon en Karel Weyler, voor Brussel Henri de Hoon, Willem Thelen en Juliaan Van der Linden, en voor Gent Johan Eggen en Albert Fredericq.

⁸⁸³ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 189.

⁸⁸⁴ Gunzburg werd geboren in Riga (Letland) maar toen hij drie jaar oud was trokken zijn ouders onder druk van de pogroms naar Antwerpen. Hij studeerde rechten aan de ULB, waarna hij een bloeiende advocatenpraktijk uitbouwde in Antwerpen. Al in zijn studententijd was hij Vlaamsgezind. Hij was voorzitter van de Vlaamse liberale studentenkring *Geen Taal Geen Vrijheid* en publiceerde zijn eerste rechtswetenschappelijke artikels in het Nederlands. Hij engageerde zich voor de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden en de Vlaamsche Rechtskundige Congressen en streefde naar de vernederlandsing van de Gentse universiteit; W. CALEWAERT, “Van Vlaming tot wereldburger: Nico Gunzburg 80!”, *RW* 1962-63, 77-85; W. DELVA, “Professor Nico Gunzburg, civilist”, *RW* 1962-63, 85-88, H. VAN GOETHEM, “Gunzburg, Nico”, in *NEVB*, 1386-1388.

en verruimde het tijdschrift zijn blik naar het buitenland.⁸⁸⁵ Pas in 1910 vermeldde het voorblad van het tijdschrift uitdrukkelijk Hector Lebon (1863-1935)⁸⁸⁶ als hoofdredacteur. Lebon was sinds zijn studententijd bevriend met Janssens⁸⁸⁷ en was hem bovendien opgevolgd als voorzitter van de Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen. Het is dus goed mogelijk dat Janssens zijn vriend aangeprezen had bij de Bond om als 'hoofdopsteller' te fungeren. Vanaf 1912 vervoegden de advocaten Paul Grijspeerdt (1885-1947),⁸⁸⁸ toen secretaris van de Vlaamse Conferentie, en Edward Vlietinck (1865-1937)⁸⁸⁹ de redactieploeg. Het *Rechtskundig Tijdschrift* stond sindsdien voorgoed onder Antwerps bewind.

De nieuwe redactieploeg hervormde het tijdschrift grondig bij de tiende jaargang. Vanaf dan verscheen het om de twee maanden en in omvangrijker afleveringen. De bladspiegel werd gewijzigd en er kwamen nieuwe rubrieken, met aan het hoofd van elke rubriek een specifieke medewerker.⁸⁹⁰ Het *Rechtskundig Tijdschrift* rekruteerde zijn medewerkers vooral uit de leden van de Vlaamse Conferenties aan verschillende balies. Gelet op de kleinschaligheid van de toenmalige Vlaamse juridische wereld, kan het bijna niet anders dan dat ze elkaar persoonlijk kenden. Het tijdschrift bood hen de gelegenheid om hun Vlaamsgezinde opinies te koesteren en te verspreiden. Het *Rechtskundig Tijdschrift* bracht ook regelmatig verslag uit over nieuwe initiatieven bij de balies⁸⁹¹ en de activiteiten van de Vlaamse Conferenties. Informatie kon ingewonnen worden bij de leden, maar soms stuurde het blad ook een delegatie om een verslag op te stellen en tegelijk de aanwezige jonge confraters

⁸⁸⁵ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 205-206.

⁸⁸⁶ Lebon studeerde rechten te Leuven waar hij in 1885 medestichter was van het Vlaamsch Rechtsgenootschap. Hij sprak zich datzelfde jaar ook uit voor de vernederlandsing van het onderwijs. Na zijn studies vestigde hij zich in Antwerpen als advocaat en ijverde voor de vernederlandsing van het gerecht. Hij was medeoprichter van de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden en voorzitter van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen (1896-1898, 1906-1910 en 1919-1920); H. LANDUYT & N. WOUTERS, "Lebon, Hector", in *NEVB*, 1808-1809.

⁸⁸⁷ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 83

⁸⁸⁸ Voor de biografische referentie danken we Jan Verstraete, oud-stafhouder te Antwerpen. Grijspeerdt studeerde rechten aan de Gentse rijksuniversiteit en legde er de vakken strafrecht en strafvordering in het Nederlands af. In 1909 was hij een korte tijd verbonden aan de Gentse balie, maar hij trok al snel terug naar zijn geboortestad Antwerpen. Daar zetelde hij als liberaal in de gemeenteraad.

⁸⁸⁹ Vlietinck was advocaat en zetelde regelmatig als rechtsgeleerd bijzitter in de Antwerpse werkrechtsheraad. Hij schreef tientallen bijdragen zowel in Nederlandstalige als Franstalige tijdschriften; "Mr. Ed. Vlietinck", *RW* 1934-35, 684-687; DE REDACTIE, "Mr. Edward Vlietinck", *RW* 1937-38, 192.

⁸⁹⁰ DE REDACTIE, "Een woordje vooraf bij den aanvang van den 10^{en} jaargang", *Rechtsk. T.* 1909, 1.

⁸⁹¹ "Stichting eener Vlaamsche Conferentie aan de Balie van Leuven", *Rechtsk. T.* 1907, 80.

warm te maken om een abonnement te nemen.⁸⁹² Het bleek dus allerminst vanzelfsprekend dat Vlaamse juristen het tijdschrift in hun boekenrek liggen hadden.

Hoofddoel: In Vlaanderen Vlaamsch!

Het *Rechtskundig Tijdschrift* opende met de leuze *In Vlaanderen Vlaamsch* die eigenlijk twee doelen behelst. Vooreerst ijverde het tijdschrift voor het gebruik van het Nederlands in de gerechtelijke wereld in het Vlaamse landsdeel en daarbij was de Gelijkheidswet van 1898 slechts een eerste stap. Ten tweede wijdde het zijn bladzijden aan een correct Nederlandstalig juridisch taalgebruik.

Het tijdschrift besprak uitvoerig de taalwet van 1898.⁸⁹³ Na de goedkeuring van de Gelijkheidswet verlegde het accent van de Vlaamse Beweging zich.

*“Welk is het doel dat alle vlaamschgezinden, van alle kleur en geur bezielt, bij het in 't leven roepen van kringen, het beleggen van vergaderingen en voordrachten, het verspreiden van dagbladen en tijdschriften, tenzij de vervlaamsching van het volk en het bestrijden der nog immer bestaande grieven die, op taalgebied, den Vlaming zoo wraakroepend benadeelen, niet alleen in zijne stoffelijke belangen, maar hem weerhouden in zijn streven naar hoogere ontwikkeling, naar hooger geestesleven. Niet zozeer is het ons thans nog te doen taalgelijkheid te bekomen, dan aan ons volk een toekomst voor te bereiden van roem en zedelijke waarde.”*⁸⁹⁴

Het *Rechtskundig Tijdschrift* had volgens sommigen daarbij een rol te spelen als strijdorgaan:

*“[...] nu schijnt het mij duidelijk, dat ook rechtstreeks, ons tijdschrift immer, en zulks in den geest der stichters zelf van ons orgaan, een strijdend karakter had en nog heeft, dit met het doel om, van tijd tot tijd, en wanneer het past, de krijgstrompet te blazen, en een en ander schreeuwend onrecht 't welk ons soms, den vlaamschen pleiter door vlaamsche juristen wordt aangedaan, wanneer hij eenvoudig gebruik maakt van zijn recht, moedig aan te klagen en, bij middel van scherpe wapens, ongenadig te bestrijden.”*⁸⁹⁵

Behalve de striemende repliek van de Antwerpse advocaat Emiel Wildiers (1873-1957) op de bekende *“Lettre au Roi sur la séparation de la Wallonie et de la Flandre”* van Jules Destrée, stelde het *Rechtskundig Tijdschrift* zich al bij al gematigd op voor de

⁸⁹² J. CRETS, “Openingszitting der Vlaamsche conferentie van Gent”, *Rechtsk. T.* 1907, 399.

⁸⁹³ K. BRANTS, “De taalwet van 1898”, *Rechtsk. T.* 1898-99, 97-103, 129-138 en 171-176.

⁸⁹⁴ J. CRETS, “Het gebruik van het Nederlandsch in het Rechterlijk beroepsleven”, *Rechtsk. T.* 1906, 345.

⁸⁹⁵ J. CRETS, “Het gebruik van het Nederlandsch in het Rechterlijk beroepsleven”, *Rechtsk. T.* 1906, 345-346.

Vlaamse zaak.⁸⁹⁶ Na de eeuwwende publiceerde het blad enkele bijdragen over een mogelijke regeling van het taalgebruik in burgerlijke zaken.⁸⁹⁷ Verder verschenen ook talrijke rechtsgeleerde bijdragen over de gewenste wetgeving inzake taalgebruik in het onderwijs⁸⁹⁸ en gerecht.⁸⁹⁹ Om de Vlaamse argumenten kracht bij te zetten, wees het *Rechtskundig Tijdschrift* erop dat het Nederlands vóór de Franse revolutie wel degelijk werd gebruikt voor de Vlaamse rechtbanken.⁹⁰⁰ Het hoeft op zich niet te verbazen dat de nadruk vooral op de taal lag. Veel medewerkers van het *Rechtskundig Tijdschrift* waren overtuigd vlaamsgezind. Zo onderhielden de Antwerpse leden nauwe contacten met de Nederduitse Bond, een Antwerpse partijoverstijgende politieke vereniging.⁹⁰¹ Maar toch viel bij andere tijdschriften vooral de “*letterkundige beteekenis*” van het nieuwe blad op.⁹⁰²

De auteur van het editoriaal poneerde dat “*aan de taalkunde op rechtsgebied zou eene ruime plaats geschonken worden, vooral met het doel, de eenheid in de Vlaamsche rechtstaal tot stand te brengen*”.⁹⁰³ Daarvoor had men een specifieke methode uitgewerkt:

“Het ligt in het plan van Het Rechtskundig Tijdschrift, op rechtsgebied het zijne bij te dragen tot het bevorderen en het verspreiden der Nederlandsche rechtstaal in België door het leveren van taalkundige studiën en het verklaren van vakwoorden. Naar onze meening, bestaat daartoe geen doelmatiger middel dan het volgende: bij iedere aflevering de voornaamste rechtstermen en

⁸⁹⁶ Wildiers sprak zich principieel uit tegen de bestuurlijke scheiding van België, een mening die hij twee jaar later zou herzien; E. WILDIERS, “De bestuurlijke scheiding van Vlaanderen en Wallonië. Antwoord aan Mter J. Destrée die het noodig achtte een beroep te doen op den Koning”, *Rechtsk. T.* 1912, 284-304; F. VAN CAMPENHOUT, “Wildiers, Emiel”, in *NEVB*, 3736-3737.

⁸⁹⁷ L. DOSFEL, “Een voorstel tot regeling van het taalgebruik in burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.* 1903, 65-70; E. DE VISSCHERE, “Het gebruik der Vlaamsche taal in de burgerlijke en handelsrechtspleging”, *Rechtsk. T.* 1904, 45-50; P. BELLEFROID, “Taalgebruik in burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.* 1904, 65-74; A. DE BACKER, “Het hoofdgebrek onzer wetgeving betreffende het taalgebruik”, *Rechtsk. T.* 1904, 75-84.

⁸⁹⁸ Bijvoorbeeld J. MAC LEOD, “Nederlandsche Hoogeschool in Vlaamsch-België”, *Rechtsk. T.* 1897-98, 193-203 en 225-238; “Voor de Vlaamsche Hoogeschool”, *Rechtsk. T.* 1911, 46.

⁸⁹⁹ Bijvoorbeeld A. OP DE BEECK, “Over het verwaarloozen van het Vlaamsch”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 177-181; L. DOSFEL, “Een voorstel tot regeling van het taalgebruik in burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.* 1903, 65-70; P. BELLEFROID, “Taalgebruik in burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.* 1904, 65-74.

⁹⁰⁰ Meestal ging het hierbij dan nog om openingsredes die gegeven werden voor de Vlaamse Pleitgenootschappen, bv. A. DESWARTE, “Over de studie der Nederlandsche rechtstaal”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 79-89; J. PHOLIEN, “Het gebruik der talen in het oud Prinsbisdom Luik”, *Rechtsk. T.* 1906, 9-13 en 41-59.

⁹⁰¹ Waren leden van de Bond: Edward Coremans, Florimond Heuvelmans en Hector Lebon; L. WILS, “Nederduitse Bond”, in *NEVB*, 2161-2163.

⁹⁰² “Pro Domo”, *Rechtsk. T.* 1897-98, 127.

⁹⁰³ DE OPSTELLERS, “Tot inleiding”, *Rechtsk. T.* 1897-98, 2.

rechtsuitdrukkingen, die in deze of gene bijdrage dier aflevering voorkomen, aanteekenen met aanwijzing van de artikels onzer Wetboeken en mededeeling van andere termen en uitdrukkingen die tot hetzelfde vak behooren."⁹⁰⁴

Vooraf Karel Brants en Felix Rodenbach – die soms met elkaar in discussie traden⁹⁰⁵ – reikten taalkundige bijdragen en verklarende woordenlijsten aan.⁹⁰⁶ Zij hoefden daarvoor geen nieuwe rechtstaal uit te vinden, aangezien de Nederlandse rechtstaal al in Nederland bestond. Vooraf Hendrik de Hoon verdedigde het standpunt dat Vlaanderen zoveel mogelijk de rechtstaal uit Nederland moest overnemen.⁹⁰⁷ Naar aanleiding van Paul Bellefroids (1869-1959)⁹⁰⁸ *Dictionnaire français-néerlandais des termes de droit* schreef De Hoon:⁹⁰⁹

*"Ons standpunt is gekend: de Nederlandsche rechtstaal behoeft niet in het leven geroepen te worden, zij bestaat; wij hebben slechts te putten in den woordenschat, dien onze Noordelijke taalgenooten bezitten en die het gemeenschappelijk goed is van allen die de Nederlandsche taal spreken."*⁹¹⁰

⁹⁰⁴ K. BRANTS, "Bijdrage tot het samenstellen eener Nederlandsch-Fransche en Fransch-Nederlandsche woordenlijst van rechtstermen en rechtsuitdrukkingen", *Rechtsk. T.* 1897-98, 26.

⁹⁰⁵ F. RODENBACH, "Eigen muur met vensters of openingen-verkrijging der mitoyenniteit-gevolgen", *Rechtsk. T.* 1897, 47-51; DE OPSTELRAAD, "Aanmerkingen", *Rechtsk. T.* 1897-98, 51-52; F. RODENBACH, "Antwoord op de aanmerkingen van den opstelraad", *Rechtsk. T.* 1897-98, 115-118; K. BRANTS, "Wederantwoord", *Rechtsk. T.* 1897-98, 118-120.

⁹⁰⁶ K. BRANTS, "Bijdrage tot het samenstellen eener Nederlandsch-Fransche en Fransch-Nederlandsche woordenlijst van rechtstermen en rechtsuitdrukkingen", *Rechtsk. T.* 1897-98, 26.

⁹⁰⁷ De Hoon meende dat Vlaanderen zoveel mogelijk de rechtstaal uit Nederland moest overnemen. Hij publiceerde in 1896 twee juridische handboeken over strafrecht en strafvordering in het Nederlands waardoor hij een lacune in de literatuur opvulde. Daarnaast herwerkte hij grondig de stroeve vertaling van het Burgerlijk Wetboek dat Ledeganck in 1841 uitgegeven had. Later publiceerde De Hoon ook een Nederlandstalige beknopte, artikelsgewijze commentaar op de Belgische grondwet; H. VAN GOETHEM, "Hoon, Hendrik de", 1465-1466.

⁹⁰⁸ Bellefroid was een katholiek politicus en advocaat. Hij studeerde rechten te Leuven waar hij actief was in *Met Tijd en Vlijt* en de *Vlaamsche Strijdersbond*. Na zijn studies vestigde hij zich als advocaat in Hasselt en doceerde vanaf 1896 de Nederlandstalige cursus strafrecht, strafvordering en notariaat aan de universiteit Luik. Hij zette zich in voor de vernederlandsing van de rechtspraak, vertaalde Franstalige wetteksten en verzorgde zijn *Dictionnaire*. Taalkundig onderzoek was zijn passie en hij werd daarvoor door de Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde en de Nederlandse Maatschappij der Letterkunde erkend. Hij verdedigde vurig de vernederlandsing van de Gentse universiteit en stond tijdens WO I niet afkerig tegenover het activisme. Na de oorlog trok hij naar Nederland en werd professor aan de pas opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen; P. VAN HEES, "Bellefroid, Paul", in *NEVB* 455; VICTOR, R., "Een verjaardag. Prof. J.H.P. Bellefroid", *RW* 1949-50, 913-924.

⁹⁰⁹ V.L., "Inleiding tot de rechtswetenschap in Nederland", *RW* 1946-47, 862-863.

⁹¹⁰ H. DE HOON, "De Nederlandsche Rechtstaal", *Rechtsk. T.* 1898-99, 37.

Door de Nederlandse rechtstermen over te nemen kon het doel van een taaleenheid worden bereikt. Toch bleef de aandacht voor de Nederlandse taal *an sich* niet lang aanhouden en verdween de taalkundige rubriek.⁹¹¹ Als redactiesecretaris klopte De Swarte zichzelf op de borst door het tijdschrift als *“allerbeste middel tot studie der Nederlandsche rechtstaal”* te bestempelen. Hij beval evenwel ook de Nederlandse tijdschriften aan waaronder het *Rechtsgeleerd Magazijn*, het *Tijdschrift voor Strafrecht*, het *Paleis van Justitie*, het *Weekblad van het Recht*, de *Rechtsgeleerde Bijdragen* en *Themis*.⁹¹²

Bepaalde medewerkers van het *Rechtskundig Tijdschrift* gaven graag tekst en uitleg op de Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen over de belabberde toestand van het Nederlands in het Belgische recht.⁹¹³ Anderen hadden dan weer literaire aspiraties. Zo publiceerde Odilon Périer enkele dichtbundels en schreef Anthéunis romans in het Nederlands. Verder waren Van der Linden, Lebon en Fredericq tijdens hun studententijd lid geweest van het Leuvense literaire-culturele genootschap *Met Tijd en Vlijt*.⁹¹⁴ Zij passen allen in de eerder aangehaalde idee van de cultuurminnende jurist.

Na verloop van tijd raakte de redactie zich ervan bewust dat het exclusief toeleggen op de ontwikkeling van de Nederlandse rechtstaal het tijdschrift niet ten goede kwam. Daarom kondigde de tiende jaargang aan:

*“Wij betrachten niet alleen een “vlaamsch” Tijdschrift te hebben, maar we betrachten vooral, een “degelijk” Rechtskundig Tijdschrift in België te verspreiden, dat kan opwegen tegen de beste Tijdschriften uit andere landen, zoals bijvoorbeeld, het Rechtsgeleerd Magazijn uit Holland.”*⁹¹⁵

Naast het culturele doel moest het tijdschrift ook een praktisch en wetenschappelijk doel nastreven. In die zin formuleerde de redactie in 1909 de doelstellingen van het tijdschrift:

“Bij het samenstellen van ieder nummer beoogen wij een drievoudig doel: 1. het leveren van grondige rechtsstudiën; 2. het verzamelen van al wat nieuws en

⁹¹¹ In 1903 heette de rubriek “Taal- en Rechtskundige Aantekeningen”.

⁹¹² A. DESWARTE, “Over de studie der Nederlandsche rechtstaal”, *Rechtsk. T.* 1900-01, 89.

⁹¹³ Zo sprak Alberic De Swarte op het 29ste Nederlands Taal- en Letterkundig Congres over de talrijke bastaardwoorden en het verouderde Nederlands van de notarissen; “Rechtskwestiën op het 29ste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Brussel behandeld”, *Rechtsk. T.* 1906, 304-306.

⁹¹⁴ J. OBRIE, “Mr Albert Fredericq”, *Rechtsk. T.* 1911, 4; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 82; M. DE MOOR, “Met Tijd en Vlijt”, in *NEVB*, 2043-2045.

⁹¹⁵ DE REDACTIE, “Een woordje vooraf bij den aanvang van den 10en jaargang”, *Rechtsk. T.* 1909, 1-2.

meldenswaardig is op rechtsgebied in binnen- en buitenland; 3. het mededeelen van al wat ons beroepsleven aangaat."⁹¹⁶

Andere doelstellingen

Het relatief grote aantal professoren dat als medewerker aan het tijdschrift verbonden was, resulteerde in diepgravende rechtsgeleerde artikels.⁹¹⁷ Die bleken in de eerste plaats besluiten te zijn die genomen werden tijdens de Vlaamse Rechtskundige Congressen⁹¹⁸ of redes die gegeven werden bij het begin van een nieuw gerechtelijk jaar.⁹¹⁹

De redactie hield woord en elk nummer opende met een of twee rechtsgeleerde bijdragen, meestal over een actueel thema⁹²⁰ en soms rechtsvergelijkend van aard.⁹²¹

Ook de boekbesprekingen kregen meer aandacht doorheen de jaren en de titels werden breedvoerig besproken, net zoals andere tijdschriften. Aan het einde van elke aflevering gaf de redactieraad een lijst van boeken weer die elke Vlaamse jurist geacht werd te bezitten.⁹²²

Het *Rechtskundig Tijdschrift* nam ook wetgeving en rechtspraak op. Aanvankelijk besprak een expert nieuwe wetten en besluiten artikelsgewijs in de rubriek *Uitlegging van Wetten en Besluiten*.⁹²³ Deze afdeling verdween na de tweede jaargang zodat eventuele nieuwe wetgeving in een rechtsgeleerde bijdrage werd besproken. Pas nadat de Antwerpse Vlaamse Conferentie het tijdschrift nieuw leven inblies, verscheen opnieuw een rubriek *wetgeving*, maar deze keer publiceerde het de integrale wettekst zonder enig commentaar.⁹²⁴ Naderhand had het tijdschrift ook aandacht voor wetsinitiatieven.⁹²⁵ Deze uitbreiding was mogelijk door het publiceren van dubbele nummers.

⁹¹⁶ DE REDACTIE, "Een woordje vooraf bij den aanvang van den 10en jaargang", *Rechtsk. T.* 1909, 2.

⁹¹⁷ Bijvoorbeeld H. DE HOON, "Het erfpachtsrecht", *Rechtsk. T.* 1900-01, 1-28; J. VAN DER LINDEN, "Over het pachtersrecht", *Rechtsk. T.* 1900-01, 97-107.

⁹¹⁸ Bijvoorbeeld G. COOREMAN, "De arbeidsovereenkomst", *Rechtsk. T.* 1900-01, 54-67; H. DE HOON, "Schuld bij overtredingen", *Rechtsk. T.* 1900-01, 68-75.

⁹¹⁹ A. RUTSAERT, "Het bedrog in het straf- en burgerlijk recht", *Rechtsk. T.* 1898-1899, 65-78.

⁹²⁰ Bijvoorbeeld in 1906 publiceerde het blad heel wat over de onteigening van de Antwerpse polders.

⁹²¹ Bijvoorbeeld H. DE HOON, "De Kinderwetten in België en Nederland", *Rechtsk. T.* 1912, 1-20; N. GUNZBURG, "De kinderrechtbanken in Rusland", *Rechtsk. T.* 1912, 97-101.

⁹²² "Keus van Vlaamsche en Nederlandsche Rechtskundige Werken", *Rechtsk. T.* 1912, s.p.

⁹²³ Bijvoorbeeld door L. DE HONDT, "Burgerlijk wetboek – van het huwelijk", *Rechtsk. T.* 1897-98, 97-106; DE OPSTELLERS, "Tot inleiding", *Rechtsk. T.* 1897-98, 2.

⁹²⁴ Bijvoorbeeld "Wet tot instelling der werkrechtshraden van 15 mei 1910", *Rechtsk. T.* 1912, 314-333.

⁹²⁵ Bijvoorbeeld P. JANSON & E. ROYER, "Wetsvoorstel waarbij sommige artikelen van het Wetboek van Strafvordering van 27 November 1808, van de wet van 4 October 1867 op de verzachtende

De rubriek rechtspraak beperkte zich tot Nederlandstalige vonnissen en, indien gewenst, de vertaling van belangrijke Franse uitspraken.⁹²⁶ Die vertalingen wezen op een manifest gebrek aan Nederlandstalige uitspraken in België en verklaart de aandacht voor uitspraken van rechtbanken uit Nederland. Het is ook de reden voor het overwicht van de publicatie van strafzaken, met pieken tot bijna 90 procent. Nadat de Antwerpse conferentie het blad had overgenomen stellen we een frappante daling vast van het strafrechtelijk contentieux. Opvallend was dat na de overname vooral de publicatie van Antwerpse uitspraken van werkrechtersraden en rechtbanken van koophandel toenam. De redactie zocht het met andere woorden niet te ver om het tijdschrift te vullen.

Om de praktijk nog meer ter wille te kunnen zijn, stelde de redactie in 1910 voor een nieuwe rubriek in te voegen:

“Wij zouden op verschillend rechtsgebied regelmatig eene samenvatting willen geven, van al wat nieuws of kenmerkend gevonnisd (sic) wordt door onze rechtbanken en hoven, opdat ieder alzo kort en goed zich op de hoogte kunne houden van de rechtspraak onzer dagen. Tot hiertoe bestaat er nog niet in dien zin in België en zouden wij enkel als voorbeeld kunnen aanhalen, hetgeen in dien aard gedaan wordt door de “Revue du droit civil” van Parijs.”⁹²⁷

Om nog onverklaarbare redenen kwam van dit nieuwe voornemen niets in huis. Misschien schoot de werklust onmiddellijk de hoogte in met het introduceren van deze nieuwe afdeling. Onder de rubriek *Varia* verschenen af en toe de klassieke vragen en antwoorden.⁹²⁸ Verder publiceerde het *Rechtskundig Tijdschrift* formulieren ten bate van de praktijk, besprak het de nieuwste juridische uitgaven en bracht het verslag uit over het reilen en zeilen in de gerechtelijke wereld in binnen- en buitenland.⁹²⁹

omstandigheden en van de wet van 20 April 1874 op de voorlopige hechtenis worden gewijzigd”, *Rechtsk. T.* 1912, 120-131; A. MECHELYNCK, “Wetsvoorstel betreffende den opzeg bij de pacht van landgoederen”, *Rechtsk. T.* 1913, 99-101.

⁹²⁶ DE OPSTELLERS, “Tot inleiding”, *Rechtsk. T.* 1897-98, 2.

⁹²⁷ DE REDACTIE, “Een woordje vooraf bij den aanvang van den 10en jaargang”, *Rechtsk. T.* 1909, 2.

⁹²⁸ A. DE VOS, “Over buurtwegenis”, *Rechtsk. T.* 1912, 388-394.

⁹²⁹ De rubriek *Rechtsbeweging* viel uiteen per land. Er kwamen berichten over veranderingen in de wetgeving van Denemarken, Nederland, Frankrijk, Engeland, Duitsland, Japan, Oostenrijk, Roemenië enz. of over de activiteiten van de juristenverenigingen daar.

Het Rechtskundig Tijdschrift gewogen

Van op afstand bekeken leken alle ingrediënten aanwezig om van het *Rechtskundig Tijdschrift* een succesverhaal te maken. De redactie was betrokken bij allerhande Vlaamse juridische verenigingen, promootte de rechtswetenschap en de rechtspraktijk om het Nederlands te gebruiken en zag zijn kans om mee te surfen op het enthousiasme onder de Vlamingen over de Gelijkheidswet.

Toch was het *Rechtskundig Tijdschrift* nooit echt succesvol. Het slabakte en verscheen onregelmatig. Eigenlijk kwam het gewoon te vroeg. De gerechtelijke wereld was nu eenmaal te verfranst om enig nut te kunnen halen uit het tijdschrift. Albert Fredericq omschreef het probleem als voorzitter van de Gentse Vlaamse Conferentie het best: er was een gebrekkige naleving van de taalwetgeving door de magistratuur die er niet voor terugdeinsde de in het Nederlands pleitende advocaat voor de Tuchtraad te slepen.⁹³⁰ Alleen door een zuiver Nederlandstalige opleiding kon het probleem opgelost worden.

De belangrijkste verdienste van het *Rechtskundig tijdschrift* is misschien wel dat het andere Vlaamsgezinde juristen aanzette om ook de uitgave van een Nederlandstalig juridisch tijdschrift te starten. In die zin slaagde het in zijn opdracht: de ontwikkeling van een Vlaamse rechtscultuur. Zo ontstonden in het kielzog van het *Rechtskundig Tijdschrift* nieuwe Nederlandstalige initiatieven die door het eerste werden gesteund. Zo was er *Het Vlaamsch Museum*, een inmiddels vergeten maandblad dat zich wijdde aan "*Staathuishoudkunde, bestuurlijke aangelegenheden, onderwijs, wetenschappen, letteren en schoone kunsten*". De Gentse advocaat Leonard Willems (1864-1938)⁹³¹ was hoofdredacteur en hij werd bijgestaan door een oude bekende, de Meense gemeentesecretaris Louis Peeters. Het redactionele triumviraat werd voltooid met de leraar Fr. Van den Weghe uit Oostende.

Het eerstvolgende grote initiatief in de juridische wereld kwam er op 1 oktober 1900, toen voor het eerst een volledig Nederlandstalig notarieel tijdschrift verscheen.⁹³²

⁹³⁰ Men denke daarbij aan de zaak Josson, maar ook de Antwerpse zaak Schiltz, B. QUINTELIER, *Een (rechts)geschiedenis van de Belgische advocatuur*, 353-355.

⁹³¹ Willems studeerde politieke wetenschappen aan de ULB en rechten aan de Gentse rijksuniversiteit; R. ROEMANS, "Nécrologie. Leonard Willems", *BTFG/RBPH* 1939, 838-854.

⁹³² Zie pagina 134-135 over het *Tijdschrift voor Belgische Notarissen*.

Tussenbesluit

Ondanks de eerste taalwetten was het gebruik van het Nederlands in een verfranst juridisch landschap niet vanzelfsprekend. Het initiatief tot de eerste Vlaamse juridische tijdschriften moest van enkelingen komen. Opmerkelijk genoeg kwamen zij uit de ambtenarij (al waren zij ook jurist van opleiding). Ze deelden de overtuiging dat het Nederlands uitermate geschikt was als rechtstaal en wilden dat met hun tijdschriften aantonen. Opmerkelijk was ook de literaire activiteiten die een vrij significant deel van de medewerkers erop nahield.

Het tijdschrift leek als medium perfect om verenigingen van Vlaamse juristen te ondersteunen en zelfs nieuw leven in te blazen. De Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden kreeg een nieuw leven door het *Rechtskundig Tijdschrift*.

Nadelig was dat de nadruk op de Nederlandse taal ertoe leidde dat die Vlaamse periodieken veeleer op een taal cursus leken dan een nuttig blad voor de praktijkjurist. Daarenboven waren deze tijdschriften vaak eenmansinitiatieven of zetelden er slechts weinig mensen in de redactie, wat de overlevingskans van het tijdschrift aanzienlijk hypothekeerde in geval één van hen overleed of uit de redactie stapte. Een andere vaststelling is dat voor de Vlaamse zaak Antwerpen zich na de eeuwwisseling nadrukkelijker manifesteerde als Vlaams bolwerk. Nochtans lagen de wortels in het Brusselse, maar al gauw bleek de concentratie van een Franstalige juridische praktijk te groot. Het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog bracht het Vlaamse streven naar autonomie in woelig vaarwater en dit zou ook zijn weerslag vinden in de naoorlogse juridische periodieken.

Besluit hoofdstuk III

Uit het voorgaande kunnen we besluiten dat de *Belle Époque* voor de juridische tijdschriften een periode van bloei was. Enerzijds was er het *Journal des Tribunaux* dat een nieuw lichtend voorbeeld werd, anderzijds waren er de talrijk opkomende gespecialiseerde tijdschriften. Ze reflecteren allen de nieuwe mentaliteit die heerste onder de Belgische juristen met betrekking tot de sociaaldemocratie. De gespecialiseerde tijdschriften ontwikkelden zich immers vooral in rechtstakken, zoals het 'industriële recht' en het strafrecht die door nieuwe 'sociale' ideeën beïnvloed werden.

Een andere veruitwendiging van die nieuwe mentaliteit was ook de wil om als juridische beroepsgroep verder te professionaliseren. Juridische tijdschriften vereenzelvigden zich voor het eerst openlijk met verenigingen. Sterker zelfs, de tijdschriftredacties zijn de drijvende krachten achter het oprichten van die professionele organisaties. Zij profileren zich als spreekbuis om de communicatie met de leden – en dus hun lezers – te onderhouden. Daarnaast stelden we ook vast dat ze regelmatig hun leespubliek verzamelen voor wetenschappelijke bijeenkomsten. We denken hier vooral aan het *Journal des juges de paix* en de *Union des juges de paix* die de vrederechters professioneel wilden bijstaan. Op die manier dragen ze bij tot de verdergaande professionalisering van hun beroepsgroep.

Het verenigingsleven en de verdergaande professionalisering van de ambtenarij zorgden ervoor dat eind jaren 1880 de eerste Nederlandstalige tijdschriften ontstonden. Die bladen hadden wel een achterstand van vijftig jaar weg te werken. Het initiatief tot deze tijdschriften ging uit van een selecte groep die elkaar zeer goed moet gekend hebben. Zij riepen de Vlaamsegezinde juristen en ambtenaren op om zich te verenigen en te professionaliseren. Bij die professionalisering hoorden ook wetenschappelijke conferenties en het keurig gebruik van de Nederlandse taal. In die zin waren ze vooral onderdeel van het cultuurflamingantisme en was er nog geen echte Vlaamse strijd.

Algemeen kunnen we er niet om heen dat de Brusselse juristen (advocaten en ambtenaren) aan het einde van de negentiende eeuw het intellectuele knooppunt vormen in België. Voor de Nederlandstalige tijdschriften bleek dat knooppunt echter te francofoon, waardoor enigszins noodgedwongen de wijk naar Antwerpen moest worden genomen. De Scheldestad werd op die wijze het bolwerk voor de Vlaamse jurist.

HOOFDSTUK IV

JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN IN TIJDEN VAN CRISIS (1914-1944)

Inleiding

Toen de Duitsers op 4 augustus 1914 de grens met België overstaken, stortten ze het land in een nooit eerder geziene crisis. Ook de tijdschriftenproductie kreeg het hard te verduren en veel titels moesten hun publicatie schorsen, soms definitief. Na de Wapenstilstand bleek het herstel moeilijk door de slechte economische omstandigheden. Grondstoffen waren schaars en de inflatie nam alleen maar toe. Veel juridische tijdschriften konden daardoor amper het hoofd boven water houden. Ondanks de crisis van de jaren 20 en 30 waren er voor enkele redacties nieuwe mogelijkheden. Tussen 1914 en 1940 verschenen maar liefst vijftientig nieuwe titels, waarvan er in diezelfde periode alweer tien van de markt verdwenen.⁹³³ Het meest succesvol bleken de nieuwe titels die betrekking hadden op het economisch recht in de ruime zin van het woord. De belangrijkste mijlpaal tijdens het Interbellum was evenwel de oprichting van het *Rechtskundig Weekblad (RW)* dat vanaf 1931 een forum gaf aan de Vlaamsgezinde juristen. Het RW kwam in volle taalstrijd tot stand en voerde daarover een titanengevecht met dat ander belangrijk juridisch weekblad, het *Journal des Tribunaux*.

In 1940 kwam de juridische wereld opnieuw abrupt tot stilstand door Hitlers *Blitzkrieg*. De drie grote juridische tijdschriften (*BJ*, *JT* en *RW*) stopten hun publicatie. Een aantal andere periodieken bleef verschijnen, zonder zich evenwel aan collaboratie te bezondigen. Daarnaast kende België ook twee collaboratietijdschriften, *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Administratie*.

⁹³³ Verdwenen in deze periode *Jurisprudence du conseil des prud'hommes d'Anvers/Rechtspraak van den werkrechtersraad van Antwerpen* (1914-1917); *Jurisprudence du travail* (1914-1914); *Jurisprudence de l'arrondissement judiciaire de Charleroi* (1916-1916); *Droit de la guerre* (1917-1919); *Guerre, finances et valeurs mobilières* (1918-1925); *Revue catholique sociale et juridique* (1920-1926); *Gazette des Tribunaux* (1921); *Revue bancaire belge* (1923-1925), *Revue belge de droit maritime* (1924-1925); *Revue du divorce, de la séparation de corps et des questions se rapportant au droit des personnes* (1927-1936).

De hoofdvraag in dit hoofdstuk heeft betrekking op de strategieën die redacties erop nahielden om hun tijdschrift in moeilijke tijden gaande te houden, dan wel te schorsen, of om een nieuw blad op te richten.

De Eerste Wereldoorlog als cesuur

Na de Duitse invasie in 1914 – midden in het gerechtelijk verlof – raakte het dagelijks leven in België volledig ontredderd. De bezetting legde een zware last op elk facet van de samenleving. Veel tijdschriften verdwenen noodgedwongen van de markt omwille van praktische moeilijkheden, zoals schaarste van grondstoffen (papier en inkt) en de daarmee gepaard gaande stijgende productiekosten. In een later stadium namen de Duitsers zelfs de drukpersen in beslag om het metaal voor oorlogsdoeleinden aan te wenden. Daarnaast belemmerde de bezetting ook de bewegingsvrijheid en de communicatie van de Belgische burgers en bijgevolg ook van de redacties van tijdschriften.

Toch waren de Duitsers initieel vragende partij om de (juridische) publicaties lopende te houden. Zij stooten echter op passief verzet bij de vaderlandslievende redacties van de belangrijkste juridische tijdschriften. In *La Belgique Judiciaire* verscheen daaromtrent na de oorlog het volgende:

*“Avec la duplicité qui fut l’un des traits de son caractère, le gouvernement occupant demanda aux journaux et revues de reprendre leur publication. LA BELGIQUE JUDICIAIRE aurait pu le faire, mais elle aurait dû se soumettre à la censure et solliciter ainsi chaque fois, pour la moindre décision de nos tribunaux, l’imprimatur d’une autorité qu’elle détestait et méprisait. Nous n’avons pu nous y résoudre.”*⁹³⁴

In het *Journal des Tribunaux* luidde het in zijn eerste naoorlogse aflevering als volgt:

*“Le Journal des Tribunaux, organe libre d’un barreau libre, ne pouvait plus paraître, car son premier mot devait être une protestation indignée contre la plus monstrueuse atteinte au Droit et la plus flagrante violation de la parole donnée et de la Foi jurée. Le Journal des Tribunaux a préféré se taire, comme se sont tues successivement toutes les expressions de la Justice et de la Vérité dans un régime d’oppression et de contrainte.”*⁹³⁵

⁹³⁴ R.M., “A nos lecteurs”, *BJ* 1919, 2. De redactie achtte het verder niet gepast te verschijnen terwijl de Duitse bezetter zowel het nationale als het internationale recht schond en daarnaast zoveel menselijk leed aanrichtte; R.M., “A nos lecteurs”, *BJ* 1919, 3.

⁹³⁵ “1914-1918”, *JT* 1914-18, 937.

Hoewel dergelijke *a posteriori* en teleologische rechtvaardigingen het gevaar inhouden voor misvatting, hoeven deze houdingen niet te verwonderen. De redactie van het *JT* bijvoorbeeld werd rechtstreeks getroffen door het verlies van haar redactiesecretaris: op 8 augustus 1914, kort na de invasie, werd Emile Laude gefusilleerd door de Duitse troepen. Hij was een van de slachtoffers van het bloedbad in Francorchamps.⁹³⁶ Naar hem werd later een zaal in het Brusselse Justitiepaleis genoemd⁹³⁷ en het *Journal des Tribunaux* wijdde enkele afleveringen aan zijn nagedachtenis.⁹³⁸ Verder waren de hoofdredacteuren van *La Belgique Judiciaire* en het *Journal des Tribunaux* in die tijd duidelijk Belgische patriotten, die zich met hand en tand verzetten tegen de Duitse bezetter: Léon Hennebicq trad bij het uitbreken van de oorlog als vrijwilliger in dienst van het leger,⁹³⁹ terwijl Edouard Remy zich afzette tegen de Duitse verordeningen en zeer kritisch stond tegenover de door de Duitsers geïnstalleerde arbitrage-tribunalen voor huurgeschillen.⁹⁴⁰ Achter de schermen distantieerde hij zich van het cassatiearrest van 20 mei 1916 waarin de rechtsgeldigheid van de Duitse verordeningen werd bevestigd.⁹⁴¹ Remy was in 1918 een van de grote aanstokers van de magistratenstaking waardoor het Belgische gerechtelijke apparaat volledig stil kwam te liggen en de Duitsers hun eigen rechtbanken installeerden.⁹⁴²

⁹³⁶ "Emile Laude", *JT* 1914-18, 953-957; E. VOETS, "Journée tragique", *JT* 1914-18, 957-958; "Conférence du Jeune Barreau. Séance de rentrée du 22 mars 1919. Discours de Me. Urbain", *JT* 1919, 198; "A la mémoire d'Emile Laude", *JT* 1919, 369-372; "A la mémoire d'Emile Laude", *JT* 1920, 593; Over de raid in Francorchamp, zie *La Belgique martyre, les atrocités allemandes dans les environs de Verviers (1914-1918)*, Verviers, Ch. Vinche, 1918, 105-118.

⁹³⁷ B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 146.

⁹³⁸ Zie voetnoot 936.

⁹³⁹ G. ARONSTEIN, "Hennebicq, Léon", *Biographie nationale*, dl. 20, 453-454.

⁹⁴⁰ W. VAN DAMME, "De invloed van de Eerste Wereldoorlog op de rechtspraak van het vrederecht te Ledeberg", in G. MARTYN (ed.), *Scènes uit de geschiedenis van het Vrederecht*, 167-197; M. BOST, "Le juge de paix et la question des loyers sous l'occupation allemande (1914-1918)", in G. MARTYN (ed.), *Scènes uit de geschiedenis van het Vrederecht*, 199-218.

⁹⁴¹ Het Hof besliste dat de verordeningen geen wetten, maar wel bevelen waren. Ingevolge het Verdrag van Den Haag (1907) en de wet van 25 mei 1910 moet de bezetter maatregelen treffen om het openbaar leven zo goed en zo kwaad mogelijk te garanderen. Indien de burgers en het gerecht rechtstreekse bevelen ontvangen van de bezetter, moeten ze er zich naar schikken omdat de Belgische wet dat voorschrijft; R. JANSSENS, "Het Hof van Cassatie van België. Enkele hoofdmomenten van zijn ontwikkeling", *TRG* 1977, 103.

⁹⁴² Meer over het Hof van Cassatie tijdens de Eerste Wereldoorlog in M. BOST, "Tour à tour malmenée, divisée, triomphante: parcours de la Cour de cassation de Belgique pendant la Première Guerre mondiale", in M. HOULLEMARE & P. NIVET (ed.), *Justice et guerre de l'Antiquité à la Première guerre mondiale. Actes du colloque (Amiens, 18-20 novembre 2009)*, Amiens, Encrage, 2011, 183-194; M. BOST & A. FRANÇOIS, "La grève de la magistrature belge (février à novembre 1918). Un haut fait de la résistance nationale à l'épreuve des archives judiciaires", in D. HEIRBAUT, X. ROUSSEAUX & A. WIJFFELS

Het verdwijnen tijdens de Eerste Wereldoorlog van de belangrijkste Belgische juridische tijdschriften, *La Belgique Judiciaire* en het *Journal des Tribunaux*, kadert dus duidelijk in de logica van het Belgisch patriotisme. Toch volgden niet alle redacties deze logica. Een aantal was zelfs van mening dat hun tijdschrift net moest blijven verschijnen om de arme Belgische bevolking te helpen. Het “kleine” *Journal des Juges de Paix* vormt hiervan het perfecte voorbeeld. De redactie zag het als haar morele plicht om het maandblad in leven te houden en zo het publiek blijvend op de hoogte te houden van de evoluties in het recht. Dankzij het tijdschrift bleven de vrederechters met elkaar in contact. De oorlog had de mogelijkheden van transport en communicatie immers aan banden gelegd, wat vooral voor de geïsoleerde vrederechters op het platteland een slechte zaak was. Toch moest het tijdschrift van de vrederechters er in 1917 noodgedwongen het bijltje bij neerleggen. De oorzaak lag bij de administratieve splitsing van België in 1917, waarbij de nog in werking zijnde ministeries in een Vlaamse en een Waalse afdeling opgesplitst werden.⁹⁴³ Een van de gevolgen van die opdeling was dat de abonnementen van het *Journal des Juges de Paix* niet langer betaald werden door het Ministerie van Justitie. De publicatie bleef nog eventjes verdergaan, maar toen de laatste spaarcenten opgebruikt waren, moest de redactie er noodgedwongen mee ophouden, want “pour publier un journal [...] il faut des ressources pécuniaires considérables”.⁹⁴⁴

Naast het *Journal des Juges de Paix* verschenen nog een aantal juridische tijdschriften tijdens de oorlog, met name twee rechtspraakverzamelingen: het tweetalige *Jurisprudence du conseil des prud’hommes d’Anvers/Rechtspraak van den werkrechtersraad van Antwerpen*, dat slechts één aflevering meedraaide en probeerde de rechtspraak van 1914 tot 1917 te publiceren,⁹⁴⁵ en het maandelijks verschijnende *Jurisprudence de*

(eds.), *Histoire du droit et de la justice : une nouvelle génération de recherches/Justitie- en rechtsgeschiedenis: een nieuwe onderzoeksgeneratie*, Louvain-la-Neuve, Presses universitaires de Louvain, 2009, 19-44; M. BOST, *Traverser l’occupation 1914-1918. Du modus vivendi à la grève, la magistrature belge face aux occupants allemands*, onuitg. doctoraatsthesis, UCL, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2013.

⁹⁴³ Door de *Flamenpolitik* kwam er, sneller dan verwacht, op 21 maart 1917 een verordening van de Gouverneur-Generaal, waarbij aan weerszijden van de taalgrens twee *Verwaltungsgebiete*, namelijk Vlaanderen en Wallonië, werden opgericht. Het Vlaamse gebied, onder leiding van de in Brussel zetelende *Verwaltungschef für Flandern*, omvatte de provincies West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en de kieskringen Brussel en Leuven in Brabant. Het Waals gebied omvatte Henegouwen, Namen, Luik, Luxemburg en de kieskring Nijvel in Brabant. De *Verwaltungschef für Wallonien* voerde zijn beleid vanuit Namen. De Vlaamse activisten kregen van de bezetter de bevoegdheid om magistraten te benoemen, wat leidde tot de algemene staking van de Belgische magistratuur; M. BOST & A. FRANÇOIS, “La grève de la magistrature belge”, 19-44. Meer over die *Verwaltungstrennung* zie L. VON KÖHLER, *Die Staatsverwaltung der besetzten Gebiete*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1927.

⁹⁴⁴ LE COMITE DE REDACTION, “Vive La Belgique! Vive le roi!”, *JJP* 1918-19, 3.

⁹⁴⁵ E. HOLTHÖFER, “Belgien”, in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen*, 30.

l'arrondissement judiciaire de Charleroi dat na tien nummers in 1916 verdween.⁹⁴⁶ Gelet op de korte publicatieperiode van beide tijdschriften gaan we er niet dieper op in. België beschikte ook over een zogenaamd ballingtijdschrift, dat wil zeggen een periodieke publicatie die vanuit het buitenland werd gestuurd. *Le Droit et la guerre* verscheen tussen 1917 en 1919 in Parijs. Het stond onder de hoofdredactie van twee advocaten, de Brusselaar Charles Dejongh (1854-1932)⁹⁴⁷ die al bij het begin van de oorlog naar het buitenland was gevlucht,⁹⁴⁸ en de Antwerpenaar Victor Yseux (1869-1932).⁹⁴⁹ Het tijdschrift behandelde alles in verband met het militair strafrecht en publiceerde vonnissen en arresten van het krijgsgerecht, toespraken van de Koning en verdragen.⁹⁵⁰

Na de Eerste Wereldoorlog

Tussen euforie...

Na de Wapenstilstand kende het Belgisch patriottisme een grote heropflakking. De geallieerden hadden over de Duitse barbaren getriomfeerd. De eerste naoorlogse afleveringen van enkele juridische tijdschriften bulkten dan ook van de zegevierende retoriek. In het *Journal des Tribunaux* klonk het als volgt:

“C’est pour le Droit que le peuple belge et ses alliés ont souffert et ont lutté; c’est le Droit qui triomphe aujourd’hui et va régner sur le monde apaisé. Puisse notre

⁹⁴⁶ E. HOLTHÖFER, “Belgien”, in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen*, 27.

⁹⁴⁷ Charles Dejongh studeerde rechten aan de ULB en begon zijn stage als advocaat bij Paul Janson. Hij behoorde tot de kringen van Edmond Picard, met wie hij in 1894 de *Université Nouvelle de Bruxelles* oprichtte. Hij werd secretaris van de raad van de orde en uiteindelijk stafhouder (1899-1901) te Brussel. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog vluchtte hij naar Lausanne waar hij een leeropdracht vervulde, waarna hij in 1916 werd ontboden bij Emile Vandervelde in Saint-Adresse. Na zijn terugkeer in België werd hij benoemd tot voorzitter van de raad voor wetgeving (*conseil de législation*), een voorloper van de afdeling wetgeving van de Raad van State; A. CHOME, “A maître Dejongh”, *JT* 1932, 621-626; “L’Hommage à Me Charles Dejongh”, *JT* 1932, 638-644; R. ABE, “Dejong, Charles”, *Biographie nationale*, dl. 28, 150-158; B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 109.

⁹⁴⁸ B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 133.

⁹⁴⁹ Victor Yseux was Antwerps advocaat en lange tijd secretaris van de Antwerpse tuchtraad. Hij zetelde ook in de *Fédération des avocats belges*. Vreemd genoeg publiceerde het RW niets over zijn overlijden; “Nécrologie Victor Yseux”, *JT* 1933, 49-50; P. BOGAERTS, F. DUPON, e.a., 1812-2012. *200 Jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, Brugge, Die Keure, 2012, 312-314.

⁹⁵⁰ S. HORVAT, *De vervolging van militairrechtelijke delicten tijdens Wereldoorlog I. De werking van het Belgische krijgsgerecht*, Brussel, VUBPress, 2009, 29.

*vie sociale et politique en être profondément imprégnée, car le but du Droit c'est la Justice, et la Justice est la condition du Bonheur!"*⁹⁵¹

De redactie van *La Belgique Judiciaire* hield er een gelijkaardig standpunt op na, maar ging iets verder. Het achtte het zijn taak om opnieuw te verschijnen, om het Vaderland te helpen heropbouwen:

*"A cette aube de temps nouveaux, la Belgique Judiciaire entend, en un mot, rester ce qu'elle s'est toujours efforcée d'être: l'un des instruments du progrès du droit belge. En poursuivant ce but, elle collaborera au grand œuvre qui aujourd'hui absorbe toute notre pensée: la restauration de notre patrie."*⁹⁵²

Het geloof in een nieuw België overheerste in de tijdschriften, al moest de heropbouw in alle kalmte en wijsheid kunnen gebeuren. De redacties waren zich bewust van de moeilijkheden die het land had gekend en wensten gehoor te geven aan de troonrede van 22 november 1918, waarin Koning Albert I beloofde de belangen van de Vlamingen te eerbiedigen en werk te maken van het algemeen enkelvoudig stemrecht.⁹⁵³

... en realiteit

Ondanks het grote initiële enthousiasme bleek de heropstart, of zelfs het louter in leven houden van de juridische tijdschriften, al snel heel wat moeilijker dan gedacht. De oorlog had stevig ingehakt op de tijdschriftenmarkt, waardoor niet alleen de mindere goden zoals *Revue de la législation des mines, minières, usines métallurgiques, carrières et sources d'eaux minérales, de la jurisprudence et du droit comparé en ces matières* (1884-1914), *Jurisprudence du port d'Ostende* (1890-1914), *Sociétés et valeurs mobilières. Revue de jurisprudence et de doctrine* (1907-1914), *Le droit maritime* (1910-1914) en *Jurisprudence du travail. Revue des conseils de prud'hommes et de législation sociale* (1914), maar ook enkele gevestigde waarden zoals *Moniteur du notariat et de l'enregistrement* (1847-1914) en *Recueil de droit électoral* (1869-1914) voorgoed verdwenen.

De schaarsheid aan grondstoffen zorgde ervoor dat het enige tijd duurde vooraleer sommige tijdschriften hun wederopstanding konden maken. Zo verscheen de *Revue pratique des sociétés civiles et commerciales* pas opnieuw in januari 1922, na bijna acht

⁹⁵¹ "1914-1918", *JT* 1914-18, 937.

⁹⁵² R.M., "A nos lecteurs", *BJ* 1919, 3-4.

⁹⁵³ R.M., "A nos lecteurs", *BJ* 1919, 3-4; "Vive la Belgique. Vive le Roi!", *Rev. prat. Not. b.* 1919, 4-5.

jaar afwezigheid en onder het bewind van een nieuwe hoofdredacteur, de Brusselse advocaat Fernand Passelecq (1876-1952).⁹⁵⁴

Andere redacties opteerden dan weer noodgedwongen voor een fusie, om de kosten te drukken. Zo stond er in het openingseditoriaal van het in 1920 verschijnende *Revue catholique sociale et juridique*: “*Mais les difficultés matérielles de la production littéraire exercent, quant à présent, sur la propagation de la pensée une Censure singulièrement rigide. Ce que chacune de ces Revues ne pouvait plus temporairement soutenir seule, elles entreprennent donc aujourd’hui de le faire à deux*”.⁹⁵⁵ Het ‘nieuwe’ tijdschrift bracht het juridische *Revue Catholique de Droit* (1898-1914) samen met het antropologische *Revue Sociale Catholique* (1897-1919). Op zich was het niet onlogisch dat beide titels toenadering zochten, aangezien beide werden uitgegeven door het *Institut Supérieur de Philosophie* van de faculteit Wijsbegeerte van de universiteit van Leuven. Bovendien zag de nieuw samengestelde redactie recht als een sociaal en maatschappelijk fenomeen, zodat beide titels perfect samen pasten. Toch bleek het geen groot succes, want het ging in 1926 alweer ten onder. Daartegenover was de samensmelting in 1921 van de *Revue de droit pénal et de criminologie* met de *Archives internationales de médecine légale* tot *Revue de droit pénal et de criminologie et archives internationales de médecine légale* succesvoller. Een gebrek aan middelen leek hier niet de reden tot fusie, maar wel het samenbrengen van expertise. Minister van Justitie Emile Vandervelde drong aan op een tijdschrift “*qui fût l’organe des administrations des prisons, de la bienfaisance et de législation pénale, ainsi que de l’école de criminologie et de police scientifique, récemment fondée par lui*”.⁹⁵⁶ De redacties van beide tijdschriften vermengden zich met elkaar en samen hoopten ze het meest complete tijdschrift te maken op het vlak van strafrecht, criminologie, gerechtelijke geneeskunde en penitentiaire wetenschap.⁹⁵⁷ Het maandblad richtte zich nog steeds tot het internationale platform, publiceerde wetgeving uit binnen- en buitenland en besprak onuitgegeven strafrechtelijke uitspraken in de hoop voor magistraten en advocaten een onontbeerlijk werkinstrument te zijn. Actueel nieuws kwam in de rubriek *Chronique* terecht en er was een bibliografische afdeling. De ambitie was om de

⁹⁵⁴ Na zijn studies rechten aan de universiteit van Leuven kwam Passelecq onder de vleugels van Alexandre Braun, de eerste voorzitter van de *Fédération des avocats belge*, aan de Brusselse balie, waar hij een mooie carrière uitbouwde. Hij was openingsredenaar en voorzitter van de *Jeune Barreau* (1920-1921) en lid van de raad van de orde. De balie was zijn leven en hij stierf begin 1952 toen hij een zaak pleitte voor het Brusselse hof van beroep; E. KEBERS, “Fernand Passelecq”, *JT* 1952, 17-18; A. VAN DEN BRANDEN DE REETH, “Mort au combat”, *JT* 1952, 18.

⁹⁵⁵ LA RÉDACTION, “Au lecteur”, *RCSJ* 1920, 1.

⁹⁵⁶ LA REDACTION, “A nos lecteurs”, *RDPCAIML* 1921, 1.

⁹⁵⁷ LA REDACTION, “A nos lecteurs”, *RDPCAIML* 1921, 1.

wetenschap te dienen, wat opnieuw de overtuiging illustreert dat rechtswetenschap en rechtspraktijk onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.⁹⁵⁸ Het nieuwe tijdschrift behield zijn titel tot 1946, toen deze veranderd werd naar het huidige *Revue de droit pénal et de criminologie*.

Een algemene tendens onder de naoorlogse juridische tijdschriften was een lagere publicatiefrequentie en vooral een kleinere omvang. Zo kreeg het *Journal des Tribunaux* het statuut van een weekblad terwijl *La Belgique Judiciaire* slechts om de twee weken een editie op de markt bracht. Het minder volumineus blad moest dan vaak nog aan een hogere prijs verkocht worden “*en raison du prix exorbitant du papier et de la hausse des salaires*”.⁹⁵⁹ Tijdschriften die hun vooroorlogs prijsniveau min of meer konden handhaven, zoals het *Journal des Tribunaux*, hielden een concurrentieel voordeel. De redactie van het *Journal des Tribunaux* liet begin 1921 optekenen: “*La cherté croissante des impressions a fait mourir la plupart de nos publications judiciaires. Presque seul, le Journal des Tribunaux a résisté*”.⁹⁶⁰ Het tijdschrift stond nog altijd onder leiding van Hennebicq en ging op zijn vooroorlogs elan door. Het bleef nog altijd het succesvolle tijdschrift van weleer en zou tijdens de jaren 30 een hoofdrol spelen bij het Franstalig verzet tegen de Vlaamse eisen.

Minder goed verging het *La Belgique Judiciaire*, dat nooit meer haar vooroorlogse niveau zou bereiken. Het blad was langzaam maar zeker in verval geraakt, een trend die zich na de eeuwwende onstuitbaar verder zette. Illustratief hiervoor was de geleidelijke afname van het aantal doctrinebijdragen. Terwijl er in 1890 nog 44 en in 1900 nog 43 waren, was dit aantal in 1910 bijna gehalveerd tot 24.

Net voor de oorlog keerde Edouard Remy terug in de redactie van *La Belgique Judiciaire*, als hoofdredacteur dit keer. Hij voerde onmiddellijk een aantal opmerkelijke hervormingen door. Om te beginnen kwamen de directeurs onder zijn rechtstreeks gezag te staan. Verder werd de functie van directeur ontdubbeld, waarbij er per ressort een duo ontstond, evenwichtig samengesteld uit een raadsheer en een advocaat.⁹⁶¹ Deze hervormingen, in combinatie met een nieuwe lay-out, leken het tijdschrift een nieuw elan te geven en later sprak men enigszins vertederd:

⁹⁵⁸ LA REDACTION, “A nos lecteurs”, *RDPCAIML* 1921, 2.

⁹⁵⁹ “Avis”, *BJ* 1919, 5.

⁹⁶⁰ LA RÉDACTION, “A nos lecteurs”, *JT* 1921, 34.

⁹⁶¹ Voor het ressort Luik waren dat Léon Braas (raadsheer) en Louis Tart (advocaat), voor Brussel Charles Leurquin (raadsheer) en Eugène Hanssens (advocaat) en voor Gent Léon Hallet (advocaat) en Eugène Penneman (raadsheer); LA RÉDACTION, *BJ* 1910, 1.

*“C’était un spectacle touchant que de voir l’antique recueil retrouver, sous l’impulsion de l’énergique vieillard, une jeunesse nouvelle”.*⁹⁶²

De heropleving was echter maar schijn, want de dalende trend zette zich na de oorlog door. Zo groeide het aandeel gepubliceerde rechtspraak aan, ten nadele van de doctrine. Het ooit zo dynamische tijdschrift, waarin opinievorming zo belangrijk geweest was, evolueerde op die manier tot een louter rechtspraakoverzicht. De verklaring hiervoor moet niet ver gezocht worden: met de komst van Remy had de hogere magistratuur definitief de teugels van *La Belgique Judiciaire* in handen. De oververtegenwoordiging van topmagistraten in de redactie was historisch gegroeid: veel redactieleden hadden vaak reeds als advocaat hun medewerking verleend aan het tijdschrift en toen ze doorstootten tot de magistratuur, bleven ze gewoon in de redactie zetelen. Hierdoor werd de redactie in de twintigste eeuw gedomineerd door oude cassatiemagistraten, die niet onmiddellijk bekend stonden voor hun dynamisme en progressieve ideeën. In 1930 bijvoorbeeld werd baron François Silvercruys (1859-1936),⁹⁶³ voorzitter van het Hof van Cassatie, aangesteld als hoofdredacteur. Hij was op dat ogenblik al 71 jaar en omwille van zijn hoge leeftijd stond hij drie jaar later reeds zijn functie af ten voordele van twee collega’s bij het hoogste gerechtshof, Léopold Soenens (1878-1954)⁹⁶⁴ en Fernand Waleffe (1870-1954).⁹⁶⁵ Bij zijn afscheid schreef Silvercruys: *“Ils [Léopold Soenens & Fernand Waleffe] vont chacun, pour longtemps si mes meilleurs vœux se réalisent, dans la sphère d’activité qu’ils se sont spécialement réservée et dans une parfaite unité de vues, contribuer à maintenir et à grandir certainement, avec votre précieuse collaboration, le prestige de la Belgique Judiciaire.”*⁹⁶⁶

‘Prestige’ was het codewoord. Voor de bejaarde redactie was *La Belgique Judiciaire* eenvoudig het oudste en meest prestigieuze juridische tijdschrift in België. Hierbij werd vooral geteerd op het rijke verleden, want het tijdschrift leek in niets

⁹⁶² P. LECLERCQ, “Mort de M. Edouard Remy”, *BJ* 1929, 477.

⁹⁶³ François Silvercruys was vanaf 1882 advocaat aan de Brusselse balie onder de vleugels van Edmond Picard. Hij maakte vooral carrière als magistraat, eerst als substituut procureur des Konings te Dendermonde (1886), Bergen (1888) en Tongeren (1892), daarna als substituut procureur-generaal te Luik (1894). Hij werd er uiteindelijk raadsheer bij het hof van beroep en in 1910 zetelde hij als raadsheer in het Hof van Cassatie. Geheel in de lijn van de toenmalige tijdsgeest schreef hij enkele verdienstelijke werken op het vlak van patronage i.e. voogdij over kinderen, maar ook over vrijgelaten criminelen; “A la Cour de Cassation. Retraite de M. le Président Silvercruys”, *JT* 1934, 152.

⁹⁶⁴ “M. Léopold Soenens. Premier président de la Cour de Cassation”, *JT* 1947, 255; “L’éméritat de M.L. Soenens”, *JT* 1951, 259; R. HAYOIT DE THERMICOURT, “Le premier président émérite Soenens”, *JT* 1955, 14.

⁹⁶⁵ “Le Président émérite Fernand Waleffe”, *JT* 1954, 393.

⁹⁶⁶ BARON SILVERCRUYS, [Mededeling bij afscheid], *BJ* 1933, 1.

meer op de frisse verschijning die in de jaren 1840 furore maakte in het Brusselse justitiepaleis. Het tijdschrift was omzeggens een levend fossiel geworden. Niet de inhoud, maar enkel het aanzien en het louter voortbestaan stonden centraal. Het Frans bleef de voertaal en de redactie verloor langzaam maar zeker de voeling met het Vlaamse landsgedeelte: rechtspraak uit Vlaanderen kreeg amper nog aandacht⁹⁶⁷ en ook over de taalwetten van 1935 verscheen er niets. Wellicht vertrouwde de redactie erop dat een tijdschrift met zo'n rijke traditie toch nooit teloor zou gaan. Tegen het einde van de jaren 1930 ondernam de redactie wel nog enkele pogingen om het tijt te doen keren, bijvoorbeeld door overal te lande contacten te hebben om zo elke week voldoende 'vers' materiaal te kunnen aanbieden of door jonge onderzoekers aan het woord te laten. In 1939 werd een redactionele afdeling te Namen opgericht,⁹⁶⁸ waarmee het blad vooral de liefde voor het Franstalig landsgedeelte leek te bevestigen. Het was echter *too little, too late*. *La Belgique Judiciaire* verscheen voor het laatst in maart 1940. Enkele weken later brak de Tweede Wereldoorlog uit. Volgens de overlevering werden na de oorlog nog enkele wanhopige pogingen ondernomen om het blad opnieuw op te starten,⁹⁶⁹ maar tevergeefs: *La Grande Dame* van de Belgische juridische tijdschriften verdween voorgoed in de archiefkasten.

Toch was het voor de juridische tijdschriften niet allemaal kommer en kwel tijdens het interbellum. In navolging van de ontwikkeling van het economisch recht in de ruime zin van het woord, verschenen een aantal nieuwe juridische titels. Dit was allereerst het geval voor het financieel recht, met de oprichting in 1923 van *La revue bancaire* (1923-1926), met als ondertitel *Recueil économique et juridique des opérations de Bourse et de Banque*. Dit tweemaandelijks blad kwam voort uit een geslaagd huwelijk van economen en juristen: hoofdredacteur was de Brusselse professor economie Bentsion "Serge" Chlepner (1890-1964),⁹⁷⁰ bijgestaan door de Brusselse advocaten

⁹⁶⁷ Zo waren er in de jaargang van 1939 in totaal amper 45 uitspraken opgenomen. Arresten van het Hof van Cassatie en de hoven van beroep van Brussel en Luik vulden elk om en bij de 20% van de rechtspraakruimte. Amper vier zaken kwamen uit het Vlaamse landsgedeelte, waarvan twee van het Gentse hof van beroep en twee van de Antwerpse burgerlijke rechtbank. Dat is nog geen 10% van de rechtspraak die in die jaargang werd gepubliceerd.

⁹⁶⁸ "Note de la rédaction", *BJ* 1939, 64.

⁹⁶⁹ Gesprek d.d. 28 oktober 2011 met vrederechter Guy Rommel, secretaris van het *Tijdschrift van de Vrederechters*, die *La Belgique Judiciaire* beschouwde als het beste juridische tijdschrift dat België ooit gekend heeft.

⁹⁷⁰ Chlepner was een joods-Russische banneling. Hij studeerde in 1913 af in de economie aan de *Université Nouvelle de Bruxelles*. Aanvankelijk flirtte hij met het Marxisme, maar uiteindelijk zwoer hij Marx' theorieën af; J. BASILIADES, "De lotgevallen van het radicalisme in België. Het ontstaan, de opkomst en ondergang van een negentiende-eeuwse links-liberale stroming", in P. STOUTHUYSEN &

Fernand Levèque en Albert van Ommeslaghe. In het openingseditoriaal staat te lezen dat er reeds vóór 1914 talloze kruisbestuivingen tussen recht en economie bestonden, zoals de vele naamloze vennootschappen en de uitbreiding van de internationale handel, maar de heropbouw van het land maakte de juridisch-economische problematiek alleen maar boeiender.⁹⁷¹ Met zijn tijdschrift wilde de hoofdredacteur vooral een studie-instrument ter beschikking stellen: *“Notre dessein est donc de fournir, avant tout, un instrument d’études financières. Il ne suffit pas d’informer, d’exposer tels ou tels événements. Il faut chercher à comprendre le déroulement et l’enchaînement des phénomènes financiers”*.⁹⁷² Naast uitgebreide artikelen, publiceerde *La revue bancaire* ook een bescheiden aantal rechterlijke beslissingen.⁹⁷³ Uiteindelijk verdween het blad om nog onbekende redenen reeds na drie jaargangen. Het bleef daarna bijna tien jaar stil, tot op 15 december 1936, in volle economische crisis, de eerste aflevering van *La revue de la banque* (1936-2000) verscheen.⁹⁷⁴

Dit maandblad, gesticht door Robert Banneux (1897-1960),⁹⁷⁵ bediende bij de *Banque de Reports et de Dépôts*, profileerde zich als een instrument van de *Union Syndicale Professionnelle des Employés de Banque*. Het publiceerde de statuten van de vereniging en beschreef de werking ervan.⁹⁷⁶ De doelstelling klonk als volgt:

*“Elle veut en faire un précieux instrument du travail quotidien, fournissant à l’employé, avec une documentation aussi complète que possible sur toutes choses de sa profession, des études doctrinales et techniques et la solution de cas concrets. Cette Revue alliera, en effet, la théorie à la pratique que, dans le monde des affaires surtout, on oppose, à tort, si souvent l’une à l’autre.”*⁹⁷⁷

S. GATZ (eds.), *Een vierde weg? Links-liberalisme als traditie en als oriëntatiepunt*, Brussel, VUB PRESS, 2001, 34-36; G. KURGAN-VAN HENTENRYK, “Chlepner, Serge Bentsion”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 8, 60-62.

⁹⁷¹ “A nos lecteurs”, *Rev. banc. belge* 1923, 1.

⁹⁷² B.S. CHLEPNER, “Théorie et pratique. La réalité économique et la science économique”, *Rev. banc. belge* 1923, 3-6.

⁹⁷³ In drie jaargangen ging het om een totaal van 37 zaken (in 1923: 17; 1924: 11 en 1925: 9). Uiteraard waren vooral de vonnissen van de handelsrechtbanken, met die van Brussel voorop, de belangrijkste.

⁹⁷⁴ Het tijdschrift bestaat de facto nog altijd, maar splitste in 2000 in een economisch-financieel tijdschrift *Bank- en Financierwezen*, dat acht keer per jaar verschijnt, en een juridisch-financieel kwartaaltijdschrift *Bank- en Financieel Recht*. Beide periodieken dragen evenwel de gemeenschappelijke titel *Financieel Forum/Forum Financier*; F. LIERMAN, “Een mijlpaal in een reeds 65 jaren lange geschiedenis”, *Rev. banque* 2001, 3.

⁹⁷⁵ “In memoriam. Robert Banneux”, *Rev. banque* 1960, 851; “Nécrologie M. Robert Banneux”, *Journal de la société statistique de Paris* 1961, 196; LA RÉDACTION, “Hommage à Robert Banneux”, *Rev. banque* 1962, 1.

⁹⁷⁶ “Statuts”, *Rev. banque* 1936-37, 7-13

⁹⁷⁷ “Que veut l’Union Syndicale Professionnelle des Employés de Banque?”, *Rev. banque* 1936-37, 4.

Aanvankelijk werd het tijdschrift op enige scepsis onthaald – vooral wegens het falen van *La revue bancaire* – maar geleidelijk slaagde het blad erin, onder meer door de vastberadenheid van zijn oprichter, een vaste positie te verwerven.⁹⁷⁸

Een andere economische rechtstak die zich tijdens het Interbellum verder ontwikkelde was het verzekeringsrecht. In 1920 had de wetgever de materiële bevoegdheid van de rechtbank inzake verzekeringen aangepast zodat de verzekerde een grotere bescherming kon genieten.⁹⁷⁹ Later regelde de wetgever ook de levensverzekeringsovereenkomsten en de aansprakelijkheid voor motorrijtuigen.⁹⁸⁰ In antwoord op deze ontwikkelingen verschenen in 1921 het *Bulletin des assurances* en in 1927 de *Revue générale des assurances et des responsabilités*. Beide tijdschriften waren succesvol en bestaan tot op heden.

In 1927 verscheen eveneens de eerste aflevering van het *Journal pratique de droit fiscal*. Het praktisch opgevatte maandblad wenste iedereen wegwijs te maken in het fiscaal recht. Tot dat moment werd de materie verspreid behandeld in diverse juridische titels, vooral degene die zich op het notarieel recht toeleiden. Het probleem was, aldus de redactie, dat de wetgeving te vaag was en te veel ruimte voor interpretatie liet. Willekeur was een reëel gevaar. Daarom hield de redactie een hoofddoel voor ogen: “*la refonte générale de notre législation fiscale dans le sens de l’adaptation de celle-ci à nos besoins propres et à nos possibilités sans négliger cette reconstitution de la matière imposable sans laquelle la fiscalité n’est qu’un expédient momentané de l’Etat; expédient dangereux parce que compromettant gravement l’avenir*”.⁹⁸¹ Op korte termijn wenste het blad vooral eenheid te brengen in fiscale materies. Om praktijkjuristen, maar ook particulieren en vennootschappen degelijk advies te geven, liet de redactie zich bijstaan door fiscalisten en economen waaronder de Leuvense professor Fernand Baudhuin (1894-1977).⁹⁸² Het blad wenste een groot publiek te bereiken en sprak over “*nos abonnés juristes et nos abonnés profanes*”.⁹⁸³

⁹⁷⁸ “In memoriam. Robert Banneux”, *Rev. banque* 1960, 851; HET REDACTIECOMITÉ, “Editoriaal”, *Rev. banque* 1986, 5.

⁹⁷⁹ H. JACOB, “De evolutie van het Belgische verzekeringsrecht”, *RW* 1936-37, 1620-1627.

⁹⁸⁰ E. VAN DIEVOET, “Het verzekeringswezen in België”, *RW* 1938-39, 721-734.

⁹⁸¹ LA DIRECTION, “Le but de notre action et ses moyens”, *Journ. prat. dr. fisc.* 1927, 2-3.

⁹⁸² Fernand Baudhuin studeerde rechten en politieke wetenschappen aan de Leuvense universiteit. In 1924 werd hij docent aan de Leuvense Handelsschool – de huidige faculteit economie – en hij gaf ook les aan de faculteit rechtsgeleerdheid. Hij verzorgde opiniestukken over de economie in *La Libre Belgique* en *Revue générale belge*. Hij raakte betrokken bij de devaluatie van de munt in de jaren 30; J. ZEEGERS, “Baudhuin, Fernand”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 4, 34-36.

⁹⁸³ LA DIRECTION, “Le but de notre action et ses moyens”, *Journ. prat. dr. fisc.* 1927, 3.

Het *Journal pratique* viel uiteen in vier grote delen en liep daarmee gelijk met andere juridische titels. Elke aflevering opende met een financieel- of fiscaalrechtelijke studie, gevolgd door geannoteerde rechtspraak of andere uitspraken. Er was ook een overzichtsrubriek van jurisprudentie. Het laatste onderdeel bestond uit wetgeving. Het bleek een schot in de roos, want het blad bestaat vandaag nog steeds, zij het onder een licht gewijzigde naam: *Journal de droit fiscal*.

Tussenbesluit

Het Interbellum bracht enkele tijdschriften voort die uiteindelijk zelfs na de oorlog zouden uitgroeien tot certituden in hun vakdomein. Hun redacties vertoonden vooral mengvormen van juristen met experts uit andere disciplines. De samenwerking leidde tot successen en dat was in deze periode niet evident. De belangrijkste gebeurtenis op het vlak van de geschiedenis van de juridische tijdschriften in België was echter zonder enige twijfel het ontstaan van het *Rechtskundig Weekblad*, het eerste Vlaamse juridische weekblad.

Het *Rechtskundig Weekblad* als emancipator van het Vlaamse recht

Op zondag 11 oktober 1931 verscheen de eerste aflevering van een nieuw Nederlandstalig juridisch tijdschrift, het *Rechtskundig Weekblad*.⁹⁸⁴ Voor het eerst kregen de Belgische juristen in het Nederlands en op wekelijkse basis verslag over het juridische leven. De economische crisis die ook inhakte op het leven aan de balie – er waren te veel advocaten voor te weinig zaken⁹⁸⁵ – maakte het publiceren van het blad een echt waagstuk. Het kende echter onmiddellijk een groot succes en tot op vandaag geldt het *Rechtskundig Weekblad* als één van de belangrijkste Vlaamse juridische tijdschriften. Dit staat in schril contrast met de weinige aandacht die zijn geschiedenis tot nu kreeg. Het tijdschrift zelf hield er geen echte herdenkingscultuur op na, al bestaan er toch enkele korte overzichten naar aanleiding van bepaalde jubilea.⁹⁸⁶ Daaronder ook de momenten waarop ridder René Victor, de man met wie het *RW* voor altijd verbonden blijft, in de bloemen werd gezet.⁹⁸⁷ Verder geven de openingseditorialen in de eerste jaargangen aanwijzingen over het hoe en het waarom van de oprichting van het *Rechtskundig Weekblad*. Daaruit blijkt dat de

⁹⁸⁴ Het *Rechtskundig Weekblad* volgt het gerechtelijk jaar. Omdat het tijdschrift tijdens het gerechtelijk verlot de publicatie schorst, telt een jaarlijks volume 42 of 43 afleveringen. De druk werd aanvankelijk verzorgd door de kleine Antwerpse uitgeverij Mercurius. Al snel, vanaf 12 februari 1933, nam De Vlijt, de drukker van de *Gazet van Antwerpen*, die taak over. De nieuwe uitgeverij voorzag het weekblad van een grijze omslag die bijna veertig jaar zou meegaan. Vanaf de 37ste jaargang (1973-74) verzorgde het grote uitgeversconcern van Maarten Kluwer de publicatie. Het was deze uitgeverij die het blad de bekende gelige cover gaf. In tegenstelling tot het algemeen geloof, was dat geen teken van Vlaams nationalisme, maar had men op dat moment gewoon een teveel aan geel papier. (Gesprek met Kris Moeremans, 8 april 2014). Sinds het einde van de jaren negentig staat de jonge uitgeverij Intersentia in voor druk en verspreiding.

⁹⁸⁵ F. COLLIN, “De crisis en de juristen”, *RW* 1932-33, 417-420; E. BUYSSE, “De noodkreet aan de balie”, *RW* 1932-33, 469-470.

⁹⁸⁶ R. VICTOR, “Na ons eerste lustrum”, *RW* 1935-36, 1735-1740; “Feestnummer ter gelegenheid van het vijftienvintigste jubileum van het “Rechtskundig Weekblad””, *RW* 1961-62, 2507-2518; “Viering van het vijftienvintigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad”, *RW* 1961-62, 2521-2544; A. VAN OEVELEN, “75 Jaar Rechtskundig Weekblad”, *RW* 2011-12, 1-6.

⁹⁸⁷ René Victor was advocaat aan de Antwerpse balie, voorzitter van de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden (1935), van het Verbond der Belgische advocaten (1936), van de Vlaamse Conferentie der balie van Antwerpen (1947-1960) en van de Vlaamse Juristenvereniging (1964-1983). Over René Victor zie onder meer de bijdragen in het *Rechtskundig Weekblad*: DE BEHEERRAAD, “Huldiging Mter Victor”, *RW* 1946-47, 705-710; “Huldiging van prof. mr. Ridder René Victor ter gelegenheid van zijn 75e verjaardag, zijn 50-jarig beroepsjubileum, het 35-jarig bestaan van het Rechtskundig Weekblad”, *RW* 1972-73, 1-38; “Herdenking René Victor”, *RW* 1984-85, 2865-2888. Verder zijn liber amicorum *Recht in beweging. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. Ridder R. Victor*, Antwerpen, Kluwer, 1973. Maar we kijken vooral uit naar het doctoraat dat voormalig stafhouder van de Antwerpse balie, dhr. Jan Verstraete, voorbereidt over het leven van René Victor.

geschiedenis van het RW onlosmakelijk verbonden is met de Vlaamse strijd en met zijn directe voorloper, het *Rechtskundig Tijdschrift*.

Het *Rechtskundig Tijdschrift* en de Vlaamse strijd in de jaren 1920

*Het *Rechtskundig Tijdschrift* herrijst als een Fenix uit de as*

Het eerste naoorlogse nummer van het *Rechtskundig Tijdschrift* – “in verjongden en verbeterden vorm”⁹⁸⁸ – dateert van 1 juli 1921. Nochtans had de Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen al in januari 1920 een vergadering belegd waarop de heruitgave van het *Rechtskundig Tijdschrift* werd besproken. Volgens René Victor voelde men “pijnlijk het gemis aan deze noodzakelijke band tussen de confraters en tussen de verschillende conferenties der balies”.⁹⁸⁹ Hij ging verder:

*“Er deden zich in deze periode, waarin het nationale leven moest heringericht worden en het parlement een ontzaglijke wetgevende arbeid presteerde, zoveel juridische vraagstukken voor die van het grootste belang waren, zowel voor de praktijk als voor de rechtswetenschap, dat een dringende behoefte bestond aan een orgaan dat al die actuele problemen door middel van de nederlandse taal zou bestuderen en bespreken. In verband met de verrassend snelle wederopleving van de vlaamse (sic) beweging was het ook volstrekt noodzakelijk de stem van de vlaamse (sic) juristen te doen horen in een gezaghebbend vlaams wetenschappelijk tijdschrift.”*⁹⁹⁰

Dat het bijna anderhalf jaar duurde vooraleer het *Rechtskundig Tijdschrift* opnieuw opdook was waarschijnlijk te wijten aan demonen uit het verleden. Enkele medewerkers, waaronder Florimond Heuvelmans,⁹⁹¹ Willem Thelen (1870-1958)⁹⁹² en Paul Bellefroid,⁹⁹³ hadden zich laten meeslepen in de Duitse

⁹⁸⁸ L. FRANCK, “Rede van Mr. Franck, oud-minister van Koloniën, Voorzitter van den Bond”, *Rechtsk. T.* 1924, 169.

⁹⁸⁹ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 264.

⁹⁹⁰ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 264-265.

⁹⁹¹ Heuvelmans was tijdens de Eerste Wereldoorlog activist en werd op 1 juli 1917 secretaris-generaal van het ministerie van Justitie. De Raad van Vlaanderen benoemde hem tot lid van de Commissie van Gevolmachtigden waar hij de zorg kreeg over het ministerie van Justitie. Na de wapenstilstand week hij uit naar Nederland en werd bij verstek tot levenslang veroordeeld. Na de amnestiewet keerde hij af en toe terug naar Vlaanderen, maar bleef in het Nederlandse Den Haag wonen; K.C. PEETERS & P. VAN HEES, “Heuvelmans, Florimond”, in *NEVB*, 1439-1440.

⁹⁹² Thelen studeerde rechten aan de ULB en werd in 1892 advocaat bij de Brusselse balie. Als geboren Nederlander bond hij haast vanzelfsprekend de strijd aan voor een Nederlandstalige rechtspraak. Hij werd lid van het Vlaams Pleitgenootschap bij de balie te Brussel, waarvan hij tweemaal voorzitter werd. Na de Eerste Wereldoorlog schorste de Tuchtraad hem voor een jaar omdat hij in september 1916 het manifest van de Hoogeschoolbond had ondertekend dat de heropening en vervlaamsing van

Flamenpolitik, wat hen na de oorlog allerm minst in dank werd afgenomen.⁹⁹⁴ Dit onwelriekende activisme-verleden kan ook verklaren waarom het woord “*Vlaamsch*” tactisch uit de titel verdween, waarna het blad voortaan door het leven ging als het *Rechtskundig Tijdschrift voor België*.

Het waren opnieuw de leden van de Antwerpse Vlaamse Conferentie, waaronder Hendrik Lebon⁹⁹⁵ en Louis Van Bauwel (1889-1948),⁹⁹⁶ die hun schouders onder het initiatief zetten. Het was vooral laatstgenoemde die zich als redactiesecretaris⁹⁹⁷ bezighield met het opstellen van het tijdschrift.⁹⁹⁸ Verder maakten ook nog Nico Gunzburg,⁹⁹⁹ Edward Vlietinck (1864-1937),¹⁰⁰⁰ Henri Van Oekel (†1956), Hubert Michielsens (†1934),¹⁰⁰¹ Paul Grijspeerd¹⁰⁰² en E. Van Nuffel deel uit van het dagelijks bestuur.

De redactie probeerde op verschillende manieren het tijdschrift een nieuw elan te geven. Er kwam allereerst een nieuwe vormgeving. Het werd op een groter formaat gedrukt. Per bladzijde stonden twee kolommen en het papier was ook dunner. Om het nader te laten aansluiten op de actualiteit was het de bedoeling om het om de

de Gentse universiteit vroeg. De sententie was in vergelijking met andere activistische advocaten al bij al licht; C. MATHEEUSSEN, “Thelen, Willem”, in *NEVB*, 3058; B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 148.

⁹⁹³ Bellefroid stond niet afkerig tegenover het activisme. Hij had oog voor de sociaal-economische vraagstukken van Limburg en nam daarom zitting in de Vlaamsche Mijnsraad, een afdeling van het activistische ministerie van Arbeid en Nijverheid. Hij week na de oorlog uit naar Utrecht. Om niet bij verstek veroordeeld te worden keerde hij in 1921 terug naar België om zich te verantwoorden voor het hof van assisen van Tongeren. Hij werd vrijgesproken en kreeg eerherstel, maar hij bleef tot zijn dood in Nederland wonen; P. VAN HEES, “Bellefroid, Paul”, in *NEVB*, 455.

⁹⁹⁴ H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 82.

⁹⁹⁵ Hij was net vier jaar lang penningmeester geweest bij de raad van de orde (1915-1919); P. BOGAERTS, F. DUPON, e.a., 1812-2012. *200 Jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, 312-313.

⁹⁹⁶ Van Bauwel studeerde rechten aan de KU Leuven, vestigde zich in 1914 als advocaat te Antwerpen en werd oorlogsvrijwilliger. Na de oorlog werd hij rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Antwerpen. Ook hij was tijdens zijn studententijd medewerker van *Met Tijd en Vlijt*. Naar aanleiding van de taalwetgeving in de jaren 30 werd hij professor benoemd aan de Leuvense universiteit; DE REDACTIE, “Prof. L. Van Bauwel”, *RW* 1948-49, 448; H. VAN GOETHEM, “Bauwel, Louis van”, in *NEVB*, 308-309.

⁹⁹⁷ H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 87.

⁹⁹⁸ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 268.

⁹⁹⁹ Zie voetnoot 884.

¹⁰⁰⁰ “Mr. Ed. Vlietinck”, *RW* 1934-35, 686-687; DE REDACTIE, “Mr. Edward Vlietinck”, *RW* 1937-1938, 192; R. SEYS, “Edward Vlietinck. Geschiedschrijver van het oude Oostende”, *Biekorf* 1968, 43-48.

¹⁰⁰¹ Michielsens trad toe tot de Antwerpse balie in 1908. Hij was in 1929 voorzitter van de Vlaamse Conferentie 1929. Daarna werd hij vrederechter in Westerlo benoemd. Hij overleed plots in 1934. We danken dhr. Jan Verstraete voor het aanreiken van voormelde gegevens.

¹⁰⁰² Zie voetnoot 888.

twee weken uit te geven, wat aanvankelijk ook lukte, maar vanaf 1924 verscheen het *de facto* weer maandelijks. Twee jaar later rolde het opnieuw op het kleinere *octavo*-formaat van de drukpersen. Ook inhoudelijk kwamen er wijzigingen: het tijdschrift besteedde meer aandacht aan rechtspraak in vergelijking met de periode vóór de oorlog en het beperkte zich ook niet langer tot in het Nederlands gevonniste zaken. Zo werd ook Franstalige cassatierechtspraak opgenomen, die wel in het Nederlands geannoteerd werd.

Het Rechtskundig Tijdschrift en de Vlaamse ontvoogdingsstrijd van de jaren 1920

Het *Rechtskundig Tijdschrift* speelde een vooraanstaande rol in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd van de jaren 1920. Dit blijkt onder andere uit de samenstelling van de Centrale Commissie voor Nederlandse rechtstaal en bestuurstaal in België, die in september 1923 belast werd met “*het vertalen in de Vlaamse taal van de bepalingen der Grondwet, der wetboeken, der wetten en gebruikelijke besluiten*”.¹⁰⁰³ Deze Commissie kwam er op vraag van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden en telde heel wat medewerkers van het langstlopende Nederlandstalige tijdschrift in België.¹⁰⁰⁴ De resultaten van deze commissie vonden hun weerklank in het *Rechtskundig Tijdschrift*,¹⁰⁰⁵ dat samen met de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden op hoop leefde:

*“De triomfzang moet nog komen. Onze Wetboeken zijn nog Fransch. Doch de Bond heeft door stil werk de regeering er toe gebracht een officieele commissie in het leven te roepen om onze wetgeving van vóór de Gelijkheidswet te verolaamschen; dat werk gaat geregeld vooruit en eerlang zullen de Vlaamsche pleiters en rechters een Vlaamsch Wetboek openslaan. In burgerlijke gedingen en voor de handelsrechtbanken wordt nog grootendeels de Vlaming in het Fransch gevonnist; maar ook hier is verbetering nakend.”*¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ De commissie die een officiële vertaling van de wetboeken zou opstellen werd in *De Standaard* van 27 januari 1922 gevraagd en die vraag werd gesteund door het *Rechtskundig Tijdschrift*. Diezelfde commissie zou ook een woordenboek van juridische termen in het Nederlands kunnen opmaken, VAN DIEVOET, “De Nederlandsche vertaling”, 637; H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 88-90; G. VAN DIEVOET, “Het Nederlands als wetstaal in België in de 19de en 20ste eeuw”, *Pro Memorie* 2003, 108-110.

¹⁰⁰⁴ Hendrik de Hoon was voorzitter. Andere leden waren K. Brants, P. de Beus, J. Vercoullie, de Pelsmaecker, N. Gunzburg, J. van Overbeke, E. van Dievoet, Scharpé, W. Duflou en R. Verdeyen. De secretarissen waren F. Toussaint en M. Vande Woestijne.

¹⁰⁰⁵ Bijvoorbeeld: “Vertaling in het Vlaamsch van de Belgische wetboeken”, *Rechtsk. T.* 1923, 284; R. SCHRIJVERS, “Enkele kantteekeningen omtrent den Vlaamschen tekst van ons strafwetboek”, *Rechtsk. T.* 1929, 188-190.

¹⁰⁰⁶ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, *Rechtsk. T.* 1924, 167.

Op dat ogenblik trokken de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden en het *Rechtskundig Tijdschrift* duidelijk nog aan hetzelfde zeel. De nauwe band tussen de Bond en het tijdschrift bleek bijvoorbeeld ook uit de nieuwe statuten van de vereniging (1924), waarin bepaald werd dat het tijdschrift vier personen kon aanstellen voor de raad van bestuur.¹⁰⁰⁷ Maar toch moet er een haar in de boter gezeten hebben want vanaf 1924 nam het *Rechtskundig Tijdschrift* geen nieuwtjes meer op over de Bond en zelfs niet over haar congressen.¹⁰⁰⁸ De reden hiervoor moet vooral gezocht worden in de houding van de voorzitter van de Bond, Louis Franck (1868-1937).¹⁰⁰⁹ Hij was zeer gekant tegen amnestie voor de activisten en zette daarom verschillende protestacties tegen het activisme op het getouw.¹⁰¹⁰ Daarnaast viel zijn houding in de discussie over het beleid inzake taalwetgeving in gerechtszaken niet te rijmen met de ideologie van de Bond en bij uitbreiding het *Rechtskundig Tijdschrift*. Op het congres naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Bond pleitte hij vooral op historische gronden voor de tweetaligheid van de rechtbanken.¹⁰¹¹ Dat zou uiteindelijk tot zijn afzetting leiden als voorzitter van de Bond in 1927, toen 'de radicalen' de bestuursverkiezingen wonnen.¹⁰¹² Prosper Poulet (1868-1937)¹⁰¹³ werd toen als nieuwe voorzitter aangesteld.¹⁰¹⁴ Ondervoorzitters waren Hendrik de Hoon en Frans

¹⁰⁰⁷ "Standregelen van den Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden", *Rechtsk. T.* 1924, 172.

¹⁰⁰⁸ H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 94-95.

¹⁰⁰⁹ Louis Franck was een Vlaams advocaat en liberaal politicus van joodse afkomst. Hij was volksvertegenwoordiger (1906-1926) en hij had een grote invloed op de vernederlandsing van het middelbaar onderwijs in Vlaanderen. Hij zette zich sterk af tegen het activisme tijdens WO I. Na de oorlog werd hij minister van Koloniën (1918-1924) en vanaf 1926 was hij minister van Staat; J. MERTENS, "Franck, Louis", in *NEVB*, 1169-1171; J. VAN DEN HEUVEL, "Louis Franck", *RW* 1964-65, 444-468.

¹⁰¹⁰ L. FRANCK, "Rede van Mr. Franck, oud-minister van Koloniën, Voorzitter van den Bond", *Rechtsk. T.* 1924, 170.

¹⁰¹¹ L. FRANCK, "Rede van Mr. Franck, oud-minister van Koloniën, Voorzitter van den Bond", *Rechtsk. T.* 1924, 170; J. MERTENS, "Franck, Louis", in *NEVB*, 1169-1171.

¹⁰¹² H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 96-97; A. DE VREESE, "Historische schets van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden (1885-1963) en de Vlaamse Juristenvereniging (1964-1985)", *VJV* 1985, 7.

¹⁰¹³ Prosper Poulet was advocaat, hoogleraar en katholiek politicus. Hij studeerde rechten in Leuven en vestigde zich als advocaat in Brussel. Hij doceerde vanaf 1893 aan de Leuvense rechtsfaculteit en publiceerde baanbrekende werken over de Belgische instellingen tijdens de Franse annexatie en een handboek over Belgisch internationaal privaatrecht. Poulet was geen alledaagse flamingant. Hij was volledig in het Frans opgevoed en had op eigen houtje Nederlands geleerd. Hij pleitte aanvankelijk voor de tweetaligheid van Vlaanderen, maar na de Eerste Wereldoorlog was hij een aanhanger van het idee dat Vlaanderen eentalig gebied diende te zijn; "Necrologie. Professor mr. Prosper Poulet", *RW* 1937-38, 572-574; H. VAN GOETHEM, "Poulet, Prosper", in *NEVB*, 2503-2505.

¹⁰¹⁴ H. VAN GOETHEM, "Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden", in *NEVB*, 539.

Cursters (†1928),¹⁰¹⁵ terwijl August De Schryver (1898-1991)¹⁰¹⁶ penningmeester werd.¹⁰¹⁷

De nieuwe secretaris was Hendrik Borginon (1890-1985),¹⁰¹⁸ een rijzende ster aan de Brusselse balie en voortrekker van de Vlaamse zaak.¹⁰¹⁹ Hij had in 1925 in het *Rechtskundig Tijdschrift* al een voorstel tot de radicale vernederlandsing van het gerecht in Vlaanderen gepubliceerd.¹⁰²⁰ Borginon liet onmiddellijk na zijn aanstelling als secretaris “*met het oog op het vooronderzoek betreffende de huidige toestanden in het taalgebruik in rechtszaken*” een vragenlijst opstellen, die hij via het *Rechtskundig Tijdschrift* liet verspreiden onder de leden van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden.¹⁰²¹ Kort daarop diende volksvertegenwoordiger Philip van Isacker (1884-1951)¹⁰²² een eerste wetsvoorstel in over de vernederlandsing van de rechtspleging in burgerlijke en handelszaken.¹⁰²³ De overwinning van de

¹⁰¹⁵ Cursters studeerde rechten aan de universiteit van Leuven en kwam aan de Antwerpse balie in 1895 onder de vleugels van Hector Lebon. Hij werd voorzitter van de Vlaamse Conferentie der Antwerpse balie. Hij was een goede vriend van Felix Timmermans en ook diens raadsman; E. WILDIERS, “In memoriam Mr. Frans Cursters”, *Rechtsk. T.* 541-543, R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 270-271.

¹⁰¹⁶ De Schryver studeerde rechten en politieke wetenschappen aan de universiteit van Gent. Daarna werd hij advocaat aan de Gentse balie en trad in het bestuur van de Vlaamse Conferentie. Als politicus bouwde hij een grote carrière uit. Hij was katholiek volksvertegenwoordiger (1928-1965) en was meerdere malen minister. Na de oorlog stond hij mee aan de wieg van de CVP. In 1948 werd hij minister van Staat. Hij legde als voorzitter van de *Nouvelles Equipes Internationales* de basis voor de Europese Volkspartij; G. KWANTEN, “Schryver, August E. de”, in *NEVB*, 2722-2724.

¹⁰¹⁷ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, *Rechtsk. T.*, 1927, 332-333.

¹⁰¹⁸ Hendrik Borginon promoveerde in 1919 tot doctor in de rechten en licentiaat in de wijsbegeerte aan de universiteit van Leuven. Hij was een leerling van Frans van Cauwelaert. Borginon was Vlaamsgezind en politiek actief. Na de oorlog was hij medestichter van de Frontpartij en in 1933 stond hij aan de wieg van het VNV. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had hij tegenover collaboratie een dubbelzinnige houding. In 1944 werd hij voor collaboratie gearresteerd en tot twintig jaar cel veroordeeld. In 1949 werd hij vrijgelaten en gerehabiliteerd; G. DURNEZ & B. DE WEVER, “Borginon, Hendrik”, in *NEVB*, 552-558.

¹⁰¹⁹ C. MATHEEUSSEN, *Honderd jaar Vlaams pleitgenootschap*, 121.

¹⁰²⁰ H. BORGINON, “Het gebruik der talen voor onze gerechtshoven en rechtbanken”, *Rechtsk. T.*, 1925, 25-38; H. BORGINON, “De vervlaamsching van het gerecht”, *Rechtsk. T.*, 1925, 57-66.

¹⁰²¹ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, *Rechtsk. T.*, 1927, 333.

¹⁰²² Van Isacker was historicus en behaalde na de Eerste Wereldoorlog zijn rechtendiploma te Leuven, waarna hij advocaat werd. Hij was ook politiek actief als gemeenteraadslid te Mechelen (1921-1938) en christendemocratisch volksvertegenwoordiger (1919-1938). Hij was ook enkele minister. Hij stopte met politiek in 1938 en trok naar de financieel-economische wereld. Als flamingant hielp hij bij het opstarten van de krant *De Standaard*. Hij verdedigde het Nederlands als een volwaardige wetenschapstaal; H. DE LANNOY, “Isacker, Philip van”, in *NEVB*, 1542-1543; M. GIJSEN, *Tussen staat en volk: nagelaten memoires, Philip Van Isacker*, Antwerpen, Sheed and Ward, 1953.

¹⁰²³ Hij deed dat samen met de andere flamingante parlementairen Aloïs Van de Vyvere, Prosper Poulet, Frans Van Cauwelaert, Emiel Van Dievoet en Hendrik Marck; “Het Vlaamsch in

Vlaams-nationalistische Frontpartij en de onverwachte verkiezing van August Borms (1878-1946)¹⁰²⁴ in het parlement zorgden ervoor “*dat er thans alom wordt geroepen dat de taalkwestie moet opgelost worden*”.¹⁰²⁵ Nadat de Kamer het wetsvoorstel had aangenomen, begon er vanuit Franstalige hoek een kruistocht om te verhinderen dat het tot wet zou worden gestemd.¹⁰²⁶ Het had er steeds meer de schijn van dat de Vlaamse en Franstalige juristen lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Toch probeerden de politieke machtshebbers de situatie te ontzenuwen. Toenmalig premier Henri Jaspar¹⁰²⁷ beloofde nog vóór de festiviteiten ter gelegenheid van het eeuwfeest van België met een oplossing voor de dag te komen om het gebruik van het Nederlands in bestuur, onderwijs en gerecht te regelen. Ook Léon Cornil (1882-1962),¹⁰²⁸ procureur-generaal bij het Brusselse hof van beroep, drong bij de politici aan om een wijziging door te voeren.¹⁰²⁹

De doorbraak kwam er het eerst in het universitair onderwijs, waar de Vlamingen met de volledige vernederlandsing van de Gentse universiteit in 1930 een belangrijke overwinning boekten. In het vorige hoofdstuk stipten we aan dat er rond de jaren 1890 reeds niet-verplichte Nederlandse leergangen van strafrecht en strafvordering bij de universiteiten van Gent, Luik en Brussel ingevoerd werden.¹⁰³⁰ Onder het bewind van minister van Kunsten en Wetenschappen Pierre Nolf (1873-1953),¹⁰³¹

burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.* 1928, 191-192; “Het wetsvoorstel betreffende het gebruik der Vlaamsche taal in burgerlijke zaken”, *Rechtsk. T.*, 1928, 217-227.

¹⁰²⁴ L. VANDEWEYER, “Borms, August”, in *NEVB*, 559-563.

¹⁰²⁵ J. TERHEYDEN, “De staatrechtelijke kant van de taalkwestie in België”, *Rechtsk. T.*, 1929, 216.

¹⁰²⁶ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 317-319.

¹⁰²⁷ Jaspar was advocaat en katholiek volksvertegenwoordiger (1919-1936). Hij leidde de regeringsploeg van 1926 tot 1931. Overwoog hij na de Bormsverkiezing nog het oprichten van een commissie om de taalproblemen te bestuderen, dan zorgde de overwinning van de Frontpartij ervoor dat een oplossing voor de Vlaamse kwestie doorgedreven diende te worden; L. WILS, “Jaspar, Henri”, in *NEVB*, 1558.

¹⁰²⁸ Cornil was magistraat en professor aan de ULB. Hij trad in de voetsporen van zijn vader, Modeste Cornil die ook magistraat was en doceerde aan de ULB, net als diens broer Georges Cornil. In 1905 studeerde Léon Cornil af in de rechten (ULB) waarna hij naar de Brusselse balie trok. Vanaf 1909 begon zijn carrière als magistraat. Hij werd uiteindelijk procureur-generaal bij het Hof van Cassatie. In 1920 werd hij docent burgerlijk recht en later strafrecht benoemd aan de Brusselse universiteit. Hij was verdienstelijk op het vlak van criminologisch onderzoek en richtte in 1936 de *École des sciences criminelogiques* dat vandaag nog zijn naam draagt. Hij publiceerde veel over strafrecht en criminologie en werd uiteindelijk ook hoofdredacteur van de *Revue de droit pénal et de criminologie*; J. VELU, “Cornil, Léon”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 6, 84-87.

¹⁰²⁹ L. CORNIL, “Een omzendbrief van den procureur-generaal te Brussel”, *Rechtsk. T.* 1929, 692-693.

¹⁰³⁰ Zie pagina 151.

¹⁰³¹ Nolf studeerde geneeskunde in Luik en was tijdens de Eerste Wereldoorlog actief in de militaire hospitalen. Na de oorlog werd hij in Luik hoogleraar algemene pathologie en therapie. Tussen 1922 en 1925 werd hij benoemd tot minister van Kunsten en Wetenschappen om de vernederlandsing van de

begon de inburgering van het Nederlands aan de Gentse universiteit weliswaar schoorvoetend, maar een onomkeerbare evolutie was ingezet.¹⁰³² De strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit in de jaren twintig had een katalyserend effect. Voor de Vlamingen betekende het de bekroning van hun 'strijd', terwijl de Franstaligen de universiteit als hoeksteen van de nationale eenheid hadden willen behouden.¹⁰³³ Met ingang van 1930 was de Gentse universiteit geheel Nederlandstalig, waardoor de Vlaamse studenten de rechtenstudie in hun moedertaal konden volgen. De universiteiten van Leuven en Brussel konden daarbij niet achterblijven. Voor wat betreft de ULB besprak men in de loop van het academiejaar 1929-1930 de mogelijkheden om er nieuwe Nederlandstalige colleges in de faculteit rechtsgeleerdheid in te voeren. Uiteraard waren er voor- en tegenstanders, maar naar aanleiding van de taalwet in gerechtszaken uit 1935 kreeg de ontubbeling van de rechtsfaculteit er zijn beslag. Hetzelfde gebeurde in Leuven toen bij het begin van het academiejaar 1931-1932 een consultatief comité aangesteld werd waarin onder meer Emiel Van Dievoet zetelde. Dit comité diende de vernederlandsing van de Leuvense alma mater voor te bereiden en op zoek te gaan naar bekwame Nederlandstalige professoren. De operatie werd voltooid in 1935, toen de volledige rechtsfaculteit gesplitst werd en er Nederlandstalige professoren in het Nederlands doceerden. Onder hen waren Emiel Van Dievoet, Louis Van Bauwel, Prosper Thuysbaert (1889-1965)¹⁰³⁴ en Zeger Van Hee (1909-1971).¹⁰³⁵

De vernederlandsing van het gerecht bleek een hardere noot om te kraken. In het voorjaar van 1931 had de Antwerpse advocaat en volksvertegenwoordiger

Gentse universiteit te verhinderen. Zijn voorstal om de universiteit in twee afdelingen te splitsen, waarvan één waar 2/3 van de cursussen in het Nederlands en 1/3 in het Frans zouden worden gegeven en één waar de omgekeerde taalverhouding werd ingevoerd, resulteerde in een jarenlange boycot van Vlaamse studenten; L. VANDEWEYER, "Nolf, Pierre", in *NEVB*, 2211.

¹⁰³² E. VAN DIEVOET, "De Nederlandsche vertaling van onze wetboeken", *Rechtsk. T.*, 1929, 636.

¹⁰³³ E. VAN DIEVOET, "De Nederlandsche vertaling van onze wetboeken", *Rechtsk. T.*, 1929, 634-645; J. EGGEN VAN TERLAN, "De vertaling onzer wetboeken", *Rechtsk. T.*, 1930, 471.

¹⁰³⁴ N. VAN CAMPENHOUT, "Thuysbaert, jonkheer Prosper" in *NEVB*, 3064-3066; R. DE VALKENEER, "In Memoriam. Prosper Thuysbaert", *Ann.* 1965, 309-310; F. VAN GOETHEM, "In Memoriam. Prof. em. Jonkheer P. Thuysbaert", *RW* 1965-66, 652-654; Z. VAN HEE, "Jonkheer Prof. em. Prosper Thuysbaert", *RW* 1965-66, 605-606.

¹⁰³⁵ Zeger Van Hee studeerde rechten aan de Leuvense universiteit. Door vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit, moesten de Vlaamse 'zieltjes' teruggewonnen worden, waardoor Van Hee, als briljant student, in het vizier kwam om docent te worden in de Leuvense rechtenfaculteit. Als Vlaamsgezinde speelde hij een grote rol bij de strijd rond Leuven Vlaams. Hij was de eerste voorzitter van de Vereniging van Vlaamse Professoren. Na zijn overlijden werd een auditorium naar hem vernoemd; S. VANDENBOGAERDE, "De redactieleden van het Tijdschrift voor Notarissen", in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 44-47; F. COLLIN, "De vervlaamsching der rechtsfaculteit aan de universiteit te Leuven", *RW* 1934-35, 1325-1336.

Hendrik Marck (1883-1957)¹⁰³⁶ een nieuw voorstel ingediend. Zoals te verwachten uitten de Franstalige advocaten opnieuw hun ongenoegen. René Victor schreef daarover:

“Te Antwerpen verscheen om de veertien dagen, en soms om de week, het blad « Le Jeune Barreau », orgaan van de franse conferentie. Wanneer dit blad zich in vorige jaren tot de vlaamse confraters meestal vriendschappelijk had verhouden, begon het meer en meer, nu de grote hervorming aangaande het taalgebruik in burgerlijke en handelszaken zo gevaarlijk leek te worden, een toon aan te slaan van bitsig verzet. Het « Journal des Tribunaux », dat wekelijks in handen kwam van de juristen over heel het land, had ook, samen met de « Fédération des avocats belges », een strijd tegen de vervlaamsingsmaatregelen aangebonden en wekelijks verschenen artikelen om het gevaarlijke of het ongerijmde van de wetsvoorstellen, die in het parlement onderzocht worden, te doen uitschijnen. Verder werden nog gelegenheidskranten gepubliceerd, speciaal in het leven geroepen om de vervlaamsing van het gerecht te bestrijden, zoals het zeer fanatieke « Par ces motifs », dat enkel bestaan heeft gedurende de periode waarin de grote slag tegen de aanstaande wet werd geleverd.”¹⁰³⁷

De bestaande twee Nederlandstalige juridische tijdschriften waren duidelijk niet bij machte om het nodige weerwerk te bieden. Het *Tijdschrift der Gemeentebesturen* legde zich toe op het administratief recht en nam amper een politiek standpunt in. Ook het *Rechtskundig Tijdschrift* was naar verluidt niet in staat om een vuist te maken, omdat het door zijn maandelijks verschijnen niet snel genoeg kon inspelen op actuele problemen.¹⁰³⁸ *“Er deed zich dan ook [...] een dringende behoefte gevoelen aan de uitgave van een blad dat regelmatig elke week zou verschijnen en dat gelezen zou worden door al wie zich in het Vlaamsche land bezig houdt met de rechtspractijk”*.¹⁰³⁹ Alleen op die manier konden de argumenten van de Franstaligen efficiënt worden weerlegd en konden parlementairen op de hoogte gebracht worden van de standpunten van de Vlaamse juristen.¹⁰⁴⁰ Victor verwees ook naar de vernederlandsing van de Gentse universiteit en de aangekondigde taalwet voor het gerecht om de komst van een nieuw tijdschrift

¹⁰³⁶ H. VAN GOETHEM, “Marck, Hendrik”, in NEVB, 2000-2001.

¹⁰³⁷ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 339.

¹⁰³⁸ DE REDACTIE, “Ons Nieuw Formaat”, RW 1934-35, 2.

¹⁰³⁹ DE VOORLOOPIGE REDACTIE, “Aan onze lezers”, RW 1931-32, 2.

¹⁰⁴⁰ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 339.

te verdedigen.¹⁰⁴¹ Deze nieuwe titel zou midden in de juridische actualiteit staan door wekelijks in het Nederlands uitgesproken vonnissen te publiceren, rechtsgeleerde bijdragen op te nemen en de Vlaamse juristen op de hoogte te houden van het Vlaamse rechtsleven.¹⁰⁴²

Het ontstaan van het *Rechtskundig Weekblad*

Aan het einde van het gerechtelijk jaar 1930-1931 kwamen tien leden van de Vlaamse Conferentie der Antwerpse Balie samen.¹⁰⁴³ Het ging om toenmalig stafhouder Ferdinand Zech (1867-1939),¹⁰⁴⁴ Jules Franck (1883-1956),¹⁰⁴⁵ Herman de Jongh (1889-1945),¹⁰⁴⁶ Louis Elebaers (1891-1957),¹⁰⁴⁷ John Stockmans (†1940)¹⁰⁴⁸, René Victor (1897-1984),¹⁰⁴⁹ Ignace Van den Brande (1897-1986),¹⁰⁵⁰ Fernand Collin (1897-1990),¹⁰⁵¹ Emiel Ooms (1904-1981)¹⁰⁵² en Gaston Craen (1904-1987).¹⁰⁵³

¹⁰⁴¹ De vernederlandsing van de Gentse rechtsfaculteit maakte het “*volstrekt nodig opbouwend werk te presteren door een blad uit te geven dat volop zou staan te midden van de juridische actualiteit*”; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 339-340.

¹⁰⁴² R. VICTOR, “*Dertig jaar Vlaamse Rechtspraak. Inhoudstafel van het Rechtskundig Weekblad jaargangen 1931-32 tot en met 1966-67*”, Brugge, Die Keure, s.d., p. XVI.

¹⁰⁴³ E. OOMS, “*Dertig jaar geleden*”, *RW* 1961-62, 2071.

¹⁰⁴⁴ Ferdinand Zech was vanaf 1888 stagiair bij Jan van Rijswijck, de stichter en eerste voorzitter van de Vlaamse Conferentie. Zech bekleedde zelf het voorzitterschap van de Conferentie in 1927. In 1931, het jaar waarin het *Rechtskundig Weekblad* werd opgestart, was hij stafhouder van de Antwerpse balie. Als liberaal politicus zetelde hij ook in de provincieraad, J.F., “*Necrologie. Mr Ferdinand Zech. Een laatste groet*”, *RW* 1938-39, 764-765; I. VAN DEN BRANDE, “*Lijkrede uitgesproken bij de teraardebestelling*”, *RW* 1938-39, 797.

¹⁰⁴⁵ Jules Franck was sinds 1905 advocaat. Hij bekleedde zeven jaar lang het voorzitterschap van de Vlaamse Conferentie der Antwerpse balie en was ook ondervoorzitter van de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden en ondervoorzitter van het Verbond der Belgische Advocaten. Hij was medestichter van het *Rechtskundig Weekblad*, waar hij bijna twintig jaar lang voorzitter van de beheerraad was. In december 1955 werd zijn gouden jubileum aan de balie gevierd, maar enkele maanden later overleed hij ten gevolge van een verkeersongeval; DE REDACTIE, “*Het gouden beroepsjubileum van Mr Jules Franck 1905-1955*” *RW* 1955-56, 665-668; DE REDACTIE, “*Mr Jules Franck*”, *RW* 1955-56, 2041-2044.

¹⁰⁴⁶ Herman de Jongh studeerde rechten te Leuven waarna hij zich in 1911 liet opnemen op de lijst van de advocaat-stagiairs te Antwerpen. Hij was voorzitter van de Vlaamse Conferentie het werkingsjaar 1930-31 en bezieler van de vereniging balie-sport; J. VERSTRAETE, *Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen 1960-1985*, 67.

¹⁰⁴⁷ Louis Elebaers was de schoonbroer van Herman de Jongh en was sinds 1919 advocaat; hij specialiseerde zich in het verzekeringsrecht; DE REDACTIE, “*Necrologie. Mr Louis Elebaers*”, *RW* 1956-57, 1190-1191; J. VERSTRAETE, *Vlaamse conferentie bij de balie te Antwerpen: 100 jaar openingsredes*, Gent, 2006, 124.

¹⁰⁴⁸ John Stockmans haalde zijn doctoraat in de rechten in 1920 en werd vrijwel onmiddellijk door de Raad van de Orde opgenomen als stagiair in het derde jaar ingevolge de toenmalige wetsbepalingen die betrekking hadden op de gevolgen van de eerste wereldoorlog. Hij was voorzitter van de Vlaamse Conferentie (1934-1935 en 1935-1936); DE REDACTIE, “*Mr John Stockmans*”, *RW* 1939-40, 801-808.

¹⁰⁴⁹ Zie pagina 200.

Ze hadden allemaal al bestuursfuncties in de Vlaamse Conferentie van Antwerpen opgenomen, of zouden daartoe later verkozen worden. Op dat moment was Herman de Jongh voorzitter van de Vlaamse Conferentie en hij zou na woelige bestuursverkiezingen opgevolgd worden door Jules Franck,¹⁰⁵⁴ die erin slaagde de gematigde en radicale strekking binnen de Conferentie met elkaar te verzoenen.¹⁰⁵⁵ René Victor was net ondervoorzitter geweest, terwijl Stockmans en Van den Brande het secretariaat hadden waargenomen. Elebaers en Collin zouden in de toekomst de openingsrede verzorgen. Het gezelschap vormde de zogenaamde 'Idiotenclub', een Vlaamsgezinde groep advocaten van verschillende politieke strekkingen die elkaar regelmatig ontmoetten op café.¹⁰⁵⁶ Deze gemoedelijke ambiance droeg ertoe bij dat het nieuwe tijdschrift vanuit een stabiele basis kon vertrekken.

¹⁰⁵⁰ Ignace Van den Brande studeerde tijdens de Eerste Wereldoorlog aan de Utrechtse universiteit. Hij keerde na de vijandelijkheden terug en behaalde een diploma wijsbegeerte in Namen en rechten in Luik. Hij werd stagiair te Antwerpen bij Herman de Jongh en was secretaris van de Vlaamse Conferentie onder het voorzitterschap van Hubert Michiels (1929-1930) en Jules Franck (1931-1932). In 1938 werd hij verkozen tot voorzitter van de Antwerpse Vlaamse Conferentie; J. VERSTRAETE, *100 jaar openingsredes*, 120-121.

¹⁰⁵¹ Fernand Collin studeerde rechten in Leuven en was van 1923 tot 1938 ingeschreven aan de Antwerpse balie. In 1925 werd hij hoogleraar in Leuven, waar hij strafrecht en zeerecht doceerde. Hij droeg bij tot de erkenning van het Nederlands als volwaardige rechtstaal. Collin blijft echter voor altijd verbonden met de Kredietbank (vandaag KBC) die hij oprichtte en waarvan hij tussen 1938 en 1973 bestuurder was. Op die manier zorgde hij ook voor een doorbraak van het Nederlands in financiële kringen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog maakte hij deel uit van het comité rond Galopin, toenmalig gouverneur van de *Société Générale*, en hielp België economisch zo behoedzaam mogelijk door de bezetting loodsen. Omwille van zijn inzet voor de Vlaamse ontvoogding ontving hij meerdere erkenningen. Sinds 1962 wordt ook een tweejaarlijkse Fernand Collin-prijs voor het Recht uitgereikt; M. VAN DEN WIJNGAERT, "Collin, Fernand", in *NEVB*, 775.

¹⁰⁵² Emiel Ooms behaalde in 1929 zijn diploma in de rechten aan de KU Leuven en begon zijn stage bij advocaat Herman de Jongh. Hij stond bekend als een vurig vlaamsgezind iemand. Hij werd voorzitter van de Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen (1951-1952) en stafhouder van de Antwerpse balie (1958-1960); R. VICTOR, "In memoriam stafhouder Emiel Ooms", *RW* 1981-82, 21-24; J. VERSTRAETE, *Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen 1960-1985*, 278-280.

¹⁰⁵³ Gaston Craen was advocaat en kabinetsmedewerker van verschillende opeenvolgende ministers van Economie, ook tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij was hoogleraar aan de Antwerpse universiteit en speelde na de Tweede Wereldoorlog een eminente rol in de economische ontwikkeling van België; "In Memoriam Gaston Craen", *RW* 1987-88, 519; http://www.odis.be/lnk/PS_4509.

¹⁰⁵⁴ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 338.

¹⁰⁵⁵ Toch leek het bestuur de radicale toer op te gaan. Henri Picard, die voor de Frontpartij in de kamer zetelde, werd ondervoorzitter. De secretarissen waren Ignace Van den Brande, een Vlaams-extremist, en Maurits Lambreghts die er evenzeer een extreem gedachtengoed op nahield; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 338.

¹⁰⁵⁶ J. MEERTS, "Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen", in P. BOGAERTS, F. DUPON, e.a., *1812-2012. 200 Jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, 202.

Eind juni raakte de groep het er over eens dat er een rechtspersoon als uitgever moest optreden. Op 4 augustus 1931 ondertekenden ze de statuten van de vereniging zonder winstoogmerk (vzw) *Rechtskundig Weekblad*,¹⁰⁵⁷ met Herman de Jongh en Jules Franck als voorzitters.¹⁰⁵⁸ René Victor was algemeen secretaris, bijgestaan door secretarissen Emiel Ooms en Gaston Craen.¹⁰⁵⁹ John Stockmans werd aangesteld als schatbewaarder van de vereniging. Het maatschappelijke doel was “*het bevorderen van de rechtsstudie in de Nederlandsche taal, nl. door het uitgeven van een weekblad en van alle andere publicatiën*”.¹⁰⁶⁰

Na een zorgvuldige voorbereiding en een laatste grondige nalezing van het bericht *Aan de lezer* door iedereen van de vzw,¹⁰⁶¹ verscheen de eerste aflevering als proefnummer op zondag 11 oktober 1931. Samen met het blad kwam een begeleidend schrijven waarin de redactie eenieder aanspoorde om mee te werken aan de ontwikkeling van de rechtswetenschap en de opbouw van de Vlaamse cultuur.¹⁰⁶² De ‘Voorloopige Redactie’ bestond uit dezelfde tien personen die de vzw hadden opgericht. Later vormden ze onder het voorzitterschap van Jules Franck de raad van beheer van het *Rechtskundig Weekblad*. Onder de auspiciën van die raad werd René Victor ‘secretaris-hoofdopsteller’, aan wie alle uitspraken, artikels en andere bijdragen toegestuurd moesten worden. Hij kreeg daarbij de onmisbare hulp van de secretaresse van zijn advocatenkantoor.¹⁰⁶³ John Stockmans bleef tot aan zijn dood in 1940 als ‘secretaris-schatbewaarder’, beheerder van het tijdschrift.¹⁰⁶⁴ Na diens dood kwam de leiding volledig bij Victor te liggen¹⁰⁶⁵ die het volste vertrouwen van de raad van beheer kreeg.¹⁰⁶⁶ Victor leidde het blad tot aan zijn overlijden in 1984,¹⁰⁶⁷ al kreeg hij kort na de oorlog al bijstand van zijn jongere confrater Edgar

¹⁰⁵⁷ Statuten Rechtskundig Weekblad, BS, bijlage 22 augustus 1931, 611-612.

¹⁰⁵⁸ Wellicht was dit niet toevallig, aangezien de Jongh voorzitter was van de Vlaamse Conferentie en Franck de nieuwe voorzitter werd.

¹⁰⁵⁹ Er waren dus evenveel personen in de raad van bestuur als er leden waren. Emiel Ooms schreef daarover dat er geen enkel probleem was en dat de beslissingen van de raad van bestuur vaak zonder protest werden goedgekeurd; E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, RW 1961-62, 2075.

¹⁰⁶⁰ Statuten Rechtskundig Weekblad, BS 22 augustus 1931, 611.

¹⁰⁶¹ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, RW 1961-62, 2073.

¹⁰⁶² A. VAN OEVELEN, “75 Jaar Rechtskundig Weekblad”, RW 2011-12, 6.

¹⁰⁶³ R. VICTOR, “Viering van het vijftienvigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad”, RW 1961-62, 2527.

¹⁰⁶⁴ DE REDACTIE, “Mr John Stockmans”, RW 1939-40, 805.

¹⁰⁶⁵ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, RW 1961-62, 2075; R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch Rechtsleven*, 390.

¹⁰⁶⁶ De raad van beheer hield het voor bekeken in 1946; E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, RW 1961-62, 2075.

¹⁰⁶⁷ R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, RW 1984-85, 2878.

Boonen (1912-1993)¹⁰⁶⁸ en in de jaren 70 van magistraat Camille Caenepeel (1921-1998).¹⁰⁶⁹

Nog meer dan bij andere tijdschriften was de oprichting van het *Rechtskundig Weekblad* een risicovolle onderneming. Naast het feit dat het gerecht nog steeds een Fransgezinde omgeving was, herinnerde René Victor zich het volgende: “*Er was niet het minste geld voorhanden om te beginnen, er waren geen abonnementen, er waren geen teksten. [...] Niettegenstaande alles ontbrak, besliste men maar dadelijk in het water te springen en te zwemmen.*”¹⁰⁷⁰ Het tekort aan teksten loste Victor in de beginperiode op door soms zelf snel een artikel te schrijven.¹⁰⁷¹ Om de kans op welslagen te vergroten en vlotter de nodige bijdragen aan te brengen, bouwde de redactie een breed netwerk uit: in elke Vlaamse balie werd gezocht naar potentiële medewerkers.¹⁰⁷² De redactie schreef ook de griffiediensten aan en verwees, om gemakkelijker toegang te krijgen tot de benodigde rechtspraak, naar de omzendbrief van 1845 die toenmalig minister van Justitie d’Anethan had verstuurd.¹⁰⁷³ Aan Fernand Collin werd opgedragen op zoek te gaan naar drukkers. Hij verkoos de kleine Antwerpse drukkerij Mercurius. In de overeenkomst, die voor één jaar afgesloten werd, stond gestipuleerd dat de uitgevers zonder schadevergoeding de uitgave van het blad konden stopzetten.¹⁰⁷⁴

De redactie vreesde oorspronkelijk dan ook dat het avontuur slechts van korte duur zou zijn, vooral bij gebrek aan financiële middelen. De vzw *Rechtskundig Weekblad* besloot daarom een verzoek tot financiële tussenkomst te richten aan de provinciebesturen van Antwerpen en Oost-Vlaanderen, waar Karel Weyler (1870-1935),¹⁰⁷⁵ oud-voorzitter van de Vlaamse Conferentie, gouverneur was.

¹⁰⁶⁸ Over Edgar Boonen verscheen recent de boeiende biografie van de hand van voormalig stafhouder bij de Antwerpse balie, Jan Verstraete; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen. Een schets van het leven van Edgar Boonen*, Brugge, Die Keure, 2013.

¹⁰⁶⁹ DE REDACTIE, “Camiel Caenepeel”, *RW* 1998-1999, 1; *Overlijden van ere-raadsheer Camille Caenepeel. Hof van Cassatie, eerste kamer, zitting van 24 september 1998*, Brussel, Bruylant, 1998.

¹⁰⁷⁰ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 340.

¹⁰⁷¹ R. VICTOR, “Na ons eerste lustrum”, *RW* 1935-36, 1736; R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, *RW* 1984-85, 2877.

¹⁰⁷² E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074.

¹⁰⁷³ Zie pagina 63-64. E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074.

¹⁰⁷⁴ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074.

¹⁰⁷⁵ Weyler was Antwerps advocaat en aldaar ook gemeenteraadslid (1908-1929) en schepen (1921-1925). Daarna was hij vier jaar senator voor de liberale partij (1925-1929). Omwille van zijn niet-herverkiezing kreeg hij het mandaat van gouverneur van Oost-Vlaanderen (1929-1935). Hij zetelde uiteindelijk zeventien jaar in de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen en was drie jaar voorzitter (1910-1913). Hij spoorde zijn jonge confraters steeds aan om in het Nederlands te

De redactie klopte ook aan bij de stad Antwerpen, maar de overheidsinbreng voldeed niet.¹⁰⁷⁶ Elk bestuurslid van de vzw doneerde 500 frank om de eerste kosten te dekken.¹⁰⁷⁷

Deze vrees bleek ongegrond, want al snel kreeg het tijdschrift veel bijval. Volgens Victor was “*het verschijnen der eerste nummers van het Rechtskundig Weekblad [...] dan ook vooreerst een succes geweest van curiositeit. Velen vroegen zich af hoelang wij deze gewaagde poging wel zouden volhouden*”.¹⁰⁷⁸ De redactieleden hadden zich tot doel gesteld elk een veertigtal abonnees aan te brengen en deze tactiek wierp zijn vruchten af.¹⁰⁷⁹ Na een zestal weken vierde de redactie zijn vijfhonderdste abonnee¹⁰⁸⁰ en het aantal groeide verder aan tot meer dan achthonderd na de eerste jaargang.¹⁰⁸¹ Na het eerste lustrum had het tijdschrift al ruim de kaap van duizend inschrijvingen gerond.¹⁰⁸² Vandaag telt het om en bij de 4300 abonnees en daarmee is het één van de meest verspreide juridische tijdschriften in België.¹⁰⁸³ Dankzij dit succes kon het al snel zijn oorspronkelijke ambitieuze doelstellingen bereiken.

pleiten; “Necrologie. Mr. Karel Weyler”, *RW* 1935-36, 191-192; B. HELLINCK, “Weyler, Karel”, in *NEVB*, 3728.

¹⁰⁷⁶ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2073.

¹⁰⁷⁷ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2073; R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, *RW* 1984-85, 2877.

¹⁰⁷⁸ R. VICTOR, “Viering van het vijftiwintigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad”, *RW* 1961-62, 2525.

¹⁰⁷⁹ Wie die abonnees waren blijft tot op vandaag onbekend. We kunnen vermoeden dat een meerderheid uit het Antwerpse kwam, maar de redactie boorde zeker ook andere afzetmarkten aan. In die periode waren er ‘slechts’ 334 advocaten (stagiairs inclusief) aan de balie te Antwerpen ingeschreven, wat betekent dat er zeker in andere provincies abonnementen werden versleten. Bovendien mag men niet vergeten dat een groot aantal Antwerpse advocaten Fransgezind was; E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074; B. QUINTELIER, *Een (rechts)geschiedenis van de Belgische advocatuur (1795-2006), met nadruk op het tuchtrecht, toegelicht aan de Antwerpse casus*, Gent, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, Faculteit rechtsgeleerdheid, 2013, 402.

¹⁰⁸⁰ Vieren mag letterlijk genomen worden. Herman de Jongh had gezegd dat hij op de dag dat de 500ste abonnee zich aanmeldde, hij een diner zou aanbieden aan de redactie. Zo gezegd, zo gedaan; “Reeds eene viering. Het 500^e abonnement op het R.W.”, *RW* 1931-32, 136.

¹⁰⁸¹ DE REDACTIE, “Na een jaar”, *RW* 1931-32, 697.

¹⁰⁸² R. VICTOR, “Na ons eerste lustrum”, *RW* 1935-36, 1736.

¹⁰⁸³ A. VAN OEVELEN, “Vijfenzeventig jaar Rechtskundig Weekblad”, *RW* 2011-12, 4.

De doelstellingen van het *Rechtskundig Weekblad*

De doelstellingen van het *Rechtskundig Weekblad* zijn terug te vinden in het openingseditoriaal van het eerste nummer, geschreven door René Victor maar goedgekeurd en ondertekend door alle leden van de raad van beheer.¹⁰⁸⁴

Het *Rechtskundig Weekblad* moest allereerst ten dienste staan van de Vlaamse praktijkjurist, vooral via de publicatie van de belangrijkste in het Nederlands gevelde vonnissen.¹⁰⁸⁵ Elke gerechtelijke of administratieve uitspraak werd voorafgegaan door een kopje, samen met een samenvatting en enkele trefwoorden. Deze samenvattingen werden jarenlang door René Victor zelf verzorgd,¹⁰⁸⁶ tot Edgar Boonen die taak overnam.¹⁰⁸⁷ Het probleem, waar ook het *Rechtskundig Tijdschrift* mee geconfronteerd werd, was dat er voorlopig geen Nederlandstalige arresten van het Hof van Cassatie bestonden en dat de Nederlandstalige burgerlijke arresten van de hoven van beroep uiterst zeldzaam waren. Ook de burgerlijke rechtbanken velden de vonnissen in het Frans, zelfs in procedures die in het Nederlands gevoerd waren.¹⁰⁸⁸

Het *Rechtskundig Weekblad* diende ook een wetenschappelijk doel. Hiertoe opende vrijwel elk nummer met een rechtsgeleerde bijdrage die echter niet altijd even diepgravend was.¹⁰⁸⁹ Meestal gingen de bijdragen over actuele thema's,¹⁰⁹⁰ soms vanuit rechtsvergelijkend perspectief.¹⁰⁹¹ Ook rechtshistorische onderwerpen werden niet geschuwd.¹⁰⁹² De redactie wilde zich hiermee afzetten tegen diegenen die het recht als een loutere techniek beschouwden: "*Het blijkt voor de meeste leden van onze rechtskundige congressen, die zich hoofdzakelijk bezighouden met de praktijk van het recht, uitsluitend een techniek. [...] Aan een zuiver wetenschappelijke verhandeling wordt door de meeste onzer juristen al te dikwijls weinig belang gehecht*".¹⁰⁹³ Daarom stelde de redactie

¹⁰⁸⁴ DE VOORLOOPIGE REDACTIE, "Aan onze lezers", RW 1931-32, 1-4; E. OOMS, "Dertig jaar geleden", RW 1961-62, 2073.

¹⁰⁸⁵ Een andere manier was via de publicatie van korte rechtsgeleerde bijdragen over juridisch actuele onderwerpen.

¹⁰⁸⁶ R. VANDEPUTTE, "Leven en werk van R. Victor", RW 1984-85, 2878.

¹⁰⁸⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 160.

¹⁰⁸⁸ DE REDACTIE, "Ons doel", RW 1931-32, 19.

¹⁰⁸⁹ De redactie was zich hiervan bewust, maar ze beseftte dat de ontwikkeling van een volwaardige Nederlandstalige rechtswetenschap een project van lange adem was; DE REDACTIE, "Ons doel", RW 1931-32, 18.

¹⁰⁹⁰ Bijvoorbeeld C. VANDER PLANKEN, "De burgerlijke partij voor het Assisenhof. Wijzigingen aangebracht door de wet van 21 december 1930", RW 1932-33, 545-550.

¹⁰⁹¹ Bijvoorbeeld L. FREDERICQ, "Het privaatrecht der Soviëts", RW 1932-33, 513-518.

¹⁰⁹² Bijvoorbeeld R. OOMS, "Goethe. Stud. iuris en advokaat (1765 tot 1774)", RW 1932-33, 497-506.

¹⁰⁹³ "Beschouwingen over het Rechtskundig Congres", RW 1931-32, 467.

de werkwijze van de Nederlandse Juristenvereniging voorop,¹⁰⁹⁴ waarbij grondig uitgewerkte preadviezen werden voorgelegd aan het congres.¹⁰⁹⁵ De aandacht voor de Nederlandse werkwijze valt te verklaren door de bewondering van René Victor voor de Nederlandse rechtswetenschap.¹⁰⁹⁶ Tijdens zijn inaugurele les aan de ULB op 27 februari 1932 liet hij bijvoorbeeld optekenen dat de Nederlandse rechtsgeleerden, meer dan wie ook, hadden bijgedragen tot de bloei van de rechtswetenschap. Hij verwees daarbij naar Grotius als grondlegger van de juridische wetenschap en bestempelde de Leidse hoogleraar Hugo Krabbe (1857-1936)¹⁰⁹⁷ als een baken.¹⁰⁹⁸ Verder deelde hij samen met de andere redactieleden de overtuiging dat er op cultureel gebied geen grens liep tussen Vlaanderen en Nederland. Op het vlak van het juridische moest trouwens een grotere samenhang worden ontwikkeld tussen de Vlaamse en Nederlandse juristen.¹⁰⁹⁹ Hoewel de Nederlanders vooralsnog koele minnaars bleken voor het Vlaamse rechtsleven,¹¹⁰⁰ werden hier al de wortels gelegd voor de nauwere samenwerking tussen juristen uit beide landen na de Tweede Wereldoorlog.¹¹⁰¹

Het wetenschappelijk doel stond overigens niet op zichzelf, maar werd gezien als noodzakelijk element voor de verheffing van het Vlaamse volk.¹¹⁰² Het recht speelde immers een vooraanstaande rol in de cultuur van een volk.¹¹⁰³ Het droeg bij tot de algemene cultuur en mobiliseerde de grote massa.¹¹⁰⁴ Het *Rechtskundig Weekblad* wilde enerzijds een hoog wetenschappelijk niveau behouden,¹¹⁰⁵ maar anderzijds de

¹⁰⁹⁴ Over de Nederlandse Juristenvereniging zie *Honderd jaar rechtsleven: de Nederlandse Juristenvereniging (1870-1970)*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1970.

¹⁰⁹⁵ R. VANDEPUTTE, "Op den uitkijk naar het Noorden", *RW* 1932-33, 553.

¹⁰⁹⁶ R. VANDEPUTTE, "Leven en werk van R. Victor", *RW* 1984-85, 2872.

¹⁰⁹⁷ H. VAN DEN BRINK, "Hugo Krabbe (1857-1936)", in *Zestig juristen*, 287-291.

¹⁰⁹⁸ Krabbe trok van leer tegen de staatssoevereiniteit over het recht. Het recht wordt niet gecreëerd door de staat, maar het is een autonome macht waaraan de staat gebonden is. Zijn volledige betoog werd uitgegeven als eerste nummer van de Vlaamse Rechtskundige Bibliotheek; R. VICTOR, *Het belang van de Nederlandsche Wetenschap voor de Algemeene Rechtstheorie*, Antwerpen, Drukkerij Themis, 1932.

¹⁰⁹⁹ R. VICTOR, "Viering van het vijftienvigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad", *RW* 1961-62, 2527.

¹¹⁰⁰ C.R.C. WIJCKERHELD BISDOM, "Viering van het vijftienvigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad", *RW* 1961-62, 2528.

¹¹⁰¹ Zie pagina 290.

¹¹⁰² "Stellig niemand zal betwisten dat vooral in ons land volksverlichting het hoogste doel dient te zijn van de wetenschap"; "Beschouwingen over het Rechtskundig Congres", *RW* 1931-32, 466.

¹¹⁰³ DE VOORLOOPIGE REDACTIE, "Aan onze lezers", *RW* 1931-32, 2.

¹¹⁰⁴ M. ROOST, "Viering van het vijftienvigjarig jubileum van het Rechtskundig Weekblad", *RW* 1961-62, 2529.

¹¹⁰⁵ "Beschouwingen over het Rechtskundig Congres", *RW* 1931-32, 466.

kloof tussen het justitiepaleis en het Vlaamse volk verkleinen. Hierin verschilde het programma dus weinig van dat van *La Belgique Judiciaire* en het *Journal des Tribunaux*, die beide ook de vulgarisering van het recht nastreefden.

Onontbeerlijk bij de ontwikkeling van een Vlaamse rechtswetenschap was een grondige kennis van de Nederlandstalige rechtstaal. De redactie wilde de juridische actoren vertrouwd maken met het Nederlands, temeer *“in vele vonnissen en arresten [...] fouten voor[komen] die niet slechts aan onachtzaamheid te wijten zijn maar die het vermoeden wekken dat de stellers de Nederlandsche taal niet behoorlijk kennen. Dit gebrek zal dan eerst afdoende kunnen bestreden worden wanneer de afgestudeerden der Nederlandsche hoogeschole van Gent en Leuven een overwegende plaats zullen innemen in de magistratuur, in de balie en in het notariaat”*.¹¹⁰⁶ Een grondige kennis van de Nederlandse taal zou er ook voor zorgen dat de Vlaamse juristen een groter zelfvertrouwen kregen:

*“Wij voelen elken dag vóór onze Rechtbanken hoe aarzelend en onzeker velen onzer magistraten en confraters, zelfs wanneer ze van Vlaamsche afkomst zijn, de Nederlandsche rechtstaal gebruiken. [...] Voor de Vlaamsche juristen ligt hier een geweldig arbeidsveld en ons blad wil een praktisch werktuig zijn om hen in hun taak te helpen. De taal onzer rechtspraktijk dient geschaafd en geslepen te worden. De onvolmaaktheden die zullen voorkomen in de uitgegeven beslissingen zullen aanleiding geven tot kritiek en tot studie en de vruchten hiervan zullen gemeengoed worden van de heele Vlaamsche rechtswereld.”*¹¹⁰⁷

Om deze gebreken te verhelpen,¹¹⁰⁸ werden regelmatig uitspraken van Nederlandse rechtbanken opgenomen¹¹⁰⁹ en werd een rubriek met Nederlandse vakterminologie gepubliceerd.¹¹¹⁰ De opstellers van die woordenlijsten zochten weliswaar inspiratie bij de Nederlanders, maar, in tegenstelling tot eerdere generaties Vlaamse juristen,¹¹¹¹

¹¹⁰⁶ “Beschouwingen over de Nederlandsche rechtstaal in Vlaanderen”, *Rechtsk. T.*, 1933, 619.

¹¹⁰⁷ DE REDACTIE, “Ons doel”, *RW* 1931-32, 19.

¹¹⁰⁸ E. VAN DIEVOET, “Voor de practische vervlaamsching van onze burgerlijke rechtsvordering”, *RW* 1932-33, 601-604; P. BELLEFROID, “Beschouwingen over de Nederlandsche Rechtstaal in Vlaanderen”, *RW* 1933-34, 137-150; A. LE PAIGE, “Enkele opmerkingen over taal en wetgeving”, *RW* 1934-35, 661-668.

¹¹⁰⁹ DE REDACTIE, “Ons doel”, *RW* 1931-32, 19.

¹¹¹⁰ De woordenschatlijsten werden opgemaakt onder toezicht van professor Guido Spanoghe. Eigenlijk deed het *Rechtskundig Weekblad* niets anders dan het voorbeeld van het *Rechtskundig Tijdschrift* overnemen dat ook regelmatig woordenschatlijsten publiceerde. Bijvoorbeeld G. SPANOGHE, “Taalonkruid in het Rechtskundig Weekblad”, *RW* 1932-33, 347-350; G. SPANOGHE, “Beschouwingen over onze rechtstaal”, *RW* 1932-33, 425-428.

¹¹¹¹ Zie pagina 152.

achtte de redactie het niet wenselijk de rechtsterminologie uit Nederland zomaar te kopiëren.¹¹¹²

Toch was dit alles slechts een pleister op een houten been. De noodzakelijke bijkomende voorwaarde om eindelijk een deftige Vlaamse rechtswetenschap en -taal te ontwikkelen, was een alomvattende taalwet in gerechtszaken.¹¹¹³ Het tijdschrift geloofde dat het – net zoals het *Rechtskundig Tijdschrift* indertijd bij de invoering van de Gelijkheidswet – op de parlementaire werkzaamheden kon wegen.¹¹¹⁴ Het blad mobiliseerde daarom alle Vlaamse juristen om “al den invloed waarover ze beschikken aan te wenden opdat ons Staatsbestuur en onze volksvertegenwoordiging zonder verwijl de beloofde wet zouden in’t leven roepen”.¹¹¹⁵ Het weekblad fungeerde hierbij als spreekbuis van de Vlaamse jurist. Het kwam hierbij onvermijdelijk in aanvaring met het vlaggenschip van de Franstaligen: het *Journal des Tribunaux*.

De clash tussen het *Rechtskundig Weekblad* en het *Journal des Tribunaux* in verband met de Taalwet

Het belang van het *Rechtskundig Weekblad* voor de Vlaamse kwestie kwam duidelijk naar voren tijdens de jaargangen 1932-1935. Voor het eerst gingen twee juridische tijdschriften openlijk en intens met elkaar in de clinch. Het spel van woord en wederwoord nam vooral een hoge vlucht vanaf 1933 en leverde bij wijlen pittige discussies op. Aanvankelijk was er nochtans geen vuiltje aan de lucht. Zo dook de taalkwestie vanaf 22 april 1928 weliswaar regelmatig op in het *Journal des Tribunaux*,¹¹¹⁶ maar de houding was erg neutraal en zowel voor- als tegenstanders kregen het woord.¹¹¹⁷ Bij de Franstaligen gingen overigens meer en meer stemmen op

¹¹¹² DE REDACTIE, “Ons doel”, *RW* 1931-32, 19.

¹¹¹³ DE REDACTIE, “Onze tweede jaargang”, *RW* 1932-33, 1.

¹¹¹⁴ “In de maand Maart 1897 verscheen het eerste nummer van het ‘*Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch België*’; een jaar later, den 18n April 1898 bepaalde de Wetgeving, dat de Wetten ook in het Vlaamsch zouden worden gestemd en afgekondigd. In Oktober 1931 verschijnt het ‘*Rechtskundig Weekblad*’. Men hoeft geen profeet te zijn, om te voorzegen dat het geen jaar zal duren of de rechtspraak is (sic) Vlaamsch-België zal ook volkomen vervlaamscht zijn”, N. GUNZBURG, “De Vervlaamsching van onze Wetgeving”, *RW* 1931-32, 121.

¹¹¹⁵ DE REDACTIE, “Onze tweede jaargang”, *RW* 1932-33, 1.

¹¹¹⁶ L. FUSS, “Proposition de loi”, *JT* 1928, 233-236.

¹¹¹⁷ HOORNAERT-NASOUSKY, “La proposition de loi Van Cauwelaert, Pouillet, Vande Vyvere”, *JT* 1928, 370-374; “L’emploi du flamand en matière civile et commerciale. Rapport présenté à la Fédération des Avocats belges, en vue de l’assemblée générale extraordinaire du 23 février 1929”, *JT* 1929, 145-152; J. VAN OVERBEKE, “Les trois déceptions de l’avocat flamant”, *JT* 1929, 657-660; J.D., “La question des langues en matière d’organisation judiciaire”, *JT* 1930, 34-35; “A Jules Destrée”, *JT* 1933, s.p. (n°3351).

om dat vermaledijde taalvraagstuk eindelijk definitief te beslechten,¹¹¹⁸ waarbij vooral Paul Struye (1896-1974),¹¹¹⁹ de toenmalige secretaris van de *Fédération des avocats belges*, zich niet onbetuigd liet.¹¹²⁰

Ook het *Rechtskundig Weekblad* was aanvankelijk erg gematigd. In haar openingseditoriaal had de redactie immers gesteld dat zij “buiten elke politieke geest” wenste te handelen.¹¹²¹ Aanvankelijk hield het blad zich aan die belofte, door louter verslag uit te brengen van de parlementaire werkzaamheden, waarbij het elke polemiek probeerde te vermijden.¹¹²² De toon veranderde echter in de zomer van 1932, toen het *Rechtskundig Weekblad* zich verbond met de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden.¹¹²³ Vanaf dat moment ontwikkelde het *Rechtskundig Weekblad* zich tot een strijdorgaan voor de Vlaamse zaak. Zo publiceerde het scherpe kritieken op de voorliggende wetsvoorstellen en strijdvarende moties van de Vlaamse juristenverenigingen, zoals de Vlaamsche Conferentie der Antwerpse balie en/of de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden.¹¹²⁴

De vlam sloeg voor de eerste keer in de pan toen het *Journal des Tribunaux* in 1933 het verslag van de taalcommissie van de Tuchtraad van de Brusselse balie publiceerde.¹¹²⁵ Die commissie had een rondvraag gedaan en vastgesteld dat de advocaten van de balie van de hoofdstad – bijna allemaal francofonen – niets wilden veranderen. Volgens de Brusselse advocaten was het gebruik van het Frans voor de Brusselse rechtbanken gegrond op een stelsel van volledige vrijheid en die had geen ernstige misbruiken of nadeel opgeleverd. De commissie merkte op: “*exiger l’usage du flamand dans la plaidoirie, c’est donc contraindre le justiciable à s’adresser à ces avocats; c’est*

¹¹¹⁸ C. VAN REEPINGHEN, “Pour l’unité nationale. Les affinités communes”, *JT* 1931, 314-316; P. STRUYE, “Pour l’unité nationale. Sur les confins de deux mondes”, *JT* 1931, 357-360.

¹¹¹⁹ Paul Struye was stagiair bij Thomas Braun. Wellicht bracht deze connectie hem zowel in de *Fédération des avocats* als in het *Journal des Tribunaux*; A. BAYART, “In memoriam. Stafhouder Paul Struye”, *RW* 1973-74, 2180-2181; A. BAYART, “Paul Struye”, *JT* 1973, 268-269.

¹¹²⁰ P. STRUYE, “L’emploi des langues au Palais. Vers un terrain d’entente?”, *JT* 1931, 535-540.

¹¹²¹ DE VOORLOOPIGE REDACTIE, “Aan onze lezers”, *RW* 1931-32, 3.

¹¹²² Het publiceerde de aangenomen artikelen door de Kamercommissie belast met het onderzoek van het wetsontwerp op het gebruik der talen in rechtszaken; “Het wetsontwerp op het gebruik der talen in Rechtszaken”, *RW* 1931-32, 643-644.

¹¹²³ Er werden vier afgevaardigden van het *Rechtskundig Weekblad* in de Bond der Vlaamsche rechtsgeleerden opgenomen; “Buitengewone Algemeene vergadering van den Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden te Antwerpen op 16 juli 1932”, *RW* 1932-33, 5-8; L. DELWAIDE, “Inleiding tot de bespreking van het vraagstuk der Vervlaamsching van het Gerecht ter vergadering van den Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden op 16 juli 1932”, *RW* 1932-33, 49-58.

¹¹²⁴ C. MATHEEUSSEN, *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap*, 121-130.

¹¹²⁵ “Rapport de la Commission linguistique au Conseil de l’Ordre des Avocats à la Cour d’Appel de Bruxelles”, *JT* 1933, 329-336.

le priver du droit de recourir pour la défense de ses intérêts à l'assistance de la presque totalité des avocats".¹¹²⁶ In reactie hierop schreef Hendrik Borginon een vlammend artikel in het *RW*, waarin hij de beslissing beschreef als een getuigenis van "achterlijke enggeestigheid", waarbij men "een gevoel van beschaamdheid niet kan onderdrukken".¹¹²⁷ Zijn Brusselse confrater en voorzitter van het Vlaams Pleitgenootschap van de Brusselse balie, Jozef Van Overbeke, kroop eveneens in de pen en weerlegde in een bijdrage in het *Journal des Tribunaux* punt voor punt de argumentatie van de taalcommissie.¹¹²⁸

De volgende opflakking kwam er toen het *Rechtskundig Weekblad* de bijdragen van Paul Struye (1896-1974)¹¹²⁹ uit het *Journal des Tribunaux* overnam en van scherpe commentaar voorzag.¹¹³⁰ Nochtans was Struye al bij al gematigd¹¹³¹ en was hij bereid de Franstalige advocaten in Vlaanderen op te offeren: "*La Russie tsariste comptait, elle aussi, une aristocratie et une élite qui avaient pris l'habitude de se servir de la langue française. A-t-on jamais prétendue que la Russie était un pays bilingue?*". Deze onconfraternele "ezelsstamp" (sic) werd echter smalend onthaald door het *Rechtskundig Weekblad*, dat Paul Struye nog meer aan het kruis nagelde.¹¹³² De toon was gezet en in de daarna volgende weken en maanden publiceerde het *RW* verschillende opiniebijdragen,¹¹³³ moties en amendementen¹¹³⁴ om de druk op de

¹¹²⁶ "Rapport de la Commission linguistique au Conseil de l'Ordre des Avocats à la Cour d'Appel de Bruxelles", *JT* 1933, 334-335.

¹¹²⁷ H. BORGINON, "De Brusselsche balie op het strijdpad", *RW* 1932-33, 649-653.

¹¹²⁸ J. VAN OVERBEKE, "Réponse au rapport de la Commission linguistique au Conseil de l'Ordre des Avocats à la Cour d'Appel de Bruxelles", *JT* 1933, 345-348. in vertaling opgenomen in het *Rechtskundig Weekblad*: J. VAN OVERBEKE, "Antwoord op het verslag van de taalcommissie van den raad van de orde van advocaten bij het hof van beroep te Brussel", *RW* 1932-33, 651-654.

¹¹²⁹ T. GROSOIS, "Struye, Paul", in *Nouvelle biographie nationale*, dl. 8, 344-349.

¹¹³⁰ DE REDACTIE, "Het wetsvoorstel op het gebruik der talen in Gerechtszaken. Het artikel van Mr. Struye", *RW* 1933-34, 33-36. De repliek van Struye en het antwoord van de redactie daarop staan in DE REDACTIE, "Het wetsontwerp op het gebruik der talen in gerechtszaken", *RW* 1933-34, 60-61. Ook Hendrik Marck stuurde een antwoord op het schrijven van Paul Struye; H. MARCK, "Het gebruik der talen in gerechtszaken. Het antwoord van Mter H. Marck", *RW* 1933-34, 94-95; "De cijfers van Mr. Struye", *RW* 1933-34, 133; Paul Struye geeft opnieuw kritiek op de wet in het *Journal des Tribunaux* van 22 april 1934 en kort daarop moeide Hennebicq zich in de discussie; L. HENNEBICQ, "Appel au roi", *JT* 1934, 249-252.

¹¹³¹ Hij kon zich bijvoorbeeld vinden in de eentaligheid van Vlaanderen en Wallonië, maar de regeling voor Brussel ging hem wel te ver. Hij wou de tweetaligheid zelfs uitbreiden tot het volledige arrondissement, wat voor de Vlaamsgezinde juristen onbespreekbaar was. De discussie spitste zich vooral toe op de vraag hoeveel Vlamingen er daadwerkelijk in Brussel woonden. "De cijfers van Mr. Struye", *RW* 1933-34, 133.

¹¹³² "Vlaanderens tweetaligheid en Mr. Struye", *RW* 1933-34, 151.

¹¹³³ Hierin werd de Kamer beschuldigd van het moedwillig vertragen van het wetsontwerp.

ketel te houden. De strijd werd ook steeds meer op het niveau van de lokale balies gevoerd.¹¹³⁵ In het *Rechtskundig Weekblad* kunnen tal van sporen teruggevonden worden van deze strubbelingen.¹¹³⁶ De *Conférence du Jeune Barreau d'Anvers* stuurde bijvoorbeeld een vraag aan zijn leden, van wie ze wist dat ze het Frans genegen waren, om een manifest te ondertekenen waarbij aan Kamer en Senaat werd gevraagd om het wetsvoorstel te milderen. Het *Rechtskundig Weekblad* deed het initiatief af als naïef en onhandig.¹¹³⁷ In Leuven gebeurde hetzelfde, waar de *Conférence* een manifest "*in zulk pijnlijk Fransch geschreven [had] dat het zou kunnen dienen als voorbeeld van den stijl waartoe de tweetaligheid leidt*".¹¹³⁸ Het Vlaams Pleitgenootschap der Brusselse Balie legde dan weer een verklaring af waarin stond dat men van de wetgevende macht verwachtte dat "*onverwijld en radicaal een eind worde gesteld aan de verdrukking van de Vlaamsche bevolking*".¹¹³⁹

Al het Franstalig verzet ten spijt werd de wet in 1934 gestemd in de Kamer. De redactie van het *RW* zag dit als een stap in de goede richting, maar toonde toch ontgoocheling voor "*de kleingeestigheid en het onbegrip blootgelegd van de vijanden van het Vlaamsche rechtsherstel*". Ook de regeling voor Brussel werd als doorslecht beschouwd. Toch leefde er hoop op een snelle aanname door de Senaat en dat nog voor het verlot.¹¹⁴⁰ Alsof het nattigheid voelde, stelde de redactie de vraag: "*Zullen wij nogmaals in den Senaat een herhaling beleven van een algemeenen aanval op den reeds zo geminiseerden tekst der Kamer?*".¹¹⁴¹

Profetische woorden, want eerst liet de behandeling van het ontwerp lang op zich wachten en daarna probeerden de leden van de senaatscommissie Justitie het af te zwakken door de principiële tweetaligheid van het gerecht in Vlaanderen te

¹¹³⁴ Deze moties en amendementen kwamen van verschillende Vlaamsgezinde organisaties zoals het Davidsfonds.

¹¹³⁵ "Motie der Balie van Dendermonde", *RW* 1933-34, 155-156; "Dagorde van het Vlaamsch Verbond voor Brussel", *RW* 1933-34, 156; "Motie der Balie van Yper", *RW* 1933-1934, 264; "De amendementen van Minister Janson", *RW* 1933-1934, 156-159; "Nieuwe amendementen", *RW* 1933-34, 180-181; "De Vervlaamsching van het gerecht", *RW* 1933-34, 205-207; "Nog steeds nieuwe amendementen...", *RW* 1933-34, 680.

¹¹³⁶ "Het Waalsche Standpunt", *RW* 1933-34, 131-132; J. ZENNER, "Het manifest van den Tuchtraad der balie van Gent", *RW* 1933-34, 131; "De motie van den tuchtraad der Balie te Gent", *RW* 1933-34, 208.

¹¹³⁷ DE REDACTIE, "Het manifest van de Conférence du Jeune Barreau d'Anvers", *RW* 1933-34, 83-84; A. LE PAIGE, "Rond het Manifest van de Conférence du Jeune Barreau te Antwerpen", *RW* 1933-34, 125-130.

¹¹³⁸ "Aan de Leuvensche balie", *RW* 1933-34, 154-155.

¹¹³⁹ J. VAN OVERBEKE & L. PEERBOOM, "Dagorde van het Vlaamsche Pleitgenootschap der Brusselsche Balie", *RW* 1933-34, 87-88.

¹¹⁴⁰ "Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen", *RW* 1933-34, 807-808.

¹¹⁴¹ DE REDACTIE, "De wet gestemd", *RW* 1933-34, 721-724.

promoten.¹¹⁴² Het *Rechtskundig Weekblad* bestempelde het werk van de Senaatscommissie eind 1934 dan ook botweg als “geknoei”.¹¹⁴³

Om de druk te verhogen besloten de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen en de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden over te gaan “tot het inzetten van eene beweging door vertoogen in de pers, volksvergaderingen, en zoo meer”.¹¹⁴⁴ De Bond organiseerde een grote volksvergadering op 1 februari 1935 te Antwerpen met als sprekers Camille Huysmans (1871-1968),¹¹⁴⁵ Hector Lebon,¹¹⁴⁶ Jules Boedt (1884-1966)¹¹⁴⁷ en Jan Timmermans (1901-1962),¹¹⁴⁸ “tegen de schandelijke aanval op het Vlaamsche recht en de sabotage van de Senaatscommissie”.¹¹⁴⁹ In niet mis te verstane bewoordingen liet de redactie van het *Rechtskundig Weekblad* weten dat dergelijke handelswijze alleen maar bijdroeg tot de toename van het antiparlementarisme.¹¹⁵⁰

In het *Journal des Tribunaux* haalde Paul Struye dan weer uit naar de houding van het *Rechtskundig Weekblad*, dat hij ervan beschuldigde onhandelbaar te zijn als het om het taalgebruik in het gerecht ging. Hij achtte het respectloos om “die moedige senatoren”,

¹¹⁴² B. JOORS, “De Vervlaamsching van het Gerecht. Vlaamsch verweer”, *RW* 1934-35, 519.

¹¹⁴³ “En de vervlaamsching van het gerecht in den Senaat”, *RW* 1934-35, 429-430.

¹¹⁴⁴ H.J., “Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen”, *RW* 1934-35, 477-479; “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden. Bestuursvergadering”, *RW* 1934-35, 512.

¹¹⁴⁵ Huysmans was leraar maar ook politiek geëngageerd. Hij sloot zich aan bij de BWP en werd na de oorlog minister van Kunsten en Wetenschappen (1925-1927). Hij was een voorvechter van de Vlaamse beweging en stond in nauw contact met de katholieke leider Van Cauwelaert en de liberaal Louis Franck (het trio werd de ‘drie kraaiende hanen’ genoemd). Huysman werd burgemeester van Antwerpen (1933-1940 en 1944-1946) en uiteindelijk minister van Staat; D. DE WEERDT, “Huysmans, Camille”, *Nouvelle biographie nationale*, dl. 1, 181-189 J. HUNIN, “Huysmans, Camille”, in *NEVB*, 1497-1501; J. HUNIN, *Het enfant terrible Camille Huysmans, 1871-1968*, Amsterdam, Meulenhoff, 1999.

¹¹⁴⁶ Zie voetnoot 886.

¹¹⁴⁷ Boedt studeerde rechten aan de Gentse universiteit waarna hij zich inschreef aan de Gentse balie. In 1913 keerde hij als advocaat terug naar zijn thuisstad, Brugge. In 1916 was hij aanwezig bij de opening van de von Bissinguniversiteit. De krant *Le Soir* schilderde hem daarom af als een activist. Als kamerlid kwam zijn positie na de oorlog onder druk te staan, maar de liberalen behielden het vertrouwen in Boedt. Samen met Van Isacker en Van Cauwelaert ondertekende hij het wetsvoorstel voor amnestie, maar hij moest uiteindelijk inbinden van zijn partij. De Brugse advocaat was flamingant, maar ook loyaal Belgisch. Zijn invloed reikte evenwel niet veel verder dan Brugge; B. VAN CAUSENBROECK, “Boedt, Jules”, in *NEVB*, 522-523.

¹¹⁴⁸ Jan Timmermans zal tijdens de Tweede Wereldoorlog nog een belangrijke rol spelen in *Het Juristenblad*, een tijdschrift waarover we het later hebben; B. DE WEVER, “Timmermans, Jan”, in *NEVB*, 3070-3072.

¹¹⁴⁹ “Grote volksvergadering”, *RW* 1934-35, 609-610. Een verslag van die vergadering in “Actie van den Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden. De groote volksvergadering te Antwerpen”, *RW* 1934-35, 711-720.

¹¹⁵⁰ “De amendementen aan de wet voorgelegd aan de Senaatscommissie”, *RW* 1934-35, 521-526.

die zochten naar een evenwichtig akkoord, te beschimpen en vond de uitleg voor dergelijke reacties alleen in het Stalinisme, het fascisme en zelfs het nazisme.¹¹⁵¹

Op 14 april 1935 kon het *Rechtskundig Weekblad* eindelijk triomfantelijk aankondigen dat de wet met een overweldigende meerderheid in de Senaat goedgekeurd was. Hoewel de wet op bepaalde punten nog bekritiseerd werd, was de strijd gestreden en kon de ontwikkeling van een Vlaamse rechtscultuur echt beginnen.¹¹⁵² Het *Rechtskundig Weekblad* spoorde de Vlaamse juristen aan om nauwgezet over de toepassing van de wet te waken.¹¹⁵³ Het *Journal des Tribunaux* reageerde eerder ontgoocheld maar legde zich neer bij de onontkoombaarheid van de wet.¹¹⁵⁴ Om de lezers van het blad ten dienste te zijn, publiceerde het zelfs een woordenlijst.¹¹⁵⁵

De inwerkingtreding van de taalwet gaf het *Rechtskundig Weekblad* het nodige vertrouwen om op hetzelfde elan verder te gaan. Naar aanleiding van het in voege treden van de nieuwe regelgeving besloot John Stockmans een brief te sturen naar alle Vlaamse en Brusselse advocaten, notarissen en magistraten om zich te abonneren op het *RW*. De redactie voegde bij deze brief de inhoudstafel van de vorige jaargang (1934-35) om de potentiële lezer in te lichten over inhoud en aard van het tijdschrift.¹¹⁵⁶ Deze aanpak bleek een groot succes en de redactie kon 150 nieuwe abonnees begroeten.¹¹⁵⁷ Op deze brief kwamen echter ook enkele reacties van Franstalige advocaten die meenden dat het tijdschrift nooit enig succes zou kennen.

De nieuwe regelgeving, die de volstreekte nietigheid als sanctie voorzag wanneer de taalvoorschriften niet werden gevolgd,¹¹⁵⁸ had een onmiddellijke invloed op de sfeer in de rechtbanken. De redactie informeerde de lezers op schematische wijze over de toepassing van de taalwet.¹¹⁵⁹ Zij gaf ook uitleg aan specifieke juridische

¹¹⁵¹ P. STRUYE, "Le projet de loi sur l'emploi des langues en Justice. Ou l'on fait jouer à la culture flamande un rôle digne d'elle", *JT* 1935, 83; DE REDACTIE, "De Vervlaamsching van het gerecht en de houding van het *Rechtskundig Weekblad*", *RW* 1934-35, 745-754.

¹¹⁵² DE REDACTIE, "De wet met een overweldigende meerderheid gestemd in den Senaat", *RW* 1934-35, 1049; DE REDACTIE, "De wet Marck", *RW* 1934-35, 1321-1326.

¹¹⁵³ DE REDACTIE, "Een nieuwe periode", *RW* 1935-36, 4-5.

¹¹⁵⁴ "L'emploi des langues en justice. Un ordre du jour du Conseil de l'Ordre des Avocats près de la Cour d'appel de Bruxelles", *JT* 1935, 385-386.

¹¹⁵⁵ "Un cours de terminologie juridique flamande au Palais", *JT* 1935, 318.

¹¹⁵⁶ DE REDACTIE, "Correspondentie met een Brusselsch confrater", *RW* 1935-36, 221.

¹¹⁵⁷ DE REDACTIE, "Correspondentie met een Brusselsch confrater", *RW* 1935-36, 222.

¹¹⁵⁸ Art. 40 wet van 15 juni 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken.

¹¹⁵⁹ A. RODENBACH, "Het gebruik der talen in burgerlijke gerechtszaken. In voege sedert 15 september 1935", *RW* 1935-36, 111-116.

beroepsgroepen.¹¹⁶⁰ Verder werden de Nederlandstalige openingsredes van de hoogste magistraten in het tijdschrift gepubliceerd.¹¹⁶¹ Het gevolg was dat het aantal abonnees zienderogen steeg, net zoals het aantal ingezonden teksten en vonnissen.

Toch verliep de invoering van het Nederlands in het gerecht niet vlekkeloos. Vanaf 1938 opende René Victor daarom jaarlijks het *Rechtskundig Weekblad* met een overzicht van het Vlaamse rechtsleven. De rubriek kwam er nadat gebleken was dat de taal en de schrijfstijl van de Nederlandstalige arresten van het Hof van Cassatie en de hoven van beroep te wensen overlieten. Daarover meldde Victor:

*“Wanneer het Hof van Verbreking het voorbeeld geeft van een werkelijk niet te verschoonen slordigheid op het gebied van de taal, is het zeer begrijpelijk dat ook in de Hoven en Rechtbanken hetzelfde euvel kan vastgesteld worden. Zoo vele arresten en vonnissen (sic) die in het « Rechtskundig Weekblad » werden gepubliceerd, staan vol storende zinswendingen en verkeerd gebruikte termen.”*¹¹⁶²

Met het overzicht wenste hij te wijzen op de fouten en tekortkomingen van rechterlijke beslissingen, om zo een einde te maken aan *“den thans bestaanden erbarmelijken toestand”*.¹¹⁶³ Victor besprak in deze rubriek verder alle facetten van de Vlaamse juridische wereld, de bijeenkomsten van de Vlaamse conferenties, de Vlaamse juridische literatuur en de totstandkoming van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, waarvan hij een stichtend lid was. De Academie had zowel een wetenschappelijk als een cultureel doel.¹¹⁶⁴ Victor correspondeerde druk met professoren en bezorgde hen een grondige studie over de juridische aspecten van de stichting.¹¹⁶⁵ Die studies verschenen in het *Rechtskundig Weekblad*.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁰ Bijvoorbeeld J.V.J., “De Wet betreffende het gebruik der Talen en de Akten van Deurwaarders”, RW 1935-36, 201-204.

¹¹⁶¹ “Mededeeling”, RW 1935-36, 10; R. HAYOIT DE TERMICOURT, “Beschouwingen over de wet van 15 juni 1935”, RW 1935-36, 33-69; VAN ELEWYCK, “Het tweegevecht in onze oude provincien”, RW 1935-36, 97-108.

¹¹⁶² R. VICTOR, “Overzicht van het Vlaamsch rechtsleven gedurende het vorig rechterlijk jaar”, RW 1938-39, 2; R. VICTOR, “Overzicht van het Vlaamsch rechtsleven gedurende het vorig rechterlijk jaar”, RW 1939-40, 1-8. Na de oorlog werd dat het jaarlijkse overzicht van de juridische literatuur.

¹¹⁶³ R. VICTOR, “Overzicht van het Vlaamsch rechtsleven gedurende het vorig rechterlijk jaar”, RW 1938-39, 3.

¹¹⁶⁴ R. VICTOR, “De juridische kant van het vraagstuk der Vlaamsche academiën”, RW 1936-37, 1523.

¹¹⁶⁵ R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, RW 1984-85, 2871.

¹¹⁶⁶ R. VICTOR, “De juridische kant van het vraagstuk der Vlaamsche academiën”, RW 1936-37, 1521-1536; R. VICTOR, “Rond het vraagstuk der wetenschappelijke Vlaamsche academiën. Het interview van prof. Vermeylen”, RW 1937-38, 353-360; A. VERMEYLEN & R. VICTOR, “Nog over het vraagstuk der Vlaamsche wetenschappelijke academiën”, RW 1937-38, 435-444.

Het RW kon als geen ander profiteren van de dynamiek die op gang kwam door de vernederlandsing van onderwijs en justitie. Het is echter al te eenvoudig om het succes van het *Rechtskundig Weekblad* louter en alleen toe te schrijven aan de taalstrijd. Hierna gaan we dieper in op de andere succesfactoren van het Vlaamse blad.

De andere succesfactoren van het *Rechtskundig Weekblad*

Een van de belangrijkste factoren die bijdroegen tot het succes van het RW is zonder twijfel de figuur van hoofdredacteur René Victor. Hij stond uiteindelijk 53 jaar aan het roer van 'zijn' weekblad. Zonder die geestdrift had het *Rechtskundig Weekblad* allicht nooit zo'n hoge vlucht genomen. Bij zijn herdenking werd hij omschreven als een "*man van een algemene cultuur, zelden in het verleden geëvenaard en wellicht ook in de toekomst moeilijk te overtreffen*".¹¹⁶⁷ Hij doet dan ook in vele opzichten denken aan Edmond Picard, met wie hij veel gemeenschappelijk had: een dynamische advocaat, met een grote interesse voor cultuur in al zijn facetten en een duidelijke visie op het recht.

René Victor werd geboren in Antwerpen op 19 januari 1897 als zoon van een stadambtenaar. Zijn opleiding verliep allerm minst klassiek. Hij liep school aan het Antwerpse atheneum en raakte er bevriend met Paul van Ostaijen (1896-1928).¹¹⁶⁸ Beide jongens waren overtuigd Vlaamsgezind. Zij verlieten vroegtijdig de middelbare school en werden klerk op het Antwerpse stadhuis.¹¹⁶⁹ Victor behaalde vervolgens zijn diploma secundair onderwijs voor de homologatiejury te Brussel in 1916, tijdens de Eerste Wereldoorlog dus, en vijf jaar later het diploma rechten voor de centrale examencommissie. De advocatuur was dan wel een late roeping, het werd zijn leven. Vanaf 1922 liep hij stage bij de Antwerpse liberale advocaat, volksvertegenwoordiger en minister van Koloniën, Edward Pescher (1885-1926). Victor maakte furore aan de Antwerpse balie en gaf openingsredes voor de Vlaamse Conferentie der Balie (1925 en 1960), behoorde tot de Tuchtraad en werd in 1952 tot stafhouder verkozen. Hij trad ook toe tot de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden en werd de eerste voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging (1964-1983). Victor had

¹¹⁶⁷ F. ERDMAN, "R. Victor en de balie", *RW* 1984-85, 2867.

¹¹⁶⁸ Van Ostaijen was een Vlaamse dichter en prozaïst. Hij was een zogenoemd 'probleemgeval' en werd regelmatig van school gestuurd. In maart 1914 werd hij klerk op het Antwerpse stadhuis. Tijdens de oorlog liet hij zich in met het activisme. Na de oorlog vluchtte hij naar Berlijn waar hij zich in kunstkringen begaf. Voor verschillende feiten kreeg hij enkele gevangenisstraffen ten belope van bijna een jaar, maar in 1921 werden deze straffen kwijtgescholden. Hij keerde terug naar België en vestigde zich als boek- en kunsthandelaar in Brussel en Antwerpen, zonder enig succes. Hij overleed aan de gevolgen van tuberculose; D. DE GEEST, "Ostaijen, Paul", in *NEVB*, 2362-2363.

¹¹⁶⁹ H. VAN GOETHEM, "Victor, ridder René", in *NEVB*, 3298.

naast zijn vele bezigheden in de advocatuur ook een zwak voor wetenschap. Zijn talrijke publicaties zorgden ervoor dat hij een leidinggevende rechtsgeleerde werd. Om die reden en in de zoektocht naar Nederlandstalige professoren, werd hij in 1931 docent publiekrecht en administratief recht aan de ULB. Hij bleef er tot 1941 toen de universiteit zijn deuren sloot uit protest tegen de Duitse benoemingspolitiek. In de faculteit rechtsgeleerdheid was hij een collega van andere Vlaamsgezinde coryfeeën zoals René Marcq (1882-1947)¹¹⁷⁰ en het aanstormende talent Robert Rens.¹¹⁷¹ Vanaf 1938 doceerde Victor er ook als eerste in het Nederlands de cursus rechtsencyclopedie.¹¹⁷² In 1955 werd hij hoogleraar aan de Gentse universiteit.

Victor was zeer belesen. Hij had een ruime interesse voor de Franse literatuur en de plastische kunsten.¹¹⁷³ Zijn interesse voor cultuur vloeide wellicht voort uit zijn vriendschap met van Ostaijen met wie hij ook het flamingantisme deelde. Tijdens de Eerste Wereldoorlog liet hij zich als stadsambtenaar in met het activisme maar hij kwam er achteraf met een schorsing van af. Daarna hield hij zich afzijdig in de Vlaamse beweging, tot 1931.¹¹⁷⁴ Victor ijverde in het bijzonder voor de taalwet in gerechtszaken. Talrijke artikels in het *RW* over de vernederlandsing van het gerecht waren van zijn hand.¹¹⁷⁵ Hij was het ook die actief Vlaamsgezinde jonge advocaten warm maakte voor de Vlaamse zaak en hen wees op *“hunne verplichtingen ten overstaan van ons beroepsorgaan, het Rechtskundig Weekblad dat [...] in het bijzonder op de jongeren zijn hoop heeft gesteld in den strijd voor de verolaamsching van het Gerecht”*.¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁰ René Marcq studeerde rechten en economie aan de ULB, waarna hij een succesvol advocaat werd aan de Brusselse balie. In 1936 werd hij stafhouder bij het Hof van Cassatie. Na het verdedigen van zijn doctoraatsthesis begon zijn academische carrière aan de ULB waar hij burgerlijk recht gaf. Aan de faculteit rechtsgeleerdheid had hij een grote invloed. Samen met Eugène Soudan (1880-1960) en Robert Rens bereidde hij in volle taalstrijd de verdubbeling van de faculteit voor. Hierdoor legde hij de basis voor de uiteindelijke afsplitsing van de VUB; R. VICTOR, “Mr. René Marcq”, *RW* 1947-48, 429-430; Le Comité de Direction, “René Marcq”, *RCJB* 1948, 209-210; P. ANSIAUX, “René Marcq”, *JT* 1947, 613-614; R. DEKKERS, “Marcq, René”, *Biographie nationale*, dl. 33, 473-480. Over Robert Rens zie voetnoot 701.

¹¹⁷¹ S. VANDENBOGAERDE, “De redactieleden van het *Tijdschriften voor Notarissen*”, in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 40.

¹¹⁷² Zijn inaugurele les van de cursus rechtsencyclopedie is integraal opgenomen in het *RW*; R. VICTOR, “Het recht als wetenschap”, *RW* 1937-38, 1089-1110; F. DE PAUW, “De Nederlandse Faculteit der Rechtsgeleerdheid aan de V.U.B.”, 346; R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, *RW* 1984-85, 2871.

¹¹⁷³ Illustratief was zijn voordracht “De Antwerpse juristen en de letterkunde” in het Antwerpse gerechtsgebouw naar aanleiding van de tentoonstelling *Pro Jure-Pro Arte*; R. VICTOR, “De Antwerpse juristen en de letterkunde”, *RW* 1980-81, 825-848.

¹¹⁷⁴ H. VAN GOETHEM, “Victor, ridder René”, in *NEVB*, 3298.

¹¹⁷⁵ H. VAN GOETHEM, *Honderd jaar Vlaams Rechtsleven*, 120.

¹¹⁷⁶ “Vlaamsche Conferentie der Balie van Antwerpen”, *RW* 1933-34, 304.

De Vlaamse jurist had een grote morele plicht om de Vlaamse rechtscultuur te steunen en het *Rechtskundig Weekblad* liet niet na die plicht te benadrukken.¹¹⁷⁷ René Victor wist zijn confraters, ongeacht hun leeftijd, te prikkelen om het project te steunen. Een van die jongeren was Edgar Boonen.¹¹⁷⁸ Sinds 1936 was hij als advocaat verbonden aan de Antwerpse balie en vervulde hij zijn stage onder de vleugels van Joseph Aerts.¹¹⁷⁹ Toch kan René Victor beschouwd worden als zijn echte mentor, te meer omdat ze goed samenwerkten in de redactie van het *Rechtskundig Weekblad*.¹¹⁸⁰

Een tweede verklaring voor het succes van het *RW* ligt in de brede steun die het genoot onder de Vlaamse elite. Zo kreeg het tijdschrift morele steun van de ministers Louis Franck, Prosper Poulet, Emiel Van Dievoet, Philip Van Isacker en Frans Van Cauwelaert. Het blad kon verder rekenen op de enthousiaste medewerking van de vaandeldragers van de Vlaamse strijd, zoals Hendrik de Hoon, Nico Gunzburg en Karel Brants. Ook magistraten zoals raadsheer bij het Hof van Cassatie, Gustave Hodüm (1870-1954) en voorzitter van het Krijgshof, Van de Kelder droegen het *RW* een warm hart toe.¹¹⁸¹ Ook logistiek kreeg het tijdschrift steun uit de magistratuur. Op 4 oktober 1933 stond de voorzitter van de Antwerpse rechtbank van eerste aanleg toe dat de wekelijkse redactieraad voortaan kon doorgaan in het Antwerpse gerechtsgebouw.¹¹⁸² Langzaam maar zeker waren in de magistratuur de geesten gerijpt voor het gebruik van het Nederlands als voertaal in de Vlaamse rechtszalen. Op 20 juni 1932 hanteerde advocaat Paul Veldekens (1888-1958)¹¹⁸³ voor het eerst het Nederlands voor het Hof van Cassatie.¹¹⁸⁴ De Antwerpse handelsrechters wachtten de uiteindelijke goedkeuring niet af en besloten vanaf het

¹¹⁷⁷ Sommige boodschappen werden zelfs op heel dwingende toon gesteld zoals “*Het ligt in eenieders bereik met wat goeden wil, ons ten minste één nieuw abbonent bij te brengen. DAT IEDER HIERVOOR ONMIDDELLIJK ZORGE!!*”; “Aan onze abonnés”, *RW* 1933-34, 560.

¹¹⁷⁸ Zie voetnoot 1068.

¹¹⁷⁹ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 467.

¹¹⁸⁰ J. STEVENS, “Stafhouder Mr. Edgar Boonen”, *RW* 1993-94, 1.

¹¹⁸¹ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2073-2074.

¹¹⁸² E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074.

¹¹⁸³ Veldekens studeerde rechten aan de universiteit van Leuven. Na zijn studies werd hij stagiair van de Brusselse advocaat Alexandre Braun. In 1929 werd hij advocaat bij de balie van het Hof van Cassatie waarvan hij stafhouder werd (1940-1944). Naast advocaat was hij ook docent aan de KU Leuven en was hij burgemeester van Vlezenbeek; P. DEMEUR, “Le bâtonnier Paul Veldekens”, *JT* 1958, 605; B. COPPEIN & J. DE BROUWER, *1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, 167.

¹¹⁸⁴ “Onze taal voor het Hof van Verbreking”, *RW* 1931-32, 669-674.

gerechtelijk jaar 1933-1934 steevast het Nederlands te gebruiken, een beslissing die hen door de *Conférence du Barreau d'Anvers* niet in dank werd afgenomen.¹¹⁸⁵

Het grote succes had allicht ook te maken met de prijspolitiek van de redactie, die ervoor zorgde dat het *Rechtskundig Weekblad* nèt iets goedkoper was dan de grote concurrent, het *Journal des Tribunaux*.¹¹⁸⁶ De garantie van een regelmatige publicatie overtuigde steeds meer Vlaamse juristen om zich te abonneren.¹¹⁸⁷ De inkomsten die deze abonnementen genereerden zorgden ervoor dat het tijdschrift al na enkele maanden bestaanszekerheid had. Victor meldde daarover: “*Het stond van nu af vast dat het Rechtskundig Weekblad zou kunnen blijven verschijnen, en dat het, uitsluitend met eigen middelen, zonder van wie ook steun te bekomen, de kosten van zijn uitgave zou kunnen dekken*”.¹¹⁸⁸ Opvallend is dat, in tegenstelling tot zijn Franstalige tegenhanger, er veel minder publiciteit werd gemaakt in het *RW*, terwijl het *JT* vaak nog reclame maakte voor bijvoorbeeld sterke dranken of chocolade. De jaarlijkse balansen van het *Rechtskundig Weekblad* toonden een financieel gezonde onderneming zodat relatief snel een tweede belangrijk initiatief van de nodige geldelijke middelen kon worden voorzien: de “*Vlaamsche Rechtskundige Bibliotheek*”.¹¹⁸⁹ Hiermee wenste het tijdschrift het Vlaamse rechtswetenschappelijke werk te promoten, vooral omdat Vlaamse auteurs tot dan quasi verplicht waren hun publicaties in het Frans op te stellen om hun werken gemakkelijker te verkopen. De redactie wenste bij wijze van alternatief een eigen reeks op te starten, met als enige criterium ‘wetenschappelijke degelijkheid’.¹¹⁹⁰ Het initiatief was succesvol en vrij snel dikte het aantal titels aan.¹¹⁹¹ Toch drukte de redactie haar ongerustheid uit omdat bij “*de groote massa niet de minste belangstelling voor juridisch wetenschappelijk werk bestaat en dat wij dus voor onze uitgaven haast uitsluitend aangewezen zijn op de Vlaamsche rechtsgeleerden*”.¹¹⁹² René Victor

¹¹⁸⁵ DE REDACTIE, “De Vervlaamsching der Handelsrechtbank van Antwerpen”, *RW* 1933-34, 49-52.

¹¹⁸⁶ In 1931 kostte een jaarabonnement van het *RW* 100 frank, terwijl voor het *JT* de geïnteresseerde 110 frank moest neertellen.

¹¹⁸⁷ R. VICTOR, “Viering van het vijftienvintigjarig jubileum van het *Rechtskundig Weekblad*”, *RW* 1961-62, 2525.

¹¹⁸⁸ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 341.

¹¹⁸⁹ E. OOMS, “Dertig jaar geleden”, *RW* 1961-62, 2074.

¹¹⁹⁰ DE REDACTIE, “Onze uitgaven”, *RW* 1932-33, 152.

¹¹⁹¹ Vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren er al 24 boeken in de reeks verschenen; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 504.

¹¹⁹² DE REDACTIE, “Onze uitgaven”, *RW* 1932-33, 153.

ontpopte zich tot de ideale promotor van de Nederlandstalige juridische werken.¹¹⁹³ Hij liet zich lyrisch uit over nieuwe boeken en bestempelde ze vaak als baanbrekend.

Nog een verklaring voor het succes van het *RW* schuilt in de nauwe banden die het onderhield met de balie. Met de rubriek "*Balieleven*" probeerde het *Rechtskundig Weekblad* de banden tussen de Vlaamse advocaten te verstevigen. Wegens gebrek aan materiaal schoot de rubriek aanvankelijk tekort. De redactie deed daarom herhaaldelijk oproepen aan de bestuursleden van Vlaamse conferenties en pleitgenootschappen om zoveel mogelijk verslagen van hun werkzaamheden over te maken aan het *Rechtskundig Weekblad*. De redactie besloot ter bevordering van de onderlinge cohesie ook zelf een reeks spreekbeurten te organiseren met redenaars van de verschillende Vlaamse conferenties.¹¹⁹⁴ René Victor deed overigens ook zijn deel van het '*missionariswerk*' door als openingsredenaar op te treden bij verschillende Vlaamse conferenties.¹¹⁹⁵ Het *RW* steunde bijvoorbeeld ook in samenwerking met het Brusselse Vlaamse Pleitgenootschap de "Prijs W. Thelen", toegekend voor de beste pleitrede. Het voorzag ook in de "Prijs Rechtskundig Weekblad", uitgereikt voor welsprekendheid. Beide prijzen bedroegen 500 frank, wat overeenkwam met een abonnement van vijf jaar op het *Rechtskundig Weekblad*.¹¹⁹⁶

Het *RW* had een natuurlijke band met de Vlaamse Conferentie te Antwerpen. Het was dan ook logisch dat het vooral als spreekbuis van deze vereniging optrad. Wellicht had Victor daaraan ook zijn aanstelling tot voorzitter te danken kort na de Tweede Wereldoorlog.¹¹⁹⁷ Maar het *RW* bood evenzeer een platform voor andere flamingante juristenverenigingen. Bovendien slaagde het blad er in, samen met de Conferentie, de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden terug actief te maken. Victor schreef daarover:

"Na een lange sluimer is de Bond eindelijk ontwaakt en hij schijnt tot een nieuw en actief leven geroepen. Ieder is gelukkig geweest te kunnen vaststellen welke schitterende vergadering in de maand juli te Antwerpen belegd werd. Ons blad zal in eng contact blijven met het bestuur van de Bond en het, met alle middelen welke ons ten dienste staan, helpen en steunen in het volbrengen zijner zending. De Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden behoort het organisme te worden dat met

¹¹⁹³ Bijvoorbeeld R. VICTOR, "Twee Vlaamsche Rechtsboeken", *RW* 1933-34, 665-668; R. VICTOR, "Twee boeken over de democratie: R. Laun en W.A. Bongers", *RW* 1934-35, 1529-1540; R. VICTOR, "Vier nieuwe werken in de Vlaamsche Rechtskundige Bibliotheek", *RW* 1936-37, 1409.

¹¹⁹⁴ DE REDACTIE, "Onze tweede jaargang", *RW* 1932-33, 3-4.

¹¹⁹⁵ "Conferentie der jonge balie van Kortrijk", *RW* 1931-32, 164.

¹¹⁹⁶ "De prijzen W. Thelen en Rechtskundig Weekblad", *RW* 1938-39, 1534.

¹¹⁹⁷ R. VANDEPUTTE, "Leven en werk van R. Victor", *RW* 1984-85, 2870.

*onbetwistbaar gezag zal spreken in naam van allen die in het Vlaamse land aan het rechtsleven deelachtig zijn.”*¹¹⁹⁸

Toen in oktober 1935 voorzitter Lebon overleed, volgde Emiel Van Dievoet, de ondervoorzitter, hem op. De nieuwe ondervoorzitters waren Jules Franck en René Victor.¹¹⁹⁹ Vanaf dat moment nam het RW de rol over van het *Rechtskundig Tijdschrift* dat steeds meer terrein verloor. Het *Rechtskundig Weekblad* ambieerde overigens verder te gaan dan Vlaanderen en de Vlaamse juristenverenigingen. Het knoopte contacten aan met de *Fédération des avocats belges*, waarvan Victor sinds 1936 ondervoorzitter¹²⁰⁰ was:

*“Sedert geruimen tijd was er geen voeling meer tusschen de Vlaamsche confraters en het Verbond der Belgische Advokaten. Op de vergaderingen van dit Verbond gebeurde sinds jaren systematisch alles uitsluitend in het Fransch en de Vlaamsche confraters voelden er zich dan ook geenszins thuis. De stemming in de Kamer der wet van 15 juni 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken was aanleiding geweest tot een felle campagne in den schoot van dit Verbond tegen de voorgenomen verolaamschingsmaatregelen en dit was de oorzaak geweest, dat de Vlaamsche confraters zich uiteindelijk heelemaal hadden afgekeerd van deze vereeniging. Er waren dan in den laatsten tijd ook verschillende stemmen opgegaan, die aandrongen op het stichten van een vereeniging van Vlaamsche advokaten.”*¹²⁰¹

¹¹⁹⁸ DE REDACTIE, “Onze tweede jaargang”, RW 1932-33, 4.

¹¹⁹⁹ “Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden”, RW 1935-36, 863.

¹²⁰⁰ R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, RW 1984-85, 2870.

¹²⁰¹ R. VICTOR, “In het Verbond der Belgische Advokaten. Oprichting van een Vlaamsche en Fransche afdeling”, RW 1936-37, 1073.

Victor stond echter de eenheid van de vereniging voor, zodat de beroepsbelangen ten volle gegarandeerd konden blijven. Hij pleitte wel voor de oprichting van een Vlaamse afdeling en een Franse afdeling.¹²⁰² De Antwerpse advocaat speelde het handig, door het werk van zijn voorgangers Henri Jaspar, Charles Gheude en Paul Struye te bewieroken.¹²⁰³ Hij verwees ook naar Edmond Picard, door te poneren dat deze bekende Brusselaar er zeker hetzelfde idee op na zou gehouden hebben.¹²⁰⁴ De opdeling kwam er dan ook, zonder enige discussie. Logischerwijze verdeelden het *Journal des Tribunaux* en het *Rechtskundig Weekblad* de koek door respectievelijk de Waalse en Vlaamse verslagen op te nemen.¹²⁰⁵

Geheel trouw aan zijn gedachtengoed over de gelijklopende cultuur tussen Nederland en België, voorzag het *Rechtskundig Weekblad* de rubriek “*Kroniek van het Nederlandsche Rechtsleven*”. Deze liep van 1936 tot en met 1947 en behandelde de ontwikkelingen van het recht in Nederland. De kroniekschrijver was de Nederlandse professor en magistraat Gerard Eduard Langemeijer (1903-1990), redactiesecretaris van het succesvolle *Nederlands Juristenblad*.¹²⁰⁶ Uiteindelijk zou René Victor, samen met Van Dievoet en de Gentse advocaat Jan Ronse aansturen op een nauwere samenwerking met Nederlandse juristen.¹²⁰⁷

Tussenbesluit

Naar aanleiding van de taalstrijd stonden het *Rechtskundig Weekblad* en het *Journal des Tribunaux* lijnrecht tegenover elkaar. Van naderbij bekeken valt echter vooral op hoeveel beide tijdschriften met elkaar gemeenschappelijk hadden. Voor de tijdgenoot was het duidelijk dat het *Rechtskundig Weekblad* zijn belang vond “*als vlaamsche tegenhanger voor de Journal des Tribunaux – waarvan het de vorm en de*

¹²⁰² “Fédération des avocats belges”, *JT* 1937, 188.

¹²⁰³ R. VICTOR, “In het Verbond der Belgische Advokaten. Oprichting van een Vlaamsche en Fransche afdeling”, *RW* 1936-37, 1075.

¹²⁰⁴ R. VICTOR, “In het Verbond der Belgische Advokaten. Oprichting van een Vlaamsche en Fransche afdeling”, *RW* 1936-37, 1077.

¹²⁰⁵ “Les travaux de la section flamande”, *JT* 1937, 460.

¹²⁰⁶ Langemeijer studeerde rechten te Leiden. Hij werd na zijn studies advocaat in Den Haag en in 1929 begon hij een carrière in de magistratuur. Tien jaar later werd hij rechter in Amsterdam. Hij werd de eerste redactiesecretaris van het *Nederlands Juristenblad* dat in 1926 werd opgericht. Tijdens de oorlog verving hij de joodse hoofdredacteur Van Oven, maar Langemeijer werd toch gearresteerd omdat hij een kritisch artikel had geschreven in het *NJB*. Na de oorlog werd hij aangesteld als advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, een beroepsinstantie voor oorlogsmisdadiger en collaborateurs. In 1957 begon zijn carrière aan de Hoge Raad. Sinds 1946 was hij hoogleraar te Leiden waar hij rechtsfilosofie doceerde; J. REMMELINCK, “Levensbericht G.E. Langemeijer” in *Jaarboek Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 1991, Amsterdam, KNAW, 1991, 144-153.

¹²⁰⁷ Zie pagina 283-284.

voorstellingsmethode overnam".¹²⁰⁸ De eerste drie jaargangen van het *Rechtskundig Weekblad* verschenen net als het *JT* op het 'onhandige' krantenformaat.¹²⁰⁹ Het was de bedoeling dat het een krant was "waarachter, de flamingant van toen, voor zijn juridische lektuur bij de koffietafel, als achter een wijds kamerscherm, zich veilig kon...isoleren".¹²¹⁰ Maar de gelijkenissen met het *JT* gaan veel verder dan de vorm. Om te beginnen was er de sterke figuur van René Victor, die net als Edmond Picard een dynamische duizendpoot was en het initiatief een vliegende start gaf. Het geloof en de volharding die beiden aan de dag legden om hun initiatief te doen slagen is bewonderenswaardig. Bovendien probeerden beide heren mee te zijn met hun tijd en trokken ze volop de kaart van de jeugd. Een andere gelijkenis was de link met de balie en het verenigingsleven van de advocatuur. Bij het *JT* was dit de Brusselse Franstalige balie, terwijl het *RW* kon terugvallen op de Antwerpse, en bij uitbreiding alle Vlaamse balies. Frappant ook is het breed opzet van beide tijdschriften. Net zoals het *JT* wilde het *RW* veel meer zijn dan zomaar een juridisch tijdschrift. Bij het *JT* stond de ontwikkeling van de Belgische rechtstaal, -cultuur en -wetenschap centraal, terwijl het *RW* zich opwierp als katalysator van de Vlaamse rechtstaal, -cultuur en -wetenschap.

Het *Rechtskundig Weekblad* was het eerste écht succesvol Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België. Het legde de basis voor de toename van Nederlandstalige juridische tijdschriften na de oorlog. Het hielp met andere woorden het Nederlands als taal in het gerecht te emanciperen. Toch sloot het Vlaanderen ook enigszins af door zijn beperkt programma. Het publiceren van rechtspraak die enkel in het Nederlands werd geveld limiteerde de graad van informatie voor de Vlaamse juristen. Bovendien blijft de indruk dat de ontwikkeling van het *RW* vooral geholpen werd door de Taalwet van 1935. Deze wet had ook invloed op andere, tot dan Franstalige juridische tijdschriften.

¹²⁰⁸ F.V.G. [Fernand van Goethem], "Boekbespreking – R. Victor, R. von Lennep, F. Wittemans", *Annales de Droit et de Sciences Politiques/Annalen van Rechts-en Politieke Wetenschappen* 1934, 91.

¹²⁰⁹ Na drie jaar zag de redactie van dergelijk formaat af aangezien de lezers het onhandig vonden. Het *Journal des Tribunaux* kreeg dezelfde vraag van zijn lezers, maar zou pas na de Tweede Wereldoorlog een kleiner formaat hanteren.

¹²¹⁰ H. SABBE, "Viering van het vijfentwintigjarig jubileum van het *Rechtskundig Weekblad*", *RW* 1961-62, 2532.

Negeren of conformeren? De uitwerking van de taalwet van 1935 op de juridische tijdschriften.

Nog vóór de goedkeuring van de taalwet in gerechtszaken anticipeerden enkele juridische uitgeverijen op de potentieel groeiende vraag naar Nederlandstalige of tweetalige periodieken.¹²¹¹ Zo besloot de Brusselse uitgever Bruylant vanaf 1934 het *Bulletin usuel des lois et arrêtés – Gebruikelijke uitgave van de wetten en besluiten* voor het eerst als tweetalig te publiceren. In het *Rechtskundig Weekblad* juichte magistraat P. De Beus dit initiatief toe. Het was niet alleen handiger dan het *Belgisch Staatsblad*, het stelde de jurist ook in staat de wettekst in beide landstalen met elkaar te vergelijken en eventuele foute vertalingen te signaleren.¹²¹²

Het *Journal des Tribunaux* besloot, net als het *Rechtskundig Weekblad* trouwens, een speciale rubriek in te lassen voor alle uitspraken die met de taalwet verband hielden.¹²¹³

De taalwet regelde de taalbedeling in de Belgische rechtszalen. Tijdschriften waren op geen enkel moment verplicht die taalwet toe te passen waardoor het merendeel van de tijdschriften gewoon hun taalregime behielden en in het Frans bleven verschijnen. *La Belgique Judiciaire* wijdde zelfs geen pagina aan de inwerkingtreding van de nieuwe wet. Toch pasten sommige Franstalige titels zich aan, zoals het *Journal des Juges de Paix* dat voortaan als tweetalig tijdschrift verscheen.¹²¹⁴ In navolging van de taalwet verscheen ook voor het eerst een Nederlandstalige rechtspraakverzameling namelijk de *Arresten van het Hof van Verbreking* (°1937).

Ook in de notariële tijdschriften brak het Nederlands definitief door. Exemplarisch is het *Tijdschrift voor Notarissen* dat tot vandaag maandelijks verschijnt.¹²¹⁵ Het was Jean van Houtte (1907-1991),¹²¹⁶ een jonge docent aan de universiteiten van Luik en

¹²¹¹ *Tijdschrift der Belgische wetgeving en Antwoorden der Ministers op de geschreven vragen der leden van de Wetgevende kamers*, maar beide initiatieven konden op te weinig belangstelling rekenen en verdwenen van de markt.

¹²¹² P. DE BEUS, "Een belangrijk initiatief", *RW* 1934-35, 1023-1028.

¹²¹³ Die verscheen als "*Les langues en justice*", *JT* 1935, 675.

¹²¹⁴ R.V., "Bureau Permanent. Assemblée statutaire du 20 janvier 1936", *JJP* 1936, 7; S. VANDENBOGAERDE, "Vive Lejeune! Het Tijdschrift van de Vrederechters (1892-2011)", 141-142.

¹²¹⁵ In november 2013 was er te Gent een academische viering naar aanleiding van 75 jaar *Tijdschrift voor Notarissen*. De resultaten daarvan werden gepubliceerd in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen. Taal en notariaat, 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, Brugge, Die Keure, 2013.

¹²¹⁶ Jean van Houtte studeerde rechten aan de universiteit van Gent. Na een kort verblijf aan de balie begon zijn rijke academische carrière aan de universiteiten van Luik en Gent. Hij was een specialist in fiscaal recht. Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog stond hij mee aan de wieg van de CVP. Hij

Gent, die voor een tijdschrift pleitte waarin de problemen van het privaatrecht en het fiscaal recht in verband met het notariaat in het Nederlands werden behandeld.¹²¹⁷ Hij drong aan bij de hoofdredacteurs van de *Revue pratique du notariat belge* en de *Annales du notariat et de l'enregistrement* op een eigen tijdschrift voor het Vlaamse notariaat.¹²¹⁸ De leiding van de *Revue* lag toen bij de secretaris, de Brusselse advocaat en professor Jean Baugniet (1901-1979)¹²¹⁹ en bij de hoofdredacteur Jozef Van de Vorst (1871-1948), "de wijze raadgever van het Belgisch notariaat".¹²²⁰ Hauchamps, directeur van de *Annales*, was goed bevriend met Baugniet en Van de Vorst.¹²²¹

Op 10 januari 1937 kondigde de *Revue pratique du notariat belge* aan dat zij, samen met de *Annales*, "la prochaine publication, sous le titre: Tijdschrift voor Notarissen" zou uitgeven en daarmee luidde ze het einde van het *Vlaamsch Bijvoegsel* in.¹²²² Hoewel opgevat als Vlaamse tegenhanger van beide Franstalige periodieken, profileerden beiden zich als 'voogd' en financierden zij het nieuwe Nederlandstalige tijdschrift. Daarnaast stelde de *Revue* haar accommodatie en haar personeel ter beschikking, en het beheer van beide tijdschriften gebeurde op hetzelfde adres.¹²²³ De leiding kwam

werd senator (1948-1968) tweemaal minister van Financiën (1950-1952 en 1985-1961) en zelfs eerste minister (1952-1954). Van Houtte drukte zijn stempel op de fiscale wetgeving. Over Jean van Houtte is er een kleine biografie verschenen van de hand van zijn dochter. Het is evenwel niet vrij in de handel te verkrijgen. Mijn dank gaat uit naar de familie De Bandt-Van Houtte om mij een exemplaar te bezorgen; A.-E. VAN HOUTTE, *Jean van Houtte 1907-1991*, s.l.n.d.; *Liber Amicorum professor Jean van Houtte*, Brussel, Elsevier-Sequoia, 1975.

¹²¹⁷ J. VAN HOUTTE, "Een nieuwe Vlaamsche periodiek "Het Tijdschrift voor Notarissen", *RW* 1936-37, 722.

¹²¹⁸ R. RENS, "Toespraak van prof. em. Dr. R. Rens, voorzitter van het Comité voor Studie en Wetgeving van de Koninklijke Federatie der Notarissen", in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XXX; J. VAN HOUTTE, "Dankwoord van de jubilaris", in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XL.

¹²¹⁹ Jean Baugniet studeerde rechten aan de ULB, waarna hij zich inschreef aan de Brusselse balie. Hij werd lid van de raad van de orde en in 1968 stafhouder. Sinds 1926 werkte hij mee aan de *Revue pratique du notariat belge*. Hij behandelde vooral het notariële aspect van fiscaal recht voor vennootschappen, of vennootschapsrecht. Hij werd eerst assistent aan de ULB bij Camille Hauchamps en werd er later professor; E. JAKHIAN, "Baugniet, Jean" *Nouvelle biographie nationale*, dl. 8, 21-25.

¹²²⁰ Jozef Van de Vorst was professor aan de Gentse universiteit; LE COMITÉ DE DIRECTION, "Joseph Van de Vorst", *RCJB* 1948, 1-2.

¹²²¹ J. VAN HOUTTE, "Dankwoord van de jubilaris", in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XL.

¹²²² We brengen in herinnering dat het *Vlaamsch Bijvoegsel* de verderzetting was van het *Tijdschrift voor Belgische Notarissen*. Zie pagina 135; LA REVUE PRATIQUE DU NOTARIAT BELGE, "Tijdschrift voor Notarissen", *Rev.Prat.Not.b* 1937, 1; J. BAUGNIET, "Discours prononcés au cours du déjeuner qui a suivi", *Ann.* 1949, 136; J. VAN HOUTTE, "Een nieuwe Vlaamsche periodiek", *RW* 1936-37, 721.

¹²²³ De zetel was gelegen ten huize van Jean Baugniet, Kapitein Crespelstraat 40, te Brussel; R. RENS, "Toespraak van prof. em. Dr. R. Rens, voorzitter van het Comité voor Studie en Wetgeving van de Koninklijke Federatie der Notarissen", in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XXX.

in handen van een trio jonge medewerkers van beide tijdschriften: Jean van Houtte droeg sinds 1936 bij aan de *Revue*, terwijl Robert Rens en Zeger Van Hee meewerkten aan de *Annales*. Het drietal vertegenwoordigde ook de vier belangrijkste universiteiten in België, waar ze alle drie doceerden in het Nederlands.¹²²⁴ Rens onderhield de nauwste contacten met de redacties van zowel de *Revue* als de *Annales*. Het was wellicht op initiatief van hun gemeenschappelijke vriend Jean Baugniet dat hij en van Houtte met elkaar in contact kwamen.¹²²⁵ Rens was de enige van het redactionele trio die in de notariële praktijk stond. Jean van Houtte werd directeur van het tijdschrift.¹²²⁶ Er werd opgeroepen tot “medewerking van allen die belangstellen in de ontwikkeling van onze rechtscultuur”.¹²²⁷ In tegenstelling tot het *Rechtskundig Weekblad* verduidelijkte het *Tijdschrift voor Notarissen* niet of het om een ‘Vlaamse rechtscultuur’ ging. Onder de medewerkers werd niet per definitie nieuw bloed aangetrokken voor het nieuwe tijdschrift: de hoofdredactieleden en medewerkers vormden een amalgaam van medewerkers van de *Revue*¹²²⁸ en de *Annales*,¹²²⁹ al hadden ze hun Vlaamsgezindheid gemeenschappelijk.

¹²²⁴ Van Houtte doceerde te Luik strafrecht en opmaken van notariële akten in het Nederlands. Eind maart 1937 werd hij benoemd aan de Gentse universiteit die sinds 1930 eentalig Nederlands was. Robert Rens doceerde eerst de notariële praktijklessen in het Nederlands aan de ULB en was de collega en een goede vriend van Jean Baugniet, die uiteindelijk na de Tweede Wereldoorlog de vakken van hun beider leermeester Camille Hauchamps zou overnemen. Zeger Van Hee werd aangetrokken door de Leuvense universiteit om er in het Nederlands zakenrecht en voorrechten en hypotheeken te doceren, S. VANDENBOGAERDE, “De redactieleden van het Tijdschrift voor Notarissen”, in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 34-47.

¹²²⁵ R. RENS, “Toespraak van prof. em. Dr. R. Rens, voorzitter van het Comité voor Studie en Wetgeving van de Koninklijke Federatie der Notarissen” in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XXX.

¹²²⁶ Jean van Houtte nam zijn verantwoordelijkheid en publiceerde in totaal 38 artikelen in het *Tijdschrift voor Notarissen*; “Notaires de l’arrondissement de Bruxelles”, *Ann.* 1949, 114; Brief A. Van Hoestenberghé aan J. Ronse d.d. 20 december 1972, archief Van Hoestenberghé; F. AMERIJCKX, “Toespraak van prof. dr. Fr. Amerijckx, voorzitter van het uitvoerend comité” in *Liber Amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, p. XII.

¹²²⁷ “Aan onze lezers”, *Rev. prat. not. b.* 1937, 2.

¹²²⁸ Werkten zowel mee aan de *Revue* als het *Tijdschrift*: Gabriël Lammertijn, Jozef Van de Vorst, Emiel Van Dievoet, Jean van Houtte en Alfred Vanisterbeek. Lammertijn zou actief deelnemen aan de leiding van het *Tijdschrift* zodra zijn gezondheid het zou toelaten, maar hij overleed al op 37-jarige leeftijd; LA REVUE PRATIQUE DU NOTARIAT BELGE, “Tijdschrift voor Notarissen”, *Rev. Prat. Not. b.* 1937, 1; DE REDACTIE, “In Memoriam prof. Gabriël Lammertijn”, *T Not* 1940, 128.

¹²²⁹ Werkten in 1937 zowel mee aan de *Annales* als aan het *Tijdschrift*: Albert Raucq, Robert Rens, Prosper Thuysbaert, Zeger Van Hee en Auguste Viane.

Het *Tijdschrift voor Notarissen* zag zich gesterkt door de medewerking van notarissen (11)¹²³⁰, magistraten (6)¹²³¹ en academici (8).¹²³² Geografisch gezien waren de notarissen vooral afkomstig van het Antwerpse, terwijl de academici vooral verbonden waren aan de Gentse universiteit. Om de verkoop aan te zwengelen, kon er een goedkoper abonnement verkregen worden als men zich ook abonneerde op de *Revue* en de *Annales*.¹²³³ Het invoeren van een gunstige abonnementsprijs bij aankoop van het totaalpakket zal wellicht een positieve invloed gehad hebben op de verkoopcijfers.¹²³⁴ Het *Rechtskundig Weekblad* onthaalde het *Tijdschrift* positief en verwachtte er het 'beste van voor de toekomst van de Vlaamsche juridische cultuur'.¹²³⁵ Dat de liefde wederzijds was, verried de omslag van het *Tijdschrift voor Notarissen* waarop René Victor stond vermeld. Hij publiceerde evenwel nooit een artikel in het *Tijdschrift* maar werd tot na zijn dood vermeld op de cover.¹²³⁶

Het publiek waarop het *Tijdschrift voor Notarissen* mikte, was ruimer dan de Belgische/Vlaamse notaris. Aangezien het zich wijdde aan het fiscaal recht, het privaatrecht en het notariaat, ambieerde het een zo volledig mogelijk documentatietijdschrift in het Nederlands te worden.¹²³⁷ Deze doelstelling lijkt parallel te lopen met het *Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie* dat sinds 1870 opgang maakt in Nederland.¹²³⁸ Elke aflevering van het *Tijdschrift voor Notarissen* opende met een artikel, gevolgd door de voornaamste Vlaamse rechtspraak omtrent het notariaat, privaatrecht en fiscaal recht. In navolging van het

¹²³⁰ Auke Bonga, notaris te Amsterdam, Albert De Geyter, notaris te Hamme, Herman Jacobs, notaris te Vorst, Constant Keyzer, notaris te Antwerpen, Jules Pape, notaris te Deurne, Albert Raucq, kandidaat notaris te Brussel, L. Roevens, notaris te Brasschaat, Prosper Thuysbaert, notaris te Lokeren, Alfred Vanisterbeek, notaris te Brussel, Edgard Van Oudenhove, notaris te Denderhoutem, Auguste Viane, notaris te Aarsele, en Edward Wauters, notaris te Antwerpen.

¹²³¹ L. De Vos, voorzitter van het Brusselse hof van beroep; A. De Vreese, rechter in de Brugse rechtbank van eerste aanleg; G. Van Geyt, ere-rechter in de Antwerpse rechtbank van eerste aanleg; W. Van Hille, substituut-procureur des Konings in Antwerpen; L. Van Winckel, raadsheer in het Gentse hof van beroep; C. Vullers, rechter bij de rechtbank van eerste aanleg in Brussel.

¹²³² Van de Gentse universiteit waren dat L. Fredericq, A. Kluyskens, G. Lammertijn en J. Van de Vorst. Van de Leuvense Alma Mater waren dat R. Vandeputte, E. Van Dievoet en F. Van Goethem. R. Victor vertegenwoordigde de ULB.

¹²³³ "Aan onze lezers", *Rev. prat. not. b.* 1937, 1.

¹²³⁴ Een abonnement op *T.Not.* alleen kostte 60 frank, maar in combinatie met de *Annales* en de *Revue* slechts 25 of als de notaris slechts op één van deze laatste abonneerde kostte een abonnement 35 frank.

¹²³⁵ "Bibliographie. *Tijdschrift voor Notarissen*", *RW* 1936-37, 1102.

¹²³⁶ Tot na zijn dood mag letterlijk genomen worden. De naam van René Victor komt tot 1987 voor op de omslag van het *Tijdschrift*, terwijl hij in 1984 overleed.

¹²³⁷ J. VAN HOUTTE, "Een nieuwe Vlaamsche periodiek", *RW* 1936-37, 722.

¹²³⁸ Het is opmerkelijk dat het *WPNR* in 1870 werd opgestart en dat in die periode ook de notariële tijdschriften in België steeds sterker naar voor kwamen.

Rechtskundig Tijdschrift en het *Rechtskundig Weekblad* werd er ook rechtspraak uit Nederland gepubliceerd, wellicht aangeleverd door de Nederlandse medewerkers.¹²³⁹ Het *Tijdschrift* publiceerde ook vertalingen van Franstalige Belgische rechtspraak in de rubriek 'Beknopte rechtspraak'. Daarin stond de korte inhoud van uitspraken die ofwel in de *Revue* ofwel in de *Annales* verschenen waren. De rubrieken *Wetten en besluiten*, *Formulieren*, *Bibliografie* en *Notarieel nieuws* (met vooral benoemingen en ontslagen) vervulde de inhoud. Een gele omslag omsloot het tijdschrift. Op de cover prijken de namen van de redactieleden en de medewerkers, terwijl de binnenkaft voor publicitaire doeleinden werd aangewend.

De *Revue* en de *Annales* beschouwden het *Tijdschrift* als hun 'dochter' en het 'ouderlijk gezag' tekende de geschiedenis ervan. Het tijdschrift probeerde zich te ontplooiën maar kreeg daar eigenlijk niet voldoende kansen toe. Volgens de overlevering bestond er een overeenkomst dat een jaargang nooit meer dan de helft van het aantal bladzijden van de *Revue* mocht omvatten.¹²⁴⁰ Wat er ook van zij, het is duidelijk dat het maandblad minder volume had en verscheen in zogenaamde korte en lange afleveringen, wat de publicatiecapaciteit beperkte.¹²⁴¹ Het jonge tijdschrift en zijn redactie toonden zich echter ambitieus om een rol van betekenis te spelen voor het Vlaamse notariaat. Zo maakten van Houtte en Rens in 1939 bekend dat ze een modern formulierboek in het Nederlands zouden uitgeven, maar de "*mobilisatie, de oorlog, en, na de bevrijding, de papierschaarste noopten de schrijvers er toe de publicatie van hun werk steeds uit te stellen*".¹²⁴²

¹²³⁹ Auke Bonga, een Amsterdamse notaris en voorzitter van de Notariële Vereniging, en Ph. B. Libourel, notaris in Delft (vanaf 1938).

¹²⁴⁰ Dit werd door enkele leden van de huidige redactie van het *Tijdschrift voor Notarissen* geopperd, maar tot op heden zijn daarvan geen tastbare bewijzen gevonden.

¹²⁴¹ Aanvankelijk was elke aflevering maar 16 bladzijden lang, maar dat veranderde al na enkele jaren. De korte afleveringen bestonden uit 16 blz. terwijl de lange afleveringen 32 blz. besloegen.

¹²⁴² J. VAN DE VORST, "Ter inleiding" in J. VAN HOUTTE & R. RENS, *Formulierboek voor notarissen*, Brussel, Bruylant, 1947, p. V.

De Belgische juridische tijdschriften tijdens WOII.

Inleiding

Op 10 mei 1940 rolden de Duitse tanks België binnen. Achtien dagen later was het land verslagen. Voor de tweede keer in dertig jaar tijd zag de bevolking zich geconfronteerd met een bezettingsregime dat, net zoals in 1914, alle maatschappelijke geledingen trof. Ook de juridische tijdschriften dienden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden. In tegenstelling tot tijdens de Eerste Wereldoorlog hervatten relatief veel juridische titels – na een korte stopzetting wegens de invasie – gewoon hun werkzaamheden. De drie algemene juridische tijdschriften, *La Belgique Judiciaire*, het *Journal des Tribunaux* en het *Rechtskundig Weekblad* schorsten wel hun publicatie. Naast de ‘gewone’ juridische tijdschriften, verschenen tijdens de oorlog ook twee zogenaamde collaboratietijdschriften, *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Administratie*.

Dreigend trommelgeroffel in de verte

Tijdens de jaren 30 besteedden de Belgische algemene juridische tijdschriften aandacht aan de ontwikkelingen in de fascistische landen.¹²⁴³ Zoals steeds waren de meningen verdeeld. Zo werd het strafrechts- en gevangeniscongres van 1935 in Berlijn goed onthaald in het *Rechtskundig Weekblad*.¹²⁴⁴ Ook in een aantal verslagen van de Vlaamse Conferenties werd een al bij al positief beeld geschetst van de evoluties in nazi-Duitsland.¹²⁴⁵ Langohr bijvoorbeeld verklaarde in 1937 openlijk dat de nationaalsocialistische gedachten zeker niet fout waren.¹²⁴⁶ Rekening houdend met het programma van het RW, dat buiten elke politieke strekking wou blijven, is het te begrijpen dat het plaats liet aan alle opvattingen.

¹²⁴³ Zo kreeg de crisis in het volkerenrecht bijvoorbeeld meer aandacht; L. GYSELYNCK, “Eenige beschouwingen betreffende de crisis van het volkenrecht”, *RW* 1936-37, 1041-1054; R. VAN LENNEP, “Het scheidsgerecht in Duitsch recht”, *RW* 1936-37, 1713-1724.

¹²⁴⁴ Dat was helemaal anders in Nederland waar het *Weekblad van het Recht* en het *Nederlands Juristenblad* fulmineerden tegen de organisatie van de conferentie omdat Nazi-kopstukken aanwezig waren. Enkelen van hen, waaronder Goebbels, spraken de juristen toe en rechtvaardigden het nieuwe strafrecht. Daarop schoot hoofdredacteur van het *NJB*, de Leidse hoogleraar J.C. Van Oven (1881-1963), begrijpelijkerwijze in zijn wiek. In het *Rechtskundig Weekblad* was de toon veel voorzichter. Collin merkte op dat het congres al gepland was vóór de machtsovername van Hitler en dat er geen enkele reden was om het nieuwe strafrecht niet kritisch te benaderen; F. COLLIN, “Eenige indrukken medege dragen van het strafrechts- en gevangeniscongres van Berlijn 1935”, *RW* 1935-36, 161-168; C. JANSEN, “De Duitse Themis op de pijnbank. Het Duits nationaalsocialisme in het Weekblad van het Recht en het Nederlands Juristenblad”, *NJB* 2010, 1818-1826.

¹²⁴⁵ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 312-313.

¹²⁴⁶ M. LANGOHR, “Vlaamsche Conferentie der balie van Antwerpen”, *RW* 1936-37, 815-816.

De algemene teneur was er evenwel een van bezorgdheid. In de *Fédération des avocats* werden een aantal maatregelen in Duitsland op de korrel genomen.¹²⁴⁷ Er kwam bijvoorbeeld kritiek op de overname van het *Juristische Wochenschrift* door de nazi's¹²⁴⁸ en het verdwijnen van de *Deutscher Anwaltverein*.¹²⁴⁹ Meer in het algemeen werd de rol van de advocaat in het nationaalsocialisme in vraag gesteld.¹²⁵⁰ Er werden ook vraagtekens geplaatst bij de zogenaamde *Nürnberger Gesetze*, de Duitse wetten van 15 september 1935 die onder meer het huwelijk tussen ariërs en joden verbood.¹²⁵¹ In zijn openingsrede van 1936 voor het Vlaamse Pleitgenootschap vertolkte Peereboom waarschijnlijk het buikgevoel van de doorsnee Belgische jurist: *"In het algemeen draagt het Nieuwe Duitse Recht in zich een overtuigingsstuwing die mij stellig interesseert als jurist, maar mij als mensch, ik erken het, den angst in het hart jaagt"*.¹²⁵²

Tegen het einde van de jaren 1930 was het duidelijk dat de oorlog onafwendbaar werd. In het algemeen heerste er een vertrouwen (of hoop?) dat België niet bij het conflict betrokken zou raken. René Victor wist evenwel bij het begin van het gerechtelijk jaar 1939-1940 dat er moeilijke tijden op til waren:

*"Het Rechtskundig Weekblad zal in de komende tijden zijn gewone taak verder vervullen. [...] Daar talrijke onzer correspondenten tengevolge van de omstandigheden, in de onmogelijkheid verkeerden actief aan ons blad mede te werken, doen wij een beroep op al degenen die belang stellen in de Vlaamsche rechtswetenschap om ons rechtsgeleerde bijdragen en rechtspraak te bezorgen. Wij weten ook dat de oorlog voor gevolg zal hebben, dat de financieele middelen van vele Vlaamsche juristen in belangrijke mate zullen worden ingekrompen. Wij rekenen er toch op, dat zij, spijs alles, trouwe abonneuten van het Rechtskundig Weekblad zullen blijven. Het is hun immers niet alleen een onmisbaar werkinstrument, doch het blijft in de eerste plaats, het symbool onzer jonge en enthousiaste Vlaamsche rechtsherleving!"*¹²⁵³

¹²⁴⁷ "La Fédération des avocats belges", *JT* 1933, 326.

¹²⁴⁸ F.E., "Appel aux avocats allemands", *JT* 1933, 323 ; F.E., "Hitler et le barreau", *JT* 1933, 392.

¹²⁴⁹ "Dissolution de l'association des avocats", *JT* 1934, 103.

¹²⁵⁰ F.E., "De la mission de l'avocat d'après les nouvelles théories du parti national-socialiste", *JT* 1935, 137; "Une inquiétante initiative naziste", *JT* 1937, 386.

¹²⁵¹ "La loi du sang", *JT* 1935, 587; W. VAN HILLE, "La loi allemande défendant les mariages entre aryens et juifs. Peut-elle être appliquée en Belgique?", *BJ* 1936, 29-32. Een standaardwerk is C. ESSNER, *Die "Nürnberger Gesetze", oder, Die Verwaltung des Rassenwahns 1933-1945*, Paderborn, Schöningh, 2002.

¹²⁵² L. PEEREBOOM, "Het nieuwe Duitse strafrecht", *RW* 1936-37, 338.

¹²⁵³ R. VICTOR, "Overzicht van het rechtsleven tijdens het vorig rechterlijk jaar", *RW* 1939-40, 3.

Er klonken soortgelijke geluiden bij het *Journal des Tribunaux*, dat besloot meer aandacht te besteden aan rechtspraak en een aantal rubrieken te schrappen. In de plaats daarvan kreeg het tijdschrift een nieuwe kroniek die nauwer aansloot bij de actuele oorlogsomstandigheden en berichten bracht over de neutraliteit van het land, mobilisatie enz.¹²⁵⁴ De *Chronique de la mobilisation et de la neutralité* bracht sindsdien allerhande nieuws over de oorlogsomstandigheden.¹²⁵⁵ Op 5 mei 1940 besteedde het *Journal des Tribunaux* een laatste keer aandacht aan de mobilisatie in België.¹²⁵⁶ Vijf dagen later begon de oorlog. Het tijdschrift verscheen nog één keer, op 12 mei 1940, met een nummer dat volledig gewijd was aan het overlijden van Léon Hennebicq. In navolging van het Belgische patriottisme dat zowel Hennebicq als Picard aanhingen, besloten de andere medewerkers de publicatie van het tijdschrift te schorsen. Na de oorlog schreef Charles Van Reepinghen niet zonder enige pathetiek:

*“Quand les libertés de la Patrie étaient déchirées, quand des faiblesses et parfois de lâchetés venaient au secours des usurpateurs du pouvoir, quand des agressions insultaient la justice, quand des juges et des avocats payaient leur résistance par des brimades ou des servitudes, ils songeaient aux fières doctrines qu’eux-mêmes et leurs aînés avaient défendues depuis qu’Edmond Picard, un soir de décembre 1881, avait fondé ce journal pour y servir le droit et la vérité. Plus d’un d’entre eux, durant l’occupation ennemie, reçut alors asile en des périodiques clandestins où s’entretenait la flamme du foyer et que salue leur hommage.”*¹²⁵⁷

De houding van het *Journal des Tribunaux* illustreerde de atmosfeer van passief maar vooral eensgezind verzet die aan de Brusselse balie heerste. Bepaalde Brusselse – vooral joodse – advocaten doken onder of gingen in het verzet.¹²⁵⁸ Stafhouder Braffort gaf met een ingenieuze uiteenzetting niet toe aan de

¹²⁵⁴ “A nos lecteurs”, *JT* 1939, 489-490.

¹²⁵⁵ Bijvoorbeeld “Chronique de la mobilisation et de la neutralité”, *JT* 1939, 499-500; “Des bateaux et du Pain!”, *JT* 1939, 505-506; “Chronique de la mobilisation et de la neutralité”, *JT* 1939, 513-518; “La Belgique et la neutralité”, *JT* 1939, 537-538.

¹²⁵⁶ R.C., “Chronique de la mobilisation et de la neutralité”, *JT* 1940, 258-260.

¹²⁵⁷ C. VAN REEPINGHEN, “Au lecteur”, *JT* 1944-45, 1.

¹²⁵⁸ Het bekendste voorbeeld is Geneviève Janssen-Pevtschin (1915-2001) die als Belgisch-joodse advocate tijdens de oorlog haar carrière staakte en in het verzet ging bij de groep *Service Zéro*. Ze werd gearresteerd omwille van haar medewerking aan de “clandestiene krant” *La Libre Belgique* die door de Brusselse advocaten Robert Logelain en Paul Struye was opgericht. Pevtschin kwam in een concentratiekamp terecht maar ze werd in 1945 bevrijd. Uiteindelijk werd zij de eerste vrouwelijke magistraat van het land; J. WIENER-HENRION, “Het lot van de joodse advocaten in België. De Brusselse advocatuur”, in *Advocaten zonder rechten/Avocats sans droits/Lawyers without rights*, Antwerpen, 2009, 56-57.

bezetter en kreeg het statuut van martelaar nadat rexisten hem aan het einde van de oorlog vermoordden.¹²⁵⁹ *La Belgique Judiciaire* gaf er zelfs eerder de brui aan: het verscheen voor het laatst in maart 1940. Als de publicatie van het oudste juridische tijdschrift in België vertraging kende, is het goed mogelijk dat de oorlogsomstandigheden het noodgedwongen deden stoppen. Zekerheid hieromtrent hebben we evenwel niet. Ook voor het *Rechtskundig Weekblad* stopten de persen. De laatste aflevering verscheen, net als het *JT*, op 12 mei 1940. René Victor herinnerde zich:

*“De verbeteringen der drukproeven van nr. 35 van de 9de jaargang van het Rechtskundig Weekblad, dat de datum zou dragen van zondag, 12 mei 1940, had zoals gewoonlijk op donderdagavond vrij laat geduurd en de redacteur was nog niet lang te ruste wanneer hij op vrijdag 10 mei, kort na 4 uur in de morgen, uit zijn slaap gewekt werd door het geweldig bombardement vanuit de lucht op het vliegveld te Deurne en op zekere militaire doelwitten in de onmiddellijke nabijheid van Antwerpen.”*¹²⁶⁰

Op 28 mei 1940 gaven de Belgische strijdkrachten zich over en begon de Duitse bezetting.

De Duitse cultuurpolitiek en de gevolgen voor de Belgische juridische tijdschriften

Een van de grote tegenstellingen tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog was dat de Duitsers in 1940 van bij de aanvang een duidelijke cultuurpolitiek voor ogen hadden. Zo wilden zij via wetenschapsbeoefening, pers en propaganda aantonen dat de Belgische bevolking tot hetzelfde Germaanse ras behoorde als de Duitsers.¹²⁶¹ De propaganda werd gecontroleerd door de *Propagandaabteilung* (Propaganda-afdeling) die vanaf de inname van Brussel de belangrijkste nieuwskanalen onder controle hield.¹²⁶² De afdeling hield wekelijkse persconferenties en beschikte over een uitgebreid censuurapparaat. Ze nam allerlei maatregelen om de *Gleichschaltung* te bekomen. In de eerste weken van de bezetting vaardigden de Duitsers in dat kader verordeningen uit waarin de regels voor de Belgische pers werden vastgelegd. Ze legden daarbij de redacties enkele vereisten op voor het

¹²⁵⁹ B. COPPEIN & J. DE BROUWER, 1811-2011. *Geschiedenis van de balie van Brussel*, 165-186.

¹²⁶⁰ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 459.

¹²⁶¹ M. BEYEN, “Wetenschap, politiek, nationaalsocialisme. De cultuurpolitiek van het Duits militair bezettingsbestuur in België, 1904-1944”, *BEG/CHTP* 2003, 47-70.

¹²⁶² E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1973, 72.

publiceren van tijdschriften.¹²⁶³ De persafdeling bemoeide zich niet alleen met de inhoud, maar eiste ook medezeggenschap in het beheer van het tijdschrift of de krant. Sommige redacties werden verplicht hun publicatie te hervatten en indien zij niet op die eis ingingen, stelde de Duitse autoriteit een beheerder aan, de zogenaamde *Verwalter*.¹²⁶⁴ Om te kunnen blijven verschijnen, moesten de redacties van tijdschriften in ieder geval een verzoek richten aan de *Propagandaabteilung*. Op die manier kregen een groot aantal juridische tijdschriften groen licht om opnieuw te verschijnen. Niet-exhaustief kunnen hier het *Tijdschrift voor Notarissen*, het *Rechtskundig Tijdschrift*, de *Pasicrisie belge*, de *Revue de l'enregistrement et des domaines* en de *Revue des accidents du travail et des questions de droit industriel* vermeld worden.

Er is weinig bekend over de drijfveer van de redacties van deze tijdschriften om tijdens de oorlog verder te gaan. Het is in ieder geval ongeoorloofd om ze blindelings van collaboratie te beschuldigen. Inhoudelijk was er weinig tot geen verschil in vergelijking met de vooroorlogse periode. De meeste redacties beschouwden hun werkzaamheden hoogstwaarschijnlijk meer als *business as usual*, dan als daden van collaboratie met de bezetter.

De hervatting van de werkzaamheden ging overigens niet altijd zonder slag of stoot. Het *Tijdschrift voor Notarissen* bijvoorbeeld werd geplaagd door het feit dat zijn hoofdredactielid Robert Rens door de bezetter opgepakt werd en in de citadel van Hoei gevangen werd gezet.¹²⁶⁵ Het *Rechtskundig Tijdschrift* kreeg dan weer slechts de toestemming om opnieuw te verschijnen nadat het zijn Joodse redactieleden, Nico Gunzburg en Marcel Roost (1896-1965), van de medewerkerslijst geschrapt had.¹²⁶⁶ Het maandblad hervatte zijn werkzaamheden eind 1942 met de jaargang

¹²⁶³ E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 111-123.

¹²⁶⁴ Deze tijdschriften werden eigenlijk 'gestolen' van hun rechtmatige eigenaars; E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 75.

¹²⁶⁵ S. VANDENBOGAERDE, "De redactieleden van het Tijdschrift voor Notarissen", in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 40-41.

¹²⁶⁶ In dit specifieke geval vluchtte Gunzburg, een zeer gerespecteerd advocaat en rechtsgeleerde in eigen land, naar Frankrijk. Hij kwam uiteindelijk terecht in de Verenigde Staten waar hij doceerde aan Syracuse University. President Franklin D. Roosevelt vroeg Gunzburg om mee te helpen aan de voorbereidingen van de Nürnbergprocessen. Marcel Roost was advocaat in Antwerpen en werd tijdens de oorlog op Duits bevel van het tableau geschrapt. Hij vluchtte naar de Loirevallei en kwam uiteindelijk in Engeland terecht waar hij in dienst trad als luitenant-kolonel in het Belgische leger; J. VERSTRAETE, "Het lot van Joodse advocaten in België. De Antwerpse advocatuur", in *Advocaten zonder rechten/Avocats sans droits/Lawyers without rights*, Antwerpen, 2009, 82-83.

1941,¹²⁶⁷ maar blijkbaar niet zonder moeilijkheden, zoals de onderstaande smeekebede van de redactie getuigt:

“Het Rechtskundig Tijdschrift was gedurende méér dan een halve eeuw de eenige periodische uiting van rechtskundig leven in Vlaanderen. Het is echter opvallend hoe – thans niet alleen, maar zelfs vóór 1940 – tal van zoogezegde Vlaamsche en Vlaamschgezinde juristen er niet het minste belang in stellen en er geen abbonent van waren. Nochtans is het aantal Vlaamsche juristen de laatste jaren aanzienlijk aangegroeid en wordt de rechtswetenschap in Vlaanderen thans in veel ruimere mate beoefend dan weleer.

De redactie van het R.T. doet een beroep op de Vlaamsche magistraten, advocaten, notarissen, ambtenaars en alle andere rechtsgeleerden of personen welke in den rechtswetenschap belang stellen, om op het tijdschrift voor den 37en jaargang (1943) in te schrijven.

De redactie is bewust van haar verantwoordelijkheid voor het behoud van het tijdschrift. Zij stelt met pijnlijke spijt vast dat de luidruchtige gevoelens van heel wat Vlaamsche juristen niet overeenstemmen met een werkdadige belangstelling in de Nederlandschtalige rechtswetenschap. Het ware voor de Vlaamsche juristen werkelijk geen eer indien het Rechtskundig Tijdschrift – dat, jaren geleden, met zooveel moeizame inspanningen door enkele pionniers (sic) werd opgericht – zou het genoodzaakt zijn te verdwijnen, op een oogenblik dat het aantal Vlaamsche rechtsgeleerden ten minste vertiendubbeld is.”¹²⁶⁸

De bovenstaande oproep kreeg gehoor en er volgde nog een 37ste en laatste oorlogsjaargang in 1943, maar daarna was het afgelopen, tot 1947.¹²⁶⁹ In de periode 1942-1943 verdwenen de meeste juridische tijdschriften (opnieuw) van het toneel. De Duitsers bevelen de overgrote meerderheid van de redacties hun publicaties te staken omwille van een tekort aan papier.¹²⁷⁰ Enkele redacties achtten het een drogreden: *“Un ordre brutal, invoquant le fallacieux prétexte du manque de papier, a suspendu [...] notre activité”*.¹²⁷¹

¹²⁶⁷ De jaargang 1941 bevatte besprekingen van werken die in 1942 verschenen waren.

¹²⁶⁸ DE REDACTIE, “Aan de Vlaamsche juristen”, *Rechtsk. T.* 1941, s.p.

¹²⁶⁹ Zie pagina 296-297.

¹²⁷⁰ De Duitse verordening van 2 april 1943 bepaalde dat iedereen die een drukkerij had schriftelijk toestemming moest vragen om zijn werkzaamheden te blijven uitoefenen. De aanvragen moesten voor 15 april binnen zijn bij de Papiercentrale te Brussel. Al wie na 15 mei nog geen toelating had bekomen moest onverwijld aangifte doen van de papiervoorraden; E. DE BENS, Belgische dagbladpers, 114-115.

¹²⁷¹ LA DIRECTION, “Revivre”, *Journ. prat. dr. fisc.* 1944, 214.

Niet alle juridische tijdschriften kregen toestemming van de Duitsers om te verschijnen tijdens de oorlog. Een aantal redacties, zoals deze van de *BJ*, het *JT* en *Jurisprudence de la Cour d'appel de Liège et des juridictions de son ressort*, kozen er zelfs doelbewust voor om, net zoals tijdens de voorgaande oorlog, uit patriottistische redenen de publicatie te staken. Ook het *Rechtskundig Weekblad* hield op te verschijnen tijdens de oorlog, maar de uitleg hiervoor is heel wat prozaïscher, zoals blijkt uit het onderstaand relaas.

In september 1940, voor de start van het nieuwe gerechtelijk jaar, belegde de redactie van het *Rechtskundig Weekblad* een vergadering om te beslissen hoe de toekomst van het blad er zou uitzien. Moest het terug verschijnen? De prilheid van de taalwet van 1935 overtuigde de redactie dat het werk van het *Rechtskundig Weekblad* nog lang niet af was.

"[...] nu de vervlaamsching van het gerecht, waarvoor zulke harde strijd geleverd werd, nog maar sinds enkele jaren in voege was gekomen, het hoogst wenselijk en zelfs onontbeerlijk zou zijn dat het « Rechtskundig Weekblad » zijn vóóroorlogse werking niet zou staken. De partijgangsters van deze laatste mening haalden aan dat ook het « Tijdschrift voor Notarissen » en het « Rechtskundig Tijdschrift voor België » hun publicatie voorzetten en dat in Nederland al de juridische bladen en tijdschriften vanaf het begin van de bezetting terug verschenen waren."¹²⁷²

Daarnaast beantwoordde de herrijzenis van het RW aan de nood aan informatie voor advocaten. Bijkomend voordeel om zelf de publicatie te herstarten was dat het tijdschrift op die manier niet kon worden 'gestolen'. Emile Ooms schreef over die vergadering:

"Op 13 september 1940 had nochtans de algemene vergadering, met vijf stemmen tegen twee en één onthouding, beslist het blad heruit te geven, en, met zes stemmen tegen twee, zulks te doen zoals het vóór de oorlog werd gedaan, nl. met rechtspraak en hoofdartikelen.

Met éénparigheid van stemmen werd er beslist dat ons blad zijn streng wetenschappelijk karakter behoorde te behouden. Verder was éénieder het ermede eens dat Mr. René Victor de leiding en de uitgave zou blijven waarnemen. Die laatste beslissing was er de oorzaak van dat uiteindelijk ons weekblad tijdens de bezetting niet verscheen."¹²⁷³

¹²⁷² R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 470.

¹²⁷³ E. OOMS, "Dertig jaar geleden", RW 1961-62, 2076.

Na die bijeenkomst diende René Victor bij de Propaganda-afdeling een verzoek in om de noodzakelijke toelating te krijgen. Walter Delius, op dat moment *Stadskommissar* (= de hoogste Duitse ambtenaar) in Antwerpen, nodigde Victor uit om over de publicatievoorwaarden te onderhandelen. Over dit onderhoud schreef Victor later:

*“Tijdens dit onderhoud werd medegedeeld dat het Duits bestuur wel bezwaren had tegen de persoon van de hoofdredacteur van het « Rechtskundig Weekblad » doch waarschijnlijk daarover zou heengestapt worden en de toelating voor het verder verschijnen van het blad zou worden verleend, wanneer de beheerraad er in toestemde in zijn schoot enkele nieuwe leden op te nemen die de Duitse overheid zou aanduiden.”*¹²⁷⁴

Naar eigen zeggen wilde Victor zijn geesteskind echter niet afstaan en wees hij het voorstel beslist af.¹²⁷⁵ Het resultaat was dat het *Rechtskundig Weekblad* niet meer verscheen tijdens de Tweede Wereldoorlog, wat achteraf gezien een geluk bij een ongeluk zou blijken te zijn.¹²⁷⁶ Op die manier raakten het tijdschrift en zijn hoofdredacteur namelijk niet verbrand, waardoor ze hun activiteiten na de oorlog zonder noemenswaardige problemen konden hervatten.

Toch kunnen (en moeten) enige kanttekeningen geplaatst worden bij het optreden van Victor. Zijn houding was op z'n minst ambigu en na de oorlog twijfelden sommigen aan zijn 'besliste' afwijzing.¹²⁷⁷ Om te beginnen was Victor de Duitsers niet slecht gezind, wat al gebleken was tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen hij zich liet verleiden door het activisme. Bij de aanvang van de Tweede Wereldoorlog liet Victor zich evenmin betrappen op negatieve emoties ten aanzien van de bezetter.¹²⁷⁸

¹²⁷⁴ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 470.

¹²⁷⁵ W. KOLL, "Aanspraak van Mr. Koll", RW 1946-47, 707; H. VAN GOETHEM, "Victor, René", in NEVB, 3298-3299; H. VAN GOETHEM, *100 Jaar Vlaams rechtsleven*, 117; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 16 en 44.

¹²⁷⁶ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 471.

¹²⁷⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 44.

¹²⁷⁸ In de kwestie rond de ULB verklaarde René Victor zich 'ziek' in 1941 terwijl de andere professoren openlijk weigerden toe te geven aan de Duitse vraag om bepaalde professoren aan te nemen. Victor verborg vóór de oorlog amper zijn bewondering voor Carl Schmitt, een van de belangrijkste rechtsgeleerden in de NSDAP. De advocaat schreef een lovende inleiding op het boek dat de Vlaamse socioloog Victor Leemans (1901-1971) in 1933 over Carl Schmitt schreef in de Vlaamse Rechtskundige Bibliotheek. Leemans had zich ontpopt tot een commentator en vulgarisator van Duitse rechtse denkers. De katholieke socioloog onderhield eveneens banden met het VNV en bouwde tijdens de bezetting een carrière uit in de ambtenarij. Uiteindelijk sprak hij zich uit om mee te willen werken aan de inschakeling van België in een door nazi-Duitsland gedomineerde Nieuwe Orde. Na de oorlog werd hij gearresteerd op beschuldiging van collaboratie, maar uiteindelijk bleef zijn zaak zonder

Integendeel, hij was in augustus 1940 kandidaat voor de functie van Antwerps gouverneur *ad interim*. Volgens Edgard Boonen werd er echter door sommigen een campagne gevoerd tegen hem, waarbij zijn lidmaatschap van de loge tegen hem gebruikt werd. Hierdoor schoven de Duitsers uiteindelijk Victor aan de kant en lieten zij de functie over aan Jan Grauls (1887-1960).¹²⁷⁹ Waarschijnlijk werkte die lastercampagne nog door toen de Duitse bezettingsoverheid Victor een maand later nul op het rekest gaven in verband met het *Rechtskundig Weekblad*. Het was met andere woorden ironisch genoeg net dankzij de Duitsers dat Victor en zijn tijdschrift niet in de collaboratie verzeild raakten... Anderen hadden minder geluk.

gevolg. Daarna bouwde hij een succesvolle politieke carrière uit; R. VICTOR, "Carl Schmitt, Inleiding tot het boek van Victor Leemans", in V. LEEMANS, *Carl Schmitt, bijdrage tot de sociologie van de Staat en Politiek*, Antwerpen, De Sikkel, 1933, p. V-VII; D. LUYTEN, "Leemans, Victor L." in *NEVB*, 1812-1813.

¹²⁷⁹ Jan Grauls studeerde Germaanse filologie aan de KU Leuven waar hij in contact kwam met onder meer Hendrik Borginon en Ernest Claes. Grauls maakte zich verdienstelijk in het wetenschappelijk onderzoek naar de Vlaamse dialecten en volkstaal. Hij had sympathie voor het VNV maar hield zich buiten de politiek. Die sympathie gaf waarschijnlijk de doorslag voor zijn verkiezing als gouverneur. In 1942 werd hij burgemeester van Groot-Brussel op aandringen van Gerard Romsée en Borginon. Na de oorlog werd hij voor collaboratie veroordeeld tot vijf jaar cel en een geldboete van 25 miljoen frank. In 1947 werd hij vrijgelaten en drie jaar later kreeg hij zijn burgerrechten terug. Hij knoopte terug aan bij zijn werk als filoloog en publiceerde woordstudies in allerhande bladen; B. VAN CAUSENBROECK, "Grauls, Jan" in *NEVB*, 1352-1353.

De collaborerende juridische tijdschriften tijdens de Tweede Wereldoorlog

Inleiding

Het verdwijnen van bepaalde juridische titels bood voor nieuwe periodieken die de collaboratie niet schuwden de gelegenheid om de vrijgekomen ruimte te benutten. Aan de hand van twee zogenaamde collaboratietijdschriften, *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Administratie*, wordt aangetoond dat er – in tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog – geen echt breukmoment is. In feite zetten voornoemde tijdschriften respectievelijk het *Rechtskundig Weekblad* en het *Tijdschrift der Gemeentebesturen* voort. Beide collaboratietijdschriften zagen het daglicht in 1941, om drie jaar later weer van de markt te verdwijnen. Tijdens hun looptijd konden ze rekenen op de interesse van de Duitse bezettingsmacht enerzijds en de steun van collaborerende verenigingen anderzijds.

Het Juristenblad (1941-1944)

Op 29 maart 1941 verscheen in Antwerpen het eerste nummer van *Het Juristenblad*, een nieuw algemeen juridisch weekblad. Drie jaar later, op 8 juli 1944, schorste het zijn publicatie, zoals elk jaar, omwille van de gerechtelijke vakantie. Na de bevrijding keerde het evenwel niet meer terug. Ernst Holthöfer bestempelde het als "*die einzige wissenschaftlich ernst zu nehmende juristische Zeitschrift der Kollaboration in Europa während des Zweites Weltkrieges*".¹²⁸⁰ Vreemd genoeg werd *Het Juristenblad* nauwelijks wetenschappelijk bestudeerd.¹²⁸¹ Dankzij het persoonlijk archief van een van de redactieleden, de Antwerpse advocaat Edgar Boonen,¹²⁸² konden we nagaan hoe een juridisch tijdschrift in oorlogstijd functioneerde.¹²⁸³ Bovendien verscheen recent ook een biografie over diezelfde Boonen waardoor één en ander in perspectief kan worden geplaatst.¹²⁸⁴ Om het ontstaan van *Het Juristenblad* goed te kunnen begrijpen,

¹²⁸⁰ E. HOLTHÖFER, *Beiträge zur Justizgeschichte*, 172-173.

¹²⁸¹ Er zijn enkele kleine bijdragen over geschreven zoals H. VAN GOETHEM, "Juristenblad, Het", in *NEVB*, 1599-1600. Verder werd het ook vermeld in historische overzichten zoals H. VAN GOETHEM, *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 177-188; R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 469-471; J. VERSTRAETE, *De jodenverordeningen en de Antwerpse Balie*, Gent, Larcier, 2001, 51-52.

¹²⁸² Hierbij wens ik gewezen stafhouder van de Antwerpse balie, meester Jan Verstraete, oprecht te bedanken voor de gelegenheid die hij mij bood die archiefbronnen in te kijken.

¹²⁸³ Over de impact van het bezettingsregime op de Belgische pers zie E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers*.

¹²⁸⁴ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen: een schets van het leven van Edgar Boonen*, Brugge, Die Keure, 2013.

moet er eerst aandacht worden besteed aan de ontwikkelingen bij de Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen aan het begin van de bezetting.

De Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen en de Nieuwe Orde

Kort na de Duitse inval beval Robert de Foy (1893-1960), het hoofd van de Belgische staatsveiligheid, de arrestatie van alle 'subversieve elementen'. Hij baseerde zich daarvoor op een lijst waarop de vermeende vijanden van de staat stonden opgesomd. Twee dagen later deporteerde men deze gevangenen met zogenaamde 'spooktreinen' naar kampen in Frankrijk,¹²⁸⁵ in een poging om de 'vijfde colonne' te breken. Helaas bevonden zich onder de gedeporteerden ook heel wat onschuldige Vlaamsgezinden. Victor schreef hierover:

“De arrestatie van enkele leden der Vlaamsche Conferentie, die wel gekend waren om hun extremistische ideeën op het gebied van de vlaamse strijd, maar in wie iedereen voor het overige toch een volstrekt vertrouwen had, liet niet na bij vele advocaten een pijnlijke malaise te doen ontstaan. Men achtte het onmogelijk dat dergelijke aanhoudingen uitsluitend konden bepaald zijn door het belijden van een politieke gedachte. Bij gemis aan kennis der feiten en motieven op grond waarvan de maatregelen genomen werden, bleef het bij gissingen en veronderstellingen.”¹²⁸⁶

In het kader van deze gebeurtenissen stichtten twee Antwerpse advocaten, Jozef Strijckers (1892-1970)¹²⁸⁷ en Maurits Lambreghts (1896-1942),¹²⁸⁸ een

¹²⁸⁵ De gedeporteerden kwamen terecht in het kamp van Le Vernet d'Ariège, nabij Toulouse; J. DEDEURWAERDER & L. VANDEWEYER, "Spooktreinen", in *NEVB*, 2808-2811; J. VERSTRAETE, "De Antwerpse advocatuur en de Tweede Wereldoorlog", 267; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 33.

¹²⁸⁶ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 460.

¹²⁸⁷ Strijckers studeerde rechten aan de Leuvense universiteit. Tijdens de Eerste Wereldoorlog streed hij mee aan het front en ondervond 'aan den lijve' de problemen die Vlaamse soldaten hadden. Na de oorlog sloot hij zich aan bij de Frontpartij. Hij zetelde voor die politieke partij in de Antwerpse gemeenteraad (1922-1926). Hij was zeer actief in de Antwerpse Vlaamse Conferentie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verzeilde hij in de collaboratie, waardoor hij tijdens de repressie tot tien jaar hechtenis werd veroordeeld. In 1949 kwam hij vrij. Hij was nooit meer politiek actief; F. SEBERECHTS, "Strijckers, Jozef", in *NEVB*, 2876-2877; J. VERSTRAETE, *Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen 1960-1985*, 265-267.

¹²⁸⁸ Lambreghts ontketende in 1931 een taalincident door in het Nederlands te pleiten voor het Brusselse hof van beroep. Hij was lid van het bestuur van de Frontpartij, maar stapte over naar het *Vlaamsch Nationaal Verbond* (VNV). Samen met Frans Wildiers richtte hij een Antwerpse afdeling van het VNV op. Lambreghts had ambitie om de Kamerlijst te trekken in 1936 maar hij zag die mogelijkheid door de neus geboord toen de partijleiding die plaats aan Hendrik Borginon gaf. Hij werd van de ledenlijst geschrapt en trok naar het Verdinaso; F. VAN DER ELST & B. DE WEVER, "Lambreghts, Maurits", in *NEVB*, 1777-1778.

“Comité voor de Bevrijding van Politieke Gevangenen en Steun voor Hun Families”. Zij onderhandelden over de vrijlating van de gedeporteerden en tegen midden juli waren de meeste terug in het land. Dit kon niet voorkomen dat de gedeporteerden, hun vrienden en families er sterke anti-Belgische gevoelens op nahielden. Zij ervaarden de deportaties als de zoveelste kaakslag tegenover de Vlamingen.¹²⁸⁹ De onsmakelijke spooktreinenaffaire had ook verstrekkende gevolgen voor de Vlaamse Conferentie bij de Antwerpse Balie. Er heerste namelijk een gevoel van sympathie voor wat de gedeporteerden hadden meegemaakt op de spooktreinen en in de kampen.¹²⁹⁰ Dit vertaalde zich op 26 juli 1940 in de verkiezing van de teruggekeerde confraters aan het hoofd van de Vlaamse Conferentie. Een aantal advocaten handelde waarschijnlijk ook wel in de overtuiging dat de Nieuwe Orde inderdaad op handen was, vooral gezien de onstuitbare opmars van de Duitsers. Daarmee stonden zij niet alleen, integendeel. Struye beschreef dat in juni 1940 als volgt: “*La grosse majorité des Belges était [...] convaincue de l'imminence de la victoire allemande*”.¹²⁹¹

Het bovenstaande verklaart waarom het nieuwe bestuur duidelijk samengesteld was uit personen van de Nieuwe Orde. Om te beginnen was er de nieuwe voorzitter, Jan Timmermans (1901-1962). Hij was een van de leidinggevende figuren bij het *Vlaamsch Nationaal Verbond* (VNV), een van de belangrijkste antidemocratische bewegingen in Vlaanderen tijdens de jaren 30. De beweging onderhield banden met de nazi's en kreeg van laatstgenoemden zelfs regelmatig fondsen om de werking te garanderen.¹²⁹² Timmermans was *gouwleider* voor Antwerpen en werd in 1939 verkozen om in de Kamer van Volksvertegenwoordigers te zetelen. Hij behoorde tot de radicale vleugel van de partij en verkondigde openlijk zijn bewondering voor het nationaalsocialisme. Bovendien was hij een virulent antisemiet.¹²⁹³ Op 7 november 1940 trad hij toe tot de Raad van Leiding die Staf De Clercq (1884-1942), de leider van het VNV, ondersteunde.¹²⁹⁴ Drie dagen later verklaarden De Clercq en zijn partij aan

¹²⁸⁹ De Belgische overheid week uit naar de Franse stad Limoges, wat door veel bewoners als een lafhartige daad werd gezien. Koning Leopold III liet zijn land en zijn soldaten niet in de steek en werd er dan ook voor toegejuicht.

¹²⁹⁰ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 465-466.

¹²⁹¹ P. STRUYE, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, Editions Lumière, 1945, 24.

¹²⁹² Vooral de krant *Volk en Staat*, het blad van het VNV, kreeg maandelijks een geldelijke tussenkomst van 800 Reichsmark; B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams nationalisme en de Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, Lannoo, 1994, 324.

¹²⁹³ B. DE WEVER, “Timmermans, Jan”, in NEVB, 3070-3072.

¹²⁹⁴ Over Staf de Clercq bestaat veel literatuur, zie o.a.: B. DE WEVER, *Staf de Clercq*, Brussel, Grammens, 1989; B. DE WEVER, “Clercq, Staf de”, in NEVB, 744-749; P.-J. VERSTRAETE (ed.), *Cahiers Staf*

Hitler hun onvoorwaardelijke trouw.¹²⁹⁵ Timmermans had tijdens de oorlog een enorme invloed binnen de Belgische juridische wereld aangezien hij goede contacten had met de Duitse officier Wilhelm van Randenborgh, die verantwoordelijk was voor *Gruppe Justiz 7*, het justitieapparaat van de bezettende macht.¹²⁹⁶

De nieuwe ondervoorzitter van de Vlaamse Conferentie was René Lambrichts (1900-1993),¹²⁹⁷ lid van die andere antidemocratische politieke beweging, het Verdinaso. Al bij zijn aantreden aan de Antwerpse balie in 1933 maakte Lambrichts van de strijd tegen joden zijn hoofdbezigheid.¹²⁹⁸ In 1937 stichtte hij het antisemitische *Volkswering*.¹²⁹⁹

De tweede ondervoorzitter was René Lagrou (1904-1969),¹³⁰⁰ een voormalig VNV-lid. Ook hij schuwde de antisemitische en pro-nationaalsocialistische retoriek niet en onderhield al sinds de jaren 30 contacten met Nazistische verenigingen in Duitsland. In september 1940 werd hij de eerste leider van de *Algemeene SS Vlaanderen*,¹³⁰¹ wat zijn contacten met de Duitse Geheime Dienst (*Sicherheitsdienst*) verstevigde. Lagrou promoveerde de *Waffen SS* en trok in februari 1941 naar het oostfront om er te dienen.¹³⁰²

de Clercq: bijdragen ter bevordering van de studie van Staf de Clercq en tijdgenoten, Kortrijk, Pieter-Jan Verstraete, 2009.

¹²⁹⁵ B. DE WEVER, *Greep naar de macht*, 349.

¹²⁹⁶ J. VERSTRAETE, "Het lot van Joodse advocaten in België. De Antwerpse Advocatuur", 76.

¹²⁹⁷ Lambrichts schreef zich in 1919 in aan de Leuvense universiteit in de farmaceutische wetenschappen. Hij beëindigde zijn eerste jaar niet en trok om onduidelijke redenen naar het Vreemdelingenlegioen. In 1924 keerde hij wegens ziekte terug naar België en vatte in 1928 zijn rechtenstudies aan. Hij sloot zich aan bij de Vlaamse conferentie der balie van Antwerpen. Hij was Vlaamsgezind maar had geen anti-Belgische gevoelens. Hij geloofde in de 'Bourgondische staatsgedachte' dat het herstel van het Bourgondische rijk voorstond; L. SAERENS, "Lambrichts, René", in *NEVB*, 1780.

¹²⁹⁸ J. VERSTRAETE, *Jodenverordeningen*, 7.

¹²⁹⁹ Deze organisatie was nationaalsocialistisch en antisemitisch en had afdelingen in de grootste steden van Vlaanderen met Antwerpen als centrumstad. Ze onderhield nauwe contacten met het VNV en genoot allicht ook Duitse steun nog vóór de oorlog van start ging; L. SAERENS, "Volkswering", in *NEVB*, 3557-3558.

¹³⁰⁰ B. DE WEVER, "Lagrou, René", in *NEVB*, 1770-1771.

¹³⁰¹ Over de Algemene SS Vlaanderen zie B. CROMBEZ, "De Algemene-SS Vlaanderen", *Bijdragen. Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* 1995, 165-202.

¹³⁰² Na de oorlog sloeg hij op de vlucht, maar in mei 1945 werd hij gevat aan de Frans-Zwitserse grens en in een Frans kamp opgesloten. Hij wist te ontspannen en vluchte naar Spanje om daarna naar Argentinië te trekken. Daar speelde hij nog een belangrijke rol voor andere uitgeweken Vlamingen. In 1969 keerde hij naar Spanje terug alwaar hij datzelfde jaar stierf; B. DE WEVER, "Lagrou, René", in *NEVB*, 1771.

De nieuwe secretaris van de Vlaamse Conferentie was Walter Bouchery (1908-1961), leider van de jongeren vleugel van het VNV.¹³⁰³

De enige vreemde eend in de bijt was de nieuwe penningmeester, Edgar Boonen. Hij was vóór de oorlog nooit actief lid geweest van een antidemocratische partij. Meer nog, hij verachtte het VNV,¹³⁰⁴ al was hij niet ongevoelig voor de ideologie van een Groot-Nederland waarin Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen één werden gemaakt op basis van cultuur, taal, literatuur en volk.¹³⁰⁵ Dat was in die dagen (en zelfs op vandaag nog) helemaal niet zo vreemd. Het leek (en is) bijna vanzelfsprekend dat Vlaanderen naar Nederland en hun gemeenschappelijk verleden keek.¹³⁰⁶ Hoe raakte Boonen dan in dit gezelschap verzeild? Heel eenvoudig: hij was één van de ongelukkigen die onschuldig op de spooktreinen werd gezet. Hoe hij op de 'zwarte' lijst belandde is nog onduidelijk. Misschien kwam het omdat hij een paar maanden in Leipzig en Hamburg gestudeerd had en een opvallend grote aandacht had voor de gerechtelijke hervormingen in Duitsland.¹³⁰⁷ In ieder geval zorgde deze traumatische ervaring ervoor dat Boonen in het anti-Belgische kamp en de collaboratie belandde.

¹³⁰³ N. WOUTERS, "Bouchery, Walter", in *NEVB*, 570-571.

¹³⁰⁴ Boonen schreef virulent tegen het VNV in de krant *Dietbrand*. Dit blad was opgericht door Wies Moens, een Vlaams-nationalistisch schrijver die samen met Joris van Severen aan de wieg stond van het Verdinaso. Omwille van ideologische meningsverschillen tussen Van Severen en Moens, stapte deze laatste uit de beweging waardoor hij meer en meer politiek geïsoleerd raakte. Boonen en Moens waren op die manier eigenlijk paria's; M. BOEY & P. VAN HEES, "Dietbrand", in *NEVB*, 942-943; L. VOS, "Boonen, Edgar", in *NEVB*, 550-551; O. MOENS & Y. T'SJOEN, "Moens, Wies", in *NEVB*, 2066-2068.

¹³⁰⁵ Het ging dus niet om het middeleeuwse graafschap Vlaanderen, maar zowel Nederland en het Nederlandssprekend gedeelte van België en Frans-Vlaanderen. Boonen wenste het Dietse volk te verenigen en geloofde niet in de Vlaamse strijd.

¹³⁰⁶ We brengen hier in herinnering dat ook het *Rechtskundig Weekblad* en zijn hoofdredacteur René Victor geloofden dat er een culturele eenheid was tussen Vlaanderen en Nederland; DE REDACTIE, "Ons Doel", *RW* 1931-32, 19-20.

¹³⁰⁷ Deze uitleg werd toch door hem gegeven in zijn verweerschriften. E. BOONEN, Nota, Archief J. Verstraete, 2.

De plannen voor een nieuw tijdschrift

Reeds bij het begin van de bezetting stuurde Maurits Lambreghts – die tot DeVlag behoorde en bekend stond wegens zijn Duitse sympathieën en antisemitisme¹³⁰⁸ – aan op de oprichting van een nieuw juridisch tijdschrift en nieuwe juristenverenigingen.¹³⁰⁹ Zijn oproep viel echter op een koude steen. Wellicht waren er dringender zaken in de zomer van 1940. Bovendien verwachtte iedereen dat het *Rechtskundig Weekblad* opnieuw zou opduiken. De onwil van Victor om zich bij de Duitse eisen neer te leggen en het nieuwe bestuur bij de Vlaamse Conferentie veranderden evenwel de zaken. Er werden naar verluidt verschillende initiatieven ondernomen om een weekblad gelijkaardig aan het *RW* uit de grond te stampen, maar niet één bleek succesvol,¹³¹⁰ tot Jan Timmermans door zijn goede contacten bij de *Militärverwaltung* een opening kon forceren.¹³¹¹ Hij werd wellicht aangespoord door de Duitse professor internationaal privaatrecht Fritz Reu (1911-1944),¹³¹² die op dat moment ‘gastprofessor’ was aan de *Université Libre de Bruxelles*.¹³¹³

Timmermans vond een spitsbroeder in de figuur van Herman Jacob (1905-1988),¹³¹⁴ een zeer loyaal VNV-lid en advocaat in Antwerpen (al verbleef hij op dat moment in

¹³⁰⁸ F. VAN DER ELST & B. DE WEVER, “Lambreghts, Maurits”, in *NEVB*, 1777-1778.

¹³⁰⁹ E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³¹⁰ E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³¹¹ Sententie Edgar Boonen door de Tuchtraad, Archief J. Verstraete, 5.

¹³¹² Fritz Reu was professor burgerlijk recht en internationaal privaatrecht aan de universiteit van Breslau (vandaag het Poolse Wrocław). Hij was een toegewijde nazi en raakte betrokken bij de militaire campagne in België. Op 31 oktober 1940 duidde *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder hem aan als docent aan de ULB. In 1941 kreeg hij een opdracht aan de zogenaamde *Grenzlanduniversität* van Poznan om daar te zorgen dat de Nazi-ideologie ingang vond; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 49.

¹³¹³ De ULB droeg aanvankelijk niet de interesse weg voor de bezetter. Reese en Petri, twee leden van de Duitse *Militärverwaltung* meldden dat de universiteit een liberaal-socialistisch karakter had en bovendien goede connecties onderhield met de vrijmetselaars. Het was een anti-Duitse instelling en een “nest van joodse professors”. Vlaams-nationalisten drongen aan bij de Duitsers om de universiteit om te bouwen tot een intellectueel bastion tegen West-Europese invloeden en aldus een halt toe te roepen aan de Franse culturele hegemonie. Op die manier kon het de Vlaamse tegenhanger worden van de Duitse universiteiten van Praag en Poznan. Om dat doel te bereiken stelde de bezettende overheid Duitse professoren aan om studenten vertrouwd te maken met de Duitse principes over recht en het land klaar te stomen voor een integratie in de Nieuwe Orde; A. DESPY-MEYER, A. DIERKENS & F. SCHEELINGS (eds), *25 novembre 1941, l’Université Libre de Bruxelles ferme ses portes*, Brussels, Archives de l’Université libre de Bruxelles, 1991 (online via http://digistore.bib.ulb.ac.be/2009/DL2536960_000_f.pdf); “Kleine Kroniek”, *Juristenbl.* 1941-42, 63.

¹³¹⁴ Herman Jacob studeerde rechten aan de universiteit van Leuven en begon zijn stage in 1930 bij Robert Vrancken. Hij specialiseerde zich in het verzekerings- en financieel recht en publiceerde enkele opmerkelijke bijdragen in het *Rechtskundig Weekblad*. Hoewel een getrouwe van het VNV, hield hij zich

Brussel). Herman was de broer van Antoon Jacob (1889-1947), die kort na de Eerste Wereldoorlog ter dood werd veroordeeld omdat hij actief had meegewerkt met de Duitsers. Antoon vluchtte naar Duitsland en werd er lector voor de Nederlandse taal en cultuur aan de universiteit van Hamburg. Tijdens zijn verblijf aldaar raakte hij begeistert door de Nazi-ideologie en sloot hij zich aan bij de NSDAP. Antoon Jacob sloofde zich uit voor een betere en bredere samenwerking van de studenten in Vlaanderen en Neder-Duitsland.¹³¹⁵ Het is goed mogelijk dat Boonen, die in 1936 enkele maanden maritiem recht in Hamburg studeerde,¹³¹⁶ in contact gekomen was met Antoon Jacob. Hoe dan ook, de gebroeders Jacob waren vertrouwelingen van de *Militärverwaltung*. Op 2 februari 1941 benoemde de bezetter Antoon Jacob tot professor aan de Gentse universiteit in plaats van de 'ongewenste' August Vermeylen (1872-1945).¹³¹⁷ Kort daarop poogden de Duitsers beide broers aan de ULB op te dringen, waarbij Herman Jacob – als vervanger van de bekende professor Jean Limpens (1910-1979)¹³¹⁸ – handelsrecht zou doceren.¹³¹⁹ Niet onder de indruk van de Duitse voorstellen weigerde de raad van beheer van de ULB de gebroeders te aanvaarden. Ze gingen zelfs een stap verder en sloten uit protest de universiteit. Uiteindelijk bleef de ULB voor de rest van de oorlog gesloten.¹³²⁰

Naar verluidt namen Timmermans en Jacob contact op met Edgar Boonen. Ze vroegen hem mee te werken aan een weekblad, "*wars van enige politieke groep of*

niet actief bezig met politiek. Hij werd in de partij beschouwd als een betrouwbaar intellectueel en juridisch zwaargewicht; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 46-47.

¹³¹⁵ G.A.R. DE SMET, "Jacob, Antoon", in *NEVB*, 1547-1548.

¹³¹⁶ Jan Verstraete merkt echter op dat het niet ongewoon was dat Vlaamse juristen in Hamburg zeerecht studeerden. Het is dus te kort door de bocht om Boonen als nazi te beschouwen; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 4.

¹³¹⁷ August Vermeylen was een Vlaamse schrijver, kunsthistoricus en politicus. Hij stichtte het bekende avant-garde tijdschrift *Van Nu en Straks*. Als socialistisch senator verdedigde hij de Vlaamse belangen en werd de eerste rector aan de Nederlandstalige universiteit van Gent (1930-1932). De Duitse bezetter vreesde zijn invloed en ontzette hem uit al zijn publieke mandaten; R. VERVLIET, "Vermeylen, August", in *NEVB*, 3264-3269; R. MANTELS & H. VANDEVOORDE, *'Maar wat een wespennest!' Het rectoraat van August Vermeylen en de vernederlandsing van de Gentse universiteit*, Gent, Academia press, 2010.

¹³¹⁸ R. KRUIHOF, "In memoriam prof. dr. Jean Limpens (1910-1979)", *RW* 1978-79, 2833-2842; *In memoriam Jean Limpens*, Antwerpen, Kluwer, 1987.

¹³¹⁹ Het militaire bestuur kwam tussen en wees Antoon Jacob en twee andere Vlaamse professoren aan. Daarop besloot de bestuursraad van de ULB alle lessen op te schorten. Duitse druk deed de raad niet terugkeren op haar besluit, waarop acht leden werden gearresteerd en gevangen gezet in de citadel van Hoei.

¹³²⁰ Vooral de aanstelling van de notoire activist Antoon Jacob was onbespreekbaar; A. DESPY-MEYER, A. DIERKENS & F. SCHEELINGS (eds), *25 novembre 1941, l'Université Libre de Bruxelles ferme ses portes*, Brussel, Archives de l'Université libre de Bruxelles, 1991, 42.

formatie".¹³²¹ Boonen was de geknipte persoon: hij was vertrouwd met het uitgeven van tijdschriften (via zijn medewerking aan het *Rechtskundig Weekblad*¹³²²) en hij stond ook bekend als een uitstekend jurist. Boonen zegde toe, onder andere vanuit de overtuiging "dat ook tijdens de bezetting het Nederlandsch juridisch werk en de door R. Victor ingezette traditie niet mocht stilvallen of stilgelegd worden".¹³²³ De drie vergaderden daarop enkele keren in februari en maart 1941.¹³²⁴

Het nieuwe tijdschrift kreeg als titel *Het Juristenblad*. Die keuze was niet toevallig. Het verraadt in alle geval de hand van Boonen.¹³²⁵ Hij geloofde in de Groot-Nederlandse gedachte en er was ook zijn connectie met het *Rechtskundig Weekblad*. Vóór de oorlog werkte hij al mee aan het blad van Victor, die op zijn beurt goede contacten onderhield met Nederlandse juristen waaronder Gerard Langemeijer.¹³²⁶ Die laatste was de redactiesecretaris – en latere hoofdredacteur – van het *Nederlands Juristenblad* dat sinds 1925 in Nederland verscheen en er was uitgegroeid tot een belangrijke speler op de markt.

Timmermans verkreeg de nodige licenties door te verwijzen naar zijn goede contacten met professor Reu. Hij verklaarde aan de Propaganda-afdeling dat hij de hoofdredacteur zou zijn en dus de verantwoordelijkheid zou dragen voor de publicatie.¹³²⁷ Op voorspraak van Timmermans duidde de *Propagandaabteilung* de Antwerpse drukkerij De Vliet aan om het nieuwe tijdschrift te drukken. De keuze was allerminst toevallig, want het had tot mei 1940 de uitgave van het *Rechtskundig Weekblad* verzorgd.¹³²⁸ Timmermans kreeg zowel de drukkerij als de papiervoorraden van het *Rechtskundig Weekblad* te zijner beschikking.¹³²⁹ Dat verklaart overigens waarom beide titels vormelijk zo goed op elkaar lijken: ze hadden hetzelfde formaat, waren gedrukt op hetzelfde papier, hadden – op de titel en ondertitel na – dezelfde cover en waren gelijkaardig gestructureerd. Zodoende waren er noch praktische noch formele obstakels om de druk van *Het Juristenblad* te starten.

¹³²¹ E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³²² J. STEVENS, "Stafhouder Mr. Edgar Boonen", *Rechtskundig Weekblad* 1993-94, 1.

¹³²³ E. BOONEN, Nota, Archief J. Verstraete, 4.

¹³²⁴ E. BOONEN, Notes, Archief J. Verstraete, 3.

¹³²⁵ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 49.

¹³²⁶ Zie voetnoot 1206.

¹³²⁷ E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³²⁸ E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 147.

¹³²⁹ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 46.

In de VNV-krant *Volk en Staat* kondigde Timmermans trots zijn nieuwe functie als hoofdredacteur aan.¹³³⁰ Hij richtte brieven naar de hogere rechtbanken in België, meer bepaald het Hof van Cassatie en de Brusselse en Gentse hoven van beroep¹³³¹ met de vraag om interessante rechtszaken door te sturen.¹³³² Enkele weken vooraleer het blad verscheen kregen de praktijkjuristen – waarschijnlijk de abonnees van het *Rechtskundig Weekblad*¹³³³ – een promotionele brief toegestuurd.¹³³⁴ Die brief, duidelijk opgesteld door Boonen,¹³³⁵ begon met het statement dat "een tijdschrift voor de beoefenaars van het Recht een dringende behoefte [is] geworden" en dat *Het Juristenblad* die lacune wou opvullen. In de brief werden alle juristen ook opgeroepen om belangrijke rechterlijke uitspraken en andere bijdragen naar de verantwoordelijke uitgevers te sturen. Er waren ook enkele subtiele en minder subtiele verwijzingen naar het feit dat *Het Juristenblad* er kwam ter vervanging van het *Rechtskundig Weekblad*:

"Het Juristenblad zal in de eerste plaats streven naar het verder ontwikkelen van een breed en volwaardig Nederlandsch rechtsleven in Vlaanderen, aansluitend aan hetgeen gedurende negen jaren op zoo verdienstelijke wijze werd gepresteerd door het « Rechtskundig Weekblad ». [...]

*In de verwachting dat U het groote belang van de uitgave van dit rechtskundig weekblad zult willen inzien, teekenen wij, Hoogachtend, M. J. Timmermans, Mr. H. Jacob, Mr. E. Boonen."*¹³³⁶

Op 28 maart 1941, een dag vooraleer het eerste nummer van *Het Juristenblad* verscheen, richtte het redactionele trio Timmermans-Jacob-Boonen de *Vereeniging voor Nederlandsche Rechtstudie* op.¹³³⁷ Deze vereniging, ingebed als vzw, had zetel te Antwerpen en had als doel:

"het bevorderen van de studie van de rechtswetenschap in de Nederlandsche taal. Zij zal te dien einde tijdschriften, boeken en andere publicaties mogen uitgeven, steun en toelagen verleen en met het oog op het bevorderen van de rechtstudie,

¹³³⁰ E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³³¹ Aangezien *Het Juristenblad* enkel uitspraken publiceerde die in het Nederlands geveld werden, richtte Timmermans geen brief aan het Luikse hof van beroep, wat vreemd is, gezien daar de zaken uit Limburg voorkwamen.

¹³³² E. BOONEN, Nota over het ontstaan van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, 2.

¹³³³ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 471.

¹³³⁴ J. TIMMERMANS, H. JACOB & E. BOONEN, Prospectus van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, s.p.

¹³³⁵ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 45.

¹³³⁶ J. TIMMERMANS, H. JACOB & E. BOONEN, Prospectus van *Het Juristenblad*, Archief J. Verstraete, s.p.

¹³³⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 45.

vergaderingen van juristen beleggen en in het algemeen alle daden stellen die kunnen bijdragen tot het verwezenlijken van haar doel”.¹³³⁸

De bewoordingen waren alvast gelijkaardig aan die van de vzw *Rechtskundig Weekblad*.¹³³⁹ De redactie en het beheer van het tijdschrift lag aan de Tabaksvest 44 te Antwerpen, het kantoor- en thuisadres van Edgar Boonen.¹³⁴⁰ Geïnteresseerde abonnees moesten voor een jaargang op *Het Juristenblad* 75 frank overmaken op de rekening van Jan Timmermans.

Het Juristenblad als instrument van de collaboratie

Dat *Het Juristenblad* een instrument van de collaboratie was, blijkt uit vier belangrijke indicatoren: (1) de doelstellingen van het tijdschrift, (2) de inbedding in collaborerende organisaties, (3) de Duitse steun die het genoot, (4) de inhoud van het tijdschrift.

De doelstellingen van *Het Juristenblad*

De doelstellingen van *Het Juristenblad* kunnen teruggevonden worden in het eerste openingseditoriaal, waar het cultureel, wetenschappelijk en praktisch doel omschreven werd. Aangezien het een sterke reflectie bevat van de ideeën van Boonen over recht rijst het vermoeden dat hij de tekst heeft geschreven.¹³⁴¹

Het Juristenblad trok op de eerste plaats de culturele lijn van het *Rechtskundig Weekblad* door. Het moest tot een prominent instrument uitgroeien om de taalproblemen in België op te lossen. Er was dan ook nood aan een "*vol en puur Vlaams rechtsleven*", aangezien de wet van 1935 op het taalgebruik in gerechtszaken ontoereikend bleek. De auteur van het openingseditoriaal schreef daarover:

*“De onvolkomenheden der wet van 15 juni 1935 betreffende het gebruik der talen in gerechtszaken moeten uitgeschakeld worden, opdat de laatste sporen van de volksche tweetaligheid uit de gerechtszalen in Vlaanderen zouden verdwijnen. Een grootsche inspanning hoeft gedaan om de Nederlandsche vakliteratuur op rechtsgebied uit te breiden en te verbeteren. De in te halen achterstand is ontzettend groot.”*¹³⁴²

¹³³⁸ Art. 2, Statuten Vereniging voor Nederlandsche Rechtstudie te Antwerpen, BS 1941, 572.

¹³³⁹ Statuten Rechtskundig Weekblad, BS, bijlage 22 augustus 1931, 611-612.

¹³⁴⁰ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 45.

¹³⁴¹ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 54.

¹³⁴² DE REDACTIE, “Ter inleiding”, *Juristenbl.* 1941, 1.

De auteur ijverde daarom voor een volledig Nederlandstalig rechtenonderwijs, ook in Brussel, aangezien ook de studenten hun specifieke rol te spelen hadden. Hij maakte hen erop attent dat ze een verantwoordelijkheid hadden ten opzichte van de maatschappij. Daarom diende in de opleiding een grotere nadruk te liggen op de rechtsgeschiedenis: *“De eigen nationale rechtsgeschiedenis, het oude Nederlandsche recht moet uit den vergeethoek gehaald en op eene eereplaats gesteld worden”*, met als ultiem doel de aansluiting van het recht bij de eigen Nederlands-Germaanse volksaard.¹³⁴³ De redactie van het tijdschrift beschouwde dit dan ook als zijn *“eretaak”*. Mede daarom en trouw aan zijn Vlaamse origine wenste *Het Juristenblad* te breken met de exclusieve gerichtheid op het Zuiden (i.e. Frankrijk) en zou het de Vlaamse juristen inzicht geven in de rechtsontwikkeling in de buurlanden door het *“opnemen van studies van vooraanstaande Rijksnederlandsche, Duitsche e.a. rechtsgeleerden”*.¹³⁴⁴

Het Juristenblad had ook een wetenschappelijke missie. Er trok een nieuwe beweging doorheen Europa en de Vlaamse juristen konden daarbij niet achterblijven. *Het Juristenblad* wenste op een wetenschappelijke manier de juridische problemen van die tijd op te lossen.¹³⁴⁵ Het tijdschrift profileerde zich evenwel niet als puur wetenschappelijk, maar ook als handig voor de praktijk. Het bracht daarom de belangrijkste wetgeving en rechtspraak samen. Een bijkomende bibliografische rubriek gaf de *“arbeider van het recht”* een overzicht van de stand van de rechtswetenschap.¹³⁴⁶

Het achterliggende doel van *Het Juristenblad* was om alle Vlaamse en Nederlandse juristen in een Rechtsfront te verzamelen.¹³⁴⁷ De redactie formuleerde het in een duidelijke slogan: *“een volks recht, een volks gerecht en volkse juristen”*. De redactie achtte het mogelijk om deze idealen nog voor het einde van de oorlog te bereiken. Die oorlog werd trouwens als een noodzakelijk kwaad gezien *“om het verdere bestaan van ons continent te verzekeren. Europa vecht voor zijn toekomst en elk volk verdient zijn plaats in de continentale orde van morgen”*. *Het Juristenblad* bereidde het ‘Volk’ voor op een nieuwe juridische orde en rekende daarvoor op *“een systematische en consequente arbeid van alle medewerkers en juristen verbonden met het volk”*.¹³⁴⁸

¹³⁴³ Het *oud-vaderlands recht* werd als term gebruikt voor het oude Nederlandse en Belgische recht en kan aldus gezien worden als het natuurrecht van het volk.

¹³⁴⁴ DE REDACTIE, *“Ter inleiding”*, *Juristenbl.* 1941, 2.

¹³⁴⁵ DE REDACTIE, *“Ter inleiding”*, *Juristenbl.* 1941, 1.

¹³⁴⁶ DE REDACTIE, *“Ter inleiding”*, *Juristenbl.* 1941, 4.

¹³⁴⁷ Dit past in het idee van het Groot-Nederland zodat we kunnen aannemen dat Edgar Boonen het editoriaal schreef.

¹³⁴⁸ DE LEIDING, *“Bij den derden jaargang”*, *Juristenbl.* 1942-43, 1-2.

Uit het bovenstaande blijkt dat *Het Juristenblad* enerzijds in de lijn lag van het *Rechtskundig Weekblad* – vooral wat de houding ten aanzien van het taalprobleem betreft – maar dat het anderzijds ook veel verder ging. Door te refereren naar de nieuwe bewegingen in Europa en de wil om zich met Duitsland op één lijn te zetten, was het duidelijk dat *Het Juristenblad* (te) positief stond ten opzichte van de ideologie van de bezetter. De terminologie, zoals “*arbeider van het recht*”, “*rechtsfront*”, “*volks recht*”, entte zich duidelijk op het fascisme en zou consequent doorheen de looptijd van het tijdschrift gehanteerd worden.

Ingebed in collaborerende organisaties

Timmermans en zijn kompanen hadden veel macht, niet alleen omdat ze aan het hoofd stonden van zowel de Vlaamse Conferentie bij de Balie van Antwerpen als *Het Juristenblad*, maar vooral vanwege de Duitse steun die zij genoten. Mede hierdoor vervreemdden ze al snel van de grote groep gematigde Antwerpse advocaten. Bij de bestuursverkiezingen van 1941-1942 stelde Timmermans zich opnieuw kandidaat als voorzitter van de Conferentie – hij wilde deze positie blijven bekleden gedurende de gehele oorlog – maar dit was niet naar de zin van iedereen.¹³⁴⁹ Het extremistische bestuur werd weggestemd en vervangen door een neutraal bestuur met Jozef Van Cuyck als voorzitter.¹³⁵⁰ Timmermans accepteerde enigszins gelaten de verkiezingsresultaten maar drukte de hoop uit “*dat dit nieuw bestuur een even doelbewuste en kordate houding zal aannemen als het vorige bestuur*”.¹³⁵¹

Het nieuwe bestuur van de Conferentie kreeg onmiddellijk een verbod opgelegd door de Duitse overheid om een openingsrede over Thomas More te laten doorgaan. Hierop besloot voorzitter Van Cuyck de andere activiteiten op te schorten en hij kwam tijdens de oorlog niet meer op deze beslissing terug.¹³⁵² De afwezigheid van een Vlaamse Conferentie deed Jules Franck een vergadering van de raad der oudvoorzitters samenroepen. Bijna een jaar later, op 14 oktober 1942, werd er een nieuwe organisatie opgericht, de vzw *Vlaamsche Conferentie der Antwerpse Balie*.¹³⁵³ De vzw

¹³⁴⁹ Jozef Strijckers wilde niet dat Timmermans nog langer politieke munt sloeg uit zijn voorzitterschap ten voordele van het VNV en beweerde dat hij Van Cuyck kon overhalen om zich kandidaat te stellen tegen Herman Jacob; J. STRYCKERS, Verdedigingsnota voor de raad van de orde, Archief J. Verstraete, 5.

¹³⁵⁰ Van Cuyck slaagde erin de contacten met de Antwerpse balie en de raad van de orde glad te strijken.

¹³⁵¹ “Vlaamsche Conferentie der Balie te Antwerpen – Bestuurskiezing”, *Juristenbl.* 1941-42, 662.

¹³⁵² R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 478.

¹³⁵³ Het is belangrijk om het onderscheid tussen de Vlaamse Conferentie bij de Antwerpse Balie en de vzw Vlaamse Conferentie bij de Antwerpse Balie voor ogen te houden.

deelde de naam met haar voorganger en noemde zichzelf de rechtmatige erfgenaam van de Conferentie. Onder de stichtende leden vielen Jan Timmermans en Edgar Boonen op.¹³⁵⁴ Jozef Strijckers, oprichter van de Nationaal Socialistische Beweging Vlaanderen,¹³⁵⁵ werd de voorzitter van deze nieuwe Conferentie die slechts 60 leden telde, een vijfde van het totale aantal Antwerpse advocaten.¹³⁵⁶

De nieuwe vereniging had betrouwbare leden nodig en er werd besloten slechts aan die Antwerpse advocaten een uitnodiging tot toetreding te sturen van wie zeker was dat zij Vlaamsgezind waren.¹³⁵⁷ Ondanks de zorgvuldige selectie bleek de naam van de vereniging verwarring te stichten onder de Antwerpse advocaten, waardoor enkele leden kort na de inauguratie hun lidmaatschap opzegden zodra de ware ideologie van de nieuwe vereniging naar boven kwam.¹³⁵⁸ Over het algemeen beschouwden de Antwerpse advocaten deze nieuwe vereniging als het volledige tegengestelde van de 'oude' Conferentie. Ze had immers een politieke doelstelling die niet gesteund werd door de Antwerpse balie.¹³⁵⁹

De nieuwe conferentie was evenwel niet de enige vereniging die haar oorsprong vond in de redactie van *Het Juristenblad*. Eerder had Timmermans, naar het voorbeeld van zijn Nederlandse collega's, getracht het Rechtsfront op poten te zetten. Op 16 februari 1941, enkele weken vooraleer *Het Juristenblad* voor het eerst op de markt werd gebracht, werd het Vlaamse Rechtsfront formeel opgericht. Daarin zetelde een commissie die bevoegd was om de algemene organisatie op het getouw te zetten teneinde alle "*arbeiders van het recht*" te verenigen. Het front streefde naar de opbouw van een volkse orde en de ordening van de gemeenschap door de verenigingen organisch te structureren. Elke beroepsbeoefenaar, ongeacht rang of stand, had zijn specifieke taken te vervullen. Het hoofddoel van het Rechtsfront "*behoort ervoor te zorgen, dat het gansche apparaat van de gerechtelijke macht in handen moet komen van*

¹³⁵⁴ Boonen werd gevraagd omdat hij perfect Duits sprak; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 70.

¹³⁵⁵ De Nationaal Socialistische Beweging Vlaanderen – niet te verwarren met de Nationaal Socialistische Beweging in Vlaanderen die een onderdeel was van de Nederlandse Nationaal-Socialistische Beweging van Anton Mussert – was een politieke partij die kort na de invasie werd opgericht door Strijckers, zijn schoonzoon Jan Baptiste Bellefroid en Dries van Rompaey. Het hoofdkwartier lag in Antwerpen. Uiteindelijk verdween de partij al in 1941. Het illustreert hoe onderling verdeeld de rechts-extremistische partijen waren. Meer over de Nationaal Socialistische Beweging *Vlaanderen* in J.J. VAN DEN BERG, "Dietsland Houzee! De NSB en Vlaanderen 1940-1944", *Wetenschappelijke Tijdingen* 1994, 217-234 en 1995, 13-22.

¹³⁵⁶ In het gerechtelijk jaar 1942-1943 waren er 353 advocaten verbonden aan de Antwerpse balie; B. QUINTELIER, *Een (rechts)geschiedenis van de Belgische advocatuur (1795-2006)*, 402.

¹³⁵⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 69.

¹³⁵⁸ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 474-475.

¹³⁵⁹ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 479-480.

bekwame doch ook van volksche d.i. nationaal en sociaal verbonden mensen, die zich bewust zijn een hooge en verantwoordelijke taak in het gemeenschapsleven te vervullen” en daarom zou het zich inlaten met de benoeming van magistraten.¹³⁶⁰ Boonen leverde in *Het Juristenblad* een vurig pleidooi voor deze vereniging, waarvan magistraten, advocaten en andere praktijkjuristen maar ook hoogleraars en rechtenstudenten deel moesten uitmaken.¹³⁶¹ Daarna bleef het stil. Volgens Boonen wou Timmermans het Rechtsfront integreren in de ruimere structuur van het VNV en daarmee kon Boonen zich niet verzoenen. Timmermans kwam alleen te staan en zag zich genoodzaakt de vereniging op te geven.¹³⁶²

De teloorgang van het Rechtsfront verhinderde de redactie van *Het Juristenblad* niet om pogingen te blijven ondernemen om juristen samen te brengen. Op dezelfde dag dat de vzw *Vlaamsche Conferentie der Antwerpse Balie* werd opgericht, was de redactie betrokken bij de oprichting van een andere vzw, namelijk de *Vlaamsche Juristenvereniging*.¹³⁶³ Dat beide nieuwe verenigingen op dezelfde dag het levenslicht zagen is niet toevallig. De stichters volgden een succesformule uit het verleden. Opdat de lokale conferenties levensvatbaar zouden zijn, was een verbinding met een overkoepelende organisatie noodzakelijk. Dat was zo met de Antwerpse Vlaamse Conferentie en de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden in 1885, en nu moest dat ook zo zijn met de ‘nieuwe conferentie’ en de Vlaamse Juristenvereniging.¹³⁶⁴ Aan het hoofd van de Vlaamse Juristenvereniging stond Herman Jacob en Edgar Boonen werd ondervoorzitter. De voorganger van de vereniging was de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden en deze had op 16 mei 1942 zijn laatste conferentie georganiseerd waarna alle werkzaamheden tot na de oorlog werden opgeschort. De Vlaamse Juristenvereniging ambieerde de Bond te vervangen.¹³⁶⁵ *Het Juristenblad* informeerde:

“Het is een verheugend teeken voor onzen juristenstand en voor de toekomst van ons Nederlandsch rechtsleven, dat zelfs na drie jaar oorlogsbezetting, de oprichting van de Vlaamsche Juristenvereniging, die vandaag te Brussel haar eerste vergadering houdt, mogelijk geweest is. De werkzaamheden van de

¹³⁶⁰ E. BOONEN, “De Noodzakelijkheid van een Rechtsfront”, *Juristenbl.* 1941, 326.

¹³⁶¹ E. BOONEN, “De Noodzakelijkheid van een Rechtsfront”, *Juristenbl.* 1941, 321-326.

¹³⁶² E. BOONEN, Brief aan De Raedemaeker d.d. 10 december 1944, Archief J. Verstraete, 1.

¹³⁶³ Opmerkelijk is dat in 1964 ook een Vlaamse Juristenvereniging werd opgericht ter opvolging van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden (1885-1963). Edgar Boonen was eveneens bij deze heroprichting betrokken en René Victor werd de eerste voorzitter; G. BAERT, “De Vlaamse Juristenvereniging (1964-1985)” in H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams rechtsleven*, 180.

¹³⁶⁴ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 66.

¹³⁶⁵ A. DE VREESE, “Historische schets van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden (1885-1963) en de Vlaamse Juristenvereniging (1964-1985)”, *VJV* 1985, XIV, 5-14.

Vlaamsche Juristenvereniging zijn zoo opgevoat dat zij een aanzienlijke bijdrage zullen leveren aan de gezondmaking van ons rechtsleven en voor de verdere ontwikkeling van onze Nederlandse rechtswetenschap."¹³⁶⁶

Het Juristenblad bracht verslag uit over de activiteiten van de vereniging.¹³⁶⁷ Daarnaast publiceerde het ook de redevoering die Edgard Verheyden (1913-?),¹³⁶⁸ professor te Gent en sinds de tweede jaargang een actieve medewerker van *Het Juristenblad*, gaf op een van de bijeenkomsten van de Vlaamse Juristenvereniging. Verheyden meende te mogen stellen dat de Belgische capitulatie een annexatie door Duitsland perfect legaal maakte.¹³⁶⁹ Verder nam *Het Juristenblad* de statuten van de vereniging en haar ledenlijst met 223 namen op. Alweer waren de leden met de nodige zorg geselecteerd zodat uiteindelijk de Vlaamse Juristenvereniging slechts een heel kleine groep Belgische juristen bereikte (3%).¹³⁷⁰ De meeste rekruten kwamen uit grote steden zoals Antwerpen, Gent of Brussel. De meerderheid beoefende het beroep van advocaat (53%), maar ook magistraten en notarissen – die doorgaans als patriottistisch werden gepercipieerd – en ambtenaren traden toe. Een groot aantal onder hen was betrokken of betrokken geweest bij de antidemocratische Vlaams-nationalistische partijen of bij het collaborerende bestuur tijdens de oorlog.¹³⁷¹

Bovenstaande uiteenzetting maakt duidelijk dat *Het Juristenblad* en de 'verwante' verenigingen telkenmale uit hetzelfde vaatje van collaborateurs taptten. Maar liefst een op zes leden van de 'nieuwe' conferentie schreef minstens een artikel in *Het Juristenblad*. Van de Vlaamse Juristenvereniging verzorgden veertien leden (6%) een

¹³⁶⁶ DE REDACTIE, "Bij het einde van den derden jaargang", *Juristenbl.* 1942-43, 1281-1282.

¹³⁶⁷ "De Vlaamsche Juristenvereniging. Vergadering op 17 juli 1943", *Juristenbl.* 1942-43, 1217-1228.

¹³⁶⁸ Edgard Verheyden studeerde rechten te Gent. Vanaf 1936 was hij advocaat-stagiair te Antwerpen. Wegens familiale redenen moest hij zijn stage in 1937 noodgedwongen staken. Twee jaar later werd hij secretaris van de Gentse universiteit en verrichtte hij heel wat wetenschappelijk werk. Verheyden kende Boonen wellicht van zijn periode aan de balie en zijn drie artikels die hij naar de redactie van het *Rechtskundig Weekblad* stuurde. De samenwerking tussen beide heren in het kader van *Het Juristenblad* was dus allerminst vreemd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog duidden de Duitsers hem aan als professor aan de Gentse universiteit, een benoeming die na de oorlog ongedaan werd gemaakt. Verheyden was nog even werkzaam als secretaris op het kantoor van Boonen om later als juridisch adviseur in de bedrijfswereld terecht te komen; J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 91.

¹³⁶⁹ E. VERHEYDEN, "De juridische aspecten der Belgische capitulatie", *Juristenbl.* 1942-43, 1285-1290.

¹³⁷⁰ In 1940 waren er 7520 juristen in België; L. HUYSE & H. SABBE, *De mensen van het recht*, Leuven, Uitgeverij Van Halewyck, 1997, 25.

¹³⁷¹ Bijna 40% van deze personen moesten zich na de oorlog in rechte verantwoorden omdat ze lid waren van antidemocratische partijen.

rechtsgeleerde bijdrage in het tijdschrift en nog veel meer kunnen er gelinkt worden aan de gepubliceerde rechtspraak.

Gesteund door de Duitsers

De Duitse ondersteuning ging veel verder dan de uitreiking van de vergunning voor *Het Juristenblad*. De Duitsers gaven de redactie ook toegang tot de steeds schaarser wordende grondstoffen zoals papier en inkt. Sinds het begin van de bezetting was de Belgische papierindustrie stilgevallen omdat het overgrote deel van de pulp uit het buitenland werd ingevoerd. De fabriekseigenaars bereikten met de *Militärverwaltung* een akkoord om pulp in te voeren, maar het bleef beperkt tot slechts de helft van het vooroorlogse volume. Vanaf februari 1941 organiseerde een *Papiercentrale – Office central du Papier*, onder toezicht van het Belgische ministerie van Economie, de Belgische papierproductie. De Papiercentrale wees een contingent papier toe, dat dan door de Propaganda-afdeling verder werd verdeeld. Op die manier besliste die laatste instelling over de distributie van papier voor kranten en tijdschriften. Hoe langer de oorlog duurde, hoe schaarser papier werd. De Duitsers namen steeds meer maatregelen om het aantal gedrukte pagina's van de kranten en tijdschriften te beperken. Op 2 april 1943 besliste de bezettingmacht om drukkerijen te sluiten, hun papiervoorraad te confisqueren en naar goeddunken te verdelen.¹³⁷² Veel juridische tijdschriften stopten vanaf dat moment noodgedwongen hun publicatie.¹³⁷³ Toch meenden enkele redacties dat de schaarsheid van het papier vooral een drogreden was.¹³⁷⁴ *Het Juristenblad* bleef onaangetast, wat een duidelijke indicatie was van de steun die het blad genoot. Toch kon zelfs *Het Juristenblad* niet langer aan de oorlogsrealiteit ontsnappen en in oktober 1943 ontving de redactie een bevel van de Duitsers om het tijdschrift vanaf dan tweewekelijks te laten verschijnen. Timmermans schoot in zijn wiek en schreef:

“Begin 1941 heb ik, samen met Dr Herman JACOB en Dr Edg. Boonen,¹³⁷⁵ besloten tot de uitgave van dit blad, ten einde de gedachte der nieuw-ordering te doen doordringen in de Vlaamsche juristenmiddens. In dit behoudsgezinde midden moet kordaat de stem van den nieuwen tijd gehoord worden. De

¹³⁷² E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 109.

¹³⁷³ Bijvoorbeeld *Pasicrisie belge, Tijdschrift voor Notarissen, Rechtskundig Tijdschrift, Revue pratique du notariat belge*.

¹³⁷⁴ Het notariële tijdschrift *Annales du notariat* schreef: “Aout 1943. Le pouvoir occupant suspend la publication des Annales. Motif invoqué mais inexact: défaut de papier”; “Quelques dates”, *Ann.* 1944, 4, zie ook voetnoot 1270.

¹³⁷⁵ In die tijd was het doctoraatsdiploma wat men vandaag het masterdiploma heet. Wellicht zal de titulatuur ook vermeld zijn om de capaciteiten van zowel Jacob als Boonen te benadrukken.

oprichting van ons tijdschrift is mede het werk geweest van Prof. Dr Fritz REU, toen van de Universiteit van Breslau, daarna te Posen werkzaam, en die thans als officier in den strijd staat, hij was destijds gastprofessor de (sic) Brussel.

De hr. Militärverwaltungsoberrat Dr Petri zal U nader kunnen voorlichten over den in het geschetst verband door Prof. Reu gespeelde rol.

“Het Juristenblad” hebben wij van meteen gebruikt als een tribune der nieuwe, volksche gedachtenoriëntering. Tegenover de sabotage-houding van de Belgische magistratuur hebben wij vanaf de aanvang kordaat stelling genomen. Zoo is ons tijdschrift het in België eenige rechtskundige orgaan geworden dat den strijd heeft opgenomen. En met sukses, in dezen zin althans dat trots verlerlei (sic) tegenwerking en boycott (sic), het leefbaar is geworden en gebleven, alhoewel wij verstoken blijven van welke subsidies of hulpgelden ook.”¹³⁷⁶

Dit schrijven – dat later een belangrijk element zou worden in de bewijsvoering tegen Timmermans – kreeg gehoor en het bevel werd ingetrokken.

Inhoud als barometer van een Nieuwe Juridische Orde

Het Juristenblad hield er een gelijkaardige vormgeving als het *Rechtskundig Weekblad* op na. Elk nummer opende met een of twee rechtsgeleerde bijdragen, gevolgd door rechtspraak waaraan het tijdschrift het meest pagina's besteedde. De jurisprudentie werd geordend volgens de hiërarchische indeling van de gerechtelijke piramide, te beginnend bovenaan en eindigend met de administratieve rechtbanken.¹³⁷⁷ Regelmatig werden annotaties aan de behandelde zaken toegevoegd. Naast de rechtsleer en rechtspraak had *Het Juristenblad* ook aandacht voor wetgeving afkomstig van zowel de Belgische als de Duitse overheden. Elk nummer sloot af met de zogenaamde *Kleine Kronieken* waarin alle nieuwtjes over de gerechtelijke wereld werden samengebracht (zoals benoemingen van professoren, notarissen en magistraten, overlijdensberichten en de beslissingen die werden genomen in de schoot van de Vlaamse Conferentie bij de Antwerpse balie) en een bibliografische rubriek.

Op de vraag in hoeverre uit de inhoud af te leiden valt dat *Het Juristenblad* de Nieuwe Orde aanhing, moet een genuanceerd antwoord gegeven worden. Wat de

¹³⁷⁶ Inbeschuldigingstelling door de raad van Antwerpen, Archief J. Verstraete, 112.

¹³⁷⁷ Tot aan de Tweede Wereldoorlog waren administratieve rechtbanken weinig voorkomend in België. Onder druk van de Duitsers werden ze in het specifieke geval van de voedselvoorziening geïntroduceerd.

rechtspraak¹³⁷⁸ en wetgeving¹³⁷⁹ betreft, moet vastgesteld worden dat *Het Juristenblad* een 'normaal' juridisch tijdschrift was. Anders was het gesteld met de rechtsleer en – vooral – de rubriek *Kleine Kronieken*.

Zoals de meeste juridische periodieken opende *Het Juristenblad* elk nummer met een rechtsgeleerde bijdrage onder de rubriek *Artikels en Bijdragen*.¹³⁸⁰ De redactie deed haar uiterste best om de artikels te laten voldoen aan de hoogste wetenschappelijke standaarden. Een stevig onderbouwd betoog kon er immers voor zorgen dat het gedachtengoed van de Nieuwe Orde nog bredere ingang zou vinden. Alle juridische materies kwamen aan bod. Hierbij was de verheerlijking van de *Deutsche Grundlichkeit* nooit ver weg.¹³⁸¹ Een aantal fascistische topics,¹³⁸² zoals het traditionalisme en de aandacht voor de Germaanse wortels van het Vlaamse volk en

¹³⁷⁸ Uitspraken van allerhande rechtsprekende instellingen kwamen in de rubriek *Rechtspraak* terecht. In de laatste jaargang verscheen voor het eerst een *Overzicht der Rechtspraak* waarin samenvattingen van allerhande uitspraken per rechtsmaterie werden geordend. In vier jaar publiceerde *Het Juristenblad* 871 beslissingen. Getrouw aan het praktische opzet van het tijdschrift waren de geselecteerde zaken actueel, vooral omdat de oorlog ook zijn impact had op verschillende rechtstakken zoals het overeenkomstenrecht, familierecht enz. Slechts een verwaarloosbaar percentage (2%) dateerde van voor de oorlog. Net zoals andere tijdschriften kwamen vooral arresten van het Hof van Cassatie (34%) en de hoven van beroep (18%) aan bod. Wat de rechtspraak van de appelhoven betreft kwamen er bijna twee op de drie van Brussel (61%) en een derde van Gent (36%). Slechts twee zaken vonden hun oorsprong in Limburg en kwamen voor het beroepshof te Luik (3%). Hier zat de selectieprocedure voor iets tussen, want net zoals het *Rechtskundig Weekblad* publiceerde *Het Juristenblad* enkel zaken die in het Nederlands waren behandeld.

Bij de lagere rechtspraak kregen vooral de uitspraken van de rechtbanken van koophandel aandacht. Dat kan worden verklaard door het feit dat zij bevoegd waren voor inbreuken op de prijswetgeving (16%). Geografisch gezien kwamen de meeste zaken uit de provincie Antwerpen (13%). De geografische nabijheid van de zaken, of ze nu in eerste aanleg dan wel in beroep werden gevonnist, speelde een belangrijke factor voor de toevoer voor *Het Juristenblad*.

Het grootste verschil met de andere tijdens de oorlog verschijnende tijdschriften was dat *Het Juristenblad* ook uitspraken van de administratieve (4%) en de scheidsgerichten (9%) publiceerde. Beide instellingen waren door de Secretarissen-generaal op Duitse vraag geïntroduceerd om de problemen inzake voedselrantsoenering in te dijken.

¹³⁷⁹ *Het Juristenblad* publiceerde alleen regelgeving die zowel in het *Belgisch Staatblad* als in het Duitse *Verordnungsblatt* werd gepubliceerd. Het verschilde daarmee niet van andere tijdschriften.

¹³⁸⁰ In vier jaar tijd verschenen 172 artikels in *Het Juristenblad*, wat neerkwam op een gemiddelde van 43 per jaar en dus ongeveer één per nummer. Ook hier ligt het in het verlengde van het *Rechtskundig Weekblad*.

¹³⁸¹ "Dat men ons verkeersrecht aan het Duitse adapteert, aanzien we als een eerste stap naar een hoogst noodige internationale codificatie. Bovendien bestaat de *Strassenverkehrsordnung* reeds circa vier jaar en onderging ondertussen slechts vier detailwijzigingen. Ze heeft dus haar proeven van degelijkheid geleverd in een land waar men heel wat precieser is dan bij ons". De auteur ging nog verder en bekritiseerde de Belgische wetgever voor de povere vertaling van de Duitse teksten; R. ERKENS, "De Verkeersregeling van 8 juli 1941", *Juristenbl.* 1941-42, 129-134.

¹³⁸² J. VAN APELDOORN, "Fascistisch bestuursrecht", *Juristenbl.* 1942-43, 1185-1196.

zijn recht – of zelfs het Franse recht¹³⁸³ –, waren volop aanwezig in het tijdschrift. *Het Juristenblad* gebruikte overigens niet alleen het Duitse recht als voorbeeld, maar refereerde ook meermaals naar het Italiaanse fascistische recht.¹³⁸⁴

In de eerste jaargang publiceerden vooral de redactieleden, wellicht bij gebrek aan inzendingen van andere juristen. Vier auteurs vielen op door, over de vier jaargangen heen, minstens tien bijdragen te publiceren. Edgard Verheyden publiceerde het meest (11), op de voet gevolgd door Edgar Boonen (10) en rechter Paul Seghers (10).¹³⁸⁵ Deze drie Vlamingen kregen het gezelschap van de Nederlandse historicus en NSB-lid Lambertus Johannes van Apeldoorn (10).¹³⁸⁶ Zonder uitzondering hingen deze vier heren de Nieuwe Orde aan. In totaal verzorgden ze bijna een kwart van alle rechtsgeleerde bijdragen in het tijdschrift.

Het Juristenblad publiceerde ook vertaalde bijdragen van buitenlandse rechtsgeleerden zoals Carl Schmitt (1888-1985)¹³⁸⁷, Fritz Reu en Antonio Azara.¹³⁸⁸ Ook zij stonden bekend voor hun bereidwillige medewerking aan de Nieuwe Orde. Volgens Boonen reikte Fritz Reu die artikelen aan en waren zij puur wetenschappelijk of dienden zij als illustratie.¹³⁸⁹ Wat hun nationaliteit ook was, ze hingen allen dezelfde ideologie aan en maakten van het tijdschrift een perfect propaganda-instrument door de bezetting en de Duitse maatregelen te rechtvaardigen.

¹³⁸³ Bijvoorbeeld het betoog waarin Edgar Boonen poneerde dat het Franse recht zijn grondslagen vindt in de Germaanse traditie; E.B., “De Germaansche wortels van het Fransche recht”, *Juristenbl.* 1943-44, 1249-1254 en 1281-1290.

¹³⁸⁴ Bijvoorbeeld A. AZARA, “De grondgedachten van de Wetboeken van Mussolini”, *Juristenbl.* 1941-42, 225-236 en 255-264.

¹³⁸⁵ P. DE COCK, “Gemeentepolitiek aan de rand van de afgrond. Paul Seghers en de woelige jaren dertig in een provinciestad”, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het land van Dendermonde* 1994, 4-16.

¹³⁸⁶ P. J. KNEGTMANS, “Apeldoorn, Lambertus Johannes van (1886-1979)”, in *Biografisch Woordenboek van Nederland* (1880-2000), dl 6, <http://resources.huylens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/apeldoorn>.

¹³⁸⁷ Recent verschenen enkele werken over Schmitt en zijn gedachtegoed; J.-F. KERVÉGAN, *Que faire de Carl Schmitt?*, Paris, Gallimard, 2011, A. BUELA, D. CUMIN, S. PIETROPAOLI, *Carl Schmitt: diritto e concretezza*, Parma, Edizioni all'Insegna del Veltro, 2011; G. BALAKRISHNAN, *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*. New York, Verso, 2000.

¹³⁸⁸ Antonio Azara was een Italiaanse rechter en politicus. Hij werd voorzitter van het Italiaanse *Corte di Cassazione*. Na de oorlog moest hij zich verantwoorden voor collaboratie en het verdedigen van het fascisme, maar hij bewam de vrijspraak. Kort daarna verleende hij als minister van Justitie amnestie aan iedereen die voor 18 juni 1948 was veroordeeld omwille van een politiek misdrijf. Ik dank Angela Condello (Università Roma Tre) voor het aanleveren van deze informatie.

¹³⁸⁹ E. BOONEN, Nota betreffende de in betichtingstelling van den Tuchtraad, Archief J. Verstraete, 6.

Een intrigerend voorbeeld hiervan was de reactie van *Het Juristenblad* op de houding van het Hof van Cassatie ten opzichte van de door de bezetter geïnstalleerde administratieve rechtsmacht. Boonen reageerde eerder agressief op de beslissing van het hoogste hof om beslissingen van die administratieve rechters te hervormen. Hij bekritiseerde de beslissing van het Hof als volgt:

*“De rechtswetenschap is er niet om de rechtswetenschap. Rechtspraak en recht hebben slechts dan betekenis indien zij hun functies in de gemeenschap vervullen. Grondwettelijkheid omwille van de grondwettelijkheid is misschien een aangenaam tijdverdrijf maar heeft voor het leven en voor de werkelijkheid geen zin.”*¹³⁹⁰

De rechterlijke macht stond ten dienste van het volk en door de Duitse verordeningen te negeren bewees ze allerm minst een dienst aan het volk. Enigszins dreigend ging Boonen verder:

*“Deze instellingen vergeten, dat zij in feite in het geweldig gebeuren van thans volkomen onbeduidend zijn, en dat zeer veel moet geofferd worden voor betere toekomst. De nooden van ons volk zijn niet te lenigen met juridische spitsvondigheden, met wettelijkheid zonder meer, met grondwettelijkheid uit verzet, uit negativisme of uit overtuiging”.*¹³⁹¹

Opvallend is wel de afwezigheid van openlijk antisemitische artikels. Toch liet *Het Juristenblad* eenmaal haar ware aard zien.¹³⁹² Op zaterdag 28 juni 1941 publiceerde het tijdschrift namelijk de beslissing van de tuchtraad die joodse advocaten op het tableau hield goed zichtbaar achteraan het nummer, onder de rubriek *balieleven*.¹³⁹³ Het verslag bevatte de verontwaardiging over de manier waarop de stemming verlopen was. De redactie van *Het Juristenblad* reageerde met: *“We aarzelen echter niet om te verklaren dat wij met dezen gang van zaken alles behalve ingenomen zijn, en er ons niet bij kunnen neerleggen”*.¹³⁹⁴ Het vermoeden bestaat dat het bericht bewust werd opgenomen door de redactie van *Het Juristenblad*. Via de censuur en via een klacht

¹³⁹⁰ E. BOONEN, “Werkelijkheid en grondwettelijkheid. De administratieve rechtsmachten”, *Juristenbl.* 1941-42, 996.

¹³⁹¹ E. BOONEN, “Werkelijkheid en grondwettelijkheid. De administratieve rechtsmachten”, *Juristenbl.* 1941-42, 996.

¹³⁹² Dit onderdeel is vooral gebaseerd op het werk van J. VERSTRAETE, *Jodenverordeningen*.

¹³⁹³ “De beslissingen van den Tuchtraad der Orde van Advocaten te Antwerpen in zake joden en in het buitenland verblijvende advocaten en in zake de tabel voor het jaar 1940 – 1941”, *Juristenbl.* 1941, 591-592.

¹³⁹⁴ “De beslissingen van den Tuchtraad der Orde van Advocaten te Antwerpen in zake joden en in het buitenland verblijvende advocaten en in zake de tabel voor het jaar 1940 – 1941”, *Juristenbl.* 1941, 592.

die Timmermans bij van Randenborgh indiende,¹³⁹⁵ kwamen de gebeurtenissen ter ore van de Duitse bezettingsoverheid. Die kon, in tegenstelling tot Brussel waar de joden door een handig maneuver van stafhouder Braffort uit de wind werden gezet, niet de andere kant opkijken. Van Randenborgh ageerde snel en dwong de Antwerpse stafhouder Van Scharen, en bijgevolg de tuchtraad, de beslissing om joden op het tableau te houden te herzien.¹³⁹⁶

Het VNV-dagblad *Volk en Staat* – waarvan de Antwerpse correspondent en advocaat Jan Brans ook meewerkte aan *Het Juristenblad*¹³⁹⁷ – nam gretig het verhaal over, publiceerde zelfs de namen van zij die voor en tegen stemden en eindigde met de hoop dat de Vlaamse Conferentie zich niet zou laten kennen.¹³⁹⁸

Op 2 juli belegde de Vlaamse Conferentie een algemene vergadering met één agendapunt: De joden aan de balie.¹³⁹⁹ De motie verscheen drie dagen later in *Het Juristenblad* en liet weinig aan de verbeelding over:

*“De Vlaamsche Konferentie der Antwerpsche Balie vergaderde op 2 Juli en aanvaardde volgende motie: De Vlaamsche Konferentie der Balie van Antwerpen, in algemeene vergadering, op 2 Juli 1941, vaststellend dat Joden nog steeds als advocaat ingeschreven zijn op de tabel der Balie van Antwerpen; getrouw aan haar sinds jaren aangenomen houding tegenover het Jodenprobleem, protesteert tegen het op de tabel behouden der Joden; eischt hun onmiddellijke verwijdering daarvan, laakt de anti-nationale houding van de meerderheid van den Tuchtraad.”*¹⁴⁰⁰

Op 3 juli 1941 vergaderde de raad opnieuw en werd besloten de joden van het tableau te schrappen. Op 12 juli 1941 publiceerde *Het Juristenblad* volgend bericht:

“De Tuchtraad van de Balie van Antwerpen is teruggekomen op zijn besluit van 9 Juni 1941 waarbij Joden ingeschreven bleven op de tabel der Orde. Zulks geschiedde in zitting van 3 Juli 1941, daags nadat de Vlaamsche Conferentie der

¹³⁹⁵ J. VERSTRAETE, “De Antwerpse advocatuur en de Tweede Wereldoorlog”, 273.

¹³⁹⁶ Het volledige en gedetailleerde relaas staat neergeschreven in J. VERSTRAETE, *Jodenverordeningen*, 3-73.

¹³⁹⁷ DE REDACTIE, “Het verrichte werk en de taak van morgen”, *Juristenbl.* 1941, 657-658.

¹³⁹⁸ *Volk en Staat*, 1 juli 1941, 6.

¹³⁹⁹ J. VERSTRAETE, *Jodenverordeningen*, 64.

¹⁴⁰⁰ “De beslissingen van den Tuchtraad der Orde van Advocaten te Antwerpen in zake joden en in het buitenland verblijvende advocaten en in zake de tabel voor het jaar 1940-1941”, *Juristenbl.* 1941, 624.

*Balie van Antwerpen de in een vorig nummer afgedrukte motie had aangenomen.*¹⁴⁰¹

De redactie van het tijdschrift triomfeerde en eiste, door te benadrukken dat het besluit al een dag na het vorig nummer werd genomen, de overwinning op...

Het Juristenblad tijdens de oorlog: van kwaad naar erger

Aanvankelijk verliep alles vlot voor *Het Juristenblad*. Aan het einde van de eerste jaargang weerklonken dan ook triomfantelijke geluiden. De redactie meende dat *Het Juristenblad* voldeed aan een werkelijke behoefte en dat het in brede kringen steun en medewerking vond. In hoeverre dit correct is, valt moeilijk te achterhalen. In de historiografie bestaat bijvoorbeeld discussie over de omvang van de oplage, waarbij cijfers circuleren tussen de 800 en 1500 exemplaren.¹⁴⁰² Exacte cijfers zijn er niet, maar zelfs in de laatste jaargang kondigde *Het Juristenblad* zo een grote stijging in het aantal abonnementen aan dat bepaalde nummers voortijdig uitgeput raakten.¹⁴⁰³

Toch maakte het initiële enthousiasme al vlug plaats voor meer pessimistische geluiden. Aan het einde van het gerechtelijk jaar 1941-1942 valt te lezen: *“Een gemis aan werkzaamheid en ijver eenerzijds en aan begrip en geestelijken moed anderzijds kon herhaaldelijk worden vastgesteld”*, waardoor *Het Juristenblad* zijn verwachting op het vlak van medewerking moest bijsturen.¹⁴⁰⁴ Wellicht om medewerkers te ronselen, schreef de redactie een prijskamp uit ter waarde van 10 000 frank,¹⁴⁰⁵ een gigantische som geld in die tijd, voor de beste Nederlandstalige juridische studie die werd ingezonden. Het onderwerp was vrij, maar de tekst moest een bijdrage leveren voor de vooruitgang van de rechtswetenschap. Opnieuw speelde het Groot-Nederlandisme mee want *“Aan den prijskamp kan worden deelgenomen door alle Nederlandsch sprekende juristen uit België, Noord-Frankrijk en Noord-Nederland”*.¹⁴⁰⁶

Deze koersverandering was het gevolg van bepaalde ontwikkelingen in de Belgische gerechtelijke wereld die nauw verband hielden met het verloop van de oorlog. Tegen

¹⁴⁰¹ “De joden als advocaten ingeschreven te Antwerpen”, *Juristenbl.* 1941, 662.

¹⁴⁰² H. VAN GOETHEM, “Juristenblad, Het”, in *NEVB*, 1599.

¹⁴⁰³ “Abonnementsprijs”, *Juristenbl.* 1943-44, binnenkaft, nr. 14.

¹⁴⁰⁴ DE LEIDING, “Werk in het Teeken van Morgen”, *Juristenbl.* 1941-42, 1249-1250.

¹⁴⁰⁵ In 1942 verdiende een metaalarbeider per dag 61,68 frank. P. SCHOLLIERS, *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940. De enquête Davin*, Brussel, VUB, 1979, 17.

¹⁴⁰⁶ “Aan de lezers”, *Juristenbl.* 1943-44, binnenkant achterflap, nr. 13.

het begin van 1942 werd duidelijk dat de kansen op Duitse winst slonken.¹⁴⁰⁷ De magistraten van het Hof van Cassatie zagen hun kans en verklaarden de wetgevende bevoegdheden van de secretarissen-generaal sinds het begin van de oorlog onwettelijk en slaagden erin 's lands 'wetgevend apparaat' te immobiliseren.¹⁴⁰⁸ Boonen reageerde furieus en beschuldigde de rechterlijke macht *“die hare prerogatieven geheel had mogen behouden en door de bezettende overheid met groote tegemoetkoming werd behandeld”* van het bedrijven van politiek – en dus het overschrijden van haar bevoegdheid – en sabotage.¹⁴⁰⁹ Kort daarna verordende het militaire bestuur dat het niet meer geoorloofd was de rechtsgeldigheid van de besluiten van de secretarissen-generaal na te gaan.¹⁴¹⁰ Boonen zag deze verordening als een waarschuwing:

*“Het ingrijpen van den militairen Bevelhebber is slechts geschied na maanden lijdzaam toezien, en is een waarschuwing aan de rechterlijke macht zoowel als aan de advocatuur. Mocht deze waarschuwing de laatste zijn, die noodig is, en alle weldenkende rechtsbeoefenaars tot het inzicht brengen, dat de wet van het volk in zijn nooden en behoeften sterker en heiliger is dan alle legaliteit.”*¹⁴¹¹

Het oordeel van het Hof van Cassatie had, aldus de redacteurs van *Het Juristenblad*, het prestige van de rechterlijke macht voorgoed beschadigd.¹⁴¹² Het gerecht verkeerde, aldus de redactie, in een diepe crisis en een Duitse ingreep was nodig.¹⁴¹³

Deze harde uitval paste perfect in Boonens visie. Hij wou de magistratuur erop wijzen dat zij de plicht hadden het land draaiende te houden, zoniet zou ze niet de

¹⁴⁰⁷ In juni 1941 rolden met operatie Barbarossa de Duitse tanks Rusland binnen. Later dat jaar verklaarden de VS de oorlog aan Japan na de smadelijke aanval op Pearl Harbor. In een reactie daarop verklaarde Hitler de oorlog aan de VS. Het was het begin van het einde voor de Duitse oorlogsmachine.

¹⁴⁰⁸ Het Hof van Cassatie oordeelde dat de oprichting van administratieve rechtbanken geen juridische basis hadden. Toch was er nog niet echt een probleem omdat beroep openstond tegen de uitspraak voor het hof van beroep. Deze hoven hervormden evenwel zo goed als alle administratieve uitspraken, waardoor de Duitse overheid zijn beleid op het vlak van voedselbedeling gedwarsboomde. Om deze situatie te verhelpen verordende de bezettende macht dat beroep voor een rechterlijke instelling niet meer mogelijk was. Daarop verklaarde het Hof van Cassatie dat alle beslissingen van de secretarissen-generaal bij gebreke aan beroepsmogelijkheden niet wettelijk waren en zelfs tegen de grondwet indruisten.

¹⁴⁰⁹ E. BOONEN, “Werkelijkheid en grondwettelijkheid. De besluiten van de Secretarissen-Generaal”, *Juristenbl.* 1941-42, 1027.

¹⁴¹⁰ *Verordnungsblatt* nr. 76, 15 mei 1942.

¹⁴¹¹ E. BOONEN, “Werkelijkheid en grondwettelijkheid. De besluiten van de Secretarissen-Generaal”, *Juristenbl.* 1941-42, 1028.

¹⁴¹² DE LEIDING, “Werk in het teken van morgen”, *Juristenbl.* 1941-42, 1251-1252.

¹⁴¹³ DE LEIDING, “Bij het einde van den derden jaargang”, *Juristenbl.* 1942-43, 1281-1282.

bezetter maar wel het volk raken. Bovendien moet bij de redactie van het tijdschrift het bewustzijn gegroeid zijn dat de oorlog nog niet gewonnen was. Alleen dankzij een aantal trouwe medewerkers bleef *Het Juristenblad* verschijnen, “*trots de tegenkanting, de afzijdigheid en de onverschilligheid, waarvan de oorzaken niet dienen onderzocht te worden.*”¹⁴¹⁴ Het trend was gezet, het enthousiasme van de eerste twee jaargangen zwakte af.

Niet alleen externe factoren bezwaarden het tijdschrift, *Het Juristenblad* had ook te kampen met interne problemen. Volgens Boonen, slaagde Timmermans erin om zijn twee andere collega's mateloos te ergeren omdat hij niet consequent bleef in zijn beslissingen.¹⁴¹⁵ Omwille van zijn VNV-lidmaatschap slaagde hij erin meer en meer mandaten van de Duitse bezetter te bekomen – zo werd hij burgemeester van Antwerpen in 1944 – waardoor hij het blad volledig verwaarloosde. Vanaf de vierde jaargang verplichtten Jacob en Boonen hun hoofdredacteur om zich de facto terug te trekken. Jacob nam de administratie over, terwijl Boonen zich profileerde als redacteur.¹⁴¹⁶ Symptomatisch voor deze crisis was het gegeven dat er in de laatste jaargang geen enkel editoriaal verscheen. Daarom besloten Edgar Boonen en Herman Jacob om vanaf de vijfde jaargang de volledige publicatie voor hun rekening te nemen.¹⁴¹⁷ De realiteit haalde hen echter in.

Naar goede gewoonte schorste *Het Juristenblad* bij het ingaan van het gerechtelijk verlof zijn publicatie op 8 juli 1944. Onder normale omstandigheden zou het in september worden verdergezet met de vijfde jaargang. In september 1944 bevrijdden de geallieerden echter het grootste deel van België. De Belgische regering verbleef nog steeds in Londen zodat het land niet kon rekenen op een degelijke institutionele macht. Dit leidde ertoe dat de lokale bevolking het recht in eigen handen nam en (vermeende) collaborateurs bestrafte.¹⁴¹⁸ De Belgische overheid had evenwel een besluitwet aangenomen die stipuleerde dat elke inbreuk tegen de veiligheid van de Staat voor het Krijsgerecht moest komen.

Aan de Antwerpse balie hadden enkele ‘zwarte’ advocaten de vlucht genomen naar het buitenland, anderen doken onder en sommigen werden gearresteerd en voor de militaire rechtbank gebracht. Zo werden ook Jan Timmermans en Edgar Boonen

¹⁴¹⁴ DE LEIDING, “Bij het einde van den derden jaargang”, *Juristenbl.* 1942-43, 1283-1284.

¹⁴¹⁵ Zo ijverde Timmermans voor de introductie van een redactiecomité, maar hij voerde het idee al na enkele maanden terug af.

¹⁴¹⁶ E. BOONEN, Nota, Archief J. Verstraete, 4.

¹⁴¹⁷ E. BOONEN, Brief aan De Raedemaeker d.d. 10 december 1944, Archief J. Verstraete, 2.

¹⁴¹⁸ K. AERTS, “Repressie zonder maat of einde?” *De juridische reïntegratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, Faculteit letteren en wijsbegeerte, 2012.

beschuldigd van collaboratie. Timmermans kreeg de doodstraf, die in beroep werd bevestigd in 1946. De straf werd nooit uitgevoerd en omwille van zijn zwakke gezondheid werd Timmermans in 1952 vrijgelaten op voorwaarde dat hij zich nooit meer in Antwerpen zou vertonen. Hij verhuisde naar Brussel waar hij uiteindelijk in 1962 stierf.¹⁴¹⁹ De zaak van Boonen werd geseponneerd, maar hij bleef opgesloten in de gevangenis van Antwerpen van november 1944 tot januari 1945.

Boonen moest zich, net zoals de twee andere redacteurs van *Het Juristenblad*, verantwoorden voor de Tuchtraad van de Antwerpse balie die hen alledrie beschuldigde “te kort te zijn gebleven aan [hun] beroepslichten en de waardigheid der Orde te hebben gekrenkt door [hun] onvaderlandsche gedragingen tijdens de duitsche bezetting”. Het ging hierbij om aanklachten op grond van de klassieke feiten: deelname aan Duitse voordrachten, al dan niet in het kader van de vzw Vlaamsche Conferentie. De raad had al op 4 november 1944 besloten om advocaten tegen wie het Krijgsauditoraat een onderzoek had ingesteld voorlopig te schorsen.¹⁴²⁰ Een aantal Antwerpse advocaten werd veroordeeld voor hun (vermeende) medewerking aan *Het Juristenblad*, waarvan sommigen later werden vrijgesproken.¹⁴²¹

De drie redacteurs van *Het Juristenblad* ontsnapten hun tuchtsanctie niet. Jan Timmermans werd op 9 februari 1945 bij verstek van het tableau geschrapt. Zijn aanwezigheid bij of het organiseren van meetings waar Duitsers aanwezig waren, evenals het oprichten van de vzw Vlaamsche Conferentie en *Het Juristenblad* werden hem ten laste gelegd.¹⁴²² Hoewel Herman Jacob – verdedigd door Paul Struye – zijn rol in *Het Juristenblad* minimaliseerde, oordeelde de Tuchtraad over voldoende elementen te beschikken om hem van het tableau te schrappen. Wat Edgar Boonen betreft, beschikken we over de verweerconclusies die hij opstelde voor de Tuchtraad. Om deze enigszins te paaien, stelde Boonen zijn verweerschrift op in het Frans. Hij opende met het aanhalen van de grondwettelijke vrijheden van meningsuiting en pers. In één adem voegde hij daaraan toe dat *Het Juristenblad* gericht was op een gerechtelijk publiek en dus geen grote draagwijdte kende.¹⁴²³ Hij was van oordeel dat

¹⁴¹⁹ B. DE WEVER, “Timmermans, Jan”, in *NEVB*, 3072.

¹⁴²⁰ J. VERSTRAETE, “De Antwerpse advocatuur en de Tweede Wereldoorlog”, 289.

¹⁴²¹ Het ging om de advocaten Antoon Fimmers en Richard Bruneel die enkele artikels hadden geschreven in *Het Juristenblad*, bijvoorbeeld R. BRUNEEL, “De wetgeving betreffende huurovereenkomsten”, *Juristenbl.* 1941, 201-202; R. BRUNEEL, “Het nieuwe huurbesluit”, *Juristenbl.* 1943-1944, 35-37; A. FIMMERS, “Het rechterlijk akkoord of faillietvoorkomende concordaat. Naar aanleiding van het besluit van 9 september 1940”, *Juristenbl.* 1941-42, 801-816; 833-848; 865-874 en 897-904.

¹⁴²² J. VERSTRAETE, “De Antwerpse advocatuur en de Tweede Wereldoorlog”, 290.

¹⁴²³ E. BOONEN, Nota, Archief J. Verstraete, 5.

hij ook niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor de anonieme bijdragen in het tijdschrift, want de verantwoordelijke uitgever was Jan Timmermans. Verder minimaliseerde hij zijn rol in de redactie:

“Pour le Juristenblad Timmermans était l’éditeur responsable et le rédacteur en chef. C’est lui qui a fait toutes les démarches auprès des autorités et qui a traité avec l’imprimerie. La rédaction et la mise en page du Juristenblad pendant les trois premières années n’ont pas été faites par moi. Pendant ces trois premières années mon travail consistait à résumer la jurisprudence et à demander aux juristes que je connaissais ou qui m’étaient désignés par Timmermans ou Jacob.”¹⁴²⁴

Hij vermeldde voorts dat hij drie jaar lang niet wist wat de inhoud van een volgend nummer zou zijn. Bovendien dacht hij er herhaaldelijk aan om zijn bezigheden in de redactie te staken. Op de beschuldiging dat hij zou meegewerkt hebben aan een propagandatijdschrift reageerde Boonen gewoonweg verbouwereerd:

“Het is de eerste maal sinds vier jaar dat ik verneem, dat het Juristenblad een orgaan van propaganda ten gunste van de vijand zou geweest zijn. Het Juristenblad werd noch geredigeerd, noch gefinancierd door Duitschers. Speciale gunsten van de Duitschers heeft het nooit ontvangen. Sinds meer dan één jaar waren er meoilykheden (sic) met de Duitse Propagandastaffel wegens de heerschende papierbeperving [...].”¹⁴²⁵

Bovendien vond hij het onheus dat medewerkers van andere juridische periodieken die waren blijven verschijnen niet in de problemen kwamen. Hij viseerde specifiek het *Rechtskundig Tijdschrift* dat ook artikels opgenomen had over het Duitse en Italiaanse recht en stelde de vraag of het daarom ook een propagandatijdschrift was.

Boonen riep ook enkele verzachtende omstandigheden in door te verwijzen naar zijn arrestatie op 10 mei 1940. Mocht hij nooit gedeporteerd zijn, dan was hij wellicht nooit in contact gekomen met Jan Timmermans en had hij wellicht nooit meegewerkt aan *Het Juristenblad*. Bovendien stelde hij zich vragen bij het stilzwijgen van de tuchtraad, die nooit een terechtwijzing uitte richting de jonge advocaat terwijl in Brussel en Gent collaborerende advocaten op de vingers werden getikt. En, ging Boonen verder, welke maatstaf hanteerde de tuchtraad om te beoordelen of een bepaalde gedraging onvaderlands was. Hij ergerde zich aan de vervolging, temeer omdat hij vele Belgen succesvol verdedigd had voor de Duitse militaire gerechten,

¹⁴²⁴ E. BOONEN, Notes, Archief J. Verstraete, 2.

¹⁴²⁵ E. BOONEN, Nota betreffende de in betichtingstelling van den Tuchtraad, Archief J. Verstraete, 5.

waar zijn Duitse talenkennis en zijn scherpzinnigheid, als expert in het Duitse strafrecht, enorm geapprecieerd werden.¹⁴²⁶

De Antwerpse tuchtraad sabelde Boonen echter genadeloos neer. De advocaat had erkend secretaris te zijn van de Vlaamse Conferentie 1940-1941 en had een weinig gesmaakte openingsrede gegeven terwijl er Duitse officieren in de zaal zaten. De tuchtraad achtte Boonen niet waardig op het tableau van de orde ingeschreven te blijven. Het Antwerpse hof van beroep bevestigde de schrapping, waardoor Boonen zijn activiteiten als advocaat moest staken en zich in alle stilte terugtrok. Na de tuchtprocedure werd Boonen op de lijst van de krijgsauditeur geplaatst, waardoor hij automatisch – in navolging van de besluitwet van 19 september 1945 ter invoering van de burgerlijke epuratie – zijn politieke en burgerlijke rechten verloor.¹⁴²⁷ Uiteindelijk werd hij in zijn rechten hersteld (1950) en werd hij weer opgenomen op het tableau (1951).¹⁴²⁸

Greep naar de macht? Het Tijdschrift voor Administratie

Het Juristenblad was evenwel niet het enige tijdschrift met een ‘zwarte rand’. Het VNV, dat een niet onbelangrijke rol speelde in de geschiedenis van *Het Juristenblad*, hing ook een nieuwe bestuurlijke indeling aan van het land. In dat licht moet de oprichting van het *Tijdschrift voor Administratie* worden gezien.

In september 1941 verscheen de eerste aflevering van het *Tijdschrift voor Administratie*. Het werd uitgegeven door het Studiecentrum voor Administratieve Wetenschappen, een genootschap dat kort vóór de oorlog werd opgericht om de ontwikkeling van het administratief recht en de bestuurswetenschap in Vlaanderen in het Nederlands te bevorderen. In 1939 organiseerde het een internationale conferentie over een actueel thema: de invoering van de Raad van State. Na de augustusdagen van 1940 bleef het even stil, maar het dook in 1941 terug op onder leiding van Hendrik de Coster, die onmiddellijk ook directeur werd van het tijdschrift. Hoofdredacteur was Victor Boon, professor aan de universiteit van Gent en voormalig hoofdredacteur van het *Tijdschrift der Gemeentebesturen*. De andere redactieleden waren Zeger Van Hee, J. Evers, professor aan het hoger instituut voor bestuurswetenschappen en Raymond Van der Borght, advocaat te Brussel.

¹⁴²⁶ E. BOONEN, Nota, Archief J. Verstraete, 4-5.

¹⁴²⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 109-110.

¹⁴²⁸ J. VERSTRAETE, “De Antwerpse advocatuur en de Tweede Wereldoorlog”, 297.

Het maandblad besprak elk aspect van het administratief recht zoals inkwartiering en opeisingen,¹⁴²⁹ bevoorrading en rantsoenering,¹⁴³⁰ maar ook de veranderingen voor bestaande besturen¹⁴³¹ of de oprichting van nieuwe administraties onder invloed van de bezetting.¹⁴³²

Elk nummer opende met enkele rechtsgeleerde bijdragen gevolgd door rechtspraak, een rubriek met vragen en antwoorden, besluiten en verordeningen en boekbesprekingen. Het tijdschrift stelde zich een drieledig doel voor ogen: praktisch, wetenschappelijk en cultureel.

Doelstellingen van het Tijdschrift voor Administratie

Net zoals alle voorgaande Nederlandstalige juridische tijdschriften had het *Tijdschrift voor Administratie* een cultureel doel voor ogen. In de traditie van de andere Nederlandstalige periodieken probeerde het de ambtenaren bewust te maken van het belang van een correct taalgebruik.¹⁴³³ Nog voor de oorlog was het aantal Vlamingen in de ambtenarij aanzienlijk toegenomen, maar de bezetting bracht enigszins onverwacht Vlaamse ambtenaren aan het roer van administratieve instellingen. *“En hoe dikwijls moeten zij met ergernis vaststellen dat zij slecht worden bijgestaan. Hoe vaak stooten zij niet op onbegrip en bekrompenheid. Een gesloten, zelfbewust Vlaamsch ambtenarenkorps met een vaste traditie en een eigen ethos bestaat er niet en dit gebrek doet zich pijnlijk gevoelen”*.¹⁴³⁴ De bedoeling van het tijdschrift was de Vlaamse ambtenaar zijn vakkennis te laten uitbreiden en vooral op juridisch gebied te ontwikkelen. Al voor de oorlog werd aandacht geschonken aan de scholing van ambtenaren, maar er ontbrak alleen nog een Vlaams tijdschrift, *“een wapen, waarvan de werking doorslaggevend kan zijn”*.¹⁴³⁵ Net als het *Rechtskundig Weekblad* wilde het een tegengewicht vormen tegen de Franstalige tijdschriften. Met dit doel voor ogen smolt het *Tijdschrift voor Administratie* samen met het *Tijdschrift der Gemeentebesturen* *“dat sinds zes en dertig jaar op een voortreffelijke wijze onze gemeentesecretarissen heeft*

¹⁴²⁹ “Opeischingen en inkwartiering van de Duitse weermacht”, *T. Adm.* 1941-42, 85-87 en 122-124.

¹⁴³⁰ J. ARNOUITS, “Wezen en doel van den gemeentelijken bevoorradingdienst”, *T. Adm.* 1942-43, 16-21.

¹⁴³¹ W. VAN KEYMEULEN, “Wijzigingen in het statuut der provinciën en gemeenten”, *T. Adm.* 1941-42, 247-268; F. WILDIERS, “Over werkzaamheden der Bestendige Deputaties”, *T. Adm.* 1941-42, 444-450; F.A. VAN UYTVEN, “De rechtstoestand van het provinciepersoneel”, *T. Adm.* 1941-42, 451-454; A. VERSTRAETE, “De autonomie der gemeenten”, *T. Adm.* 1942-43, 49-55.

¹⁴³² J. EVERS, “Beschouwingen over de economische administratie”, *T. Adm.* 1941-42, 193-219; F. MÜSSEL, “Het civiel bestuur in Luxemburg”, *T. Adm.* 1942-43, 289-300.

¹⁴³³ P. ROCK, “Onze Nederlandsche bestuurstaal”, *T. Adm.* 1941-42, 271-272 en 306-307, G. DE WINTER, R. SCHRIJVERS, “Ons recht in ons taalgebouw”, *T. Adm.* 1941-42, 455-458.

¹⁴³⁴ DE REDACTIE, “Ter inleiding”, *T. Adm.* 1941-42, 1.

¹⁴³⁵ DE REDACTIE, “Ter inleiding”, *T. Adm.* 1941-42, 1.

voorgelicht en gesteund. Het past hier een hulde te brengen aan den heer Léon Bauwens die er samen met Prof. V. Boon, gedurende al dien tijd zijn beste krachten heeft aan gewijd”.¹⁴³⁶

Het *Tijdschrift voor Administratie* wenste naast een strijdblad ook wetenschappelijk en praktisch te zijn. Om dat te garanderen zocht de redactie medewerkers uit de academische wereld en uit de bestuurlijke kaders. De redactie streefde er wel naar dat de vooropgestelde principes die in het tijdschrift hun weerklink zouden vinden wetenschappelijk onaanvechtbaar zouden zijn. “Maar”, zo beweerde de redactie, “onze hoofdbedoeling is toch deze: aan de ambtenaren ook in de gemeentelijke en provinciale kaders een betrouwbaar studiemiddel te verschaffen. Wij denken hierbij voornamelijk aan de gemeentesecretarissen, op wie thans een zoo groote last en verantwoordelijkheid drukt”.¹⁴³⁷

Die last en verantwoordelijkheid kwam er door de bezetting en de gevolgen voor elk administratief echelon. Het openingseditoriaal drukte de lezer op het hart dat er in Europa nieuwe ontwikkelingen waren op het vlak van het administratief recht die het wezen van het bestuur voorgoed zouden veranderen. De redactie was met andere woorden overtuigd van een nieuwe administratieve orde.

Tijdschrift van het VNV

Het *Tijdschrift voor Administratie* was naast *Het Juristenblad* duidelijk een collaboratieblad en – zo men wil – de aangebrande versie van het *Tijdschrift der Gemeentebesturen*. Het Studiecentrum voor Administratieve Wetenschappen kon als uitgever vooral rekenen op medewerkers verbonden met het VNV. De organisatie ondersteunde volop de bestuurlijke Nieuwe Orde en probeerde het Duits, nationaalsocialistisch administratief recht op een wetenschappelijke en neutrale leest te schoeien.¹⁴³⁸ De publicatie van het nieuw tijdschrift paste volledig in die doelstelling.

Het openingseditoriaal stipuleerde expliciet dat er met het tijdschrift geen politiek doel werd nagestreefd en dat de samenstelling van de medewerkers dat bewees. Onder hen bevonden zich onder de vaste medewerkers Maurits Langohr, Lode Claes (1913-1997)¹⁴³⁹ en Jan Timmermans, stuk voor stuk mensen betrokken bij het VNV en aanhangers van de Nieuwe Orde. Het tijdschrift publiceerde artikelen over

¹⁴³⁶ DE REDACTIE, “Ter inleiding”, *T. Adm.* 1941-42, 2.

¹⁴³⁷ DE REDACTIE, “Ter inleiding”, *T. Adm.* 1941-42, 2.

¹⁴³⁸ N. WOUTERS, *De Führerstaat: overheid en collaboratie in België (1940-1944)*, Tielt, Lannoo, 2006, 46.

¹⁴³⁹ Claes studeerde rechten en politieke en sociale wetenschappen aan de KU Leuven en vestigde zich als advocaat te Antwerpen in 1936. Hij moet dus Edgar Boonen gekend hebben.

fascistische onderwerpen van de hand van Italiaanse¹⁴⁴⁰ of Duitse auteurs¹⁴⁴¹ of over Duitse administratieve zaken.¹⁴⁴²

Enkele afleveringen bevatten uitgebreide studies over de bevoegdheid van de secretarissen-generaal in tijden van oorlog.¹⁴⁴³ Andere bespraken dan weer de problematiek van de grote stedelijke agglomeraties,¹⁴⁴⁴ een ander belangrijk thema voor de Duitse bezettingsoverheid.¹⁴⁴⁵ Het meest provocerende artikel – naar hedendaagse normen – behandelde het ‘zigeunerprobleem’. De bijdrage opende met enkele clichébeelden van zigeuners:

“De mannen, die geslepen makelaars zijn, ontmoet men op alle vermaarde paardenmarkten. De vrouwen doen aan waarzeggerij. De kinderen trachten hun dagelijksch brood af te bedelen; alle voorbijgangers worden lastig gevallen. Voor de dorpelingen is de aanwezigheid van dit eigenaardige volkje een echte plaag: mondbehoefden worden zelden « aangekocht », paardenvoeder wordt steeds ter plaatse « gevonden »...en de gemeentepolitie is – althans in ons land – niet bij machte om op ernstige wijze op te treden.”¹⁴⁴⁶

L.C. Platteau, de auteur van het artikel, zag, na een korte bespreking van de Duitse en Franse wetgeving, maar een oplossing: *“het zwerven verhinderen.”* Hij achtte België

¹⁴⁴⁰ G. ORTOLANI, “De gemeenten en provincien in de fascistische ordening”, *T. Adm.* 1942-43, 385-400.

¹⁴⁴¹ JOBST, “Het Duitsch gemeenterecht”. *T. Adm.* 1942-43, 2-15; VON ZWIEDINECK-SÜDENHORST, “Inrichting en beteekenis van de Duitse Verwaltungsacademie”, *T. Adm.* 1942-43, 110-117; STUCKART, “De taak eener nieuwe administratieve wetenschap”, *T. Adm.* 1942-43, 433-443.

¹⁴⁴² J. HERREMAN, “Het Duitse staatsaangehörigheidsrecht”, *T. Adm.* 1941-42, 57-87; P. DUMOULIN, “Het statuut van de rijksambtenaar in Duitschland”, *T. Adm.* 1942-43, 236-250.

¹⁴⁴³ H. DE COSTER, “Bezetting en soevereiniteit”, *T. Adm.* 1941-42, 385-422; H. DE COSTER, “Het cassatiehof in staat van nood”, *T. Adm.* 1942-43, 241-249.

¹⁴⁴⁴ V. BOON, “De vereeniging van gemeenten”, *T. Adm.* 1941-42, 49-63; V. BOON, “De vereeniging van gemeenten en de wetgevende bevoegdheid der secretarissen-generaal”, *T. Adm.* 1941-42, 241-246; H.-P. IPSEN, “Vorming en bestuur der groote gemeenten in Duitschland”, *T. Adm.* 1941-42, 481-507; G. DUBOIS, “De wettelijkheid van de besluiten tot oprichting van de Groote Agglomeraties”, *T. Adm.* 1942-43, 154-172; V. BOON, “Het arrest van 11 december 1942 van de 6de kamer van het beroepshof te Brussel over de wettelijkheid van de eenmaking van Groot-Antwerpen in verband met de Belgische wetgeving”, *T. Adm.* 1942-43, 193-205.

¹⁴⁴⁵ Het vraagstuk over de stedelijke agglomeraties stamde al uit de negentiende eeuw en was het gevolg van de industrialisering en de daaruit voortvloeiende socio-economische problemen. De verstedelijkte randgemeenten kenden dezelfde problemen als de kernstad. Velen meenden dat een gecentraliseerd bestuur de problemen kon oplossen. Tijdens het Interbellum kwamen er voorstellen tot fusies, maar die werden door de ‘heilige’ gemeentelijke autonomie niet doorgevoerd. De bezetting bracht deze centralisatiebeweging in een stroomversnelling. De Duitsers hadden immers ervaring met stedelijke agglomeraties vermits er tijdens het Interbellum heel wat steden in Duitsland zich hadden verenigd. Bovendien ging het nazisme uit van een centraal bestuur waardoor fusies van grootsteden een logische stap was; N. WOUTERS, *De Führerstaat*, 112-123.

¹⁴⁴⁶ L.C. PLATTEAU, “Het zigeunerprobleem”, *T. Adm.* 1941-42, 79.

zelfs de perfecte testcase omwille van het lage aantal zigeuners. Hij stelde het volgende voor:

“De personen die ten volle 18 jaar oud zijn, zouden worden ondergebracht in een groot kamp; zij zouden – elk volgens bekwaamheid en krachten – bepaalde arbeid verrichten. Er zou natuurlijk naar gestreefd worden de jongsten op te leiden tot bekwame vaklieden – de vrouwen tot flinke huishoudsters – die zich onder speciaal toezicht buiten het kamp zouden kunnen vestigen. De personen die de leeftijd van 18 jaar nog niet hebben bereikt, zouden worden toevertrouwd aan den dienst voor kinderbescherming.”¹⁴⁴⁷

Bovendien poneerde de auteur dat zijn visie perfect haalbaar was binnen de bestaande Belgische wetgeving.

Een andere uiting van collaboratie was de verheerlijking van Staf de Clercq toen die in 1942 overleed. Het overlijdensbericht dat de redactie liet opnemen – waarbij de neutraliteit van het tijdschrift werd benadrukt – sprak boekdelen:

“Op 22 oktober l.l. overleed te Gent den Heer Staf De Clercq, leider van het Vlaamsch Nationaal Verbond. De Vlamingen, die zich steeds verwijderd voelden van 's lands bestuur, waren bijzonder gevoelig voor de hen thans door de gewijzigde tijdsopvattingen geboden kansen en wisten dadelijk door het optreden van den afgestorvene, een politiek peil te bereiken, dat aan de vorige generatie was ontzegd gebleven.

Deze zijde van de bedrijvigheid van Staf De Clercq mocht door het “Tijdschrift voor Administratie” niet verzwegen worden. Ons neutraal blad brengt eerbiedig hulde aan de nagedachtenis van een nationaal figuur.”¹⁴⁴⁸

Het tijdschrift kende al bij al succes, vooral bij de Vlaamse provincie- en gemeentebesturen.¹⁴⁴⁹ Het uitgeven ervan baarde het Studiecentrum even kopzorgen maar *“spoedig waren ook deze uit de weg geruimd dank zij de belangstelling van het gansche Vlaamsche volk voor het tijdschrift. Thans telt onze uitgave ±800 abonneuten, hetgeen voldoende is om zich zelf te bedruipen.”¹⁴⁵⁰* Ook het jaar daarna steeg het aantal abonnees.¹⁴⁵¹ In de derde jaargang milderde het tijdschrift zijn toon. Was de redactie zich bewust dat de oorlog verloren was? Hoe dan ook verscheen het tijdschrift voor

¹⁴⁴⁷ L.C. PLATTEAU, “Het zigeunerprobleem”, *T. Adm.* 1941-42, 80.

¹⁴⁴⁸ DE REDACTIE, “In Memoriam”, *T. Adm.* 1942-43, 90.

¹⁴⁴⁹ “Bij het einde van den eersten jaargang”, *T. Adm.* 1941-42, 530.

¹⁴⁵⁰ A. BARÉ, “Verslag van den heer A. Baré, penningmeester”, *T. Adm.* 1941-42, 509.

¹⁴⁵¹ DE REDACTIE, “Bij het einde van den tweeden jaargang”, *T. Adm.* 1942-43, 529.

een laatste keer in mei 1944. Kort daarop landden de geallieerden op de stranden in Normandië...

Tussenbesluit

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleven al bij al veel juridische tijdschriften gewoon verschijnen zonder noemenswaardige wijziging in redactie of filosofie. Collaboratie lijkt slechts bij twee titels aanwezig: *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Administratie*. Beide zagen zich gesteund door de Duitse bezetter of door verenigingen die bij de collaboratie betrokken waren. Niet toevallig is de inbreng van het VNV bij beide tijdschriften groot. Via deze kanalen kon de partij van Staf De Clercq 'zieltjes winnen' en de lezer overtuigen van een nieuwe orde, zowel op juridisch als administratief vlak. Zo was ook de Duitse bezettingsmacht gebaat bij de publicatie van beide tijdschriften. Elementen als de 'Germaanse volksaard' werden meer dan eens beklemtoond door de auteurs van verschillende bijdragen. In die zin vloeiden beide tijdschriften ook logisch voort uit de Vlaamse Beweging waarvan de gangmakers hun kans zagen om eindelijk het Vlaamse volk in alle zijn rechten hersteld te zien.

Opnieuw wordt hier bevestigd dat verenigingen nood hebben aan een tijdschrift. Net toen er een nieuw bestuur aan het roer kwam van de Vlaamse Conferentie viel de Antwerpse trots in de juridische literatuur, het *Rechtskundig Weekblad*, weg. Het *Juristenblad* moest die leegte opvullen. Het *Tijdschrift voor Administratie* lenigde dan weer de nood voor het Studiecentrum van Administratieve Wetenschappen.

Beide titels teerden bovendien op het succes van hun bekende voorgangers. *Het Juristenblad* refereerde expliciet naar het *Rechtskundig Weekblad*. Het *Tijdschrift voor Administratie* kon gezien worden als de opvolger van het vooroorlogse *Tijdschrift der Gemeentebesturen*. De belangrijkste vraag is evenwel wat de impact was van deze collaboratietijdschriften. Opvallend is dat het fenomeen zich vooral aan Vlaamse zijde voordeed. We hebben geen weet van Franstalige collaboratietijdschriften, hoewel ook aan Waalse zijde Duitsgezinde bewegingen bestonden. *Het Juristenblad* werd na de oorlog letterlijk doodgezwegen. René Victor verwees er niet naar in zijn overzichten van de Nederlandstalige literatuur. Pas naar aanleiding van de jubileumviering van de Vlaamse Conferentie vermeldde hij het in zijn historisch overzicht. Veel Vlaamse juristen sympathiseerden niet met de achterliggende ideologie van deze collaboratietijdschriften. Het heeft er alle schijn van dat zij enkel werden aangekocht om op de hoogte blijven van wat er leefde in de Vlaamse gerechtelijke praktijk. De bladen verdwenen na de oorlog vrijwel onmiddellijk uit de rekken, al beschikken enkele universiteiten en particulieren over de exemplaren in

hun kelders. Zowel het *Tijdschrift voor Administratie* als *Het Juristenblad* werden na de oorlog zelden vernoemd.

Besluit hoofdstuk IV

De drie decennia tussen 1914 en 1944 waren voor de juridische tijdschriften een tijd van ongeziene crisis. Beide wereldoorlogen voerden een schifting door onder de periodieken. Alleen de sterkste overleefden met name degene die konden teren op voldoende abonnees – en bijgevolg voldoende centen – om de publicatie te garanderen. Opvallend is dat het vooral gespecialiseerde tijdschriften waren die van de markt verdwenen. Algemeen juridische periodieken keerden al bij al snel terug, vooral omdat ze een ruimer publiek konden aanspreken.

Even leek het erop alsof het activisme de ontwikkeling van de Nederlandstalige juridische tijdschriften zou doen ophouden, maar de politieke ontwikkelingen tijdens de jaren 20, waarin de Vlaamse Beweging steeds meer slagen thuis haalde, gaf hen het nodige duwtje in de rug. Het *Rechtskundig Tijdschrift* herleefde als weleer toen de eerste voorstellen voor de taalwet in gerechtszaken werden gelanceerd. Het *Rechtskundig Weekblad* heeft zijn succes te danken aan die taalwet, in combinatie met de Nederlandstalige universiteit. Alleen dat deed de mentaliteit onder de Vlaamse juristen wijzigen en overtuigde hen dat het gebruik van het Nederlands in de rechtstaal nodig was. René Victor en zijn tijdschrift beseften maar al te goed dat zonder die wetgeving het RW tot een flop kon herleid worden. Vanaf dan was er voor het eerst een echte nood aan Nederlandstalige tijdschriften, echter zonder het doorgedreven flamingantisme. Het *Rechtskundig Weekblad* en zijn hoofdredacteur geloofden nog steeds in een unitair België terwijl het *Tijdschrift voor Notarissen* ook als een Belgisch-nationalistisch initiatief moet worden gezien. Het nationalisme bleef met andere woorden een belangrijke drijfveer in het ontwikkelen van periodieken.

Toch mag het *Rechtskundig Weekblad* niet geringschat worden. Vooreerst gaf het de aanzet tot andere Nederlandstalige initiatieven waarvan het *Tijdschrift voor Notarissen* het eerste belangrijke was. Victor was ook bij dit tijdschrift als medewerker – althans in naam – betrokken. Verder legde de Antwerpse advocaat met zijn weekblad de basis voor ontwikkelingen die na de Tweede Wereldoorlog hun beslag zouden vinden. Met de blik gericht op Nederland en gesteund door coryfeeën als Emiel Van Dievoet, ontwaren we de fundamenten van de Belgisch-Nederlandse samenwerkingsverbanden tussen juristen die na 1945 opgang maakten. Uiteindelijk zal die grensoverschrijdende samenwerking resulteren in het *Tijdschrift voor Privaatrecht*.

De Nieuwe Orde kon tijdens de jaren 30 zeker op interesse rekenen van de Belgische juristen, vooral in Vlaanderen. De overweldigende Duitse oorlogsmachine en de bijhorende cultuurpolitiek openden de deur voor Vlaamse juristen, verbonden met het VNV, om zich intellectueel uit te leven in zogenaamde collaboratietijdschriften. Vooral de Antwerpse juristen bleken actief in beide titels, *Het Juristenblad* en het *Tijdschrift voor Administratie*. In de havenstad was er immers een collaboratiebestuur in de Vlaamse conferentie en waren er geen andere balieverenigingen. In Brussel heerste er een sfeer van patriottisme, dat door een eensgezinde balie en vooral door een stilzwijgend *Journal des Tribunaux* werd veruitwendigd. De impact van de (Vlaamse) collaboratietijdschriften mag niet worden overschat: zij bestonden bij de gratie van de Duitsers en konden alleen blijven bestaan omdat ze konden bijdragen tot de Duitse doelstellingen om fascistische en zelfs nazistische ideeën ingang te laten vinden. Haast vanzelfsprekend kenden beide titels geen publicatie meer na de oorlog en kon het tijdschriftenlandschap, na de grote drooglegging in 1943, zich gaandeweg herstellen

HOOFDSTUK V:

NAOORLOGSE EVOLUTIES VAN DE JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN (1944-2014)

Inleiding

In dit laatste hoofdstuk staan de naoorlogse evoluties van de juridische tijdschriften centraal. Het hoofdstuk is chronologisch opgebouwd.

Het eerste deel behandelt de periode 1944 tot en met het midden van de jaren 1970, met de verdere ontwikkeling van het *Rechtskundig Weekblad* en het *Journal des Tribunaux* en het ontstaan van twee nieuwe belangrijke en vrij algemene juridische tijdschriften, het *Revue critique de jurisprudence belge* in 1947 en het *Tijdschrift voor Privaatrecht* in 1964.¹⁴⁵² Er wordt vervolgens ook aandacht besteed aan gespecialiseerde juridische tijdschriften die in deze periode het levenslicht zagen.

Het tweede deel betreft de periode 1970-1985, toen de juridische tijdschriften geconfronteerd werden met moeilijkheden. Het grote aantal nieuwe tijdschriften bleek niet altijd een positieve evolutie. Rationalisatie drong zich op. De bestaande moeilijkheden werden nog versterkt door de oliecrisis van 1973 en een wereldwijde economische crisis die daaruit voortvloeyde.¹⁴⁵³

Het derde deel gaat ten slotte in op een aantal recente ontwikkelingen inzake de juridische tijdschriften in België.

¹⁴⁵² In de strikte zin van het woord zijn die twee tijdschriften niet algemeen. Beide spitsen zich toe op het privaatrecht, al omvat die term heel wat rechtstakken.

¹⁴⁵³ D. HEIRBAUT, *Een beknopte geschiedenis van het sociaal, het economisch en het fiscaal recht*.

Continuïteit met het interbellum: de periode 1944-1970

De Eerste Wereldoorlog was een belangrijk cesuurmoment in de geschiedenis van de juridische tijdschriften in België. De oorlogsomstandigheden richtten niet alleen een grote ravage aan in het tijdschriftenbestand, maar bovendien kregen de overlevende het hard te verduren in de moeizame eerste jaren van de heropbouw.¹⁴⁵⁴

In vergelijking daarmee was de Tweede Wereldoorlog niets meer dan een pauze. Onder de Duitse cultuurpolitiek bleven heel wat tijdschriften verschijnen tot in 1943.¹⁴⁵⁵ Het gevolg was dat heel wat redacties klaar waren om onmiddellijk terug op te starten na de oorlog. Zo verscheen het *Tijdschrift voor Notarissen* vrijwel direct na de bevrijding met een dubbel nummer voor de maanden september en oktober 1944. Het was exclusief gewijd aan de besluitwetten van de regering in ballingschap.¹⁴⁵⁶ Het *Journal des Juges de Paix* besloot in een speciaal nummer alle gerechtszaken op te nemen die tijdens de bezetting niet gepubliceerd konden worden.¹⁴⁵⁷ Ook de algemene juridische tijdschriften ontwaakten uit hun winterslaap, met het *Journal des Tribunaux* als haantje de voorste.

Het *Journal des Tribunaux*

Léon Hennebicq, de vooroorlogse hoofdredacteur en sterkhouders van het *JT*, was bij het uitbreken van de oorlog overleden. Met het einde van de oorlog in het vooruitzicht, werd op zoek gegaan naar een nieuwe hoofdredacteur, om de erfenis van Picard en Hennebicq in ere te houden. Men kwam al snel uit bij Charles Van Reepinghen (1903-1966),¹⁴⁵⁸ die voor de oorlog al redactiesecretaris

¹⁴⁵⁴ Zie pagina 191-199.

¹⁴⁵⁵ Zie pagina 246-278.

¹⁴⁵⁶ *T. Not.* 1944, 129-160.

¹⁴⁵⁷ O.M., "Bureau Permanent. Réunion du 23 octobre 1944. Assemblée statutaire", *T. Vred.* 1945, 4.

¹⁴⁵⁸ Charles Van Reepinghen behaalde zijn diploma in de rechten aan de ULB (1924) en schreef zich daarna in aan de Brusselse balie. Tijdens de oorlogsjaren was hij voorzitter van de *Conférence du Jeune Barreau* en lid van de raad van de orde (1941). In 1954 verkozen de Brusselse advocaten hem tot stafhouder. Ondertussen was hij ook assessor bij de Afdeling Wetgeving van de Raad van State. Vanaf 1956 doceerde hij gerechtelijk recht, Europees recht en mensenrechten in Leuven en vier jaar later gaf hij les aan de *faculté internationale de droit comparé* te Straatsburg. Van Reepinghen is evenwel vooral bekend vanwege zijn taak om als koninklijk commissaris voor de gerechtelijke hervorming in te staan voor een nieuw Gerechtelijk Wetboek. Dat hij die opdracht toevertrouwd kreeg is niet toevallig. Al in 1935 bracht hij verslag uit in het *Journal des Tribunaux* over mogelijke hervormingen in het procesrecht (*JT* 1935, 452). Bovendien stond hij als advocaat in de juridische praktijk, onderhield hij als professor aan de Leuvense universiteit nauwe contacten met andere rechtsgeleerden en beschikte hij met het *Journal des Tribunaux* over een uitstekend medium om zijn gedachten kenbaar te maken. Over de rol van Van Reepinghen en deze gerechtelijke hervorming die uiteindelijk leidde tot het Gerechtelijk Wetboek van 1967 zie het doctoraat dat door drs. Maarten Vankeersbilck in het

was.¹⁴⁵⁹ De advocaat toonde zich bereid om het *Journal des Tribunaux* nieuw leven in te blazen. Van Reepinghen belegde een vergadering met Robert Henrion (1915-1997)¹⁴⁶⁰ en Robert Pirson (1913-1991).¹⁴⁶¹ Nog tijdens de oorlog, op 5 november 1944, toen de streek rond Bastogne nog steeds bezet was, verscheen het eerste ‘naoorlogse’ nummer van het *JT* in het bevrijde deel van België.

Na de obligate hulde aan zijn voorganger, schreef de nieuwe hoofdredacteur in het eerste openingseditoriaal dat hij af wou van het bestofte imago van het *Journal des Tribunaux*, dat zich in de laatste jaren alleen nog maar geprofileerd had als een Brussels tijdschrift:

“Gazette bruxelloise, elle manquerait son but. Carnet poudreux de regrets surannés elle fausserait ses desseins. Aussi, de tous les chefs-lieux et singulièrement de Liège,¹⁴⁶² où une allègre équipe se joint à nous, cette œuvre sera accomplie de concert. Les jeunes avocats, mûris par les années tragiques, garantissent avec les anciens, auxquels se mêlent de nombreuses adhésions nouvelles dont l’autorité est connue, l’héritage ainsi ressaisi.”¹⁴⁶³

De frisse wind die hij doorheen het blad wilde laten waaien kwam tot uiting in de nieuwe vormgeving.¹⁴⁶⁴ Na bijna zestig jaargangen kwam de redactie eindelijk tegemoet aan de verzuchtingen van de lezers om het tijdschrift op een kleiner,

Instituut voor Rechtsgeschiedenis van Gent wordt voorbereid. Zie verder ook nog: A. FETTWEIS, “La pensée juridique du bâtonnier Charles Van Reepinghen et le projet du Code Judiciaire”, *JT* 1966, 278.

¹⁴⁵⁹ Het was vooral de Brusselse professor René Marcq die daartoe aangedrongen had bij Van Reepinghen; “La mort de Me René Marcq”, *JT* 1947, 623.

¹⁴⁶⁰ Robert Henrion was professor aan de ULB. Zijn expertise in het financieel recht zorgde ervoor dat hij tweemaal minister van Financiën werd (1966-1968 en 1980). Hij was volksvertegenwoordiger en senator. In 1977 werd hij minister van staat. Zijn naam blijft verbonden met de Generale Bank, waarvan hij de structuur hervormde. Hij was voorzitter van de bank van 1969 tot 1974; *Le droit économique et financier en 1985: hommage à Robert Henrion, la pensée de Robert Henrion confrontée aux tendances actuelles du droit économique et financier*, Brussel, Bruylant, 1985; P. HARMEL, “Robert Henrion”, *JT* 1997, 620-621.

¹⁴⁶¹ Robert Pirson studeerde rechten aan de ULB. Hij schreef zich in aan de Brusselse balie en werd stagiair bij René Marcq. Hij verving zijn stagemester als docent aan de ULB tijdens de Tweede Wereldoorlog. Pirson gaf ook clandestien les. Daardoor raakte Pirson benoemd aan de ULB. Hij was van 1974 tot 1977 decaan van de faculteit rechtsgeleerdheid; C. CAMBIER, “Au lecteur”, *JT* 1966, 269; “Préface”, in *Mélanges offerts à Robert Pirson*, Brussel, Bruylant, 1989, p. I-X.

¹⁴⁶² Er bestaat in Luik een vrij rijke traditie aan juridische tijdschriften. We herinneren aan de initiatieven van Cloës en Bonjean. Uit het Luikse komt wellicht één van de bekendste rechtspraakverzamelingen die juristen tot vandaag gebruiken namelijk *Jurisprudence de Liège*. Sinds 1987 verschijnt het als *Jurisprudence de Liège, Mons et Bruxelles (JLMB)*.

¹⁴⁶³ C. VAN REEPINGHEN, “Au lecteur”, *JT* 1944-45, 1.

¹⁴⁶⁴ J. DAL, “Charles Van Reepinghen et le Journal des Tribunaux”, *JT* 1966, 283.

handiger en aangenamer formaat te drukken.¹⁴⁶⁵ Ook het lettertype onderging een metamorfose¹⁴⁶⁶ en het aantal kolommen werd gereduceerd tot drie per bladzijde. Pagineringsverving voortaan de vroegere nummering per kolom. Verder behield het tijdschrift wel het – soms ongeordende – uitzicht van een krant waarin zelfs plaats was voor karikaturen, de zogenaamde *silhouettes*, van bekende en minder bekende Belgische juristen.¹⁴⁶⁷

Ook inhoudelijk werd het roer omgeslagen. Van Reepingen wilde het *JT* verlossen van het imago van “*gazette combative avec ces titres gras et larges aux sommets des colonnes*”.¹⁴⁶⁸ Het tijdschrift zou weliswaar aandacht blijven schenken aan het reilen en zeilen aan de verschillende balies in België,¹⁴⁶⁹ maar het moest tegelijkertijd ernstiger en wetenschappelijker worden, zonder daarbij het praktisch nut uit het oog te verliezen.¹⁴⁷⁰ Dit verklaart waarom elk nummer sindsdien opende met een goed onderbouwde rechtsgeleerde studie.¹⁴⁷¹ Ook kregen steeds meer gerechtelijke uitspraken een annotatie.

Van Reepingen slaagde er op die manier in om het tijdschrift te moderniseren en hij oogstte hiermee op korte tijd veel succes.¹⁴⁷² Hij stond er niet alleen voor. Hij werd bijgestaan door de redactiesecretarissen Robert Pirson en Cyr Cambier (1913-1988).¹⁴⁷³ Zijn goede vriend Jean Dal (1911-1981)¹⁴⁷⁴ was verantwoordelijk voor

¹⁴⁶⁵ “Notre format”, *JT* 1944-45, 11.

¹⁴⁶⁶ J. DAL, “Charles Van Reepingen et le Journal des Tribunaux”, *JT* 1966, 283.

¹⁴⁶⁷ Het was een idee van Van Reepingen om de herinnering aan bepaalde van zijn confraters levend te houden. Zo verschenen bijvoorbeeld “Maître Maurice Cambier”, *JT* 1944-45, 499; “Maître Maurice Goffin”, *JT* 1946, 11; “Hommage de M. E. de le Court”, *JT* 1966, 272.

¹⁴⁶⁸ “Notre format”, *JT* 1944-45, 11.

¹⁴⁶⁹ De link tussen het *JT* en de balie en de magistratuur blijkt uit verschillende zaken. Om te beginnen wilde de redactie bijdragen aan het prestige van de magistratuur en de eerbaarheid van de advocatuur door onder meer een vernieuwde organisatie van de balie voor te stellen; A. JANSSENS-BRIGODE, “Les réformes du Barreau”, *JT* 1944-45, 193-195. Van Reepingen was van mening dat de balie en de magistratuur aan sociale dienstverlening deden. Hij poneerde eveneens dat het *Journal des Tribunaux* en bij uitbreiding alle andere juridische tijdschriften kritiek en controle op hun werkzaamheden mochten uitoefenen. C. VAN REEPINGHEN, “Premier bilan”, *JT* 1944-45, 109.

¹⁴⁷⁰ C. VAN REEPINGHEN, “Au lecteur”, *JT* 1944-45, 1.

¹⁴⁷¹ R.-O. DALCQ, [Overlijdensbericht Jean Dal], *JT* 1981, 437.

¹⁴⁷² C. VAN REEPINGHEN, “Premier bilan”, *JT* 1944-45, 109; “Hommage de M. R. Hayoit de Termicourt”, *JT* 1966, 270; “Hommage de M. E. de le Court”, *JT* 1966, 272.

¹⁴⁷³ Cambier studeerde rechten, geschiedenis en politieke wetenschappen te Leuven, waarna hij in 1938 naar de Brusselse balie trok. In 1947 promoveerde hij aan de Leuvense universiteit. Bij de splitsing ging hij mee naar Louvain-la-Neuve, waar hij vanaf 1955 bestuursrecht en burgerlijk procesrecht doceerde. Hij was er ook drie jaar decaan van de rechtsfaculteit (1971-1974); F. RIGAUX, “Hommage à Cyr Cambier” in *Écrits de Cyr Cambier*, Louvain-la-Neuve, Université catholique de Louvain, 1984, 5-8; F. DELPÉRÉE & J. VAN COMPERNOLLE, “Cyr Cambier, en quelques mots...”, in *Écrits de Cyr Cambier*,

de “*Chronique judiciaire*”. Daarnaast kon hij rekenen op een brede schaar losse medewerkers. Op de laatste bladzijde van het eerste naoorlogse nummer stonden, voor het eerst maar ook voor het laatst, de namen van maar liefst 132 redactionele medewerkers,¹⁴⁷⁵ waaronder vijf vrouwen.¹⁴⁷⁶

Net zoals in de vooroorlogse periode was het *Journal des Tribunaux* vooral de spreekbuis van de Franstalige juridische wereld in het algemeen, en de Brusselse balie en *Conférence du jeune barreau* in het bijzonder.¹⁴⁷⁷ In 1966 werd Van Reepinghen opgevolgd door Jean Dal, die terug aanknoopte met het idee van Picard dat het *Journal des Tribunaux* vooral een krant moest zijn die de (juridische) actualiteit op de voet volgde.¹⁴⁷⁸ Dit is tot vandaag zo gebleven: elke nieuwe jaargang opent met een editoriaal van de hoofdredacteur over een actueel onderwerp net zoals andere bijdragen, vooral in de rubriek *tribune libre*.¹⁴⁷⁹ Na het overlijden van Dal in 1981 werd hij opgevolgd door Roger-Olivier Dalcq (1928-2009),¹⁴⁸⁰ die al vijftwintig jaar meewerkte aan het *JT*.¹⁴⁸¹ In 2004 deed deze laatste vrijwillig afstand ten voordele van

9-28; F. RIGAUX, “Cyr Cambier”, *JT* 1988, 661; J. VAN COMPERNOLLE, “In memoriam”, *Ann. dr. Louvain* 1988, 3-9.

¹⁴⁷⁴ Jean Dal bouwde zijn mooie carrière uit aan de Brusselse balie. Dal gaf de openingsrede toen Van Reepinghen voorzitter was van de *Conférence du jeune Barreau* en werd later voorzitter van de vereniging (1952-1953). Daarnaast was Dal ook de secretaris van de Orde toen Van Reepinghen stafhouder was; [Herdenkingsnummer Jean Dal], *JT* 1981, 437-450.

¹⁴⁷⁵ Enkel stonden in voor specifieke rubrieken, zoals Albert Raucq, medewerker van het *Tijdschrift voor Notarissen*, die verantwoordelijk was voor de notariële rubriek in het *JT*. Een andere opmerkelijke naam was die van Emiel Van Dievoet; “Rédaction”, *JT* 1944-45, 12.

¹⁴⁷⁶ M.-T. CUVELLIEZ, “Le « JT »? Une histoire d’hommes”, *JT* 1977, 371.

¹⁴⁷⁷ Niet toevallig waren alle hoofdredacteurs ooit voorzitter van de *Conférence du Jeune Barreau*: Roger-O. Dalcq in 1966-1967 en Georges-Albert Dal in 1982-1983. Toch had het *JT* ook aandacht voor de andere balies in België.

¹⁴⁷⁸ R.-O. DALCQ, [Overlijdensbericht Jean Dal], *JT* 1981, 437.

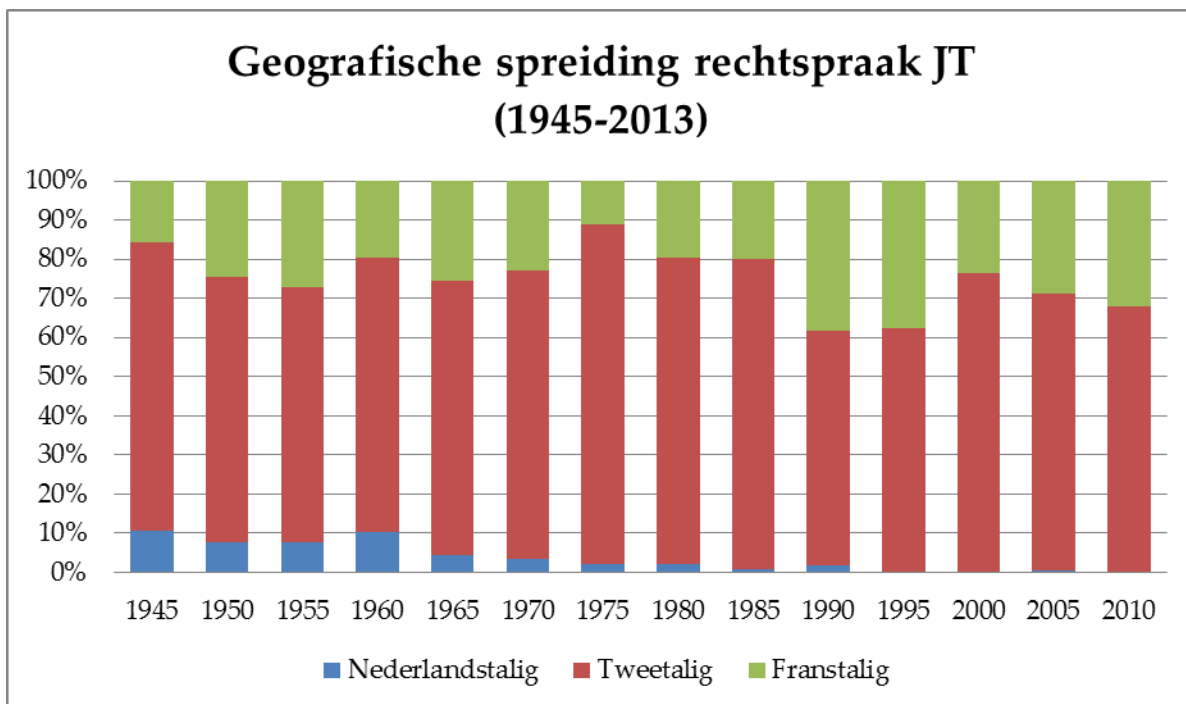
¹⁴⁷⁹ Bij wijze van voorbeeld, zie A. LEROY, “En marge de l’affaire Wesphael. Qu’est-ce qu’un flagrant délit?”, *JT* 2013, 800-802.

¹⁴⁸⁰ Dalcq studeerde rechten aan de ULB. In 1951 legde hij de eed af als advocaat aan de Brusselse balie. Als stagiair vertoefde hij onder de vleugels van Emile Janson, Jean Baugniet en André Janssens-Brigode. Dalcq werd lid van de *Conférence du jeune barreau* en uiteindelijk voorzitter in 1966. Het jaar daarna werd hij secretaris bij de raad van orde, onder het stafhouderschap van zijn goede vriend Jean Baugniet. Dalcq liet zich opmerken met enkele traktaten over burgerlijke aansprakelijkheid wat hem het docentschap aan de UCL opleverde. Dalcq was een actief medewerker van de *Revue critique de jurisprudence belge* en werd hoofdredacteur van de *Revue générale des assurances et des responsabilités*; J. DE GRAEVE, “En guise d’introduction...”, in M. FONTAINE (ed.), *Mélanges Roger O. Dalcq*, Brussel, Larcier, 1994, p. XI-XX; G.-A. DAL, “Roger O. Dalcq”, *JT* 2009, 185; E. JAKHIAN, “Raconter Roger Dalcq”, *JT* 2009, 202-203; D. DE CALLATAÏ, “C’est “Rocher” Dalcq qui disparaît”, *JT* 2009, 203

¹⁴⁸¹ Dalcq werkte sinds 1956 mee aan het tijdschrift en werd na het overlijden van Van Reepinghen algemeen redactiesecretaris; “Repères biographiques” in M. FONTAINE (ed.), *Mélanges Roger O. Dalcq*, 2.

zijn algemeen redactiesecretaris Georges-Albert Dal die tot op vandaag het *Journal des Tribunaux* leidt. Georges-Albert Dal is de zoon van Jean Dal.

Een van de gevolgen van die klemtoon op de Franstalige en Brusselse juridische wereld is dat de aandacht voor de Vlaamse juridische rechtscultuur in de loop van de jaren langzaam maar zeker begon te verslappen. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit de graduele afname van het aantal Vlaamse gerechtelijke uitspraken in het *JT*, zoals geïllustreerd met de onderstaande grafiek. Vanaf de jaren 1990 werd het aandeel uitspraken geveld door rechtbanken uit het Vlaamse landsdeel zelfs verwaarloosbaar, ten voordele van Franstalige en - vooral - Brusselse uitspraken.¹⁴⁸²

Dit is een indicatie voor de zogenaamde ‘splitsing der rechtsculturen’ die zich vooral na de staatshervormingen steeds meer doorgezet heeft.¹⁴⁸³ De leemte die het *JT* hiermee achterliet in Vlaanderen, werd daarbij dan opgevuld door het *Rechtskundig Weekblad*, dat al in zijn programma verklaard had geen vonnissen in een andere taal dan het Nederlands te publiceren.

¹⁴⁸² Toch moeten we bij de telling een kanttekening maken. Zo werd abstractie gemaakt van de plaatsen waar de feiten van de zaak zich afspeelden. Zo werden het Hof van Cassatie, de Raad van State of het Grondwettelijk Hof als ‘tweektalig’ bestempeld omdat zij daar hun zetel hebben. Deze drie hoge rechtbanken hebben evenwel nationale bevoegdheid.

¹⁴⁸³ D. HEIRBAUT, “The Belgian legal tradition: does it exist?”, in H. BOCKEN & W. DE BONDT (eds.), *Introduction to Belgian Law*, Den Haag, Kluwer law international, 2001, 1-22.

Het Rechtskundig Weekblad

Terwijl het *Journal des Tribunaux* er als de kippen bij was om opnieuw te verschijnen, duurde het lang, tot 22 september 1946, alvorens het *Rechtskundig Weekblad* weer van de persen rolde. Zonder enige twijfel zat de kwalijke geschiedenis van *Het Juristenblad* en de collaboratie door een deel van de Antwerpse balie hier voor iets tussen. Na de bevrijding duurde het bijvoorbeeld meer dan een jaar alvorens de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen zijn werkzaamheden hervatte onder het bewind van onbesproken voorzitters.¹⁴⁸⁴ Bovendien werd René Victor na de oorlog overstelpt met werk. Hij stond onder meer in voor de verdediging van een aantal ‘verbrande’ confraters waaronder Edgar Boonen voor het Krijgsrecht en de Tuchtraad.¹⁴⁸⁵

Victor stelde daarna alles in het werk om Edgar Boonen te rehabiliteren. Zo riep hij in 1947, tijdens een speech naar aanleiding van zijn zilveren jubileum als advocaat, op tot verzoening en vergeving, waarbij hij duidelijk Boonen in gedachten had:

*“Innige woorden wijdde hij [René Victor] aan de nagedachtenis van Mter Georges Debroux, die zijn leven voor het vaderland liet. En hij vergat ook dezen onder hen niet, die, spijt zijn raad en voorbeeld, tijdens de bezetting van den rechten weg zijn afgedwaald en thans, vaak met geheel hun gezin, de spijtige gevolgen hiervan moeten dragen. Op pakkende wijze deed Mter Victor een beroep op verzoening en vergeving.”*¹⁴⁸⁶

Het bleef overigens niet bij woorden. Al snel schakelde Victor zijn vroegere poulain in bij de opmaak van het *Rechtskundig Weekblad*, door hem de rechtspraak te laten rangschikken. Hiermee ging een strenge methodiek gepaard: niet alleen moesten in enkele slagwoorden de inhoud van het vonnis of het arrest worden aangeduid, maar vervolgens moest in enkele alinea’s het juridische belang worden toegelicht, opdat de rechtspraktizijn onmiddellijk het nut kon beoordelen. Boonen, die tenslotte veel ervaring opgedaan had in het redactiewerk, beheerste die kunst perfect. Door dit tijdrovend werk op zich te nemen garandeerde hij de stipte publicatie van het *Rechtskundig Weekblad*.¹⁴⁸⁷ Het tijdschrift hielp op die manier mee aan de re-integratie van Boonen aan de Antwerpse balie, hetgeen wonderwel lukte. In 1960 werd Boonen voorzitter van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen. In zijn

¹⁴⁸⁴ J. MEERTS, “Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen”, in *200 Jaar orde van Advocaten te Antwerpen*, 208.

¹⁴⁸⁵ R. VICTOR, *Schets ener geschiedenis*, 486-487.

¹⁴⁸⁶ DE BEHEERAAAD, “Huldiging Mter Victor”, *RW* 1946-47, 707.

¹⁴⁸⁷ J. VERSTRAETE, *Het grote verzwijgen*, 159-160.

openingsrede stak hij de loftrumpet over zijn grote voorbeeld René Victor en hij kondigde ook grootse feestelijkheden aan naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het RW.¹⁴⁸⁸ Tien jaar later werd hij stafhouder van de Antwerpse Balie.

Hoewel hij bekend stond als een erudiet advocaat, publiceerde Boonen al bij al weinig. Zijn magnum opus was dan ook het *Rechtskundig Weekblad*. Vanaf de jaren 70 verzorgde hij in een beurtrol met Victor en de jonge Camile Caenepeel¹⁴⁸⁹ een nummer van het tijdschrift.¹⁴⁹⁰ Het stond dan ook in de sterren geschreven dat Edgar Boonen zijn mentor zou opvolgen, wat in 1984 gebeurde na diens overlijden. Over de inzet van Boonen voor het RW schreef Jo Stevens het volgende:

*“En ondertussen ging het werk door, [...] ook het dagelijkse en week-na-weekse werk voor het Rechtskundig Weekblad waarvoor hij getrouw de rechtspraak selecteerde, de drukproeven corrigeerde, de kwaliteit van het academisch of rechterlijk Nederlands op peil bracht, de contacten met de uitgever en publicisten verzorgde, en in het algemeen contacten hield met de hele buitenwacht en de public relations functie voor Vlaanderens eerste (sic) en beste juridische tijdschrift waarnam.”*¹⁴⁹¹

Ondanks zijn grote, jarenlange onafgebroken inzet voor het *Rechtskundig Weekblad* werd Boonen, in tegenstelling tot zijn voorganger, nooit gehuldigd. Vermoedelijk was zijn collaboratieverleden hiervoor verantwoordelijk.

Bij zijn overlijden in 1993 werd Boonen opgevolgd door het resterende lid van het triumviraat, de magistraat Camille Caenepeel, die het blad vijf jaar lang zou leiden. Hij werd op zijn beurt in 1998 opgevolgd door Aloïs Van Oevelen (°1952),¹⁴⁹² professor aan de Universiteit Antwerpen, die tot op vandaag het RW leidt.

Wanneer we een blik werpen op de inhoud van het naoorlogse *Rechtskundig Weekblad*, valt vooral de grote continuïteit op. Dezelfde krachtlijnen die het RW stuurden in het interbellum, bepaalden ook de richting na de oorlog.

¹⁴⁸⁸ E. BOONEN, “Rede bij de openingszitting van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen”, RW 1960-61, 377-385.

¹⁴⁸⁹ Zie voetnoot 1069.

¹⁴⁹⁰ R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, RW 1984-85, 2878.

¹⁴⁹¹ J. STEVENS, “Stafhouder Mr. Edgar Boonen”, RW 1993-94, 1-3.

¹⁴⁹² Van Oevelen studeerde rechten aan de KU Leuven, waarna hij zich in 1975 inschreef aan de Antwerpse balie als advocaat-stagiair. Vanaf 1977 betrok hij een mandaat als assistent aan de faculteit rechten van de universiteit Antwerpen, alwaar hij vandaag verbintenissenrecht doceert.

Het streven naar een Vlaamse rechtswetenschap en een correct Nederlands juridisch taalgebruik.

Het *Rechtskundig Weekblad* bleef in de eerste plaats Vlaams van inslag. Dit streven werd vooral benadrukt door de Leuvense professor Emiel Van Dievoet, die hierover in een van de eerste naoorlogse nummers van het RW het volgende schreef:

*“Ten slotte mag ik niet nalaten een woord te richten tot de Vlaamsche juristen als zoodanig. Men zegt dat de Vlamingen vóór 1940 aan een inferioriteitscomplex leden en dat zij thans daarvan genezen zijn... Ik voel niet veel voor psychologische pseudo-geleerdheid en wil liever waarschuwen, dat wij ons zelf niet met woorden mogen paaien. Zijn de Nederlandsche teksten van onze wetten en besluiten thans alle, ik zeg niet in een aannemelijk, maar in een verstaanbaar Nederlandsch gesteld? Is alles nu op eens in orde gekomen, wat de bedeling van het recht voor de Vlamingen te Brussel betreft? Wordt onze taal bij het Hoogste Gerechtshof werkelijk behandeld op een wijze, die met de waardigheid van een meerderjarig volk overeenstemt? Durven wij zelf, met de hand op het hart, verklaren, dat de vorm van onze eigen vonnissen en onze eigen pleidooien steeds onberispelijk is? Zijn wij er ons steeds van bewust, dat elke gedachte het juiste woord postuleert en dat het ware recht niet dan in een verzorgden vorm kan worden uitgedrukt?”*¹⁴⁹³

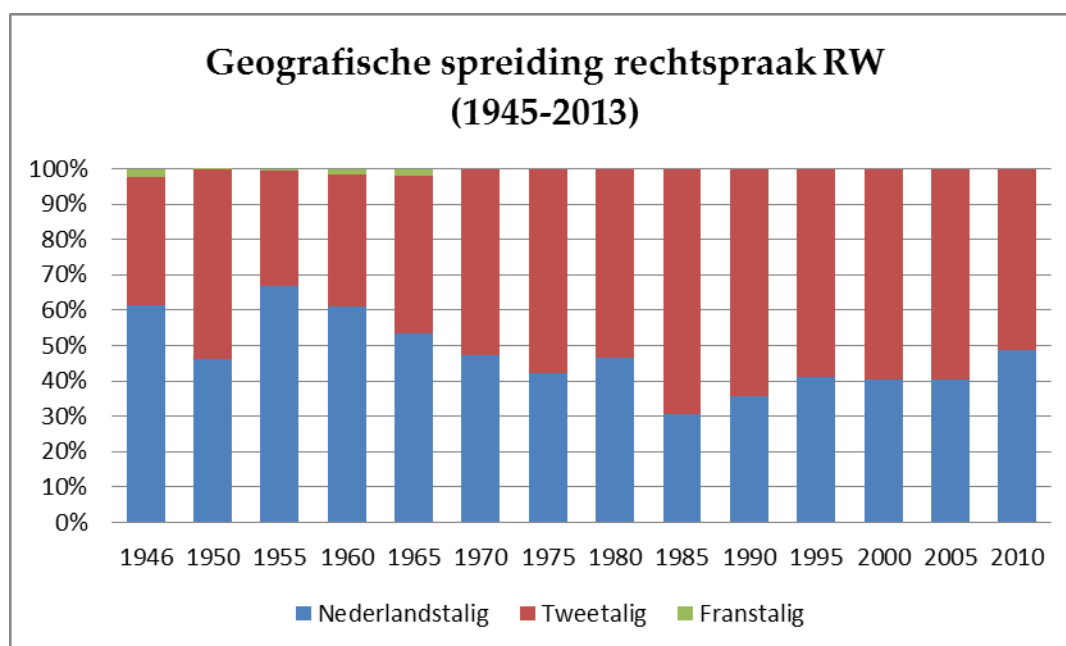
Voor sommigen was het niveau van het taalgebruik van de Vlaamse jurist nog steeds bedroevend. Het *Rechtskundig Weekblad* bleef dan ook aandacht schenken aan het taalgebruik van de actoren van het recht, met onder meer de *Taalkundige Rubriek*.¹⁴⁹⁴ Verder vervulde het blad zijn rol als waakhond van de taalwetgeving,¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹³ E. VAN DIEVOET, “Een veilige gids”, RW 1946-47, 4-5.

¹⁴⁹⁴ Tot en met jaargang 1968-1969 was er een taalkundige rubriek voorzien, maar het gebruik van de Nederlandse taal bleef doorheen de geschiedenis van het blad belangrijk. Bijvoorbeeld J. LELIARD, “Marginalia”, RW 1965-66, 56-58; G.J. UITMAN, “Schrijf goed Nederlands! Verzorg uw moedertaal”, RW 1966-67, 526; DE COMMISSIE, “De commissie voor taalgebruik in de rechtspraktijk”, RW 1967-68, 2237-2239; J. LELIARD, “Grammaticale correctheid in de wet: voorwaarde voor goede communicatie”, RW 2009-10, 1707-1708. René Victor promootte ook werken die de Nederlandstalige juridische vaktaal nader bespraken en raad gaven aan de praktijkjuristen om hun jargon zoveel mogelijk in correct Nederlands te hanteren; J. LELIARD, *Het kleed van Themis. Beschouwingen over de rechtstaal in het Nederlandse taalgebied. Met woord vooraf door Mr. Ridder René Victor*, Antwerpen, Maarten Kluwer’s Internationale Uitgeversonderneming, 1979.

¹⁴⁹⁵ Zo hekelde Victor in 1950 tijdens zijn rede voor de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent het gebruik van het Frans door magistraten in Vlaanderen wanneer zij beraadslaagden over het vonnis; R. VICTOR, “Vijftien jaar toepassing der wet van 15 juni 1935”, RW 1949-50, 1601-1612. Verder publiceerde het RW ook regelmatig verslagen over de werking van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht. F. DE KEMPENEER, “De Vaste Commissie voor Taaltoezicht in 1964”, RW 1964-65, 1185-1198; F. DE KEMPENEER, “De Vaste Commissie voor Taaltoezicht in 1965”, RW 1965-66, 833-870;

bijvoorbeeld toen de wet op het taalgebruik in gerechtszaken werd gewijzigd,¹⁴⁹⁶ of toen men ijverde voor de oprichting van een Nederlandstalig Antwerps hof van beroep.¹⁴⁹⁷ Daarnaast schonk het RW, geheel trouw aan haar doel alleen aandacht aan uitspraken die in het Nederlands geveld werden. De enige uitspraken uit Franstalig België kwamen van het Luikse hof van beroep omdat het tot 1970 eveneens bevoegd was voor zaken uit Limburg. Tevens is de aandachtsverschuiving van Vlaanderen naar 'tweetalig' Brussel opmerkelijk. Uiteraard heeft de introductie van de Raad van State en het Grondwettelijk Hof daar iets mee te maken, maar het duidt ook op een steeds groeiend aandeel Nederlandstalige uitspraken in de Brusselse rechtszalen.

De redactie benadrukte de noodzakelijkheid van de publicatie voor de heropbouw van het land, want *“Een schitterende opbloei van de rechtswetenschap in de Vlaamse gewesten beteekent een belangrijke aanwinst voor de cultuur in België”*.¹⁴⁹⁸ Daarbij kon de Nederlandse rechtsgeleerdheid een serieus duwtje in de rug geven.

Een blik naar het Noorden

René Victor was één van de grootste voorstanders van toenadering tussen de Nederlandse en Vlaamse juristen en van een geleidelijke gelijkschakeling tussen het

F. DE KEMPENEER, “Verdere activiteit van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht”, RW 1965-66, 1937-1974.

¹⁴⁹⁶ “De nieuwe wet op het gebruik der talen in gerechtszaken. Een grote stap naar een zuiver Nederlandse rechtspraktijk in de hoofdstad”, RW 1963-64, 465-470; L.L. CAPPUYNS, “Ontwikkeling en perspectieven van de Nederlandse cultuur in de hoofdstad Brussel”, RW 1964-65, 1089-1102.

¹⁴⁹⁷ R. VICTOR, “De Brusselse Raad der Orde en de nieuwe hoven van beroep”, RW 1964-65, 1241-1254.

¹⁴⁹⁸ DE REDACTIE, “Bij den nieuwen jaargang”, RW 1946-47, 2.

Nederlandse en het Belgische recht.¹⁴⁹⁹ Het leidde tot enkele Belgisch-Nederlandse initiatieven onder leiding van rechtsgeleerden uit beide landen.

Hoewel het idee al dateerde van voor de oorlog,¹⁵⁰⁰ kwam in 1947, vooral onder impuls van de Belgische professor Emiel Van Dievoet en de Nederlandse professor Eduard Maurits Meijers (1880-1954),¹⁵⁰¹ de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland tot stand.¹⁵⁰² De naamkeuze was ingegeven om verwarring te vermijden met de gemengde staatscommissie die de regeringen van België, Nederland en Luxemburg wensten in te stellen.¹⁵⁰³

De vereniging had niet alleen een wetenschappelijk oogmerk, maar wou ook een middel zijn om *“het tot stand komen van een uniform recht, waar dit noodzakelijk of nuttig is, te bevorderen en voor te bereiden”*. Dat gebeurde via preadviezen opgesteld door rechtsgeleerden, waaronder Jean van Houtte, Raoul Hayoit de Termicourt (1893-1970),¹⁵⁰⁴ Albert Kluyskens (1885-1956),¹⁵⁰⁵ Henri de Page (1894-1969)¹⁵⁰⁶ en René

¹⁴⁹⁹ DE REDACTIE, “Bij den nieuwen jaargang”, *RW* 1946-47, 2-3; R. VANDEPUTTE, “Leven en werk van R. Victor”, *RW* 1984-85, 2872.

¹⁵⁰⁰ Over de evolutie vóór de oorlog zie G. VAN DIEVOET, “E.M. Meijers en de herziening van de vertaling van het Belgisch burgerlijk wetboek door een Nederlands-Belgische commissie (1938-1941)”, *TRG* 2003, 497-503. Over de naoorlogse evolutie zie G. VAN DIEVOET, “Het Nederlands als wetstaal in België in de 19de en 20ste eeuw”, *Pro Memorie* 2003, 108-110

¹⁵⁰¹ J.M. POLAK, “Eduard Maurits Meijers, een veelzijdige topjurist (10 januari 1880-25 juni 1954)”, *TPR* 2001, 191-201.

¹⁵⁰² E. VAN DIEVOET, “Rede Prof. Van Dievoet”, in VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jaarboek 1947*, Antwerpen, De Sikkel, 1947, 5; “Commissie voor de vergelijkende studie van het recht in België”, *RW* 1947-48, 49-64.

¹⁵⁰³ “Bericht”, in VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jaarboek 1947*, Antwerpen, De Sikkel, 1947, 2.

¹⁵⁰⁴ E. KRINGS, “Termicourt, Raoul Hayoit de” *Nouvelle biographie nationale*, dl. 4, 209-211.

¹⁵⁰⁵ Kluyskens studeerde rechten aan de Rijksuniversiteit Gent. In 1908 werd hij advocaat aan de Gentse balie en sloot hij zich aan bij de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent. In 1919 werd hij adjunct-referendaris bij de Gentse rechtbank van koophandel, maar vier jaar later schreef hij zich opnieuw in aan de balie. Kort voordien was hij immers als docent benoemd aan de Gentse rechtsfaculteit, waar hij de Nederlandstalige cursussen Algemene grondbeginselen van het burgerlijk recht en Historische inleiding tot het burgerlijk recht verzorgde. Zijn leeropdracht breidde nog uit. Hij werd decaan (1933-1936) en uiteindelijk rector (1950-1953). Kluyskens heeft zich altijd ingezet voor de Vlaamse zaak en onder zijn auspiciën werd het Gentse Vlaams Rechtsgenootschap opgericht (1926); L. BURGELMAN, “Albert Kluyskens. De taal als hefboom voor de ontvoogding van de Vlaamse jurist (6 september 1885 - 21 december 1956)”, *TPR* 2001, 3-12.

¹⁵⁰⁶ De Page onderbrak in 1914 zijn studies aan de ULB om als vrijwilliger naar het oorlogsfront te trekken. In 1919 behaalde hij zijn einddiploma in de rechten. Hij bouwde een carrière uit in de Brusselse magistratuur maar in zijn vrije tijd deed hij aan wetenschappelijk onderzoek. Dat ging niet onopgemerkt voorbij en hij kreeg een betrekking als docent aan de ULB. Vanaf 1936 wijdde hij zijn leven aan de universiteit. In die periode schreef hij de eerste delen van zijn magnum opus *Traité élémentaire de droit civil belge*. In het algemeen beschouwt men De Page als één van de grootste

Victor. Het *Rechtskundig Weekblad* bracht verslag uit van de eerste vergadering van de Vereniging.¹⁵⁰⁷ Ook later publiceerde het blad vrij consequent de verslagen.¹⁵⁰⁸ Ook het *Nederlands Juristenblad* uitte zijn enthousiasme en vond dat “het juridische contact tussen België en ons land [...] wel zeer intens [is] geworden”.¹⁵⁰⁹

Een jaar later, in 1948, tekenden de ministers van Justitie van België, Nederland en Luxemburg een protocol ter oprichting van de Benelux Studiecommissie voor de Eenmaking van het Recht.¹⁵¹⁰ Onder het voorzitterschap van Van Dievoet en Meijers kon de Studiecommissie aan de regeringen van de lidstaten teksten voorleggen die tot juridische harmonisering en zelfs een eengemaakt recht konden leiden.¹⁵¹¹ Omdat Meijers in Nederland al begonnen was met een nieuwe codificatie van het Burgerlijk Wetboek, weerklonken al gauw sceptische stemmen over het nut van deze commissie.¹⁵¹² Rechtsgeleerden en vooral politici zouden blijven steken in hun nationaal denkkader en zo uiteindelijk de Studiecommissie uithollen. Deze voorspelling klopte en in de loop van de jaren 80 verdween de Studiecommissie met stille trom.

Voor en door de Vlaamse juristenverenigingen

Net zoals voor de oorlog bracht het *Rechtskundig Weekblad* uitgebreid verslag uit over de gebeurtenissen aan de Vlaamse balies, met onder andere de publicatie van de samenstelling van de raden van de ordes.

Belgische juristen van de 20ste eeuw; D. HEIRBAUT, “Henri De Page, een man in de schaduw van zijn werk (5 november 1894 – 27 augustus 1969)”, *TPR* 2001, 111-121.

¹⁵⁰⁷ “Commissie voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland”, *RW* 1947-48, 49-64.

¹⁵⁰⁸ B. VAN CAMP & C.J.H. JANSEN, “De lotgevallen van de vereniging”, in VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jubileumbundel 1947-1997*, Deventer, W.E.J. Tjeenk Willink, 1997, 13

¹⁵⁰⁹ “Commissie voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland”, *NJB* 1947, 574-577; L., “Nederlandse criminologen in België”, *NJB* 1947, 577-578.

¹⁵¹⁰ F. DUMON, “Le Benelux et l’harmonisation du droit”, *JT* 1982, 119 ; J. CLAES, “De Beneluxlanden en de eenmaking van het Recht”, *RW* 1948-49, 207-210.

¹⁵¹¹ De andere Belgische werkende leden waren J. Constant, professor aan de universiteit van Luik, L. Cornil, procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, L. Fredericq, professor aan de universiteit van Gent, A. Lilar, professor aan de universiteit van Brussel. Plaatsvervangende leden waren P. Coart-Fresart, professor te Leuven, L. Simon, professor te Gent, G. Dor, professor te Luik, J. Rubbrecht, docent aan de KU Leuven en J. van Houtte, professor aan de universiteit van Gent; “Belgische commissie voor de Eenmaking der Wetgeving in de Beneluxlanden”, *RW* 1947-48, 910-911; Artikel 1 Protocol ter oprichting van de Benelux Studiecommissie.

¹⁵¹² “Belgische Commissie voor de eenmaking der wetgeving in de Beneluxlanden”, *RW* 1947-48, 910-911; “Unificatie van het recht der drie landen”, *RW* 1947-48, 1164-1166; M. STORME, “Jaap Beekhuis, afscheid van een grand old man”, *TPR* 1988, 1071.

René Victor blies verder samen met Emiel Van Dievoet ook de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden, die sinds de oorlog op apegapen lag, nieuw leven in. Zo maakte het duo via het *Rechtskundig Weekblad* hun voornemen kenbaar om de Bond te reactiveren onder de noemer ‘*Vlaamse Juristenvereniging*’. De naam verraadt inspiratie uit Nederland, met de Nederlandse Juristenvereniging die voor Victor een voorbeeld was.¹⁵¹³ Het moest een ontmoetingsplaats worden voor alle juristen, dus niet alleen magistraten of advocaten, maar ook bedrijfsjuristen of anderen die een rechtenopleiding hadden genoten.

Tot de jaren 80 verenigde René Victor, als eerste voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging, het tijdschrift en de associatie in een soort van personele unie.¹⁵¹⁴ Het RW was dan ook het huisblad van de vereniging.¹⁵¹⁵ Zo verschenen de verslagen van het jaarlijks congres elk jaar in een speciaal nummer. Deze samenwerking tussen vereniging en tijdschrift houdt tot vandaag stand. De betrekkingen bleken toch niet altijd even hartelijk, zoals blijkt uit de volgende quote in de aflevering van 23 mei 2009: “*Dat de Vlaamse Juristenvereniging met ingang van heden weer op geregelde tijden een bijdrage zal leveren tot het Rechtskundig Weekblad, mag dan ook niemand verbazen*”.¹⁵¹⁶ Sindsdien werden de banden weer aangehaald.

Wat met La Belgique Judiciaire?

Het RW en *JT* zijn op heden springlevend, vooral elk in hun taalgebied. Hetzelfde kan helaas niet gezegd worden van het derde lid van het vooroorlogse triumviraat, *La Belgique Judiciaire*, dat net voor het uitbreken van de oorlog stopte met verschijnen. Volgens de overlevering waren er nog pogingen om het tijdschrift te reanimeren, maar allemaal tevergeefs. Het verdwijnen van de *BJ* liet volgens sommigen nochtans een leegte achter:

*“Disparue en mai 1940 après quelque cent années d’existence, la Belgique Judiciaire laissait un vide qu’il importait de combler. Il convenait davantage encore que les grands arrêts de la jurisprudence belge fussent commentés par des jurisconsultes et que, dans chaque branche du droit, des chroniques de jurisprudence fissent périodiquement le point.”*¹⁵¹⁷

¹⁵¹³ Zie pagina 207.

¹⁵¹⁴ “Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden”, RW 1964-65, 550-551.

¹⁵¹⁵ “Algemene vergadering van de Vlaamse Juristenvereniging”, RW 1964-65, 1433-1444; K.V.B., “Vergadering van de Vlaamse Juristenvereniging te Brussel op 27 maart 1965”, RW 1964-65, 1569-1573.

¹⁵¹⁶ F. JUDO, “Juristen roken de vredespijp”, RW 2008-09, 1617.

¹⁵¹⁷ J. EECKHOUT, “André de Bersaques”, *JT* 1981, 262.

Men kan zich vragen stellen bij die lacune. De Belgische markt leek met het *JT* en het *RW* verdeeld door twee weekbladen aan weerszijden van de taalgrens. Een derde weekblad, zoals *La Belgique Judiciaire* lange tijd was, had nog weinig zin. De teloorgang van de *BJ* gaf nieuwe initiatieven de kans, waaronder de *Revue critique de jurisprudence belge*, die begin 1947 voor het eerst verscheen.

Revue critique de Jurisprudence belge

De *Revue critique de jurisprudence belge* was van bij het begin een Franstalig trimestrieel blad. Het idee voor het nieuwe tijdschrift kwam van André de Bersaques (1897-1981),¹⁵¹⁸ raadsheer bij het Gentse hof van beroep en docent aan de ULB. Hij vond een trouwe *compagnon de route* in zijn naaste collega Arthur Belpaire (1903-1977),¹⁵¹⁹ met wie hij samen het eerste redactiesecretariaat op zich nam.¹⁵²⁰ Het initiatief kreeg ook de zegen van Léopold Soenens, gewezen hoofdredacteur van de *BJ*.¹⁵²¹ Er waren nog wel meer professionele relaties tussen de voormalige redactieleden van de *BJ* en het nieuwe kwartaalblad.¹⁵²² Op die manier kan de *Revue critique de jurisprudence belge* als de morele erfopvolger van het oudste

¹⁵¹⁸ De Bersaques studeerde rechten aan de Gentse universiteit waarna hij in 1921 als advocaat begon aan de Gentse balie. In 1929 trad hij toe tot de magistratuur. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij raadsheer bij het Gentse hof van beroep tot 1952. Daarna werd hij tot raadsheer bij het Hof van Cassatie benoemd. Hij oefende die functie uit tot 1967. Hij doceerde ook aan de universiteit van Gent (1931-1935) en daarna aan de ULB/VUB (1945-1967); J. EECKHOUT, "André de Bersaques", *JT* 1981, 262; J. HEENEN, "André de Bersaques (1897-1981)", *RCJB* 1981, 293-294.

¹⁵¹⁹ Arthur Belpaire werd geboren in Sint-Niklaas en overleed in Ukkel. Na zijn rechtenstudies trok hij naar de Antwerpse balie. Hij beëindigde zijn stage aan de balie van Dendermonde onder de vleugels van Paul-Maurice Orban (1889-1977), politicus en professor aan de Gentse universiteit. Belpaire begon al snel een carrière in de magistratuur. In 1951 volgde hij Léopold Soenens op als raadsheer bij het Hof van Cassatie. Twintig jaar later werd hij eerste voorzitter van het Hof van Cassatie; W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH, "Rede uitgesproken bij de plechtige installatie van de heer A. Belpaire, als eerste voorzitter van het Hof van Cassatie, op 25 maart 1971", *RW* 1970-71, 1671-1675; A. BELPAIRE, "Rede uitgesproken bij zijn plechtige installatie als eerste voorzitter van het Hof van Cassatie, op 25 maart 1971", *RW* 1970-71, 1675-1682.

¹⁵²⁰ Volgens de overlevering waren beide heren karakterieel elkaars tegenpolen, maar tegelijk briljante rechtsgeleerden; A. MEEÛS, "Allocution de Monsieur Albert Meeùs", *RCJB* 1998, 543. De Bersaques was vanaf 1971 alleen redactiesecretaris en bleef dat tot 1981, het moment waarop hij ondervond dat die taak te zwaar werd voor hem. Hij werd opgevolgd Jacques Heenen, professor aan de ULB (1981-1996), die op zijn beurt in 1996 opgevolgd werd door Philippe Gérard, advocaat bij het Hof van Cassatie en professor aan de ULB; A. MEEÛS, "Allocution de Monsieur Albert Meeùs", *RCJB* 1998, 544; P. COPPENS, "Jacques Heenen 1915-2000", *RCJB* 2000, 721.

¹⁵²¹ J. EECKHOUT, "André de Bersaques", *JT* 1981, 262.

¹⁵²² Zo was Jean Van Ryn stagiair bij Jacques Levy-Morelle, Brussels advocaat en redactioneel medewerker van *La Belgique Judiciaire*; P. GÉRARD & P. COPPENS, "Jean Van Ryn 1906-2002", *RCJB* 2002, 228.

Belgische juridische tijdschrift beschouwd worden. Toch is de *RCJB* geen loutere doorslag van de *BJ*, omwille van haar vernieuwende methodes.

Een brug tussen het justitiepaleis en de universiteit via het gebruik van de “notes d’arrêt” en de “examens de jurisprudence”

De redactie maakte als eerste in België gebruik van de zogenaamde “*notes d’arrêt*”. De Bersaque haalde de mosterd hiervoor in Frankrijk,¹⁵²³ waar tijdschriften zoals *Dalloz*, *Sirey* of het *Revue trimestrielle de droit civil* zich hierop reeds langer toegedden.¹⁵²⁴ Naar aanleiding van het gouden jubileum van de *RCJB* in 1997 omschreef Georges-Albert Dal, toen nog redactiesecretaris van het *Journal des Tribunaux*, de “*note d’arrêt*” als volgt: “*Les notes d’observation sont de véritables articles de doctrine, fondamentaux et importants, écrits à l’occasion d’un arrêt de principe*”.¹⁵²⁵ Deze vorm van noot moest dan ook onderscheiden worden van de simpele “*annotation*” die in veel andere juridische tijdschriften soms bij een rechterlijke uitspraak werd gevoegd.¹⁵²⁶

Via deze vorm van rechtspraakcommentaren kon volgens de redactie een brug geslagen worden tussen de rechtspraak en de universiteit,¹⁵²⁷ waardoor zowel het recht als het rechtsonderwijs vooruitgang zouden boeken.¹⁵²⁸ De *RCJB* onderstreepte dan ook vanaf het begin de wenselijkheid van de samenwerking tussen de academie en de praktijk.¹⁵²⁹ Concreet stelde De Bersaques met het oog hierop een directiecomité (*comité de direction*) samen dat bestond uit vier eminente professoren, één van elke Belgische rechtenfaculteit. Het ging om Jean Dabin (1889-1971)¹⁵³⁰ uit Leuven,

¹⁵²³ Het genre was al in de 19de eeuw heel populair en zette de traditie voort van geannoteerde rechtspraakverzamelingen; LE COMITÉ DE DIRECTION, “Avertissement”, *RCJB* 1947, 3 ; G. WIEDERKEHR, “La culture des revues françaises de droit privé”, in A.-J. ARNAUD, *La culture des revues juridiques françaises*, Milaan, Giuffrè, 1988, 14 ; S. DAUCHY & V. DEMARS-SION, *Les recueils d’arrêts et dictionnaires de jurisprudence (XVIe – XVIIIe siècles)*, Parijs, Mémoire du droit, 2005.

¹⁵²⁴ LE COMITÉ DE DIRECTION, “Avertissement”, *RCJB* 1949, 1; J. VAN RYN, “Avis aux lecteurs”, *RCJB* 1996, 225.

¹⁵²⁵ G.-A. DAL, “Allocution”, *RCJB* 1998, 564.

¹⁵²⁶ LE COMITÉ DE DIRECTION, “Avertissement”, *RCJB* 1947, 4.

¹⁵²⁷ LE COMITÉ DE DIRECTION, “Avertissement”, *RCJB* 1947, 4.

¹⁵²⁸ “De Hervorming van de Rechtsstudies in België”, *Rechtsk. T.* 1962, 556-557; “Hervorming van het onderwijs in de rechten”, *RW* 1963-64, 679-698.

¹⁵²⁹ J. RONSE, “Het tienjarig bestaan van de *Revue critique de Jurisprudence belge*”, *RW* 1957-58, 502.

¹⁵³⁰ Jean Dabin studeerde rechten aan de rijksuniversiteit van Luik. Na de oorlog werd hij aan diezelfde instelling docent, maar in 1922 werd hij in Leuven tot professor burgerlijk recht, internationaal privaatrecht en encyclopedie van het recht benoemd. Hij werd er decaan van de rechtsfaculteit (1933, 1942 en 1948). Dabin was een gevierd rechtsgeleerde die in allerhande wetenschappelijke comités zetelde. Voor zijn verdiensten kreeg hij enkele eredoctoraten; “Jean Dabin”, in *Mélanges en l’honneur de Jean Dabin*, Brussel, Bruylant, 1963, p. IX-X.

Léon Graulich (1887-1966)¹⁵³¹ van de Luikse universiteit, René Marcq (1882-1947)¹⁵³² van de *Université Libre de Bruxelles* en Joseph Van de Vorst (1871-1948)¹⁵³³ van de Gentse universiteit. Deze twee laatsten overleden kort na de opstart van de *Revue critique* en werden opgevolgd door collega's aan hun respectievelijke universiteiten, met name Jean van Ryn (1906-2002)¹⁵³⁴ en Louis Frédéricq (1892-1981).¹⁵³⁵ Ook later bleven vooral professoren deel uitmaken van de redactie.¹⁵³⁶ In 1990 werd de naam gewijzigd naar 'wetenschappelijk comité' (*comité scientifique*), wat beter de ware aard van het comité weergeeft. De link met de universiteiten komt ook mooi tot uiting in de lijst van de auteurs van de "notes d'arrêt", die uitsluitend uit het wetenschappelijk personeel van de faculteiten rechtsgeleerdheid gerekruteerd werden.¹⁵³⁷

De redactie ging uit van de eenheid van rechtspraak en besloot alleen maar aandacht te besteden aan Belgische uitspraken – *quelle que soit d'ailleurs la langue de leur rédaction*¹⁵³⁸ – met betrekking tot het privaatrecht, in de brede zin van het woord.¹⁵³⁹ De voorkeur ging uit naar actuele vonnissen en arresten die nieuwe rechtsvragen

¹⁵³¹ Léon Graulich studeerde rechten aan de Luikse universiteit en werd er in 1912, vier jaar na zijn afstuderen, docent. In 1921 nam hij de leerstoel burgerlijk recht over van Gérard Galopin. Als professor stond Graulich hoog aangeschreven. Hij verbleef aan buitenlandse universiteiten en werd uiteindelijk rector van de Luikse universiteit (1939-1945). Hij werkte ook mee aan Franse juridische tijdschriften zoals de *Revue trimestrielle de droit civil*; R. CLÉMENS, "[Brief van de decaan ter ere van Léon Graulich], in *En hommage à Léon Graulich*, Luik, ULg. Faculté de Droit, 1957, p. V-VIII; C. RENARD, "A la mémoire de Léon Graulich", *Ann.fac.dr.Lg.* 1967, 5-9; COLLECTIF, "Léon Graulich (1887-1966)", *Ann.fac.dr.Lg.* 1967, 10-21.

¹⁵³² Marcq studeerde rechten en economie aan de ULB. In 1904 schreef hij zich in aan de Brusselse balie maar hij viel al snel op met zijn baanbrekende studies onder meer over de aansprakelijkheid van de overheid. Vanaf 1911 was hij verbonden aan de ULB waar hij burgerlijk recht doceerde. Marcq lanceerde in 1921 enkele ideeën voor hervormingen in het rechtenonderwijs, waaronder de introductie van praktische oefeningen. Enkele van zijn voorstellen werden wet in 1929. In 1937 stond hij aan de wieg van het *Centre d'études pour la réforme de l'état*. Hij stelde in 1941 het bericht op tegen de Duitse bezetter dat de ULB de deuren sloot. Na de oorlog was hij voorzitter van een commissie die de Koningskwesie moest ontzenuwen. Te zijner ere vernoemde de ULB een auditorium, een studieceterum en een Fonds; R. DEKKERS, "Marcq, René", *Biographie nationale*, dl. 33, 473-480.

¹⁵³³ "Prof. Mr. Joseph Van de Vorst", *RW* 1947-48, 815.

¹⁵³⁴ *Recueil Van Ryn*, Brussel, Bruylant, 1992.

¹⁵³⁵ LE COMITÉ DE RÉDACTION, *RCJB* 1948, 3.

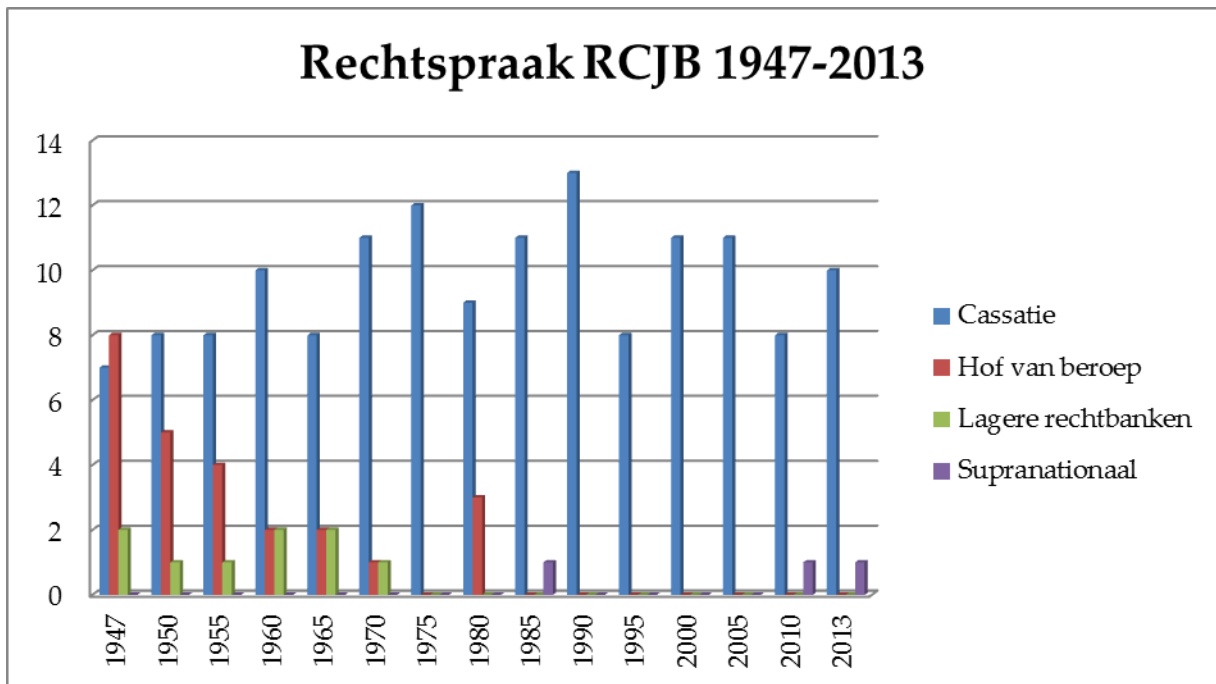
¹⁵³⁶ Het ging hierbij achtereenvolgens om: van de Universiteit Gent: J. Van de Vorst (1947-1948); L. Fredericq (1948-1965), J. Limpens (1965-1979), A. Mast (1979-1983), Y. Merchiers (1984-2012), M. Tison (2013-heden); van de KU Leuven: J. Dabin (1947-1971), P. Coppens (1971-heden), van de ULB: R. Marcq (1947), J. Van Ryn (1947-1999), P.-A. Foriers (2000-heden); van de universiteit Luik: L. Graulich (1947-1964), C. Renard (1965-1985), J. Hansenne (1985-1995), I. Moreau-Margrève (1995-2003), P. Delnoy (2004-heden).

¹⁵³⁷ LE COMITÉ DE DIRECTION, "Avertissement", *RCJB* 1947, 10; De steekproef gaf geen enkel positief resultaat van een pure praktijkjurist. Iedere auteur was verbonden met een universitaire instelling.

¹⁵³⁸ LE COMITÉ DE DIRECTION, "Avertissement", *RCJB* 1947, 10.

¹⁵³⁹ LE COMITÉ DE DIRECTION, "Avertissement", *RCJB* 1947, 9.

behandelden. Hoewel alle rechtbanken aan bod kwamen, kregen de hoven een prioritaire behandeling. Aanvankelijk bleef het aanbod van vier tot vijf uitspraken per aflevering vrij uitgebalanceerd, met besprekingen van zowel hogere als lagere rechtbanken. De laatste decennia verschoof de klemtoon echter naar de arresten van het Hof van Cassatie¹⁵⁴⁰ en occasioneel uitspraken van supranationale gerechtshoven, zoals te zien valt op de onderstaande grafiek.

De manier van werken via “*notes d’arrêts*” was evenwel niet zaligmakend. Vrij snel morden de lezers dat de opgenomen noten te uitgesponnen waren en te veel tijd vroegen om gelezen te worden. Sommige bijdragen waren immers stevig onderbouwd en overschreden vlotjes de twintig bladzijden. De omvang van de besprekingen had als gevolg dat slechts een beperkt aantal uitspraken bestudeerd kon worden.

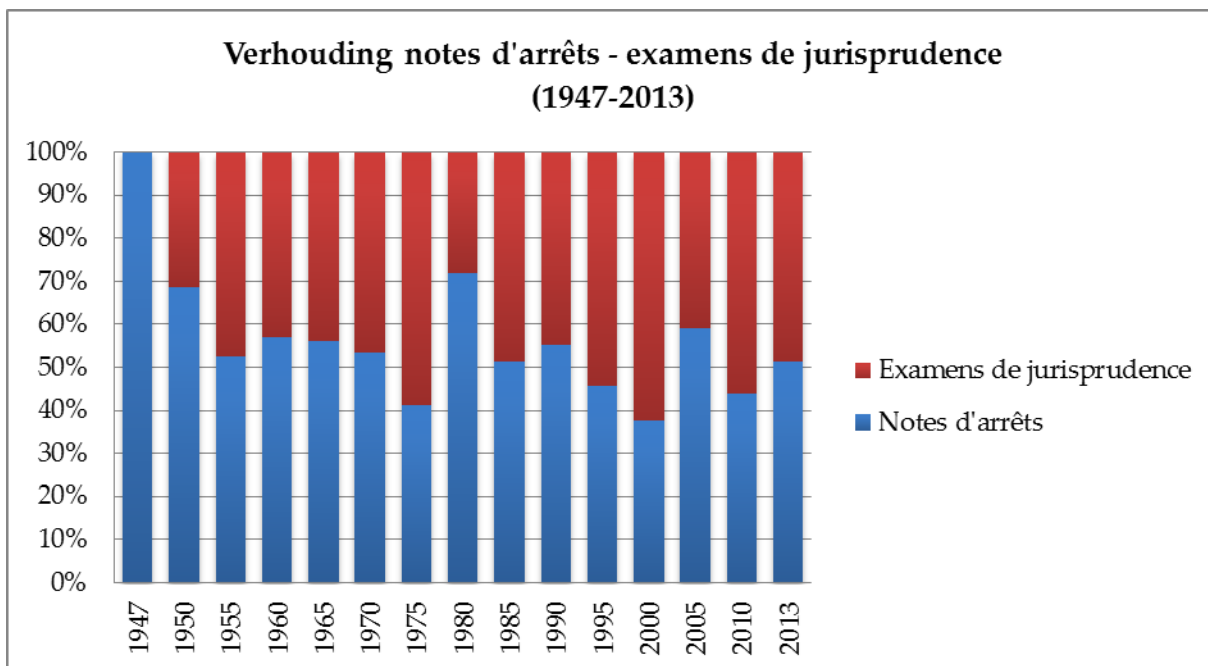
Om hieraan tegemoet te komen besliste de redactie in 1949 op aansturen van Jean Van Ryn om de zogenaamde “*examens de jurisprudence*”¹⁵⁴¹ in te voeren. Het zijn overzichten van rechtspraak waarin de belangrijkste uitspraken per rechtstak worden besproken. Oorspronkelijk ging het om acht rubrieken – dus rechtstakken –

¹⁵⁴⁰ P. MARCHANDISE, “Allocution de monsieur Philippe Marchandise”, *RCJB* 1998, 572.

¹⁵⁴¹ A. MEEÛS, “Allocution de monsieur Albert Meeùs”, *RCJB* 1998, 544.

waarbij de gepubliceerde uitspraken van de voorbije twee jaar in die specifieke materie in een groot overzichtsartikel gegoten werden.¹⁵⁴²

Wat aanvankelijk als een klein neveninitiatief begon, groeide langzaam maar zeker uit tot het belangrijkste onderdeel van het tijdschrift.¹⁵⁴³ Het opstellen ervan nam ook steeds meer tijd in beslag, waardoor de regelmatige publicatie van de *Revue critique* zelfs in het gedrang kwam.¹⁵⁴⁴ Bovendien overspanden ze steeds langere tijdsbestekken: enkele verschenen pas om de vijf, zes en uitzonderlijk zelfs twintig jaar. Zoals de onderstaande grafiek aantoont, besloegen de rechtspraakoverzichten namelijk steeds meer pagina's.

Succesvol, maar kritiek uit Vlaamse hoek

Het *RCJB* bleek al snel een succesvol tijdschrift. Bij aanvang telde het 217 abonneementen. Na tien jaar was dit al opgelopen tot 624, waarvan een honderdtal in het buitenland.¹⁵⁴⁵ De honderden abonnees zorgden ervoor dat de *RCJB* een financieel gezond blad was dat zijn medewerkers kon vergoeden en sinds 1990 een vijfjaarlijkse prijs ter waarde van 500 000 frank (€12 500) kon uitreiken.¹⁵⁴⁶

¹⁵⁴² Het ging om 1. *Personnes et droits réels*, 2. *Successions, donations, testaments et contrats de mariage*, 3. *Obligations et contrats spéciaux*, 4. *Responsabilité*, 5. *Droit commercial*, 6. *Procédure civile*, 7. *Droit social*, 8. *Droit international privé*.

¹⁵⁴³ P. MARCHANDISE, "Allocution de monsieur Philippe Marchandise", *RCJB* 1998, 571.

¹⁵⁴⁴ P. MARCHANDISE, "Allocution de monsieur Philippe Marchandise", *RCJB* 1998, 574.

¹⁵⁴⁵ J. DABIN, "Discours", *RCJB* 1957, 256.

¹⁵⁴⁶ A. MEEÛS, "Allocution de monsieur Albert MeeÛs", *RCJB* 1998, 545.

Het was vooral het prestige en de daadkracht van enkele redactieleden, zoals De Bersaques, Van Ryn en Heenen, die bijdroegen tot het succes van de *Revue critique*.¹⁵⁴⁷ Bovendien bood het blad een unieke combinatie van praktijk en wetenschap. De wetenschappelijke benadering van de juridische praktijk sloeg vooral aan doordat de kritische bespreking van rechterlijke uitspraken de praktijkjuristen de nodige argumenten aanreikte om bepaalde juridische problemen adequaat op te lossen.

Ondanks het succes en de vele lofbetuigingen doken in Vlaanderen toch al snel enkele bedenkingen op. Het *Rechtskundig Weekblad* betreurde dat het tijdschrift “*eenzijdig en eentalig in het Frans*”¹⁵⁴⁸ was opgesteld en “*dat de initiatiefnemers gemeend hebben, dat de voor de realisatie van de beoogde taak de uitgave van een nieuw tijdschrift nodig was*”. Op die manier werd geld en tijd verspild en het tijdschriftenlandschap verzwakt.¹⁵⁴⁹ Het *Rechtskundig Tijdschrift* uitte minder kritiek, maar deed wel een oproep om “*de medewerking [te] bekomen van enkele universiteitsprofessoren om een gelijkaardige rubriek erin te verzorgen*”.¹⁵⁵⁰ Het *Rechtskundig Tijdschrift* trachtte met andere woorden een Vlaams antwoord te bieden op de *RCJB*, maar slaagde daar niet in.

De grootste kritiek kwam van advocaat Jan Ronse (1921-1988),¹⁵⁵¹ naar aanleiding van het tienjarig bestaan van de *Revue critique de jurisprudence belge* in 1957. Op die bijeenkomst had eerste voorzitter van het Hof van Cassatie, Paul Wouters het woord genomen. In zijn redevoering “*besprak [hij] terloops de bijdrage die door de Revue Critique geleverd werd tot behoud van de eenheid van het Belgische recht. Hij bracht hulde aan de*

¹⁵⁴⁷ Deze redactieleden werkten onderling nauw samen. Sommigen onder hen brachten belangrijke basiswerken uit. Zo stonden Jean Van Ryn en Jacques Heenen in voor *Principes de droit commercial*, dat doorheen de jaren verschillende keren werd herdrukt.

¹⁵⁴⁸ “*Revue Critique de Jurisprudence belge*”, *RW* 1946-47, 1339.

¹⁵⁴⁹ P.J., “*Revue Critique de Jurisprudence belge*”, *RW* 1947-48, 526-528.

¹⁵⁵⁰ B.P., “*Revue Critique de Jurisprudence belge*”, *Rechtsk. T.* 1949, 185.

¹⁵⁵¹ Jan Ronse studeerde aan het Sint-Barbaracollege in Gent. In 1939 begon hij zijn rechtenstudie aan de Leuvense universiteit en hij behaalde het diploma in 1944. Datzelfde jaar legde hij de eed af als advocaat bij het Gentse hof van beroep. Als advocaat nam hij vrij snel het kantoor van zijn vader, Edmond Ronse, over. Jan Ronse werd voorzitter van de Vlaamse Conferentie van de Balie bij het hof van beroep te Gent (1957-1959). In 1967 zegde hij de advocatuur vaarwel en legde hij zich toe op zijn academische carrière als professor vennootschapsrecht aan de Leuvense universiteit; REDACTIERAAD & REDACTIECOMITÉ, “*Woord vooraf*”, in G. BAERT, J.M. MAEIJER, e.a., *Liber amicorum Jan Ronse*, Gent, Story-Scientia, 1986, p. VII-X. Hij is vooral bekend van de *Algemene Praktische Rechtsverzameling (APR)*, die hij, in navolging van Edmond Picard, oprichtte om tot een degelijke en volledige Nederlandse verzameling van het Belgisch recht te komen. René Victor sprak alleen maar lof over dit initiatief; R. VICTOR, “*De “Algemene Practische Rechtsverzameling”*”, *RW* 1952-53, 1265-1270; H. VERHAEST, “*Het verhaal van het APR*”, in H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 9.

Vlaamse medewerkers die in het Frans schreven in de Revue Critique en daarbij ook in ruimere mate de rechtsvergelijkende methode aanwendden. Deze medewerking van Vlaamse juristen kan voorkomen dat een afzonderlijk Waals of Vlaams recht zou ontstaan".¹⁵⁵²

Deze uitspraak schoot Ronse in het verkeerde keelgat. Hij geloofde namelijk heilig in een samenwerkingsverband over de taalgrens heen en meende dat in een meertalig land zoals België met een unitair justitieapparaat ook de juridische periodieken tweetalig moesten zijn. Hij repliceerde dan ook: *"Voorzeker kunnen vele Vlaamse juristen Frans schrijven en kan het niet afgekeurd worden dat zij ook aan Franstalige tijdschriften hun medewerking verlenen. Doch de eenheid van het Belgische recht mag niet alleen in die zin en uitsluitend daardoor verzekerd worden"*.¹⁵⁵³

Sinds de invoering van de taalwetten was er heel wat veranderd. Zo was er ondertussen heel wat rechtspraak en rechtsleer in het Nederlands voor handen. Ronse vervolgde: *"Sommige vooraanstaande franstalige auteurs konden hun loopbaan beginnen in een tijd waar zij het Nederlands niet hoefden te kennen. De toestand is grondig gewijzigd sinds de wet van 1935. De oplossing schijnt dan ook hierin gelegen te zijn dat interesse zou betuigd worden bij de franstalige juristen voor hetgeen in het Nederlands gepubliceerd wordt, ondanks de grotere inspanningen die daardoor van hen gevergd worden"*.¹⁵⁵⁴ Ronse wou dan ook dat de *Revue Critique de Jurisprudence belge* een echt Belgisch tijdschrift zou worden, *"d.w.z. een tweetalig tijdschrift, waarin de franstalige en Nederlandstalige juristen, elk in hun eigen taal, kunnen publiceren tot verwezenlijking van de doeleinden die door het tijdschrift nagestreefd worden"*.¹⁵⁵⁵ Enkele jaren eerder, in 1954, had hij overigens eenzelfde pleidooi gevoerd voor de tweetaligheid van de *Revue Pratique des Sociétés Civiles et Commerciales*. Net zoals toen viel zijn oproep in Franstalige dovemansoren.¹⁵⁵⁶ Het rechtstreeks gevolg hiervan was de oprichting van het *Tijdschrift voor Privaatrecht*, in 1964.

¹⁵⁵² J. RONSE, "Het tienjarig bestaan van de Revue critique de Jurisprudence belge", RW 1957-58, 502-503.

¹⁵⁵³ J. RONSE, "Het tienjarig bestaan van de Revue critique de Jurisprudence belge", RW 1957-58, 502-503.

¹⁵⁵⁴ Het is opvallend hoe Jan Ronse in zijn tekst consequent 'Nederlandstalig' met een hoofdletter schrijft en 'franstalig' met een kleine letter.

¹⁵⁵⁵ J. RONSE, "Het tienjarig bestaan van de Revue critique de Jurisprudence belge", RW 1957-58, 502-503.

¹⁵⁵⁶ K. GEENS, "10 Jaar T.R.V. Ten Geleide", TRV 1998, 547.

Ontstaansgeschiedenis van het TPR

Gestoeld op het samenwerkingsidee

Het TPR is gegrondvest op drie samenwerkingspijlers. Vooreerst is er de samenwerking over de landsgrenzen heen. De geallieerde overwinning op Nazi-Duitsland gaf het geloof in succesvolle internationale samenwerking een boost, ook in België en Nederland. De regeringen van beide landen ondertekenden in 1946 het Nederlands-Belgisch cultureel akkoord en streefden ook een nauwere economische samenwerking na.¹⁵⁵⁸ Die had een harmonieus rechtssysteem nodig, naar het voorbeeld van Scandinavië. De wens tot internationale samenwerking bevorderde de ontwikkeling van de rechtsvergelijking als de manier om het eigen nationale recht naar een hoger niveau te tillen maar ook om het Belgische en Nederlandse recht te harmoniseren. Hoger vermeldden we ook al de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland, die voor het *Tijdschrift voor Privaatrecht* van groot belang was.

Op de tweede plaats heerste onder Belgische juristen het idee van samenwerking tussen justitie en academie. De *RCJB* was daar al een veruitwendiging van, net zoals de *APR*. In april 1952 richtte Jan Ronse samen met twaalf rechtspractici, waaronder René Victor, Frans Van Parys, raadsheer bij het Gentse Hof van Beroep, en Jacques Matthijs,¹⁵⁵⁹ toen nog substituut-procureur-generaal, de vzw Algemene Praktische Rechtsverzameling op.¹⁵⁶⁰ Een opmerkelijke verschijning in de lijst van oprichters

¹⁵⁵⁷ Op 14 maart 2014 vierde het *Tijdschrift voor Privaatrecht* zijn halfeeuwfeest met een academische zitting te Gent. Tijdens die bijeenkomst droeg Marcel Storme (°1930), die sinds het eerste nummer directeur was van het tijdschrift, de fakkel over aan zijn zoon Matthias Storme en Vincent Sagaert. Naar aanleiding van die overdracht verschenen in een feestnummer twee rechtshistorische artikels waarvan het ene het TPR extern belichtte terwijl het andere eerder inhoudelijk het blad aan een onderzoek onderwierp; D. HEIRBAUT, "Vijftig jaar privaatrecht in het TPR: Er is in die tijd veel veranderd", *TPR* 2014, 13-68; S. VANDENBOGAERDE, "Vijftig jaar grensoverschrijdende rechtswetenschap: Het Tijdschrift voor Privaatrecht (1964-2014)", *TPR* 2014, 69-111.

¹⁵⁵⁸ J.M.M. MAEIJER, "Toespraak van prof. mr. J.M.M. Maeijer", *RW* 1987-88, 750.

¹⁵⁵⁹ Jacques Matthijs was de zoon van een Brugse pleitbezorger. Hij studeerde in 1929 af in de rechten aan de Gentse universiteit. Hij schreef zich eerst in aan de balie, werd in 1934 tot substituut-procureur des Konings te Brugge benoemd, maar nog voor de oorlog uitbrak was hij Procureur des Konings in Oudenaarde. Na de oorlog bouwde hij zijn carrière verder uit in Gent, als substituut-procureur-generaal (1946-1952), advocaat-generaal (1953-1961) en procureur-generaal (1962-1977). Sinds 1948 doceerde hij burgerlijk recht en rechtsvergelijking aan de ULB; J. EECKHOUT, "In Memoriam, Jacques Matthijs", *JT* 1986, 570.

¹⁵⁶⁰ Stichters waren verder Jozef Axters, Arthur Belpaire, André Cloquet, Pieter Dhaenens, Frédéric Dumon, Robert Janssens, Michiel Vandekerckhove, Georges Van Hecke en Frans Van Parys.

was Arthur Belpaire, ondertussen al raadsheer bij het Hof van Cassatie.¹⁵⁶¹ De statuten voorzagen als doel “het bevorderen en steunen, op welkdanige wijze, van de studie van het recht in de Nederlandse taal en datgene ondernemen wat daartoe rechtstreeks of onrechtstreeks tot nut kan zijn”. Jan Ronse, die tot 1987 directeur was van de APR, was de gangmaker – het ‘vliegwiel’ zoals velen hem noemden –¹⁵⁶² en legde contacten met alle medewerkers.¹⁵⁶³ In de dagelijkse redactieraad zat vanaf 1952 Jacques Matthijs, het jaar daarop vervoegde Willy Delva (1921-1980)¹⁵⁶⁴ de rangen en in 1956 Marcel Storme, met wie Ronse een sterke persoonlijke band had.¹⁵⁶⁵ De APR huldigde twee ideeën die Ronse dierbaar waren, met name de aanwending van *applied comparative law* ter verbetering van het eigen recht en de inbreng van practici die aangezet werden om naast en samen met de rechtsfaculteiten ook aan wetenschappelijk werk ten bate van de rechtsbeoefening in Vlaanderen en in België te doen.¹⁵⁶⁶ Zo kon de APR, steunend op de rechtsvergelijkende methode, van nut zijn voor de praktijk, want theoretische constructies zonder navolging in de praktijk dienen te worden afgewezen. Niet alleen de samenwerking tussen de academie en het paleis maar ook die tussen Belgische en Nederlandse juristen was het oogmerk van Ronse.

Net als het *Rechtskundig Tijdschrift* en *Rechtskundig Weekblad* had de APR een cultureel doel om tot “de eenheid en de zekerheid van de Nederlandse rechtstaal bij te dragen [...]; ook aan de hand van de woorden in Noord-Nederland gebruikt, zonder nochtans de eigenaardige taalzuiverheid van de Zuidelijke Nederlanden er aan prijs te geven”.¹⁵⁶⁷ Ronse was er

¹⁵⁶¹ Zie voetnoot 1519. De volledige lijst van de bestuursleden staat in H. VERHAEST, “Het verhaal van het APR”, in H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 12-13.

¹⁵⁶² H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 34.

¹⁵⁶³ H. VERHAEST, “Het verhaal van het APR”, in H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 13.

¹⁵⁶⁴ Willy Delva studeerde aan het atheneum te Brugge en begon in 1939 de rechtenstudie in Gent waar hij op 30 juni 1944 promoveerde tot doctor in de rechten (i.e. het huidige masterdiploma) en kort daarop ook nog een licentie in het notariaat verwierf. In september 1944 werd hij advocaat-stagiair bij professor Albert Kluyskens van wie hij na zijn stage jarenlang medewerker bleef. Vanaf 1953 doceerde Delva aan de Gentse rechtenfaculteit en bouwde een indrukwekkende academische carrière uit. Van 1972 tot 1978 was hij decaan van diezelfde faculteit; J. RONSE, “In Memoriam Prof. Willy Delva”, *RW* 1980-81, 53-56.

¹⁵⁶⁵ Jan Ronse was de stagemeeester van Marcel Storme; REDACTIERAAD & REDACTIECOMITÉ, “Woord vooraf”, in G. BAERT, J.M. MAEIJER, e.a., *Liber amicorum Jan Ronse*, Gent, Story-Scientia, 1986, p. VII; M. STORME, “Willy Delva: ten afscheid”, *TPR* 1980, 734/3; H. VERHAEST, “Registers op 50 jaar A.P.R.”, in H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 138.

¹⁵⁶⁶ REDACTIERAAD & REDACTIECOMITÉ, “Woord vooraf”, in G. BAERT, J.M. MAEIJER, e.a., *Liber amicorum Jan Ronse*, p. IX.

¹⁵⁶⁷ H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 10.

immers van overtuigd dat “*taalverfijning leidt tot rechtsverfijning*”¹⁵⁶⁸ en dat het recht een belangrijk instrument kon zijn bij de culturele eenmaking van de oude Nederlanden. De APR richtte zich niet alleen op nationale rechtsbronnen, maar ook op die van andere Europese landen waarbij Nederland de voorkeur genoot. Op die manier kon het eigen nationale recht verbeterd worden.¹⁵⁶⁹

De redactieleden van de APR zetten hun schouders onder allerhande initiatieven ter verbetering van de rechtspraktijk. Zo was er de *Kroniek der Tijdschriften*, een nieuwe rubriek in het *Rechtskundig Weekblad*, die de lezers wou inlichten over bijdragen en noten gepubliceerd in tijdschriften waarvan de meeste niet te vinden waren in de private bibliotheken van advocaten en magistraten.¹⁵⁷⁰ Op deze manier wou Jan Ronse “*het opkomende geslacht van Vlaamse juristen*” motiveren om “*zich steeds opnieuw met onverpoosde ijver aan het werk te stellen om hun bijdrage te verlenen voor de bloei van de Vlaamse rechtswetenschap*”.¹⁵⁷¹ Opnieuw overheerste het optimisme dat deze manier van werken het praktische nut van de rechtsvergelijking zou aantonen. Bovendien bewerkstelligde het de samenwerking tussen juristen door “*elkander [te] helpen door een samenvatting te bezorgen van de bijdragen die we gelezen hebben*”. Ronse voegde ook de daad bij het woord en zorgde ervoor dat een “*ploeg van advocaten en magistraten*” meewerkte. Onder hen zijn twee Gentse confraters, Willy Delva en Marcel Storme.¹⁵⁷²

De bedrijvigheid waarmee Ronse, Delva en Storme zich van de rest onderscheidden kon al doen vermoeden dat het slechts een kwestie van tijd was vooraleer zij een tijdschrift zouden oprichten. Toch hielden zij zich voor geen nieuw blad te starten zonder dat er een verdween of werd overgenomen.¹⁵⁷³ Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog was het *Rechtskundig Tijdschrift* er kwalitatief op achteruitgegaan en dat creëerde de gelegenheid om tot actie over te gaan.

¹⁵⁶⁸ J. RONSE, “Rechtsvernieuwing – rechtsverfijning”, RW 1951-52, 298.

¹⁵⁶⁹ H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 9.

¹⁵⁷⁰ M. STORME, “Willy Delva: ten afscheid”, TPR 1980, 734/3.

¹⁵⁷¹ J.R., “Kroniek der Tijdschriften”, RW 1952-53, 1567-1572;

¹⁵⁷² J.R., W.D. & M.S., “Kroniek der Tijdschriften”, RW 1952-53, 1825-1830.

¹⁵⁷³ M. STORME, “Bij het begin van onze vijftigste jaargang”, TPR 2013, 4.

De teloorgang van het Rechtskundig Tijdschrift

Kort na de oorlog deden “talrijke verzoeken en aanmoedigingen tot het verschijnen van het *R.T.* [...] de behoefte aan een dergelijk tijdschrift [...] voelen en gaat het een nieuwen bloei te gemoet (sic)”.¹⁵⁷⁴ De eerste naoorlogse jaargang (1946) werd in één keer gedrukt in 1947. Daarna bleef het stil, wellicht omdat Van Bauwel, die reeds lange tijd ziek was, in 1948 overleed. In 1949 dook het tijdschrift terug op, ditmaal onder leiding van de Antwerpse advocaat Reinold van Lennep (1908-1992).¹⁵⁷⁵ Van Lennep was de eerste stagiair van René Victor, wat het vermoeden doet rijzen dat het onder impuls van deze laatste was dat het *Rechtskundig Tijdschrift* nieuw leven werd ingeblazen. Van Lennep had zich ook al laten opmerken als een zeer bedrijvig medewerker van het *Rechtskundig Weekblad*.¹⁵⁷⁶ Aanvankelijk kon van Lennep rekenen op een schare trouwe medewerkers en leek het tijdschrift aan een nieuw leven te beginnen als een trimestrieel blad. Al gauw morrelde van Lennep aan die frequentie, die sterk afhankelijk bleek van het voorhanden zijnde materiaal. Zo kondigde hij niet zonder trots aan dat jaargang 1949 door onvermoed succes vijf nummers in plaats van vier zou tellen. In de vijfde aflevering kondigde hij al het zesde aan en het succes bleef doorgaan.¹⁵⁷⁷ Vanaf 1951 zakte het tijdschrift echter in elkaar. Om het minder presteren ietwat te camoufleren verscheen elke aflevering als een dubbelnummer. Vanaf jaargang 1953, het jaar nadat de APR begon, telde het *Rechtskundig Tijdschrift* slechts drie ‘dubbele’ afleveringen. Het succes van de APR en het *Rechtskundig Weekblad* drumden het oudste Nederlandstalige tijdschrift weg. Omdat Van Lennep zijn tijdschrift steeds vaker zelf vulde¹⁵⁷⁸ met vaak oppervlakkige commentaren op nieuwe wetgeving fossiliseerde het *Rechtskundig Tijdschrift*. Het strijdblad van weleer vermeldde nauwelijks iets over de communautaire spanningen begin jaren 60.

¹⁵⁷⁴ DE REDACTIE, “L.S. Het Rechtskundig Tijdschrift steekt na een onderbreking van ruim twee jaar opnieuw van wal”, *Rechtsk. T.* 1946, s.p.

¹⁵⁷⁵ J. STEVENS, *Antwerpse advocaten, de balie van een Europese metropool*, Antwerpen, Eigen beheer, 1994, 59-60.

¹⁵⁷⁶ Voor de Tweede Wereldoorlog had hij al 21 artikelen gepubliceerd in het *Rechtskundig Weekblad*, na de oorlog werd dat met slechts zes bijdragen aanzienlijk minder.

¹⁵⁷⁷ Het laatste nummer van 1950 bevatte alleen maar rechtspraak; “Mededeling van de redactie”, *Rechtsk.T.* 1949, 432; “Mededeling van de redactie”, *Rechtsk.T.* 1949, 544.

¹⁵⁷⁸ Veelal gespreid over de verschillende afleveringen over procesrecht. Later veel in de rubriek ‘ingezonden bijdragen’ over procesrecht in Belgisch Congo. Sinds 1949 verscheen bijna in elke aflevering een bij wijlen heel breedvoerige bijdrage van zijn hand. Tussen 1949 en 1963 schreef van Lennep ruim een derde van de ‘Studieën’.

De totstandkoming van de taalgrens (1963) leidde immers niet tot de gewenste rust en ook aan de Leuvense universiteit borrelde een en ander. Het was een scharniermoment voor de Nederlandstalige juristen. Er werd een officiële vertaling van het Burgerlijk Wetboek afgekondigd (1962) en de Nederlandstalige juridische literatuur kwam volop tot bloei. De APR kwam in die periode op een kantelpunt. In navolging van de statuten nam het drie taken ter harte: een verzamelwerk over de rechtsgeschiedenis van de Nederlanden door professor Van Caenegem en raadsheer bij het Gentse Hof van Beroep Janssens¹⁵⁷⁹, rechtstreeks contact van de APR met juristen en vooraanstaanden uit de verschillende centra van de Nederlandse cultuurgemeenschap en, *last but not least*, het *Tijdschrift voor Privaatrecht*.¹⁵⁸⁰

De realisatie van het idee Tijdschrift voor Privaatrecht

In de loop van 1963 groeide bij Marcel Storme de gedachte dat, ondanks de vele rechtskundige publicaties en vakbladen die in ons land werden uitgegeven, er nog behoefte was aan een Nederlandstalig wetenschappelijk tijdschrift.¹⁵⁸¹ Op de APR-redactieraad van 14 juni 1963 legde hij de opvatting en de indeling ervan voor. Het zou een trimestrieel tijdschrift worden met een driedelige structuur: rechtsleer, overzichten van rechtspraak en boekbesprekingen.¹⁵⁸² In veel opzichten deed het denken aan de *RCJB* dat ook trimestrieel verscheen en sinds 1949 overzichten van rechtspraak publiceerde. Jan Ronse, Willy Delva en Jacques Matthijs gingen enthousiast mee in dit avontuur.¹⁵⁸³ In samenspraak met Etienne Story, die enkele jaren voordien in Gent de uitgeverij Story-Scientia uit de grond had gestampt,¹⁵⁸⁴ nam de redactie een beslissing over bladspiegel, lettertype en format. Zo zou elke rubriek zijn eigen opmaak kennen.¹⁵⁸⁵ Belangrijk was dat elk volume, ongeacht de dikte, aangenaam openviel in de hand.¹⁵⁸⁶ Story nam de administratie, het uitgeven en de verspreiding van het tijdschrift ter harte. Om de kosten te dekken waren

¹⁵⁷⁹ Uiteindelijk is niet bijster veel van dit voornemen terecht gekomen. Het project stond jarenlang op de agenda van *Iuris Scripta Historica*, de rechtshistorische publicatie van Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Kunsten. Uiteindelijk werd het dan toch geschrapt.

¹⁵⁸⁰ F. VAN PARIJS, "Vergadering van de Algemene Praktische Rechtsverzameling te Hasselt op zaterdag 25 april 1964", *RW* 1963-64, 1778.

¹⁵⁸¹ J. MATTHIJS, "Viering van het tienjarig bestaan van het "Tijdschrift voor Privaatrecht"", *RW* 1973-74, 1762.

¹⁵⁸² H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 102; G. BAETEMAN, "Toespraak ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van het T.P.R.", *TPR* 1994, 759; "40 jaar T.P.R., 40 jaar directeur Marcel Storme", *TPR* 2004, 9.

¹⁵⁸³ M. STORME, "Het T.P.R. verdertigd", *TPR* 1994, 753.

¹⁵⁸⁴ Een korte geschiedenis over uitgeverij Story-Scientia zie L. SIMONS, *Het boek in Vlaanderen*, 571.

¹⁵⁸⁵ M. STORME, "Een tijdschrift de longue durée", *TPR* 2005, 4.

¹⁵⁸⁶ M. STORME, "Een tijdschrift de longue durée", *TPR* 2005, 4.

geldschieters nodig en die vond het *TPR* in de *APR* en het Ministerie voor Nationale Opvoeding en Cultuur.¹⁵⁸⁷ Via het verspreiden van folders zowel in België als in Nederland maakte het viertal hun initiatief kenbaar.¹⁵⁸⁸

Om de complementariteit te garanderen kwam er een *gentlemen's agreement* met René Victor waarin werd afgesproken geen rechtspraak als dusdanig op te nemen. Deze afspraak deed denken aan wat het *Rechtskundig Weekblad* en het *Rechtskundig Tijdschrift* tijdens de jaren 30 overeenkwamen maar waarvan de laatste titel nooit kon profiteren. Hoe dan ook, René Victor verhulde zijn enthousiasme niet en bij het begin van het gerechtelijk jaar 1963-1964 kondigde hij aan “*dat binnenkort een belangrijk nieuw Vlaams juridisch tijdschrift zal verschijnen, het “Tijdschrift voor privaatrecht” dat te Gent zal worden uitgegeven onder leiding van Prof. Marcel Storme*”.¹⁵⁸⁹ Deze laatste voerde de onderhandelingen met het *Rechtskundig Tijdschrift*¹⁵⁹⁰ en reikte Reinold van Lennep de hand om het monument naar Gent te halen, het van daaruit te besturen en het in ere te herstellen. Van Lennep was niet te overhalen, zelfs niet op het voorstel om samen te smelten tot het *Rechtskundig Tijdschrift voor Privaatrecht*.¹⁵⁹¹

Na deze weigering besloten de Gentse juristen het toch zelf te wagen en op 22 november 1963 kwamen Belgische en Nederlandse professoren uit verschillende universiteiten ten huize Storme samen om het nieuwe blad te positioneren. Het ging om Jimmy Maurice Polak (°1922) van de universiteit van Wageningen, Jan Drion (1915-1964)¹⁵⁹² uit Leiden, Jacob Houdijn Beekhuis (1903-1988)¹⁵⁹³ uit Groningen,

¹⁵⁸⁷ J. MATTHIJS, “Viering van het tienjarig bestaan van het “Tijdschrift voor Privaatrecht””, *RW* 1973-74, 1763; H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 102.

¹⁵⁸⁸ H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 102.

¹⁵⁸⁹ R. VICTOR, “Overzicht van de Vlaamse rechtsliteratuur gedurende het gerechtelijk jaar 1962-63”, *RW* 1963-64, 41.

¹⁵⁹⁰ M. STORME, “Bij het begin van onze vijftigste jaargang”, *TPR* 2013, 4.

¹⁵⁹¹ M. STORME, “Bij het begin van onze vijftigste jaargang”, *TPR* 2013, 4.

¹⁵⁹² Jan Drion studeerde rechten aan de universiteit van Leiden en promoveerde met een proefschrift onder promotorschap van Meijers. Hij was ook nauw betrokken bij het voorbereidend werk voor het Nieuwe Burgerlijke Wetboek en zou uiteindelijk, samen met Jannes Eggens (1891-1964) en Frits Jacob de Jong (1918-1976), de fakkel van Meijers overnemen toen deze laatste in 1954 onverwacht overleed. Drion was eerder als opvolger van Meijers te Leiden aangesteld als hoogleraar burgerlijk recht en internationaal privaatrecht. Hij stond aan de wieg van het succesvolle tijdschrift *Ars Aequi*; R. VICTOR, “Prof. Mr. J. Drion”, *RW* 1963-64, 1438-1439; K. WIERSMA, 'Drion, Jan (1915-1964)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, dl. 3, Den Haag, 1989.

¹⁵⁹³ Jacob Houdijn Beekhuis studeerde rechten te Leiden en was een leerling van Meijers. Hij begon zijn carrière als advocaat (1934-1938) en werd daarop professor burgerlijk recht en inleiding tot het recht te Groningen (1938-1967). Hij was ook even rector van deze instelling (1952-1953). In 1967 stapte hij over naar de Raad van State en bleef daar tot 1978. Op het moment van de opstart van het *TPR* was hij voorzitter van de Nederlandse sectie van de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland; J.J.M. MAEIJER, “Levensbericht J.H. Beekhuis”, in *Jaarboek Koninklijke*

Adriaan Pitlo (1901-1987)¹⁵⁹⁴ uit Amsterdam en de Leidse professor Werner Ludwig Haardt (1913-2013).¹⁵⁹⁵ Behalve deze laatste twee, waren de anderen op dat moment verbonden met de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland, die een week later in Gent vergaderde.¹⁵⁹⁶ Sinds 1961 was Jan Ronse secretaris van de Belgische sectie, waarvan ook Willy Delva en Jacques Matthijs lid waren, terwijl Drion voorzitter was van de Nederlandse sectie, waartoe Beekhuis en Polak behoorden. Marcel Storme stond in die periode als genodigde op de verslagen vermeld.¹⁵⁹⁷ Het was Marcel Storme die *“de stevige spil en de bezielende leider is geweest van de onderneming”*.¹⁵⁹⁸

Op vrijdag 13 maart 1964 stelde de redactie in het bovenzaaltje van de Gentse uitgeverij Story-Scientia de eerste aflevering van het *TPR* voor. Aanwezig waren een beperkt aantal juristen die in de onderneming geloofden of hun sympathie voor de oprichters kwamen betuigen.¹⁵⁹⁹ René Victor sprak over *“een keur van Vlaamse rechtsgeleerden, professoren, magistraten en advocaten”*.¹⁶⁰⁰ Niet alleen directeur Storme richtte het woord tot het aanwezige publiek, ook Louis Rombauts, de kabinetschef van de toenmalige minister van Justitie Vermeylen.¹⁶⁰¹ Victor stak niet alleen de loftrumpet over de oprichters, maar maakte van de gelegenheid gebruik om uitgever

Nederlandse Academie van Wetenschappen 1989, Amsterdam, 126-132; M. STORME, “Jaap Beekhuis, afscheid van een grand old man”, *TPR* 1988, 1071-1075.

¹⁵⁹⁴ Adriaan Pitlo studeerde notariaat te Utrecht en rechten te Amsterdam. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij benoemd tot professor notarieel en burgerlijk recht aan de Universiteit Amsterdam (UA). Hij was een tegenstander van de Nederlandse codificatie zoals die vanaf 1947 was ingezet. Hij schreef veel boeken over het privaatrecht en het notariaat om zich na zijn emeritaat vooral toe te leggen op rechtsgeschiedenis; J.A. ANKUM, “Pitlo, Adriaan (1901-1987)”, in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, dl. 4, 1994; J. MEIHUIZEN, *Sans égards. Prof. Mr. A. Pitlo en zijn conflicten met joodse juristen*, Amsterdam, Boom, 2007.

¹⁵⁹⁵ Haardt studeerde rechten aan de Leidse universiteit waarna hij als bedrijfsjurist aan de slag ging bij Philips. In 1945 promoveerde hij op een proefschrift over de veroordeling in de kosten van het burgerlijk geding. Hij werd advocaat in Den Haag en doceerde vanaf 1958 burgerlijk procesrecht te Leiden. In 1976 werd hij raadsheer bij de Hoge Raad tot aan zijn pensioen in 1983; M. STORME, “In memoriam Werner Ludwig Haardt (1913-2013). Afscheid van een heer van stand”, *TPR* 2013, 2469-2470.

¹⁵⁹⁶ VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jaarboek 1963-1964*, Antwerpen, De Sikkel, s.d., 5.

¹⁵⁹⁷ VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jaarboek 1961-1962*, Antwerpen, De Sikkel, s.d., 5.

¹⁵⁹⁸ J. MATTHIJS, “Viering van het tienjarig bestaan van het “Tijdschrift voor Privaatrecht””, *RW* 1973-74, 1763.

¹⁵⁹⁹ M. STORME, “Het *TPR* verdertigd”, *TPR* 1994, 752.

¹⁶⁰⁰ R. VICTOR, “Een nieuw Vlaams juridisch tijdschrift “Tijdschrift voor Privaatrecht””, *RW* 1963-64, 1492.

¹⁶⁰¹ M. STORME, “Een begroeting bij de 46ste jaargang”, *TPR* 2009, 1.

Story te danken voor het verrichte werk met onder andere de APR. Als blijk van dank publiceerde het *Rechtskundig Weekblad* dan ook de toespraak die Story op die avond gaf. Story was ervan overtuigd dat door het *Tijdschrift voor Privaatrecht* “concrete gestalte aan het Verdrag van Rome [gegeven wordt] en de equivalentie van de diploma’s, met een instrument waaruit blijkt dat de Nederlandse juridische wetenschap, trouw aan haar eigen groots verleden, niet alleen in Noord-Nederland (sic), maar ook in België een Europese standing heeft bereikt”.¹⁶⁰² Het eerste nummer genoot heel veel bijval “waarin gelijkaardige franstalige publicaties zich nooit konden verheugen in dat stadium van hun bestaan”.¹⁶⁰³ Al bij de eerste aflevering kende het 160 abonnees, aan het einde van de eerste jaargang waren het er al 580, waarvan 40 in Nederland en 180 studenten die aan gunstig tarief konden inschrijven op het tijdschrift.¹⁶⁰⁴ Later groeide het aantal aan tot duizenden abonnees.¹⁶⁰⁵ Het *TPR* zag zich ook gesteund met een nieuwe juristenvereniging die op 31 oktober 1964 werd opgestart. Toen hield de Vlaamse Juristenvereniging in Brussel haar eerste algemene vergadering. Willy Delva en Marcel Storme waren daarbij aanwezig.¹⁶⁰⁶ Deze laatste volgde in 1983 René Victor op als voorzitter en bekleedde de functie tot 1996.

Kort nadat het *TPR* boven de doopvont was gehouden, verscheen het allerlaatste nummer van het *Rechtskundig Tijdschrift* dat “bij gebrek aan geldmiddelen moet [...] ophouden te verschijnen”.¹⁶⁰⁷ Het op dat moment oudste Nederlandstalige juridische tijdschrift verdween voorgoed.

Het doel van het Tijdschrift voor Privaatrecht

De programmaverklaring van het *Tijdschrift voor Privaatrecht* stond op de eerste bladzijden van de eerste aflevering en werd in enkele andere openingseditorialen (deels) herhaald. Zoals de titel doet vermoeden, stelde de redactie de behandeling van het privaatrecht, en dat in de ruimste zin van het woord, voorop. Het lijkt op een kopie van wat de *Revue critique* vooropstelde. Bij de Gentse redactie was de keuze ingegeven door praktische en maatschappelijke redenen. Het privaatrecht regelt immers de onderlinge relaties tussen personen en vormt, ondanks de toenemende

¹⁶⁰² R. VICTOR, “Een nieuw Vlaams juridisch tijdschrift “Tijdschrift voor Privaatrecht””, *RW* 1963-64, 1489-1492; E. STORY, “Rede uitgesproken door de Heer E. Story”, *RW* 1963-64, 1493.

¹⁶⁰³ F. VAN PARIJS, “Vergadering van de Algemene Praktische Rechtsverzameling te Hasselt op zaterdag 25 april 1964”, *RW* 1963-64, 1778.

¹⁶⁰⁴ H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 102.

¹⁶⁰⁵ M. STORME, “Ten Geleide”, *Feestbundel TPR 35 jaar*, VII.

¹⁶⁰⁶ G. BAERT, “De Vlaamse Juristenvereniging (1964-1965)”, in H. VAN GOETHEM (ed.), *Honderd jaar Vlaams Rechtsleven*, 202.

¹⁶⁰⁷ *Rechtsk. T.* 1963, 1.

impact van het publiekrecht op privaatrechtelijke relaties, “de ruggegraat van de natie”.¹⁶⁰⁸

Het openingseditoriaal trok van leer tegen de wetgever die “een verminderde belangstelling aan de dag [legde] voor de regeling van privaatrechtelijke verhoudingen, behalve dan op die gebieden waar drukkingsgroepen een nieuwe regeling afdwingen, vaak met beperkte en soms tijdgebonden sociaal-economische strekking”.¹⁶⁰⁹ Verder stelde de auteur van het editoriaal¹⁶¹⁰ dat ons rechtssysteem bewust op vage regels gefundeerd is en aldus impliciet opdracht geeft aan de rechter en de rechtsgeleerde om oplossingen te zoeken. De wetgever kan niet alles regelen en het belang van de rechtspraak en de rechtsleer in de ontwikkeling van het recht kan niet onderschat worden. Via een verwijzing naar Scholten, stelde de redactie dat de wetgever en de rechter te rade dienen te gaan bij de rechtswetenschap. De rechtsgeleerde stelt scherp op de problemen in de wet en de rechtspraak. De rechtswetenschap laat zich echter niet inperken door landsgrenzen en is een maatschappelijk fenomeen.¹⁶¹¹ Aldus profileerde het *TPR* zich als een emanatie van het rechtsdenken van de redactieleden. Recht is een onderdeel van de maatschappij en wordt het best beoefend vanuit een wetenschappelijk en rechtsvergelijkend perspectief.

Het *TPR* inspireerde tot het opstarten van nieuwe en het heroriënteren van bestaande juridische tijdschriften. Bij het begin van het academiejaar 1964-1965 begon *Jura Falconis*, een op de rechtswetenschap gericht *law review*. Dat wil zeggen in de Amerikaanse betekenis van het woord: een juridisch tijdschrift geleid door in casu Leuvense studenten. Eind jaren 60 opperde Antoine Van Hoestenberghé (1909-1978),¹⁶¹² notaris te Brugge en professor aan de KU Leuven, dat de notariële tijdschriften in België best zouden fuseren tot een meertalig tijdschrift. De artikels zouden verschijnen in de taal van de auteur, met daarna de korte inhoud in de

¹⁶⁰⁸ “Verantwoording”, *TPR* 1964, 4.

¹⁶⁰⁹ “Verantwoording”, *TPR* 1964, 5.

¹⁶¹⁰ We brengen in herinnering dat het editoriaal vaak geschreven wordt door één auteur, maar dat de andere leden van de redactie hun goedkeuring geven.

¹⁶¹¹ “Verantwoording”, *TPR* 1964, 5.

¹⁶¹² Van Hoestenberghé studeerde rechten en notariaat aan de KU Leuven. Hij werd notaris te Jabbeke, maar zijn goed contact met Zeger Van Hee bracht hem terug naar Leuven waar hij eerst praktische oefeningen aan het notariaat gaf. Na het overlijden van Van Hee nam hij diens lesopdracht over. Van Hoestenberghé hervormde de notariaatsopleiding in Leuven door de nadruk te leggen op de notariële stage; S. VANDENBOGAERDE, “De redactieleden van het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-2012)”, in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 48-51.

andere landstaal en vertalingen in het Duits en Engels. Het *Tijdschrift voor Privaatrecht* gold daarbij als het na te volgen voorbeeld.¹⁶¹³

De redactie van het Tijdschrift voor Privaatrecht

Bijzonder aan het *Tijdschrift voor Privaatrecht* is het naast elkaar bestaan van een redactieraad, exclusief samengesteld uit Belgische professoren, en een adviesraad, die enkel bestaat uit Nederlandse professoren. Zowel de redactie- als de adviesraad vormen zoals bij andere tijdschriften een constante. Er bestaat immers geen leeftijds grens waarop een “*heraus*” weerklinkt.¹⁶¹⁴ De eerste generatie bestond, vanzelfsprekend, uit de vier oprichters, met Marcel Storme die vijftig jaar lang als directeur de verantwoordelijkheid voor het dagelijks bestuur droeg. Ter ondersteuning kreeg hij de voorbije vijftig jaar bijstand van een redactiesecretaris die hij zelf aanzocht en waarbij persoonlijke connecties een belangrijke rol speelden.¹⁶¹⁵ De redactiesecretaris ondersteunde het tijdschrift logistiek en had vooral een grote taak bij het opvolgen van de boekbesprekingen.¹⁶¹⁶

Aanvankelijk was het de bedoeling om van bij het begin Nederlandse professoren op te nemen in de redactie maar voorlopig moest men het stellen met de 'actieve medewerking van vooraanstaande Nederlandse hoogleraren'.¹⁶¹⁷ In de loop van het eerste jaar vormden de Nederlanders die bij de start ten huize Storme aanwezig waren geweest de adviesraad.¹⁶¹⁸ Later vervoegde Joseph Maeijer (°1932) de rangen.¹⁶¹⁹ Naar aanleiding van de eerste lustrumviering werd de Nederlandse

¹⁶¹³ S. VANDENBOGAERDE, “Geschiedenis van het *Tijdschrift voor Notarissen (1937-2012)*”, K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 23.

¹⁶¹⁴ M. STORME, “Bij de aanvang van onze vijftigste jaargang”, *TPR* 2013, 5.

¹⁶¹⁵ De eerste redactiesecretaris was de Gentse advocaat Jean-Pierre Quintyn (1964), die toentertijd assistent was aan de Gentse universiteit bij professor Delva, die ook zijn stagemeester was. Hij werd opgevolgd door Guy Schrans en daarna volgden Hubert Mestrum en Kris Schutyser (1969-1972), die eerder nog had meegewerkt aan *Jura Falconis*. Vervolgens waren Hilde Galaude (1973-1984), Lutgard Hertecant (1985-1999) en Dominique De Marez (2000-2006) redactiesecretaris. Sinds 2007 staan meerdere personen in voor het redactiesecretariaat, Christiaan Beyaert en Soetekin Steverlynck. Zij werden bijgestaan door achtereenvolgens Emilie De Baere (2007-2010), Sara Verstraete (2010) en Elke Vanneste (sinds 2011).

¹⁶¹⁶ Gesprekken met mevrouw L. Hertecant op 21 november 2013 en de heer J.-P. Quintyn op 17 december 2013.

¹⁶¹⁷ “Verantwoording”, *TPR* 1964, 4.

¹⁶¹⁸ H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 102.

¹⁶¹⁹ Over J.M.M. Maeijer zie C.D.J. BULTEN e.a., *Verspreide geschriften van J.M.M. Maeijer*, Deventer, Kluwer, 2009.

adviesraad geïnstitutionaliseerd.¹⁶²⁰ De adviesraad spoorde de Nederlandse juristen aan om mee te werken aan dit initiatief.¹⁶²¹

In 1980 stierf professor Delva. Hij werd opgevolgd door de jonge Gentse professor Hubert Bocken (°1944).¹⁶²² Op die manier bleef niet alleen het evenwicht van de universiteiten bewaard, ook de toekomst van het TPR was gegarandeerd.¹⁶²³ Zes jaar later overleed Jacques Matthijs, wiens collega aan de VUB, Gustaaf Baeteman (1928-2010)¹⁶²⁴ “door de redactie werd aangezocht de opvolging van wijlen de heer Matthijs waar te nemen”.¹⁶²⁵ Baeteman was trouwens geen onbekende voor de TPR-redactie. Na het overlijden van Willy Delva had men hem gevraagd om de leiding over te nemen van de *Tweetalige Wetboeken Story* (TWS) om in die reeks het Burgerlijk Wetboek te verzorgen.¹⁶²⁶ Toen Baeteman overleed nam Wilfried Rauws (VUB) het over. In 1988 overleed Jan Ronse.¹⁶²⁷ In diens visie op samenwerking tussen universiteiten werd besloten hem niet alleen door een Leuvens collega te vervangen, maar ook iemand van de Antwerpse universiteit in de redactie op te nemen. Het ging respectievelijk om Walter van Gerven (°1935)¹⁶²⁸ en Robert Kruithof (1937-1991)¹⁶²⁹. Al bij al is de toetreding van de Antwerpse universiteit¹⁶³⁰ vrij laat gebeurd, net als de

¹⁶²⁰ J.H. BEEKHUIS, W.L. HAARDT, J.M.M. MAEIJER, A. PITLO, J.M. POLAK, “Bij het eerste lustrum”, *TPR* 1969, 1.

¹⁶²¹ J.H. BEEKHUIS, W.L. HAARDT, J.M.M. MAEIJER, A. PITLO, J.M. POLAK, “Bij het eerste lustrum”, *TPR* 1969, 1.

¹⁶²² Hubert Bocken doceerde burgerlijk recht aan de UGent. Hij studeerde rechten aan de Gentse universiteit en werd in 1968 *Master of Law* in Harvard. Vrij snel bouwde hij een academische carrière uit en verrichte als één van de eersten in België onderzoek naar het milieurecht en het milieuaansprakelijkheidsrecht. Hij was ook decaan van de faculteit Rechtsgeleerdheid van 1994 tot 1998; I. BOONE, I. CLAEYS & L. LAVRYSEN, “Woord vooraf”, in I. BOONE, I. CLAEYS & L. LAVRYSEN, *Liber amicorum Hubert Bocken*, Brugge, Die Keure, 2009, p. VII-VIII.

¹⁶²³ Deze manier van werken is niet nieuw. Eerder deed het *Tijdschrift voor Notarissen* dat ook al; S. VANDENBOGAERDE, “Geschiedenis van het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-2012)”, 21.

¹⁶²⁴ Gustaaf Baeteman studeerde rechten aan de ULB, was advocaat, parketmagistraat, rechter, staatsraad en hoogleraar familierecht aan de VUB. Hij werd ook eerste voorzitter van de Raad van State; H. CASMAN, “In Memoriam Gustaaf Baeteman”, *RW* 2009-10, 1790; M. STORME, “In Memoriam. Gustaaf Baeteman, een Vlaamse gentleman”, *TPR* 2010, 1-3.

¹⁶²⁵ M. STORME, “In Memoriam Jacques Matthijs”, *TPR* 1986, 755.

¹⁶²⁶ M. STORME, “In Memoriam. Gustaaf Baeteman, een Vlaamse gentleman”, *TPR* 2010, 3.

¹⁶²⁷ M. STORME, “25 jaar TPR”, *TPR* 1989, 430.

¹⁶²⁸ DE REDACTIE, “Curriculum Vitae”, in H. CAUSY, E. DIRIX, e.a. (eds.), *Liber amicorum Walter van Gerven*, Deurne, Kluwer, 2000, p. XIII-XXVII.

¹⁶²⁹ Robert Kruithof studeerde rechten aan de Gentse universiteit. In 1972 werd hij benoemd tot hoogleraar aan de nieuwe Antwerpse universiteit en werd er meteen decaan van de rechtenfaculteit; E. DIRIX, A. VAN OEVELEN & T. VANSWEEVELT, “Bio-bibliografie van professor dr. Robert Machiel Kruithof”, in W. VAN GERVEN, *Hulde aan prof. dr. R. Kruithof*, Antwerpen, Maklu, 1992, 9-15.

¹⁶³⁰ De Universiteit Antwerpen ontstond uit drie universitaire instellingen: UFSIA (Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen), RUCA (Rijksuniversitair Centrum Antwerpen) en

toetreding van de eerste vrouw in de redactie.¹⁶³¹ Die eer kwam toe aan Mienen Puelinckx-Coene (°1940)¹⁶³² die in 1992 lid werd van de redactieraad.

Wanneer iemand uit de adviesraad overleed, volgde niet noodzakelijk iemand van dezelfde universiteit. Zo volgde de Utrechtse professor Ewoud Hondius (°1942) de in 1987 overleden Adriaan Pitlo (Universiteit Amsterdam) op. Het jaar daarop verving de Groningse hoogleraar Christiaan Johan Henri Brunner (1929-2007), die Marcel Storme onder meer kende vanuit de Vereniging van de Vergelijkende Studie van het Recht in België en Nederland, de in 1988 overleden Beekhuis (Universiteit Groningen).¹⁶³³ De leden van de redactie waren niet alleen autoriteiten in hun vakgebied, maar onderhielden ook goede persoonlijke banden met elkaar.

Inhoudelijk: het TPR als katalysator van het recht

Het succes van het TPR valt niet alleen te verklaren door het tijdschrift zelf. Vanuit hun programmaverklaring en ook deze van de APR ondernamen de redactieleden verscheidene initiatieven die de Vlaamse rechtsontwikkeling stimuleerden. Waren de TWS¹⁶³⁴ of de *Algemene Modellenverzameling voor de Rechtspraktijk* (AMR) nog vooral gericht op de praktijk, dan zouden de colloquia de praktijk dienen vanuit een theoretisch kader.¹⁶³⁵

Het TPR viert getrouw elk lustrum.¹⁶³⁶ Deze verjaardagen worden veelal gekoppeld aan een wetenschappelijke bijeenkomst gewijd aan een bepaald aspect van het

UIA (Universitaire Instelling Antwerpen). De drie instellingen werkten samen onder een confederaal model. In 1973 werd daarvoor een vast coördinatiecomité opgericht en in 1978 werd de benaming Universiteit Antwerpen bij decreet ingevoerd. Sinds oktober 2003 is de confederatie omgevormd tot één universiteit

¹⁶³¹ Eerder was bij de *Revue Critique* Yvette Merchiers toegetreden. Het *Rechtskundig Weekblad* aan de andere kant is nog steeds een mannenbastion.

¹⁶³² Mienen Puelinckx-Coene is professor-emeritus. Zij was assistente bij Walter van Gerven en later bij Roger Dillemans. Toen in 1970 een Antwerpse rechtsfaculteit moest worden uitgebouwd kreeg zij het aanbod om er familiaal vermogensrecht te doceren. Ze publiceerde vooral over erfrecht; R. DILLEMANS, "Over Mienen Puelinckx-Coene", in F. SWENNEN, R. BARBAIX, e.a., *Over Erven. Liber amicorum Mienen Puelinckx-Coene, Mechelen*, Wolters Kluwer, 2006, p. XV.

¹⁶³³ M.H. WISSINK & M. STORME, "In Memoriam Chris Brunner", *TPR* 2007, 1.

¹⁶³⁴ Alle redactieleden van het TPR namen een tweetalig wetboek voor hun rekening. Jan Ronse verzorgde samen met Georges Nuytinck het Wetboek van Koophandel, Marcel Storme het Gerechtelijk Wetboek, Willy Delva het Burgerlijk Wetboek en Jacques Matthys het Strafwetboek en het Wetboek van Strafvordering. Delva was voorstander van een Nederlandstalige uitgave, maar Jan Ronse hamerde erop dat deze wetboeken tweetalig moesten zijn om de Belgische praktijk te dienen; H. VERHAEST & M. STORME, *Het recht in trefwoorden ontsloten*, 106-107.

¹⁶³⁵ M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 429.

¹⁶³⁶ M. STORME, "Een tijdschrift de longue durée", *TPR* 2005, 2-3.

privaatrecht. De verslagen ervan worden gepubliceerd in een lustrumnummer.¹⁶³⁷ Gangmaker daarvan was Marcel Storme.¹⁶³⁸ Ook de andere redactieleden van het *TPR* en de *APR* namen rechtswetenschappelijke initiatieven. Vanuit een privé-initiatief van de eerste voorzitter van het Gentse hof van beroep, Etienne Verougstraete, groeide het idee bij Willy Delva en de latere eerste voorzitter Frans Van Parijs om de eerste postuniversitaire cyclus te organiseren.¹⁶³⁹ Wat begon als een bijscholing voor magistraten groeide onder Willy Delva uit tot een postuniversitaire lessencyclus in de verschillende rechtsfaculteiten van Leuven, Brussel, Antwerpen en Gent.¹⁶⁴⁰ De postuniversitaire Cyclus Willy Delva is vandaag één van de belangrijkste permanente vormingsreeksen in Vlaanderen.¹⁶⁴¹ Wanneer het privaatrecht werd behandeld kregen de verslagen haast vanzelfsprekend een plek in het *TPR*, meestal in een dubbel nummer.¹⁶⁴² Het *TPR* trok duidelijk de kaart van de rechtswetenschap maar verliet zich niet alleen op de gevestigde rechtsgeleerde. De redactie moedigde (jonge) wetenschappers aan en nam daarvoor twee initiatieven: de *TPR*-prijs en de *TPR*-wisselleerstoel.

Aan de vooravond van het vijfentwintigste jaar kondigde de redactie enkele nieuwigheden aan. Niet alleen kreeg het tijdschrift een nieuw kleedje, de lezer kon

¹⁶³⁷ Bijvoorbeeld bij het tweede lustrum wijdde men een conferentie uitsluitend aan het medisch recht. Naar aanleiding van de 25ste verjaardag was een colloquium gewijd aan het kort geding en de betekenis van de onderlinge vergelijking tussen Belgische en Nederlandse rechtspraak. Al na de tweede jaargang organiseerde het *TPR* een conferentie over de hervorming van het Burgerlijk Wetboek en dat terwijl het nieuwe Gerechtelijk Wetboek in volle ontwikkeling was. Doorheen het vijftigjarig bestaan bleef het Burgerlijk Wetboek een aandachtspunt, want ook in 2004 was er een colloquium naar aanleiding van het tweede eeuwfeest van het wetboek; D. HEIRBAUT & G. MARTYN (eds.), *Napoleon's nalatenschap: 200 jaar Burgerlijk Wetboek in België/Un héritage Napoléonien: bicentenaire du Code civil en Belgique*, Kluwer, Mechelen, 2005; G. BAETEMAN & D. HEIRBAUT (eds.), *Cumulatieve editie van het Burgerlijk Wetboek : de huidige en de originele tekst met alle wijzigingen in België van 1804 tot 2004/Édition cumulative du Code civil le texte actuel et l'édition originale avec toutes les modifications en Belgique de 1804 jusqu'à 2004*, Mechelen, Kluwer, 2004.

¹⁶³⁸ G. BAETEMAN, "40 Jaar T.P.R. 40 Jaar directeur Marcel Storme", *TPR* 2004, 10.

¹⁶³⁹ M. STORME, "Rede uitgesproken door Prof. Mr. Marcel Storme ter gelegenheid van 25 jaar postuniversitaire cyclus Willy Delva", in *Feestbundel 25 jaar Postuniversitaire Cyclus Willy Delva*, Gent, Mys & Breesch, 1999, 2.

¹⁶⁴⁰ M. STORME, "Rede uitgesproken door Prof. Mr. Marcel Storme ter gelegenheid van 25 jaar postuniversitaire cyclus Willy Delva", in *Postuniversitaire Cyclus Willy Delva*, Gent, Mys & Breesch, 1999, 1-4.

¹⁶⁴¹ Naast de structurele samenwerking tussen Gandaius Permanente Vorming van de Gentse rechtsfaculteit en het Centrum voor Beroepsvervolmaking in de Rechten van de Universiteit Antwerpen (CBR), verlenen ook academici van de verschillende Vlaamse rechtsfaculteiten hun medewerking aan deze lessenreeks.

¹⁶⁴² Uiteindelijk verschenen negen afleveringen van de postuniversitaire opleiding in het *TPR* tussen 1975 en 1987. Daarna werden de verslagen apart uitgegeven; DE REDACTIE, "Verantwoording", *TPR* 1975, 3.

ook aanbevelingen doen over vorm en inhoud van het tijdschrift.¹⁶⁴³ De redactie loofde ook een Prijs 25 Jaar T.P.R. ter waarde van 100000 frank (€2500) uit voor de beste annotatie inzake vergelijkende rechtspraak.¹⁶⁴⁴ Hoewel bedoeld als een eenmalige uitreiking, besloot de redactie de prijs jaarlijks toe te kennen aan de beste bijdrage die in een jaargang gepubliceerd wordt.¹⁶⁴⁵ De jury, bestaande uit leden van de redactie- en adviesraad, oordeelt op de jaarlijkse redactievergadering en kan desgevallend de prijs opsplitsen.¹⁶⁴⁶ Enkele winnaars zijn vandaag actief in de academische wereld.¹⁶⁴⁷ Dit initiatief kreeg navolging. Zo besloot de *Revue Critique* een jaar later een vijfjaarlijkse prijs van 500 000 frank toe te kennen met het doel “*d’encourager les jeunes auteurs de talent*”.¹⁶⁴⁸ Ook het *Tijdschrift voor Notarissen* ondernam een soortgelijk initiatief.¹⁶⁴⁹

Daarnaast verbond het *TPR* in 1998 zijn naam aan een wisselleerstoel. Alternerend krijgen één of twee Belgische hoogleraren een leerstoel in Nederland en omgekeerd. Ze leven daar een maand *in residence* om er te vorsen en/of te doceren. Ook professoren van Franstalige universiteiten worden naar Nederland gestuurd om er in het Nederlands les te geven.¹⁶⁵⁰ De bedoeling is om de samenwerking tussen Belgische en Nederlandse rechtsfaculteiten te intensifiëren.¹⁶⁵¹

Toen in 1997 de redactie het *TPR* in een rechtspersoon onderbracht, kwam opnieuw het internationale karakter naar boven. Er werd immers gekozen om een internationale vereniging zonder winstoogmerk *Tijdschrift voor Privaatrecht* op te richten. Ze kreeg als maatschappelijk doel ‘het bevorderen van de rechtswetenschap in het bijzonder op het vlak van het privaatrecht onder meer door het organiseren van nationale en internationale juridische wetenschappelijke bijeenkomsten, het bevorderen van de nationale en internationale contacten tussen juristen, het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld door het toekennen van prijzen, het uitgeven en verspreiden van nationale en internationale

¹⁶⁴³ M. STORME, “Een kwarteeuw *Tijdschrift voor Privaatrecht*”, *TPR* 1988, III.

¹⁶⁴⁴ M. STORME, “Een kwarteeuw *Tijdschrift voor Privaatrecht*”, *TPR* 1988, III; “*Prix 25 Jaar Tijdschrift voor Privaatrecht*”, *JT* 1988, 612.

¹⁶⁴⁵ E. DIRIX & S.C.J.J. KORTMANN, “*Compensatie en concursus creditorum*”, *TPR* 1989, 1657 (noot bovenaan).

¹⁶⁴⁶ “*Reglement jaarlijkse prijs van het Tijdschrift voor Privaatrecht*”, *TPR* 2006, 6.

¹⁶⁴⁷ “*T.P.R.-prijs – Palmares*”, *TPR* 2006, 7.

¹⁶⁴⁸ “*Prix de la “Revue Critique de Jurisprudence belge”*”, *RCJB* 1989, 1.

¹⁶⁴⁹ S. VANDENBOGAERDE, “*Geschiedenis van het Tijdschrift voor Notarissen (1937-2012)*”, 27.

¹⁶⁵⁰ Bijvoorbeeld Yves-Henri Leleu naar Nijmegen, Jean-François Gerkens naar Tilburg.

¹⁶⁵¹ M. STORME, “*De T.P.R.-leerstoel 1999-2000*”, *TPR* 2000, 621-624.

wetenschappelijke publicaties over het privaatrecht'.¹⁶⁵² De ivzw en het *TPR* zijn volledig met elkaar verstrengeld. De leden van de redactie- en de adviesraad werden de werkende leden. Zij die regelmatig meewerkten aan publicaties en activiteiten van de vereniging, konden aangeduid worden als adviserend lid zonder enig stemrecht.¹⁶⁵³ Voor onbepaalde duur werden professor Baeteman (voorzitter), professor Bocken (secretaris), professor Coene (penningmeester), professor Van Gerven en professor Storme aangeduid als lid van de raad van bestuur. De directeur, die het dagelijks bestuur toegewezen kreeg door de raad, was Marcel Storme.¹⁶⁵⁴

In vergelijking met andere juridische tijdschriften behield het *TPR* een relatief lage prijs. In 2012 sprong het ook, zij het enigszins laat, mee op de digitale trein waardoor het overal consulteerbaar wordt onder de Jura-koepel.¹⁶⁵⁵ Doorheen de halve eeuw dikte het *TPR* alleen maar aan, een probleem waar heel wat tijdschriften zich mee geconfronteerd zien. Om het probleem het hoofd te bieden, riep Storme de auteurs op om meer synthese na te streven en aan originele rechtsvinding te doen.¹⁶⁵⁶ Hij aanschouwde ook de evoluties op de juridische tijdschriftenmarkt met lede ogen. Samen met de redacties van andere juridische tijdschriften stelde hij enkele wensen en richtlijnen voorop voor tijdschriftpublicatie in de toekomst.¹⁶⁵⁷ Die richtlijnen lijken achteraf amper gevolgd, waardoor er alleen maar nieuwe titels bijkwamen.¹⁶⁵⁸ Nader onderzoek naar de juridische uitgeverijen zou antwoorden kunnen bieden.

Evolutie van de bijdragen

Het ambitieuze *TPR* wrong zichzelf ongewild in een streng keurslijf. Het driemaandelijks verschijnen bleek soms een race tegen de klok, waarbij "*meedogenloze en soms boze briefwisseling met de gevreesde groene kopstroom*" naar de redactieleden, medewerkers en auteurs werd gestuurd.¹⁶⁵⁹ Toch slaagde het er in om bijna 200 nummers te laten verschijnen met ruim 700 rechtsgeleerde bijdragen, bijna 200 overzichten van rechtspraak en ontelbare boekbesprekingen. Het is hier niet de bedoeling dieper in te gaan op de inhoudelijke evolutie van het *TPR* en welke

¹⁶⁵² Art. 3 Statuten ivzw Tijdschrift voor Privaatrecht.

¹⁶⁵³ Art. 4 Statuten ivzw Tijdschrift voor Privaatrecht.

¹⁶⁵⁴ Art. 19 Statuten ivzw Tijdschrift voor Privaatrecht.

¹⁶⁵⁵ Deze evolutie onthaalde de directeur echter niet op gejuich; M. STORME & C. BEYAERT, "Een wereld van papier, gedigitaliseerd", *TPR* 2012,3-6.

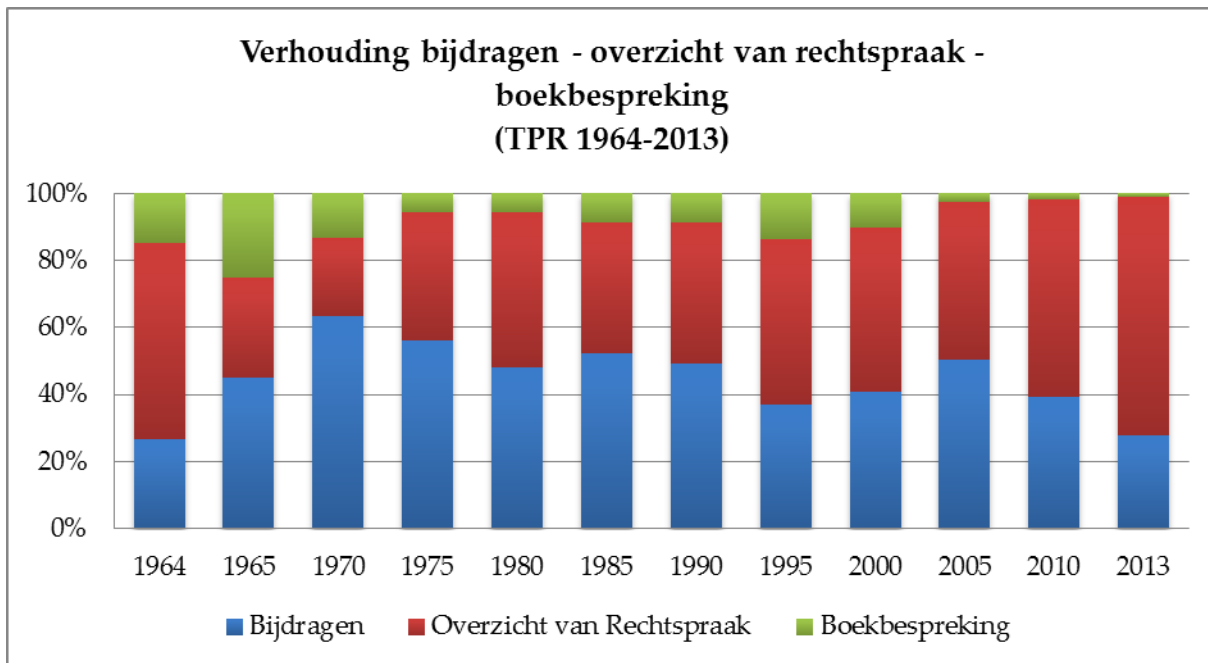
¹⁶⁵⁶ M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 439.

¹⁶⁵⁷ M. STORME, "Recht op recht. Overpeinzingen van de directeur van een juridisch tijdschrift", *Feestbundel 30 jaar Tijdschrift voor Privaatrecht*, VII-XIV; M. STORME, "150", *TPR* 2001, 481-483.

¹⁶⁵⁸ Tussen 1990 en 2012 verschenen ruim vijftig nieuwe titels in het juridische tijdschriftenlandschap.

¹⁶⁵⁹ M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 432.

tendensen er te ontwaren waren in het Belgische privaatrecht,¹⁶⁶⁰ maar eerder een summier bibliometrische benadering te geven. Onderstaande grafiek toont de verhouding in aantal pagina's tussen de drie hoofdrubrieken in het *TPR* tussen 1964 en 2012. Daaruit blijkt duidelijk het overwicht van de overzichten van rechtspraak. Boekbesprekingen lijken evenwel aan belang te hebben ingeboet.¹⁶⁶¹

i. Rechtsleer

Het *TPR* streefde voor de rechtsgeleerde bijdragen uiteraard topkwaliteit na, maar de theoretische creativiteit moest ook de praktijk van dienst zijn. De bijdragen zijn opgesteld in de taal van de auteur al is er wel de uitzondering dat van een Belgische auteur wordt verwacht dat deze in het Nederlands publiceert.¹⁶⁶² Ogenschoonlijk past de redactie deze regel niet rigoureuus toe.¹⁶⁶³ Het Nederlands is dan wel de voertaal, occasioneel verschijnen er artikels in het Frans¹⁶⁶⁴, Engels¹⁶⁶⁵ of Zuid-Afrikaans.¹⁶⁶⁶

¹⁶⁶⁰ Zie voor een diepgaande inhoudelijke bespreking; D. HEIRBAUT, "Vijftig jaar privaatrecht in het *TPR*: Er is in die tijd veel veranderd", *TPR* 2014, 13-68.

¹⁶⁶¹ Op het moment van schrijven was jaargang 2013 nog niet volledig.

¹⁶⁶² Gesprek met M. Storme op 12 december 2013.

¹⁶⁶³ Bijvoorbeeld J. VAN COMPERNOLLE, "L'action en justice des sociétés et groupements", *TPR* 1980, 94-113; P. VAN OMMESLAGHE, "La sanction de l'inexécution des obligations contractuelles", *TPR* 1984, 197-232.

¹⁶⁶⁴ Bijvoorbeeld voetnoot hierboven en F. TERRÉ, "Rénovation du Code Civil français", *TPR* 1966, 563-590.

¹⁶⁶⁵ Bijvoorbeeld P.R. LOISEAUX, "The American concept of consideration", *TPR* 1966, 181-204.

¹⁶⁶⁶ Bijvoorbeeld J.C. SONNEKUS, "Boedelverdeling, billijkheid jeens erflater én verwante?", *TPR* 1997, 5-48; J.C. SONNEKUS, "'n Vordering om skadevergoeding teen 'n nalatige testamentsverlyer en algehele testeervryheid in spanning", *TPR* 2004, 623-651; Id., "Besnydenis en wilsonmondigheid-'n blyvende

Elke bijdrage eindigt met een samenvatting in het Engels, Frans, Duits en, sinds 1989, het Spaans zodat de vier belangrijke wereldtalen vertegenwoordigd zijn.¹⁶⁶⁷ Deze samenvattingen zorgden ervoor dat van overal ter wereld vertalingen werden gevraagd.¹⁶⁶⁸ Het *TPR* neemt bijdragen op over actuele juridische thema's maar toont ook door de publicatie van de preadviezen van de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland¹⁶⁶⁹ of de verslagen van de Postuniversitaire Cyclus Willy Delva de betrokkenheid bij deze initiatieven. De publicatie van deze verslagen leidde, tot 1988, geregeld tot dubbele nummers.

Sinds 1990 verschijnt een nieuwe rubriek 'De Redactie Privaat', waarin alternerend een lid van de redactie- of adviesraad zijn of haar (persoonlijke) visie neerpent omtrent een juridische ontwikkeling, een maatschappelijke evolutie of alles wat de aandacht van de jurist wekt of zou moeten wekken.¹⁶⁷⁰ Aangezien het eerder om opinievorming dan pure rechtsleer gaat, werden deze stukken niet opgenomen in de sectie 'bijdragen'.

ii. Overzichten van rechtspraak

*"Het prestigepaard van het tijdschrift zou het kritisch overzicht van de rechtspraak moeten worden. Dit was een kroniek, die in Nederland en Nederlandstalig België niet direct voor de hand lag".*¹⁶⁷¹ Alleen de *Revue Critique de Jurisprudence belge* benaderde dat ideaal en het heeft er alle schijn van dat het idee was geïnspireerd door de kronieken van rechtspraak die in dit tijdschrift verschenen.¹⁶⁷²

Bij het begin van de jaren 70 verscheen voor het eerst een overzicht van wetgeving (1972) onder impuls van Gabriël Traest, adjunct-adviseur bij de Senaat. Daarbij was het de bedoeling om een of tweemaal per jaar een bondig overzicht van de

insnydende ingreep in persoonlijkheidsregte-tog was wetgewers hul hande. Enkele regtsvergelijkende opmerkingen vanuit 'n suid-afrikaans perspektief", *TPR* 2013, 133-174.

¹⁶⁶⁷ M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 432.

¹⁶⁶⁸ M. STORME, "Een begroeting bij de 46ste jaargang", *TPR* 2009, 1.

¹⁶⁶⁹ De preadviezen werden samen met de verslagen van de Vereniging tot 1970 in een jaarboek gepubliceerd. Daarna raakten de verslagen gescheiden van de preadviezen. Vanaf 1978 worden de preadviezen voor het privaatrecht gepubliceerd in het *TPR* al gebeurt dit niet systematisch; B. VAN CAMP & C.J.H. JANSEN, "De lotgevallen van de vereniging", 13; M. STORME, "Veertigjarig bestaan van de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht in België en Nederland", *RW* 1987-88, 749.

¹⁶⁷⁰ Voetnoot onder J.M. POLAK, "Herziening van de rechterlijke organisatie in Nederland", *TPR* 1990, 3.

¹⁶⁷¹ M. STORME, "Bij het begin van onze vijftigste jaargang", *TPR* 2013, 3.

¹⁶⁷² J. RONSE, "Het tienjarig bestaan van de "Revue critique de Jurisprudence belge"", *RW* 1957-58, 501.

wetgeving te publiceren.¹⁶⁷³ De actualiteitswaarde bleek echter soms problematisch en de rubriek verdween vrij snel.

De voorbije halve eeuw kon het *TPR* rekenen op een schare trouwe medewerkers die geregeld een overzicht van rechtspraak toezonden. Al van bij het begin heerste de opvatting dat “*dergelijke overzichten van rechtspraak, die wij tot nog toe zozeer in onze Vlaamse publicaties hebben moeten ontberen, aan het nieuwe tijdschrift een belang zullen geven dat niet genoeg kan gewaardeerd worden*”.¹⁶⁷⁴ Uniek was dat ook overzichten van rechtspraak uit Nederland werden gepubliceerd.¹⁶⁷⁵ Uitzonderingen op de traditionele rubriek vormen sommige lustrumnummers (1974/2-3), het millenniumnummer¹⁶⁷⁶ en wanneer de Willy Delva cyclus publicatie kreeg.¹⁶⁷⁷

Jan Ronse zette met een overzicht van rechtspraak inzake vennootschapsrecht de standaard. Uiteraard bewerkstelligt de stijging in rechterlijke uitspraken de groei van deze rubriek. Ook het beleid van de redactie speelt een belangrijke rol aangezien daarin wordt bepaald dat (uitvoerige) overzichten bij voorkeur in één nummer worden gepubliceerd, maar zeker in dezelfde jaargang moeten verschijnen.¹⁶⁷⁸ Toch vreest de voormalige directeur dat de rubriek zal lijden onder “*de mandarijnen van de evaluatiecriteria*” die stellen dat een overzicht van rechtspraak geen wetenschappelijke publicatie is.¹⁶⁷⁹ Nochtans werd besloten dat deze wel degelijk meetellen in de evaluatiecriteria.

iii. Boekbesprekingen

Het lag in de bedoeling van het *TPR* om toegezonden boeken te recenseren. De redactie hechtte er een groot belang aan en de recensent mocht best heel kritisch zijn.¹⁶⁸⁰ Volgens de overlevering ging het er zelfs enkele keren te hevig aan toe, wat

¹⁶⁷³ G. TRAEST, “Overzicht van wetgeving”, *TPR* 1971, 411-474; G. TRAEST, “Overzicht van wetgeving”, *TPR* 1972, 49-156 en 671-718; L. DE GRUYSE & L. VAN SLYCKEN, “Europees recht: rechtsbescherming”, *TPR* 1972, 263-328.

¹⁶⁷⁴ R. VICTOR, “Een nieuw Vlaams juridisch tijdschrift “Tijdschrift voor Privaatrecht””, *RW* 1963-64, 1491.

¹⁶⁷⁵ J. MATTHIJS, “Viering van het tienjarig bestaan van het ‘Tijdschrift voor Privaatrecht’”, *RW* 1973-74, 1764; M. STORME, “Bij het begin van onze vijftigste jaargang”, *TPR* 2013, 4.

¹⁶⁷⁶ *TPR* 2001/1.

¹⁶⁷⁷ Bijvoorbeeld *TPR* 1986/1-2.

¹⁶⁷⁸ Gesprek met M. Storme d.d. 15 januari 2013.

¹⁶⁷⁹ M. STORME, “Bij het begin van onze vijftigste jaargang”, *TPR* 2013, 5.

¹⁶⁸⁰ J. MATTHIJS, “Viering van het tienjarig bestaan van het ‘Tijdschrift voor Privaatrecht’”, *RW* 1973-74, 1764.

niet altijd in dank werd afgenomen.¹⁶⁸¹ Tot vandaag bespraken redactieleden maar ook externe medewerkers, aangezocht door de redactie, om en bij de 2500 boeken.

Lange tijd maakten boekbesprekingen een aanzienlijk deel van het tijdschrift uit. De redactie hield immers een doel van vijf tot tien boeken per aflevering voor ogen. In de beginjaren haalde men dat cijfer zeer vlot. De laatste jaargangen tonen echter een kleine verwaarlozing naar het aantal besproken boeken. Hier spelen de evaluatiecriteria een rol. Het schrijven van boekbesprekingen is vooral voor academici weinig 'lonend'.

Tussentijdse conclusie

Het *Tijdschrift voor Privaatrecht* heeft verschillende wortels. Het groeide niet alleen uit de vernederlandsing van het Belgische recht en gerecht, maar ook uit het naoorlogse optimisme dat samenwerking de sleutel tot succes was. Juristen werkten samen over de landsgrenzen, taalgrenzen en universiteitsgrenzen heen, wat het tijdschrift een nooit eerder vertoonde dynamiek gaf. Het centrum lag in Gent, waar de APR de kiemen voor het *TPR* had gezaaid.

Het tijdschrift was ook vooral een antwoord op de bestaande juridische tijdschriften. Samen met de APR doorbrak het de 'Antwerpse hegemonie' van het *Rechtskundig Weekblad* en het *Rechtskundig Tijdschrift*. Deze laatste titel werd zelfs door de eigen zwakte, of de intrinsieke sterkte van het *TPR*-concept, van de markt gespeeld. Het *TPR* reageerde ook op periodieken zoals *Revue Critique de Jurisprudence belge*, die ondanks een aantal Vlaamse redactieleden toch opteerden om enkel in het Frans te publiceren en daarom –ongewild– de ontwikkeling van een meertalige Belgische rechtswetenschap belemmerden. Het *TPR* is Vlaams maar niet flamingant. Het was zich bewust van de "geprivilegieerde situatie in een driestromenland op het kruispunt van verschillende rechtsculturen".¹⁶⁸² En dat bewustzijn overheerst bij de redactie van het *TPR* sinds 1964.

Het succes van het *TPR* valt te verklaren door de ondernemingszin van de redactieleden, met Marcel Storme die voorop liep en zijn 'troetelkind' koesterde. Hij en zijn drie medestanders van de beginjaren voelden perfect aan dat de tijd rijp was voor een rechtswetenschappelijk tijdschrift. Door hun medewerking aan tal van andere wetenschappelijke initiatieven droegen ze bij tot de uitbouw van het tijdschrift. De goede relaties die de stichters-redactieleden onderling met elkaar maar ook met de gerechtelijke, politieke en universitaire wereld onderhielden, heeft ervoor

¹⁶⁸¹ Gesprek met M. Storme d.d. 15 januari 2013.

¹⁶⁸² M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 437.

gezorgd dat het *TPR* vandaag, na vijftig jaar, een instituut is met een centrale rol in de Belgische rechtswetenschapsbeoefening.

De gespecialiseerde juridische tijdschriften

Naast de bovenvermelde algemene juridische tijdschriften, ontstonden er in deze periode net zoals voorheen een aantal gespecialiseerde juridische tijdschriften. Afhankelijk van de invalshoek, kunnen drie groepen onderscheiden worden. Een eerste groep bestaat uit tijdschriften die ontstaan zijn als spin off van een bestaand tijdschrift. Het prototype hier is het *Journal des Tribunaux*, in wiens slipstream talloze nieuwe tijdschriften ontstonden (dit was reeds zo ten tijde van Picard). Een tweede invalshoek, die wij ook reeds eerder gebruikt hebben, is deze van de ontwikkeling van nieuwe rechtstakken, of de verdere uitbreiding van bestaande. In de naoorlogse periode ontstonden zo clusters nieuwe juridische tijdschriften in het administratief, fiscaal, internationaal, Europees en sociaal recht. De derde en laatste groep nieuwe tijdschriften zijn deze die samenhangen met de vernederlandsing. Zo kunnen we vaststellen dat er in deze naoorlogse periode opnieuw tweetalige tijdschriften ontstonden. Hierna wordt er dieper op ingegaan.

Het Journal des Tribunaux: de perfecte franchise

Na de oorlog groeide het *JT* uit tot een echte franchise, een tijdschrift die zijn naam of medewerking leende aan allerhande initiatieven en zich centraal in de Belgische tijdschriftenwereld bevond. Zo verscheen onder impuls van de redactie van het *JT* in 1949 de *Recueil annuel de jurisprudence belge* – vandaag gepubliceerd als *Permanent Overzicht van Juridische Tijdschriften/Recueil Permanent des Revues Juridiques* –, het jaarlijks overzicht van alle rechtspraak en rechtsgeleerde artikelen in België.¹⁶⁸³ In 1950 kwam er de koloniale spin-off *Journal des Tribunaux d'Outre-Mer* (*JTOM*) dat niet alleen dezelfde lay-out had, maar ook dezelfde rubrieken zoals *Chronique Judiciaire* en *Silhouettes*.¹⁶⁸⁴ Het zusterblad hield er tien jaar later door de dekolonisatie mee op.¹⁶⁸⁵ In 1969 kondigde het *JT* aan dat het niet meer in staat was om het uitdijende sociaal recht ten volle in kaart te brengen. De redactie uitte daarom de wil om van start te gaan met een nieuw initiatief: het tweewekelijks verschijnende *Journal*

¹⁶⁸³ Het stond onder leiding van het kernbestuur van de *Journal des Tribunaux*: Charles van Reepinghen, Robert Pirson en Cyr Cambier.

¹⁶⁸⁴ Ik dank hierbij prof. dr. N. Tousignant (USL-Bruxelles) die zo vriendelijk was om de data van haar onderzoek naar de koloniale tijdschriften waaronder het *JTOM* in te kijken; *JT* 1950, 366-367.

¹⁶⁸⁵ "JTT", *JT* 1969, 532.

des Tribunaux du Travail (JTT).¹⁶⁸⁶ Het duurde evenwel tot 15 april 1970 vooraleer de eerste aflevering het daglicht zag.¹⁶⁸⁷ De bedoeling van het nieuwe sociaalrechtelijke tijdschrift¹⁶⁸⁸ was om de praktijkjurist van een nuttig werkinstrument te voorzien vooral omdat heel weinig zaken in het sociaal recht – in de brede zin van het woord – publicatie kenden. Ook dit tijdschrift zag er vormelijk hetzelfde uit als het moederblad. Het *Journal des Tribunaux* nam vervolgens begin jaren 90 het ‘peterschap’ op zich van een nieuwe rechtspraakverzameling: *Larcier Cassation*.¹⁶⁸⁹ Deze had de ambitie om de lezer zo snel mogelijk een samenvatting aan te bieden van de arresten van het Hof van Cassatie.¹⁶⁹⁰ Ter volledigheid vermelden we ook nog de oprichting van het *Journal des Tribunaux. Droit européen* (1993) en het *Journal des Tribunaux Luxembourg* (2009).

Samenhangend met de ontwikkeling van rechtstakken

De installatie van de Raad van State in 1946 zorgde – na zowat een eeuw gebakkelei – voor een heropleving van de interesse voor het administratief recht onder de juridische tijdschriften. Er verschenen in datzelfde jaar drie tijdschriften die zich toeleiden op de bestuursrechtelijke materies. Het ging om de twee rechtspraakverzamelingen *Recueil de Jurisprudence du droit administratif de la Belgique* (later *Recueil de jurisprudence du droit administratif et du conseil d'état*) en het tweetalige *Recueil des arrêts et avis du Conseil d'état/Arresten en adviezen van de Raad van State* (1948). Verder verscheen ook voor het eerst het tweemaandelijks Nederlandstalige *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen* (1949). Dit laatste behandelde “*al de takken van de wetenschap waarop het administratief recht gebaseerd is en die aan de verrijking van zijn inhoud ten goede komen. In verband hiermee denken wij vooral aan de administratieve wetenschap bij uitstek, met name de wetenschappelijke en rationeele inrichting van de besturen*”. Het tijdschrift wenste bij te dragen tot de betere organisatie van het administratieve apparaat en keek, indien dat wenselijk was, naar de evoluties in

¹⁶⁸⁶ Het ging om hoofdredacteur L. Duchatelet, substituut auditeur-generaal bij de Raad van State, en redactiesecretaris J. Donckier de Donceel, Brussels advocaat; “JTT”, *JT* 1969, 532.

¹⁶⁸⁷ Wellicht had ook de invoering van het Gerechtelijk Wetboek, waarin de arbeidsrechtsbanken werden opgericht er ook mee te maken dat het *Journal des Tribunaux du Travail* werd opgericht; LE JOURNAL DES TRIBUNAUX DU TRAVAIL, “Au lecteur”, *JTT* 1970, 1; “JTT”, *JT* 1970, 248;

¹⁶⁸⁸ We wijzen er ook op dat in diezelfde periode *Oriëntatie: sociaal recht, personeelsbeleid/Orientations: droit social, gestion du personnel* (1970-2003) voor het eerst verscheen.

¹⁶⁸⁹ Op datzelfde moment initieerde de Gentse uitgever Mys & Breesch de reeks *Recente arresten van het Hof van Cassatie* (1992-2000).

¹⁶⁹⁰ D. VERCRUYSE, “Une nouvelle revue!”, *Larcier Cass.* 1992, 3.

Nederland.¹⁶⁹¹ In die zin lag het *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen* in de traditie van de vooroorlogse Nederlandstalige tijdschriften.

Een tweede rechtstak waar de bedrijvigheid niet gering was, was het fiscaal recht.¹⁶⁹² Nog vóór de oorlog kwam er een *Commission de codification des lois fiscales* (1935) die zorgde voor nieuwe wetboeken successierechten (1936)¹⁶⁹³ en registratierechten (1939).¹⁶⁹⁴ Na de oorlog saneerde de operatie Gutt de Belgische munt en nam de overheid tal van fiscale maatregelen om de staatsfinanciën weer gezond te maken.¹⁶⁹⁵ Het fiscaal recht had zich, volgens Marcel Feye, oprichter van het maandelijks *Répertoire fiscal*, eindelijk tot wetenschap verheven, maar de complexiteit van het fiscale apparaat zorgde voor onbegrip bij de bevolking. Ook veel ambtenaren bleken niet op de hoogte, met mogelijke willekeur tot gevolg. Het tijdschrift moest de fiscale principes verduidelijken en uitleggen aan iedereen hoe, wanneer en hoeveel belastingen hij moest betalen.¹⁶⁹⁶ Ook in het *Algemeen Fiscaal Tijdschrift* (AFT), het eerste Nederlandstalig tijdschrift in België op het vlak van belastingsrecht, klonk het gelijkaardig:

*“De voortdurende stijging der belastingen en het ingewikkelder worden van het economisch leven noodzaken immers een administratieve organisatie die het evenwicht tussen de staatsbehoeften en de verdelende rechtvaardigheid slechts kunnen eerbiedigen wanneer zij aan een uiterst delicate techniek gehoorzamen. Is het dan te verwonderen dat vele wetsbepalingen duister zijn en dat de toepassing ervan aanleiding geeft tot talrijke onrechtvaardigheden en misbruiken?”*¹⁶⁹⁷

¹⁶⁹¹ HET REDACTIECOMITÉ, “L.S.”, *TBP* 1946, 1.

¹⁶⁹² *Répertoire fiscal* (1946-1974), *La revue fiscale* (1948-1974) die samen met het *Journal pratique de droit fiscal et financier* in 1974 werden samengevoegd tot *Journal de droit fiscal, Revue juridique fiscal et financier* (1948-1951) en het *Algemeen fiscaal tijdschrift* (1949-heden)

¹⁶⁹³ Wetboek van 31 maart 1936 der Successierechten, *BS* 7 april 1936.

¹⁶⁹⁴ Wetboek van 30 november 1939 der registratie-, hypotheek- en griffierechten, *BS* 1 december 1939.

¹⁶⁹⁵ D. HEIRBAUT, *Beknopte geschiedenis*, 160-161.

¹⁶⁹⁶ M. FEYE, “Notre raison d’être”, *Rep. fisc.* 1946, 5-6

¹⁶⁹⁷ “Ons doel”, *AFT* 1949-1950, 1-2. De uitspraak over de stijgende belastingen moet ook gezien worden in het licht van de zogenaamde fiscale repressie; D. HEIRBAUT, *Een beknopte geschiedenis van het sociaal, het economisch en het fiscaal recht*, 160-161.

De oprichter van het AFT, de bekende fiscalist Albert Tiberghien (1915-2001),¹⁶⁹⁸ achtte het tijdschrift pas geslaagd als het, buiten elke partijpolitiek om, het fiscaal apparaat kon verbeteren en ambtenaren, advocaten, magistraten, fiscaal adviseurs en belastingplichtigen op de hoogte kon houden van de evoluties in het fiscaal recht. Het tijdschrift groeide uit tot een succes.¹⁶⁹⁹ Het tijdschrift ondersteunde het visionaire van Albert Tiberghien, die bij zijn overlijden als de grondlegger van de belastingwetenschappen in België werd beschouwd.¹⁷⁰⁰ In 1969 startte hij de Franstalige tegenhanger *Revue générale de fiscalité*. Zijn opvattingen pasten perfect in de toenmalige opvattingen dat het recht vanuit een wetenschappelijk oogpunt moest worden benaderd, maar dat ook de link met de praktijk moest blijven bestaan.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstonden verder in de geest van internationale samenwerking en ter garantie van de wereldvrede tal van internationale organisaties. De bekendste zijn de Verenigde Naties en de NAVO. Op het Europese continent heerste ook het geloof in grensoverschrijdende economische samenwerking met de ontwikkeling van de Benelux en de EEG (later EU). De Belgische juridische tijdschriften volgden deze nieuwe instellingen met grote interesse. Het *Rechtskundig Weekblad* bijvoorbeeld introduceerde vanaf 1964-65 een aparte rubriek *Europees recht* die ruim twintig jaar bestond en vooral een overzicht van rechtspraak van het Europees Hof van Justitie bevatte. Daarna kwamen Europese uitspraken gewoon in de rechtspraak-rubriek terecht. Belangrijk is om vast te stellen dat het RW door de directe werking van het EU-recht zijn programmapunt op het vlak van taal opzij schoof en onder meer vertaalde arresten van het Europese Hof van Justitie opnam.

Opvallend is de internationale samenstelling van redacties die zich toeleggen op het Europees recht. Een Belgisch-Nederlandse samenwerking leidde al in 1960 tot het toonaangevende Europeesrechtelijk tijdschrift: *Sociaal-economische Wetgeving:*

¹⁶⁹⁸ Hoewel Albert Tiberghien een grote interesse had voor kunst, koos hij er toch voor om rechten en notariaat te studeren aan de Gentse rijksuniversiteit. Hij werd advocaat-stagiair aan de Gentse balie en richtte uiteindelijk zelf een advocatenkantoor op gespecialiseerd in fiscaal recht. Hij wordt algemeen beschouwd als de grondlegger van het Belgische belastingsrecht. In 1941 werd hij hoogleraar fiscaal recht aan de Brusselse Sint-Aloysius Hogeschool en hij schreef twee jaar later samen met Edmond Ronse het *Handboek der Inkomstenbelastingen*. In 1955 volgde het *Handboek voor Fiscaal Recht*, gemeenzaam de 'Tiberghien' genoemd, het standaardwerk voor fiscalisten. Hij stond aan de wieg van het Nationaal Verbond van Belastingconsulenten, waarvan hij voorzitter was (1951-1974), en in 1958 richtte hij de *Confédération Fiscale Européenne* op. In 1969 verwezenlijkte hij de Fiscale Hogeschool te Brussel; *Liber amicorum Albert Tiberghien*, Antwerpen, Kluwer, 1984; A. TIBERGHIE, *Tiberghien vertelt Tiberghien*, Antwerpen, Kluwer, 1991; F. VANISTENDAEL, "Albert Tiberghien. Stichter van het Algemeen Fiscaal Tijdschrift", *AFT* 2001, 364.

¹⁶⁹⁹ DE REDACTIE, "Beste Lezer", *AFT* 1949-1950, 65.

¹⁷⁰⁰ F. VANISTENDAEL, "50 Jaar Algemeen Fiscaal Tijdschrift", *AFT* 1999, 1.

tijdschrift voor Europees en economisch recht. Een ander was *Cahiers de droit européen*. Dat blad verscheen in 1965 door een Belgisch initiatief maar stond onder leiding van een internationaal gekleurde redactie.¹⁷⁰¹ De interne economische markt die Europa aanvankelijk nastreefde, deed de Antwerpse advocaat Robert Wijffels (1926-2010),¹⁷⁰² gespecialiseerd in maritiem en transportrecht, in 1965 besluiten een meertalig tijdschrift *Europees Vervoersrecht/European Transport Law/Droit européen des transports/Europäisches Transportrecht/Diritto europeo dei trasporti* op te richten. Wijffels streefde hierbij naar een grensoverschrijdende coherentie in wetgeving en rechtspraak inzake transport. De uitbouw van de Europese Unie zorgde ervoor dat het blad kon uitgroeien tot een succes.

Tweetalige en meertalige juridische tijdschriften

Onder impuls van de taalwet van 1935 gingen een aantal tijdschriften van eentalig naar tweetalig, waarbij de beweging zich meestal van Franstalig naar tweetalig afspeelde.¹⁷⁰³ Het *Tijdschrift van de Vrederechters* wordt hierbij als de trendsetter beschouwd.¹⁷⁰⁴ Nochtans was het eerste tweetalige tijdschrift van origine Nederlandstalig: het *Tijdschrift voor Belgische Notarissen* koos na de eerste jaargang voor een Franse vertaling van titel en inhoud.¹⁷⁰⁵ De motieven om te opteren voor tweetaligheid waren meestal pragmatisch: door beide taalgroepen aan te spreken hoopte men een zo groot mogelijk verkoopcijfer te halen – waarbij het uiteraard de vraag blijft of beide taalgroepen elkaars bijdragen überhaupt wel lezen.

De Tweede Wereldoorlog had de impact van de taalwet op het juridisch tijdschriftenlandschap vertraagd en aanvankelijk opteerden de meeste redacties nog voor eentalige publicatie. Vanaf de jaren 60 nam het aantal tweetalige titels toe. Zij vallen uiteen in twee grote groepen: het tweetalig tijdschrift dat uitgegeven wordt

¹⁷⁰¹ Opmerkelijk zijn de sterke banden tussen de Belgische delegatie en het *Journal des Tribunaux*: de Belgen in de redactie waren Roger-O. Dalcq (redactiesecretaris), Léon Goffin (hoofdredacteur), Walter Ganshof van der Meersch en Charles van Reepinghen.

¹⁷⁰² Wijffels vervoegde de Antwerpse Balie op 25 oktober 1948. Hij was expert in zee- en transportrecht. Hij schreef vele artikels over de juridische knelpunten in deze rechtstak en maakte deel uit van diverse comités inzake de invoering en uitwerking van diverse internationale transportverdragen. Zijn deskundigheid zorgde er ook voor dat hij regelmatig als arbiter optrad in transportgeschillen. Hij was oprichter van het Vlaams Instituut voor Zeerecht; “In memoriam Robert Wijffels 1926-2010”, *Eur. Vervoerr.* 2010, 2.

¹⁷⁰³ *Journal des juges de paix/Tijdschrift van de vrederechters* (vanaf 1936), *Revue des accidents du travail et de droit industriel et social/Tijdschrift der arbeidsongevallen en van sociaal- en nijverheidsrecht* (vanaf 1941), *Jurisprudence du port d’Anvers/Rechtspraak van de haven van Antwerpen* (vanaf 1966).

¹⁷⁰⁴ N. HOEKX & A.-L. VERBEKE, “Verleden, heden en toekomst van juridische tijdschriften in Vlaanderen”, *RW* 2011-12, 9.

¹⁷⁰⁵ Zie pagina 138-139.

als een tweetalige publicatie¹⁷⁰⁶ en het tweetalig tijdschrift dat in twee afzonderlijke publicaties verschijnt.¹⁷⁰⁷ In deze laatste categorie bestaan er dus twee aparte tijdschriften maar wel met dezelfde inhoud en dezelfde redactie.¹⁷⁰⁸ Het zijn titels die als het ware elkaar afspiegeling zijn.

De tweetaligheid van de tijdschriften was ingegeven door de typisch Belgische context. Soms gebeurde dat onder impuls van de commerciële uitgever, waarover later meer.¹⁷⁰⁹ Misschien was de belangrijkste reden wel om Vlaamse juristen “*de gelegenheid te bieden een bijdrage te leveren tot de vooruitgang van de discipline die zij beoefenen.*”¹⁷¹⁰ Zelfs na dertig jaar taalwet bleek het met andere woorden moeilijk voor Vlaamse juristen om een forum te vinden. Bepaalde redacties achtten twee- of meertaligheid dan weer nuttig om sterker te staan in een Benelux-, Europese context en internationale context.¹⁷¹¹ Daarnaast leverde het publiceren van rechtspraak in de oorspronkelijke taal volgens die redacties de mogelijkheid om vooruitgang te boeken.

¹⁷⁰⁶ Bijvoorbeeld *Notarius* (°1966).

¹⁷⁰⁷ G. VAN OVERWALLE, “Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België”, 19.

¹⁷⁰⁸ Bijvoorbeeld *De Fiscale Koerier/Le Courier Fiscal* of *Fiscoloog/Fiscologue*.

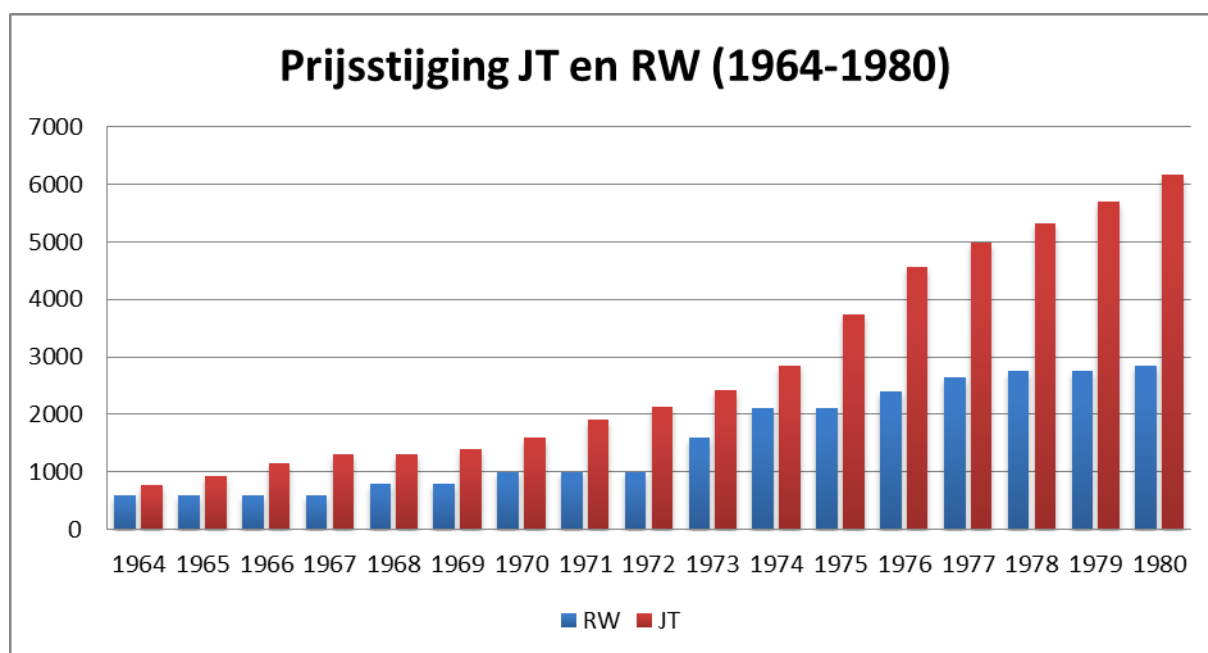
¹⁷⁰⁹ Zie pagina 337-339.

¹⁷¹⁰ S. FREDERICQ, “Woord vooraf”, *BRH/JCB* 1968, 2.

¹⁷¹¹ Bijvoorbeeld *European Transport Law/Europees Vervoersrecht/Revue européenne des transports*, of het *Belgisch Tijdschrift voor Internationaal recht/Revue belge de droit international/Belgian review of international law*.

Tijdschriften in crisis (1970-1985)

De grote overdaad aan nieuwe juridische tijdschriften bleek niet altijd een zegen. Edmond Picard kloeg op het einde van de negentiende eeuw al dat er teveel juridische tijdschriften waren.¹⁷¹² Deze klaagzang weerklonk met de regelmaat van de klok opnieuw in de twintigste eeuw. Hoe groter het aantal tijdschriften, hoe meer de markt versplinterd raakte. Vanaf de jaren 1970 begon daarom een rationalisatiebeweging, waarin titels van welbepaalde disciplines, zoals het fiscaal¹⁷¹³ en notarieel recht,¹⁷¹⁴ fuseerden. In dit deel zal bij wijze van illustratie de toenmalige ontwikkelingen van de notariële tijdschriften besproken worden.

De oliecrisis storte de Westerse wereld in een diepe, langdurige malaise. Door de crisis kwamen er bijna geen nieuwe juridische tijdschriften meer bij en verdwenen een flink aantal titels van de markt.¹⁷¹⁵ Een ander negatief gevolg van de crisis (en de bijhorende inflatie) was dat de prijzen de pan uit rezen. Bij wijze van illustratie kunnen toont bovenstaande grafiek de prijsstijgingen bij het *Rechtskundig Weekblad* en het *Journal des Tribunaux*. Zoals afgeleid kan worden vervijfvoudigden beide titels

¹⁷¹² E. PICARD, *Comment on fait une notice*, Brussel, 1999, 5.

¹⁷¹³ *Répertoire fiscal* (1946-1974), *La revue fiscale* (1948-1974) die samen met het *Journal pratique de droit fiscal et financier* in 1974 werden samengevoegd tot *Journal de droit fiscal*.

¹⁷¹⁴ *Revue pratique du notariat belge* (1875-1970) en *Annales du notariat et de l'enregistrement* (1896-1970) gingen voortaan verder als *Revue du notariat belge*.

¹⁷¹⁵ Niet exhaustief verwijzen we naar : *Recueil de jurisprudence des tribunaux de l'arrondissement de Nivelles*, *L'employé communal* (1963-1971), *Recueil de jurisprudence du droit administratif et du conseil d'état*, *Recueil spécial de la jurisprudence des cours et tribunaux*.

hun prijs over een periode van vijftien jaar. Het Vlaamse tijdschrift bleef daarbij evenwel merkkelijk goedkoper dan zijn Franstalige tegenhanger.

Case-study: de notariële tijdschriften¹⁷¹⁶

In 1970 versmolten de *Revue pratique du notariat belge* en de *Annales du notariat et de l'enregistrement* met elkaar, om sindsdien door het leven te gaan als de *Revue du notariat belge*. De precieze beweegredenen hiervoor zijn ons niet bekend, maar vermoedelijk ging het om een rationalisatiebeweging. Op dat moment bestonden in België een relatief groot aantal notariële tijdschriften.¹⁷¹⁷ De casus van het *Tijdschrift voor Notarissen* is op velerlei vlakken van belang. Op de eerste plaats konden we beschikken over een unieke bron. Briefwisseling van Antoine Van Hoestenberghé, die Zeger Van Hee als redactielid opvolgde, legde heel wat pijnpunten van het tijdschrift bloot. Het blad verkeerde in financiële moeilijkheden waardoor twijfel in de rangen sloop omtrent de toekomst van het tijdschrift. Daarnaast illustreert dit specifieke geval ook al iets wat onmiddellijk na de oorlog duidelijk werd: de moeilijkheden die spelen bij het oprichten van een tweetalig juridisch tijdschrift in België.

In de jaren 70 doken er op dat ogenblik steeds vaker klachten op over het *Tijdschrift*.¹⁷¹⁸ Het secretariaat werkte blijkbaar niet naar behoren, waardoor de verzending van het blad soms mank liep.¹⁷¹⁹ Bovendien kampte het *Tijdschrift* met financiële problemen. Het gebrek aan steun van een financiële groep en misschien vooral een tekort aan abonnementen waren de grootste oorzaken voor het geldgebrek.¹⁷²⁰ De terugloop aan abonnees kon deels verklaard worden door bezuinigingen aan de universiteiten,¹⁷²¹ maar de voornaamste oorzaak lag toch bij het *Tijdschrift* zelf. Veel ingezonden stukken werden pas laat gepubliceerd, waardoor hun actualiteitswaarde verloren ging. Het *Tijdschrift* zag hierdoor zelfs bepaalde

¹⁷¹⁶ Deze passage is gebaseerd op S. VANDENBOGAERDE, "Geschiedenis van het *Tijdschrift voor Notarissen* (1937-2012)", in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds), *Gestaan en gelegen*, 7-29.

¹⁷¹⁷ Op dat moment bestonden *Journal de l'enregistrement et du notariat*, *Recueil général des décisions administratives et judiciaires en matière de droits d'enregistrement, de timbre, de greffe, de succession, d'hypothèque et de notariat*. In 1966 verscheen voor het eerst *Notarius*, het tijdschrift van de Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen. Ook later bleven notariële tijdschriften opgericht worden.

¹⁷¹⁸ Brief A. Van Hoestenberghé aan J. Van Houtte d.d. 23 oktober 1974, archief A. Van den Bossche.

¹⁷¹⁹ Brief M. Gernaey aan A. Van Hoestenberghé d.d. 8 maart 1972, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²⁰ Brief A. Van Hoestenberghé aan J. Ronse d.d. 20 december 1972, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²¹ P. WATELET, "Discours de rentrée. Openingstoespraak", *Versl CSW* 1966, 13.

studies naar andere periodieken verdwijnen.¹⁷²² De belangrijkste oorzaak van de wachtrij lag, aldus Van Hoestenberghen en Rens, aan het gebrek aan pagina's.¹⁷²³

Zoals we eerder al besproken hebben, stond het *Tijdschrift* onder de patronage van de *Revue*, die het slechts een beperkt aantal bladzijden gunde. Frans Bouckaert, notaris in Brugge en professor aan de KU Leuven, die vastgesteld had dat een volume van de *Revue* veel dikker was dan dit van het *Tijdschrift*, kaartte deze wanverhouding per brief aan bij Jean van Houtte.¹⁷²⁴ Aangezien twee van de drie vaktijdschriften Franstalig waren, kwamen de Nederlandstalige notarissen, nochtans de meerderheid in België, volgens hem onvoldoende aan hun trekken.¹⁷²⁵ Bouckaert waarschuwde dan ook dat “vele jongere notarissen – geschraagd door oudere – met de huidige toestand moeilijk vrede [kunnen] nemen en overwegen dan ook – zij het met tegenzin – nieuwe initiatieven aan de dag te leggen, mocht er aan hun grieven geen gehoor worden verleend”.¹⁷²⁶ Er heerste “sterk de indruk dat het T.N. het “kleine broertje” is (en blijven moet) van de *Revue*”¹⁷²⁷ en daarbij werd Jean Baugniet¹⁷²⁸ als zondebok naar voor geschoven.¹⁷²⁹ Bovendien beconcurrerde de *Revue* het *Tijdschrift* door vertalingen van Nederlandstalige vonnissen te publiceren, terwijl dat anders was afgesproken.¹⁷³⁰ Wilde het *Tijdschrift* uit het slop geraken, dan diende Baugniet, “die heer en meester is in zake” het los te laten.¹⁷³¹

De vraag tot meer bladzijden bleek breed gedragen en met de regelmaat van de klok drongen Rens en Van Hoestenberghen er bij van Houtte op aan dat het *Tijdschrift* in omvang zou toenemen. Van Houtte meldde droog dat het aantal pagina's sinds het begin van de jaren 1970, zij het langzaam, toenam. Bovendien dienden beide heren, aldus van Houtte, van meer realisme te getuigen.¹⁷³² Meer bladzijden betekende

¹⁷²² Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghen d.d. 14 april 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²³ Brief R. Rens aan A. Van Hoestenberghen d.d. 14 november 1973, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²⁴ Begin 1976 telde de *Revue* 700 bladzijden, terwijl het *Tijdschrift* amper 300 haalde.

¹⁷²⁵ *Notarius* werd dus door professor Bouckaert niet als een vaktijdschrift beschouwd.

¹⁷²⁶ Er werd gedacht aan een notariële rubriek in het *Rechtskundig Weekblad* of zelfs het oprichten van een nieuw tijdschrift; Brief A. Van Hoestenberghen aan J. Van Houtte d.d. 10 november 1976, archief A. Van den Bossche; Brief F. Bouckaert aan J. Van Houtte d.d. 17 mei 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²⁷ Brief A. Van Hoestenberghen aan J. Van Houtte d.d. 3 maart 1976, archief A. Van den Bossche.

¹⁷²⁸ Zie voetnoot 1219.

¹⁷²⁹ Brief A. Van Hoestenberghen aan M.A. Puelinckx-Coene d.d. 28 maart 1975, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁰ Brief M. Puelinckx aan A. Van Hoestenberghen d.d. 3 juni 1975, archief A. Van den Bossche; Brief R. Rens aan Van Hoestenberghen d.d. 5 april 1975, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³¹ Brief A. Van Hoestenberghen aan J. Van Houtte d.d. 10 november 1976, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³² Brief R. Rens aan A. Van Hoestenberghen, d.d. 5 april 1975, archief A. Van den Bossche.

duurdere abonnementen, wat gezien de economische crisisjaren niet opportuun was. Bovendien hield de verhoging van het aantal bladzijden een financieel risico in voor de *Revue*.¹⁷³³

Als tegenargument opperde Van Hoestenberghé dat men zich geen zorgen hoefde te maken, aangezien zowel de groep mensen rond hem, alsook een groep jonge notarissen in Antwerpen bereid waren geldelijk bij te springen. De financiële risico's waren overigens vrij klein aangezien een kleine prijsstijging de bestaande abonnees niet zou doen verdwijnen. Bovendien zouden zijn assistenten uit Leuven actief op zoek gaan naar nieuwe abonnees.¹⁷³⁴ Ook volgens Luc Weyts verdiende het *Tijdschrift* een ruimere publicatie. De toename in bladzijden zou toelaten “meer nuttige rechtspraak met af en toe eens een noot” op te nemen.¹⁷³⁵ De daarmee gepaard gaande verhoging van het abonnementsgeld zou weinig impact hebben, aangezien de meeste notarissen “tenslotte toch maar geabonneerd [zijn] op twee tijdschriften, het *T. Not. en Rev. Not.*”¹⁷³⁶ Het *Tijdschrift voor Notarissen* diende echt autonoom te worden en uit te groeien tot een publicatie evenwaardig aan het *Rechtskundig Weekblad*, een algemeen juridisch tijdschrift nota bene, en de *Revue du Notariat*.¹⁷³⁷

Van Hoestenberghé had eigenlijk een totaal andere visie. Hij was voorstander van een fusie van de *Revue du notariat belge* en het *Tijdschrift voor Notarissen* in een meertalig tijdschrift. De artikels zouden verschijnen in de taal van de auteur, met daarna de korte inhoud in de andere landstaal en vertalingen in het Duits en Engels. Het *Tijdschrift voor Privaatrecht* gold daarbij als het na te volgen voorbeeld.¹⁷³⁸ Deze werkwijze zou niet alleen het niveau van beide tijdschriften opkrikken, het bood ook het voordeel dat Belgische notarissen in de EU hun mannetje zouden kunnen staan.¹⁷³⁹

Aanvankelijk achtte Jean van Houtte een dergelijke fusie niet wenselijk. Het *Tijdschrift* had volgens hem wel degelijk een plaats als Nederlandstalige publicatie en een tweetalig tijdschrift zou aan beide kanten van de taalgrens

¹⁷³³ Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghé d.d. 26 maart 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁴ Het *Tijdschrift voor Notarissen* had halfweg de jaren 70 750 abonnees, terwijl de *Revue* er dubbel zoveel telde. Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghé d.d. 18 november 1976, Archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁵ Brief L. Weyts aan J. Van Houtte d.d. 12 juli 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁶ Brief L. Weyts aan J. Van Houtte d.d. 12 juli 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁷ Brief L. Weyts aan J. Van Houtte d.d. 12 juli 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁸ Brief L. Weyts aan J. Van Houtte d.d. 12 juli 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷³⁹ Brief van A. Van Hoestenberghé aan R. Rens d.d. 30 november 1972, archief A. Van den Bossche, antwoord op 9 december 1972 van J. Van Houtte.

misschien niet gewaardeerd worden.¹⁷⁴⁰ Later draaide hij echter bij en gaf hij toe: *“verre van nieuwe periodieken te creëren moeten wij gaan naar een oordeelkundige concentratie van de bestaande”*.¹⁷⁴¹ Baugniet zag een dergelijke versmelting echter niet zitten,¹⁷⁴² waarop Van Hoestenberghé enigszins verbitterd opmerkte: *“De francofonen drijven zelf zover af van de nederlandstaligen dat het aan deze laatsten niet meer toekomt de binding te verzekeren”*.¹⁷⁴³

Het bovenstaande relaas is illustratief voor de vele praktische en financiële moeilijkheden waarmee de redacties van dergelijke specifieke tijdschriften in deze periode geconfronteerd werden. Het toont ook aan dat de redacties op zoek gingen naar oplossingen, zoals een fusie, om de kosten te drukken. In het geval van het *Tijdschrift voor notarissen* en de *Revue du notariat belge* bleek dit niet mogelijk, door de onwil van de Franstalige notarissen om een tweetalig initiatief op te starten.

¹⁷⁴⁰ Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghé d.d. 9 december 1972, archief A. Van den Bossche.

¹⁷⁴¹ Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghé d.d. 18 november 1976, archief A. Van den Bossche

¹⁷⁴² Brief J. Van Houtte aan A. Van Hoestenberghé d.d. 26 maart 1977, archief A. Van den Bossche.

¹⁷⁴³ Brief A. Van Hoestenberghé aan J. Van Houtte d.d. 1 april 1977, archief A. Van den Bossche.

Recente evoluties in het tijdschriftenlandschap (1985 – heden)

De periode van crisis duurde ongeveer tot het midden van de jaren 1980, toen de economie zich dankzij enkele drastische ingrepen, zoals de devaluatie van de Belgische Frank, wist te herpakken. De economische heropleving ging gepaard met een explosie aan juridische tijdschriften. Het heeft weinig zin om elke titel hier apart te bespreken. Het is daarentegen interessanter om de belangrijkste evoluties te schetsen die zich de voorbije kwarteeuw afgespeeld hebben in het tijdschriftenlandschap. Ze zijn nog lang niet voltooid, maar toch kunnen we al enkele ontwikkelingslijnen distilleren.

Het is belangrijk op te merken dat al deze evoluties, met uitzondering van de digitalisering, zich in zekere mate reeds eerder afspeelden. Het grote verschil met voorheen is dat ze de laatste decennia enorm versnelden.

Verdere explosie van juridische tijdschriften

Er kunnen meerdere oorzaken gegeven worden voor de explosie aan nieuwe juridische tijdschriften de voorbije dertig jaar. Om te beginnen is er de niet te stuiten productie van wetgeving (in de brede zin van het woord), zowel nationaal als internationaal. De voorbije jaren brak het *Belgisch Staatsblad* in volume het ene record na het andere.¹⁷⁴⁴ Daarnaast is ook de rechtspraak en de rechtsleer drastisch toegenomen. Als neveneffect ontstonden een aantal week- en maandbladen die niet veel meer deden dan deze vele gepubliceerde teksten te becommentariëren.¹⁷⁴⁵

Een andere oorzaak is ongetwijfeld de democratisering van het universitair onderwijs, die voor een grote toename van juristen op de arbeidsmarkt gezorgd heeft.¹⁷⁴⁶ Uitgevers zagen een enorm potentieel in die grote afzetmarkt en vonden

¹⁷⁴⁴ In 2013 overschreed het Belgische Staatsblad de kaap van 100 000 pagina's, wat het aantal van jaargang 2012 (89 084) gewoon verpulverde; G. MARTYN, "100.000 bladzijden Belgisch Staatsblad: u leest toch ook?", *De Standaard* 23 december 2013.

¹⁷⁴⁵ Vooral in het fiscaal recht is de recente wildgroei aan dit soort nieuwsbrieven niet te overzien. Er bestaat *Nieuwsbrief: Notariaat fiscaal* (sinds 1994, Kluwer), *Successierechten: nieuwsbrief* (sinds 1997, Kluwer), *Registratierechten: nieuwsbrief* (sinds 1999, Kluwer), *Fiscoloog: nieuwsbrief over fiscaliteit* (sinds 1979, Biblo). Opmerkelijk is ook een aantal tijdschriften die supplementen geven onder de vorm van nieuwsbrieven. Zo verschijnt sinds 1982 het *Algemeen Fiscaal Tijdschrift: fiscale actualiteit* als aanvulling op het *Algemeen Fiscaal Tijdschrift*. Ook in 'recente' rechtstakken zoals het ruimtelijke ordeningsrecht: *TROS-nieuwsbrief: ruimtelijke ordening en stedenbouw* (sinds 2009, Die Keure), *Mijn huis, mijn recht: nieuwsbrief voor een menselijke stedenbouw* (2000-2007, Mijn huis mijn recht).

¹⁷⁴⁶ In 1980 waren er nog 6648 advocaten in België, vijftien jaar later was dat aantal bijna verdubbeld tot 11 987. In 2014 zijn er in Vlaanderen alleen al meer dan 9800 advocaten. Ook het aantal notarissen steeg, maar eerder langzaam omdat de overheid die benoemd. Het aantal magistraten steeg met

vaak bereidwillige academici en praktijkjuristen die zich via nieuwe periodieken wensten te profileren.¹⁷⁴⁷

De explosie aan juridische tijdschriften kan ook verklaard worden door de (hyper)specialisatie, met nieuwe, 'hippe' vakgebieden zoals gezondheidsrecht, mediarecht, milieurecht, ruimtelijke-ordeningsrecht, mensenrechten enz. Dat de slinger hierbij soms ver gaat, getuigen initiatieven zoals *Food, science and law* of het teloorgegane *O24Vets* dat zich voornamelijk richtte op dierenartsen en recht. Sommige van deze specifieke tijdschriften zijn geen lang leven beschoren. In 1997 bijvoorbeeld verscheen het *Tijdschrift voor sportrecht*, dat het na twee jaargangen alweer voor bekeken hield.

Ook 'grote' rechtsdomeinen zoals het privaatrecht vallen steeds meer uiteen in specifieke materies waaraan eigen tijdschriften gewijd worden. We denken daarbij aan het *Tijdschrift voor Familierecht* (°2007), op zichzelf de opvolger van het nog meer gespecialiseerde *Echtscheidingsjournaal*, of het *Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten* (°2012). Deze hyperspecialisatie heeft uiteraard te maken met een nood van de praktijk, maar ook met het ontstaan van aparte vakgroepen, leerstoelen en vakken aan de universiteiten en met initiatieven van de zijde van uitgeverijen die hierin brood zien.

Nog een andere verklaring voor de grote toename aan juridische tijdschriften kan gevonden worden in de specifieke Belgische context, met de staatshervormingen en het verder uit elkaar groeien van de twee grote rechtsculturen, of de verbeterde reacties daartegen. Zo nam – verrassend misschien – het aantal tweetalige tijdschriften toe. De tweetaligheid was hierbij een fundamentele keuze die uitging van de gedachte dat de Belgische wet in beide landstalen evenwaardig was en dat men voor de interpretatie ervan kon teruggrijpen naar zowel de Franse als de Nederlandse versie.¹⁷⁴⁸ Het recht stopt niet bij de taalgrens en sommige juridische problemen hebben een nationaal en soms internationaal karakter.¹⁷⁴⁹ In deze categorie van tweetalige tijdschriften vinden we o.a. *Droit des Affaires/Ondernemingsrecht* (°1986-87), *Tijdschrift voor Belgisch Burgerlijk Recht/Revue Générale de Droit Civile belge* (°1987) en

ongeveer een kwart in de periode 1980-1997. Meer over deze cijfers, zie het enigszins gedateerde werk van L. HUYSE & H. SABBE, *De mensen van het recht*, Leuven, Van Halewyck, 1997.

¹⁷⁴⁷ N. HOEKX & A.-L. VERBEKE, "Verleden, heden en toekomst van juridische tijdschriften in Vlaanderen", *RW* 2011-12, 9.

¹⁷⁴⁸ M. STORME, "Wende? Of het einde van een illusie?", *RW* 2004-05, 679.

¹⁷⁴⁹ T. VANSWEEVELT, "Een tijdschrift voor Gezondheidsrecht. Een nieuw tijdschrift?", *T. Gez/Rev. dr. santé* 1996, 2.

Verkeersrecht-Jurisprudentie/Droit de la circulation-jurisprudence (1987-2003). Ook in de jaren negentig en na de eeuwwisseling bleven tweetalige tijdschriften opduiken.¹⁷⁵⁰

In de jaren tachtig dook ook een specifieke variant van de 'tweetalige tijdschriften' op: twee afzonderlijke eentalige tijdschriften, maar met gelijkkluidende titels. Deze 'spiegeltijdschriften' leken vooral in de fiscale sector populair. Het tweetalige *Fiscoloog/Fiscologue* bijvoorbeeld verscheen in aparte tijdschriften die er vormelijk en inhoudelijk hetzelfde uitzagen, net zoals de *Fiscale Koerier/Courier Fiscal*. Ook het *Tijdschrift voor Vreemdelingenrecht* en de *Revue du droit d'étrangers* waren opgevat als elkaars spiegelbeeld.

Een andere tendens vanaf de jaren 1980 is dat steeds meer Nederlandstalige tijdschriften ontstonden als antwoord op een oudere Franstalige tegenhanger. We verwijzen bijvoorbeeld naar *Panopticon: tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, dat in 1980 opgericht werd als tegenhanger van de *Revue de droit pénal et de criminologie*. Expliciet was het in 1987 opgerichte *Tijdschrift voor Rechtspersoon en Vennootschap* (TRV). Dit nieuwe tijdschrift was stevig verankerd in het Leuvense instituut voor vennootschapsrecht – vandaag bekend als het Jan Ronse Instituut voor Vennootschaps- en Financieel Recht. Mede-oprichter en bezieler Jan Ronse schreef in zijn openingseditoriaal: "In het Nederlandstalige landsgedeelte was tot nog toe geen enkel tijdschrift exclusief gewijd aan het recht van vennootschappen en verenigingen".¹⁷⁵¹ In zekere zin reageerde het op het Franstalige *Revue pratique des sociétés*. We weten dat Ronse ruim dertig jaar eerder bij de redactie van het Franstalig blad tevergeefs gepleit had voor een tweetalig tijdschrift.¹⁷⁵² De *Revue pratique des sociétés* nam (en neemt) geen Nederlandstalige bijdragen op, noch vertaalde het (de korte inhoud van) Franstalige rechtspraak naar het Nederlands. Het was dus allerminst 'Belgisch'.¹⁷⁵³

De regionalisering van bevoegdheden versterkte die tendens alleen maar. Zo opende in 1992 het *Tijdschrift voor Milieurecht* duidelijk met "Eindelijk een tijdschrift voor milieurecht in Vlaanderen!".¹⁷⁵⁴ Uiteraard is de motivering hier grotendeels dat milieu sinds 1988 een Vlaamse bevoegdheid geworden was. De auteur van het editoriaal vond dat Vlaanderen niet kon achterblijven op Nederland (*Tijdschrift voor Milieu en*

¹⁷⁵⁰ Bijvoorbeeld *Vigiles. Revue du droit de la police/Tijdschrift voor Politierecht; Intellectuele rechten/Droits intellectuels; Tijdschrift voor Gezondheidsrecht/Revue de droit de la santé*.

¹⁷⁵¹ J. RONSE, "Ten geleide", TRV 1988, 3.

¹⁷⁵² Zie pagina 300.

¹⁷⁵³ Verder reageerde het TRV ook op het tweetalige *Tijdschrift voor Belgisch Handelsrecht/Revue de droit Commercial* dat slechts één themanummer per jaar systematisch aan het vennootschapsrecht wijdde.

¹⁷⁵⁴ M. FAURE, "Eindelijk een tijdschrift voor milieurecht in Vlaanderen!", TMR 1992, 1.

Recht) en Wallonië (*Aménagement*). Het initiatief kwam eens te meer van een professor, met name Luc Lavrysen, die enkele geïnteresseerden in het milieurecht bijeenriep.

Een andere oorzaak voor de stijging aan juridische titels is de zogenaamde *publish-or-perish*-plicht waar academici moeten aan voldoen. Daardoor komt er veel materiaal ter beschikking. De profileringsdrang van bepaalde wetenschappers leidde tot het oprichten van eigen tijdschriften en ze werden daarbij vaak bijgestaan door een uitgever die wat graag een deel van de markt inpalmde.¹⁷⁵⁵ Het succes van de tijdschriften kan ook verklaard worden door het feit dat doctrine sinds de Tweede Wereldoorlog als een formele bron van het recht wordt erkend.¹⁷⁵⁶

De bovenstaande tendensen zetten zich sinds de jaren 90 alleen maar door en hierdoor zijn er vandaag meer Nederlandstalige periodieken dan Franstalige. Een van de redenen is de verplichting die op academici rust om te publiceren.

Internationalisering en verengelsing van juridische tijdschriften

De internationalisering en Europeanisering van de Belgische juridische tijdschriften zette zich de voorbije decennia verder door.

De EU bijvoorbeeld oefende steeds meer invloed uit op de bestaande nationale regelgeving, die zich moest conformeren met verordeningen en richtlijnen. Het meest bekend zijn deze op het vlak van consumentenbescherming: sinds het begin van de jaren 70 kwam er Europese regelgeving over productveiligheid, misleidende reclame en agressieve verkoopspijktijken die in nationale wetgeving werd omgezet. Ook de mededingingswetgeving is grotendeels een Europees gegeven.¹⁷⁵⁷

Ook bestaande titels, zoals het *TPR*, wilde snel via kwalitatieve bijdragen een vooraanstaande plaats innemen op de markt van de Europese juridische vakpers.¹⁷⁵⁸

Niet toevallig groeide vanuit het *Tijdschrift voor Privaatrecht* het *European Review of Private Law* in 1993. Beide tijdschriften deelden niet alleen redactieleden maar het

¹⁷⁵⁵ Over de commercialisering zie pagina 337-339.

¹⁷⁵⁶ G. MARTYN, "De verhoudingen tussen de formele bronnen van het Belgische recht in de twintigste eeuw: spiegels van de macht?" in G. MARTYN, D. HEIRBAUT & R. OPSOMMER (eds.), *De rechtsgeschiedenis van de twintigste eeuw/The legal history of the twentieth century. Handelingen van het contactforum (21 november 2003) 'De rechtsgeschiedenis van de twintigste eeuw' gesteund door het Vlaamse kennis- en cultuurforum van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten*, in *Iuris Scripta Historica*, XIX, Brussel, Wetenschappelijk Comité voor Rechtsgeschiedenis, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2006, 105-132.

¹⁷⁵⁷ Uiteindelijk kwam het *Tijdschrift voor Belgische Mededinging/Revue de la concurrence belge* er pas in 2006.

¹⁷⁵⁸ M. STORME, "Ons tijdschrift: een gemeenschappelijk avontuur van 25 jaar", *TPR* 1989, 440.

Vlaamse *TPR* steunde het Europese blad financieel tijdens de beginjaren.¹⁷⁵⁹ Het nieuwe tijdschrift anticipeerde op de steeds verdergaande infiltratie van het Europees recht in het nationale privaatrecht wat leidde tot de ontwikkeling van een nieuwe rechtstak: het Europees privaatrecht,¹⁷⁶⁰ waarin opnieuw het grensoverschrijdend en rechtsvergelijkend onderzoek centraal staat. Het doel hiervan is om de nationale blik te veranderen en “to provide a platform for discussing the possibility and desirability –or absence thereof– of developing a truly European private law”. Een ander recent opgericht tijdschrift is het *International Journal of Procedural Law*.¹⁷⁶¹ In hetzelfde jaar 1993 verscheen het *Journal des Tribunaux. Droit européen*. Deze tijdschriften zetten overigens de trend voor latere Europeesrechtelijke tijdschriften, zoals het *European Journal of Social Security* (°1999) en het *European Labor Law Journal* (2010). Deze laatste twee titels hebben internationale redacties met een Belgische component.

Op het vlak van de mensenrechten was het wachten tot het einde van de jaren negentig, met de *Revue trimestrielle des droits de l’homme* in 1998.¹⁷⁶² De verschillende snelheden waarop Europeesrechtelijke en mensenrechtelijke tijdschriften zich ontwikkelden valt te verklaren door het verschil in directe werking. De directe werking van het EEG-recht (EU-recht) werd al in 1963 vastgelegd in het arrest van Gend en Loos en voor België meer in het bijzonder het Smeerkaasarrest.¹⁷⁶³ Het Hof

¹⁷⁵⁹ E. HONDIUS, “Fifty years Tijdschrift voor Privaatrecht”, *ERPL* 2014, 195.

¹⁷⁶⁰ J.B.M. VRANKEN, “Europees Privaatrecht. “Bridging the gap” tussen wetenschap en praktijk”, *TPR* 2000, 3.

¹⁷⁶¹ M. STORME, “Civil procedure in a global world”, *IJPL-RIDP* 2011, 2-5.

¹⁷⁶² S. VANDENBOGAERDE, “They entered without any rumour. Human rights in the Belgian legal periodicals”, *GJIL* 2012, 291-311. Nochtans velde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens reeds vanaf 1961 uitspraken, maar de Belgische juristen hechten in het algemeen weinig belang aan het EVRM en het EHRM. In het *JT* verscheen acht jaar na de ondertekening van het EVRM (1950) het veelzeggende artikel van Henri Rolin (1891-1973): “Un texte de droit positif ignoré des juristes belges: La Convention européenne des Droits de l’Homme” (*JT* 1958, 515). Hij stelde vast dat in andere lidstaten, in het bijzonder Duitsland, het EVRM door rechtbanken wél werd toegepast, waar de Belgische de verdragstekst zelfs niet bleken te kennen. Ook de juridische tijdschriften speelden hierin een slechte rol. Zo publiceerde het *RW* pas in 1968 de eerste zaak, een vertaling van de zogenoemde *Belgian Linguistic Case* (Belgium v. Belgium, EHRM (1968), Appl. No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64.). De uitspraak had zo een grote symbolische waarde voor het tijdschrift en zijn hoofdredacteur dat twee volledige nummers het volledig vertaalde arrest opnamen. Hiermee ging het *RW* in tegen zijn eigen programmaverklaring waarin stond dat alleen Nederlandstalige rechtspraak publicatie zou vinden. René Victor zag de uitspraak als een bevestiging van zijn idealen op het vlak van taalpolitiek in België. Daarna was het wachten tot het Marckx-arrest vooraleer het *RW* weer aandacht schonk aan rechtspraak van het EHRM; DE REDACTIE, “Het arrest van Straatsburg”, *RW* 1968-69, 1.

¹⁷⁶³ Cass. 27 mei 1971, *Arr. Cass.* 1971, 959.

van Straatsburg en het EVRM braken pas echt in de rechtspraak door vanaf de jaren negentig. In beide ontwikkelingen mag de impact van de juridische opleiding niet vergeten worden. Het EEG(EU)-recht kreeg vrij snel aandacht in de universiteiten, met aparte leerstoelen en gespecialiseerde vakgroepen. Mensenrechten behoorden oorspronkelijk eerder tot de cursus grondwettelijk recht. De juridische opleiding vermeldde de mensenrechten en bracht een mentaliteitswijziging onder juristen. Na verloop van tijd werd het een specialisme, een apart vak, en konden tijdschriften zich ontwikkelen.

Niet alleen inhoudelijk besteedden de tijdschriften meer aandacht aan het internationale niveau,¹⁷⁶⁴ ook de redacties werden internationaler¹⁷⁶⁵ en uitgeverijen publiceerden internationaal.¹⁷⁶⁶ Dit alles ging gepaard met een verengelsing. Ook het universitaire leven kent door de internationalisering – het aantrekken van buitenlandse onderzoekers, uitwisselingsprogramma's, etc. – een toename van het gebruik van de Engelse taal. Bepaalde professoren verbleven een tijdlang in het buitenland waar ze inspiratie opdeden over bijvoorbeeld de grotere rol van rechtspraak in de rechtsontwikkeling. Sommigen onder hen besloten daarom ook alleen nog maar in het Engels les te geven of te publiceren. Deze evolutie wordt niet altijd even zeer gewaardeerd.¹⁷⁶⁷

Commercialisering van juridische tijdschriften

Een heel belangrijke verklaring voor de enorme stijging van het aantal tijdschriften is de commercialisatie. Juridische periodieken zijn koopwaar geworden die voor bepaalde uitgeverijen tot hun *core business* zijn gaan behoren. Vandaag bepalen uitgeverijen de markt en dat is een groot verschil met vroeger. Vooraleer juridische periodieken tot producten werden herleid, moesten redacties vaak zelf met hun manuscripten aankloppen bij een drukker-uitgever die het blad wou verspreiden.¹⁷⁶⁸

¹⁷⁶⁴ Bijvoorbeeld, F. BOGAERT, "De instellingen van de Europese Economische Gemeenschap", *RW* 1957-58, 1129-1144; L.J. BRINKHORST, "Harmonisatie van wetgevingen in de Europese Economische Gemeenschap", *RW* 1964-65, 697-712; P. DE VROEDE, "Ontwerp van de Commissie der Europese Gemeenschap strekkende tot toepassing van de regels betreffende de mededinging voorzien in het Verdrag van Rome", *RW* 1961-62, 825-832.

¹⁷⁶⁵ Het *Tijdschrift voor Notarissen* knoopte contacten aan met buitenlandse collega's wat resulteerde in nauwere samenwerking. Hiermee grijpt het terug naar de beginjaren, toen ook twee Nederlandse notarissen op de medewerkerslijst stonden, al had dat toen veeleer een legitimerende functie voor een Nederlandstalig tijdschrift.

¹⁷⁶⁶ Zo publiceert Intersentia het *International Journal of Procedural Law*, *New Journal of European Criminal Law* en *Inter-American and European Human Rights Journal*.

¹⁷⁶⁷ M. STORME, "Vale. Afscheid van een tijdschrift dat een instelling werd", *TPR* 2014, 4.

¹⁷⁶⁸ Bijvoorbeeld het verhaal van het *RW* of *JT* of de wisselende *BJ*.

Die commercialisering kende vooral sinds de jaren 70 een hoge vlucht. Er kwamen steeds meer juristen – en dus potentiële kopers – op de markt. De toename van rechtsgeleerden leidde ook tot een grotere bereidwilligheid om een tijdschrift op te richten. De machtige Nederlandse uitgeverij Kluwer stortte zich in die periode op de Belgische markt. Het einde leek nabij voor de kleinere Belgische uitgeverijen. Kluwer ontwikkelde zich via allerhande overnames immers tot een megabedrijf dat bijna een monopolie kreeg over de juridische literatuur en de juridische tijdschriften.¹⁷⁶⁹ Op relatief korte tijd verwierf het in zijn portefeuille tal van toonaangevende tijdschriften zoals het *Rechtskundig Weekblad*.¹⁷⁷⁰ Maar Kluwer ging verder en lanceerde als één van de eerste een unieke strategie: proactief op zoek gaan naar de mogelijkheden op de markt. Het bedrijf schreef zelf potentiële redactieleden aan. Sommige juristen voelden zich gevestigd en stapten mee in de deze commerciële keten. Bovendien speelde Kluwer ook handig in op de specifieke Belgische situatie, met twee taalgroepen. De uitgeverij publiceerde afzonderlijke tijdschriften met betrekking tot dezelfde rechtstak, zoals het *Echtscheidingsjournal* en *Divorce* (later *Tijdschrift voor Familierecht* en *Actualités de Droit Familial*). De overrompeling vanuit Nederland luidde een nieuwe trend in: de uitgever werd oprichter én, belangrijker, eigenaar van een tijdschrift. Illustratief is *De Fiscale Koerier*, een tweewekelijks fiscaal blad, waarvoor de toenmalig directeur van Kluwer Rechtswetenschappen de verantwoording van het blad schreef.¹⁷⁷¹ Het feit dat een uitgeverij ook onmiddellijk eigenaar was van een tijdschrift leidde tot absurde situaties waarvan het *Tijdschrift voor Strafrecht* een mooi voorbeeld is. De Gentse uitgever Mys & Breesch – afgescheurd van Kluwer – had het blad opgericht en een redactie gezocht. Nadat Kluwer de uitgeverij overnam, wenste de redactie met het tijdschrift een andere haven op te zoeken, met name Intersentia. Bij de overstap bleek de titel eigendom van Kluwer. Er kwam dus een nieuw tijdschrift, *Nullum Crimen*, dat het *Tijdschrift voor Strafrecht* feitelijk voortzette. Die laatste titel bestaat trouwens nog altijd omdat Kluwer een andere ‘gewillige’ redactie vond.

¹⁷⁶⁹ Op zijn hoogtepunt had het bijna een derde van alle juridische periodieken in handen; C. MALLIET, “Elektronisch publiceren in 2004. Volledige teksten van rechtspraak en rechtsleer online: quo usque tandem?”, online te consulteren via <http://bib.kuleuven.be/rbib/collecties/elektronisch-publiceren-in-2004>.

¹⁷⁷⁰ Het *RW*, vandaag uitgegeven bij Intersentia, was evenwel geen eigendom van de uitgeverij. De achterliggende vzw *Rechtskundig Weekblad* behield alle rechten op het tijdschrift. Het aantrekken ervan moet aldus meer gezien worden in het verwerven van prestige voor Kluwer.

¹⁷⁷¹ De uitgever zocht fiscalisten en bracht hen samen; B. HOUDMONT, “De Fiscale Koerier”, *Fisc. Koer.* 1986, 1.

De megalomane uitgever kreeg steeds vaker te maken met tegenstrubbelingen, zowel intern als extern.¹⁷⁷² Die leidden dan weer tot problemen met de redacties van bepaalde tijdschriften die besloten hun heil elders te zoeken. De onvrede vanuit redactionele hoek jegens het grote Kluwer zorgde ervoor dat ‘de kleine uitgeverij’ een deel van de markt terug kon inpikken. Belangrijke titels zoals het *Tijdschrift voor Belgisch Handelsrecht* of *Jurisprudence de Liège, Mons et Bruxelles* stapten bijvoorbeeld van Kluwer naar Larcier.

Het was trouwens niet alleen een verhaal van David tegen Goliath. Belgische uitgeverijen wilden een stevige juridische portefeuille opbouwen en plukten sommige tijdschriften weg bij de concurrentie. Dat kon vrij gemakkelijk als de redactie het tijdschrift in eigen handen had. Zo haalde het Brugse Die Keure begin jaren negentig met het *Tijdschrift van de Vrederechters* (van Bruylant), het *Tijdschrift voor Notarissen* (eigen beheer) en het *Tijdschrift voor Sociaal Recht* (van Larcier) een aantal kleppers binnen, waardoor het zich stevig kon positioneren op de juridische tijdschriftenmarkt.¹⁷⁷³ Recent zagen we nog de overstap van het *Tijdschrift Estate Planning* van Larcier naar Intersentia.

Commercialisering is niet per se negatief. Ze brengt immers vaak ook een stuk professionalisering mee, al is het maar op logistiek vlak. Sommige periodieken lagen op apegapen en kregen door de uitgeverswissel een professionelere ondersteuning, wat voor een heropleving zorgde.¹⁷⁷⁴ De uitgeverijen zorgden immers voor het drukken, de verspreiding en vandaag het online-beheer. Door deze logistieke ondersteuning konden de tijdschriftredacties zich toeleggen op hun echte taak: het garanderen van een kwalitatief hoogstaand tijdschrift. Bij wijze van voorbeeld kan het *Tijdschrift voor Mensenrechten* vermeld worden, dat in maart 2003 voor de eerste

¹⁷⁷² Zo stapte Maarten Kluwer uit de onderneming en richtte hij samen met Cees van Laar, voormalig directeur van Kluwer België, Maklu op. Na onenigheid binnen de familie ging Maklu in andere handen over. Hans Kluwer, de zoon van Maarten Kluwer, richtte in 1996 Intersentia op. De Gentse uitgeverij Mys & Breesch, die tijdens de jaren 90 zeer actief was op de juridische tijdschriftenmarkt, was opgericht door twee voormalige Kluwer-medewerkers. Begin jaren 2000 kocht de Nederlandse grootmacht de kleine Mys & Breesch op; L. SIMONS, *Het boek in Vlaanderen*, 572-573. In april 2014 richtten een zestigtal Nederlandse professoren een open brief aan Kluwer om het prijsbeleid, vooral naar universiteiten toe, aan te passen en toe te staan dat artikelen in open access te plaatsen; “Open brief, een paar vragen aan Kluwer”, via <http://njb.nl/blog/open-brief-een-paar-vragen-aan-kluwer.11836.lynkx>. Leo Van der Wees, professor aan de universiteit van Tilburg, repliceerde daarop dat de professoren beter zelf het heft in handen zouden nemen; <http://www.recht.nl/112430/column-brief-aan-62-hoogleraren/>.

¹⁷⁷³ R. CARTON, “Het redactionele proces van het Tijdschrift voor Notarissen”, in K. HENDRICKX & S. VANDENBOGAERDE (eds.), *Gestaan en gelegen*, 61.

¹⁷⁷⁴ R. CARTON, “Het redactionele proces van het Tijdschrift voor Notarissen”, 61.

keer verscheen. Dit tijdschrift was gegroeid uit de nieuwsbrief van de Liga voor Mensenrechten, die aanvankelijk de standpunten van de Liga verdedigde. De overgang naar uitgeverij Politeia zorgde ervoor dat het tijdschrift een meer onafhankelijke redactie onder leiding van professor Eva Brems kreeg.¹⁷⁷⁵ Inhoud primeert, maar het moet ook opbrengen.

Dat model houdt zich nog sterker in stand wanneer blijkt dat uitgeverijen, als grootste belanghebbende bij het verschijnen van een volgend nummer, de redacties belonen met etentjes of een percentage van de winst.

Een andere verklaring voor de enorme commercialisering is de publicatiedruk bij academici. Het is belangrijk voor wetenschappers om artikels te publiceren in wetenschappelijke tijdschriften. Daarnaast wensen vele onderzoekers als redactielid van een bepaald tijdschrift op te treden. Soms staan ze dan wel op de lijst van redactieleden maar dan blijkt dat ze niet of nauwelijks actief bij het tijdschrift betrokken zijn.

Academisering van juridische tijdschriften

Van oudsher is er een band tussen de universiteiten en (bepaalde) juridische tijdschriften.¹⁷⁷⁶ De 'academisering' bereikte een nieuw stadium na de Tweede Wereldoorlog, met de *RCJB* en het *TPR*, die alle twee geleid werden door een 'professorenredactie'.¹⁷⁷⁷ Alhoewel nauwe banden behouden bleven met de juridische praktijk, bestedden beide periodieken geen aandacht meer aan het dagelijkse leven in het gerechtelijke milieu. Hun hoogste doel bestond er immers in het recht wetenschappelijk te benaderen.

¹⁷⁷⁵ E. BREMS, "Een nieuw tijdschrift", *TvMR* 2003, 3.

¹⁷⁷⁶ Ter illustratie brengen we de link tussen het *Journal des Tribunaux* en de *Nouvelle Université* in herinnering. Er waren ook in de jaren 30 al tijdschriften die uitgingen van de Leuvens alumnivereniging.

¹⁷⁷⁷ Voor de volledigheid kan wel vermeld worden dat het *Tijdschrift voor Notarissen* gesticht werd door drie jonge universiteitsdocenten. We beschouwen het evenwel niet als een 'professorentijdschrift', omdat Robert Rens niet alleen professor was maar ook notaris. Daarnaast was het blad inhoudelijk een traditioneel juridisch tijdschrift met aandacht voor rechtsleer, rechtspraak, wetgeving en nieuwtjes in verband met het notariaat.

In de jaren 1990 ontstonden dan eindelijk de eerste ‘zuiver wetenschappelijke’ juridische tijdschriften,¹⁷⁷⁸ onder leiding van een redactie met uitsluitend universiteitsprofessoren en met een puur wetenschappelijk doel. Het toonvoorbeeld hier is het tweetalige *Revue de droit social/Tijdschrift voor Sociaal Recht* dat zich na de overstap van Larcier naar Die Keure (1994) omvormde tot een puur rechtswetenschappelijk tijdschrift, het *Tijdschrift voor Sociaal Recht* ‘nieuwe stijl’. De redenen gaf de redactie aan in het editoriaal:

“Het aanbod van juridische publikaties (sic) is de laatste decennia in alle domeinen van het recht spectaculair toegenomen. Men kan rustig spreken van een overaanbod. Die situatie confronteert de beoefenaar van het sociaal recht met

- *veel te veel rechtspraak die niet of weinig relevant is of waarvan hij al via andere bronnen kennis heeft genomen, terwijl andere, interessante rechtspraak niet veel aan bod komt,*
- *veel te weinig originele, vernieuwende, diepgaande doctrine.”*¹⁷⁷⁹

De koerswijziging van het *Tijdschrift voor Sociaal Recht* is tekenend voor de gebeurtenissen aan de universiteiten. In het kader van de ontwikkeling van een kenniseconomie groeide de overheidsinmenging in de universiteiten (visitatiecommissies, Bolognahervormingen enz.). De financiering van universiteiten werd gekoppeld aan de wetenschappelijke output (lees: publicatieoutput). Aldus ontstond behoefte aan criteria die de output konden meten. Deze speelden een bepalende rol in de verdere evolutie van een aantal juridische tijdschriften, tot ‘rechtswetenschappelijke tijdschriften’.

In de exacte wetenschappen gebruikt men al langer ‘objectieve’ evaluatiecriteria, de zogenaamde *rankings*, om de kwaliteit van het gepubliceerde wetenschappelijk onderzoek te toetsen. Het principe hiervan is eenvoudig: tijdschriften worden gerangschikt (*ranked*) en gewaardeerd op basis van hun impactfactor: hoe groter de impact van het onderzoek, hoe hoger de ranking. Eenvoudig gesteld: hoe meer citaten naar een bepaald tijdschrift, hoe beter en ‘wetenschappelijker’ het is. De *ranking* kan grote gevolgen voor het juridische tijdschriftenlandschap. Om nog bijdragen van academici te kunnen aantrekken, moet een tijdschrift als een ‘rechtswetenschappelijke tijdschrift’ beschouwd worden. Wat dit precies inhoudt is

¹⁷⁷⁸ In de metajuridica bestond die trend al veel langer. Zo verscheen het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* sinds 1918 en publiceerde het alleen artikelen van wetenschappelijke aard. Uiteraard lenen metajuridische onderwerpen zich meer tot uitgesponnen bijdragen en vraag is of de juridische praktijk er op zat te wachten.

¹⁷⁷⁹ “Een nieuw tijdschrift”, *TSR* 1994, 3.

niet onmiddellijk duidelijk, aangezien het rechtstreeks verband houdt met de vraag of recht überhaupt een wetenschap is.¹⁷⁸⁰ Deze discussie, die hier niet zal worden gevoerd, laaide de laatste jaren weer op en bracht vooral in Nederland animo.¹⁷⁸¹ De Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR), het overlegorgaan van de Vlaamse universiteiten, ondernam een poging om de tijdschriften te rangschikken maar boekte niet echt succes.¹⁷⁸² Sinds 2009 bouwt een Gezaghebbend Panel¹⁷⁸³ binnen de krijtlijnen van het Vlaams BOF-besluit aan een Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand (VABB-SHW) en lijsten met tijdschriften waarin *peer review* werd vastgesteld zijn online te vinden.¹⁷⁸⁴ Voorlopig beschikt Vlaanderen nog steeds niet over een *ranking*.

De wens om als een 'rechtswetenschappelijk tijdschrift' beschouwd te worden heeft onder andere geleid tot de introductie van wetenschappelijke comités, *peer review* – uiteraard bij voorkeur *double blind* – en strengere selectiecriteria. Er kwam ook steeds meer nadruk te liggen op stevig onderbouwde doctrinaire bijdragen. In bepaalde gevallen besloten tijdschriften zelfs over te gaan tot een titelverandering, om 'ernstiger' over te komen. Zo veranderde de titel van het *Echtscheidingsjournaal* na dertien jaargangen naar *Tijdschrift voor Familierecht*, omdat het de indruk gaf een vulgariserend magazine te zijn en geen wetenschappelijk tijdschrift.¹⁷⁸⁵ Een ander voorbeeld is DAOR waar een subtiele verandering van de ondertitel naar *Revue*

¹⁷⁸⁰ M. ADAMS, "Montesquieu in juristenland, de wereld van de rechtswetenschap volgens J.B.M. Vranken", *RW* 2005-06, 1034-1038; B. VANGEEBERGEN & D. VAN DAELE, "Is de studie van het recht een wetenschap en wie kan het wat schelen?", *RW* 2008-09, 986-994; N. HOEKX, K. VANHOVE & A. VERBEKE, "Yes we care! Bedenkingen over de (methode der) rechtswetenschap", *RW* 2008-09, 1785-1789; M. VAN HOECKE, "Hoe wetenschappelijk is de rechtswetenschap?", *TPR* 2009, 629-687; M. VAN HOECKE, "Het wetenschappelijk gehalte van de rechtswetenschap gewogen", *Juristenkrant* 2009, afl. 185, 12.

¹⁷⁸¹ C.J.J.M. STOLKER, "Ja, geléerd zijn jullie wel! Over de status van de rechtswetenschap", *NJB* 2003, 766-778; C.J.J.M. STOLKER, "Wat maakt een juridisch tijdschrift wetenschappelijk?", *NJB* 2004, 1409-1418; C.H. VAN RHEE, "Geen rechtsgeleerdheid, maar rechtswetenschap!", *RM Themis* 2004, 196-201; S. TAEKEMA & B. VAN KLINK, "Een nieuwe impuls aan het methodendebat", *Recht en Methode* 2011, 3-10; W. VAN BOOM, "Empirisch privaatrecht: enige beschouwingen over de rol van empirisch onderzoek in de hedendaagse privaatrechtswetenschap (meer bepaald in Nederland)", *TPR* 2013, 7-84.

¹⁷⁸² De lijst van gerangschikte tijdschriften is te consulteren via <http://www.vlir.be/content1.aspx?url=kz-onderzoek-rechten>; S. GUTWIRTH, "Evaluatie rechtswetenschappelijk onderzoek. V.L.I.R.-model voor integrale kwaliteitsevaluatie van het onderzoek in de rechtswetenschappen", *NJW* 2007, 674-678.

¹⁷⁸³ Over de samenstelling en de opdracht van dat Gezaghebbend Panel zie <http://www.vlir.be/media/docs/Onderzoeksbeleid/BegeleidendenotaVABB-SHWdecember2011.pdf>.

¹⁷⁸⁴ Die zijn online te consulteren via <https://www.ecoom.be/nl/vabb>.

¹⁷⁸⁵ P. SENAEEVE, "Editoriaal", *T. Fam.* 2007, 1.

internationale du droit des affaires/Internationaal tijdschrift voor ondernemingsrecht eerder een cosmetische ingreep lijkt om 'ernstiger' te lijken.

Deze 'objectieve' benadering van juridische publicaties botste al van bij het begin op kritiek.¹⁷⁸⁶ Academici worden namelijk gedwongen bepaalde soorten artikels te publiceren in bepaalde soorten tijdschriften. Kritische boekbesprekingen of annotaties van rechtspraak bijvoorbeeld worden volgens dit systeem weinig of niet gewaardeerd, ondanks de grote waarde voor de rechtspraktijk.¹⁷⁸⁷ Deze evolutie zal er wellicht voor zorgen dat naderhand de juridische tijdschriften zich zullen opsplitsen in enerzijds 'zuiver' wetenschappelijk, voor en door academici en anderzijds tijdschriften louter voor de rechtspraktijk.

Digitalisering van juridische tijdschriften¹⁷⁸⁸

De belangrijkste (r)evolutie van de voorbije decennia is zonder enige twijfel de digitalisering, die ook haar sporen nalaat in het landschap van de juridische tijdschriften. Vandaag beschikt zowat elke titel over een digitale versie die online kan geconsulteerd worden. In de overgrote meerderheid van de gevallen kan dat via een overkoepelende website die de bijdragen in *full text* aanbiedt, al bestaan ook nog steeds zogenoemde *lone riders*, tijdschriften die via een eigen – soms krakkemikkig – ontwikkelde website de digitale versie aanbieden.¹⁷⁸⁹

Van referentietijdschrift naar referentiedatabank (1980-2005)

In februari 1974 verscheen het tweetalige blad *Info-jura: maandelijks informatie over rechtspraak en rechtsleer/informations mensuelles sur la jurisprudence et la doctrine*. Elke aflevering bevatte referenties naar rechtspraak en rechtsleer per rechtstak. Het

¹⁷⁸⁶ Dergelijke redenering is alleen gebaseerd op een vermoeden van kwaliteit: als een artikel in een bepaald kwalitatief tijdschrift staat, dan wordt vermoed dat het ook die kwaliteit heeft. Bovendien creëert deze manier van werken een perceptie van objectiviteit. De menselijke factor bepaalt nog altijd het niveau van een tijdschrift en dat is een moeilijke evenwichtsoefening. Ook in exacte wetenschappen zou het systeem van *rankings* onder druk komen te staan.

¹⁷⁸⁷ M. STORME, "Vale. Afscheid van een tijdschrift dat een instelling werd", *TPR* 2014, 5-6.

¹⁷⁸⁸ Mijn dank gaat uit naar dhr. Christoph Malliet, hoofdbibliothecaris van de RBIB te Leuven om mij te wijzen op de verschillende ontwikkelingen op het vlak van digitalisering.

¹⁷⁸⁹ Al met al is weinig geschreven over dit facet van de juridische tijdschriften. De bestaande teksten zijn bovendien verouderd. C. MALLIET, "Elektronisch publiceren in 2004. Volledige teksten van rechtspraak en rechtsleer online: quo usque tandem?". Een jaar later volgde een kleine update. C. MALLIET, "Online tijdschriften: een kleine update", online te consulteren via <http://bib.kuleuven.be/rbib/collecties/elektronisch-publiceren-update-2005>. In Nederland staat men veel verder in het uitdokteren van degelijke online-modellen; L. VAN DER WEES, "De juridische wetenschap moet online!", *Ars Aequi* 2011, 64-68; D.J.G. VISSER, "Le plaisir de se voir digitalisé", *NJB* 2010, 879; A. MEUWESE & L. VAN DER WEES, "Naar een nieuwe juridische kennisinfrastructuur", *NJB* 2012, 2959-2965

had ook aandacht voor interessante artikelen over Belgisch recht in buitenlandse tijdschriften.¹⁷⁹⁰ In 1980 verscheen als antwoord op dit blad, maar ook in navolging van de Franstalige *Recueil annuel de jurisprudence belge* het *Tijdschrift Rechtsdocumentatie* (TRD). Uiteindelijk overvleugelde deze nieuwe reeks *Info-jura* dat er in 1986 mee ophield. Het TRD bevatte alleen verwijzingen naar wetgeving, rechtspraak en rechtsleer en ordende die per rechtstak. Dit maandelijks initiatief kwam van Rogier De Corte, professor aan de Antwerpse en Gentse universiteit.¹⁷⁹¹ Als een van de weinige juristen van zijn tijd stond hij niet afkerig tegenover de elektronische ontsluiting van juridische bronnen. In samenwerking met uitgeverij Kluwer verscheen de eerste elektronische – niet online(!) – databank: JUDIT.¹⁷⁹² Aanvankelijk ging het niet verder dan de inhoud van het TRD op CD-rom (1987). De digitale versie bevatte (dus) alleen verwijzingen naar de gedrukte vindplaatsen van wetgeving, rechtspraak en doctrine.

In de loop van de jaren 90 voegde men er de belangrijkste wetteksten en rechtspraak aan toe en in 1999 lanceerde de uitgeverij haar grote online-databank: Jur@.¹⁷⁹³ Via die databank kunnen referenties naar talrijke juridische tijdschriften – ook die van andere uitgevers – worden geconsulteerd. Per referentie staat een korte samenvatting waardoor de lezer kan inschatten of de bijdrage voor hem van belang is. Meestal kwam die samenvatting gewoon van het desbetreffende artikel, ook als andere uitgevers dat hadden gepubliceerd. Zij protesteerden nauwelijks tegen deze praktijk, want via opname in de Jur@-databank kwamen zij in beeld bij de juristen en de rechtsstudenten. Ook Nederland kende een soortgelijke ontwikkeling waarbij Kluwer de online-databank Data Juridica uitbouwde.¹⁷⁹⁴ Lange tijd kon Kluwer op die manier genieten van een monopoliepositie, maar die kalfde deels af.

¹⁷⁹⁰ DE REDACTIE, “Ten geleide”, *Jura-info* 1974, 1.

¹⁷⁹¹ M. DE BUSSCHER, B. DE GROOTE e.a., *Kan dit nog? Liber amicorum Rogier de Corte*, Mechelen, Kluwer, 2007.

¹⁷⁹² W. VAN GERVEN, “Laudatio. Over niet-kardinale deugden naar aanleiding van het emeritaat van Rogier de Corte”, in M. DE BUSSCHER, B. DE GROOTE e.a., *Kan dit nog?*, p. XXXII-XXXIII.

¹⁷⁹³ <http://www.jura.be>.

¹⁷⁹⁴ Data Juridica bestond net als TRD aanvankelijk als een papieren uitgave. Het is een uitgebreide databank met samenvattingen van een groot aantal juridische publicaties waarvan een honderdtal tijdschriften. Het archief in Data Juridica gaat terug tot 1972 en is ook op CD-rom te consulteren. De databank werd geïntegreerd in Navigator, een recent ontwikkelde gegevensbank van Kluwer met bibliografische referenties.

Jur@ bevat wetgeving door de integratie van de *Tweetalige Wetboeken Story*, maar legde later ook links naar officiële wetgeving. In 1997 had de Belgische overheid besloten om het *Belgisch Staatsblad* online aan te bieden.¹⁷⁹⁵ Zes jaar later was online-consultatie, net zoals in andere Europese landen en instellingen trouwens,¹⁷⁹⁶ de geëigende weg.¹⁷⁹⁷ De introductie van smartphones en vooral tabletcomputers zorgt ervoor dat bezitters ervan, mits de nodige apps en abonnementen, nog gemakkelijker toegang hebben tot informatie.¹⁷⁹⁸ De overheid ging zelfs verder en bepaalde dat sommige rechtbanken, vooral de hogere hoven,¹⁷⁹⁹ hun uitspraken moesten publiceren. Aanvankelijk gebeurde dat op papier, maar naderhand ook online. De databank Juridat, die uit de as van het JUSTEL-project herrees,¹⁸⁰⁰ biedt dan weer vonnissen en arresten aan, maar is, ondanks aandringen van praktijkjuristen, lang niet volledig.¹⁸⁰¹ Toch bestaat de hoop dat ooit alle gerechtelijke uitspraken gratis en online te consulteren zullen zijn,¹⁸⁰² al bestaat ook hier een vraag

¹⁷⁹⁵ <http://www.staatsblad.be>.

¹⁷⁹⁶ Het Publicatieblad van de EU is te consulteren via <http://eur-lex.europa.eu>.

¹⁷⁹⁷ Sinds 1 juni 1997 werden de teksten van het *Belgisch Staatsblad* ook op de officiële website gepubliceerd. De populariteit van de online-versie nam dermate toe dat de overheid besloot om vanaf 1 januari 2003 de papieren oplage tot drie exemplaren te beperken. Er werd een vernietigingsberoep tegen deze maatregel ingesteld bij het Arbitragehof (vandaag Grondwettelijk Hof) omdat niet iedereen toegang had tot de digitale drager. Het Hof volgde de eisers en vernietigde de desbetreffende artikelen. Uiteindelijk zette de wetgever dit recht en verschijnt het *Belgisch Staatsblad* vanaf 2005 volledig digitaal. Vier gedrukte exemplaren kunnen nog op vier openbare plaatsen worden geraadpleegd. De Koninklijke Bibliotheek van België, het Ministerie van Justitie, het Algemeen Rijksarchief en het Bestuur van het *Belgisch Staatsblad* beschikken elk nog over een exemplaar. Eén exemplaar wordt bewaard op microfilm.

¹⁷⁹⁸ In Nederland bestaat sinds april 2014 een app Officiële Bekendmakingen waarin het Nederlands Staatsblad kan geconsulteerd worden. Deze Officiële Bekendmakingen-app biedt de mogelijkheid om dagelijks de meest recent gepubliceerde officiële elektronische overheidsbekendmakingen overzichtelijk te raadplegen. Het gaat hierbij om alle publicaties uit de Staatscourant, het Staatsblad en het Tractatenblad en de publicaties van de deelnemende overheden in het Gemeentebblad, Provinciaal blad en Waterschapsblad. Ook alle parlementaire documenten zijn beschikbaar.

¹⁷⁹⁹ Alle arresten van het Grondwettelijk Hof zijn online te consulteren (www.const-court.be), voor het Hof van Cassatie wordt de digitale versie van *Arresten van het Hof van Cassatie* aangeboden via de website van de FOD Justitie in afwachting van de nieuwe website van het Hof van Cassatie). De cassatiearresten en deze van het Grondwettelijk Hof zijn ook via Juridat te consulteren.

¹⁸⁰⁰ JUSTEL bestond uit een aantal databanken die zich sinds de jaren 70 ontwikkeld hadden maar lange tijd een sluimerend bestaan leidden. In 2000 lanceerde minister van Justitie een geheel van juridische databanken onder de naam JUDOC, later e-justice om vanaf 2002 als Juridat te bestaan.

¹⁸⁰¹ In principe hebben alle magistraten de mogelijkheid om hun uitspraak in de databank aan te bieden. Het gevolg is dat sommige rechters dat systematisch doen, terwijl andere daar minder mee bezig zijn. Het is perfect mogelijk dat bepaalde rechtbanken beter vertegenwoordigd zijn dan andere, gewoon omdat de desbetreffende magistraat geen gebruik maakt van die upload-mogelijkheid.

¹⁸⁰² S. DE SOMER & C. FORNOVILLE, "Rechtspraakpublicatie anno 2011: historische beschouwingen, hedendaagse bedenkingen en toekomstperspectieven", *RW* 2011-12, 226.

over de wenselijkheid. Ivan Verougstraete en Hans Bossuyt, beiden betrokken bij het Phenix-project, wezen de publicatie van alle rechtspraak af. Volgens hen is het motto: hoe meer slechte rechtelijke beslissingen bekend gemaakt en verspreid worden, hoe minder goede beslissingen er zullen zijn in de toekomst.¹⁸⁰³

Hoe dan ook, het gratis aanbieden van rechtspraak en wetgeving gaf juridische periodieken en hun uitgevers alleen nog het monopolie op de rechtsleer in brede zin (annotaties en artikels). Abonnees bleken immers niet meer geïnteresseerd in loutere referenties naar gedrukte tijdschriften. Integendeel wensten zij de bijdrage onmiddellijk en integraal te kunnen consulteren. Iedereen keek daarbij naar Kluwer, die op dat moment het grootste aanbod had, maar de uitgever bleef star vasthouden aan een databank met metadata, zelfs voor de titels die het in eigen portefeuille hield.¹⁸⁰⁴ Het initiatief moest dus van elders komen.

Van referentiedatabank naar full text-platformen (2005-2014)

In 2005 ontstonden twee nieuwe databanken met het principe van *full text*. Larcier ontwikkelde Strad@¹⁸⁰⁵, dat naast tijdschriften ook de *Codes Larcier* en de digitale versie van de *RAJB* bevatte. In Vlaanderen kwamen drie 'kleinere' uitgeverijen – het Antwerpse Intersentia, het Brugse Die Keure en het Brusselse Bruylant¹⁸⁰⁶ – met Jurisquare op de proppen.¹⁸⁰⁷ Dit nieuwe platform, dat merkkelijk goedkoper was dan de concurrentie¹⁸⁰⁸, hanteerde een nieuw prijsmodel: de toegang tot de *full text* moest niet extra betaald worden, wanneer er al een gedrukt abonnement voor het desbetreffende tijdschrift was.¹⁸⁰⁹

¹⁸⁰³ I. VEROUGSTRAETE & H. VAN BOSSUYT, "Vonnissen en arresten elektronisch toegankelijk: de wet van Gresham?", in M. DE BUSSCHER, B. DE GROOTE e.a., *Kan dit nog?*, 253.

¹⁸⁰⁴ C. MALLIET, "Elektronisch publiceren in 2004. Volledige teksten van rechtspraak en rechtsleer online: quo usque tandem?".

¹⁸⁰⁵ <http://www.stradalex.be>.

¹⁸⁰⁶ Als Franstalige uitgeverij lijkt Bruylant een vreemde eend in de bijt. Toch is het niet zo opmerkelijk wanneer we weten dat Intersentia 'Vlaams' is, Die Keure/La Charte 'tweetalig' en Bruylant 'Franstalig'. Nadat die laatste uitgeverij door Larcier werd overgenomen, werd het vervangen door het Franstalige Anthemis.

¹⁸⁰⁷ <http://www.jurisquare.be>.

¹⁸⁰⁸ Jur@ en Strad@ plaatsten onder meer hun geannoteerde wetboeken online, waardoor de prijs aanzienlijk naar omhoog ging.

¹⁸⁰⁹ Omgekeerd betekent dit wel dat een niet-abonnee zowel de toegang tot de databank als het abonnement op het tijdschrift moet betalen.

In een reactie op de komst van Jurisquare en Strad@ gooide Kluwer vrijwel onmiddellijk alle tijdschriften die het in handen had online.¹⁸¹⁰ Een belangrijke stap was vervolgens de integratie van Jurisquare in de Jur@-databank, waardoor sinds kort ook directe links tussen de referentie en de *full text* kunnen worden gelegd. Ook Strad@ kwam tot een overeenkomst met Jurisquare, maar niet met Jur@, zodat Jurisquare vandaag de grootste aanbieder is van integrale tijdschriften: de databank bevat op heden bijna 1000 boeken en 128 juridische tijdschriften in *full text*.¹⁸¹¹ Hiermee lijkt Jurisquare zo'n tien jaar na zijn lancering – voorlopig althans – het pleit te winnen.

Ondanks alle beloftevolle ontwikkelingen, zijn er ook enkele schaduwzijden aan de digitalisering van juridische tijdschriften. Vooreerst kunnen we ons de vraag stellen over de volledigheid van de digitale versies. Het is al voorgevallen dat bepaalde tijdschriften onvolledig online staan.¹⁸¹² Voorlopig is dit alleen een probleem als de abonnee jaargangen wil consulteren vóór hij zich abonneerde op een papieren versie, maar het doet toch vragen rijzen. Het is bovendien lang niet ondenkbaar dat bepaalde links niet of verkeerdelijk zouden werken. De vraag is of de abonnee, en bij uitbreiding de rechtszoekende, er kan op vertrouwen dat de digitale versie even compleet is als de papieren en of hij in staat zal zijn om die adequaat te doorzoeken. Nu blijken sommige zoekmachines te weinig ontwikkeld, of zijn ingescande teksten niet voorzien van OCR,¹⁸¹³ waardoor de zoektocht op zijn zachtst uitgedrukt zeer stroef verloopt. Kluwer anticipeerde op die moeilijke zoektocht door 'online-bibliotheken' aan te bieden. Daarin kan de geïnteresseerde met betrekking tot een bepaalde rechtstak een abonnement nemen op een volledige bibliotheek met alles wat te maken heeft met die specifieke rechtsmaterie.¹⁸¹⁴ Opnieuw heerst hier een probleem van volledigheid. De uitgever beslist tot welke rechtstak – en dus

¹⁸¹⁰ Kluwer hield een groot aantal sociaal- en fiscaalrechtelijke tijdschriften lange tijd buiten Jur@ in de MonKEY-databank. Later integreerde het bedrijf beide databanken.

¹⁸¹¹ Voor een volledig overzicht, zie de website.

¹⁸¹² Zo gaf het *Rechtskundig Weekblad* via zijn online versie niet het openingseditoriaal mee van jaargang 2013-14; A. VAN OEVELEN, "Bericht van de redactie: enkele vernieuwingen vanaf de jaargang 2013-14", *RW* 2013-14, 2. Nog erger was de onvolledige opname van het artikel A. VAN OEVELEN, "Vijfenzeventig jaar *Rechtskundig Weekblad*", *RW* 2011-2012, 2-6.

¹⁸¹³ OCR staat voor *Optical Character Recognition*. Een computerprogramma haalt via patroonherkenning alle tekens uit de afbeelding van een tekst en herkent die als dusdanig. De afbeelding wordt op die manier in een bewerk- en doorzoekbare tekst omgezet.

¹⁸¹⁴ Ook hier schuilt een probleem van volledigheid. Het is de uitgeverij die beslist welke bijdrage tot welke bibliotheek behoort. Zo kan het perfect zijn dat een bijdrage zowel fiscaalrechtelijk als vennootschapsrechtelijk van aard is en daarom in één van de bibliotheken wordt gecatalogeerd. Daardoor loopt de abonnee die niet op alle bibliotheken geabonneerd is het risico om geen toegang te hebben tot het artikel of de rechtspraak.

rechtsbibliotheek – een bepaalde bijdrage behoort. De enige oplossing om niets te missen als praktijkjurist is een (duur) abonnement nemen op alle bibliotheken.

Een tweede probleem is de afkeer die redacties lijken te hebben van de digitale ontwikkelingen. Het internet, met alle sociale media, kan zorgen voor een ongeziene verspreiding onder miljoenen potentiële lezers. Toch kiezen redacties ervoor om alleen hun ‘echte’ abonnees, zijnde een beperkte groep die het tijdschrift nog altijd op papier aankoopt, te belonen met een digitale versie. Te verwachten is dat zal worden overgegaan tot een model dat kranten en gewone tijdschriften vandaag al hanteren: de keuze tussen digitaal aan een lager tarief, of digitaal met papieren versie aan een hogere prijs.

Een andere kwestie betreft de versnippering van online-tijdschriften over verschillende (databank)websites. Er bestaat vooralsnog geen overkoepelende website van waaruit de gebruiker kan zoeken naar alle wetgeving, rechtspraak en rechtsleer. In Nederland en Oostenrijk staat men veel verder.¹⁸¹⁵ Wenst men bepaalde informatie in bepaalde tijdschriften te vinden, dan moet men weten door welke uitgeverij het blad uitgegeven wordt. Hoewel hun aantal is afgenomen, zijn er nog steeds aparte websites voor aparte tijdschriften die overlappen met een van de grote databanken. Is het bijvoorbeeld logisch dat het *Rechtskundig Weekblad* én een eigen website heeft én online te consulteren valt via Jurisquare? Welke meerwaarde schuilt hier voor de abonnee? Hetzelfde kan gezegd worden voor het *Tijdschrift voor Notarissen* of het *Journal des Tribunaux*.¹⁸¹⁶ Het blad van redacteur Georges-Albert Dal besloot recent zelf te investeren in het JTi, een eigen platform, waardoor versnippering in de hand wordt gewerkt.¹⁸¹⁷ Bepaalde uitgeverijen kozen er dan weer voor om voor elk tijdschrift een aparte website te maken, zonder die te integreren in

¹⁸¹⁵ Een voorbeeld is <http://www.recht.nl>. Daar kan iedereen die geïnteresseerd is juridisch nieuws lezen, maar ook referenties vinden naar vakliteratuur, rechtspraak en dies meer. Voor universitaire medewerkers is deze website zelfs volledig gratis. Andere voorbeelden zijn Rechtsorde (www.rechtsorde.nl), beheerd wordt door de uitgever SDU, en Legal Intelligence (www.legalintelligence.com), gegroeid vanuit Kluwer. Beide gebruiken een zogenaamde *content integrator*. Doorgaand met deze hippe taal gaat het bij de twee sites om een soort *shell* die rond andere databanken wordt gelegd. Alle relevante informatie over een vakgebied wordt daar samengebracht en toegankelijk gemaakt via een zoekstelsel. In Oostenrijk bestaat de *Rechtsdatenbank* (<http://www.rdb.at>) die – tot voor kort alle – juridische tijdschriften online aanbood. Helaas brokkelde dat ideaal door een dispuut onder uitgeverij deels af.

¹⁸¹⁶ Het *Tijdschrift voor Notarissen* is voor abonnees consulteerbaar via de juridische databank Jurisquare en de website www.tijdschriftvoornotarissen.be.

¹⁸¹⁷ G.-A. DAL, “Editorial”, *JT* 2013, 1.

een van de drie grote.¹⁸¹⁸ Enkelingen, zoals het *Tijdschrift voor Belgische Mededinging* dat in zijn segment toch belang heeft, lijken de trein te missen.¹⁸¹⁹ Bepaalde titels, zoals het belangwekkende *Tijdschrift Rechtspersoon en Vennootschap*, zagen net op tijd het licht en zijn via de databanken terug te vinden.

De bovenvermelde problemen moeten evenwel beschouwd worden als niet onoverkomelijke groeipijnen van de digitalisering van de juridische tijdschriften, die via een soort natuurlijk selectieproces vanzelf wel zullen verdwijnen.

De grote afwezigheid op het vlak van online-rechtsleer: universiteiten

Opvallend is dat de universiteiten, nochtans dé producenten van rechtsgeleerde bijdragen, op heden niet of nauwelijks op de digitale trein gesprongen zijn. Ook bij onze Noorderburen focussen juridische wetenschappers – vooral omwille van de evaluatiecriteria – vooral op boeken en papieren tijdschriften.¹⁸²⁰ Op die manier zijn ze eigenlijk indirect wél nog online, maar het is de vraag of dit model wenselijk is. Er zijn twee mogelijkheden. Er kan nog steeds met een uitgever worden gewerkt, maar dan moet die open access omarmen. Het tweede model is nog simpeler: de universiteiten doen het zelf.

Een voorbeeld van dat laatste model is het *Tijdschrift@ipr.be*, het eerste juridisch tijdschrift in België dat enkel en alleen online verschijnt en dat helemaal gratis. Wie zich registreert op de website van het Gentse Instituut voor Internationaal Privaatrecht, wordt automatisch abonnee.¹⁸²¹

Professor Johan Erauw, legde in zijn openingseditoriaal onmiddellijk de vinger op de wonde: “Het betreft een gespecialiseerd tijdschrift en het zou als een papieren publicatie nauwelijks succes kennen als er een prijs te betalen was”.¹⁸²² Daarop benadrukte de auteur de mogelijkheden van het internet. Actuele ontwikkelingen op het vlak van wetgeving en rechtspraak kunnen onmiddellijk via de website kenbaar worden gemaakt en via een elektronische nieuwsbrief krijgt de geïnteresseerde onmiddellijk

¹⁸¹⁸ We denken hierbij vooral aan Maklu die voor zijn tijdschriften zoals *Panopticon* (<http://www.maklu.be/panopticon>), *Tijdschrift Belgische Mededinging/Revue de la concurrence belge* (<http://www.tbm-rcb.be>) en *Tijdschrift Verkoop Vastgoed* aparte websites voorzag. Ook het kleine Biblio biedt via een onoverzichtelijke website *Fiscoloog/Fiskologue* en *Tijdschrift Rechtspersoon en Vennootschap* aan (www.trv.be).

¹⁸¹⁹ Zo bracht Larcier een aantal tijdschriften online, maar ze hadden elk een aparte zoekinterface waardoor het onmogelijk was om ze samen te consulteren.

¹⁸²⁰ A. MEUWESE & L. VAN DER WEES, “Naar een nieuwe juridische kennisinfrastructuur”, *NJB* 2012, 2959.

¹⁸²¹ <http://www.ipr.be>.

¹⁸²² J. ERAUW, “Voorwoord”, *Tijdschrift@ipr.be* 2002, I, 7.

het nieuws in zijn mailbox. Bovendien kunnen de geabonneerden ook via elektronische berichten op de hoogte worden gebracht wanneer een nieuw nummer van het tijdschrift er zou aankomen. De redactie pinde zich aanvankelijk niet vast op een vaste frequentie, maar gewoonlijk verschijnt het blad vier keer per jaar.¹⁸²³

Vanaf de tweede jaargang vermeldt het colofon de redactieleden: allemaal professoren internationaal privaatrecht van de verschillende Belgische rechtsfaculteiten.¹⁸²⁴ Zij staan garant voor een kwalitatief hoogstaand rechtswetenschappelijk tijdschrift. Door alle rechtsgeleerde bijdragen aan *peer review* te onderwerpen, anticipeerde de redactie op het negatief imago dat online publiceren had (en eigenlijk nog steeds heeft). Het *Tijdschrift@ipr.be* is een verademing en toont een mogelijke weg naar de toekomst van juridische periodieken. In Nederland lijken sommigen er al uit: alle rechtsleer moet online komen.¹⁸²⁵

Het Gentse online-tijdschrift is in ieder geval de uitzondering die de huidige regel bevestigt dat academici al te passief zijn en de mogelijkheden van het internet en de sociale media niet ten volle benutten.¹⁸²⁶ De verklaring ligt voor de hand: via het bestaande evaluatiesysteem is het lonend om te publiceren in papieren tijdschriften – die verschijnen nagenoeg allemaal online – die (bijna) allen in handen zijn van commerciële uitgevers.¹⁸²⁷ Eigenlijk is er een soort van belangenconflict ontstaan tussen de academicus, de uitgever en de universiteit.¹⁸²⁸ Academici hebben de sleutel in handen en kunnen kiezen voor twee wegen: het zelf doen, maar hier kruipt tijd en veel werk in. Of proberen de uitgeverijen te overtuigen naar een open acces-model te gaan. Er is evenwel ook een psychologisch element. Het fysiek aanwezig zijn in boekenkasten geeft immers een totaal andere indruk en meer voldoening voor

¹⁸²³ J. ERAUW, “Voorwoord”, *Tijdschrift@ipr.be* 2002, I, 7.

¹⁸²⁴ Johan Erauw (UGent), Marc Fallon (UCL), Erna Guldix (VUB), Johan Meeusen (UAntwerpen), Paul Torremans (University of Nottingham en UGent), Marta Pertegás Sender (UAntwerpen), Hans van Houtte (KU Leuven), Herman Verbist (UGent), Nadine Watté (ULB) en Patrick Wautelet (ULiège), later kwam professor em. Frans Bouckaert (KU Leuven) er nog bij.

¹⁸²⁵ L. VAN DER WEES, “De juridische wetenschap moet online!”, *Ars Aequi* 2011, 64-68.

¹⁸²⁶ D.J.G. VISSER, “Le plaisir de se voir digitalisé”, *NJB* 2010, 879. Een ander voorbeeld komt uit de *Digital Humanities*. Professor Melissa Terras (University College Londen) plaatste een *open access paper* op haar blog en Twitter in plaats van dat alleen via het *online repository* te doen. Het resultaat was dat haar tekst overal in de wereld werd gedownload en dus verspreid. Uiteraard betekent dat niet noodzakelijk dat het wordt gelezen, maar het vond veel gemakkelijker zijn weg dan via de universitaire website; M. TERRAS, “What happens when you tweet an open access paper?” via <http://melissaterras.blogspot.co.uk/2011/11/what-happens-when-you-tweet-open-access.html>.

¹⁸²⁷ We moeten hier vermelden dat het *Tijdschrift@ipr.be* wel degelijk in de VABB-lijst voorkomt.

¹⁸²⁸ De rechtswetenschapper schrijft een artikel dat door een uitgever wordt gepubliceerd en uiteindelijk terug wordt verkocht aan de universiteit.

wetenschappers dan 'ergens' op het internet. Nochtans zou dit gevoel niet mogen spelen. Tijdschriften waren sinds hun ontstaan in de 17de eeuw (slechts) een vehikel waarin de boodschap en niet de drager prioriteit genoot en geniet.

Een blik op de toekomst

Het zal wellicht nog een tijd duren vooraleer tijdschriften op papier volledig zullen verdwijnen, maar toch is de digitale (r)evolutie onafwendbaar en onomkeerbaar. Het voorbeeld van het digitale *Tijdschrift@ipr.be* biedt enorme voordelen, zowel voor de redacties als voor de abonnees. Daar de eerste de kosten kan drukken, zal de tweede aan een relatief lage prijs (of zelfs gratis) het blad kunnen consulteren. Verder kunnen beide partijen rechtstreeks met elkaar in contact komen via e-mail of andere moderne communicatiemiddelen.

De overheid deed al zijn duit in het zakje door wetgeving en – hopelijk later alle – rechtspraak gratis online aan te bieden. De universiteiten en specifiek de faculteiten rechtsgeleerdheid hebben weinig argumenten om de bijdragen van hun wetenschappelijk personeel niet online en in *open access* aan te bieden. De overheid stelt middelen ter beschikking en verwacht vandaag dat medewerkers van universiteiten elke bijdrage in het *online repository* van de universiteit opnemen. Ook hieraan is een financiële component verbonden, want hoe meer bijdragen in die databank zitten, hoe meer geld naar de desbetreffende instelling gaat. Op een eerste niveau betekent dit dat de metadata in de databank moeten steken. In een volgende stap verzoeken universiteiten hun academici om de *output in full text* in te voeren, al is dat van overheidswege (nog) niet verplicht. Het is te verwachten dat binnen afzienbare tijd alles digitaal opgeslagen zal zijn. De overdracht van auteursrechten naar de uitgeverij brengt helaas met zich mee dat niet alle artikelen zomaar consulteerbaar zijn. Nochtans zou dat een veel ruimer publiek kunnen bereiken, discussies ontlokken en uiteindelijk de rechtswetenschap vooruit helpen.

Veel uitgeverijen en toptijdschriften huiveren bij het idee van *open access* en sommige verbieden dat expliciet in de overeenkomsten die auteurs moeten tekenen.¹⁸²⁹ Nochtans zouden de universiteiten en hun academici hier druk kunnen op uitoefenen door te eisen dat uitgeverijen en redacties alleen maar op hun bijdragen kunnen rekenen indien deze open access zijn. Uiteindelijk kan dat naar een model leiden waar bijdragen van belang voor de juridische praktijk betalend zullen zijn,

¹⁸²⁹ A. MEUWESE & L. VAN DER WEES, "Naar een nieuwe juridische kennisinfrastructuur", *NJB* 2012, 2959.

maar zuiver wetenschappelijke bijdragen gratis. Uiteraard is de vraag: waar eindigt de praktijk en waar begint de wetenschap?

Niets houdt academici tegen om, in navolging van professor Erauw, zelf een rechtswetenschappelijk tijdschrift online aan te bieden. Daarvoor kan de IT-infrastructuur van de universiteit perfect worden aangewend. Naast de technische ondersteuning kunnen universitaire instellingen hun professoren stimuleren om binnen een homogeen kader tijdschriften uit te brengen. De Amerikaanse *law reviews* kunnen daarbij als voorbeeld dienen. 'Gratis' is, net zoals 'online' trouwens, geen synoniem voor 'slecht' of 'niet wetenschappelijk'. Het stelt hen in staat om tegemoet te komen aan alle eisen van de evaluatiecriteria. De bijdragen kunnen integraal aangeboden worden via een website. Bovendien kan via interne links ook gebruik gemaakt worden van de databanksystemen à la Jur@. De technische middelen zijn aanwezig. Bovendien kunnen zij het probleem van het periodiek verschijnen – en dus het risico op niet-actuele bijdragen – deels afzwakken door de introductie van *advance access*.¹⁸³⁰ De abonnee kan hierbij online de bijdragen die voor publicatie werden goedgekeurd al consulteren vooraleer de papieren versie op de markt komt. De auteur heeft hier ook baat bij, want het artikel wordt op het moment van online-bekendmaking al als gepubliceerd beschouwd.¹⁸³¹ Online publicaties kunnen bovendien perfect geïdentificeerd worden met een gratis ISSN-nummer.¹⁸³² Uiteraard moet een panel van *peers* instaan voor de goede kwaliteit van de artikels die een bijdrage leveren aan nieuwe inzichten of de toepassing ervan.

Het gevolg zal zijn dat wellicht in een eerste fase specialistische tijdschriften digitaal zullen gaan. De verschillende vakgroepen, waar experts van een bepaalde juridische materie samen zitten, zijn perfect in staat om hun eigen 'instituutsblad' uit te geven. En waarom zou het niet mogelijk zijn om zelfs interuniversitair te werken? Deze evolutie naar specialisatie zal er wellicht voor zorgen dat vooral algemene juridische tijdschriften het langst op papier zullen blijven verschijnen. Rest enkel de vraag: hoelang nog?

¹⁸³⁰ *Advance access* (en niet *advanced access*) bestaat uit een mix van manuscripten (zogenaamde *uncorrected proofs*) en definitieve versies die nog niet gepagineerd zijn (zogenaamde *corrected proofs*). De eerste groep is aanvaard door het tijdschrift maar is nog niet bewerkt voor de definitieve publicatie. Het redactionele proces kan nog tot enkele wijzigingen in de tekst leiden. De tweede groep kan al gebruikt worden als verwijzing.

¹⁸³¹ <http://ajj.oxfordjournals.org/papfaq>.

¹⁸³² Al moet het er vormelijk als een tijdschrift uitzien. Een weblog of website kan geen nummer krijgen. Een cd-rom bijvoorbeeld weer wel. Ik dank hierbij de heer A. Herssens van de Koninklijke Belgische Bibliotheek voor het verschaffen van deze informatie.

Besluit hoofdstuk V

Na de Tweede Wereldoorlog kende het juridische tijdschriftenlandschap drie grote fases. De eerste liep van 1944 tot de jaren 70 en was er een van gestage aangroei. De ontwikkelingen die na de invoering van de taalwet van 1935 ontstonden, konden zich doorzetten. Het aantal Nederlandstalige, maar ook tweetalige tijdschriften zwol aan. In diezelfde periode zette zich de idee door dat het recht een maatschappelijk fenomeen is en wetenschappelijk dient te worden benaderd. De veruitwendiging van die ideeën vinden we bij de *Revue critique de jurisprudence belge* en vooral zijn Nederlandstalige tegenhanger *Tijdschrift voor Privaatrecht*. Nieuwe instellingen en regelgeving, niet het minst de Europese, hervormden het recht en konden steeds meer belangstelling genieten.

De tweede fase situeert zich vanaf het midden van de jaren 1970 tot het midden van de jaren 1980, toen niet alleen de wereld, maar ook de juridische tijdschriften in een crisis verkeerden. Een overaanbod aan titels creëerde een gevoel van onbehagen. De markt was te klein voor het enorme aantal titels waardoor rationalisatie door fusies een mogelijke oplossing kon bieden. Aan de hand van de casus van het *Tijdschrift voor Notarissen* tonen we de twijfels die heersten bij sommige redacties over het voortbestaan van hun blad en hoe het kon worden gered. De algemeen juridische tijdschriften leken overigens niet gehinderd door de marktverkaveling. Net op dat moment herschikten grote uitgeverijen het tijdschriftenlandschap.

De derde en laatste fase begint in de jaren 80 met een ongeziene explosie aan juridische tijdschriften. Een overvloed van nationale, maar ook internationale regelgeving zorgde voor een doorgedreven juridisering van de maatschappij. Juristen en dus ook tijdschriften specialiseerden zich steeds meer en lieten commerciële uitgeverijen daarvan ten volle van profiteren. De grote omvang van die bedrijven bracht ook grote noden met zich mee, waardoor commerciële belangen boven idealen gingen. Het waren nieuwe omstandigheden waar veel bestaande periodieken moeite mee hadden. Ze raakten verscheurd tussen traditionalisme en moderne opvattingen. Juridische tijdschriften werden in die periode producten die aan de jurist – liefst voor veel geld – moesten worden verkocht. De proactieve rol van uitgevers is hier niet te onderschatten en zou zeker nader onderzoek verdienen. Bovendien konden ze gebruik maken van de eis tot wetenschappelijkheid, ingegeven door de evaluatiecriteria, om de redacties met academici te versterken en aldus hun geloofwaardigheid te vergroten. Het resulteerde in perverse toestanden. Meer dan ooit was het netwerk van de uitgeverij van belang en niet zozeer het netwerk van de redactie. Enkele monumenten, in het bijzonder deze die geen eigendom waren van

een uitgever, zoals het *Rechtskundig Weekblad* of het *Tijdschrift voor Privaatrecht* elk met hun respectievelijke vzw's, bleven hun geloofwaardigheid behouden.

De digitale revolutie heeft de potentie om de almacht van uitgevers te breken. Hun bestaande business-modellen komen steeds vaker onder druk te staan. Als onderzoekers kunnen we alleen maar hopen dat de enorme mogelijkheden van het digitale tijdperk ten goede zullen worden aangewend.

ALGEMEEN BESLUIT

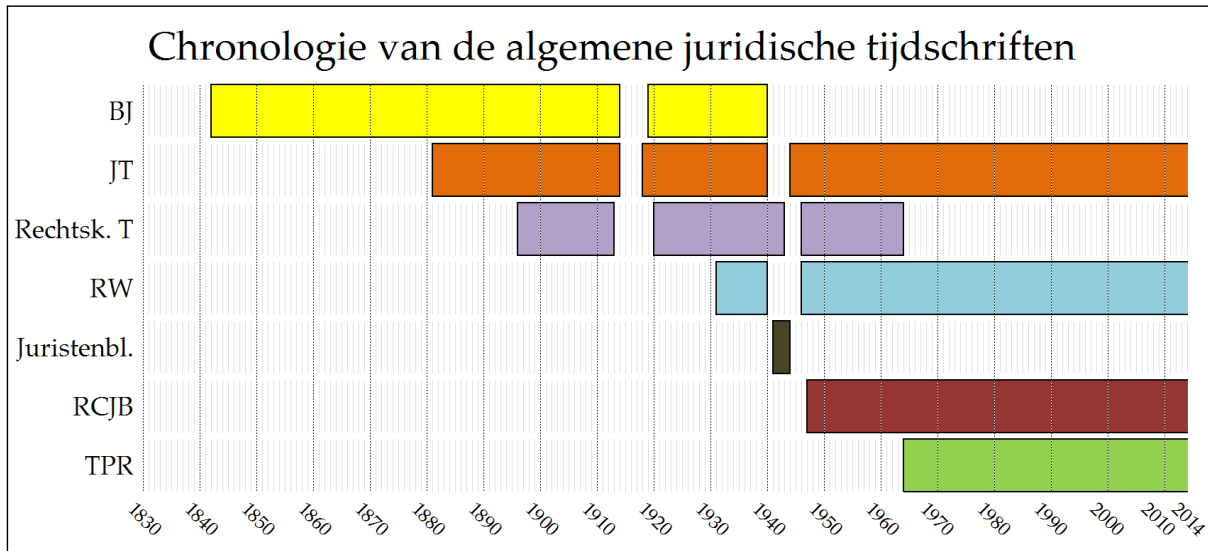
Belgische juridische tijdschriften als spiegels van rechtscultuur

De Belgische juridische tijdschriften kunnen op twee manieren aanzien worden als spiegels van de Belgische rechtscultuur. Enerzijds is er hun inhoud, die chronologisch de belangrijkste ontwikkelingen binnen het recht weerspiegelt. De afzonderlijke nummers vormen hierbij momentopnames, die na elkaar geplaatst een dynamisch beeld geven van het recht. Het volstaat om doorheen een aantal jaargangen van een juridische tijdschrift te bladeren om op die manier de film van de ontwikkeling van het recht in België te zien.

Anderzijds is er de externe rechtsgeschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften: de geschiedenis van het ontstaan, de bloei en (helaas in vele gevallen ook de) teloorgang van een juridisch tijdschrift. Deze geschiedenis, die in dit proefschrift centraal stond, biedt een heel eigen weerspiegeling van de Belgische rechtscultuur. Het gaat niet zozeer om de ontwikkeling van het recht *an sich*, maar wel om de ontwikkeling van de juridische tijdschriften als katalysatoren van de rechtsontwikkeling. De juridische tijdschriften waren allereerst professionele instrumenten, waarmee het recht in al zijn vormen (rechtspraak, rechtsleer, wetgeving) onder een ruimer publiek verspreid werd. Zij droegen zo actief bij tot de ontwikkeling van het recht in België. Er is evenwel een tweede, meer subtiële bijdrage van de juridische tijdschriften aan de Belgische rechtscultuur. Zo pretendeerden de redacties weliswaar steevast de neutraliteit, maar een nadere blik leert dat zij met hun tijdschrift zowat altijd onderliggende bedoelingen hadden, die doorschemerden in de opzet en uitwerking van het tijdschrift. Hierdoor kunnen de juridische tijdschriften beschouwd worden als dragers van een ideologische boodschap, die dikwijls volksverheffend (bij de algemene juridische tijdschriften) of corporatistisch (bij de specifieke juridische tijdschriften) getint was.

In dit proefschrift stonden vooral de algemene juridische tijdschriften centraal, met name *La Belgique Judiciaire*, het *Journal des Tribunaux*, het *Rechtskundig Tijdschrift*, het *Rechtskundig Weekblad*, het *Juristenblad*, de *Revue critique de jurisprudence belge* en het *Tijdschrift voor Privaatrecht*. Elk van deze tijdschriften was een kind van zijn tijd en kwam er op een welbepaald ogenblik, in een welbepaalde context en met een

welbepaald doel. Dikwijls vormden zij een directe reactie op een lacune in de bestaande Belgische rechtscultuur en fungeerden zij daarbij als uitdager van de bestaande juridische tijdschriften. Doorheen de Belgische geschiedenis vormden zij een lange ketting. Dit continuüm wordt verduidelijkt in onderstaande grafiek.

La Belgique Judiciaire kwam er in 1842, toen het jonge België nog volop in de steigers stond. Een aantal jonge advocaten stoorde zich aan de laksheid van het parlement, dat naliet om de nodige wetten te stemmen die zouden bijdragen aan de ontwikkeling van het Belgisch recht. Zij besloten het heft in eigen handen te nemen en naar het Franse voorbeeld van de *Gazette des Tribunaux* een algemeen Belgisch juridisch tijdschrift uit de grond te stampen. Hun doelstelling was eenvoudig: zij wilden als echte Belgische patriotten – op basis van stevig rechtshistorisch en rechtsvergelijkend onderzoek – hun steentje bijdragen aan de ontwikkeling van het Belgisch recht. Hiermee brachten zij de historische school van von Savigny in België in de praktijk. Naar vorm was *La Belgique Judiciaire* dus Frans en naar inhoud Duits. Het was revolutionair voor zijn tijd en mijlenver verwijderd van de bestaande rechtspraakoverzichten.

Na enkele decennia begon *La Belgique Judiciaire* evenwel sporen van slijtage te vertonen, waardoor in 1881 een uitdager opstond, het *Journal des Tribunaux*. Naar vorm en naam was dit tijdschrift duidelijk (opnieuw) geïnspireerd op de Franse *Gazette des Tribunaux*. Het was een echte krant, die regelmatig verscheen op groot formaat en vooral opiniërende intenties had. De *Belle Époque* was immers een periode van grote maatschappelijke ontwikkelingen waarin de sociale agitatie ook de gerechtelijke wereld beroerde. Picard wilde met zijn blad de deuren van het justitiepaleis wagenwijd opengooien en de brede massa informeren over de gebeurtenissen in de juridische wereld. Ondanks deze grote ambities, bleek het

dynamisch blad vooral in juridische middens succes te hebben. Het verdrong al snel de statische *La Belgique Judiciaire* naar de achtergrond.

De *Belle Époque* was ook de periode waarin de vernederlandsing van het recht in een stroomversnelling kwam. Dit vertaalde zich in de oprichting van het *Rechtskundig Tijdschrift* in 1897 dat als eerste algemeen Nederlandstalig juridisch tijdschrift relatief succesvol bleek. Het tijdschrift stelde zich tot doel de Vlaamse rechtsontwikkeling te stimuleren en vond een vruchtbare voedingsbodem in de Vlaamsgezinde middens te Antwerpen. Enkele decennia was het *Rechtskundig Tijdschrift* het vlaggenschip van de prille Vlaamse rechtscultuur, tot 1931, toen het *Rechtskundig Weekblad* de fakkel overnam. De Vlaamse strijd had met de vernederlandsing van de Gentse universiteit een nieuwe overwinning geboekt en de volgende uitdaging stond reeds voor de deur: de taalwet in gerechtszaken. René Victor achtte de tijd rijp voor een nieuw algemeen Nederlandstalig juridisch tijdschrift dat kon bijdragen aan de Vlaamse strijd, wat hij deed door onder andere te hameren op een correct Nederlands juridisch taalgebruik en door aan te dringen op een regeling van de taal in gerechtszaken. Het nieuwe Vlaamse juridische vlaggenschip kwam hierbij al gauw in directe aanvaring met het *JT*, de spreekbuis van de Franstalige juristen.

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hielden de drie belangrijkste Belgische tijdschriften, *La Belgique Judiciaire*, het *Journal des Tribunaux* en het *Rechtskundig Weekblad* op te verschijnen. De leemte die zij achterlieten werd in Vlaanderen opgevuld door *Het Juristenblad*, dat duidelijk een oorlogsversie was van het *RW* en fungeerde als spreekbuis voor de Vlaamse juristen die zich lieten verleiden tot collaboratie met de Duitsers. Met het einde van de Tweede Wereldoorlog werd deze zwarte bladzijde omgedraaid en namen het *RW* en het *JT* de vooroorlogse draad weer op. *La Belgique Judiciaire*, het derde lid van het triumviraat, slaagde hier niet in en verdween definitief. Het tijdschrift had in 1947 wel een morele opvolger in de vorm van de *Revue critique de jurisprudence belge*, die zich tot doel stelde de Belgische rechtspraak op wetenschappelijke manier te bestuderen. De scheiding der rechtsculturen in België zette zich ook na de oorlog onverminderd voort en op die manier verscheen in 1964 het *Tijdschrift voor Privaatrecht* als Vlaamse tegenhanger van de *RCJB*.

Het bovenstaande summier overzicht toont aan dat de algemene Belgische juridische tijdschriften allemaal met elkaar verbonden zijn en vooral een reactie zijn op elkaar. Er bestaat bovendien ook een duidelijk verband tussen de geschiedenis van de algemene tijdschriften en het ontstaan van gespecialiseerde tijdschriften. Het achterliggend principe is daarbij eenvoudig. De algemene juridische tijdschriften

stellen zich steeds tot doel het geheel van het recht te bespreken, maar in de praktijk blijkt dit al snel onmogelijk. Door de dynamiek van de ontwikkeling van het recht groeien bepaalde takken op bepaalde ogenblikken dermate snel, dat de algemene tijdschriften de overvloed aan rechtspraak, wetgeving of rechtswetenschap niet meer kunnen slikken. Op dergelijk ogenblik zien we dat er nieuwe initiatieven worden genomen en dat gespecialiseerde tijdschriften ontstaan. Een opvallende vaststelling in dit proefschrift is dat er hierbij dikwijls sprake is van clusters, waarbij op de vruchtbare akker van een nieuw rechtsdomein meerdere tijdschriften wortel schieten. De geschiedenis van de gespecialiseerde juridische tijdschriften weerspiegelt op die manier ook de belangrijkste ontwikkelingen van het Belgisch recht. Het volstaat om de chronologische lijst van de juridische tijdschriften erbij te nemen om te zien waar zich de belangrijkste ontwikkelingen binnen het recht op welk ogenblik afspeelden. Zo zagen we in de jaren 1850 en 1860 de totstandkoming van het administratief recht. Eind negentiende eeuw kwam het 'industriële recht' als voorloper van het sociaal recht tot stand. Na de oorlog bleken de fiscale repressie maar ook het toenemende belang van belastingen determinerend voor een enorme groei aan fiscaalrechtelijke bladen.

Het ontstaan van zowel de algemene als de specifieke juridische tijdschriften kan dus meestal verklaard worden vanuit de context van de rechtsontwikkeling in België. Deze verklaring is evenwel niet voldoende. Juridische tijdschriften komen niet zomaar uit de lucht vallen, maar zijn het resultaat van menselijke inspanningen. Ze worden gemaakt door bepaalde mensen, voor bepaalde mensen en via bepaalde structuren zoals uitgeverijen en verenigingen. De geschiedenis van de juridische tijdschriften is daarom minstens evenzeer de geschiedenis van de mensen en de verenigingen die er achter zitten.

De drijvende krachten achter de juridische tijdschriften

Juridische tijdschriften en hun actoren: oprichters, hoofdredacteurs, redactiesecretarissen, redactieleden en medewerkers

In dit proefschrift hebben we ruimschoots aandacht besteed aan de drijvende krachten achter de juridische tijdschriften, waaronder in de eerste plaats de oprichters ervan. Hierbij valt op dat de gangmakers vaak dertigers of prille veertigers zijn. Zij zijn aan de ene kant nog jong en dynamisch genoeg om hun schouders onder een dergelijke kolossale onderneming te zetten, terwijl ze aan de andere kant toch al een degelijke reputatie opgebouwd hebben in hun beroepsomgeving (balie, magistratuur, universiteit of zelfs ambtenarij). Ze hebben

meestal wel nobele bedoelingen, in de zin dat ze van mening zijn dat de bestaande tijdschriften niet voldoen en dat er nood is aan een nieuw initiatief. Toch zijn de meeste oprichters van nieuwe juridische tijdschriften niet geheel onbaatzuchtig. Vaak gebruiken ze hun tijdschrift om zich te profileren binnen hun milieu. Bourdieu omschreef dit als 'symbolisch kapitaal',¹⁸³³ iets waar alle mensen uiteindelijk naar streven. Aan het hoofd van een tijdschrift staan, brengt nu eenmaal een vorm van status en autoriteit met zich mee en geeft net dat tikkeltje meer glans aan het blazoen.

Oprichten is één zaak, in stand houden een andere. De meeste oprichters werden ook hoofdredacteur of redactiesecretaris en investeerden gedurende vele jaren onafgebroken in de instandhouding en ontwikkeling van 'hun' tijdschrift. Hun werk valt niet te onderschatten. Het gaat namelijk om een niet-aflatend gevecht om het tijdschrift tegen de deadline gevuld te krijgen met interessante informatie en telkenmale op tijd te laten verschijnen. Hiervoor dienden de redacteurs niet alleen voortdurend op zoek te gaan naar medewerkers en aan te dringen op bijdragen, maar dikwijls ook in te staan voor allerlei praktische zaken, zoals de zorg voor de bladschikking en het verbeteren van de aangeleverde teksten. In de praktijk runden veel hoofdredacteurs hun blad overigens alleen, wat verklaart dat zij er maar moeilijk afstand van konden nemen. Niet verwonderlijk leden veel van die *founding fathers* aan wat in de psychologie het *founder's syndrome* of *founderitis* wordt genoemd: ze kunnen hun geesteskind niet (op tijd) loslaten, met alle gevolgen vandien. Het schoolvoorbeeld hiervan is *La Belgique Judiciaire*, waar de wissel van de wacht veel te lang op zich liet wachten. Met het verstrijken van de jaren werden de hoofdredacteurs ouder en verstarde het blad langzaam maar zeker. Veel tijdschriften kunnen overigens verbonden worden met één naam: het gaat letterlijk om 'het tijdschrift van...' Edmond Picard was één van de zeldzame oprichters-hoofdredacteurs die op tijd vrijwillig een stap opzij zette.

Een ander gevolg van de sterke verbondenheid van de oprichter-hoofdredacteur met 'zijn' tijdschrift is enige vorm van nepotisme, wat in de sociologie en historiografie omschreven wordt als *social reproduction*. Hierbij duidt de hoofdredacteur zijn

¹⁸³³ Pierre Bourdieu (1930-2002) wordt aanzien als één van de grootste sociologen van de twintigste eeuw. Hij stelde dat handelingen van het individu niet volledig door de maatschappij worden bepaald en dat de maatschappij niet de optelsom is van alle individuen. Beide spelen steeds op elkaar in en de samenleving bestaat uit overlappende velden zoals politiek, kunst en wetenschap. In die velden bewegen zich individuen die macht willen verwerven via kapitaal. Dat kan gaan om economisch (geld en goed), cultureel (kennis en vaardigheden) en sociaal kapitaal (netwerken). Dat kapitaal kan ingeruild worden voor het hoogste, het symbolisch kapitaal. Hij beschreef dat onder meer in zijn meesterwerk P. BOURDIEU, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, Editions de Minuit, 1979.

opvolger aan in functie van hoe hij denkt dat het tijdschrift gerund moet worden. De keuze valt zowat altijd op iemand die al jarenlang meewerkte aan het blad en bij wijze van spreken 'kind aan huis' was. Specifiek voor de juridische tijdschriften gaat het vaak om een relatie stagemeeester-stagiair zoals bij *La Belgique Judiciaire* (Bartels – Payen) als bij het *Journal des Tribunaux* (Picard – Hennebicq). In sommige gevallen valt dit 'nepotisme' letterlijk te nemen, wanneer het tijdschrift in de familie blijft en overgenomen wordt door de nakomeling van de hoofdredacteur. Hierbij kan gedacht worden aan het administratiefrechtelijke *La revue communale de Belgique* dat door de familie Somerhausen werd uitgebaat. In deze gevallen leidde de *social reproduction* tot zogenaamde redactionele 'dynastieën'.

De hoofdredacteur was niet altijd de drijvende kracht achter het tijdschrift. Een uitzondering op de regel was bijvoorbeeld Juliaan Van der Linden, die als eerste 'hoofdopsteller' van het *Rechtskundig Tijdschrift* werd aangeduid, maar de dagelijkse leiding overliet aan zijn redactiesecretaris en drijvende kracht Karel Brants. Het gebeurde wel meer dat sommigen *in nomine* het blad leidden, maar *de facto* weinig deden voor het blad.

Naast de hoofdredacteur en de redactiesecretaris is ook de rest van de redactie van belang voor het welslagen van een juridisch tijdschrift. In de praktijk werden de meeste redactieleden door de hoofdredacteur gerekruteerd in zijn persoonlijke omgeving, waarbij familiale en vriendschapsbanden erg belangrijk waren. Zo onlogisch is dit niet. Mensen moeten nauw samenwerken in een redactie om van het blad een succes te maken en goede persoonlijke relaties zijn hiervoor cruciaal.

Eens een blad gelanceerd was en de nodige successen begon te boeken, was het overigens meestal niet zo moeilijk om nieuwe medewerkers aan te trekken. Zij werden gelokt door het succes en hoopten via hun medewerking sociale promotie (*social promotion*) te maken. Het meewerken aan een succesvol tijdschrift straalt immers af op de eigen persoon en brengt een vorm van autoriteit met zich mee. Op die manier ontstaat een dynamiek waarbij het succes zichzelf voedt, wat verklaart dat veel succesvolle tijdschriften het zo lang hebben kunnen uitzingen. Een andere succesfactor is de aanwezigheid van een vereniging achter het tijdschrift.

Juridische tijdschriften en hun verenigingen

Veel juridische tijdschriften hebben een symbiotische relatie met een juridische vereniging, meestal van een beroepsgroep. Aan de ene kant is het tijdschrift een spreekbuis van de vereniging, die het gebruikt als communicatiemiddel met de leden. Aan de andere kant biedt de vereniging een natuurlijke voedingsbodem voor

het tijdschrift, bij het rekruteren van nieuwe medewerkers en het verspreiden van het blad onder het doelpubliek. Vooral aan het einde van de negentiende eeuw zien we op die manier allerhande connecties tussen verenigingen en juridische titels tot stand komen. Hierbij waren er twee mogelijke pistes. Meestal vormden de vereniging de vruchtbare voedingsbodem waarin juridische tijdschriften wortel schoten. Maar ook de omgekeerde weg was mogelijk, waarbij redacties van juridische tijdschriften aan de wieg stonden van nieuwe verenigingen. Op die manier was de *Union des Juges de Paix* een uitvloeisel van het *Journal des juges de paix*. De redactieleden van het blad wensten een eigen beroepsvereniging en zetelden ook in het bestuur ervan. Beide initiatieven waren aan elkaar gelinkt en droegen bij aan de verdere professionalisering van het vreedegerecht. Andere voorbeelden zijn het duo *Rechtskundig Tijdschrift - Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden* en *Journal des Tribunaux - Fédération des avocats belges* en *Union Internationale des Avocats*. In de meeste gevallen waren dezelfde mensen zowel actief in het tijdschrift als in de vereniging. René Victor bijvoorbeeld was zowel hoofdredacteur van het *Rechtskundig Weekblad* als de eerste voorzitter van de *Vlaamse Juristenvereniging*.

Juridische tijdschriften en hun uitgevers: van 'drukkers' naar bepalende actoren

Gedurende lange tijd gaven de meeste redacties hun tijdschrift in eigen beheer uit. Ze gingen hierbij op zoek naar een drukker die ook de verspreiding op zich nam. De keuze voor een welbepaalde drukker was meestal pragmatisch: de nabijheid, de kostprijs of gewoon vriendschapsbanden zoals in het geval van Edmond Picard en Ferdinand Larcier. De uitgevers deden daarbij in de meeste gevallen niet veel meer dan het eigenlijk drukwerk. In de jaren 1970 kwam hier verandering in. De uitgeverijen evolueerden in de richting van gespecialiseerde commerciële bedrijven die naast druk en verspreiding alle praktische beslommeringen van de redactie uit handen namen. Juridische tijdschriften bleken een lucratieve markt waarop uitgevers grote winsten konden boeken. Bepaalde uitgeverijen hebben zich logischerwijze op deze markt gegooid, waarbij zij streefden naar een zo groot en divers mogelijk bestand aan juridische tijdschriften. Dit doel bereikten zij door bestaande tijdschriften weg te kapen bij de concurrentie, of door eenvoudigweg zelf het ontstaan van nieuwe gespecialiseerde tijdschriften te stimuleren. Op die manier evolueerden zij van loutere drukkers naar belangrijke actoren op de markt van de juridische tijdschriften.

Veranderend karakter van juridische tijdschriften

De recente evoluties inzake commercialisering, verwetenschappelijking en internationalisering van het recht veranderden het karakter van juridische

tijdschriften. De klassieke samenstelling van rechtsleer, rechtspraak en wetgeving, die eventueel met enkele nieuwsberichten werd aangevuld, maakte plaats voor nichetijdschriften. De mogelijkheden die de digitalisering en het internet met zich meebrachten, versterkten die ontwikkelingen alleen maar en stellen het medium tijdschrift meer dan ooit op de proef, zeker voor wat de strikte periodiciteit ervan betreft. Al hoeft dat eigenlijk geen probleem te zijn. De digitalisering kan ervoor zorgen dat 'tijdschriften' een grotere verspreiding kennen en overal en altijd kunnen gelezen worden, op voorwaarde dat ze vrij toegankelijk zijn. De (papieren) drager is dan wel tijdelijk, het 'tijdschrift' als forum en verspreider van ideeën zal alleen maar aan belang winnen.

Juridische tijdschriften: vectoren van het recht

Hoe moeten juridische tijdschriften nu bekeken worden? Als pure dragers van informatie of vectoren van het recht? Uit voorliggend onderzoek kan besloten worden dat zij het louter informatieve blad overstijgen. Veel titels werden geleid door invloedrijke juristen die met hun blad het recht vorm gaven, zij het eerder op een latente manier. Met het publicatiebeleid – wat wel en wat niet laten verschijnen in het tijdschrift – probeerden redacties de mentaliteit in juridische middens (bij) te sturen. In sommige gevallen volgden wetgeving of rechtspraak de ideeën die tijdschriften reeds langer verkondigden. In die zin zijn tijdschriften actoren maar vooral vectoren van het recht.

BIBLIOGRAFIE

In deze bibliografie werden alleen de bijdragen uit tijdschriften opgenomen die als volwaardige rechtsgeleerde artikelen kunnen worden beschouwd en dienstig zijn voor dit onderwerp. Werden niet opgenomen: editorialem en korte informatieve teksten vanwege de redactie of uitgever.

Archiefbronnen

- Archief Jan Verstraete
 - o Briefwisseling Edgar Boonen i.v.m. *Het Juristenblad*
- Archief Aloïs Van den Bossche
 - o Briefwisseling Antoine Van Hoestenberghé i.v.m. het *Tijdschrift voor Notarissen*
- Archief Katholieke Universiteit Leuven
 - o Personeelsarchief
 - Archief Zeger Van Hee
- Archief Université Libre de Bruxelles
 - o Personeelsarchief
 - Archief Robert Rens
 - Archief René Victor
- Archief Universiteit Gent
 - o Personeelsarchief
 - Archief Jean van Houtte
- Archief Vrije Universiteit Brussel
 - o Personeelsarchief
 - Archief Robert Rens

Literatuur

ADAMS, M., "Montesquieu in juristenland, de wereld van de rechtswetenschap volgens J.B.M. Vranken", *RW* 2005-06, 1034-1038.

ADAMS, M., "Publish or perish? Naar een beleid met betrekking tot de selectie en publicatie van rechterlijke uitspraken", *TBP* 2000, 684-695.

AERTS, K., "Repressie zonder maat of einde?" *De juridische re-integratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2012.

AERTS, R., "Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron", *Gronieken* 30, 1995, 171-182.

ALBERT, P., *Histoire de la presse*, Parijs, Presses universitaires de France, 1993.

ARABEYRE, P., HALPERIN, J.-L. & KRYNEN, J. (eds.), *Dictionnaire historique des juristes français, XIIIe-XXe siècle*, Parijs, Presses universitaires de France, 2005.

ARNAUD, A.-J. (ed.), *La culture des revues juridiques françaises*, Milaan, Giuffrè, 1988.

ARON, P. & VANDERPELEN-DIAGRE, C., *Edmond Picard. Un bourgeois socialiste belge à la fin du dix-neuvième siècle*, Bruxelles, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, 2013.

ARON, P., "Littérature judiciaires", *Textyles* 2007, 47-60.

AUBRY, G. *La jurisprudence criminelle du Châtelet de Paris sous le règne de Louis XVI*, Parijs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1971.

AUDREN, F. & HALPÉRIN, J.-P., *La culture juridique française. Entre mythes et réalités XIXe-XXe siècles*, Parijs, CNRS éditions, 2013.

BAERT, G. (ed.), *De Vlaamse Conferentie der Balie van Gent. 1873-1973*, Gent, 1974.

BAERT, G., MAEIJER, J.M. e.a., *Liber amicorum Jan Ronse*, Gent, Story-Scientia, 1986.

BALLON, L., CASMAN, H., e.a., "Dit is (g)een nieuw tijdschrift", *NJW* 2002, 4-5.

BARRIÈRE, J.-P., "Un genre à part: les revues juridiques professionnelles", in PLUET-DESPATIN, J., LEYMARIE, M. & MOLLIÈRE, J.-Y. (eds.), *La Belle Époque des revues 1880-1914*, Editions de l'IMEC, 2002, 269-283.

BASILIADES, J., "De lotgevallen van het radicalisme in België. Het ontstaan, de opkomst en ondergang van een negentiende-eeuwse links-liberale stroming", in STOUTHUYSEN, P. & GATZ, S. (eds.), *Een vierde weg? Links-liberalisme als traditie en als oriëntatiepunt*, Brussel, VUB PRESS, 2001, 33-62.

BEYEN, M., "Wetenschap, politiek, nationaal-socialisme. De cultuurpolitiek van het Duits militair bezettingsbestuur in België, 1940 - 1944", *BEG/CHTP* 2003, 47-70.

BIART, G., *L'imprimerie. Histoire et techniques*, Namen, Bibliothèque universitaire Moretus Plantin des Facultés Notre-Dame de la Paix, 1983.

BIRN, R.F., *Pierre Rousseau and the philosophes of Bouillon*, Genève, Institut et musée Voltaire, 1964.

- BLANPAIN, R., *“Wat kan ik voor u doen?” Memoires Roger Blanpain*, Brugge, Vanden Broele, 2008.
- BLERO, B. (ed.), *Le conseil d'état de Belgique cinquante ans après sa création (1946-1996)*, Brussel, Bruylant, 1999.
- BLOCK, J., *Les XX and Belgian avant-gardism 1868-1894*, Ann Arbor, Umi research press, 1984.
- BLOM, J.H.C. & LAMBERTS, E. (ed.), *Geschiedenis der Nederlanden*, Baarn, HBuitgevers, 2002.
- BOGAERTS, P., DUPONT, F. e.a., *1812-2012. 200 Jaar Orde van Advocaten te Antwerpen*, Brugge, Die Keure, 2012.
- BOLAND, A., *Le procès de la révolution belge: Adolphe Bartels 1802-1862*, Namur, Presses Universitaires, 1977.
- BONNECASE, J., *La Themis (1819-1831). Son fondateur, Athanase Jourdan*, Parijs, Librairie de la Société du Recueil de Sirey, 1914.
- BOONE, I., CLAEYS, I. & LAVRYSEN, L., *Liber amicorum Hubert Bocken. Dare la luce*, Brugge, Die Keure, 2009.
- BOONEN, E., CAENEPEEL, C., e.a., *Recht in beweging. Opstellen aangeboden aan prof. mr. Ridder R. Victor*, Antwerpen, Kluwer, 1973.
- BORIAU, B., *Revue de droit international et de législation comparée: over oorlog en vrede*, onuitg. masterthesis, UGent, faculteit Rechtsgeleerdheid, 2013.
- BOSCH, J.W., *“Nederlandse vertalingen van Franse wetten en werken van Franse juristen in de jaren 1810 – 1813. Enkele inleidende aantekeningen”*, TRG 1957, 345-384.
- BOSLY, H., DEMANET, G., MESSINE, J. & MICHEL, B. (eds.), *Cent ans de publication de droit pénal et de criminologie : le centenaire de la Revue de droit pénal et de criminologie, 1907-2007*, Brussel, Die Keure, 2007.
- BOST, M. & FRANÇOIS, A., *“La grève de la magistrature belge (février à novembre 1918). Un haut fait de la résistance nationale à l'épreuve des archives judiciaires”*, in HEIRBAUT, D., ROUSSEAU, X. & WIJFFELS, A. (eds.), *Histoire du droit et de la justice : une nouvelle génération de recherches/Justitie- en rechtsgeschiedenis: een nieuwe onderzoeksgeneratie*, Louvain-la-Neuve, Presses universitaires, 2009, 19-44.
- BOST, M., *“Le juge de paix et la question des loyers sous l'occupation allemande (1914-1918)”*, in MARTYN, G., (ed.) *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht :*

verslagboek van de eerste dag van het internationaal colloquium 'De vrederechter in Europa', Gent-Rotterdam/Scènes de l'histoire de la justice de paix : actes de la première journée du colloque international 'Le juge de paix en Europe', Gand-Rotterdam, Brugge, Die Keure, 2011, 199-218.

BOST, M., *Traverser l'occupation 1914-1918. Du modus vivendi à la grève, la magistrature belge face aux occupants allemands*, onuitg. doctoraatsthesis, UCL, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2013.

BOTS, H. & LEVIE, S. (eds.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen*, Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2006.

BOTS, H. (ed.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe, 1692-1702: verkenningen binnen de republiek der letteren in het laatste kwart van de zeventiende eeuw*, Amsterdam, Holland Universiteitspers, 1974.

BOTS, M., *Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij*, Liberaal Archief, Gent, 2012.

BOUCKAERT, B., *De exegetische school: een kritische studie van de rechtsbronnen- en interpretatieve bij de 19de eeuwse commentatoren van de Code Civil*, Antwerpen, Kluwer, 1981.

BOUINEAU, J. & ROUX, J., *200 ans de Code civil*, Parijs, ADPF, 2005.

BOURDIEU, P., *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, Editions de Minuit, 1979.

BOURSON, P., *Charles de Brouckère, bourgmestre de la ville de Bruxelles*, Brussel, Office de publicité, 1860.

BRAILLON, C., *Les périodiques juridiques du Congo belge (1908-1960)*, onuitg. paper, ULuik, 2011.

BROPHY, A., "Law review's empire. The assessment of law reviews and trends in legal scholarship", *Connecticut law review* 2006-07, 101-118.

BROWN, H., "History and the learned journal", *Journal of the History of Ideas* 1972, n°3, Festschrift for Philip P. Wiener, 365-378.

BRUNEEL, C., GODDING, P. & STEVENS, F. (eds.), *Het notariaat in België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1998.

BUELA, A., CUMIN, D. & PIETROPAOLI, S., *Carl Schmitt: diritto e concretezza*, Parma, Edizioni all'Insegna del Veltro, 2011.

BUIJNSTERS, P.J., *Spectatoriale geschriften*, Utrecht, HES Uitgeverij, 1991.

- BUYCK, J.F., *René Victor: een hommage*, Antwerpen, Pandora, 1997.
- C.H. VAN RHEE, "Geen rechtsgeleerdheid, maar rechtswetenschap!", *RM Themis* 2004, 196-201.
- CAMBIER, C., *Écrits de Cyr Cambier*, Louvain-la-Neuve, Faculté de Droit, 1984.
- Camille Caenepeel. Redes uitgesproken ter gelegenheid van het overlijden van ere-raadsheer Camille Caenepeel in het Hof van Cassatie van België. Eerste Kamer, zitting van 24 september 1998*, Brussel, Bruylant, 1998.
- CARRÉ, V., *Le Journal des Tribunaux d'Edmond Picard (1881-1899). Approche d'un journal judiciaire au dix-neuvième siècle*, onuitg. licentiaatsthesis, ULB, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, ULB, 1986.
- CARTON, R., "Het redactionele proces van het Tijdschrift voor Notarissen", in HENDRICKX, K. & VANDENBOGAERDE, S., (eds.), *Gestaan en gelegen. Taal en Notariaat, 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, Brugge, Die Keure, 2013, 59-66.
- CEREXHE, E., "La mission des revues juridiques. Reflexions sur le rôle de la jurisprudence et de la doctrine dans l'évolution du droit", *RRD* 1992, 5-7.
- CHABRIER, A., "'Que la fiction vous serve de guide dans ce pays des réalités'. Mutations de la poétique de la chronique judiciaire dans *Le Tribunal illustré (1879-1882)*", *Interférences littéraires/Literaire interferenties* 2011/7, 23-40.
- CHRISTENS, R., *L'hôtel des finances. 12 Rue de la loi*, Lannoo, Tielt, 2002.
- CHRISTIAENSEN, S., *Tussen klassieke en moderne criminele politiek. Leven en beleid van Jules Lejeune*, Leuven, Universitaire Pers, 2004.
- Cinquante ans de droit pénal et de criminologie: publication jubilaire 1907-1957*, Brussel, s.n., 1957.
- COHEN, M.L., "An historical overview of American Law publishing", *International Journal of Legal Information* 2003, 168-178.
- COHEN-JEHORAM, H., "Joannes van der Linden (1756-1835)", *Ars Aequi* 1970, 404-408.
- COING, H., (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, Beck, 1973.
- Conférence du Jeune Barreau. 1841-1891*, Brussel, Larcier, 1891.
- CONSTANT, J., *Le procureur général Jean-Joseph Raikem*, Luik, Cour d'appel, 1969.
- CONWAY, M., "Justice in post-war Belgium. Popular passions and political realities", *BEG/CHTP* 1997, n°2, 7-34.

COPPEIN, B. & DE BROUWER, J., "Tweehonderd jaar balie te Brussel 1811-2011. Verkenning van een rijk verleden", *RW* 2011-12, 1714-1721.

COPPEIN, B. & DE BROUWER, J., *Histoire du barreau de Bruxelles 1811-2011/1811-2011. Geschiedenis van de balie van Brussel*, Brussel, Bruylant, 2012.

COPPEIN, B., "Le droit qu'une partie de la nation n'a pas. Edmond Picard en de vermaatschappelijking van het recht in België tijdens het fin de siècle", *BTFG/RBPH* 2008, 375-409.

COPPEIN, B., " J'ai vu ce que vous n'avez pas vu". Droit et politique dans la pensée juridique d'Edmond Picard (première partie)", *JT* 2007, 21-23; 38-39, 57-58 en 76-77.

COPPEIN, B., "'Un appareil concasseur et triturateur'. De kritiek van Edmond Picard op de wetgevende macht in België in de tweede helft van de negentiende eeuw", *Pro Memorie* 2007, 91-110.

COPPEIN, B., "Edmond Picard (1836-1924), avocat bruxellois et belge par excellence de la deuxième moitié du XIXe siècle", in BERNAUDEAU, V., *Les praticiens du droit du Moyen Âge à l'époque contemporaine: approches prosopographiques, Belgique, Canada, France, Italie, Prusse : actes du colloque de Namur, 14, 15 et 16 décembre 2006*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2008, 225-237.

COPPEIN, B., "Mirror of changing law: the Journal des Tribunaux in the fin de siècle", in DRAGANOVA V., KROLL S., LANDERER H., MEYER U. (eds.), *Inszenierung des Rechts. Law on Stage*, München, Martin Meidenbauer, 2011, 155-175.

COPPEIN, B., *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011.

CROMBEZ, B., "De Algemene-SS Vlaanderen", *Bijdragen. Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* 1995, 165-202.

D'HULST, L. & VANDEMEULEBROUCKE, K., "Literair België in de negentiende eeuw: een land van importeurs?", *Filter: tijdschrift voor vertalen en vertaalwetenschap*, 12 (3), 2005, 46-51.

D'HULST, L., "Comment "construire" une littérature nationale? À propos des deux premières "Revue belge" (1830 et 1835-1843)", *Contextes: revue de sociologie de la littérature* 2008/4, 1-11.

DAUCHY, S. & DEMARS-SION, V., *Les recueil d'arrêts et dictionnaires de jurisprudence (XVIe-XVIIIe siècles)*, Lille, Centre d'Histoire Judiciaire-CNRS-Lille II, 2002.

- DAUCHY, S., "L'arrestographie, science fort douteuse?", in RUBENS, R. & DUPRE, S., *Sartonianiana 2010*, Gent, Academia Press, 2010, 87-99.
- DAVIES, R., "The original law journals", *Green bag 2d*, vol. 12, no. 2, 2009, 187-217.
- DEBAENST, B., "Een 'accident de parcours'? De bevoegdheid van de vrederechter voor arbeidsongevallen in de wet van 1903", in MARTYN, G., (ed.) *Scènes uit de geschiedenis van het vredegerecht : verslagboek van de eerste dag van het internationaal colloquium 'De vrederechter in Europa', Gent-Rotterdam/Scènes de l'histoire de la justice de paix : actes de la première journée du colloque international 'Le juge de paix en Europe', Gand-Rotterdam, Brugge, Die Keure, 2011, 147-165.*
- DEBAENST, B., "Een bijdrage tot de geschiedenis van het Tijdschrift voor Sociaal Recht", *TSR* 2013, 771-794.
- DEBAENST, B., *Een proces van bloed, zweet en tranen! Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, *Iuris Scripta Historica*, dl. 25, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2011.
- DE BENS, E., *De Belgische dagbladers onder Duitse censuur. 1940-1944*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1973.
- DE BENS, E., *Vlaamsch België. Het eerste Vlaamsgezinde dagblad*, Gent, Story-Scientia, 1968.
- DE BONT, R., "Meten en verzoenen. Louis Vervaeck en de Belgische criminele antropologie", *BEG/CHTP* 2001, 63-104.
- DE BUSSCHER, M., DE GROOTE B., e.a., *Kan dit nog? Liber amicorum Rogier de Corte*, Mechelen, Kluwer, 2007.
- DE CEUNINCK, A., "De advocaten en pleitbezorgers bij de rechtbank van eerste aanleg in Kortrijk van 1800 tot de oprichting van de raad van de orde van de Kortrijkse advocaten in 1925 en de pleitbezorgers van 1925 tot hun afschaffing op 1 januari 1969", *Leiegouw* 2001, 247-289.
- DECLERCK, N., *Le monde juridique s'éveille. Een onderzoek naar de stichting en ontwikkeling van la 'Revue de droit international et de législation comparée'*, onuitg. masterthesis, UGent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2012.
- DE COCK, P., "Gemeentepolitiek aan de rand van de afgrond. Paul Seghers en de woelige jaren dertig in een provinciestad", *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het land van Dendermonde* 1994, 4-16.

DE JONGHE, A., *De taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Sint-Andries-bij-Brugge, Uitgeverij J. Darthet, 1967.

DELBECKE, B., "Gerechtelijke nationale cultuur en haar blinde vlek: de mercuriales en gelegenheidsredes van Charles Faider als procureur-generaal bij het Hof van Cassatie (1871-1885)", *TRG* 2007, 363-394.

DELBECKE, B., *De lange schaduw van de grondwetgever. Perswetgeving en persmisdrijven in België (1831-1914)*, Gent, Academia Press, 2012.

DELPLANCQ, T., "L'exclusion des Juifs de la fonction publique en Belgique 1940 – 1944. Le cas des administrations locales bruxelloises", *BTNG/RBHC* 2005, 243-278.

DE PAEPE, J.-L. & RAINDORF-GÉRARD, C. (eds.), *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Académie Royale de Belgique, 1996.

DEPREEUW, W., *Landloperij, bedelarijs en thuisloosheid. Een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen*, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1988.

DE REDACTIE, "Curriculum Vitae", in CAUSY, H., DIRIX, E. e.a. (eds.), *Liber amicorum Walter van Gerven*, Deurne, Kluwer, 2000, p. XIII-XXVII.

DESMAZE, C., *Le Châtelet de Paris: son organisation, ses privilèges*, Parijs, Didier, 1863.

DE SMIDT, J.T., *Ontwerp burgerlijk wetboek 1807/1808*, Amsterdam, s.n., 1967.

DE SOMER, S. & FORNOVILLE, C., "Rechtspraakpublicatie anno 2011: historische beschouwingen, hedendaagse bedenkingen en toekomstperspectieven", *RW* 2011-12, 206-226.

DESPY-MEYER, A., DIERKENS, A. & SCHEELINGS (eds.), *25 Novembre 1941, l'Université Libre de Bruxelles ferme ses portes*, Brussel, Archives de l'Université Libre de Bruxelles, 1991.

DEVOLDER, C., *De verenigde departementen onder Frans bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire*, Brussel, Algemeen rijksarchief, 1997.

DE VREESE, A., "Historische schets van de Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden (1885 - 1963) en de Vlaamse Juristenvereniging (1964 - 1985)", *VJV* 1985, XIV, 5-14.

DE WEVER, B. & DE WEVER, B., "Groot-Nederland als utopie en voorwendsel", in VOS, L. & DEPREZ, K., *Nationalisme in België: identiteiten in beweging 1780-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, 146-159.

DE WEVER, B., "Groot-Nederland als utopie en mythe", *BEG/CHTP* 1997, 163-180.

- DE WEVER, B., *Greep naar de macht. Vlaams nationalisme en de Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, Lannoo, 1994.
- DHONDT, P., "De verloren strijd voor één universiteit in België, 1814-1835", *BMGN/LCHR* 2006, 197-222.
- DHONDT, P., "La situation précaire de l'enseignement supérieur dans les départements belges entre 1797 et 1815", *BTFG/RBPH* 2004, 935-967.
- DIERICKX, M., *De vrijmetselarij: de grote onbekende (1717-1967). Een poging tot inzicht en waardering*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1967.
- DILLEMANS, R., "Beschouwingen bij de universitaire opleiding van juristen", in E. KRINGS (ed.), *Liber Amicorum prof. dr. Gustaaf Baeteman*, Deurne, Story-Scientia, 1997.
- DÖLEMEYER, B., "Entstehung und Funktion von juristischen Zeitschriften und Entscheidungssammlungen (Deutschland und Österreich)", *ZNR* 2006, 195-208.
- DOPP, H., *Le contrefaçon des livres français en Belgique (1815-1852)*, Leuven, Librairie universitaire, 1932.
- DUA, A. "Het verleden van de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent", *RW* 1948-49, 331-350.
- DUFAURE, M. "La bibliothèque des avocats du nouveau palais de justice", *JT* 1884, 11-13.
- DUJARDIN, V., DUMOULIN, M., e.a., *Nieuwe geschiedenis van België*, Tielt, Lannoo, 2005, 3 bdn.
- DUPONT, P., *Histoire de l'imprimerie*, Parijs, Imprimerie Paul Dupont, 1854, 2 bdn.
- DURAND, P & WINKIN, Y., "De Plantin à Deman. Pour une histoire des pratiques d'édition en Belgique", *Textyles* 15, 1985, 46-68.
- DURELLE-MARC, Y.-A., "La Revue bretonne de droit et de jurisprudence de F. Laferrière (Rennes, 1840-1842) et l'école historique française du droit", in POUMARÈDE, J. (ed.), *Histoire de l'histoire du droit*, Toulouse, Presses de l'université de Toulouse 1, 2006, 373-387.
- En hommage à Léon Graulich*, Luik, Faculté de droit de Liège, 1957.
- ENGELS, T., SPRUYT, E.H.J., GLÄNZEL, W. & DEBACKERE, K., "Het Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen: instrument ten dienste van een optimaal wetenschapsbeleid?", *TORB* 2008-09, 395-403.

ESSNER, *Die "Nürnberger Gesetze", oder, Die Verwaltung des Rassenwahns 1933-1945*, Paderborn, Schöningh, 2002.

FELLOWS, O.E. & MILLIKEN, S.F., *Buffon*, New York, Twayne Publishers, 1972.

FIJNAUT, C. (ed.), *Gestalten uit het verleden. 32 Voorgangers in de strafrechtswetenschap, de strafrechtspleging en de criminologie*, Deurne, Kluwer, 1993.

FONTAINE, M. (ed.), *Mélanges Roger O. Dalq: responsabilités et assurances*, Brussel, Larcier, 1994.

FORTIN, A., *Passage de la modernité. Les intellectuels québécois et leurs revues*, Sainte-Foy, Les presses de l'université Laval, 1993.

FRIEDMAN, L., "Law reviews and legal scholarship: some comments", *Denv. U. L. Rev.* 1997-98, 661-668.

GAREIS, C., *Johann Michael Franz Birnbaum – Ein Cultur- und Lebensbild*, Gießen, Emil Roth, 1878.

GAUBLOMME, D., "Doctrinair en progressisten tijdens de 19e eeuw", in HASQUIN, H. & VERHULST, H. (eds.), *Het liberalisme in België. 200 jaar geschiedenis*, Brussel, Delta, 1989.

GAVA, J., "Law reviews, good for judges, bad for law schools", *Melb. U. L. Rev.* 2002, 560-576.

GÉRARD-LIBOIS, J. & GOTOVITCH, J., *L'an 40. La Belgique occupée*, Brussel, CRISP, 1971.

GERKENS, J.-F., *Léopold August Warnkönig, een voorganger van François Laurent in de universiteiten van Luik en Gent*, onuitg. paper, François Laurent-leerstoel 2013.

GIJSEN, M., *Tussen staat en volk: nagelaten memoires, Philip Van Isacker*, Antwerpen, Sheed and Ward, 1953.

GILISSEN, J. & MAGITS, M., *Historische inleiding tot het recht. Deel II. De bronnen van het recht in de Belgische gewesten sedert de dertiende eeuw*, Antwerpen, Kluwer, 1989.

GILISSEN, J., "Codifications et projets de codification en Belgique au XIXe siècle (1804-1914)", *BTNG/RBHC* 1983, 203-285.

GILISSEN, J., "La collaboration avec l'ennemi, notion à contenu variable", in C. PERELMAN & R. VANDER ELST (eds.), *Les notions à contenu variable en droit*, Brussel, Bruylant, 1984, 297-327.

GILISSEN, J., *Historische inleiding tot het recht. Deel I. Ontstaan en evolutie van de belangrijkste rechtsstelsels*, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1991.

- GOBERT, T., "Les Annales de Liège et Jean-Baptiste Hénoul", *Chronique Archéologique du Pays de Liège* 1922, 63-67.
- GODDING, P., "L'enseignement du droit: Louvain 1426-Louvain-la-Neuve 1997", *Louvain* 1998, 2-4.
- GUNZBURG, N., *Bedelarij en landloperij*, Brugge, Die Keure, 1959.
- GUTWIRTH, S., "Evaluatie rechtswetenschappelijk onderzoek. V.L.I.R.-model voor integrale kwaliteitsevaluatie van het onderzoek in de rechtswetenschappen", *NJW* 2007, 674-678.
- HEIRBAUT, D., "Editing and translating the Civil code in Belgium", *TRG* 2004, 214-229.
- HEIRBAUT, D., "Reading past legal texts. A tale of two legal histories. Some personal reflections on the methodology of legal history", in MICHALSEN, D., *Reading past legal texts*, Oslo, Unipax, 2006, 91-112.
- HEIRBAUT, D., "Codificatie in België en Nederland: een voorbeeld van hoe het (niet) moet? Een onderzoek naar de factoren van succes en falen van de pogingen tot codificatie van het civielrecht in België en Nederland", *TPR* 2006, 1683-1745.
- HEIRBAUT, D., "Codificatie van het burgerlijk recht in België en Nederland: parallel lives?", in VAN RHEE, C.H. (ed.), *Tweehonderd jaren codificatie van het privaatrecht in Nederland*, Groningen, Stichting het Groningsch Rechtshistorisch Fonds, 2010, 147-160.
- HEIRBAUT, D., "De Franse overheersing in België", *Pro Memorie* 2011, 13-31.
- HEIRBAUT, D., "Exploring the law in medieval minds: the duty of the legal historian to write books of non-written law", in MUSSON, A. & STEBBINGS, C., *Making legal history. Approaches and methodologies*, Cambridge/New York, Cambridge University Press, 2012.
- HEIRBAUT, D., "Het artikel 544 dat er nooit gekomen is. Het ontwerp Burgerlijk Wetboek van François Laurent en de kerkelijke instellingen", in DE RUYSSCHER, D., DE HERT, P. & DE METSENAERE, M. (eds.), *Een leven van inzet. Liber amicorum Michel Magits*, Mechelen, Kluwer, 2012, 143-168.
- HEIRBAUT, D., "Law reviews in Belgium (1763-2004): instruments of legal practice and linguistic conflicts", in SIMON, T. & STOLLEIS, M. (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2006, 343-367.

- HEIRBAUT, D., "The Belgian legal tradition: does it exist?", in BOCKEN, H. & DE BONDT, W. (eds), *Introduction to Belgian law*, Kluwer, 2000.
- HEIRBAUT, D., "Vijftig jaar privaatrecht in het TPR. Er is in die tijd veel veranderd", *TPR* 2014, 1-71.
- HEIRBAUT, D., *Een beknopte geschiedenis van het sociaal, het economisch en het fiscaal recht in België*, Gent, Academia Press, 2013.
- HEIRBAUT, D., *Hadden/hebben de Belgische ministers van Justitie een civielrechtelijk beleid?*, Mechelen, Kluwer, 2005.
- HEIRBAUT, D. & GERKENS, J.-F., "In the shadow of France. Legal acculturation and legal transplants in the Southern Netherlands/Belgium", in J. SANCHEZ CORDERO, *Legal culture and legal transplants*, *Isaidat Law review* 2010, 3-34.
- HEIRBAUT, D. & MARTYN, G. (eds), *Napoleon's nalatenschap: 200 jaar Burgerlijk Wetboek in België/Un heritage Napoléonien: bicentenaire du Code civil en Belgique*, Mechelen, Kluwer, 2005.
- HEIRBAUT, D. & STORME, M.E., "De Belgische rechtstraditie: van een lang zoeken naar onafhankelijkheid naar een verlangen naar afhankelijkheid?", *TPR* 2008, 979-1041.
- HENAU, A. & VAN DEN WIJNGAERT, M., *België op de bon. Rantsoenering en voedselvoorziening onder Duitse bezetting 1940-1944*, Leuven, Acco, 1986.
- HENDRICK, A., "Des mots de circonstance". *Les discours de rentrée de l'haute magistrature belge au XIXe siècle*, onuitg. doctoraatsthesis, Facultés universitaires Saint-Louis, Centre de recherche en histoire du droit et des institutions, 2012.
- HENRI, P., *Grands avocats de Belgique*, Brussel, J.M. Collet, 1984.
- HOBBSAWN, E., *The age of revolution. 1789-1848*, Londen, Abacus, 1961.
- HOBBSAWN, E., *The age of capital. 1848-1875*, Londen, Abacus, 1975.
- HOBBSAWN, E., *The age of empire. 1875-1914*, Londen, Abacus, 1987.
- HOBBSAWN, E., *The age of extremes. The short twentieth century 1914-1991*, Londen, Abacus, 1994.
- HOEFLICH, M.H., "From scribes to typewriters. Document production in the nineteenth-century law office", *Green Bag* 2d, 2013, 395-411.
- HOEFLICH, M.H., *Legal publishing in Antebellum America*, New York, Cambridge University Press, 2010.

- HOEKX, N. & VERBEKE, A.-L., "Verleden, heden en toekomst van juridische tijdschriften in Vlaanderen", *RW* 2011-12, 7-22.
- HOLTHÖFER, E., "Privatrecht Belgien", in H. COING (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. III/1*, München, Beck, 1982.
- HOLTHÖFER, E., "Belgien", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen des Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1992, 3-94.
- HOLTHÖFER, E., *Beiträge zur Justizgeschichte der Niederlande, Belgiens und Luxemburgs im 19. Und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1993.
- Honderd jaar rechtsleven: de Nederlandse Juristenvereniging (1870-1970)*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1970.
- HORVAT, S., *De vervolging van militairrechtelijke delicten tijdens Wereldoorlog I. De werking van het Belgische krijgsgerecht*, Brussel, VUBPress, 2009.
- HOUGHTON, B., *Scientific Periodicals. Their historical development, characteristics and control*, Londen, Clive Bingley, 1975.
- HOUGHTON, W., *The Victorian frame of mind, 1830-1870*, New Haven, Yale University Press, 1978.
- HUNIN, J., *Het enfant terrible Camille Huysmans, 1871-1968*, Amsterdam, Meulenhoff, 1999.
- HUYGEBART, S., "Les quatre libertés cardinales. De iconologie van de vrijheid van pers, onderwijs, vereniging en geloof in België, als uitdrukking van een populariserende grondwetscultus vanaf 1848", *Pro Memorie* 2013, 154-180.
- HUYGEBART, S., "'Le décor au milieu duquel ils vivront' Beeldhouwkunst en decoratie in het Justitiepaleis", in VAN EECKHOUTTE, W. & MAES, B. (eds.), *Genius, Grandeur & Gêne*, Gent, Knops Publishing, 2014, 125-191.
- HUYSE, L. & SABBE, H., *De juristen in België. Een beroepsgroep in beweging*, Leuven, KUL, faculteit Rechtsgeleerdheid, 1994.
- HUYSE, L. & SABBE, H., *De mensen van het recht*, Leuven, Van Halewyck, 1997.
- IBBETSON, D., "Legal periodicals in England 1820-1870", *ZNR* 2006, 175-194.
- In memoriam Jean Limpens*, Antwerpen, Kluwer, 1987.
- ISRAEL, J.I., *Democratic enlightenment: philosophy, revolution and human rights, 1750-1790*, Oxford, Oxford University Press, 2013.

JANSEN, C.J.H., "De Duitse Themis op de pijnbank. Het Duitse nationaalsocialisme in het Weekblad van het Recht en het Nederlands Juristenblad (1933-1940)", *NJB* 2010, 1818-1826.

JANSEN, C.J.H., "Popularisering van het recht in Nederland. Enige beschouwingen over de kloof tussen recht en volk in het laatste kwart van de 19^e en in het begin van de 20^e eeuw", *TRG* 1995, 119-141.

JANSEN, C.J.H., "Rechtsgeleerd Magazijn Themis (RM Themis)", *Ars Aequi* 2009, 589-591.

JANSEN, C.J.H. & JANSEN, J., "Opmerkingen en Mededeelingen betreffende het Nederlandsch Regt", *GROM* 2012, 1-28.

JANSSENS, P., (ed.), *Fiscaal recht geboekstaafd. Geschiedenis van het belastingsrecht van perkament tot databank*, Brussel, Fiscale hogeschool, 1995.

JANSSENS, R., "Het Hof van Cassatie van België. Enkele hoofdmomenten van zijn ontwikkelingen", *TRG* 1977, 95-116.

JOHANNES, G.-J., *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*, Den Haag, Sdu uitgevers, 1995.

JOLY, E., "1830 et la magistrature", *JT* 1930, 289-302.

JUSTE, J., *Charles de Brouckère, bourgmestre de Bruxelles, etc. (1796-1860)*, Brussel, C. Muquart, 1867.

KAMINSKI, D., "Le titre du savoir. Etude titrologique de la Revue de droit pénal et de criminologie", *RDPC* 1993, 386-425.

KERVÉGAN, J.-F., *Que faire de Carl Schmitt?*, Paris, Gallimard, 2011.

KESTELOOT, C., *1940-1944: Bruxelles sous l'occupation*, Brussel, Luc Pire, 2009.

KIRBY, M., "Welcome to Law Reviews", *Melb. U. L. Rev.* 2002, 1-11.

KIRCHNER, J., *Bibliographie der Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes bis 1900*, Stuttgart, 1969.

KLIPPEL, D., "Die juristischen Zeitschriften im Übergang vom 18. Zum 19. Jahrhundert", in STOLLEIS, M., (ed.), *Juristische Zeitschriften. Die neue Medien des 18.-20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1999.

KOK, G.C., *In dienst van het recht. Uit de geschiedenis van het gerechtshof te 's-Gravenhage en de daaraan voorafgegane hoven (1428-heden)*, Hilversum, Verloren, 2005.

- KONINKLIJKE FEDERATIE VAN BELGISCHE NOTARISSEN, *Liber memorialis*. Brussel, 2-5 april 1973. *Congres van de Belgische notarissen. Vijftigjarig bestaan van het Comité voor Studie en Wetgeving*, Brussel, Koninklijke Federatie van Belgische notarissen, 1973.
- KRUPAR, M., *Tschechische juridische Zeitschriften des 19. und 20. Jahrhunderts*, Berlijn, Duncker & Humblot, 2011.
- La Belgique martyre, les atrocités allemandes dans les environs de Verviers (1914-1918)*, Verviers, Ch. Vinche, 1918.
- LANDWEHR, G., "Die ZHR als Organ der Handelsrechtswissenschaft", *ZHR* 1986, 39-86.
- LATHAM, S. & SCHOLES, R., "The rise of periodical studies", *PMLA* 2006, 517 – 531.
- LAUDE, E., *Omnia fraterne! La Fédération des Avocats belges 1886-1906*, Brussel, Oscar Lamberty, 1906.
- LE ROY, A., *Liber memorialis de l'Université de Liège depuis sa fondation*, Luik, Université de Liège, 1869.
- LEBLICQ, Y., "De twee Brusselse justitiepaleizen in de 19de eeuw", in VANDENDAELE, R. (ed.), *Poelaert en zijn tijd*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1980, 245-296.
- Le droit économique et financier en 1985: hommage à Robert Henrion, la pensée de Robert Henrion confrontée aux tendances actuelles du droit économique et financier*, Brussel, Bruylant, 1985.
- LEE, J., "From the field: the future of American periodicals and American periodical research", *American periodicals* 2005, 196-201.
- LEEMANS, V., *Carl Schmitt. Bijdrage tot de sociologie van staat en politiek met een inleiding van René Victor*, Antwerpen, De Sikkel, 1933.
- LELIARD, J., *Het kleed van Themis. Beschouwingen over de rechtstaal in het Nederlandse taalgebied. Met woord vooraf door Mr. Ridder René Victor*, Antwerpen, Kluwer, 1979.
- LESAFFER, R., "Le Journal des Tribunaux (1904-1914). De Belgisch-Nederlandse betrekkingen vanuit het standpunt van de Belgische nationalist", in STEVENS, F. & VAN DEN AUWEELE, D., *Handelingen van de XIe Belgisch-Nederlandse rechtshistorische dagen*, Leuven, K.U. Leuven Afdeling Romeins Recht en Rechtsgeschiedenis Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 1992, 107-139.
- LHOIST-COLMAN, B., "Un critique d'art à Liège en 1811 : L'avocat Jean-Baptiste Hénoul", *Bulletin de la Société archéologique Le Vieux-Liège* 1985 , n° 231, 81-95.
- Liber amicorum Albert Tiberghien*, Antwerpen, Kluwer, 1984.

- Liber amicorum Professor Baron Jean van Houtte*, Brussel, Elsevier, 1975.
- Liber amicorum Tijdschrift voor Privaatrecht en Marcel Storme*, Gent, Story-Scientia, 2004.
- LINDEMANS, L., *Taalgebruik in gerechtszaken*, Gent, Story-Scientia, 1973.
- LOIR, C., *L'émergence des beaux-arts en Belgique: institutions, artistes, public et patrimoine 1773-1835*, Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 2004
- LOKIN, J.H.A., MILO, J.M., VAN RHEE, C.H. (eds.), *Tweehonderd jaar codificatie van het privaatrecht*, Groningen, Chimaera, 2010.
- LONGNON, J., "Le troisième centenaire du Journal des Savants", *Journal des Savants* 1965, 7-14.
- LOZE, P., *Le palais de justice de Bruxelles: Monument XIXe*, Brussel, Vokaer, 1983.
- LUTS-SOOTAK, M., "Aller Anfang ist gleich? Die estnischen Rechtszeitschriften vor dem Ersten Weltkrieg", in LUTS-SOOTAK, M., OSIPOVA, S. & SCHÄFER, F. (eds.), *Unity and plurality in the legal history of the Baltic Sea area*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2012, 135-158.
- LUYKX, T. & PLATEL, M., *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1944*, Antwerpen, Kluwer, 1985.
- LUYKX, T. & PLATEL, M., *Politieke geschiedenis van België van 1944 tot 1985*, Antwerpen, Kluwer, 1985.
- LUYKX, T., *Een halve eeuw zegelbelasting op de Belgische pers (sept. 1797-mei 1848)*, Brussel, Paleis der Academiën, 1956.
- MAES, L. & VETS, W., "De professoren aan de rechtsfaculteit", *Jura Falconis* 1974-75, 303-326.
- MAES, L. & VETS, W., "De rechtsfaculteit van de rijksuniversiteit te Leuven (1816-1835)", *Jura Falconis* 1974-75, 275-302.
- MAGITS, M., "De socio-politieke samenstelling van de volksraad (10 november 1830-21 juli 1831)", *BTNG/RBHC* 1981, 581-608.
- MALLIET, C., "De Belgische jurist en het boekbedrijf", *Jura Falconis* 1990-91, 311-330.
- MALLIET, C., "Elektronisch publiceren in 2004. Volledige teksten van rechtspraak en rechtsleer online: quo usque tandem?", online via <http://bib.kuleuven.be/rbib/collecties/elektronisch-publiceren-in-2004>.
- MALLIET, C., "Online tijdschriften: een kleine update 2005", online via <http://bib.kuleuven.be/rbib/collecties/elektronisch-publiceren-update-2005>.

- MALOU, J., *Notice statistique sur les journaux belges (1830-1842)*, Brussel, Hayez, 1843.
- MANTELS, R. & VANDEVOORDE, H., 'Maar wat een wespennest!' *Het rectoraat van August Vermeeylen en de vernederlandsing van de Gentse universiteit*, Gent, Academia press, 2010.
- MARTINAGE, R. (ed.), *Justice et institutions françaises en Belgique (1795-1815): traditions et innovations autour de l'annexion*, Hellemes, ESTER, 1996.
- MARTYN, G., "De verhoudingen tussen de formele bronnen van het Belgische recht in de twintigste eeuw: spiegels van de macht?" in MARTYN, G., HEIRBAUT, D. & OPSOMMER, R. (eds.), *De rechtsgeschiedenis van de twintigste eeuw/The legal history of the twentieth century*, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2006, 105-132.
- MARTYN, G., "Evoluties en revoluties in de Belgische advocatuur", in HEIRBAUT, D., ROUSSEAU, X. & VELLE, K. (ed.), *Politieke en sociale geschiedenis van justitie in België van 1830 tot heden*, Brugge, Die Keure, 2004, 227-255.
- MARTYN, G., "Het Burgerlijk Wetboek en de evolutie van de 'Vlaamse' rechtstaal in België", in HEIRBAUT, D. & MARTYN, G. (eds), *Napoleon's nalatenschap: 200 jaar Burgerlijk Wetboek in België/Un heritage Napoléonien: bicentenaire du Code civil en Belgique*, Mechelen, Kluwer, 2005, 271-300.
- MARTYN, G., DONKER, G., FABER, S. & HEIRBAUT, D. (eds.), *Geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2009.
- MARTYN, G., HEIRBAUT, D. & OPSOMMER, R. (eds.), *De rechtsgeschiedenis van de twintigste eeuw/The legal history of the twentieth century*, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2006.
- MARTYN, G., SANDERS, G. & VANDEWAL, C., *Een balie met een stamboom. De woelige eerste decennia van de Gentse Orde van Advocaten*, Gent, Academia-Press, 2012.
- MATHEEUSSEN, C., *Honderd jaar Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel 1891-1991. Een verhaal van Vlamingen in hun hoofdstad*, Tielt, Lannoo, 1992.
- MCLUHAN, M., *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*, Toronto, University of Toronto Press, 1962.
- MEERTS, J., "Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de balie te Antwerpen", in BOGAERT, P., DUPON, F., e.a., *1812-2012. 200 Jaar orde van advocaten te Antwerpen*, Brugge, 2012, 193-223.
- Mélanges en l'honneur de Jean Dabin*, Brussel, Bruylant, 1963.
- Mélanges offerts à Robert Pirson*, Brussel, Bruylant, 1989.

- Mélanges Roger O. Dalcq: responsabilités et assurances*, Brussel, Larcier, 1994.
- Merkweerdig regtsgeding, of proces van Bonné, vader & zoon, & van Geens, ten onregte ter dood verwezen voor diefte begaen in de pastory van Cortenberg op den 5den mei 1841: gevolgd door het proces van Janssens & consoorten, opregte daders van het schelmstuk*, Gent, F.L. Dullé-Plus, 1843.
- MEUWESE, A. & VAN DER WEES, L., "Naar een nieuwe juridische kennisinfrastructuur", *NJB* 2012, 2959-2965.
- MILZA, P., *Voltaire*, Parijs, Perrin, 2007.
- MONBALLYU, J., *Zes eeuwen strafrecht: de geschiedenis van het Belgische strafrecht (1400-2000)*, Leuven, Acco, 2006.
- MONBALLYU, J. & DAUWE, J., "Joos de Damhouder en zijn 'Practycke in civile saecken'" in DE DAMHOUDER, J., *Practycke in civile saecken*, Gent, s.n., 1999, 1-23.
- MORELLI, A. (ed.), *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie*, Brussel, Editions Vie Ouvrière, 1995.
- MULLER, F., "Entre exhortations doctrinales et résistances judiciaires: la laborieuse création du Conseil d'Etat belge (1831-1946)", in *Cahiers du CRHIDI*, Brussel, Facultés universitaires Saint-Louis, 2009, 67-97.
- MULLER, F., *La Cour de Cassation belge à l'aune des rapports entre pouvoirs. De sa naissance dans le modèle classique de la separation des pouvoirs à l'aube d'une extension de la fonction juridictionnelle 1832-1914/1936*, Brugge, Die Keure, 2011.
- MÜBIG, U., "Ouverture du Mouvement Constitutionnel apres 1830: A la Recherche d'un équilibre entre la Souverainete Monarchique et la Souverainete Populaire", *TRG* 2011, 489-520.
- NANDRIN, J.-P., "L'acte de fondation des nominations politiques de la magistrature. La Cour de cassation à l'aube de l'indépendance belge", *BTNG/RBHC* 1998, 153-202.
- NANDRIN, J.-P., "La Cour de Cassation belge de 1832 et le pouvoir judiciaire. Héritage de la période française?", in MARTINAGE, R. (ed.), *Justice et institutions françaises en Belgique (1795-1815): traditions et innovations autour de l'annexion*, Hellemes, ESTER, 1996, 275-293.
- NANDRIN, J.-P., *Hommes, normes et politique. Le pouvoir judiciaire en Belgique aux premiers temps de l'indépendance (1832-1848)*, onuitg. doctoraatsthesis, UCL, Département d'Histoire, 1995, vier bdn.

- NANDRIN, J.-P., *La justice de la paix à l'aube de l'indépendance de la Belgique (1832-1848). La professionnalisation d'une fonction judiciaire*, Brussel, Facultés universitaires Saint-Louis, 1998.
- NEWLAND, C. A., "Legal periodicals and the United States Supreme Court", *Midwest Journal of Political Science* 1959, 58-74.
- OLLINGE-ZINQUE, G. (ed.), *Les XX en La Libre Esthétique: honderd jaar later*, Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 1993.
- OST, F. & VAN HOECKE, M., "La jurisprudence en Belgique (1968-1993)", *Revue interdisciplinaire d'études juridiques* 1994, 107-137.
- PAPPAS, J., "Diderot, d'Alembert et l'Encyclopédie", *Diderot Studies* 1963, 191-208.
- PAPPAS, J., "La première suppression de l'Encyclopédie dans la correspondance de d'Alembert", *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie* 1986, 64-70.
- PEETERS, E., *Het labyrint van het verleden: natie, vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving (1787-1850)*, Leuven, Universitaire pers, 2003
- PERRY, R., "De Jure [sic] Park", *Connecticuts Law Review CONNtemplations*, Vol. 39, 2007, 1-17.
- PETRONE, L., "Sind das Alles Nazis?" *Eggert Reeder (1894-1959). Aspectbiografische studie van de 'Militärverwaltungschef' in België (1940-1944)*, onuitg. masterscriptie, UGent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2009.
- PICARD, E. & LARCIER, F., *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge. Relevé de toutes les publications juridiques parues depuis la séparation de la Belgique et de la France (1814) jusqu'au 1er octobre 1889*, Brussel, Larcier, 1890.
- PICARD, E., *Comment on fait une notice*, Brussel, Larcier, 1999.
- PIETERMAN, R., "Contextuele rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw", in JANSEN, C., POORTINGA, E. & VEEN, T.J. (eds.), *Twaalf bijdragen tot de studie van de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw*, Amsterdam, Faculteit der rechtsgeleerdheid Universiteit Amsterdam, 1993, 128-144.
- PIETERMAN, R., "Rechtsgeschiedenis en rechtssociologie", in GRIFFITHS, J. (ed.), *De sociale werking van het recht. Een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1996, 554-559.
- PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, Brussel, Lamertin, 1929.
- POLAK, J.M., *Terugblikken op het Nederlands Juristenblad*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1992.

PORTER, J.R., "The scientific journal-300th anniversary", *Bacteriological reviews*, vol. 28, no. 3, 1964, 211-230.

PRAET, P., "Belgian legal journals between 'pragmatic laziness' and political accommodation", *Juridica International* 2010/1, 77-83.

QUINTELIER, B., *Een (rechts)geschiedenis van de Belgische advocatuur (1795-2006), met nadruk op het tuchtrecht, toegelicht aan de hand van de Antwerpse casus*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, faculteit Rechtsgeleerdheid, 2013.

RANIERI, F. (ed.), *Gedruckte Quellen des Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*, Frankfurt, Klostermann, 1992.

Recueil Van Ryn, Brussel, Bruylant, 1992.

RENDERS, H., "Eenmansguerilla's binnen de bebouwde kom. Literaire eenmanstijdschriften-een inleiding", *De Parelduiker* 1996/4, 2-10

RENS, J.-L., *Stamboom van de familie Rens uit Geraardbergen*, onuitg. werk, s.l., s.d.

REYNEBEAU, M., *Een geschiedenis van België*, Tielt, Lannoo, 2009.

RINGELHEIM, F., *Un jurisconsulte de Race. Edmond Picard (1836-1924)*, Brussel, Larcier, 2012.

RISTIKIVI, M., *Latin terms in the Estonian legal language: form, meaning and influences*, Tartu, Tartu university press, 2009.

RODELL, F., "Goodbye to Law Reviews", *Virginia Law Review* 1936, 38-45.

ROUSSEL, A., *Encyclopédie du droit*, Brussel, J. Delfosse, 1843.

RÜCKERT, J., "Friedrich Carl von Savigny – Ein Frankfurter in Berlin", in GRUNDMANN, S. (ed.), *Festschrift 200 Jahre Juristische Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin. Geschichte, Gegenwart und Zukunft*, Berlin, De Gruyter, 2010, 133-179.

ROSZKA, B. & HENKENS, B., "Volkskunde en Groot-Germaanse cultuurpolitiek in Vlaanderen, 1934-1944", *BEG/CHTP* 2003, 71-100.

SAENEN, B., "Pour la Diffusion des Expériences Sociales". *Een onderzoek naar Documents Du Progrès binnen de transnationale ruimte aan het begin van de twintigste eeuw*, onuitg. masterthesis, UGent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2009.

SAERENS, L., *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, Lannoo, 2000.

SALESKI, K., *Theorie und Praxis des Rechts. Im Spiegel der frühen Zürcher und Schweizer juristischen Zeitschriften*, Zürich, Schulthess Juristische Medien, 2007.

- SCHOLLIERS, P., *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940. De enquête Davin*, Brussel, VUB, 1979.
- SCHREURS, W., "Naar online bronnen verwijzen in België. Een proeve van handleiding", *NJW* 2003, 228-234.
- SCHRIKS, C., *Het kopijrecht. 16de tot 19de eeuw*, Zutphen, Walburg Pers, 2004.
- SHAPIN, S., *The scientific revolution*, Chicago, University of Chicago press, 1998
- SIMON, T. & STOLLEIS, M. (eds.), *Juristische Zeitschriften in Europa*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2006.
- SIMONS, L., *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1984.
- SIMONS, L., *Het boek in Vlaanderen sinds 1800. Een cultuurgeschiedenis*, Tielt, Lannoo, 2013.
- SNAET, J., "Het justitiepaleis van Brussel (1866-1883)" *Monumenten en Landschappen* 2011/4, 8-66.
- SPANOGHE, E. & FEENSTRA, R., *Honderdvijftig jaar rechtsleven in België en Nederland 1830-1980*, Leiden, Universitaire Pers, 1981.
- SPRUNGER, K., "Frans Houttuyn, Amsterdam bookseller: Preaching, publishing and the mennonite Enlightenment", *Mennonite Quarterly Review* 2004/2, 165-184.
- STECKNER, C.H., "Karl August Wilhelm Weissenbruch (1744-1826)", in NEUMANN, P. (ed.), *Saarländische Lebensbilder*, dl. 4, 1989, 39-58.
- STENGERS, J., "Léopold Ier et la formation de la coutume constitutionnelle en Belgique (juillet-août 1831)", GOFFIN, P., INGBER, L., e.a., *Liber amicorum John Gilissen. Codes et constitution mélanges historiques/Wetboek en grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, Kluwer, 1983, 327-342.
- STENGERS, J., *Les racines de la Belgique : jusqu'à la révolution de 1830*, Brussel, Racine, 2000.
- STENGERS, J. & GUBIN, E., *Le grand siècle de la nationalité belge: de 1830 à 1918*, Brussel, Racine, 2002.
- STEVENS, F., "Het rechtsonderwijs in België in de 19e eeuw", in *Handelingen IXe Nederlands-Belgisch rechtshistorisch congres. Rondom Feenstra*, Leiden, faculteit der Rechtsgeleerdheid, 1986, 57-71.

STEVENS, F., "Het rechtsonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de 19de eeuw", *FUSL Centre de Recherches en Histoire du Droit et des Institutions Cahiers* 1998, 119-152.

STEVENS, F., "Histoire du droit et nationalisme en Belgique au XIXe siècle" in POUMARÈDE, J. (ed.), *Histoire de l'histoire du droit. Actes des Journées internationales de la Société d'Histoire du Droit, Toulouse, 1-4 juin 2005*, Toulouse, Presses de l'Université de Toulouse 1 Sciences Sociales, 2006, 203-215.

STEVENS, F. & VERWILGHEN, M., *Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen. 1891-1991. Een eeuw ten dienste van het notariaat*, Brussel, K.F.B.N., 1991.

STOLKER, C.J.J.M., "Ja, geléerd zijn jullie wel! Over de status van de rechtswetenschap", *NJB* 2002, 1409-1418.

STOLKER, C.J.J.M., "Legal journals: in pursuit of a more scientific approach", *EJLE* 2005, 77-94.

STOLKER, C.J.J.M., "Wat maakt een juridisch tijdschrift wetenschappelijk?", *NJB* 2004, 1409-1418.

STOLLEIS, M. (ed.), *Juristen. Ein biographisches lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, Beck, 1995.

STOLLEIS, M. (ed.), *Juristische Zeitschriften. Die neue Medien des 18.-20. Jahrhunderts*, Frankfurt, Klostermann, 1999.

STORME, M., "Recht op recht. Overpeinzingen van de directeur van een juridisch tijdschrift", in *Feestbundel 30 jaar Tijdschrift voor Privaatrecht*, Brussel, Story-Scientia, 1994.

STORME, M., *Ik die bij de sterren sliep en 't haar der ruimten droeg: de metabletica van het procesrecht*, Gent, Mys & Breesch, 1995.

STORME, M., VEROUGSTRAETE, I., EVERAERT, M., e.a., *De invloed van de doctrine: feestbundel 20 jaar TPR met registers 1964-1983*, Gent, Story-Scientia, 1984.

STRIKWERDA, C., *A house divided. Catholics, socialists and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*, New York, Rowman & Littlefield publishers, 1997.

STRUYE, P., *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, Lumière, 1945.

SWENNEN, F., BARBAIX, R. e.a., *Over Erven. Liber amicorum Miekien Puelinckx-Coene*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2006.

TAEKEMA, S. & VAN KLINK, B., "Een nieuwe impuls aan het methodendebat", *Recht en Methode* 2011, 3-10.

TERRAS, M., "What happens when you tweet an open access paper?" via <http://melissaterras.blogspot.co.uk/2011/11/what-happens-when-you-tweet-open-access.html>.

TEURFS, P., *Het Duits militair bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog in België en Noord-Frankrijk. Een beschrijving en analyse van de structuur en de bevoegdheden vanuit militair-organisatorisch oogpunt*, onuitg. licentiaatsverhandeling, UGent, faculteit Letteren en wijsbegeerte, 1997.

TIBERGHIE, A., *Tiberghien vertelt Tiberghien*, Antwerpen, Kluwer, 1991.

TILLEMANS, B. (ed.), *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, Die Keure, 2014.

TISTAERT, E., "Le murmure des livres. Als boeken konden vertellen...Historiek van de bibliotheek van de balie van Brussel", *Informatieblad Nederlandse Orde van Advocaten te Brussel*, 2011-2012/3, 1824-1827.

TOLLEBEEK, J., "Enthousiasme en evidentie in de negentiende eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving", *Leidschrift* 1992, 61-81.

TOLLEBEEK, J. (ed.), *De lectuur van het verleden: Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald De Schryver*, Leuven, Universitaire pers, 1998.

TOLLEBEEK, J., "Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De Messenger des Sciences historiques 1823-1896", *BMGN/LCHR* 1998, 23-55.

TOLLEBEEK, J., "Voorgeschiedenis en vormverandering. Historische tijdschriften in België 1870-1922", *BTFG/RBPH* 1998, 847-870.

TOLLEBEEK, J., ANKERSMIT, F. & KRUL, W. (eds.), *Romantiek & historische cultuur*, Groningen, Historische uitgeverij, 1996.

TUORI, K., "Legal culture and the general societal culture", in WILHELMSSON T. (ed.), *Private law and the many cultures of Europe*, Den Haag, Kluwer Law International, 2007, 24-26.

Université de Gand. Liber memorialis notices biographiques, Gent, Vanderpoorten, 1913.

UYTTEBROUCK, A. & DESPY-MEYER, A. (eds.), *Les cent cinquante ans de l'Université libre de Bruxelles (1834-1984)*, Brussel, ULB, 1984.

VALCKE, T., LEHOUCQ, N., e.a., *De fonteinen van de Oranjeberg. Politiek-institutionele geschiedenis van de provincie Oost-Vlaanderen van 1830 tot nu*, Gent, Academia Press, 5 bdn.

VAN ACKER, W., *Universalism as Utopia. A Historical Study of the Schemes and Schemas of Paul Otlet (1868-1944)*, onuitg. doctoraatsthesis, UGent, faculteit Ingenieurswetenschappen, 2011.

VAN ACKER, W. & SOMSEN, G., "A Tale of Two World Capitals – the Internationalisms of Pieter Eijkman and Paul Otlet", *BTFG/RBPH* 2012, 1389-1409.

VAN BOSSUYT, H., "Informaticarevolutie is niet aan justitie voorbijgegaan", *Juristenkrant* 5 december 2007, 15.

VAN BUNNEN, L. "Le 125ème anniversaire du Journal des Tribunaux", *La Conférence*, n°4, 2007, 23-24.

VAN CAENEGEM, R., *Geschiedkundige inleiding tot het recht. Deel I: privaatrecht*, Deurne, Kluwer, 1996.

VAN CAENEGEM, R., EYSKENS, M. e.a., *Bakens in de storm: opstellen over samenwerking en toekomst aangeboden aan prof. Marcel Storme ter gelegenheid van zijn emeritaat*, Tielt, Lannoo, 1995.

VANCLOOSTER, S., "Van briefwisseling tot tijdschrift (Van Nu en Straks)", *CONTEXTES. Revue de sociologie de la littérature*, 2008, Themanummer *L'étude des revues littéraires en Belgique. De studie van literaire tijdschriften in België* <http://contextes.revues.org/sommaire2983.html>.

VAN DAMME, W. "De invloed van de Eerste Wereldoorlog op de rechtspraak van het vrederecht te Ledeburg", in MARTYN, G., (ed.) *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht : verslagboek van de eerste dag van het internationaal colloquium 'De vrederechter in Europa'*, Gent-Rotterdam/*Scènes de l'histoire de la justice de paix : actes de la première journée du colloque international 'Le juge de paix en Europe'*, Gand-Rotterdam, Brugge, Die Keure, 2011, 167-197.

VAN DEN BERG, J.J., "Dietsland Houzee! De NSB en Vlaanderen 1940-1944", *Wetenschappelijke Tijdingen* 1994, 217-234 en *Wetenschappelijke Tijdingen* 1995, 13-22.

VAN DEN BERGH, G.C.J.J. & JANSEN, C.J.H., "De 'Regtsgeleerde in Spectatoriale vertogen': het eerste Nederlandse juridische tijdschrift", *NJB* 1987.

VAN DEN BERGH, G.C.J.J. & JANSEN, C.J.H., "De wording van het juridische tijdschrift: Drie Nederlandse pogingen uit de Franse tijd", *TRG* 1988, 341-354.

VAN DEN BERGH, G.C.J.J. & JANSEN, C.J.H., "Het tijdschrift als tijdspiegel. Een verkenning van anderhalve eeuw Themis en Rechtsgeleerd Magazijn", *Rechtsgeleerd Magazijn Themis: tijdschrift voor publiek- en privaatrecht* 1989, 247-270.

VAN DEN BERGH, G.C.J.J. & JANSEN, C.J.H., "Het juridische tijdschrift gevestigd; Den Tex en van Hall's 'Bijdragen tot Rechtsgeleerdheid en wetgeving' (1826-1838)", *TRG* 1993, 97-118.

VANDENBOGAERDE, S., "Vive Lejeune! Het Tijdschrift van de Vrederechters (1892 - 2011)", in MARTYN, G., (ed.) *Scènes uit de geschiedenis van het vrederecht : verslagboek van de eerste dag van het internationaal colloquium 'De vrederechter in Europa', Gent-Rotterdam/Scènes de l'histoire de la justice de paix : actes de la première journée du colloque international 'Le juge de paix en Europe', Gand-Rotterdam, Brugge, Die Keure, 2011, 129-146.*

VANDENBOGAERDE, S., "They entered without any rumor. Human Rights in the Belgian Legal Periodicals", *GJIL*, vol. 4, 1, 2012, 271-291.

VANDENBOGAERDE, S., "Exegi Monumentum: La Belgique Judiciaire (1842-1939)", *TS* 2012, 46-58.

VANDENBOGAERDE, S., "Geschiedenis van het Tijdschrift voor Notarissen (1937-2012)", in HENDRICKX, K. & VANDENBOGAERDE, S. (eds.), *Gestaan en gelegen. Taal en Notariaat, 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, Brugge, Die Keure, 2013, 7-30.

VANDENBOGAERDE, S., "De redactieleden van het Tijdschrift voor Notarissen", in HENDRICKX, K. & VANDENBOGAERDE, S. (eds.), *Gestaan en gelegen. Taal en Notariaat, 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, Brugge, Die Keure, 2013, 31-58.

VANDENBOGAERDE, S., "Making the New Order legal. Het Juristenblad 1941-1944", *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 2013, 594-600.

VANDENBOGAERDE, S., "Als hamers op de Vlaamse nagels! De eerste Vlaamse juridische tijdschriften op de golven van de Vlaamse juridische ontvoogdingsstrijd (1889-1935)", *Pro Memorie* 2014, 101-120.

VANDENBOGAERDE, S., "Vijftig jaar grensoverschrijdende rechtswetenschap : het Tijdschrift voor Privaatrecht (1964-2014)", *TPR* 2014, 69-111.

VAN DEN BROECK, J., "Het Burgerlijk Wetboek en de invloed van de Duitse rechtshistorische school in België tijdens de 19de eeuw", in GOFFIN, P., INGBER, L., e.a., *Liber amicorum John Gilissen. Codes et constitution mélanges historiques/Wetboek en grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, Kluwer, 1983, 417-425.

- VAN DEN BROECK, J., *De rechtsleer in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw*, Brussel, Wetenschappelijk Comité voor Rechtsgeschiedenis, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Iuris Scripta XV, 2001.
- VAN DEN ECKHOUT, P. & VANTHEMSCHE, G., *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-21ste eeuw*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009.
- VAN DEN POEL, N., "Professor H.F. de Coster", *Jura Falconis* 1974-75, 317-324.
- VANDENDAELE, R., (ed.), *Poelaert en zijn tijd*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1980.
- VAN DEN DUNGEN, P., "La professionnalisation des journalistes belges francophones au XIXe siècle", *BTFG/RBPH* 2001, 629-641.
- VAN DER HERTEN, B., *België onder stoom. Transport en communicatie tijdens de 19de eeuw*, Leuven, Universitaire Pers, 2004.
- VANDERSTEENE, L., *De geschiedenis van de rechtsfaculteit van de universiteit Gent. Van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog (1817-1940)*, Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXXIII, Gent, 2009.
- VAN DER VORST, P. & MARY, P. (eds.), *Cent ans de criminologie à l'ULB. Adolphe Prins, l'Union Internationale de Droit Pénal, le Cercle Universitaire pour les Études Criminologiques*, Brussel, Bruylant, 1990.
- VAN DER WEES, L., "De juridische wetenschap moet online!", *Ars Aequi* 2011, 64-68.
- VAN DIEVOET, E., *Het burgerlijk recht in België en in Nederland van 1800 tot 1940. De rechtsbronnen*, Antwerpen, De Sikkel, 1943.
- VAN DIEVOET, G., "Geschiedenis van de Commissie", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van de Oude Wetten en Verordeningen van België* 1996, 15-57.
- VAN DIEVOET, G., "Het Nederlands als wetstaal in België in de negentiende en twintigste eeuw", *Pro Memoria* 2003, 96-118.
- VAN ECKHOUTTE, W. & MAES, B. (eds.), *Genius, grandeur & gêne. Het Fin de Siècle rond het Justitiepaleis te Brussel en de controversiële figuur van Edmond Picard/La Fin de Siècle autour du Palais de Justice de Bruxelles et le personnage d'Edmond Picard*, Gent, Knops, 2014.
- VANGEEBERGEN, B. & VAN DAELE, D., "Is de studie van het recht een wetenschap en wie kan het wat schelen?", *RW* 2008-09, 986-994.
- VAN GERVEN, W. (ed.), *Hulde aan prof. dr. R. Kruithof*, Antwerpen, Maklu, 1992

- VAN GOETHEM, H. "La Belgique sous l'annexion à la France, 1795-1813: l'acceptation des nouvelles institutions judiciaires et du droit français", in DAUCHY, S. MONBALLYU, J. & WIJFFELS, A. (eds.), *Auctoritates. Xenia iuris R.C. Van Caenegem oblata*, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1997, 289-300.
- VAN GOETHEM, H., "De Nederlandse rechtstaal in België in de 19de eeuw", in STEVENS, F. & VAN DEN AUWEELE, D. (eds.), "*Houd voet bij stuk*". *Xenia iuris historiae, G. Van Dievoet oblata*, Leuven, K.U. Leuven, 1990, 587-599.
- VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, Brussel, Paleis der Academieën, 1990.*
- VAN GOETHEM, H., *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985. Bij het eeuwfeest van de Vlaamse Juristenvereniging en de 50ste verjaardag van de vernederlandsing van het gerecht*, Gent, Story-Scientia, 1985.
- VAN HOECKE, M., "Het wetenschappelijk gehalte van de rechtswetenschap gewogen", *Juristenkrant* 12 maart 2009, 12.
- VAN HOECKE, M., "Hoe wetenschappelijk is de rechtswetenschap?", *TPR* 2009, 629-687.
- VAN HOUTTE, A.-E., *Jean van Houtte 1907-1991*, s.l.n.d.
- VAN LEEMPUT, P., "Vijftig jaar oorlogsverleden-De kleren van de Keizer", *RW* 1995-1996, 1041-1048.
- VAN MEERKERK, E., "De Nouvelles littéraires: een spraakmakend debuut van een jonge uitgever, 1715-1720", *TS* 2000, 11-18.
- VAN MOLLE, P., *Het Belgisch Parlement 1894-1969/Le parlement belge*, Ledeberg, Drukkerij Erasmus, 1969.
- VAN OEVELEN, A., "Vijfenzeventig jaar Rechtskundig Weekblad", *RW* 2011-12, 1-6.
- VAN OVERWALLE, G., "Het Nederlandstalig juridisch tijdschrift in België: een analyse", *VJV* 1988, 12-27.
- VAN RANSBEECK, R., "Standaardisatie van vonissen en arresten: opportuniteiten en valkuilen bij de digitalisering van justitie", *Orde van de dag* 2014, 49-57.
- VAN REMOORTELE, M., "Moeder, waarom publiceren wij? De geschiedenis van de wetenschappelijke tijdschriften", *Maja* 2014, 4-9.

VAN RHEE, C.H., "Pogingen tot codificatie van het burgerlijk procesrecht in de Lage Landen bij de zee (1798-ca. 1819). Naar een 'oudvaderlandse' procedure in de traditie van het *ius commune*?", *Pro Memorie* 2003, 86-95 en 264-276.

VAN RHEE, C.H., HEIRBAUT, D. & STORME, M. (eds.), *The French code of civil procedure (1806) after 200 years. The civil procedure tradition in France and abroad/ Le bicentenaire du Code de procédure civile (1806) la tradition de la procédure civile en France et à l'étranger De Code de procédure civile (1806) na 200 jaar : de traditie van het Frans civiel procesrecht in vergelijkend perspectief*, Mechelen, Kluwer, 2008.

VAN RUYSKENSVELDE, S., "Naar een nieuwe 'onderwijsvrede'. De onderhandelingen tussen kardinaal Van Roey en de Duitse bezetter over de toekomst van het vrij katholiek onderwijs, 1942-1943", *BTNG/RBHC* 2010, 603-643.

VAUTHIER, M., *L'Université de Bruxelles sous l'occupation allemande (1940-1944)*, Brussel, Imprimeries Cock, 1944.

VEEN, T.J. & KOP, P.C., *Zestig juristen. Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap*, Zwolle, Tjeenk-Willink, 1987.

VELLE, K., "Het beeld van de magistratuur van de Belle Epoque tot na de Eerste Wereldoorlog. Casus Raymond de Ryckere (1862-1928)", in DAELEMANS, F., LIBERT, M. e.a., *Image et imagination. Recueil d'articles offert à André Vanrie à l'occasion de son septantième anniversaire*, Brussel, Archief- en bibliotheekwezen in België 2010, n° 91, 483-518.

VELLE, K., "In de schaduw van de advocatuur", in MARTYN, G., DONKER, G., FABER, S. & HEIRBAUT, D. (eds.), *Geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2009, 267-296.

VELLE, K., "Juridische beroepen in België (19de-20ste eeuw). Inleiding", *BTNG/RBHC* 1998, 7-30.

VERBEKE, C., "Belgian law: bibliographic guide to reference materials, 1830-1990", *International Journal for Legal Information* 1992, 133-154.

VERBEKE, C., *Belgian law: an annotated bibliographic guide to reference materials, 1803-1813*, Brussel, C.B.B.B.-B.C.B.B., 1994.

VERBRUGGEN, C., "Tijdschriften en literaire strategieën na Van Nu en Straks. Carrièreplannen met Iris (1908) en Nieuw Leven (1907-1910)", *BTFG/RBPH* 2005, 1261-1286.

VERBRUGGEN, C., *Schrijverschap in de Belgische belle époque. Een sociaal-culturele geschiedenis*, Gent, Academia Press, 2009.

- VERENIGING VOOR DE VERGELIJKENDE STUDIE VAN HET RECHT VAN BELGIË EN NEDERLAND, *Jubileumbundel 1947-1997*, Deventer, W.E.J. Tjeenk Willink, 1997.
- VERHAEST, H., STORME, M. & BARNARD, B., *Het recht in trefwoorden ontsloten: een halve eeuw Algemene Praktische Rechtsverzameling*, Gent, Story-Scientia, 2003.
- VEROUGSTRAETE, I. & VAN BOSSUYT, H., "Vonnissen en arresten elektronisch toegankelijk: de wet van Gresham?", in DE BUSSCHER, M., DE GROOTE, B. e.a., *Kan dit nog? Liber amicorum Rogier de Corte*, Mechelen, Kluwer, 2007, 251-271.
- VERMEERSCH, A., "De structuur van de Belgische pers 1830 – 1848", *Cahiers/Bijdragen* 1958, 1-153.
- VERSCHAFFEL, T., *Beeld en geschiedenis: het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, Brepols, 1997.
- VERSTEGEN, R., "L'enseignement du droit en Belgique, évolution de la législation aux XIXe et XXe siècle", in STEVENS, F. & VAN DEN AUWEELE, D. (eds.), *Houd voet bij stuk. Xenia iuris historiae G. Van Dievoet oblata*, Leuven, Katholieke Universiteit Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Afdeling romeins recht en rechtsgeschiedenis, 1990, 149-192.
- VERSTRAETE, J., "De Antwerpse advocatuur", in STEVENS, J. (ed.), *Lawyers without rights/Advocaten zonder rechten/Avocats sans droits*, Antwerpen, 2009, 69-92.
- VERSTRAETE, J., *De jodenverordeningen en de Antwerpse balie*, Brussel, Larcier, 2001.
- VERSTRAETE, J., *Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie bij de balie te Antwerpen 1960-1985. Een overzicht van de werkingsjaren tussen 1959 en 1984*, Antwerpen, Maklu, 1990.
- VERSTRAETE, J., *Het grote verzwijgen. Een schets van het leven van Edgar Boonen*, Brugge, Die Keure, 2013.
- VERSTRAETE, J., *Vlaamse Conferentie bij de balie te Antwerpen. 100 Jaar openingsredes*, Brussel, Larcier, 2006.
- VERSTRAETE, P.-J., (ed.), *Cahiers Staf de Clercq: bijdragen ter bevordering van de studie van Staf de Clercq en tijdgenoten*, Kortrijk, Pieter-Jan Verstraete, 2009
- VICTOR, R., *Dertig jaar Vlaamse rechtspraak. Inhoudstafel van het Rechtskundig Weekblad jaargangen 1931-32 tot en met 1966-67*, Brugge, Die Keure, 1967.
- VICTOR, R., *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, Antwerpen, De Sikkell, 1935.
- VICTOR, R., *Het belang van de Nederlandsche wetenschap voor de algemeene rechtstheorie*, Antwerpen, De Oogst, 1932.
- VICTOR, R., *Kronijken over recht, mensen en boeken*, Brugge, Die Keure, 1962.

VICTOR, R., *Schets ener geschiedenis van de Vlaamse Conferentie der balie van Antwerpen 1885-1960. Uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum der Vlaamse Conferentie*, Antwerpen, Uitgeverij De Vlijt, 1960.

VISSER, D.J.G., "Le plaisir de se voir digitalisé", *NJB* 2010, 879.

VITTU, J.-P., "La formation d'une institution scientifique: le Journal des Savants de 1665 à 1714", *Journal des Savants* 2002, 179-203.

VON KÖHLER, L., *Die Staatsverwaltung der besetzten Gebiete*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1927.

VRIELINCK, S., *De territoriale indeling van België (1795-1963): bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk)*, Leuven, Universitaire Pers, 2000.

WARZÉE, A., *Essai historique et critique sur les journaux belges*, Gent, Léonard Hebbelynck, 1845.

WAUTELET, P., "La faculté de droit de l'université de Liège. Notes historiques succinctes", 2011 (via: http://www.droit.ulg.ac.be/upload/docs/application/pdf/2011-01/histoire_faculte_droit_ulg_1817_-_2010.pdf).

WEIDLICH, C., *Biographische Nachrichten von den jetztlebenden Rechtsgelehrten in Deutschland*, Halle, Hemmerdeischen Buchhandlung, 1781.

WILD, G., *Leopold August Warnkönig, 1794-1866 : ein Rechtslehrer zwischen Naturrecht und historischer Schule und ein Vermittler deutschen Geistes in Westeuropa*, Karlsruhe, C.F. Müller, 1961.

WIENER-HENRION, J., "Het lot van de joodse advocaten in België. De Brusselse advocatuur", in STEVENS, J. (ed.), *Lawyers without rights/Advocaten zonder rechten/Avocats sans droits*, Antwerpen, 2009, 36-68.

WILLEMYS, R. & DANIELS, W. (eds.), *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2003.

WILLEQUET, J., "La légation d'Allemagne, la presse et les milieux de presse bruxellois entre 1887 et 1914", *BTFG/RBPH* 1958, 388-435.

WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse beweging*, Leuven, 1977.

WIMMER, R. & DOMINICK, J., *Mass media research. An introduction*, Wadsworth, Cengage learning, 2011.

WITTE, E., "De Société Générale als drukkingsgroep. Een concreet voorbeeld: de grondspeculaties rondom het Brusselse justitiepaleis (1838-1840)", *BTNG/RBHC* 1969, 1, 6-74.

WITTE, E., "Het Belgische ambtenarenparlement (1830-1848)", *BTFG/RBPH* 1981, 828-862.

WITTE, E., CRAEYBECKX, J. & MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2005.

WITTE, E., *De Moniteur belge, de regering en het parlement tijdens het Unionisme (1831-1845)*, Brussel, Belgisch Staatsblad, 1985.

WOUTERS, N., "New order and good government. Municipal administration in Belgium 1938-1946", *Contemporary European History* 2004, 389-407.

WOUTERS, N., *De Führerstaat. Overheid en collaboratie in België (1940-1944)*, Tielt, Lannoo, 2006.

WOUTERS, N., *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tielt, Lannoo, 2004.

ZWALVE, W. & JANSEN, C., *Publiciteit van jurisprudentie*, Deventer, Kluwer, 2013.

Periodieke uitgaven

Annales de la faculté de droit

Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste

Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving

Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique

De Juristenkrant

Décisions notables de la cour d'appel de Bruxelles

Droit des Affaires/Ondernemingsrecht

Gazette des tribunaux

Het Juristenblad

Info-Jura

Journal de Jurisprudence

Journal de l'enregistrement et du notariat

Journal des Dix-Sept Provinces
Journal des juges de paix/Tijdschrift van de vrederechters
Journal des Sçavants
Journal des Tribunaux
Journal du Palais
Juridica International
Jurisprudence du XIXe siècle
La Belgique Judiciaire
Nederlands Juristenblad
Panopticon
Pasicrisie belge
Pasinomie
Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België
Rechtskundig Weekblad
Regtsgeleerd Magazijn
Regtsgeleerd Mengelwerk
Revue catholique sociale et juridique
Revue communale de la Belgique
Revue critique de jurisprudence belge
Revue de droit pénal et de criminologie
Revue de l'administration et de droit administratif
Revue de la banque
Revue pratique des sociétés civiles et commerciales
Revue pratique du notariat belge
Thémis ou bibliothèque du jurisconsulte
Tijdschrift Belgische Mededinging/Revue de la concurrence belge
Tijdschrift Rechtsdocumentatie
Tijdschrift Rechtspersoon en Vennootschap

Tijdschrift Verkoop Vastgoed

Tijdschrift voor Administratie

Tijdschrift voor Belgisch Burgerlijk Recht/Revue Générale de Droit Civile belge

Tijdschrift voor Belgische notarissen

Tijdschrift voor Gemeentebesturen

Tijdschrift voor Gezondheidsrecht/Revue de droit de la santé

Tijdschrift voor Mensenrechten

Tijdschrift voor Milieurecht

Tijdschrift voor Notarissen

Tijdschrift voor Privaatrecht

Tijdschrift voor Sociaal Recht

Tijdschrift voor Strafrecht

Tijdschrift@ipr.be

Verzameling van decisien, arresten en vonnissen/Recueil de décisions, arrêts et jugemens

Catalogi

Bibliothèque du barreau d'Anvers. Catalogue, Antwerpen, J.E. Buschmann, 1889.

Catalogue de la bibliothèque du barreau de Liège, Luik, H. Vaillant-Carmanne, 1885.

Catalogue de la bibliothèque des avocats près la Cour d'appel de Bruxelles, Brussel, Larcier, 1894.

Federale Overheidsdienst Justitie. Bibliotheek. Alfabetische catalogus van de tijdschriften 2014.

Encyclopedische werken

Algemene geschiedenis der Nederlanden

Algemeine Deutsche Biographie.

(Nouvelle) Biographie Nationale.

Biografisch Woordenboek van Nederland.

Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging.

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

Neue Deutsche Biographie.

Biographie Universelle ancienne et moderne. Nouvelle édition.

Online databanken

ODIS. Intermediaire structuren in Vlaanderen 19e-20e eeuw
(<http://www.odis.be/ned/opc/databankframe.htm>).

Prosopographie et répertoire des magistrats belges (1795-1960) (<http://www.just-his.be>).

Dictionnaire des Journalistes (1600-1789) (<http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr>)

Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren (1428-1861)
(<http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/>)

BIJLAGE:

JURIDISCHE TIJDSCHRIFTEN GERANGSCHIKT VOLGENS OPRICHTINGSDATUM

Op basis van de bibliotheekcatalogi van de rechtsbibliotheken van de KU Leuven, UGent en de FOD Justitie; E. Picard & F. Larcier *Bibliographie générale et raisonnée du droit belge. Relevé de toutes les publications juridiques parues depuis la séparation de la Belgique et de la France (1814) jusqu'au 1er octobre 1889*; E. HOLTHÖFER, "Belgien", in F. RANIERI (ed.), *Gedruckte Quellen des Rechtsprechung in Europa (1800-1945)*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1992, 3-94. De wetgevingsverzamelingen werden niet opgenomen, net zomin als 'vakbladen' zoals *Ad Rem* of *Vigiles*. Waar er geen einddatum staat na het koppelteken wordt verondersteld dat de reeks nog loopt.

- 1830-1836 *Jurisprudence notariale et de l'enregistrement*
- 1832-1848 *Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique*
- 1832-1848 *Annales de la jurisprudence belge*
- 1832-1848 *Jurisprudence du XIXe siècle ou Recueil général des arrêts de la cour de cassation et des cours supérieures de Belgique*
- 1832 *Gazette des tribunaux belges. Mémorial administratif et judiciaire*
- 1833 *Bulletin des arrêts des cours d'appel de Belgique*
- 1834-2000 *Pasicrisie belge*
- 1834- *Journal de l'enregistrement et du notariat*
- 1837-1853 *Journal du Palais*
- 1838-1852 *Revue des revues de droit publiées à l'étranger*
- 1842-1940 *La Belgique judiciaire*
- 1842-1845 *Journal belge des conseils de fabrique et du contentieux des cultes*

- 1847-1914 *Moniteur du notariat et de l'enregistrement*
- 1847-1859 *Journal du notariat belge et des officiers ministériels de Belgique*
- 1847-1848 *La Belgique Communale*
- 1848- *Recueil général des décisions administratives et judiciaires en matière de droits d'enregistrement, de timbre, de greffe, de succession, d'hypothèque et de notariat*
- 1848-1919 *Journal de procédure, ou cahier mensuel à l'usage des juges de paix, des avocats, des avoués, des notaires, des greffiers et des huissiers*
- 1849-1857 *Courrier des tribunaux*
- 1850-1887 *Jurisprudence en matière de milice*
- 1850 *Jurisprudence du conseil des mines de Belgique*
- 1851-1854 *Jurisprudence générale de Belgique*
- 1852-1910 *Jurisprudence des tribunaux de première instance*
- 1853-1854 *Le contrôleur belge*
- 1854-1970 *Revue de l'administration et du droit administratif de la Belgique*
- 1856-2012 *Jurisprudence du port d'Anvers*
- 1856-1911 *Jurisprudence du conseil des mines de Belgique*
- 1857-1895 *Mémorial belge des conseils de fabrique, du contentieux des cultes, des bureaux de bienfaisance, des hospices et de l'administration en général*
- 1860-1863 *Le praticien belge*
- 1865 *Recueil de jurisprudence administrative en matière de domicile de secours*
- 1868-1985 *Revue communale de Belgique*
- 1869-1914 *Recueil de droit électoral*
- 1870-1933 *Recueil pour l'arrondissement de Verviers*
- 1872 *Recueil général de la jurisprudence des tribunaux de Belgique*
- 1875-1970 *Revue pratique du notariat belge*

- 1876-1881 *Journal de l'officier de l'état civil. Théorie et pratique*
- 1878-1939 *Jurisprudence du tribunal de commerce de Verviers*
- 1878-1899 *Revue commerciale et juridique des chemins de fer*
- 1880-1883 *Recueil périodique des décisions judiciaires et administratives sur les matières ressortissant au département des Travaux publics*
- 1880-1940 *Le Pélican. Organe propagateur des assurances*
- 1880-1940 *Revue belge de la police administrative et judiciaire*
- 1881- *Journal des Tribunaux*
- 1882-1907 *Revue critique de droit criminel*
- 1883-1884 *Journal des huissiers*
- 1884-1900 *Jurisprudence belge du notariat*
- 1884-1914 *Revue de la législation des mines, minières, usines métallurgiques, carrières et sources d'eaux minérales, de la jurisprudence et du droit comparé en ces matières*
- 1885- *Journal des officiers ministériels*
- 1885-1895 *Journal des receveurs d'administration locales, bureaux de bienfaisance, commissions de bourses d'études, communes fabriques d'église, hospices civils, polders et wateringues*
- 1886-1940 *Revue de droit belge*
- 1886-1940 *Jurisprudence commerciale des Flandres*
- 1887-1889 *Recueil périodique et critique de la jurisprudence française et belge en matière de divorce et de séparation de corps*
- 1888-1987 *Jurisprudence de la Cour d'appel de Liège et de son ressort*
- 1889-1909 *La Flandre Judiciaire*
- 1889-1895 *Recueil de législation et de jurisprudence des conseils de prud'hommes de Belgique*
- 1889-1970 *Revue pratique des sociétés civiles et commerciales*

- 1889-1909 *Het Vlaamsch Bestuur*
- 1889-1899 *Bestuurlijk Tijdschrift voor Vlaamsch-België*
- 1890-1914 *Jurisprudence du port d'Ostende*
- 1891- *Journal de procédure et des officiers ministériels*
- 1892-1911 *Jurisprudence en matière de milice*
- 1892- *Journal des Juges de Paix/Tijdschrift van de Vrederechters*
- 1893-1943 *Recueil de la jurisprudence de la propriété et du bâtiment*
- 1894-1904 *Revue pratique de droit commercial belge*
- 1895-1940 *La Chronique des assurances et du commerce*
- 1896-1939 *Revue de droit international et de législation comparée*
- 1896-1900 *Jurisprudence des tribunaux de l'arrondissement de Namur*
- 1896-1970 *Annales du notariat et de l'enregistrement*
- 1896-1940 *Revue générale des sociétés*
- 1896-1898 *Revue internationale des assurances*
- 1896- *Annales des mines de Belgique*
- 1897-1963 *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België*
- 1898-1899 *Revue pratique et juridique des accidents du travail, paraissant le 1e et le 15e de chaque mois*
- 1898-1919 *Revue pratique du droit industriel*
- 1898-1942 *Revue des questions de droit industriel*
- 1898-1914 *Revue catholique de droit*
- 1900-1962 *Bulletin de la jurisprudence immobilière et de la construction*
- 1900-1907 *Tijdschrift voor Belgische notarissen/Revue des notaires en Belgique*
- 1901-1917 *Répertoire général de la pratique notariale*
- 1901-1911 *Revue de jurisprudence des sociétés et des compagnies d'assurances*

1901-1905	<i>Le mouvement maritime</i>
1902-1940	<i>Tijdschrift der gemeentebesturen</i>
1903-1967	<i>Jurisprudence commerciale de Bruxelles</i>
1905-	<i>La Belgique maritime et coloniale</i>
1907-1913	<i>Sociétés et valeurs mobilières. Revue de jurisprudence et de doctrine</i>
1907-	<i>Revue de droit pénal et de criminologie</i>
1908-1914	<i>Revue de l'institut de droit comparé</i>
1908-1959	<i>Conseil colonial</i>
1910-1948	<i>Revue des questions et procès des sociétés</i>
1910-1914	<i>Le droit maritime</i>
1911-	<i>L'ingénieur conseil. Organe technique et juridique de la propriété industrielle</i>
1913-1914	<i>Travail et droit</i>
1914-1917	<i>Jurisprudence du conseil des prud'hommes d'Anvers/Rechtspraak van den werkrechtersraad van Antwerpen</i>
1914	<i>Jurisprudence du travail</i>
1916	<i>Jurisprudence de l'arrondissement judiciaire de Charleroi</i>
1917-1919	<i>Droit de la guerre</i>
1918-1925	<i>Guerre, finances et valeurs mobilières</i>
1920-1926	<i>Revue catholique sociale et juridique</i>
1921	<i>Gazette des Tribunaux</i>
1921-1942	<i>Revue des accidents du travail</i>
1921-	<i>Bulletin des assurances</i>
1921-1960	<i>Revue de droit minier</i>
1922-1948	<i>Institut belge de droit comparé</i>
1923-1926	<i>La revue bancaire</i>

- 1924-1925 *Revue belge de droit maritime*
- 1925-1978 *Recueil spécial de la jurisprudence des cours et tribunaux*
- 1927-1936 *Revue du divorce, de la séparation de corps et des questions se rapportant au droit des personnes*
- 1927 *Revue générale des assurances et des responsabilités*
- 1927-1974 *Journal pratique de droit fiscal et financier*
- 1929-1947 *Jurisprudence de louage d'ouvrage. Revue des conseils de prud'hommes/Rechtspraak omtrent werk- en dienstverhuring. Tijdschrift van de werkrechtshraden*
- 1929-1947 *Revue des faillites, concordats et liquidations*
- 1930-1940 *Travail et droit*
- 1931- *Rechtskundig Weekblad*
- 1932- *Res et jura immobilia*
- 1935-1942 *Jurisprudence belge-française à l'usage des géomètres-experts et architectes/Rechtspraak, belgische en fransche, ten gebruike der deskundigen landmeters & bouwmeesters*
- 1936-2001 *La revue de la banque*
- 1937- *Arresten van het Hof van Verbreking*
- 1937-1944 *Revue de l'enregistrement et des domaines*
- 1937 *Tijdschrift voor Notarissen*
- 1940-1962 *Revue des employés communaux*
- 1941-1944 *Het Juristenblad*
- 1941-1944 *Tijdschrift voor Administratie*
- 1943-1956 *Les cahiers fiscaux, juridiques et comptables*
- 1943-1971 *Recueil de jurisprudence des tribunaux de l'arrondissement de Nivelles*
- 1944-1950 *Jurisprudence de Namur*

- 1945-1949 *Justice libre*
- 1946- *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen*
- 1946 *Recueil de Jurisprudence du droit administratif de la Belgique*
- 1946-1975 *Recueil de jurisprudence du droit administratif et du conseil d'état*
- 1946-1974 *Répertoire fiscal*
- 1947- *Revue Critique de Jurisprudence belge*
- 1948-1968 *Acta medicinae legalis et socialis*
- 1948-1974 *La revue fiscale*
- 1948-1951 *Revue juridique fiscal et financier*
- 1948-1961 *Tijdschrift voor sociaal recht en van de arbeidsgerechten/Revue de droit social et des tribunaux de travail*
- 1948 *Recueil des arrêts et avis du Conseil d'état/Arresten en adviezen van de Raad van State*
- 1949- *Algemeen fiscaal tijdschrift*
- 1950-1960 *Journal des Tribunaux d'Outre-mer*
- 1951-1960 *Bulletin de la jurisprudence immobilière et de la construction*
- 1951-1960 *Rechtspraak van onroerende goederen*
- 1951-1958 *Revue des allocations familiales*
- 1952 *Kinderbescherming*
- 1952-1962 *Revue internationale du notariat-Henri Maigret*
- 1954- *Revue belge de sécurité sociale*
- 1954-1966 *Tijdschrift van de gerechtsdeurwaarders van België/Revue des huissiers de justice de Belgique*
- 1955- *Revue trimestrielle de droit familial*
- 1956 *Accidents de travail et invalidités de la paix*

- 1956-2000 *De gemeente*
- 1957- *Tijdschrift voor gemeenterecht*
- 1959-1966 *Associations internationales*
- 1959-1965 *Informations*
- 1959- *Res publica*
- 1961-1963 *Rechtspraak van het arrondissement Kortrijk*
- 1962- *Belgisch tijdschrift voor sociale zekerheid*
- 1962-1988 *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre*
- 1962- *Tijdschrift voor sociaal recht/Revue de droit social*
- 1963-1970 *L'employé communal*
- 1964- *Tijdschrift voor privaatrecht*
- 1964- *Jura Falconis*
- 1965- *Cahiers de droit européen*
- 1965- *Revue belge de droit international/Belgisch tijdschrift voor internationaal recht*
- 1966- *Europees vervoerrecht/Revue européenne des transports/European transport law*
- 1968-1982 *Belgische rechtspraak in handelszaken/Jurisprudence commerciale de Belgique*
- 1969- *Tijdschrift voor aannemingsrecht/Entreprise et le droit*
- 1969- *Revue générale de fiscalité*
- 1970- *Journal des Tribunaux de travail*
- 1971-1995 *Turnhouts rechtsleven*
- 1971- *Oriëntatie. Sociaal recht en personeelsbeleid*
- 1971- *Orientations. Droit social et gestion du personnel*
- 1975- *Journal de droit fiscal*
- 1975- *Limburgs rechtsleven*

- 1976- *Administration publique*
- 1977- *Aménagement du territoire et droit foncier*
- 1978- *Revue trimestrielle de droit familial*
- 1979- *Cahiers de la banque*
- 1979- *Tijdschrift voor agrarisch recht*
- 1980- *Panopticon*
- 1980-2009 *Revue régionale de droit*
- 1980-1994 *Vlaams Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*
- 1981- *Fiskofoon. Tijdschrift voor fiscaal recht*
- 1981- *Sociaalrechtelijke kronieken/Chroniques de droit social*
- 1982- *Fiscale jurisprudentie/Jurisprudence fiscal*
- 1982-2005 *Journal des procès*
- 1982- *Tijdschrift voor Vreemdelingenrecht*
- 1983- *Tijdschrift voor Belgisch Handelsrecht*
- 1983-1996 *Tijdschrift voor Brugse rechtspraak*
- 1984- *Computerrecht. Tijdschrift voor informatie en recht*
- 1985-1990 *Rechtspraak van de arbeidsgerechten van Brussel/Jurisprudence des juridictions du travail de Bruxelles*
- 1985- *Revue du droit des étrangers/Tijdschrift voor Vreemdelingenrecht*
- 1985- *Arresten Arbitragehof/Arrêts Cour d'arbitrage/Schiedsgerichtshof, Entscheidungen*
- 1985-2003 *Tijdschrift voor Gentse rechtspraak*
- 1986- *Le courrier fiscal*
- 1986- *De fiscale koerier*
- 1986- *Fiscologue*

- 1986- *Fiskoloog*
- 1986-1996 *Doctrine juridique belge*
- 1986- *Droit des affaires/Ondernemingsrecht*
- 1987- *Jurisprudence de Liège, Mons et Bruxelles*
- 1987- *Revue européenne de droit de la consommation*
- 1987- *Tijdschrift voor Belgisch burgerlijk recht/Revue générale de droit civil belge*
- 1987-2003 *Verkeersrecht-Jurisprudentie/Droit de la circulation-jurisprudence*
- 1988- *Journal du droit des jeunes*
- 1988- *Tijdschrift voor rechtspersoon en vennootschap*
- 1988- *Tijdschrift voor gemeenterecht*
- 1988- *Droit de la consommation/Consumentenrecht*
- 1989- *Revue de droit militaire et de droit de la guerre*
- 1990- *Revue de droit de l'ULB*
- 1990- *Revue internationale de droit économique*
- 1990- *Revue trimestrielle des droits de l'homme*
- 1990- *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*
- 1991-2003 *Information et documentation juridique, jurisprudence et doctrine*
- 1991-1992 *Rechtspraak van het sociaal recht/Jurisprudence de droit social*
- 1992-1995 *Cahiers de droit judiciaire*
- 1992- *Larcier cassation*
- 1992-2002 *Recente arresten van het Hof van Cassatie*
- 1992- *Revue de droit communal*
- 1992- *Tijdschrift voor milieurecht*
- 1993-1994 *Proces & bewijs*

- 1993-2005 *Iuvis*
- 1993- *Journal des Tribunaux. Droit européen*
- 1994-2002 *Algemeen Juridisch Tijdschrift*
- 1994- *Cahier du juriste/Cahier van de jurist*
- 1994-1996 *Recente arresten van de Raad van State*
- 1994- *Revue belge de droit constitutionnel*
- 1994-2003 *Tijdschrift voor Gentse rechtspraak*
- 1994-2001 *Medi-ius*
- 1995- *Tijdschrift voor procesrecht en bewijsrecht/Revue de droit judiciaire et de la preuve*
- 1995- *Vigiles. Revue du droit de la police/Tijdschrift voor Politierecht*
- 1995- *Tijdschrift voor gezondheidsrecht/Revue de droit de la santé*
- 1996- *Auteurs & Media*
- 1996- *Intellectuele rechten/Droits intellectuels*
- 1996- *Tijdschrift voor ruimtelijke ordening en stedenbouw*
- 1997-2010 *Publiekrechtelijke kronieken/Chroniques de droit public*
- 1997-1998 *Tijdschrift voor sportrecht*
- 1997- *Lokale & regionale belastingen. Driemaandelijke duiding bij recente wetgeving, rechtspraak en rechtsleer*
- 1997-2002 *Tijdschrift voor West-Vlaamse Rechtspraak*
- 1998- *Tijdschrift voor Wetgeving*
- 1999- *Huur: het huurrecht in de praktijk*
- 1999-2003 *Revue ubiquité*
- 1999- *Tijdschrift voor fiscaal recht*

- 1999- *Tijdschrift voor appartements- en immorecht/Revue de copropriété et de droit immobilier*
- 2000-2004 *Chronique de droit à l'usage du notariat*
- 2000-2011 *Tijdschrift voor jeugdrecht en kinderrechten*
- 2000- *Tijdschrift voor strafrecht*
- 2001-2002 *Jurisprudentie van de Raad van State/Jurisprudence du Conseil d'état*
- 2001-2011 *Tijdschrift voor financieel recht*
- 2001- *Revue bancaire et financière/Bank- en financiewezen*
- 2001- *Bank- en financieel recht/Droit bancaire et financier*
- 2002-2007 *Divorce*
- 2002-2006 *Echtscheidingsjournaal*
- 2002- *Revue générale du contentieux fiscal*
- 2002- *Nieuw Juridisch Weekblad*
- 2002- *Rechtskroniek voor het notariaat*
- 2002- *Jurisprudence en droit des sociétés commerciales*
- 2003- *Lokaal*
- 2003- *Rechtspraak Antwerpen Brussel Gent*
- 2003- *Revue générale du contentieux fiscal*
- 2003- *Tijdschrift voor bouwrecht en onroerend goed*
- 2003- *Tijdschrift voor mensenrechten*
- 2004- *Revue du droit des technologies de l'information*
- 2004- *Tijdschrift voor West-Vlaamse rechtspraak en tijdschrift voor Gentse rechtspraak*
- 2004- *Verkeer, aansprakelijkheid en verzekering/Circulation, responsabilité et assurances*

- 2005- *Notariaat. Notarieel en fiscaal maandblad*
- 2005- *Tijdschrift estate planning*
- 2006- *Nullum crimen. Tijdschrift voor straf- en strafprocesrecht*
- 2006- *Tijdschrift voor Belgische mededinging/Revue de la concurrence belge*
- 2006- *Tijdschrift van de politierechters/Journal des juges de police*
- 2006- *Tijdschrift van de Vrederechters/Journal des juges de paix*
- 2007- *Arresten Grondwettelijk Hof/Arrêts Cour Constitutionnelle*
- 2007- *Tijdschrift voor de actoren van het gerecht/Revue des acteurs de la justice (Ius & Actores)*
- 2007- *Tijdschrift voor familierecht*
- 2008-2011 *Recht, religie & samenleving/Droit, religion & société/Law, religion & society*
- 2008- *Actualités du droit de la famille*
- 2008- *Actualités fiscales*
- 2008- *Fiscale actualiteit*
- 2008- *Nieuw Notarieel Kwartaalschrift*
- 2008- *Revue belge du dommage corporel et de médecine légale/Belgisch tijdschrift voor lichamelijke schade en gerechtelijke geneeskunde*
- 2009- *Droit pénal de l'entreprise*
- 2009- *Journal des Tribunaux. Luxembourg*
- 2010- *Jurim Pratique*
- 2010- *Le pli juridique*
- 2011- *Deontologie en tuchtrecht*
- 2011- *Overheidsopdrachten en -overeenkomsten/Marchés et contrats publics*
- 2012- *Tijdschrift voor jeugd- en kinderrechten*
- 2013- *B-arbitra*

- 2013- *European journal of human rights*
- 2013- *Journal européen des droits de l'homme*
- 2013- *Justement*
- 2014- *Tijdschrift voor het recht van netwerkindustrieën*

REGISTER VAN TIJDSCHRIFTEN

A

Algemeen Fiscaal Tijdschrift, 328, 329, 337
Annales de la jurisprudence belge, 44, 61, 62, 68, 405
Annales de législation et de jurisprudence, 54, 55, 56
Annales du notariat et de l'enregistrement, 138, 139, 234
Arrêts notables des différens tribunaux du royaume, 19

B

Bestuurlijk Tijdschrift, 157, 159, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 185, 408
Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste, 43, 44, 52, 53, 54, 55, 401
Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving, 52, 53, 55, 56, 401
Bulletin des arrêts de la cour de cassation de Belgique, xi, 63, 64, 65, 401, 405
Bulletin des assurances, 197, 410

D

Décisions notables, 35, 36, 37, 38, 42, 44, 67, 401
Décisions notables du tribunal d'appel de Bruxelles, 35
Die Juristische Bibliothek, 20, 27
Droit des Affaires, 338, 401

E

Echtscheidingsjournaal, 338, 348, 417
European Journal of Social Security, 341
European Labor Law Journal, 341
European Review of Private Law, 341
Europees Vervoersrecht, 330, 331

F

Fiscale Koerier, 331, 339, 344

G

Gazette des nouveaux tribunaux, 31
Gazette des Tribunaux, 18, 28, 46, 47, 48, 57, 70, 84, 88, 89, 96, 118, 133, 186, 363, 410

H

Het Juristenblad, 186, 222, 239, 248, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 280, 283, 291, 371, 395, 401, 411
Het Vlaamsch Bestuur, vi, xii, 157, 159, 160, 161, 162, 167, 408
Het Vlaamsch Museum, 157, 183

I

Info-jura, 349

J

Jaarboeken, 40
Journal de Jurisprudence, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 36, 57, 401
Journal de l'enregistrement et du notariat, 137, 333, 401, 405
Journal de la jurisprudence commerciale, 45
Journal de la justice civile, criminelle, commerciale et militaire, 32
Journal des Dix-Sept Provinces, 32, 33, 401
Journal des juges de paix, 108, 144, 146, 147, 148, 149, 330, 368, 401, 418
Journal des Sçavants, 17, 18, 401
Journal des Tribunaux, 1, 5, 7, 11, 12, 13, 18, 60, 106, 107, 109, 110, 111, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 145, 146, 149, 150, 151, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 207, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 227, 230, 231, 233, 239, 241, 283, 285, 286, 287,

288, 289, 291, 300, 325, 326, 330, 332, 341, 354, 362,
363, 367, 368, 375, 376, 385, 394, 402, 407, 411, 413,
415, 418

Journal des Tribunaux du Travail, 326

Journal des tribunaux et du Tribunal de cassation réunis,
32

Journal des Tribunaux Luxembourg, 327

Journal des Tribunaux. Droit européen, 327

Journal du Palais, 17, 18, 19, 27, 35, 57, 76, 85, 402, 405

Journal pratique de droit fiscal, 197, 264, 327, 332, 410

*Juridisk-Praktiske Anmærkninger til Danske og Norske
Lov*, 20

Jurisprudence de la cour supérieure de Bruxelles, 42, 43,
44, 64, 68

Jurisprudence de Liège, Mons et Bruxelles, 287, 344, 407,
414

Jurisprudence des Tribunaux de Première Instance, v, 97

*Jurisprudence du conseil des prud'hommes
d'Anvers/Rechtspraak van den werkrechtvaard van
Antwerpen*, 153, 190

Jurisprudence du port d'Anvers, 103, 150, 330

Jurisprudence du travail, 153, 186, 191, 409

Jurisprudence du XIXe siècle, 45, 63, 64, 65, 68, 69, 402,
405

Jurisprudence notariale et de l'enregistrement, 45

L

La Belgique Communale, 74, 98, 101, 405

La Belgique Judiciaire, 18, 60, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96,
97, 105, 106, 107, 111, 112, 115, 116, 122, 133, 135,
138, 149, 151, 172, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 216,
233, 239, 242, 298, 299, 362, 363, 366, 367, 394, 402

La Belgique Maritime et Coloniale, 150

La Chronique des assurances et du commerce, 150, 408

La revue bancaire, xii, 196, 197, 410

La revue communale de Belgique, 101, 367

Le Courrier des Tribunaux, 95, 106

Le Droit Maritime, 150

Le Moniteur du notariat et de l'enregistrement, 137

Le Mouvement Maritime, 150

Le Palais, 121, 130, 134, 137

Le Pélican, 150

M

Mémorial belge des conseils de fabrique, 101, 406

P

Panopticon, 339, 354, 402, 413

Pasicrisie belge, 45, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 85, 87,
105, 243, 264, 402, 405

Pasinomie, 64, 68, 402

Philosophical Transactions, 17

R

Recht und Unrecht, 20, 27

Rechtskundig Tijdschrift, vi, viii, xii, 140, 157, 167, 168,
170, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
183, 184, 200, 202, 203, 204, 207, 214, 216, 217, 229,
237, 243, 244, 245, 264, 274, 282, 304, 307, 308, 309,
311, 313, 325, 363, 364, 367, 368, 402, 408

Rechtskundig Weekblad, 5, 11, 13, 108, 168, 186, 198,
199, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 245, 246, 247,
248, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 262, 265, 266, 276,
280, 282, 285, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 304, 307,
308, 309, 311, 313, 317, 325, 329, 332, 334, 335, 343,
352, 354, 360, 363, 364, 368, 397, 399, 402, 410

Recueil annuel de jurisprudence belge, 326, 349

Recueil de Jurisprudence du droit administratif, 327, 411

Recueil des arrêts notables de la Cour d'appel de Liège,
38, 42, 61

*Recueil général des décisions administratives et
judiciaires*, 138, 333, 406

Regtsgeleerd Magazijn, 40, 43, 402

Regtsgeleerd Mengelwerk, 40, 402

Regtsgeleerde in Spectatoriale Vertogen, 27

Répertoire fiscal, xii, 327, 328, 332, 411

Revue critique de jurisprudence belge, xii, 285, 289, 298,
299, 304, 359, 364, 402

Revue de droit pénal, 108, 153, 154, 155, 192, 205, 339,
373, 384, 402, 409, 412

Revue de la banque, 196, 410

Revue des questions de droit industriel, 152, 408

Revue des questions et procès des sociétés, 151, 409

Revue des questions industrielles, 108

Revue du notariat belge, 108, 138, 139, 332, 333, 336

Revue générale des assurances et des responsabilités, 197,
289, 410

Revue générale des sociétés, 150, 408

Revue internationale des assurances, 150, 408

Revue pratique des sociétés, 151, 192, 339, 402, 408

Revue pratique du droit industriel, 152, 408

Revue pratique du notariat belge, 108, 138, 172, 234,
264, 332, 333, 402, 406
Revue pratique et juridique des accidents du travail, 152,
408
Revue trimestrielle des droits de l'homme, 341

S

Sociaal-economische Wetgeving, 330

T

Thémis, 48, 50, 51, 54, 55, 56, 132, 402
Tijdschrift Rechtsdocumentatie, 349, 402
Tijdschrift van de vrederechters, 108, 330, 401, 418
Tijdschrift van de Vrederechters, 136, 195, 233, 330, 344,
395, 408, 418
Tijdschrift voor Administratie, 186, 239, 248, 275, 276,
277, 279, 280, 283, 402, 411
Tijdschrift voor Belgisch Burgerlijk Recht, 339, 403
Tijdschrift voor Belgisch Handelsrecht, 339, 344, 413
Tijdschrift voor Belgische Notarissen, 140, 157, 235, 330
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen, xii, 327, 411
Tijdschrift voor Familierecht, 338, 343, 348
Tijdschrift voor Gemeentebesturen, 157, 403
Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten, 338

Tijdschrift voor Mensenrechten, 345, 403
Tijdschrift voor Milieurecht, 340, 403
Tijdschrift voor Notarissen, 140, 141, 168, 206, 233, 234,
235, 236, 237, 243, 245, 264, 282, 286, 289, 315, 316,
319, 333, 335, 336, 342, 345, 346, 354, 359, 371, 375,
395, 403, 411
Tijdschrift voor Privaatrecht, 2, 11, 88, 282, 285, 305,
306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 319, 320, 321, 324,
325, 336, 341, 359, 360, 363, 365, 386, 392, 395, 403
Tijdschrift voor Rechtspersoon en Vennootschap, 339
Tijdschrift voor Sociaal Recht, 151, 153, 345, 346, 377,
403
Tijdschrift voor sportrecht, 338, 416
Tijdschrift voor Vreemdelingenrecht, 339, 413, 414
Tijdschrift@ipr.be, 355, 356, 403
Travail et droit, 153, 409, 410

V

Verkeersrecht-Jurisprudentie, 339, 414
Verzameling van decisiën, arresten en vonnissen, 42, 403
Verzameling van merkwaardige gewijsden, 39

W

Weekblad van het Regt, 70, 84

